

Turun yliopisto
University of Turku

TULEVAISUUDEN LÄHTÖKOHDISTA KANSANVALLAN KOLMILIITTOON

Kansallinen Edistyspuolue ja kansallisen
eheytyksen politiikka 1919-1939

Jenni Karimäki

Turun yliopisto

Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta
Politiikan tutkimuksen laitos
Poliittinen historia

Työn ohjaaja:

Professori Vesa Vares
Poliittinen historia
Turun yliopisto

Tarkastajat:

Professori Juha Siltala
Suomen ja pohjoismaiden historia
Helsingin yliopisto

FT, dosentti Heikki Roiko-Jokela
Historian ja etnologian laitos
Jyväskylän yliopisto

Vastaväittäjä:

FT, dosentti Heikki Roiko-Jokela
Historian ja etnologian laitos
Jyväskylän yliopisto

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck-järjestelmällä.

ISBN 978-951-29-6345-4 (Painettu/Print)

ISBN 978-951-29-6346-1 (Sähköinen/Pdf)

ISSN 0082-6995

Painosalama Oy – Turku, 2016

Tiivistelmä

TURUN YLIOPISTO

Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

Politiikan tutkimuksen laitos

Poliittinen historia

Väitöskirja

JENNI KARIMÄKI: Tulevaisuuden lähtökohdista kansanvallan kolmiliittoon. Kansallinen Edistyspuolue ja kansallisen eheytyksen politiikka 1919–1939.

Tammikuu 2016

Kansallista Edistyspuoluetta ja sen toimijoita maailmansotien välisen Suomen sisäpolitiikassa tarkasteleva väitöstutkimus paneutuu puolueen kansallista eheytymistä ajaneen poliittisen linjan taustoihin, muodostumiseen ja toteutumiseen maailmansotien välisenä aikana vuosina 1919–1939. Vahvasti aineistopohjainen ja lähdekriittinen poliittisen historian tutkimus keskittyy parlamentaarisiin toimijoihin, poliittiseen kenttään ja näiden tuottamiin aineistoihin, kuten edistyspuolueen ja sen toimijoiden arkistoihin, lehdistöön ja valtiopäiväpöytäkirjoihin. Tutkimus selvittää, millainen oli edistyspuolueen kansallisen eheytyksen linja, mihin sillä pyrittiin, miten sitä toteutettiin ja miten se toteutui. Kansainvälisen vertailun kautta tutkimuksessa luodaan myös kuva suomalaisesta liberalismista ja liberalistista.

Joulukuussa 1918 perustettu Kansallinen Edistyspuolue oli liberaali puolue, jonka politiikassa korostui erityisesti liberalismiin sosiaalinen tulkinta. Puolueen sisäpoliittiseksi linjaksi vastaisenäistyneessä ja sisällissodan runtelemassa valtiossa muodostui kansallisen eheytyksen edistäminen. Ajatuksen taustalla olivat K. J. Ståhlbergin tulevaisuuden lähtökohtia hahmotelleet artikkelit, jotka julkaistiin Helsingin Sanomissa huhtikuussa 1918 sisällissodan vielä riehussa. Ståhlbergin mukaan kansalliseen eheytykseen ei tullut pyrkiä sodan vuoksi vaan siitä huolimatta. Nuorsuomalaiselta puolueelta perityt liberaalit periaatteet täydentyivätkin edistyspuoluelaisessa ajattelussa sisällissodan ja tasavallan puolesta käydyn valtiomuototaistelun avainkokemuksilla.

Itsenäisen Suomen ensimmäisiä vuosia hallinneissa keskustahallituksissa kansallista eheytystä edistettiin sosiaalipoliittisin uudistuksin mm. oppivelvollisuus- ja asutuslakien muodossa. Myös sisällissodan vankien armahdukset olivat osa tätä ohjelmaa. Tutkimus osoittaa, että edistyspuolueen kansallisen eheytyksen politiikan keskeisenä tavoitteena oli poliittisen sovittelun kautta integroida vasemmisto osaksi parlamentaarisen-demokraattista järjestelmää.

Eheytyksipolitiikan todellinen käyttöarvo ja edistyspuolueen poliittiset toimintamahdollisuudet alkoivat kuitenkin heiketä vuoden 1922 eduskuntavaalien jälkeen. Tutkimuksesta käy ilmi, että toteutettu eheytyksipolitiikka ja sen osittainen epäonnistuminen näkyivät sekä kommunistien jatkuvana kannatuksena että sisäpoliittisen ilmapiirin oikeistolaistumisena. Tämä kehitys nosti myös edistyspuolueessa esille voimat, jotka suosivat porvareiden yhteistyötä ohi keskustavasemmistolaisen eheytyksipoliittisen linjan.

Alkuvuosien jälkeen valtiomuototaistelun koossapitävä voima heikkeni edistyspuolueen sisällä ja 1920-luvun puolivälissä käydyt linjakiistat osoittivat, että osalle puolueen jäsenistä vuoden 1918 puoluevalinnassa keskeisemmässä roolissa oli ollut tasavaltalaisuus kuin vasemmiston integrointi ja kansallinen eheytyminen. Edistyspuolueen johto ei kuitenkaan ollut valmis luopumaan eheytysohjelmastaan ja sen ympärille luodusta puolueidentiteetistä, joten porvariyhteistyötä kannattanut oikeisto-oppositio päätyi suurelta osin eroamaan puolueesta vuonna 1927.

Tutkimus osoittaa, että parlamentarismien rapautuminen ja pienelle yleispuolueelle elintärkeiden yhteistyömahdollisuuksien heikkeneminen luokkapuolueiden puristuksessa johtivat edistyspuolueen kannatuksen alamäkeen sotien välisenä aikana. Se kutistui 26 kansanedustajan keskiarvosta puolueesta vain kuuden edustajan pienpuolueeksi. Puolueidentiteetin vahvuus ja keskeisten toimijoiden puolueen kokoa suurempi poliittinen painoarvo pitivät sen lakkauttamispohdintoista huolimatta kuitenkin koossa ja kiinni politiikan ytimessä.

Oikeistoradikalismien vuodet 1920–1930-lukujen taitteessa olivat edistyspuolueelle sekä uhka että mahdollisuus. Tutkimuksessa käy ilmi, että vaikka kommunistivastaisen kansanliikkeen vaatimukset olivat edistyspuoluelaiten mielestä oikeutettuja, oli kansanliikkeen niiden ajamiseksi omaksumia laittomia ja ulkoparlamentaarisia keinoja vaikea hyväksyä. Eheytysohjelman kannalta katsottuna melko toivottamalta näyttänyt tilanne kääntyi kuitenkin lopulta voitoksi: äärivasemmisto eliminoitiin, äärioikeisto ajautui paitsioon ja tie maltillisen vasemmiston ja keskustan yhteistyölle aukesi jälleen. Tämä johti lopulta vuonna 1937 punamultahallitukseen ja kansanvallan kolmiliittoon Kansallisen Edistyspuolueen, SDP:n ja Maalaisliiton kesken.

Kokemus siitä, että itsenäisyys oli alati uhattuna, toi suomalaisen liberalismiin varsin nationalistisia piirteitä, joita eurooppalaisten veljespuolueiden ohjelmista ei löydy. Liberalismiin usein liitetty mielleliitos sen kosmopoliittisesta, kansallisvaltioita ylittävästä luonteesta jäi Suomessa sotien välisenä aikana nationalismin ja itäisen naapurin luoman uhan varjoon. Suomen sisäpoliittinen tilanne ja geopoliittinen asema loivat vaatimuksen vahvasta kansallisesta yhtenäisyydestä. Suomalainen liberalismi määrittäytyi eurooppalaisia vastineitaan voimakkaammin nuorta valtiota hallinneen kansallisuusajattelun, itsenäisyysvaiston ja kansallisen eheyden vaatimusten kautta.

Tutkimuksessa todetaan, että edistyspuolueen eheytysohjelmallisen linjan muotoutumista ja toteutumista vuosien 1919–1939 aikana voi pitää idealismin voittona realismista. Lukuun ottamatta reformipolitiikan vuosia edistyspuolueen pitäytyminen valitulla linjalla näyttäytyi poliittisten toimintamahdollisuuksien kannalta katsottuna ajoittain jopa epärealistiselta. Koko sotien välistä aikaa tarkastellessa voikin todeta, että se, minkä edistyspuolue poliittisten päämäärien saavuttamisen valossa voitti, sen se menetti kannatusluvuihin.

Asiasanat: kansallinen eheytyminen, Kansallinen Edistyspuolue, keskiluokka, liberalismi, oikeistoliikkeet, poliitikot, poliittinen historia, puoluejohtajat, valta

Abstract

UNIVERSITY OF TURKU
Faculty of Social Sciences
Department of Political Science and Contemporary History
Contemporary History
Doctoral Dissertation

JENNI KARIMÄKI: From the Ruins of Finnish Civil War to a Consensus. The National Progressive Party and an Aspiration towards National Unification in 1919–1939.

January 2016

This thesis shall examine the National Progressive Party and its aspiration towards national unification during 1919-1939. Research on the background, formation and implementation of the unification policy is carried out using the traditional historical research method, extensive source material and comprehensive source criticism. Emphasis is on parliamentary politics, politicians and the field of politics in general. Some of the principal questions in the thesis are: What kind was the core of the policy of unification like? Where did it originate and how was it actualised? International comparison is applied to portray an image of Finnish liberalism and a Finnish liberalist.

Founded in December 1918 the National Progressive Party was a liberal party inclined especially towards social liberalism. The progressives inherited from their predecessor, the Young Finnish Party, liberal, democratic and republican principles which were then strongly influenced by the Finnish Civil War and the constitutional question. The bourgeois Whites, the Civil Guard, won the Civil War but the progressives did not treat the defeated Red masses – save for their leaders – as war criminal but as misguided individuals who needed to be integrated back into society. The objective of the unification policy was a unified nation and parliamentary collaboration between the progressives, agrarians and social democrats.

During the years of reformist politics, in 1919–1922, the policy of national unification was promoted with social political reforms such as the Compulsory Education Act and Settlement Act as well as with a number of Pardon Acts to grant amnesty to several thousands of Red prisoners. During these years the policy of unification was a realistic and useable policy. Soon after parliamentary elections of 1922, however, its use value declined. Political climate and the parliamentary group of The National Progressive Party alike became more conservative. Collaboration between bourgeois parties became the dominant trend and the age of the left-centrist policy was over for the time being.

To some extent, the policy of unification had reached its limits. Increasingly, conservative political climate and the continuing support for the communists served as a proof many people also amongst the Progressive Party proof that the policy had somewhat failed. Right-wing opposition within the Progressive Party

made some attempts towards collaboration with other bourgeois parties but these attempts had no permanent affect to party policies or the party identity. Party leadership categorically refused to abandon the policy of unification and the end result of these right-wing endeavours was that most of the right-wing opposition resigned from the party.

I shall argue that some steps towards national unification such as Väinö Tanner's social democratic government in 1926–1927, only 8 years after the Civil War gave the progressives enough promise that the policy of unification was, in fact, feasible which made it possible for the party leadership to continue to execute the policy of unification despite the criticism within the party. This somewhat idealistic view in reality did not, however, benefit the Progressive Party at least when electoral support was concerned. During the latter half of the 1920s the decay of parliamentarism, fading opportunities to cooperate with other parties and ongoing success of the class parties proved devastating to a centrist catch-all party. The progressives lost 19 of their 26 seats during the 1920s. Only the strong party identity and prominent, though few, politicians kept the party from being abolished.

In this thesis I shall argue that the years of the extreme right movement at the turn of the decade were both a threat and a possibility for the progressives and the policy of unification. The extreme right Lapua Movement embodied the anti-communist emotions of the mainly bourgeois masses but also a threat to parliamentary democracy. The progressives felt that the demands of the movement were essentially justified but the illegal and antiparliamentary procedures they had adopted were, however, impossible for them to accept. The threat turned into a possibility when a so called rule of law front was formed between the progressives, agrarians, social democrats and moderate conservatives.

The situation which at first had seemed to devastate the whole policy of unification proved finally to be a blessing in disguise. The extreme wings of the political field were abolished when the Communist Party as well as the Lapua Movement were banned in the early 1930s and an attempt was made to ban the successor of the Lapua Movement the Patriotic People's Party, in 1938. Unlike their many counterparts in Europe, extreme right movements did not gain dominant positions in Finnish domestic politics; rather the opposite happened. Led by the progressive party leader A. K. Cajander, the first ever government in Finland where the leading parties were socialist and centre parties was formed in 1937.

The National Progressive Party had reached its aspiration towards national unification despite the fact that this idealism had cost a great deal in electoral support. Regarding the whole interwar period, it can be argued that the policy of national unification was a triumph of idealism over rationalism.

Keywords: contemporary history, extreme right movement, middle class, national unification, National Progressive Party, party leadership, political party, politics, political power

ESIPUHE

Sanotaan, että aika kultaa muistot. Tästä huolimatta minulla on selkeä mielikuva siitä, että jo yläasteikäisenä halusin historian tutkijaksi. Minulla on ollut onni opiskella historiaa kouluajoista lähtien hyvien ja innostavien opettajien johdolla, millä on epäilemättä ollut suuri vaikutus ammatinvalintaan. Mielikuva, joka minulla oli tutkijan työstä, vastasi jo 20 vuotta sitten melko hyvin sitä todellisuutta, johon viimeisten kahdeksan vuoden aikana olen päässyt tutustumaan. Itsenäistä ja osin jopa yksinäistä työskentelyä joka tarjoaa sekä ilahduttavia onnistumisen elämyksiä että epätoivon hetkiä. Onnistumiset ovat kuitenkin aina voittaneet epätoivon, mistä käsillä oleva väitöskirja on todisteena.

Historia ja sen vaikutukset nykyhetkeen ovat aina kiinnostaneet minua. Miksi ja miten on päädytty siihen, missä nyt ollaan. Kaikista historian osa-alueista juuri poliittinen historia on aina ollut se kaikkein mielenkiintoisin. Ihmiskunnan historian viimeisiin vuosisatoihin keskittyvä perspektiivi tarjoaa mielestäni kiinnostavimman kontekstin ja kytköksen historian ja nykypäivän välillä. Riittävä ajallinen etäisyys, mutta kuitenkin tunnistettava ja samaistuttava maailma, ovat tarjonneet minulle mahdollisuuden omalla, vaatimattomalla tavallani selittää ja ymmärtää niin menneisyyttä kuin nykyisyyttä. Kansallisen Edistyspuolueen tutkimuksessa yhdistyivätkin niin tutkijan oma mielenkiinto, aineiston saatavuus ja ymmärrettävyys kuin se, että tutkimukselle oli tilausta. Niin rahoittajat kuin tiedeyhteisö ovat ottaneet Kansallisen Edistyspuolueen ja suomalaisen liberalismin tutkimuksen mielenkiinnolla vastaan. Kiitos siitä.

Siitä huolimatta, että tutkijanurani esihistoria ulottuu jo 20 vuoden päähän, on tärkeää nostaa esiin ne henkilöt, jotka ovat huomattavalla tavalla vaikuttaneet siihen, että kiinnostuksen kohteesta on lopulta muodostunut ura. Suurimmat kiitokset haluan osoittaa työni ohjaajalle, professori Vesa Varekselle, joka jo maisteriopintojeni aikana osoitti luottamusta allekirjoittaneen tutkijankykyihin ja siten rohkaisi lähtemään tälle tielle. Tämä väitöskirja on viimeisin etappi niiden lukuisien kirjallisten töiden, artikkelien ja opinnäytteiden jatkumossa, joiden valmistumisessa Vesalla on ollut merkittävä rooli. Yhteistyömme jatkukoon myös tulevaisuudessa. Myös professori emeritus Timo Soikkasen panos väitöskirjatyön aikana on ollut merkittävä ja tästä suuret kiitokset myös hänelle. Herrat professorit ovat aina olleet tukena ja käytettävissä onpa sitten ollut kyse rahoituksen hakemisesta, suositusten kirjoittamisesta tai tekstien kommentoinnista.

Väitöskirjaprosessin viime vaiheissa tärkeän panoksensa antoivat myös työni esitarkastajat professori Juha Siltala ja FT Heikki Roiko-Jokela. Heidän

tarkkanäköiset ja osuvat kommenttinsa ja huomautuksensa auttoivat arvokkaalla tavalla käsikirjoituksen viimeistelyssä ja tästä haluan esittää suuret kiitokset heille.

Haluan kiittää myös Turun yliopiston poliittisen historian tutkijaseminaarin osallistujia heidän mielenkiinnostaan ja arvokkaista kommentteistaan. Uusi perspektiivi ja uudet näkemykset ovat aina tarpeen, jotta pääsee eteenpäin. Omalle tekstilleen ja käsityksilleen tulee helposti sokeaksi. Haluan kiittää myös kaikkia muita, joiden kanssa minulla on ollut vuosien varrella ilo tutkimuksen tiimoilta keskustella. Etenkin FT Riku Keski-Rauska, FM Tuomas Rantala ja FM Juha Kolumäki ovat kärsivällisesti kuunnelleet allekirjoittaneen monologeja ja käydyissä keskusteluissa auttaneet tutkimustani eteenpäin. Suuret kiitokset myös väitöskirjani suomen ja englannin kielen kielenhuoltajalle FM Johanna Järviselle. Huomiosi olivat korvaamattomia.

Tutkijan oman innostuksen ja mielenkiinnon lisäksi on tutkimuksen valmistumisen kannalta olennaista, että sen tekemiseen saa taloudellista tukea. Tämän väitöskirjatyön valmistumista ovat merkittäväällä tavalla tukeneet Emil Aaltosen säätiö, Jenny ja Antti Wihurin rahasto, Suomalainen Konkordia liitto ry, K. J. Ståhlbergin säätiö sekä Oskar Öflundin säätiö. Apurahojen saaminen ei ainoastaan mahdollista tutkimuksen tekemistä, vaan sillä on myös äärimmäisen suuri motivoiva merkitys. Apuraha antaa uskoa siihen, että myös muut pitävät tutkimusta tekemisen ja sen tekijää tukemisen arvoisina. Esitänkin nöyrimmät kiitokseni kaikille tutkimustani taloudellisesti tukeneille tahoille.

Kiitokset haluan osoittaa myös kaikille niille lukuisille arkistoille, joissa olen tutkimustyön aikana vierailut. Olen saanut hyvää ja asiantuntevaa palvelua. Vaikka Porvarillisen Työn arkiston osuus työni lähdeaineistossa ei ole suuri, haluan kuitenkin kiittää arkistonjohtaja Hannele Toropaista siitä, että minulla on ollut mahdollisuus väitöskirjatyöni aikana tutustua arkistotyöhön myös käytännöntasolla. Myös työskentelyni Kokoomusbiografia -projektissa antoi uskoa uravalintaan ja auttoi välillisesti väitöskirjani valmistumisessa. Kiitokset siis etenkin professori Martti Häikiölle, Snellman - Säätiölle ja Porvarillisen Työn Arkiston Säätiölle.

Viimeiseksi haluan esittää mitä suurimmat kiitokseni perheelleni ja ystäväilleni. Ilman teitä projekti olisi jäänyt monta kertaa kesken. Vanhemmilleni kiitos siitä, että he ovat rohkaisseet kouluttautumaan ja tukeneet opinnoissani, siskolleni suuret kiitokset lukuisista oikoluvuista sekä helmeileville ystäväilleni kiitokset siitä, että olette olemassa. Kenties suurimmat kiitokset ansaitsee kuitenkin mieheni, joka on suhtautunut suurella ymmärtämyksellä ja tuella vaimonsa työhön, vaikka se on epäilemättä vaatinut kärsivällisyyttä ja joustavuutta. Tämä väitöskirja onkin omistettu Juhalle, sillä jokaisen yhteiskuntatieteilijänaisen takana seisoo, tai oman kokemukseni mukaan tulisi seistä, insinöörimies. Se ylläpitää tasapainon.

Iittalassa 8.12.2015 Kansallisen Edistyspuolueen 97-vuotispäivänä.

Jenni Karimäki

SISÄLLYSLUETTELO

1. LIBERALISMI, EDISTYS JA EHEYTYMINEN – TAUSTAT TAPAHTUMILLE JA TULKINNALLE...	13
1.1 KANSAINVÄLINEN AATE, KANSALLISET PIIRTEET.....	13
Liberalismin historia ja määritelmä.....	13
Edistyspuolue ja liberalismin sosiaalinen tulkinta.....	16
Edistyspuolueen organisaatio ja rakenne.....	19
1.2 TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT.....	24
Kansallinen eheytyminen.....	24
Tutkimusongelma.....	29
Ongelmanratkaisun taustatukea.....	33
Säästeliäästi tutkittu kohde ja hajanaiset lähteet.....	40
2. VOITTOISASTA ALUSTA LOISTAVAAN ERISTYNEISYYTEEN 1919–1924.....	45
2.1 EHEYTYS- JA REFORMIPOLITIIKAN LÄHTÖKOHDAT.....	45
Armahduspolitiikkaa jakaa puoluetta.....	47
Eheytysoikeuden mukaiset uudistukset.....	53
2.2 EDISTYSPUOLUE JA VAIHTOEHDOTTOMUUDEN LOGIIKKA.....	60
”Enemmän oikeistososialistit kuin oikeisto”.....	61
Omat ja vieraat koirat purivat – Ritavuori ja Holsti oikeiston ja osin omiensakin hampaissa.....	66
2.3 RISTIAALLOKOSSA – VIRALLINEN LINJA VASTAAN REAALIPOLITIikka.....	76
Oikeistosuuntaus vallalle vuoden 1922 vaaleissa kautta linjan.....	76
Keskustayhteistyön joutsenlaulu – edistyksen osalta oikeiston äänilajissa.....	83
2.4 ÄÄRIPÄIDEN PAINEESSA PAITSIOON.....	89
Ääriilaidat kyseenalaistavat eheytysoikeuden.....	90
Erävoitto ”kuolinkamppailussa”- vuoden 1924 eduskuntavaalit.....	95
Piirun verran oikealle – edistysoikeiston näytön paikka.....	102
Voitto ja tappio – virkamieskysymys ja vaalilaki.....	109
3. EDISTYSPUOLUEEN JA KANSALLISEN EHEYTYMISEN VAIKEAT VUODET 1925–1929.	117
3.1 LÖYTYYKÖ EDELLEEN YHTEINEN LINJA?.....	117
Rintama rakoilee – vuoden 1925 presidentin vaalit.....	117
Kansallisuuskysymys, eheytyminen ja edistyspuolue.....	127

Kieltolakikansanäänestyksestä todellinen haaste yhtenäisyydelle.....	133
3.2 SISÄPOLIITTISTA EHEYTYMISTÄ?.....	142
Toiveet eheytyksen edistymisestä pitävät oppositiossa.....	142
”Tervehdyttävä askel länsimaisen parlamentarismien tiellä” - Tannerin hallitus.....	148
3.3 EDISTYSPUOLUEEN EHEYTYMINEN + UUSI SUUNTAUS = KUTISTUNUT PUOLUE. .	155
Tapaus B-ryhmä – virallisen linjan erä- ja otteluvoitto.....	155
Uusi vasemmistoporvarillinen linja.....	163
Toiveita paluusta keskustayhteistyöhön.....	172
3.4 PARLAMENTARISMIN RÄMETTYNEISYYTTÄ VASTAAN.....	176
”Maanpelastusministeristö”	176
Asialliset syyt eivät pärjää taktiikkapelissä.....	184
Kaikesta huolimatta ”jatettava toimintaa, odottaen aikaa parempaa”	192
Pessimismiin vaipuneena pelastajan toivossa.....	197
4. EDISTYS, EHEYTYMINEN JA DEMOKRATIAN KRIISI 1930–1933.....	203
4.1 LAILLISUUDEN PUOLESTA KUMOUSTA VASTAAN.....	203
Periaatteessa oikeassa -argumentin vastaansanomattomuus.....	209
Porvaririntamassa kommunismia vastaan.....	218
4.2 KRITIIKIN KÄRKI KOKONAAN OIKEALLE.....	224
Irti kansanliikkeen pakkopaidasta.....	224
Kukaan vanhasta hallituksesta ei kelpaa.....	232
4.3 EDISTYS, EHEYTYMINEN JA OIKEISTORADIKALISMIN PERINTÖ.....	235
Ei hyötyä kansanliikkeen myötäilystä.....	235
Vuoden 1933 eduskuntavaalien torjuntavoitto.....	244
Kivimäen hallitus eheytyksipolitiikan jatkajana – niin vasemmalle kuin oikeallekin.....	253
5. LAILLISUUSRINTAMASTA PUNAMULTAAN – EHEYTYMISTAVOITTEIDEN TOTEUTUMINEN 1934–1939.....	261
5.1 UUDEN VUOSIKYMMENEN HAASTEET.....	261
Edistys, IKL ja demokratian puolustus.....	261
Ei tarvetta valtiosääntöremontille, mutta pienille parannuksille kyllä.....	268
Aatteellisista painotuksista yhteiskunnallisempaan otteeseen.....	276
5.2 EHEYTYSPOLITIIKKA ETENEE JÄLLEEN.....	285
Edistyspuolueen ja eheytyksen kannalta kaksijakoiset vaalit vuonna 1936.....	285
Punamullan porteilla.....	293
Työläisen ja talonpojan liitto keskiluokan avustuksella.....	301
5.3 EHEYTYSPOLITIIKAN VOITTO.....	306
Suutarin lapselle löytyi kengät – sisäisen opposition kukistuminen.....	306
”Ståhlberg-Ritavuori politiikan” toteutuminen ja puolueen pohjanoteeraus.....	315
6. IDEALISMIN VOITTO REALISMISTA.....	327

LÄHDELUETTELO.....	343
LIITTEET.....	361
HENKILÖHAKEMISTO.....	365

LUETTELO TAULUKOISTA

Taulukko 1	Vuoden 1922 eduskuntavaalien tulos	80
Taulukko 2	Vuoden 1924 eduskuntavaalien tulos	101
Taulukko 3	Vuoden 1925 presidentin valitsijamiesvaalien tulos	123
Taulukko 4	Vuoden 1927 eduskuntavaalien tulos	168
Taulukko 5	Vuoden 1929 eduskuntavaalien tulos	195
Taulukko 6	Vuoden 1930 eduskuntavaalien tulos	223
Taulukko 7	Vuoden 1931 presidentin valitsijamiesvaalien tulos	230
Taulukko 8	Vuoden 1933 eduskuntavaalien tulos	250
Taulukko 9	Vuoden 1936 eduskuntavaalien tulos	289
Taulukko 10	Vuoden 1937 presidentin valitsijamiesvaalien tulos	299
Taulukko 11	Vuoden 1939 eduskuntavaalien tulos	323

1. LIBERALISMI, EDISTYS JA EHEYTYMINEN – TAUSTAT TAPAHTUMILLE JA TULKINNALLE

1.1 KANSAINVÄLINEN AATE, KANSALLISET PIIRTEET

Liberalismin historia ja määritelmä

Poliittisesta liberalismista puhuttaessa yksi eniten käytettyjä sanontoja on, että sen ajamat hyvät tavoitteet ovat toteutuneet, mikä on johtanut itse ideologian tai poliittisen liikkeen kuolemaan. Vaikka Anthony *Arblaster* länsimaisen liberalismien noususta ja tuhosta kirjoittaessaan totesi, että liberaalipuolueet merkittävinä poliittisina voimatekijöinä ovat joutuneet taipumaan, katsoi hän, ettei niiden edustaman arvomaailman vaikutus ollut kuitenkaan hävinnyt tai edes välttämättä heikentynyt.¹ Kylmän sodan päättyminen ja kommunistisen järjestelmän romahdus on sittemmin nähty jopa liberaalin projektin voittona, sillä pitivähän jopa konservatiiveiksi luokiteltavat Ronald Reagan ja Margaret Thatcher kommunismin kukistumista liberaalin demokratian voittona.

Liberalismista, sen aatetraditiosta ja merkityksestä käydään edelleen erityisesti politiikan tutkimuksen parissa varsin runsaasti keskustelua. Liberalistinen ajatusperinne sisältää paljon sellaisia elementtejä, joiden tunteminen lisää merkittävästi ymmärrystä myös omasta ajastamme, (suomalaisen) yhteiskunnan luonteesta, ongelmista ja ristiriidoista. Toisaalta liberalismi on nostattanut myös paljon kritiikkiä aluksi erityisesti vasemmiston ja nykyään esimerkiksi feministien ja ympäristöliikkeen taholta. Näissä kritiikeissä liberalismi näyttäytyy porvarillisena, maskuliinisena markkinatalouden vapautena. Esimerkiksi Richard *Bellamy* näkee liberalismien muuttuneen 1900-luvulla teoreettisen ja poliittisen vararikkonsa myötä ideologiasta poliittisesti elinkelvottomaksi metaideologiaksi. *Arblaster* sen sijaan katsoo, ettei liberalismi ollut riittävän edistyksellinen ja radikaali menestyäkseen poliittisesti.²

Jos liberalismien vahvuutena pidetään sitä, että sen ajamat tavoitteet ovat toteutuneet ja ulottaneet lonkeronsa ihmisten maailmankuvaan pysyvästi, voidaan sen

¹ Arblaster 1984.

² Meadowcroft 1996, 4-7; Saastamoinen 1998, 8-9, 12, 14-16, 20-24, 240-241; Kühnl 1973, 26; Laski 1947, 12, 259; Bellamy 1992, 1-5.

heikkoutena pitää sitä, että sillä ei ole selkeälinjaista ohjelmaa, teoriaa tai perustaja-auktoriteettia. Arvopohjan laajuus, avoimuus ja sallivuus on tehnyt liberalismista varsin heterogeenisen ja epäyhtenäisen ja muille ismeille helposti omaksuttavan. Liberaali maailmankuva on yleisimmin hyväksytty länsimaissa verrattuna esimerkiksi traditionaaliseen konservatismiin tai vallankumoukselliseen sosialismiin, jotka ovat toki mielellään käyttäneet hyväkseen juuri liberaalista aatetraditiosta periytyvää käsitteistöä. On esitetty, että liberalismi nykymuodossaan ei ole enää selvärajainen ideologia, vaan ennemmin tapa käsittää sosiaalinen maailma, maailmankuva, jonka ihminen omaksuu huomaamattaan. Liberalismin peruspilareina nähdään ihmisoikeuksien ja kansalaisyhteisöjen kunnioittaminen, yleinen äänioikeus, yleensä parlamentaarinen demokratia, vapaa yrittäjätalous ja vallanjako.³ Nämä peruspilarit ovat sellaisia, että niitä on nykypäivänä lähes mahdoton kieltää kannattavansa.

Liberalismi on aatteena varsin moniulotteinen ja jopa epämääräinen. Termi ”liberalismi” ei viittaa mihinkään yhtenäiseen aaterakennelmaan, vaan sen voi nähdä tapauksesta riippuen edustavan löyhää maailmankatsomusta, taloudellista, filosofista, sosiaalista tai poliittista näkökulmaa. Liberalismin luonne historiallisena ilmiönä on kuitenkin kiistaton. Kari *Saastamoinen* korostaa, että liberalismi pitää ymmärtää juuri sen historiallisen kehityskulun taustaa vasten. Se on muokkautunut yhteiskunnallisten olosuhteiden ja poliittisten vastustajien muutosten myötä. Tämä ei toki ole yksinomaan liberalismiin ominaisuus, mutta se osin selittää aatteen heterogeenistä luonnetta ja traditiota. Liberalismin määrittelyssä on usein lähdetty juuri historiallisesta kehityksestä. Liberalismi on määritelty älylliseksi liikkeeksi, joka on korvannut esikapitalistiset tuotantotavat vapaalla markkinataloudella ja yrittäjyydellä. Toisaalta sosiaaliliberaalin näkemyksen mukaan se kehittyi esikapitalistisen ajan kritiikiksi, jonka tavoitteena oli poistaa aloitteellisuutta rajoittavat esteet ja mahdollistaa myönteinen kehitys.⁴

Liberalismille ominainen määrittelyn vaikeus on tuottanut runsaasti erilaisia näkemyksiä aatteen perusolemuksesta. Oman lisänsä tuo myös se, että erilaisia liberalismiin suuntauksia on paljon ja niiden lähestymistavat yhteiskuntaan eroavat suuresti toisistaan. *Arblaster* on kiertänyt määrittelyn ongelmaa toteamalla, että kaikki liberalismia käsittelevät tutkimukset tai teokset pyrkivät aina kokonaisuudessaan määrittelemään liberalismia. Jonkinlaisen määritelmän esittääkseen hän kuitenkin toteaa, että liberalismi on enemmän kuin kokoelma arvoja, kuten yksilönvapaus, järki, tasa-arvo, suvaitsevaisuus ja perustuslaillisuus. Se on yhtenäisempi ja kattavampi maailmankatsomus ja käsitys yhteiskunnasta kuin mitä monet sen kannattajatkaan ovat huomanneet. Liberalismin syntyhistoria antaa ainakin osittaisen selityksen sille, miksi sillä ei ole pitkälle vietyä teoreettista rakennelmaa, johon aatteellisia määritelmiä voisi peilata. Aate ja poliittinen ideologia syntyi ensisijassa tähtäämään tuntuviin yhteiskunnallisiin muutoksiin ja siksi sen teoret-

³ Arblaster 1984, 6; Leitzinger 1993, 16; Luoto 1983, 53; Vares 2000, 15; Saastamoinen 1998, 13-14, 242-244; Meadowcroft 1996, 2.

⁴ Meadowcroft 1996, 1-2, 4; Saastamoinen 1998, 24-26; Harisalo, Miettinen 1997, 16.

tinen pohja on osittain jälkikäteen koottu ja ulotettu rohkeimmissa tulkinnoissa jopa antiikin Kreikkaan asti.⁵

Suomalaisen liberalismien tutkimuksen ”grand old manin” Olavi *Borgin* mielestä olennaista liberalismien ideologiselle määrittelylle on filosofisen ja poliittisen liberalismien kehityksen erittelemine. Filosofisen ajattelun traditiosta eli liberalismien henkisestä offensiivista kehittyi liberalismien poliittisen ideologian käytännön sovellutus. Näiden kahden tradition erottaminen toisistaan kiistää sen yleisesti esitetyn tulkinnan, että liberalismi ei olisi varsinainen ideologia, vaan pelkkä yleinen elämänsäsenne. Liberaalin käsitettä pohtiessaan Sven-Erik *Liedman* korostaa kuitenkin, ettei termi voi monopolisoida sen merkitystä. Liberaali on liberaali, vaikka hän kutsuikin itseään edistysmieliseksi, vapaamieliseksi tai vasemmistoporvariksi. Liberaalipuolue ei ole liberaali vain ohjelmansa, vaan myös tekemiensä esitysten tai äänestyskäyttäytymisensä perusteella.⁶

Borg on määritellyt liberalismien ideologian seuraavasti:

”Liberalismi on ideologia, jonka mukaan kaikki ihmiset ovat syntyneet vapaina ja tasa-arvoisina yksilöinä, joiden tasapainoiseen ja luonnonmukaiseen kasvuun, kykyjen kehittymiseen sekä voimavarojen vapaaseen käyttöön kaikki yhteiskunnan edistyminen pohjimmiltaan perustuu. Yhteiskunta ja sen koneistot tulee suunnitella ja rakentaa tämän vuoksi siten, että yksilön kykyjen mukaiselle kasvulle ja toimintavapaudelle jää yhteiskunnan eri osa-alueilla riittävästi sijaa niin että ketään ei saa alistaa mutta ei myöskään unohtaa.”⁷

Määritelmä vastaa hyvin tämän tutkimuksen tarpeisiin, sillä siinä yhdistyvät liberalismien perusarvot, tavoitteet ja keinot. Liberalismien perusta on yksilönvapaudessa ja yksilöiden välisessä lähtökohtaisessa tasa-arvossa. Viittaus kykyjen kehittymiseen ja kykyjen mukaiseen kasvuun sisällyttää määritelmään myös liberalismien ajatuksen yksilökohtaisista eroista lähtökohtien hyödyntämisessä. Kaikille pyritään tarjoamaan samat lähtökohdat, mutta toiset hyödyntävät ne paremmin kuin toiset, mikä ilmenee esimerkiksi taloudellisena epätasa-arvona yhteiskunnassa. Liberalismien laaja-alainen tavoite yhteiskunnallisesta edityksestä toteutuu myös yksilökohtaisen kasvun kautta. Määritelmä sisältää myös viittauksen yksilön ja yhteiskunnan väliseen suhteeseen ja niihin keinoihin, joiden avulla tavoitteeseen päästään. Yhteiskunnan koneistot tulee rakentaa nimenomaan yksilön tarpeista käsin, eikä suinkaan päinvastoin. Kaikkia liberalismien suuntauksia yhdistävä tekijä on juuri moraalinen individualismi. Kokonaisen yhteisön vapautta ei voi asettaa yksilön vapauden edelle.⁸

Poliittinen liberalismi, sellaisena kuin se tässä tutkimuksessa ja edellä käydyssä keskustelussa liberalismien merkityksestä länsimaisille yhteiskunnille ymmärretään, kehittyi 1800-luvun loppupuolella, mutta sen juuret ovat kauempana valistusfilosofien Locken, Voltairen, Montesquieun ja Kantin filosofisissa liberalismissa, Adam Smithin taloudellisissa liberalismissa sekä Jeremy Benthamin, James ja

⁵ Arblaster 1984, 11-13; Heywood 2007a, 26-35; Saastamoinen 1998, 24-25;

⁶ Borg 2006, 10-11; Kuhn 1973, 15-21; Borg 1979, 1-2; Liedman 1995, 34.

⁷ Borg 1979, 2.

⁸ Saastamoinen 1998, 25.

John Stuart Millin poliittisessa liberalismissa. Erityisesti keskeisten ”perustajaisien” vaikutuksen ansiosta liberalismiin emämaaksi muodostui juuri Iso-Britannia, jossa kehitys kohti kiinteää valtiota johti parlamentaarisen kansanvallan kehittymiseen. Manner-Euroopassa trendi johti vielä 1800-luvulla selkeämmin yksinvaltiuden vahvistumiseen. Reformeihin niin taloudellisella, sivistyksellisellä kuin yhteiskunnallisellakin alalla pyrkinyt liberalismi nousi vastavoimaksi taantumukselliseksi mielletylle konservatismille, ja liberalismin sosiaalinen tulkinta voitti alaa jo 1900-luvun taiteesta lähtien jättäen taakseen klassisen liberalismiin *laissez-faire* -ajattelun.⁹

Edistyspuolue ja liberalismiin sosiaalinen tulkinta

Suomalaisen liberalismiin pitkä linja juontuu Anders Chydeniuksesta, Helsingfors Dagblad -lehden ja Leo Mechelinin kautta nuorsuomalaisuuteen ja Kansalliseen Edistyspuolueeseen seuraajineen. Edistyspuolueen alkuvuosien menestystä lukuun ottamatta suomalaisella liberalismilla on aina ollut enemmän tai vähemmän sivustakatsojan osa ainakin mikäli poliittista merkittävyyttä mitataan kannatusluvuilla ja kansanedustajien määrällä. Pieni ruumis kannatteli kuitenkin aina suurta päätä. Liberaalipoliitikoilla oli erityisesti sotien välisenä aikana puolueensa prosentuaaliseen menestykseen nähden kokoaan suurempi merkitys. Myös David Arter huomauttaa, että vain muutamat liberaalipuolueet Länsi-Euroopassa ovat osallistuneet koalitionhallitukseen yhtä paljon kuin suomalaiset liberaalit.¹⁰

Koska säätelemätön taloudellinen toiminta osoittautui kyvyttömäksi huolehtimaan yhteiskunnan kaikista jäsenistä ja työväenliike nousi kilpailemaan yhteiskunnallisen uudistajan roolista, alkoivat brittiliberaalit 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa kannattaa valtion aikaisempaan aktiivisempaa puuttumista yhteiskunnan toimintaan. Vanha *laissez-faire* -ajattelu hylättiin ja sosiaalireformit nostettiin ensisijaisiksi suhteessa perinteiseen individualismiin korostamiseen. Siirryttiin negatiivisen vapauden käsitteestä positiivisen vapauden käsitteeseen. Liberalismiin tuli edistää vapautta johonkin eikä vain vapautta jostakin. Puute ja kurjuus estivät yksilön todellista vapautta toimia ja siksi niihin tuli valtion toimin puuttua.

Liberalismiin sosiaalinen tulkinta pyrki laajentamaan ja määrittelemään kannattajiensa toimintaympäristöä suhteessa niin konservatiiveihin kuin nousevaan työväenliikkeeseenkin. Monissa maissa, kuten Norjassa ja Tanskassa, rajanvetona oikealle liberaalipuolueiden nimi Venstre eli vasemmisto viittaa edelleen tähän perintöön. Suomessa tällaisena myöhästyneenä vasemmistoliberaaliryhmänä voidaan Vesa *Vareksen* mukaan pitää Heikki Ritavuoresta henkilöitynyttä ns. jakobiiniklubia.¹¹

⁹ Luoto 1983; Laski 1947, 12; Borg 1979, 4-5, 9-10, 17-20; Leitzinger 1993, 20-46, 55-63, 68-73; Kühnl 1973, 27; Vares 2000, 18-19; Cook 1998; Dutton 2004.

¹⁰ Arter 1988, 355.

¹¹ Vares 2000, 19; Vares 1995, 187.

Liberaalien julistautuminen vasemmistoon kuuluviksi ei sen paremmin Suomessa kuin muuallakaan estänyt sosialidemokratian nousua vasemmiston valtapuolueeksi. Ruotsalaista liberalismia tutkineen Johan *Norbergin* mukaan tämä oli liberaaleille epämieluisa yllätys, sillä hyvinvointipolitiikan piti pelastaa Ruotsi sosialismilta, mutta todellisuudessa se näyttikin edistävän sen kehitystä. Sama herätys koettiin Chris *Cookin* mukaan myös Britanniassa. Ratkaisuksi liberalismiin kannatuksen rappioon ja sosialismin vastustamiseen yritettiin luoda mm. liberaalien ja konservatiivien muodostama keskusta. Tässä sen paremmin kuin Labourin vastustamisessa ei kuitenkaan onnistuttu.¹²

Suomessa sisällissodan¹³ kokemukset ja rajalinjat johtivat siihen, että Kansallinen Edistyspuolue haluttiin pitää selkeästi porvarillisena ja sen nimivalinnassa pyrittiin erottautumaan nimenomaan konservatiiveista, taantumuksellisena pidetystä oikeistosta julistautumalla nimeään myöten edistykselliseksi. Uusi puolue sai nuorsuomalaisilta edeltäjiltään perinnöksi sosiaaliliberaalin aatemaailman. Nuorsuomalaisten keskeisiä vaikuttajia oli ollut K. J. Ståhlberg, joka varsin reformistisessa hengessä näki jo kuohunnan keskellä keväällä 1918, että yhteiskuntaa tuli kehittää ja edistää juuri sosiaaliliberaalien näkemysten mukaisesti. Suomalaista yhteiskuntaa hallinneet kollektivismiin, nationalismiin ja yhtenäisyyden vaatimukset rajoittivat kuitenkin suomalaisen liberalismiin kasvua kohti yhteiskunnallista kriittisyyttä eikä siitä koskaan muodostunut vallitsevaa järjestelmää aktiivisesti haastanutta voimaa.¹⁴

Edistyspuolueen omaksuma sosiaaliliberaalilinja noudatti hyvin pitkälle suunnituksen klassikkoihin kuuluvan L. T. *Hobhousen* näkemyksiä. Sosiaaliliberalismi nousi vastustamaan manchesterilaista, klassista liberalismia, joka toisen klassikon Harold J. *Laskin* mukaan ei ollut ymmärtänyt, ettei vapaudella ollut arvoa, jos ei ollut mahdollisuuksia käyttää vapauttaan. Sosiaaliliberalismi ei luopunut vapautta korostaneista periaatteistaan, vaikka se pyrki yhdistämään eettisen liberalismiin itsensä kehittämisen ja sosialismista vaikutteita saaneen ajatuksen yhteiskunnallisesta oikeudenmukaisuudesta. Näkemys siitä, että kokonaisuuden etu oli samanlaisesti jokaisen kansalaisen etu, oli vahvasti läsnä niin *Hobhousen* kuin edistyspuolueen sosiaaliliberalisminkin tulkinnassa. Liberaalin hyvinvointivaltion tuli tarjota mm. peruskoulutus, riittävät perusedellytykset itsensä kehittämiseksi so. edistymiseksi, riittävä ansiotaso ja verovaroin järjestetty sosiaaliturva. Hobhouselainen näkemys liberaalin keskiluokan ja järjestäytyneen työväen yhteistyöstä näkyi vahvasti juuri edistyspuolueen kansallisen eheytyksen politiikassa.¹⁵

¹² Norberg 1999, 221; Cook 1998, 78-79, 83; Liedman 1995, 35-39.

¹³ Eheytysohjelmasta linjasta huolimatta sisällissota oli edistyspuoluelaisille vapaussota, mitä ilmaisua valkoisen Suomen piirissä yleisesti käytettiin. Termin sisältämästä painolastista johtuen tutkimuksessa kuitenkin käytetään neutraalimpaa termiä sisällissota paitsi niissä kohdin, joissa nimenomaisesti halutaan puhua aikalaisten suulla.

¹⁴ Saastamoinen 1998, 8-12.

¹⁵ Saastamoinen 1998, 160-176; Vares 2000, 19-20; Heywood 2007a, 56-60; Laski 1947, 259; Arblaster 1984, 285-292; Arter 1988, 346-347; Hobhouse 1999.

Poliittiseen keskustaan sijoittuneen edistyspuolueen pyrkimys oli tasoittaa ristiriitoja ja yhdistää sisällissodan rikki repimää kansaa. Tämä onkin puolueen sotien välisenä aikana edustaman sosiaaliliberaalin linjan vahvuus ja perintö. Keski-luokkaa ja ns. kolmatta tekijää suomalaisessa kontekstissa pohtineet Pauli *Kettunen* ja Ilkka *Turunen* ovat todenneet edistyspuolueella olleen kokoaan merkittävemmän roolin ensimmäisen tasavallan keskustavoimana ja kansallisen eheytyksen edistäjänä. Laajassa kansainvälisessä mittakaavassa epäilemättä paikansa pitävät väitteet suomalaisen liberalismiin heikkoudesta asettuvatkin sotien välistä historiaa tarkasteltaessa erilaiseen valoon. Heikkoa liberaalia perinnettä ja tasapainottavan keskustatekijän puutetta on esitetty mm. osasyiksi sisällissodan syyntymiselle.¹⁶

Sisällissodan luoma vastakkainasettelutilanne, jossa välttämättömyydestä edistysnäkökulmasta katsottuna tehtiin hyve, asetti puolueen tilanteeseen, jossa sosiaaliliberaali, kansaa yhtenäistämään pyrkivä eetos oli vakavan paikan edessä. Sodan kansakuntaan repimä kuilu oli vaikeasti ylitettävissä, sillä pelkät sosiaalipoliittiset uudistukset eivät riittäneet kuroma anurpeen kansanosien välistä mentaalista juopaa. Edistyspuoluelainen eheytysohjelma ja sosiaaliliberalismi rakentuivat vahvasti yhtä lailla kansan syvien rivien olojen parantamisen kuin poliittisen vastakkainasettelun lievenyttämisen ympärille. Kansallisen Edistyspuolueen eheytysohjelma linjasi sotien välisenä aikana osoittamalla, että liberalismiin sosiaalisen tulkinnan voima yhtenä kansaa eheyttäneenä, laillisuutta, edistystä ja oikeudenmukaisuutta korostaneena tekijänä oli merkittävä. Niin Suomessa kuin muissakin Pohjoismaissa voittoisasti toteutunut keskittien politiikka oli sekoitus liberalismiin ja sosialidemokratian ihanteita.

Suomalaisen liberalismiin kehitys sijoittuu osaksi pohjoismaisen liberalismiin pitkää linjaa. Vaikka tutkimuskirjallisuudessa pohjoismaita on usein käsitelty erillisinä tapauksina, katsoo *Liedman*, että niiden välillä on kuitenkin enemmän yhteistä kuin erottavaa. Liberalismiin ja liberaalin käsitteet on ymmärretty varsin yhteneväisellä tavalla kautta pohjolan, mutta pohjoismaisten liberaalien kansainvälinen kontribuutio on ollut melko vaatimaton. Pohjoismaissa liberalismiin kehitystä yhdistivät kriittinen, liberaali lehdistö sekä parlamentaarinen ja demokraattinen poliittinen järjestelmä. Neljäntenä piirteinä *Stenius* ja *Turunen* haluavat nostaa esiin myös vahvat kansalaisyhteiskunnan organisaatiot. *Liedmanin* näkemyksistä eroten he korostavat suomalaisen liberalismiin erityispiirteinä mm. sitä, ettei liberalismi Suomessa kehittynyt vasemmistolaisesta vaihtoehdosta keskiluokan puolueeksi, vaan oli jo lähtökohtaisesti korkeasti koulutetun sivistyneistön liike. Suomalainen liberalismi ei myöskään omaksunut antagonistista asennetta suhteessa virkamiehistöön eikä siitä koskaan kasvanut kumouksellista vaan se pitäytyi pääasiassa yhteiskuntaa säilyttävällä kannalla.¹⁷

¹⁶ Kettunen ja Turunen 1994, 63-86; Stenius ja Turunen 1995, 49-51; von Bonsdorff 1943, 7-11.

¹⁷ Liedman 1995, 34-46; Stenius ja Turunen 1995, 49-58.

Edistyspuolueen organisaatio ja rakenne

Edistyspuolue oli tyylipuhdas parlamentaarisessa kontekstissa toimiva kaaderipuolue, joka oli muodostunut leviämisperiaatteen mukaisesti ruohonjuuritason toimijoiden liittyttyä omia intressejään vastaavaan ”kattojärjestöön”. Puolue peri niin järjestö- ja organisaatorakenteensa kuin varsinaiset järjestönsäkin nuorsuomalaiselta puolueelta. Jäsenistö oli harvalukuinen ja passiivinen, puoluejohto johti arvovallallaan, organisaatio oli heikko, lähinnä vaaliorganisaation luonteinen ja eduskuntaryhmällä oli merkittävän suuret valtaoikeudet parlamenttipolitiikassa. Yhteiskuntatieteellisen puoluetutkimuksen valossa edistyspuoluelainen näkemys puolueen tehtävistä edusti hyvin juuri duvergerilaista ja panebiancolaista näkemystä puolueesta poliittisen mielipiteen edustajana ja integroijana, päättäjien valitsijana ja päätöksentekoon osallistujana sekä hallituksen muodostajana.¹⁸

Alhaisen järjestäytymisasteen puolueena edistyspuolueen oli voittoisan alun jälkeen vaikea löytää paikkaansa sotien välisen ajan puoluekentässä. Aikakautta leimasi luokkaleiriytyminen, joten puolueiden ryhmittäminen tiettyjen yhteiskuntaluokkien etujen ajajiksi jätti yleispuolueeksi julistautuneen ja kapean luontaisen kannattajakunnan omanneen edistyspuolueen hankalaan asemaan. Puolueen ideologialle oli vaikeaa löytää kannatusta, eikä jäsenistö ruohonjuuritasolla jaksanut olla aktiivista.¹⁹

Edistyspuolue oli rakentunut koulutettujen, yhteiskunnallisesti vaikutusvaltaisten henkilöiden yhteenliittymänä, joten sillä ei ollut vahvaa sosiaalista verkostoa tai puoluejärjestöä. Angelo *Panebiancon* tyypittelyn mukaan edistyspuolue kaaderipuolueena kuului leviämismallin mukaisesti rakentuneisiin puolueisiin. Mallissa dominoiva koalitio rakentaa puolueen normeja alhaalta ylös vastakohtana läpäisymallin joukkopuolueisiin, joissa dominoivan aseman saavuttanut koalitio luo puolueelle normiperustan ja levittää sitä ylhäältä alas. Leviämisperiaatteen mukaan muodostuneen organisaation keskeisin heikkous oli siinä, että itsenäiset paikallistason toimijat olivat varsin heikosti ”alistettavissa” puoluejohdon kurin alle. Tällainen organisaatioperusta yhdistettynä siihen, että puolueen muodostumisen viimeisessä vaiheessa vuonna 1918 siihen liittyi toimijoita niin nuorsuoma-

¹⁸ Mickelsson 2007, 30,34-36,44; Hölttä 1982, 69-76; Tarponen 1955, 71-76, 79-81.

¹⁹ Siisiäinen 1990, 31-48; Tässä tutkimuksessa *ideologia* käsitetään varsin neutraalisti poliittisen toiminnan taustalla vaikuttavana enemmän tai vähemmän yhtenäisenä arvopohjana. Ideologia määrittelee ryhmälle perusedut ja antaa toiminnalle tavoitteen. Mentaliteetit ja ideologiat johtavat ihmisiä tietynlaiseen käyttäytymiseen ja levittävät tietynlaista esimerkiksi poliittisen puolueen omaksumaa todellisuuskuvaa. Heywood 2007b, 44-45; Hyrkkänen 2002, 81; Kjellberg 1995, 11, 14, 22-23; Manninen 1989, 71; Mikkeli 1984, 132. Toiminnan lomaannuksesta olivat osoituksena mm. Joensuun paikallisyhdistyksen ja Hämeenlinnan piirinjärjestön pöytäkirjoissa huomautukset toiminnan puuttuessa kirjoittamatta jätetyistä toimintakertomuksista. Ks. esim. 19.2.1928 ja 13.3.1938 Joensuun Kansallisen Edistyspuolueen paikallisyhdistyksen vuosikokous pöytäkirja, kansio Ca1, Joensuun Kansallisen Edistyspuolueen paikallisyhdistyksen arkisto, JoMA ja Kertomus Kansallisen Edistyspuolueen Hämeenlinnan piirijärjestön toiminnasta 1926, kansio 1, Kansallisen Edistyspuolueen Hämeenlinnan piirin arkisto, HMA.

laisista, vanhasuomalaisista kuin Kansanpuolueesta, johti varsin heterogeeniseen puolueeseen, jossa väistämättä ajauduttiin valtataisteluihin. Organisaatio jäi löyhäksi, melko autonomiseksi ja puoluejohdon ote siihen oli heikko. Vahvojen taustaorganisaatioiden puute lisäsi heikkoa koheesiota sekä teki puolueesta taloudellisesti epävakaan.²⁰

Päätösvalta edistyspuolueen linjan suhteen oli vuosittain kokoontuvalla puoluekokouksella, mutta todellisuudessa puolueen kaaderiluonteesta johtuen valtaa käytti eduskuntaryhmä ja sen usein dominoima puoluehallitus/toimikunta ja keskusvaliokunta. Eduskuntaryhmän ja ylimmän puoluejohdon valta-asemaa korosti myös se, että puolueen puheenjohtaja oli lähes poikkeuksetta myös eduskuntaryhmän jäsen. Toinen laajempi puolue-elin oli puoluevaltuusto²¹. Vuoden 1919 säännöissä puoluevaltuustolle taatut oikeudet vaikuttaa mm. ministerien tai kansanedustajien erottamiseen, vaalivalmisteluihin ja puoluekokouksen järjestelyihin osoittautuvat varsin laajoiksi ja elin itsessään raskasliikkeiseksi. Tästä syytä se lakkautettiin vuoden 1924 sääntöuudistuksessa, mutta muodostettiin uudestaan vuoden 1928 sääntöuudistuksessa vähintäänkin yhtä laajoilla valtaoikeuksilla varustettuna. Uuden valtuuston tuli mm. ratkoa puolueen sisäisiä erimielisyyksiä, mikä kohta varmasti juonsi juurensa vuonna 1927 tapahtuneesta oikeisto-opposition eroamisesta puolueesta. Kaaderipuolueena ilman vaikutusvaltaista ja varakasta taustaorganisaatiota edistyspuolueen (riittämätön) rahoitus ei nojannut jäsenmaksuihin, vaan pääpaino oli arpajaisilla ja erityisesti Helsingin Sanomien tuella.²²

Edistyspuolueen jälkimaine luokittelee sen ensisijassa kaupunkilaiseksi keskiluokan puolueeksi huolimatta puolueen lähes koko sotien välisen ajan jatkuneesta pyrkimyksestä luokitella itsensä kokonaisuuden etua ajavaksi yleispuolueeksi. Kaupunkien ja maaseudun välinen vastakkainasettelu näytteli edistyspuolueessa suurta roolia. Jo vuoden 1924 eduskuntavaaleista lähtien puolueen eduskuntaryhmän enemmistö tuli kaupungista ja lopulta vuoden 1936 vaaleissa maaseudun edustus hävisi kokonaan. Vertailun vuoksi voitaneen mainita, että sotien välisenä aikana esimerkiksi kokoomuksessa maaseudun edustajat säilyttivät vähintään 35 % edustuksen eduskuntaryhmässä. Mielenkiintoinen seikka kaupunkien ja maaseudun välisestä kamppailusta käy kuitenkin ilmi edistyspuolueen äänestäjien sijoittumisesta edellä mainitulla akselilla: edelleen vuoden 1936 vaaleissa lähes 60 % äänistä tuli maaseudulta. Maaseudun osuus äänimääristä laski ensimmäisistä vaaleista lähtien, mutta se säilyi kuitenkin merkittävästi yli 50 %:ssa koko sotien välisen ajan. Puolueen kannatuksen perustaminen tai perustuminen puhtaasti kaupunkien vähälukaiseen keskiluokkaan oli sotien välisessä agraarisuomessa

²⁰ Panebianco 1988, 50-65; Mickelsson 2007, 36, 130.

²¹ Tässä käytetään selvyuden vuoksi nimitystä puoluevaltuusto, vaikka ennen vuoden 1928 sääntöuudistusta nimitys oli puolueuuevosto. Samoin puoluehallituksen nimi vaihtui puolue-toimikunnaksi samaisessa sääntöuudistuksessa.

²² Panebianco 1988, 173; Hölttä 1982, 60-69; Tarponen 1955, 91-92, 97; Borg 1977, 537; Jokela 1993, 31-32.

mahdoton ajatus. Keskiluokan pienuutta niin Suomessa kuin esimerkiksi Ruotsissa onkin pidetty yhtenä liberaalipuolueiden heikon aseman syyinä.²³

Toinen jälkikäteen usein esitetty määritelmä edistyspuolueen keski- ja/tai yläluokkaisuudesta sen sijaan pitää ainakin eduskuntaryhmän kokoonpanon osalta yksiselitteisemmin paikkansa. Sotien välisenä aikana edistysryhmässä istuneista 56 eri kansanedustajasta 50 % kuului ylimpään luokkaan tai keskiluokkaan, ja lopuista 41 % oli talonpoikia, joista monet voitaneen varmasti ainakin varallisuutensa puolesta laskea keskiluokkaan kuuluviksi. Syntyperän tai koulutustason mukaan laskettuna keskiluokkaisuus tai yläluokkaisuus on vielä silmiinpistävämpää, sillä 84 % edistysedustajista voitiin laskea syntyperänsä ja 71 % koulutustasonsa mukaan ylä- tai keskiluokkaan kuuluviksi. Edistyspuolueen oma mielikuva kansanedustajista kansan asiantuntijoina piti paikkansa ainakin, jos koulutustasoa pidettiin mittarina. Asiantuntemuksen ja koulutuksen arvostus näkyi myös ministeriksi nousseiden edistyspuoluelaisien osalta: 33 ministeristä 30:llä oli akateeminen loppututkinto. Edistyspuoluelaisilla ministereillä oli myös merkittävän paljon hallinnollista kokemusta. Alueellisesti edistyspuolueen kannatus oli pysyvintä maan eteläosissa, sillä viimeistään vuoden 1927 vaaleissa entiset voimakkaat alueet Savossa ja Viipurissa menetettiin. Uudellamaalla, Varsinais-Suomessa ja Hämeessä kannatus oli tasaisinta ja edustus keskittyi sotien välisenä aikana yhä suppeammalle alueelle yhä harvempien käsiin.²⁴

Liberaalipuolueena edistyspuolue kohtasi hyvin pitkälti samat ongelmat kuin sen eurooppalaiset veljespuolueet. Edistyspuolueen nousukausi sijoittui kohtalotovereitaan myöhäisempään ajankohtaan, mutta muutoin kehitys noudatteli samaa kaavaa muiden liberaalien kanssa. Heikkenevä kannatus, toteutunut ohjelma, erityisesti vasemmiston kasvava paine sekä heterogeeninen kannattajakunta rasittivat liberaalipuolueita ja uhkasivat niiden olemassaoloa kautta linjan. Liberaalipuolueiden sijoittuminen poliittiseen keskustaan johti ne vääjäämättä kahden rintaman taisteluun. Se, käytiinkö taistelua oikealla konservatiiveja, agraareja vai molempia vastaan vaihteli tapauskohtaisesti. Niin Britannian, Norjan kuin Tanskanin liberaalit asemoituivat sosialidemokraattien ja konservatiivien väliin. Suomessa ja Ruotsissa sen sijaan oikealla sivustalla suurin taistelu äänestäjistä käytiin agraaripuolueiden kanssa, sillä molemmissa maissa talonpoikaipuolueilla oli vahva ote maaseudun äänestäjistä.²⁵

Brittiliberalismia tutkinut *Cook* on korostanut, että liberaalipuolueilla oli kaksi ongelmaa: vakituisen kannattajakunnan ja ruohonjuuritason organisaation puute. Lukuisilta johtajilta puuttuivat joukot. Samaa on painottanut myös *Dutton*, joka näkee vielä yhdeksi keskeiseksi liberaalipuolueita heikentäneeksi tekijäksi niiden sisäisen koheesion puutteen. Liberalismi veti puoleensa monia ”yhden asian aktiivisteja”, ja näiden eri painostusryhmien kokonaisuus ei koskaan muodostunut

²³ Tarponen 1955, 133-134; Lindström 1988, 256.

²⁴ Noponen 1964; Arter 1988, 338; Boisman 1980, 21, 32.

²⁵ Lindström 1988, 256; Leiphart, Svåsand 1988, 321; Thomas 1988, 279-281.

yhtenäiseksi puolueeksi. Riitaisuus oli osa liberaalipuolueiden luonnetta. Tästä esimerkkinä toimii niin Ruotsissa kuin Suomessakin suurta hajontaa liberaalien keskuudessa aiheuttanut kieltolaki. Ruotsin liberaalipuolue jopa hajosi hetkeksi aiheesta väitelleen Gösta *Johansonin* mukaan juuri kieltolakikysymyksen vuoksi eikä sama kehitys ollut Suomessakaan kaukana.²⁶

Joukkojen vähydestä huolimatta edistyspuolueen johtopaikoilla ei ollut pulaa yhteiskunnallisesti ansioituneista johtajista. Angelo *Panebiancon* mukaan liberaalipuolueiden tyyppisille matalan institutionalisoitumisasteen puolueille olikin tyypillistä, että puolue-eliittiin noustiin suoraan yhteiskunnallisen eliitin johtopaikoilta. Tällaiset kellokkaat muuttivat yhteiskunnallista vaikutusvaltaansa ja kontaktejaan sujuvasti poliittisiksi resursseiksi.²⁷ He olivat ja olisivat ilman poliittista uraa olleet keskeisiä yhteiskunnallisia keskustelijoita ja omien alojensa ehdontonta kärkeä. Edistyspuoluelaiset kärkipoliitikot asettuivat tähän *Panebiancon* määritelmään äärimmäisen hyvin. He olivat akateemisen maailman, elinkeinoelämän ja julkisen sanan keskeisiä toimijoita.

Puolueen pitkäaikainen puheenjohtaja²⁸ Oskari Mantere (1874–1942) oli kouluhallituksen ylijohtaja ja teki elämäntyönsä koululaitoksen kehittämisen parissa. Ylijohtajana Mantere seurasi edeltäjänsä myös edistyspuoluelaisen Mikael Soinisen (1860–1924) jalanjäljissä ja kannatti koulujärjestelmän kehittämistä yhteinäiskouluperiaatteen mukaiseksi. Hän kirjoitti mm. Gunnar Sarvan²⁹ kanssa lukuisia oppikirjoja ja toimi useissa valtionhallinnon komiteoissa, kuten oppikoulukomitean puheenjohtajana. Eheytysoikeutta luomassa ollut Mantere lukeutui lopulta 1930-luvulla puolueen keskusta tai sen oikealle puolelle.³⁰

Toinen sotien välisen ajan pitkäaikainen puheenjohtaja, 1930-luvun voimahahmo A. K. Cajander (1879–1943) liittyi edistyspuolueeseen vasta vuonna 1927 toimituaan jo sitä ennen kahdesti virkamieshallituksen pääministerinä K. J. Ståhlbergin presidenttikaudella. Poliittisen uransa ulkopuolella Cajander oli metsähoitotieteen professori ja metsähallituksen ylijohtaja, jonka metsätyyppiteoria oli myös kansainvälisesti tunnettu. Kokoomuspuolueesta edistykseen siirtynyt Cajander henkilöityi etenkin 1930-luvulla edistyspuolueen eheytysoikeuden linjan vetäjäksi.³¹

²⁶ Saارينен 1993; Liedman 1995; Norberg 1999, 221-222; Cook 1998, 78-79.; Dutton 2004, 3, 6; Johanson 1980, 394-400.

²⁷ Panebianco 1988, 61-62.

²⁸ Puolueen puheenjohtajat ja puoluesihteerit on listattu liitteessä 2 ja eduskuntaryhmän puheenjohtajat liitteessä 3.

²⁹ Gunnar Sarva (1879–1952) oli opettaja, rehtori ja oppikirjojen kirjoittaja, joka ei aktiivisesti osallistunut poliittiseen toimintaan, mutta kannatti edistyspuoluetta. Hän kävi kirjeenvaihtoa erityisesti Mantereen kanssa ja oli hyvin perillä myös puolueen asioista.

³⁰ Autio 2001; Mantereen koulutuspoliittisesta linjasta ks. Krekelä Tuuli, Kaikille pääsy kohti korkeinta sivistystä. Yhtenäiskouluhanke Oskari Mantereen ratkaisuna pohjakoulukysymykseen. Pro gradu, Tay 2015.

³¹ Uola, Leikola 2000.

Edistyspuoluelaiden professori poliitikkojen linjaan kuuluivat myös pitkän parlamentaarisen uran tehneet Juho Heikki Vennola (1872–1938) ja Toivo Mikael Kivimäki (1886–1968). Vennola oli kansantaloustieteilijä ja hoiti alan professuuria Helsingin yliopistossa. Jo aikalaiset mielsivät hänet kuitenkin enemmän poliitikoksi kuin professoriksi ja hän profiloituikin etenkin 1920-luvulla mm. pää- ja ulkoministerinä. Lapuanliikkeen paineessa muodostetun Svinhufvudin hallituksen valtiovarainministerinä toiminut Vennola kuului aina edistyspuolueen oikeaan laitaan lähinnä sen vuoksi, että kannatti useissa yhteyksissä porvariyhteistyötä ja oli edistyspuoluelaisista kärkinimistä ymmärtäväisin suhteessa lapuanliikkeen edesottamuksiin.³²

Myös T. M. Kivimäki lukeutui edistyspuolueen oikeiston edustajaksi. Hänen ympärilleen henkilöityi 1930-luvulla edistyspuolueen eheytysoikeistisen linjan vastustus ja porvariyhteistyötä kannattanut puolueen vähemmistö erityisesti hänen johtamansa sotien välisen ajan pitkäikäisimmän hallituksen aikana 1930-luvulla. Kivimäki oli koulutukseltaan juristi ja työskenteli politiikan ulkopuolella mm. pankinjohtajana ja siviilioikeuden professorina. Toisen maailmansodan aikana Kivimäki oli Suomen Berliinin suurlähettiläänä ja hänet tuomittiin sotasyllisyysoikeudenkäynnin yhteydessä.³³

Julkisen sanan kärkinimiä edistyspuolueessa edustivat erityisesti Helsingin Sanomien päätoimittajat Eero Erkko (1860–1927) ja Eljas Erkko (1895–1965). Erkköiden omistama Helsingin Sanomat oli jo sotien välisenä aikana maan laajalevikkisin sanomalehti ja sen päätoimittajina ja omistajina Erkoilla oli huomattavasti vaikutusvaltaa myös poliittisissa kysymyksissä. Eero Erkko oli jo nuorsuomalaisen puolueen johtohahmoja sekä Ståhlbergin ja edistyspuolueen eheytysoikeistisen linjan vankka kannattaja. Hänen poikansa Eljas Erkko lähti alun perin diplomaattiuralle, mutta isänsä kuoleman jälkeen siirtyi Helsingin Sanomien palvelukseen ja nousi pian isänsä seuraajaksi päätoimittajana. Edistyspuolueen eheytysoikeistista linjaa voimakkaasti 1930-luvulla kritisoinut Eljas Erkko taipui lopulta keskustavasemmistoyhteistyön kannalle noustuaan Cajanderin hallituksen ulkoministeriksi 1938.³⁴

Erkköiden ohella vaikutusvaltaisten sanomalehtimiesten sarjaa edistyspuolueessa edustavat myös Walto Wihtori Tuomioja (1888–1931) ja Urho Toivola (1890–1960). Puolueen puheenjohtajana lyhyen aikaa 1930-luvun alussa toiminut Tuomioja oli ensi sijassa sanomalehtimies ja toimittaja ja teki työuransa Helsingin Sanomien palveluksessa ja lopulta myös lehden päätoimittajana. Helsingin Sanomien toimittajakunnan kautta hän löysi tiensä myös edistyspuolueen pariin. Hänen yhteiskunnallinen vaikuttajuutensa ulottui myös toimittajien ammatilliseen järjes-

³² Vares 1999.

³³ Uola 2004.

³⁴ Kulha 2003; Kulha 1999.

täytymiseen, missä hän toimi pitkään Nuorsuomalaisen sanomalehtimiesyhdistyksen johtokunnan puheenjohtajana.³⁵

Tuomiojan tavoin sanomalehtiuralta politiikkaan ponnisti myös Turun Sanomien päätoimittajana ja diplomaattina työuransa tehnyt Urho Toivola. Nuorena miehenä ulkoministeriön palveluksessa mm. Rudolf Holstiin³⁶ ja Eljas Erkkoon tutustunut Toivola lukeutui edistyspuolueen etenkin Kivimäkeä ja hänen hallituksensa 1930-luvulla noudattamaa politiikkaa kritisoineeseen vasemmistoon. Toivola oli voimakas eheytysspolitiikan kannattaja, joka jätti lopulta edistyspuolueen ja liittyi SDP:hen.³⁷

Edistysvasemmistoon lukeutuivat myös 1922 attentaatissa surmansa saanut juristi Heikki Ritavuori (1880–1922).³⁸ Hän oli yksi edistyspuoluelaisen eheytysspolitiikan keskeisiä luoja ja ajoi monessa kysymyksessä kauempaa vasemmalta puoluetovereidensa ohi. Eheytysspolitiikassa Ritavuoren kanssa samoilta vasemman laidan linjoilta löytyi myös Wilhelm Alexander Lavonius (1874–1932). Avoimesti pitkän 1920-lukua vasemmistoyhteistyön puolesta puhunut Lavonius teki pitkän ja menestyksekkään uran vakuutusyhtiö Suomen toimitusjohtajana. Hän ei koskaan toiminut kansanedustajana, mutta vaikutti pitkään edistyspuolueen puolue-elimissä ja hankki lausunnoillaan vihamiehiä etenkin puoluekentän oikealta laidalta.³⁹

1.2 TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT

Kansallinen eheytyminen

Ensimmäinen maailmansota päätti 1800-luvun liberaaleja, kapitalistisia ja porvarillisia arvoja vaalineen aikakauden. Edistysusko ja optimismi kärsivät monessa suhteessa kirvelevän tappion sotaa seuranneiden vuosikymmenten aikana. Liberaalidemokratia ja liberaalit arvot, kuten diktatuurin vastustus, perustuslaillinen kansanvalta sekä kansalaisoikeudet, ajautuivat paitsioon suuressa osassa maailmaa. Vaikka ensimmäisen maailmansodan raunioista nousseet valtiot aloittivatkin kansanvaltaisen parlamentarismen tiellä, useissa niistä voittivat niin liberaaleihin

³⁵ Kulha 2000.

³⁶ Rudolf Holstin (1881–1945) rooli etenkin itsenäisyyden alkuvuosien ulkopoliittikan johtohahmona oli merkittävä. Hän teki työuransa ulkoasiainhallinnon parissa niin ministerinä kuin lähettiläänä ja palasi tauon jälkeen vuonna 1936 takaisin ulkoministeriön johtoon Kallion ja myöhemmin myös Cajanderin hallituksissa. Pietiäinen 1998.

³⁷ Vares 2001b.

³⁸ Vares 2001a.

³⁹ Kallenautio 2015.

poliittisiin instituutioihin kuin sosialismiin vihamielisesti suhtautuvat voimat ennen seuraavaa sotaa. Kansanvaltainen demokratia kävi puolustustaistelua sekä korporatiivisia ”parannusehdotuksia” että vallankumouksellista sosialismia vastaan. Liberaaleihin arvoihin kohdistunut uhka tuli oikealta ja yhteiskuntajärjestyksen uhka vasemmalta.⁴⁰

Suomalaisen yhteiskunnan ja poliittisen ilmapiirin kehitys noudatti monessa suhteessa samoja latuja eurooppalaisen kehityksen kanssa. Porvariston tiukka anti-kommunistinen asenne, porvaripuolueiden parlamentaarinen ylivalta ja oikeistoradikalismien nousu olivat linjassa kansainvälisen kehityksen kanssa. Valkoisen Suomen pettymys, jota valkoinen Suomi tunsi sisällissodan jälkeisen tasavallan kehitystä kohtaan ja pyrkimys 1929–32 korjata tilanne korreloi ainakin osittain esimerkiksi saksalaisen keskiluokan kokemuksiin ensimmäisen maailmansodan jälkeen.

Maltillisen vasemmiston ja keskustan eheytyspoliittisten pyrkimysten osalta suomalainen poliittinen elämä ei kuitenkaan noudattanut kansainvälistä kehitystä. Sosialidemokraatit joutuivat niin sisällissodan jälkeen Suomessa kuin oikeistoaltonkin myötä Euroopassa selkää seinää vasten, mutta tästä huolimatta Suomessa muodostettiin vasemmiston ja oikeiston välisen raja-aidan murttanut hallitus vuonna 1937. Keskustapuolueiden omaksuma eheytyspoliittinen eetos tasapainotti sisällissodan ja kansainvälisen tilanteen luomaa vastakkainasettelua ja osaltaan osoitti, ettei valkoinen Suomi ollut riittävän yhtenäinen tai halukas omaksuma oikeistoradikaalia ideologiaa monien Euroopan maiden tapaan.

Cajanderin hallituksessa toteutunut kansallinen eheytyminen, punamultayhteistyö ylitti ylittämättömän ja särki sallitun rajat. Suomi ylläpiti demokraattiset poliittiset instituutiotensa – *Hobsbawmin* mukaan juuri ja juuri – koko maailman sotien välisen ajan. Demokratia taipui, muttei taittunut, ja kaiken lisäksi se onnistui integroimaan poliittiseen järjestelmään myös katkeruutta aiheuttaneen sisällissodan hävinnan osapuolen. Kiristyneen kansainvälisen tilanteen luoma ulko- ja turvallisuuspoliittinen uhka loi lopulta ilmapiirin, jossa eheytyiskeskustelu eteni jopa vaatimukseksi kansallisesta yksimielisyydestä. 1930-luvun alussa koettu oikeistoradikalismien aika ja demokratian kriisi johti keskustan, sosialidemokraattien ja maltillisen oikeiston muodostaman laillisuusrintaman vahvistumiseen ja sitä kautta sisäpolitiikan hakeutumiseen keskustapolitiikan linjoille. Tämä kehitys lisäsi yhteiskunnan yhtenäisyyttä ja loi mahdollisuuksia vuosikymmenen loppupuolella tapahtuneelle kansalliselle eheytymiselle, mikä nähtiin jo aikanaan ”talvisodan ihmeen” eli kollektiivisen puolustustahtoisuuden selityksenä.⁴¹

Huolimatta siitä, että jo aikalaiset halusivat talvisodan alla nähdä kansallisen eheytyksen tapahtuneen, olisi anakronismia selittää sotien välisten vuosikymmenten sisäpoliittiset tapahtumat jatkumona, joka eteni vääjäämättömästi kohti kansallisen

⁴⁰Hobsbawm 1999.

⁴¹ Mylly 1989, 372, 376-377; Soikkanen 1984, 242, 377, 386; Siltala 1985, 477-495; Hobsbawm 1999, 147.

eheytyksen toteutumista. Kansallisen Edistyspuolueen poliittisen linjan tarkastelu on oiva osoitus siitä, ettei linja aina ollut suora tai tie selvä. Valkoisen Suomen tavoista muistaa ja käsitellä vapaussodan muistoa väitellyt Aapo *Roselius* korostaakin, ettei eheytykeskustelu ja -linja ollut missään vaiheessa kollektiivinen tai yhteisesti hyväksytty. Eheytytavoite ei myöskään ollut kenenkään yksinoikeus. Ajatus yhtenäisestä kansasta sisältyi jo vuonna 1918 vahvasti kansallisvaltioajatteluun.⁴² Sisällissodan rintamamiesten ja keskustaliberaalien näkemys kansallisen eheytyksen tavoista ja tavoitteista erosi kuitenkin merkittävästi. Vuonna 1919 ei ollut vielä tiedossa, että keskustan ja maltillisen vasemmiston näkemys kansallisesta eheytyksestä tulisi lopulta vallitsevaksi.

Kansallisen eheytyksen politiikan juuret ovat Kansallisen Edistyspuolueen historiassa huomattavasti kauempana kuin 1930-luvun alkupuolen laillisuusrintamassa. Joulukuussa 1918 perustetun edistyspuolueen ohjelman ja poliittisen linjan kantava teema oli alusta lähtien sisällissodan repäisemän kuilun umpeen luominen ja kansakunnan eheytyminen. Jo ensimmäisen varsin yksityiskohtaisen puolueohjelman eetos ja punainen lanka oli erityisesti työväestön ja vähäväkisen kansanosan integrointi osaksi vastaisenäistynyttä kansakuntaa. Keväällä 1918 julkaistujen K. J. Ståhlbergin tulevaisuuden lähtökohtia käsitelleiden artikkelien kansallista eheytyä ja reformipolitiikkaa korostanut henki nostettiin edistyspuolueen poliittiseksi linjaksi.⁴³

Myös puolueen myöhemmät ohjelmauudistukset noudattivat eheytysetoksen osalta vuonna 1918 omaksuttua linjaa. Olavi *Borg* painottaakin, että samanaikaisesti perustettujen edistyspuolueen ja kokoomuksen poliittisten linjojen ero muotoutui ratkaisevasti juuri suhtautumisessa vuoden 1918 tapahtumiin. Ståhlbergin sanoin edistyspuolue jatkoi nuorsuomalaista reformipolitiikkaa tapahtuneesta huolimatta, kun taas kokoomuspuolueen ohjelmassa sosiaalireformistinen traditio osin katkeaa ja tilalle astuu ratkaisevasti sisällissodan tapahtumiin perustuva, vähemmän sovinnollinen linja. Tämä ero näkyi jyrkimmin juuri valtakunnan tason politiikassa, kun taas esimerkiksi kunnallispolitiikan tasolla edistyspuolueen ja kokoomuksen näkemykset olivat usein varsin yhteneväiset yhteisen porvarillisen rintaman nimissä.⁴⁴

Hyvä tulos – 26 kansanedustajaa – valtiomuototaistelun merkeissä käydyissä eduskuntavaaleissa 1919 sekä myöhemmin samana vuonna hyväksytty tasavaltaan perustunut hallitusmuoto ja Ståhlbergin valinta presidentiksi antoivat edistyspuo-

⁴² Roselius 2010, 28-29.

⁴³ ”Tulevaisuuden lähtökohtia” 16. ja 18.4.1918, KJS, Helsingin Sanomat. Edistyspuolueen ensimmäinen puolueohjelma oli hyvin yksityiskohtainen, mutta 1920-luvun kuluessa puolue siirtyi enemmän sotien jälkeiseltä ajalta tuttuun erillisohjelmatyyliin. Puoluekokoukset hyväksyivät melko suppeitakin erillisohjelmia yksittäisistä, kuten ulko- tai talouspolitiikkaa koskevista kysymyksistä ja puolueohjelman tasolla siirryttiin jo 1929 yleisluontoiseen ja periaatteelliseen yleisohjelmaan. Borg 2006, 18-19.

⁴⁴ Borg 1965, 128, 130-141, 190-192, 266-271; Uino 1994, 381-384; Kekkonen 2013, 41-44; Siironen 2012, 41.

luelle loistavan alun itsenäisen Suomen sisäpoliittisena vaikuttajana. Puolueen vaalilause ”kansan kautta kansan hyväksi” tuntui voittaneen alaa. Perustuslaillinen kompromissi jätti kuitenkin paljon tyytymättömyyttä niin oikealle kuin vasemmalle. Niitä, jotka pitivät saavutettua ratkaisua parhaana mahdollisena, oli vähemmän kuin niitä, jotka olivat hyväksyneet sen olosuhteiden pakosta ja suuremman pahan välttääkseen. Oikeisto jäi kaipaamaan vahvempaa asemaa hallitukselle ja presidentille, ja vasemmiston mielestä taas omaksuttu vallanjako uhkasi eduskunnan toimivaltaa. Perustuslain voimakas kompromissiluonne yhdistettynä puoluekenttää hajottaneisiin vahvoihin ideologisiin vastakkainasetteluihin loi tilanteen, jossa edistyspuoluelaisen kansallisen eheytyksen politiikan toteuttaminen ei ollut helppoa.

Toisen tasavaltalaisen keskustapuolueen, Maalaisliiton, kanssa toteutettu reformipolitiikka – Juhani Myllyn sanoin keskustalainen integraatioideologia – pyrki sovintoon menneiden tapahtumien kanssa ja kansallisen eheytykseen tulevaisuudessa. Porvarilliselle keskustalle kansan yhtenäisyys merkitsikin eri yhteiskuntaluokkien ja puolueiden sopua ja rinnakkaiseloa. Maailmankatsomukselliset erot tuli hyväksyä kumouksellisia ajatuksia lukuun ottamatta. Mylly pitääkin sovintopolitiikkaa, yhteiskunnallisen kahtiajaon tasoittamista yhtenä keskeisenä tekijänä 1930-luvun lopussa tapahtuneelle kansalliselle eheytykselle.⁴⁵

Tähän näkemykseen voidaan yhtyä myös edistyspuolueen maailmansotien välillä toteuttaman poliittisen linjan osalta. Liberaalipuolueiden rooli tasapainottavana tekijänä oikeiston ja vasemmiston välillä oli niille tyypillinen, mitä piirrettiä myös esimerkiksi ruotsalaisesta liberalismista kirjoittaneet Ulf Lindström ja Ingemar Wörlund ovat korostaneet.⁴⁶ Liian tiukka sitoutuminen ideologiaan tai ryhmään oli uhka demokratialle, kun taas kansakunnan kyky sovittaa ja ratkaista konfliktit poliittisen järjestelmän sisällä oli demokratian olemassaolon edellytys. Tästä lähtökohdasta katsottuna liberaalipuolueiden rooli kansanvallan vaa'ankielenä oli merkittävä. Edistyspuoluelainen – ajoittain tosin valikoiva – pyrkimys sovitteluun politiikkaan eri kansanosien ja ryhmien välillä edesauttoi osaltaan siinä, että kansallinen eheytyminen edistyminen edistyi ja Suomi säilyi niiden melko harvojen maiden joukossa, joiden demokraattinen järjestelmä kesti sotien välisen ajan koettelemukset.

Puoluepoliittisena toimijana edistyspuolueen eheytyksipolitiikan näyttämönä toimi erityisesti eduskunta. Puolueen kumouksellisuutta vastustavan ja kansanvaltaa sekä parlamentaarista demokratiaa korostavan aatemaailman mukaisesti eheytyksen tuli tapahtua lainsäädäntöjärjestelmän sisällä ulkoparlamentaarisia keinoja välttämättä. Pyrkimykset lainsäädännön ja poliittisen yhteistyön kautta estää kumouksellisuuden leviäminen sekä edistää erityisesti keskustaporvarien ja maltillisen vasemmiston yhteistyötä lainsäädännön ja poliittisen yhteistyön kautta olivat edis-

⁴⁵ Mylly 1989, 377, 412-413; Yleisemmin edistyspuolueen muusta kuin eheytyksipolitiikasta linjasta itsenäisyyden ensimmäisinä vuosina ks. Olkkonen 2011.

⁴⁶ Lindström 1988, 265.

tyspuolueen keskeisimpiä eheytyksipolitiikan muotoja. Keskeinen tavoite oli eristää ja etäännyttää äärivasemmisto mahdollisimman kauas maltillisesta vasemmistosta. Kumouksellisuudelle alttiiden alimpien kerrosten integrointi osaksi yhteiskuntaa lähinnä talonpoikaisia arvoja korostaneella uudistuspolitiikalla muodosti edistyspuolueen eheytyksipolitiikan keskeisen linjan. Koskelan Jussin varaan rakentuneen tulevaisuuskäsityksen onkin katsottu katkaiseen teollistumisen ja modernisaation projektin ja hidastaneen modernin kansalaisyhteiskuntaan nojaavan porvarillisen valtion toteuttamista Suomessa.⁴⁷

Edistyspuoluetta lähellä olleissa piireissä esiintyi kuitenkin myös puoluepolitiikan ylittäviä ja ohittavia näkemyksiä kansallisen eheytyksen toteuttamisesta, kuten Yrjö Ruudun valtiososialistiset ja Niilo Kärjen johtaman AKS:n yhteiskunnalliset näkemykset osoittavat. Vaikka nämä akateemiset eheytyksideologiat olivatkin ajatuksiltaan hyvin lähellä edistyspuoluelaista lähestymistapaa, niiden puoluepolitiikan torjuva ja parlamentarismiin haastava luonne erotti ne edistyspuoluelaisesta, parlamentaarista näkemyksestä. Poliittisesta kenraalista, edistyspuoluelaisesta Aarne Sihvosta väitellyt Vesa *Saarikoski* toteaaakin, että tehokkain eheytyksipolitiikka syntyi – edistyspuoluelaisen näkemyksen mukaisesti – puoluejärjestelmän sisältä demokraattisen parlamentarismiin kehikossa. Tätä järjestelmää haastaneet eheyttäjät päätyivät joko äärioikeistolaiseen liikehdintään tai vähäjäsenisiksi teoreettisiksi keskustelukerhoiksi.⁴⁸

Maailmansotien välisenä aikana erityisesti 1930-luvun loppupuolella parlamentaarinen demokratia saavutti Suomessa vaihtoehdottoman poliittisen järjestelmän aseman. Kaikkein helpointa järjestelmän omaksuminen oli juuri keskustaa edustaneille puolueille. Edistyspuolueen laillisuutta, edistystä ja oikeudenmukaisuutta korostanut poliittinen linja perusti olemassaolonsa valtiomuototaistelun saavutuksiin ja sisällissodan halkoman kansakunnan eheyttämiseen. David *Arter* korostaa, että edistyspuoluelainen liberalismi perustui ennemmin perustavan laatuiseen poliittisiin kysymyksiin, kuten valtio- tai hallitusmuotokysymykseen, kuin niinkään sosioekonomisiin oppeihin.⁴⁹

Suomalainen yhteiskunta selviytyi suuresta lamasta ja oikeistoradikalismien koettelemuksista, koska valtiomuototaistelun kompromisseista huolimatta kansa ja valta-
puolueet kautta linjan olivat omaksuneet kansanvaltaisen, parlamentaarisen demokratian. Oikeisto hyväksyi tappionsa valtiomuototaistelussa varsin pian eikä se elätellyt harhakuvitelmia siitä, että tasavaltalaisiksi tunnustautuneita pienviljelijöitä tai työväestöä olisi voitu pistimin hallita. Sosiaalista nousua odottavat kansanryhmät olivat enemmistö, joka saattoi muodostua uhaksi yhteiskuntarauhalle, joten pelkän asiantuntemuksen tai voiman avulla hallitseminen ei ollut vaihtoehto. Lopulta sen paremmin äärivasemmisto kuin -oikeistokaan ei pystynyt

⁴⁷ Siisiäinen 1990, 32-33.

⁴⁸ Soikkanen 1991, 226, 237-238, 273-310; Alapuro 1973, 107-113; Saarikoski 1997, 205-206; Uino 1985, 148-169.

⁴⁹ Arter 1988, 356.

horjuttamaan omaksutun järjestelmän perusteita. Parlamentaarista demokratiasta muodostui sotien välisenä aikana yleisesti hyväksytty järjestelmä, missä prosessissa voiton korjasivat ne piirit, jotka yhtyivät vuoden 1937 kansanvallan kolmiliitossa eli Cajanderin punamultahallituksessa.⁵⁰

Huolimatta siitä, että talvisodan henkeä tai ihmettä on selitetty juuri kansallisen eheytyksen toteutumisella 1930-luvun lopulla, on kansallisen eheytyksen pitkä linja sotien väliseltä ajalta pitkälti loistanut poissaolollaan tutkimusaiheiden joukossa. Vuodet 1918, 1930 ja 1939 ovat hallinneet tutkimuksessa valittuja tirkistysaukkoja. Huolimatta vuosia kestäneestä katkoksesta, jonka oikeistoradikalismi loi eheytysoikeistopoliittikkaan, *Mylly* on korostanut, että ensimmäisen tasavallan kokonaiskaaren historialliseksi symboliksi ei kelpaa esimerkiksi demokratian kriisiä edustava lapuanliike, vaan nimenomaan Cajanderin punamultahallitus. Suomen sisäpolitiikan suuri linja sotien välillä kytkeytyy sovintoon, ei luokkataisteluun. Punamultahallitus jätti taakseen niin sisällissodan kuin oikeistoradikalisminkin vuodet ja loi pohjan toisen tasavallan punamultalähtöiselle hallituskäytännölle ja konsensuspolitiikalle. Keskustalaisen integraatioideologian toteutumista on jo tutkittu maalaisliittolaisesta näkökulmasta ja tässä tutkimuksessa tehdään sama keskustan toisen osapuolen, Kansallisen Edistyspuolueen osalta. Tarve tutkimukselle on olemassa, sillä onhan *Myllykin* nimennyt integraatiopolitiikan keskustalaiseksi eikä suinkaan puhtaasti maalaisliittolaiseksi.⁵¹

Tutkimusongelma

Kansallinen Edistyspuolue lukeutui poliittisen linjansa toteutumisen osalta eheytysoikeistopoliittikan⁵² voittajiin, vaikka osallisuus punamultahallituksessa ei tuottanutkaan edistyspuolueelle menestystä vaalikannatuksella mitattuna. Puolueen koko historiansa ajan ajama poliittinen linja toteutui vuoden 1937 hallitusratkaisussa, sen jälkeisissä lainsäädäntöuudistuksissa ja keskustan ja vasemmiston yhteistyössä. Tämä tutkimus vastaakin kysymykseen siitä, *millainen oli edistyspuolueen kansallisen eheytyksen linja, mihin sillä pyrittiin, miten sitä toteutettiin ja miten se toteutui sotien välisen Suomen sisäpolitiikassa*. Edistyspuolueen ja edistyspuolulaisten poliitikkojen toiminnasta ja ajattelusta on koottu, eritelty ja arvioitu kansallisen eheytyksen kannalta keskeisiä piirteitä, mikä jättää tämän tutkimuksen ulkopuolelle suurelta osin esimerkiksi ulko- ja talouspolitiikan, vaikka näilläkin aihealueilla epäilemättä oli omat eheytysoikeistopoliittiset ulottuvuutensa.

⁵⁰ Uola 2006aa, 260-264; Inha 2004.

⁵¹ Mylly 1989, 118-119.

⁵² Eheytysoikeistopoliittikka -käsitettä käytetään kuvaamaan edistyspuoluelaista kansallisen eheytyksen politiikkaa ja sen kaikkia puolia. Vaikka eheytyksen terminä viittaa enemmän ylhäältä ohjattuun eheyttämiseen kuin spontaaniin eheytykseen, käytetään eheytysoikeistopoliittikka termiä kattamaan koko edistyspuoluelainen eheytysoikeistopoliittikka. Tarvittaessa eheytysoikeistopoliittikan eri puolet otetaan kyllä huomioon.

Maailmansotien välisessä Suomessa isänmaan ja kansan kokonaisuuden edun määrittelemisen seurasi pitkälti sisällissodan voittaneen porvaripuolen, ”valkoisen Suomen” miekkaa. Vaikka kansallinen eheytyminen näyttäytyikin edistyspuolue-laisille positiivisessa valossa, tutkimuksessa otetaan huomioon sen kaksijakoinen eheytymis- ja ehyttämispoliittinen luonne. Ylevistä tarkoituseristä huolimatta eheytysoikeuspolitiikka oli monessa suhteessa ylhäältä johdettua ja se kohdistui leimallisesti tiettyyn kansanosaan. Vasemmiston tuli eheytysoikeuspoliittisissa kaavailuissa myöntyä porvaripuolen sille varaamaan osaan. Vaikka keskustapuolueiden ja maltillisten sosialidemokraattien kannat ajan kuluessa lähentyivät, ei porvarillisen eheytysoikeuspolitiikan omaksuminen ollut SDP:lle helppoa. Timo *Soikkanen* on korostanut, että kummallakin puolella sekä eheytysoikeuspolitiikalla että ehyttämispoliittisellä oli merkityksensä lopullisen yhtenäistymiskehityksen toteutumisessa. Eheytysoikeuspolitiikka ei tule tarkastella liian idealistisessa hengessä puhtaasti vapaaehtoisuutta tapahtuneena, mutta yhtä tarpeellista on nähdä tapahtunut kehitys vain pakkovaltion tuotteenä.⁵³

Edistyspuolueen politiikassa eheytysoikeuspolitiikka positiivisena edistämisenä voidaan pitää armahduslakeja, sosiaalipoliittisia uudistuksia ja vasemmistoyhteistyön tavoittelua. Toisaalta ylhäältä johdettuna ehyttämispoliittisena näyttäytyvät esimerkiksi kommunistilakien kannatus kautta linjan ja äärioikeiston rajoittamiseen tarkoitettu lainsäädäntö 1930-luvulla.

Edistyspuolueellisen eheytysoikeuspolitiikan ytimessä oli luokkavastakohtien hyväksyminen osaksi modernia politiikkaa sekä sisällissodan murskaaman yhteisen arvopohjan uudelleen luominen. Luokkataistelun ja yhteiskunnallisten ristiriitojen poliittinen sovittelu satoi vasemmiston osaksi järjestelmää ja loisi jälleen kansalle vuonna 1918 kadotetun yhteisen, kokonaisuuden etua korostavan päämäärän. Hobhouselaisen sosiaaliliberaalin näkemyksen mukaisesti kokonaisuuden etu toteutui parhaiten antamalla kaikille yhtäläiset mahdollisuudet. Tästä näkökulmasta ymmärrettynä vasemmisto oli integroitava jälleen osaksi yhteiskuntaa ja poliittista päätöksentekoa. Valtio ei ollut mikään myyttinen kokonaisuus kansalaistensa yläpuolella, vaan sen menestys oli yhtä sen kansalaisten menestyksen kanssa. Kokonaisuuden etu saattoi realisoitua vain sellaisessa yhteiskunnassa, jossa kansalaiset saivat osallistua päätöksentekoon, eivät olla vain passiivisia vastaanottajia.⁵⁴

Oikeisto-vasemmisto-akselilla edistyspuolue sijoittui keskusta. Se oli osa valkoista Suomea, mutta sen kansallisen eheytysoikeuspolitiikka pyrki niin maltillisen vasemmiston kuin oikeistonkin vahvistamiseen sekä ääri-vasemmiston ja -oikeiston hillitsemiseen. Integraatiopolitiikasta puhuttaessa pidetään usein itseselvänä tarkoitettavan poliittisen kentän vasemman laidan sopeuttamista porvarillisen yhteiskunnan raameihin. Kuitenkin, kuten oikeistoradikalismien vuodet 1920–1930-lukujen vaihteessa osoittivat, jätti sisällissota ja erityisesti

⁵³ Soikkanen 1984, 386-390.

⁵⁴ Hobhouse 1999, 55-58.

valtiomuototaistelun kompromissi jälkeensä paljon tyytymättömyyttä myös oikealle. Oikeiston eheyttämisen tarve tai tarpeen puuttuminen on jäänyt tutkimusta usein hallinneen punamultakehityksen varjoon.

Näennäisen yhtenäisestä julkisesta eheytysohjelmasta huolimatta edistyspuolue ei asettunut yksimielisenä puolueen virallisesti omaksuman linjan taakse. Liberaalipuolueen heterogeeninen perusluonne takasi sen, että puolueen sisällä vallitsi hyvin erilaisia näkemyksiä toteutettavan politiikan suunnasta. Edistyspuolueen virallisen pinnan alla, ja ajoittain myös julkisuudessa, esiintyi kaikkia edellä mainittuja näkemyksiä eheytysohjelman linjasta: Liberaali kokonaisuuden etu sai vastaansa valkoisen Suomen ”elitismien”, tavoitteet yhteistyöstä oikeiston kanssa ja vahvan pyrkimyksen liittää edistyspuolue tiukemmin agraaripuolueen vanaveteen. Tutkimuksessa vastataan siis myös siihen, *millaisia eri linjoja puolueen sisällä esiintyi ja miten näkemyserot toteutettavan politiikan suunnasta ja keinoista näytettiin.* *Kuinka yhtenäisenä puolue esiintyi ohjelmansa takana ja miten oikeiston eheyttäminen tai sen puute näkyi edistyspuolueen eheytysohjelmassa.*

Voittoisan alun jälkeen alati hupenevan kannatuksen myötä edistyspuolue joutui määrittelemään niin aatetta ja linjaansa kuin paikkaansakin poliittisella kentällä. Vaikkeivät puolueen toimijat itseään vielä sotien välisenä aikana liberalisteiksi määritelleekään, *hahmottuu tutkimuksessa kuitenkin kuva suomalaisesta liberalistista* tai aikakauden termein vapaamielisestä, edistysmielisestä ja vasemmistoporvarista. Se, etteivät aikalaiset määritelleet itseään liberalisteiksi, ei tarkoita sitä, etteivätkö he olisi poliittiselta kannaltaan ja toteuttamansa politiikan valossa sitä olleet.

Valtiomuototaistelun ja presidentinvaalin voiton luomat erityisolosuhteet eivät lupaavalta tuntuneen alun jälkeen tuoneet suomalaiselle liberaalipuolueelle etulyöntiasemaa tai estäneet sitä kohtaamasta liberaalipuolueille 1900-luvun alkupuolella tyypillisiä ongelmia. Tutkimuksessa otetaan myös liberaalien yleiseurooppalaisiin haasteisiin, kuten *kannattajakatoon, ohjelman toteutumisen aiheuttamaan ”tyhjiöön” ja jäsenistön heterogeenisyyteen.* Liberaalien kohtalona oli kautta Euroopan luisua luokkapuolueiden paineessa paitsioon. Puolueiden eloonjäämistäistelu tarjoaakin brittiliberalismia tutkineen David *Duttonin* mukaan kaikki piirteet kunnan murhamysteeriin – kaamea kuolema, useita mahdollisia syyllisiä, vangitseva henkilöahmojen kokoelma ja kaikella todennäköisyydellä joukko harhaanjohtavia vihjeitä.⁵⁵ Vaikka edistyspuolueen osalta ei tässä tutkimuksessa ihan katkeraan loppuun asti edetäkään, tullaan kaameaa kuolemaa lukuun ottamatta muihin murhamysteerin osa-alueisiin kyllä syventymään.

Yksi syy tälle väitöstutkimukselle onkin se tosiasia, että Kansallisesta Edistyspuolueesta ei ole, Tyko Tarposen⁵⁶ liseniaatintyötä lukuun ottamatta, tehty tutki-

⁵⁵ Dutton 2004, 1, 13.

⁵⁶ Tarponen 1955.

musta. Tutkimus täydentää siis myös liberalismiin tutkimuksen aukkopaikkoja. Suomalaiseen liberalismiin tutkimukseen on jo aiemmin viitattu ja edistyspuoluetta on toki sivuttu yleisesityksissä, kuten eduskuntalaitosta, sisäpoliittisia erityiskysymyksiä esim. kielikysymystä tai ulkopoliittikkaa⁵⁷ sekä muita puolueita käsittelevissä teoksissa ja puolueen näkyvistä poliitikoista on kirjoitettu elämäkertoja⁵⁸, mutta Kansallinen Edistyspuolue poliittisena toimijana ja sen edustama poliittinen (aate)historia on vielä jäänyt vaille omaa tutkimusta. Puolueen häviäminen puoluekartalta 60 vuotta sitten ja sen seuraajien vaatimaton kannatus ja lyhyt olemassaolo ovat johtaneet siihen, ettei ole ollut olemassa sellaista toimijaa, joka olisi esimerkiksi tasavuosien kunniaksi tilannut puoluetta koskevan tutkimuksen.

Kansallisen edistyspuolueen tutkimus on tavallaan siis myös ”pienen ihmisen asialla”, sillä puolueen suurta päätä merkittävästi pienempi ruumis on jättänyt sen tutkimuksellisesti isommista puolueista kirjoitettujen ”suurmieshistorioiden” varjoon. Toisaalta edistyspuolueen kokoaan suurempaa merkitystä korostaa myös se, että puolueen keskeiset toimijat olivat myös politiikan ulkopuolella, siviilimatteissaan yhteiskunnan keskeisiä toimijoita, joiden vaikutusvalta ulottui myös eduskunnan lehterien ulkopuolelle. Tutkimuksessa rajoitutaankin poliittisen ja yhteiskunnallisen teemaan. Puolueen rutiinomaiset ilmenemismuodot, kuten organisaation kehitys tai sääntö/ohjelmauudistukset ovat mielenkiinnon kohteina vain, jos niillä on merkitystä kansallisen eheytyksen näkökulmasta puolueen poliittisyhteiskunnalliselle kehitykselle.

Tutkimuksessa seurataan Kansallisen Edistyspuolueen eheytyspoliittisen linjan kehitystä sotien välisenä aikana pääpiirteissään kronologisesti, mutta lukujen sisällä temaattinen jaottelu ajaa ajoittain tiukan kronologian edelle.⁵⁹ Historiantutkimuksessa sama kohde voidaankin nähdä joko poikittais- tai pitkittäisleikkauksena, tilanteena tai prosessina, kronologisesti tai teemoittain jaoteltuna. Kohteen, teeman tai tapaustutkimuksen avulla pyritään yhdestä tarkastelupisteestä käsin luomaan laajempi katsaus valitusta hetkestä menneisyyteen ja usein myös tulevaisuuteen päin. Kronologisesti etenevässä pitkittäisleikkauksessa, prosessissa, sen sijaan tarkastellaan Matti *Virtasen* sanoin ajan perspektiiviä, jossa sosiaaliset [tai/ja poliittiset JK] ilmiöt muuntuvat ajallisesti etenevänä tapahtumien ketjuna. Vaarana

⁵⁷ Holsti Kalevi J, Suomen ulkopoliittikkaa suuntaansa etsimässä; Hämäläinen Pekka Kalevi, Kielitaistelu Suomessa 1917-1939; Kallenautio Jorma, Kieltolaki ja sen kumoaminen puoluepoliittisena ongelmana; Kulha Keijo K., Sanasotaa ja sovittelua. Helsingin sanomain poliittinen linja itsenäistymisestä talvisotaan; Niku Risto, Ministeri Ritavuoren murha; Siltala Juha, Lapuan Liike ja kyyditykset 1930; Soikkanen Timo, Kansallinen eheytyminen – myytti vai todellisuus? Sisä- ja ulkopoliittikan linjat ja vuorovaikutus vuosina 1933-1939; Roiko-Jokela Heikki, Ihanteita ja reaali politiikka : Rudolf Holstin toiminta Baltian maiden kansainvälisen de jure -tunnustamisen ja reunavaltioyhteistyön puolesta 1918-1922.

⁵⁸ Blomstedt Yrjö, K. J. Ståhlberg. Valtiomieselämäkerta; Kalela Annikki, Isäni A. K. Cajander kirjeiden ja muistikuvien valossa; Manninen Ohto, Salokangas Raimo, Eljas Erkko – vaikenematon valtiomahti; Pietiäinen Jukka-Pekka, Rudolf Holsti. Lehtimies, tiedemies ja poliitikko 1881-1919; Suomi Juhani, Kohtalona yksinäisyys. Risto Rytin tie Suomen politiikan johtoon; Turtola Martti, Risto Ryti. Elämä isänmaan puolesta; Zetterberg Seppo, Eero Erkko.

⁵⁹ Liitteenä 1 löytyy aikajana helpottamaan teemojen ja kronologian seuraamista.

tällaisessa prosessiajattelussa on kuitenkin ajautuminen determinismiin, jossa tiedossa oleva lopputulos selitetään vääjäämättömästi tapahtuneeksi, ainoaksi mahdolliseksi kehityskuluksi.⁶⁰

Tässä tutkimuksessa renvallilainen ajan perspektiivi pyrkiikin kohtaamaan Jorma Kalelan ajatuksen historian kirjoittamisesta eteenpäin. Vaikka kansallinen eheytyminen tapahtuikin 1930-luvun lopussa, eivät edistyspuoluealaiset tienneet sitä vielä vuonna 1919. Tutkimus kuvaakin sitä, *miten ja millaisten odotusten ja edellytysten vallitessa edistyspuoluealaiset toimijat pyrkivät puolueen linjaa rakentamaan ja edistämään*. Tulevaisuus oli heille avoin, vaikka tutkija tietää lopulta toteutuneen tapahtumaketjun. Niin kuin Virtanen korostaa vasta jälkikäteen on todella mahdollista kuvata, miksi tapahtui niin kuin tapahtui. Prosessinäkökulma nostaa esiin sen mikä todella tapahtui ja miksi. Pelkkä kronologia kertoo vasta tapahtumien ajallisen yhteyden. Syy-yhteys täytyy tutkija keksiä, päätellä ja osoittaa.⁶¹

Tutkimuksen aikarajaus asettuu luontevasti käsittämään vuodet 1919–1939. Sisällissodan luoma tarve eheytysohjelmaa näkyi vuodesta 1919 lähtien mm. armahduskysymyksen ja sosiaalipoliittisten uudistusten käsittelyssä eduskunnassa. 1920-luvun edetessä eheytysohjelman eteneminen vaikeutui sisäpoliittisten suhdanteiden muututtua ja edistyspuolueen sisäisten ristiriitojen sekä kannatuksen laskun haastettua puolueen yhtenäisyyttä. Demokratian kriisin ja oikeistoradikalismien vuodet vuosikymmenten taitteessa loivat jälleen tilausta edistyspuolueen edustamien arvojen nousulle ja poliittisten tapahtumien kulku johti puolueen lopulta koko vuosikymmenen ajaksi hallituspuolueeksi. Keskustan ja vasemmiston lähenyminen sekä viime kädessä myös kansainvälisen tilanteen kiristyminen vuosikymmenen lopulla toteuttivat lopulta edistyspuoluealaisen eheytysohjelman tavoitteet vuoteen 1939 tultaessa.

Ongelmanratkaisun taustatukea

Tutkimuskohteen ja esitetyn problematiikan perusteella on selvää, että tutkimus sijoittuu traditionaalisen poliittisen historian kenttään. Se on vahvasti aineistolähtöinen ja lähdekriittinen. Tutkimuksen ytimessä on poliittinen ja yhteiskunnallinen valta, päätöksenteko ja poliittisten ilmiöiden sitominen tapahtuma-ajan kontekstiin. Poliittinen ja politiikka on vääjäämätön osa yhteiskuntaa, jossa mielipiteiden moninaisuus ja resurssien niukkuus johtavat siihen, että mielipiteiden yhtensovittamiselle so. politiikalle on tarvetta. Poliittista historiaa on kritisoitu paljon sen tavasta rakentaa yhtä, jakamatonta historiaa, jossa tavallisten ihmisten näkökulma on jäänyt tai jätetty huomiotta. Kapea-alaisesta suurmiehen- ja tapahtumahistoriasta on kuitenkin jo tultu pitkälle ja usein esimerkiksi moderni puoluetutkimus ottaa huomioon ylätasoa ohella myös ruohonjuuritason toimijat. Poliittisen historian

⁶⁰ Virtanen 2002, 52-54; Kalela 2000, 113-115; Renvall 1965, 18-20.

⁶¹ Virtanen 2002, 53.

tutkimuksen oikeutus kumpuaa kuitenkin edelleen sen valtaa ja vallankäyttöä tutkivasta luonteesta, sillä valta, sen mekanismit ja toteuttajat ovat yhtä hyvin tutkimisen arvoisia kuin poliittisen vallankäytön kohteet.⁶²

Vallankäyttäjän tutkiminen auttaa ymmärtämään yhteiskunnan valtarakenteiden muodostumisen taustoja ja logiikkaa. Niin konservatiiviselta kuin traditionaalinen poliittinen historia nykyajan paljolti muita kuin poliittisen historian aiheita suosivassa tutkimuskentässä helposti kuulostaa, on vallankäytön tai tässä tapauksessa erityisesti vallankäyttäjän tutkimus perusteltua fokuksen ollessa juuri kansallisen eheytyksen tematiikassa. Konsensus-Suomen perusta valettiin maailmansotien välisenä aikana, jolloin lopulta realismin, ja idealismin, voittona saavutettiin kansanvallan kolmiliiton punamultahallitus, ja sovintopoliittikan toteutuminen mahdollisti talvisodan hengen syntymisen. Edistyspuoluealaisten poliittisen vallankäyttäjien tutkimus heidän edustamansa eheytyspoliittisen linjan ajajina tuo siis oman lisäarvonsa ja näkökulmansa suomalaisen yhteiskunnan tutkimukseen.

Vaikka tutkimuksessa tutkitaan vallankäyttäjiä kansallisen eheytyksen erityis-teeman kautta, ei vallan tai vallankäytön käsitteitä eksplisiittisesti edistysretoriikassa oikeastaan pohdittu. Valta-käsitteen pohtiminen tulee suomalaiseen keskusteluun vasta toisen maailmansodan jälkeen ja edistyspoliitikotkin ottivat annettuna sen, että kansanedustajan tai puoluejohtajan rooli toi mukanaan mahdollisuuden valtaan ja vallankäyttöön. Valtaa sivuavia puhekäytäntöjä hallitsi vastakkainasettelu toisaalta oman vallan korostamisen ja toisaalta toisten vallanhimon moittimisen välillä. Valtaa sai olla ja sitä sai käyttää, mutta sitä tuli käyttää oikein. Tämä tutkimus pyrkii vastaamaan siihen, mikä oli edistyspuoluealaisten mielestä oikea tapa. Valtaa tarvittiin oman poliittisen ohjelman toteuttamiseen, mutta sen vaatiminen vain itseisarvona, oli paheksuttavaa.

Olellainen valtatemaattinen käsite on vallan legitimoitua määrittelevä kansanvalta, joka tutkimuksen otsikostakin päätellen oli edistyspuoluealaisille keskeinen arvo ja normi. Valta-käsitettä pohtiessaan Matti *Hyvärinen* korostaa vallan legitimaation pohdinnan kuvaavan hyvin poliittisen maailman syntymistä. Kenelle valta vastaitseenäistyneessä Suomessa kuului? Huolenaiheena ei sotien välisessä Suomessa niinkään ollut se, kenellä valta oli tai se, miten valtaa käytettiin.⁶³

Poliittisen kentän äärihaluilla näkemykset kansanvallasta poikkesivat edistysnäkökannasta merkittävästi. Äärioikeisto näki kansanvallan puoluevallan vastakohdana, kun taas äärivasemmisto piti sitä porvarillisen vallan muotona, joka oli tuhotava proletariaatin diktatuurin tieltä. Demokratia oli vielä sotien välisenä aikana harvinaisempi termi ja se kääntyi pääasiassa kansanvallaksi. Joissain yhteyksissä, kuten puhuttaessa demokratian uudistuspyrkimyksistä 1930-luvun alussa termillä viitattiin enemmänkin koko suomalaisen yhteiskunnan eli kansanvallan, tasavallan

⁶² Saarikoski 1997, 14-15; Nevakivi, Hentilä, Haataja 1993, 31; Kettunen 2003; Heywood 2007b, 4-10.

⁶³ Hyvärinen 2003, 63-116.

ja parlamentarismien kattavaan kokonaisuuteen. Vasta toisen maailmansodan jälkeen termin käyttö yleistyi ja eriytyi.⁶⁴

Kansa oli edistyspuoluelaisessa näkemyksessä julkisen vallan oikeuttamisen perusta ja tätä valtaa käytti presidentti, eduskunta ja hallitus. Edistyspuoluelainen näkemys kansasta noudatti hyvin 1900-luvun alun mentaliteettia. Jako herroihin ja kansaan oli toimiva perusjako, vaikka herraluokka oli laajentunut keskiluokan ansiosta ja raja tämän myötä hieman lientynyt. Raja rahvaaseen säilyi kuitenkin edelleen selvänä. Pertti *Haapala* katsoo, että se saattoi jopa hieman selventyä, kun ”idealisoitun kansan” paikan alaluokkana otti yhä selvemmin palkkatyöväki.⁶⁵

Vaikka keskiluokan osuus väestöstä oli edelleen varsin vaatimaton, nostaa *Haapalan* huomio sen osuuden kasvun esiin yhdeksi syyksi edistyspuolueen olemassaololle. Vaikka keskiluokka oli pieni, oli se yhtä kaikki olemassa arvoineen ja intresseineen. Osin tämän luokan pienuudesta osin ideologisista syistä johtuen edistyspuolue kuitenkin esiintyi yleispuolueena, jonka huolena oli koko kansan menestys. Kokoomuksesta edistyspuoluelaiset erotti lähtökohtaisesti tasa-valtalaisuus ja maalaisliittolaisista näkemys kokonaisuuden edusta yli luokkaedun.

Vallankäyttäjää eli poliittista puoluetta ja sen toimijoita lähestytään tässä tutkimuksessa kokonaisvaltaisen ja ongelmakeskeisen erityistutkimuksen välisellä rajapinnalla kansallisen eheytyksen problematiikan kautta. Kansallisen eheytyksen teema toimii tutkimuksessa prismaana, jonka kautta tutkimuskohdetta tarkastellaan. Tutkimus ei siis tarjoa kokonaisvaltaista puoluehistoriallista esitystä eikä toisaalta pitäydy missään yksittäisessä selvästi rajatussa poliittisessä prosessissa.

Tarkasteluun nostettuja prosesseja ja keskusteluja yhdistää niiden edistyspuolueen eheytyspolitiikkaa kuvaava ja selittävä luonne. Tällainen lähestymistapa puolustaa paikkaansa väitöstutkimuksena toteutettavassa puoluehistorian suuntaan nojavassa tutkimuksessa. Tarkoitus ei ole kuvata ja selittää vain kohdetta ja sen toimintaa, vaan kytkeä kohde laajempaan yhteiskunnalliseen kontekstiin. Erityisesti, kun kyseessä on alati pienenevä liberaali keskustapuolue, jolla ei ollut takanaan joukkovoimaa, on puolueen toimintaympäristön ja -mahdollisuuksien selvittäminen hedelmällisempää rajatun näkökulman kautta. Edistyspuolueen mahdollisuudet toteuttaa ohjelmansa mukaista politiikkaa olivat isompia puolueita riippuvaisemmat sen kyvystä ylläpitää ja luoda yhteistyövalmiuksia muihin toimijoihin päin. Toisaalta sen asema puoluekentän keskellä antoi sille kokoaan enemmän vaikutusvaltaa.

Historiantutkimuksessa teoreettiseen selitysmalliin käyttäminen ei ole välttämättömyyttä, vaikka se on tutkimustulosten vertailtavuuden nimissä lisääntynyt. Historiantutkimus on yksinkertaisimmillaan tutkijan lähteiden ja tutkimuskirjallisuuden kanssa käymää vuoropuhelua, jonka tuloksena syntyy tulkinta menneisyyden tapahtumista. Historiallinen eli lähdekriittinen, viittauksin verifioitu menetelmä on

⁶⁴ Hyvärinen 2003, 63-116.

⁶⁵ Haapala 1992, 63-65.

edelleen voimissaan, vaikka tutkijan subjektisuutta korostava näkemys on lisännyt erilaisten metodien käyttöä historiantutkimuksessa. Rankelaisesta itsensä sammuttamisesta ja ankarasta objektiivisuuden vaatimuksesta on luovuttu ja tutkijasta on tullut toimija, joka aktiivisesti rakentaa tulkintaa menneestä. Tässä tutkimuksessa menetelmien ja selitysmallien käyttö nähdään ennemmin tutkimuksen apuvälineenä kuin sitä sitovana pakkopaitana.⁶⁶

Poliittisen (aate)historian ja tutkimukselle olennaisten käsitteiden pohdinta tulee tässä valossa nähdä tutkimuskohdetta ja -ongelmaa taustoittavana keskusteluna, joka tarjoaa pohjan tutkimuskohteessa ja sen ajattelussa tapahtuvien muutosten ymmärtämiselle. Edistyspuolueen kansallisen eheytyksen politiikan tutkimus liikkuu perinteisen poliittisen historian, puoluetutkimuksen ja aatehistorian rajapinnalla siten, ettei sitä ole mahdollista lokeroida väkivallattomasti vain yhteen edellä mainituista.

Poliittinen aatehistoria pyrkii paneutumaan erityisesti tutkimuskohteen ajatteluun ja niihin vaikutuksiin joita tällä ajattelulla on konkreettiseen poliittiseen elämään. Se ei ole ensisijaisesti kiinnostunut oppirakennelmien tai aatteiden sisällöstä sinänsä, vaan niiden vaikutuksista poliittiseen järjestäytymiseen, toimintaan ja käyttäytymiseen so. poliittiseen elämään. Poliittinen aate ymmärretäänkin poliittisen käytännön osana ja näin ymmärrettynä se käsittää paljon enemmän kuin pelkän ideologian. Aate sisältää myös yhteiskuntateoreettisia näkemyksiä ja eri toimijoiden tietoisuutta heijastavia arvoja ja normeja.⁶⁷ Tutkimuksessa konstruoidaan siis edistyspuolueen poliittisen toiminnan taustalla vaikuttaneiden aatteiden, kuten liberalismien ja erityisesti kansallisen eheytyksen politiikan, sisältöä, vaikutuksia ja ilmenemistä poliittisessa toiminnassa.

Aatehistoriallisen tutkimuksen ydin on käsitys ajattelun ja toiminnan yhteydestä. Tämä yhteys on perusta myös monissa muissa ihmistieteellisissä tutkimuksissa, mutta aatehistoriallisesta näkökulmasta tarkasteltuna sen ydinajatus on seuraavassa itseään ruokkivassa päätelmässä: Toiminnan ymmärtäminen edellyttää aina sen sisältämän ajattelun ymmärtämistä, mikä lisää jälleen mahdollisuuksia ymmärtää ajattelun tuottamaa toimintaa. Poliittisen toiminnan tutkimus on hedelmällisempää, kun lähestytään sitä sen taustalla olevien ajatusten ja aatteiden kautta kuin jos tutkittaisiin pelkästään toiminnan eri ilmenemismuotoja.⁶⁸

Kuten puolueiden organisaatioita ja sisäistä vallankäyttöä tutkinut *Panebianco* toteaa, ei puoluetta ja sen rakennetta voi kuitenkaan ymmärtää pelkästään sen tavoitteiden tai ideologian kautta. Organisaation sisäinen dynamiikka ei aukea pelkkien aatteellisten etukäteisoletusten oikeaksi tai vääräksi todistamisella. On hedelmätöntä ottaa annettuna puolueen olemus puhtaasti tavoiteorientoituneena joukkona, jolla on yhteinen päämäärä tai tyytyä puolueen julkisuuskuvaan sen

⁶⁶ Hyrkkänen 2002, 22, 240.

⁶⁷ Nevakivi, Hentilä, Haataja 1993, 85-88.

⁶⁸ Hyrkkänen 2002, 13-36; Palonen 1995, 8.

täydellisenä omakuvana, sillä siten ei koskaan päästä puolueen ideologisen omakuvan taakse. Puoluetta ei voi myöskään nähdä pelkästään vaalimenestyksen tavoittelun kautta, sillä tämä tulkinta jättää huomiotta sen, että puolueet monesti tekevät ratkaisuja, jotka eivät edistä niiden vaalimenestystä. Puolueen todellisia tavoitteita on a priori mahdotonta määritellä. Esimerkiksi edistyspuolueen sisäinen dynamiikka avautuu paremmin huomioimalla puolueen matala institutionalisoitumisaste kuin pelkkä liberaali-ideologia. Vaikka edistyspuolue ei kaikin tavoin täysin täytäkään *Panebiancon* tyyppittelyä, on sille kuitenkin leimallista esimerkiksi matalan institutionalisoitumisasteen puolueille tyyppillinen melko voimakkaidenkin sisäisten oppositioryhmien olemassaolo, perustamisajankohtaa hallinneen koheesion heikkeneminen ja ryhmäkohtaisten etujen nousu haastamaan alkupe-
räinen kokoava ideologia.⁶⁹

Panebiancon lähestymistapa antaa puoluetutkimukselle sosiologisen, ihmislähtöisen näkökulman. Puolueen tarkasteleminen ohjelman ja tavoitteiden ohella organisaationa, jossa jokaisella toimijalla on omat pyrkimykset, jotka ovat usein ristiriidassa toisten toimijoiden tai jopa puolueen virallisen linjan kanssa, antaa mahdollisuuden syvempään ymmärrykseen puolueesta ja sen politiikasta kokonaisuutena. Politologinen näkemys puolueiden taipumuksesta muuttua tavoiteorientoituneista olemassaoloaan preferoiviksi toimijoiksi avaa jälleen yhden näkökulman puoluetutkimuksen tulkinnoille. *Panebianco* kuitenkin painottaa, etteivät puolueet koskaan kokonaan luovu alkuperäisistä tavoitteistaan tai ideologiastaan, vaikka ne alkaisivat valinnoissaan ja politiikassaan painottaa selviytymistaistelua. Viralliset tavoitteet eivät koskaan pelkisty pelkäksi kulissiksi, sillä niiden olemassaolo ja merkitys on olennaista ja korostuu niiden puolueiden sisäisiä kiistoja aiheuttavassa luonteessa. Puolueen linja ja sisäinen järjestys on aina neuvottelujen tulos ja sellaisenaan yleensä vain enemmistön linja. Puoluejohdon tavoitteena on organisaation stabiilius eikä pelkkä säilyminen, vaikka valinnan ja toiminnan vapautta rajoittaa voimakkaasti vähemmistön innokkuus hyötyä enemmistön harha-askelista.⁷⁰

Aatehistoriallisen tutkimuksen haaste on siinä, että ihmisen ajattelusta on usein vaativaa löytää todisteita. Ainoaksi mahdollisuudeksi jää useimmiten toiminnan mahdollisimman tarkka rekonstruointi ja päätelmien tekeminen rekonstruktion pohjalta toiminnan ja ajattelun välisestä yhteydestä. Poliittisen aatehistorian tutkimus tarjoaa tutkijalle tässä suhteessa hieman helpomman työnsaran, sillä poliittiseen toimintaan liittyy olennaisena osana omien ajatusten ja aatteiden julkinen esittäminen ja puolustaminen, joten poliittisten toimijoiden ajattelusta ja aatteista on olemassa heidän itsensä jättämiä todisteita. Aatehistoriallisen aineiston luonnetta pohtiessaan Markku *Hyrkkänen* kirjoittaakin, että:

”Väittelytilanteessa ihmiset joutuvat pohtimaan ja tutkimaan sekä oman ajattelunsa että vastustajien ajattelun perusteita ja historiallista kehitystä. Aikalaiskeskustelun synnyttämästä aatehistoriallisesta tutkimuksesta kertyy samalla aineistoa aatehistorioitsijalle ja tuo aineisto

⁶⁹ Panebianco 1988, 4-5, 7, 50-60.

⁷⁰ Panebianco 1988, 7-16, 44.

on vakuuttava osoitus siitä, että ajattelua ja käsittämistä on todella tarpeen tutkia. Tällöin historioitsijat eivät kiinnitä huomiotaan pelkästään siihen, mitä tapahtui vaan alkavat myös vakavasti tutkia, mitä menneisyyden ihmiset katsoivat tapahtuneen ja miten heidän käsityksensä vaikuttivat heidän tapaansa reagoida kohtaamiinsa ongelmiin.”⁷¹

Erityisesti konfliktit ja yhteiskunnalliset kriisit ovat tilanteita, joissa ihmiset ovat harjoittaneet aatehistoriaa eli käsitelleet ja eritelleet sitä, millä tavoin he kokevat tai näkevät maailmansa. Kriisitilanteissa poikkeavat tavat ymmärtää yhteiskunnallinen järjestys ja sen legitimaatio eivät ole enää kuriositeetteja vaan aitoja, vakavasti otettavia vaihtoehtoja. Kriisi tai konflikti tulee tässä yhteydessä ymmärtää laveasti käsittämään kaikki poliittisella foorumilla käytävä keskustelu, sillä sen ydin on aina oman tai puolueen poliittisen identiteetin, näkökannan perusteleva ja järkeistäminen suhteessa muihin esitettyihin vaihtoehtoihin.

Poliittisen identiteetin ilmenemismuoto on yleensä, kuten tässäkin tapauksessa, puolue, joka rakentuu samansuuntaisen poliittisen identiteetin omaavista ihmisistä ja heidän välisistä suhteistaan ja niitä ylläpitävästä merkityksenannosta. Se muodostaa yksikön, jonka suhde toisiin vastaaviin yksiköihin on vastakohtainen. Puolueen keskeinen olemus on toisaalta ristiriitaisissa pyrkimyksissä ja toisaalta yhteisissä asioissa. Ihmisillä on oltava jotain yhteistä, mistä he voivat olla eri mieltä, jotta puolueiden syntyminen on ensinkään mahdollista. Puolueiden syntymisessä keskeinen tekijä on yleensä jokin yhteiskuntaa jakava konflikti, jonka seurauksena puolue muodostuu. Puolueet ovatkin konfliktien ilmentäjiä, säilöjiä ja muuntajia, missä yhdistyvät saman mentaliteetin omaksuneet yksilöt.⁷²

Edistyspuolueen osalta ratkaisevan konfliktin muodostivat yhtä lailla sisällissota ja valtiomuototaistelu. Nuorsuomalainen, sosiaalireformistinen, perustuslaillinen perintö kytkeytyi 1918 perustetussa puolueessa sisällissodan avainkokemukseen. Tulevaisuutta tuli rakentaa ei vallankumouksen vuoksi vaan siitä huolimatta. Sortovuosien nuorsuomalainen perustuslaillisuus näkyi edistyspuolueen laillisuusvaatimuksissa ja lakipohjaisen eheytyksen ja edistyksen painottamisessa. Myös nuorsuomalaisten reformistinen, positiivisen vapauden käsitykseen perustunut sosiaaliliberaali ajatusmaailma heijastui vahvasti edistyspuoluelaisessa eheytyspoliitikassa. Henkilötasolla yhteys nuorsuomalaisiin oli myös vahva. Entisistä nuorsuomalaisista edistyspuolueen johtohahmoiksi kohosivat mm. K. J. Ståhlberg, Heikki Ritavuori, J. H. Vennola, W. W. Tuomioja, Urho Toivola, K.N. Rauhala ja W. A. Lavonius.

Edistyspuoluelaisille puolue käsitteenä ja organisaationa ei ollut vastenmielinen. Vaikka edistyspuoluelaiset eivät puolueuskontunnustuksessaan yltäneet lähellekään massapuolueita, he tunnustivat kuuluvansa puolueeseen ja kannattavansa liberaalin näkemyksensä rajoissa sen ohjelmaa. Puolueet kuuluivat nykyaikaan ja parlamentaariseen järjestelmään. Ne olivat edistysnäkemysessä vioistaan huolimatta hyödyllisiä ja välttämättömiä poliittisessa elämässä. Täysin varauksetta libe-

⁷¹ Hyrkkänen 2002, 63-64.

⁷² Mickelsson 2007, 17, 27, 49-50; Hyrkkänen 2002, 76, 87; Aarnio 2003, 413-466; Knuuttila 1992, 120; Korhonen 2001, 42-44, 48-49; Mikkeli 1984, 129.

raalipoliitikot eivät kuitenkaan puoluejärjestelmään tai sen tiettyihin ilmiöihin suhtautuneet. Esimerkiksi luokkapuolueet saivat tuomion erityisesti niiden yksittäisen kansanluokan etua ajavasta luonteesta. Edistysnäkemyksissä puolueen rooli ja tehtävä oli nimenomaan kokonaisuuden edun silmällä pitäminen luokkaetuja vastaan. Puoluepoliittinen taktikointi oli tuomittavaa, vaikka edistyspoliitikot eivät oikeistoradikalismien aikana esitettyihin puoluevallan kaventamishdotuksiin suopeasti suhtautuneetkaan.⁷³

Luokkapuoluekatkeruutta ja syytöksiä taktikoinnista aiheuttivat epäilemättä puolueen heikentynyt kannatus ja sitä kautta sen ajautuminen asemaan, jossa taktikointia ei enää voinut pienen edustajamääränä vuoksi harrastaa. Luokkapuolueet ajoivat niin oikealta kuin vasemmalta lujaa ohi keskustan pienestä liberaalien arvojen varaan vannoneesta yleispuolueesta.

Valtioinstituution ja kansalaisyhteiskunnan lähes samanaikainen kehitys ei Suomessa luonut valtiota vastustavaa voimakasta ja kriittistä vastavoimaa, kuten monissa vanhemmissa eurooppalaisissa valtioissa. Suomalaiset kasvoivat valtiokeskeiseen poliittiseen kulttuuriin koko yhteiskunnan ja valtion muotoutuessa osana samaa historiallista prosessia. Koska Suomi oli itsenäistyessään kansakuntana paljon nuorempi kuin esimerkiksi monet länsieurooppalaiset kansat tai länsinaapurimme Ruotsi, ei suomalainen liberalismi koskaan noussut haastamaan valtioinstituutiota sinänsä. Siten edistyspuolueista poliittista identiteettiä ei voida määritellä pelkästään yleisen, usein liberalismien melko radikaalia luonnetta korostavan viitekehityksen kautta. Suomalaisen liberalismien maltillinen luonne, nationalismien vahva ja läpitunkeva vaikutus sekä sisällissota merkittävänä avainkokemuksena nousevat keskeisiksi piirteiksi edistyspuolueissa identiteetissä.⁷⁴

Autonomian ajan suomalaista liberalismia kuvatessaan Vesa Vares toteaa, että sen oli sopeuduttava vallinneisiin varsin kollektiivisiin arvoihin. Nuoren kansalaisyhteiskunnan nouseva nationalismi, autoritäärinen keisarivalta, luterilaisen uskonnon ja voimakkaan työväenliikkeen luoma yhteiskulttuuri asettivat suomalaisen liberalismien kehitykselle reunaehdot: Se taisteli individualismien, nationalismien ja sosiaalisuuden ristipaineissa.⁷⁵

Autonomian puolustamisen ja vakiinnuttamisen tarpeisiin kehittynyt nationalismien projekti päättyi itsenäistymiseen osin poliittisen muutoksen aiheuttaman ulkoisen pakon sanelemana. Sitä seurannut, ja joissain näkemyksissä todellisena kansajoh-toisen nationalismien koetinkivenä nähty, sisällissota johti vallan, valtion, kansan, auktoriteetin ja oikeutuksen kysymysten ratkeamiseen voimalla. Eheytysooliittisesta linjasta huolimatta edistyspuolue osallistui sodan jälkeen valkoisen Suomen valtiokansalaisen kuvan ja aseman rakentamiseen. Hävinnyttä osapuolta kohtaan osoitettu ymmärtämys ei näyttäytynyt voittajan kansallisuustulkinnan kritiikkinä. Kansa ja kansanvalta säilyivät sisällissodasta huolimatta edistyspuolueen poliit-

⁷³ Aarnio 2003, 438, 441; Vennola 1924; Ståhlberg 1925 ja 1946.

⁷⁴ Saastamoinen 1998, 10-12; Stenius ja Turunen 1995, 49-63 Vares 2000, 10.

⁷⁵ Vares 2000, 10, 17.

tisen identiteetin keskiössä. Enemmän rahvaan kuin yläluokan parista noussut puolue-eliitti oli omaksunut kansallisuusajattelun myötä kansan tahdon poliittisen vallan legitimoijana. Suomessa kansallinen järjestäytyminen oli Ilkka *Liikasen* mukaan alusta pitäen kytkeytynyt modernin politiikan mukaiseen taisteluun oikeudesta edustaa kansaa. Poliitiikan olennaiseksi osaksi nousi kansan hyväksynnän voittaminen ja julkisuudessa ja kansalaisyhteiskunnan tasolla käyty ideologinen taistelu kansan tahdon edustamisesta. Kansan tahto syöpyi politiikan kielen peruskäsitteeksi, jota mikään joukkovaikutukseen pyrkivä poliittinen voima ei voinut täysin kieltää.⁷⁶

Kansa on syöplynyt suomalaisen poliittisen retoriikan pohjavirtaan käsitteeksi, jonka nimeen kaikki puolueet ovat vannoneet. Tällaisen retoriikan kaikupohjan loi niin nationalismi kuin kansansuvereenisuusperiaatekin. Toisaalta kansa-käsitettä on käytetty myös valtionrakennuksen välineenä, haastamaan vallitsevia valtara-kenteita sekä korostamaan taistelua poliittisen vallan perusteista. Kansalla on perusteltu poliittisen yksikön, valtion, olemassaoloa ja siihen on liitetty ajatus poliittisesta toimijuudesta ja vallan oikeutuksesta. Myös edistyspuoluelaisille kansa näyttäytyi ensi sijassa subjektina, jolta saadun oikeutuksen varassa yhteis-kunnalliset instituutiot, kuten kansanedustuslaitos tai oikeuslaitos, lepäsivät. Toisaalta kansalaisyhteiskunnan nousu ja kansalaisjärjestöt tekivät kansasta myös poliittisen toimijan, jonka tahto ja toiveet – toki omasta, edistyspuoluelaisesta näkökulmasta ymmärrettynä – asetettiin vallan ylimmäksi perustaksi. Pääasiassa kansa oli kuitenkin toimenpiteiden kohde enemmän kuin toimija.⁷⁷ Alhaalta päin nouseva, kansantahdon ilmaisema haaste ei koskaan noussut edistyspuolueelle ongelmaksi. Tämä oli puolueelle rasite, koska se tarkoitti, ettei sillä ollut todellista, laajaa kannattajakuntaa, joka olisi haastanut puoluejohdon näkemyksiä ja pakot-tanut sitä uudistumaan.

Säästeliäästi tutkittu kohde ja hajanaiset lähteet

Puoluehistorian tutkiminen ja kirjoittaminen muistuttaa monella tapaa elämäkerran kirjoittamista. On luotava kuva kohteesta, sen merkityksestä ja vaikutuksesta sekä ajoitettava se historiallisen prosessin osaksi usein varsin hajanaisen lähdeaineiston perusteella. Edistyspuoluetta tutkimuskohteena pohdittaessa voi esittää myös sen yhtenevän piirteen näiden kahden historian tutkimuksen alalajin kesken, että tutki-muskohteesta ei välttämättä ole olemassa paljonkaan tutkimuskirjallisuutta. Tämä toimii osaltaan motivaationa tutkimuksen teolle, kuten tämänkin tutkimuksen kohdalla.

Siitä huolimatta, että liberaalinen maailmankuva on selviytynyt voittajana ideolo-gioiden välisessä kamppailussa, ei se Suomessa ole ylittänyt agrarismia ja sosia-

⁷⁶ Loima 2006, 214; Virtanen 2002, 106, 387; Liikanen 1998, 68, 75.

⁷⁷ Liikanen 2003, 257-307; Eilonen 2014, 86-87.

lismien kiinnostavuutta etsittäessä nyky-yhteiskunnan juuria. Kansallista Edistyspuoluetta sivuava tutkimus nojautuu nykytilassaan yksinomaan henkilöhistorioihin ja usein pintapuoliseen puolueen yleisen linjan tai jonkin erityiskysymyksen tutkimukseen. Pro Gradu -tasolla edistyspuolue on kenties juuri tutkimattomuutensa vuoksi kiinnostanut. Oletettu meritoituminen tutkimattoman aiheen parissa on epäilemättä houkutelut. Niin yksittäiset edistyspuoluelaiset poliitikot⁷⁸, puolueen yleinen linja tiettyjen asiakysymysten⁷⁹ osalta kuin puolueen ja lehdistön suhdekin⁸⁰ ovat kiinnostaneet opiskelijoita kaikkina aikakausina aina puolueen hajoamisesta nykypäivään asti.

Tilaukskannan puutteen ohella suurimpana syynä edistyspuolueen historian tutkimukselliseen paitsioon on varmasti sen puoluearkiston vaatimattomuus. Puolueen katoaminen puoluekartalta on johtanut vääjäämättä myös siihen, ettei sillä ole omaa puoluearkistoa eikä siten aineiston järjestelmällistä tallentajaa ja järjestäjää. Tosin kaaderipuolueena siltä ei olisi todennäköisesti parhaassakaan tapauksessa jäänyt vasemmiston tai Maalaisliiton kaltaista arkistomassaa. Puolueen lakkauttamisen jälkeen Kansallisarkistoon luovutettu arkisto on kyllä järjestetty, mutta sen edustavuus ja kattavuus on tapauskohtainen. Esimerkiksi eduskuntaryhmän pöytäkirjoja on järjestelmällisemmin tallessa vain 1930-luvun keskivaiheilta, kun taas 1920-luku loistaa poissaolollaan.

Tätä aukkoa paikkaavat hieman esimerkiksi J. H. Vennolan arkistosta löytyvät eduskuntaryhmän kokousten hajanaiset muistiinpanot. Edistyspuoluelainen järjestö- ja pöytäkirjakulttuuri ei ollut massapuolueiden tasolla ja esimerkiksi keskustelut saatettiin referoida hyvinkin tiukasti. Kentän kritiikki jäi usein yksittäisten henkilöiden esiintymisiksi ilman todellista pyrkimystä syrjäyttää puolue-

⁷⁸ Rinta-aho Harri, Poliitikko Juho Heikki Vennola ja hänen aatemaailmansa 1918-1931. Pro gradu, Helsingin yliopisto 1988; Saareks P. H., Mandi Hannulan poliittinen toiminta vuosina 1919 – 1930. Pro gradu Helsingin yliopisto 1979; Saarivirta Sirkka-Liisa, J. H. Vennola ja Suomen ulkopoliittisen orientoitumispyrkimykset 1922-23. Pro gradu Helsingin yliopisto 1962.

⁷⁹ Aarnikka Lauri, Kansallisen Edistyspuolueen suhtautuminen kommunismiin ja Lapuan liikkeeseen 1929-1932. Pro gradu Helsingin yliopisto 1986; Hedman Arne, Kansallisen Edistyspuolueen sisäiset eturistiriidat puolueen perustamisesta vuoden 1927 eduskuntavaaleihin. Pro gradu Helsingin yliopisto 1978; Olkkonen Pauliina, Ei oikeaan, ei vasempaan, vaan suoraan eestä Suomenmaan - Kansallisen Edistyspuolueen sisäpoliittiset linjaukset vuosina 1919-1922. Pro gradu, Tampereen yliopisto 2011; Reinimäki Aki, Tasavallan puolesta laittomuutta vastaan. Kansallisen Edistyspuolueen aktiivien toiminta Vapaamielisen Klubin piirissä lapuanliikkeen vuosina 1929-1932. Pro gradu, Helsingin yliopisto 2010; Sandberg Kari, Kansallisen Edistyspuolueen uskontopoliittikka vuosina 1918-39. Pro gradu Helsingin yliopisto 1986; Rydman Arno, Edistys vai vapaus? Kansallisen Edistyspuolueen suhtautuminen laajaan armahduskysymykseen, tullipoliittikkaan ja kieltolakiin. Pro gradu Helsingin yliopisto 2013; Kolumäki Juha, Jakautunutta vapaamielisyyttä. Kansallisen Edistyspuolueen sisäiset ristiriidat ja Kivimäen hallitus 1934-1936. Pro gradu Tampereen yliopisto 2013.

⁸⁰ Hölttä Outi, Lapualaiskauden sisäpoliittiset jälkimainingit Kansallisen Edistyspuolueen sanomalehdistössä vuosina 1933-36. Pro Gradu, Turun yliopisto 1978; Jokela Marko, Kansallisen Edistyspuolueen ja Helsingin Sanomain suhde 1917 – 1943. Puolueen pää-äänenkannattajasta riippumattomaksi sanomalehdeksi. Pro gradu Helsingin yliopisto 1993; Laulumaa Aila, Kansallisen Edistyspuolueen lehdistöpolitiikka 1919-1932. Pro gradu Helsingin yliopisto 1982.

johtoa tai saavuttaa roolia puolueen politiikassa. Toisaalta puolueen tapa järjestää puoluekokous vuosittain, parhaana kaksi, mahdollistaa puolueen yleisen linjan hahmottamisen melko hyvin. Myös tiettyjen tämän tutkimuksen kannalta olennaisten erityiskysymysten, kuten kieli- ja kansallisuuskysymyksen, kieltolain tai Tannerin hallituksen, osalta puoluekokousten aineisto tarjoaa hyvän kokonaisuuden.

Keskeisessä osassa lähdeaineistossa ovat eduskuntaryhmän ja puoluehallinnon painetut toimintakertomukset. Tunnustaen niiden tendenssimäisyyden ja pyrkimyksen jälkikäteen selittää parhain päin tehtyjä valintoja on niiden luoma kattava kuva koko tutkittavasta kaudesta tutkimukselle merkittävä. Yksi lähderyhmä, jota puoluearkistossa on varsin niukasti, on puolueen piiri- ja paikallisjärjestöjen aineisto, mitä puutetta täydentävät osittain niin Kansallisarkistosta kuin maakuntaarkistoista löytyvät paikallistason aineistot. Edistyspoliitikkojen laajasta rintamasta keskeisten sotien välisen ajan poliitikkojen aineistot löytyvät Kansallisarkistosta. Valitettavasti myöskään edistyspoliitikot eivät ole erityisemmin kunnostautuneet arkistonpitäjinä, tai arkistoihin jätetty tai jäänyt aineisto on tutkijan kannalta suuressa määrin julkisluonteista mm. puolueen painotuotteita, puheita tai lehdistömateriaaleja sisältävää. Toki seassa on myös valonpilkahduksia, joiden avulla pääsee kurkistamaan julkisivun taakse, vaikkei heiltä olekaan jäänyt esimerkiksi herkullisia päiväkirja-aineistoja. Pääasiassa Kansallisarkistosta löytyvät edistyspuolueen ja sen vaikuttajien arkistoaineistot luovat kuitenkin tutkimuksen keskeisen perustan. Ruohonjuuritasolle eli paikallisten edistystoimijoiden näkemys ei tässä yhteydessä joitain paikallis- ja piiritason lähteitä lukuun ottamatta ole mahdollista aineiston niukkuuden vuoksi mennä.

Edistyspuolueesta puhuttaessa nostetaan monesti esiin puolueen laaja lehdistö.⁸¹ Oma ja puolueelle uskollinen lehdistö oli puolueen identiteetin muodostuksen – ja tutkijan lähdeaineiston – kannalta olennaista. Lehdistön osuus arkiston aukkopaikkojen täydentäjänä on merkittävä. Varsinaisten puolueen taustaorganisaatioiden puuttuessa edistyslehdistöä voidaan pitää merkittävänä taustavaikuttajana, joka kentän voiman puuttuessa haastoi puolueen linjaa ajoittain voimakkaastikin. Puolueella ei ollut tarkkaan määriteltyä lehdistöpolitiikkaa eikä tarkkaa määritelmää edistyslehdestä, vaan äänenkannattajaksi luettiin sellaiset lehdet, joiden katsottiin edustavan puolueen kantaa. Tämä johti siihen, että lehdistössä esiintyi ajoittain puolueen linjasta hyvinkin poikkeavia kantoja.

Erityisesti alkuaikoina lehdistö oli laaja, mutta kannatuksen hiipuminen näkyi vääjäämättä myös äänenkannattajien määrän vähenemisenä. Helsingin Sanomien ja Erkköjen tuella pidettiin pystyssä useita maaseutulehtiä ja siten taattiin puolueen näkyvyys pääkaupungin ulkopuolella. Useat keskeiset edistysvaikuttajat, kuten Urho Toivola, Frans Keränen, Jussi Oksanen, W. W. Tuomioja sekä Eero ja Eljas Erkkö, olivat sanomalehtimiehiä ja päätoimittamiensa lehtien keskeisiä mielipidevaikuttajia. Monet edistysmieliset lehtimiehet vaikuttivatkin useissa eri edistysleh-

⁸¹ Suomen lehdistön historia 5-7. 1988; Salokangas 1987.

dissä sotien välisenä aikana.⁸² Lehdistön kautta on mahdollista seurata mielipiteiden kehitystä sellaisissa kohdissa ja tapahtumakuluissa, joita alkuperäinen arkistoaineisto ei valota.

Painetusta lähdeaineistosta keskeisimmällä paikalla ovat valtiopäivien pöytä- ja asiakirjat. Eduskuntapuheenvuorot antavat kuvan puolueen virallisesta linjasta ja ajoittain valottavat myös puolueen sisäisten erimielisyyksien taustaa. Historiallis-kriittisellä otteella luettuna myös presidentti Relanderin laajat, painetut päiväkirjat tarjoavat runsaasti ”sisäpiirin” tietoa niin edistyspoliitikkojen keskinäisistä suhteista kuin heidän suhtautumisestaan muiden puolueiden edustajiin.

⁸² Toimittajien liikkuvuudesta ks. esim. Turpeinen 2000.

2. VOITTOISASTA ALUSTA LOISTAVAAN ERISTYNEISYYTEEN 1919–1924

2.1 EHEYTYS- JA REFORMIPOLITIIKAN LÄHTÖKOHDAT

Kansallisen Edistyspuolueen kansallista eheytymistä korostaneen poliittisen linjan luonnosteli keväällä 1918 K. J. Ståhlberg. Tulevaisuuden lähtökohtia käsitelleissä artikkeleissaan hän totesi, että sisällissodan repimän maan eheyttämisen oli lähdettävä vallankumouksesta huolimatta niistä lähtökohdista, jotka olivat vallinneet ennen sotaa.

”Mutta entisiin saavutuksiinkaan ei ole pysähdyttävä, vaan yhteiskunnallista edistystä on edelleen jatkettava, ei vallankumouksen tähden, vaan vallankumouksesta huolimatta.”⁸³

Työväestöä ei tullut kokonaisuutena tuomita ja eristää ja oikeudenmukaisuuden nimissä siltä ei tullut evätä tarpeellisia uudistuksia. Kansanvaltaiset valtiorakenteet tuli säilyttää. Eheytyksipolitiikan onnistumisen keskeiseksi edellytykseksi puolueen ensimmäinen puheenjohtaja Oskari Mantere linjasi vahvan, ennen kaikkea vasemmiston tukeman keskustapolitiikan. Nuoren tasavallan riippumattomuuden säilyttäminen edellytti eheytymistä ja vasemmiston integroimista osaksi kansakuntaa.⁸⁴

Edistyspuolue perustettiin pitkälti eheytyksipolitiikan toteuttamiseksi. Vaikka valtiomuototaistelu näytteli suurinta roolia varsinaiseen puolueuudostukseen johtaneessa keskustelussa, oli tämän taistelun taustalla monien toimijoiden osalta myös näkemysero itsenäisen Suomen rakentamisen linjasta. Edistyspuoluelainen eheytyksinäkökulma korostui merkittävästi niin perustamiskokouksen pöytäkirjoissa kuin puolueohjelmassa. Kansanluokkien välistä yhteisymmärrystä oli pyrittävä edistämään ja ristiriitoja tasoittamaan. Eheytyksipoliittinen eetos oli vahva ja sitä vahvisti edistyspuolueen asemoiminen voimakkaasti poliittiseen keskustaan. Eheytyksipolitiikan ajamiseksi oli voimakkaan keskustan, vasemmistoporvariston luominen edistyspuolueen perustavan kokouksen keskeinen pyrkimys.⁸⁵

⁸³ ”Tulevaisuuden lähtökohtia” 16.4.1918, KJS, Helsingin Sanomat. Lehdistöviitteet ovat pää- ja jälkikirjoituksia, jos toisin ei mainita. Kirjoittaja/nimimerkki mainitaan, mikäli se on tiedossa.

⁸⁴ Kansallisen Edistyspuolueen puolueuudostuksen kokous 19.10.1919, PR 58, KEPA, KA; 16. ja 18.4.1918 Tulevaisuuden lähtökohtia, KJS, Helsingin Sanomat; Paaskoski 1997. Arkistoista ja kokoelmista käytettävät lyhenteet käyvät ilmi lähdeluettelosta.

⁸⁵ Kirje Nuorsuomalaisille yhdistyksille ja piiritoimikunnille 22.11.1918, VA Y 4164 ja Kansallisen

Kansallinen Edistyspuolue omaksui poliittisella kentällä aseman eri puolueiden edustamien ryhmäetujen sovittelijana ja puolueen toiminta ilmensi erityisesti 1920-luvun alkuvuosina poliittiseen keskustaan sijoittuvaa eturistiriitojen tasoittajan roolia. Keskeistä oli pyrkimys saattaa yhteiskunnalliset ristiriidat poliittisen päätöksenteon avulla ratkaistaviksi eli erityisesti saada sisällissodan hävinnyt osapuoli sitoutettua sovintopolitiikalla mahdollisimman hyvin osaksi yhteiskuntaa, jotta sen alttius kumouksellisen bolševismin kannattamiseen heikkenisi.

Keskeinen lähtökohta eheytysohjelmaan onnistumiselle ja SDP:n integroimiselle keskustapolitiikan tukijaksi oli edistyspuoluelaisen omaksuma näkemys sosialidemokraateista ja työväestöstä bolševikkikapinoitsijoiden harhaan johtamina kansanjoukkoina. Venäläinen bolševismi⁸⁶ ja sen huumaamat punaiset nähtiin syypäinä kapinaan ja sen aikuisiin raakuuksiin. Sisällissota kuvattiin punaisten ja bolševikkien hirmuvallaksi, jonka vastustaminen oli jokaisen kansalaisen velvollisuus.⁸⁷ Tämä näkemys ei sinällään eronnut valkoisen Suomen linjasta, vaan eroavaisuus tuli siitä, miten poliittiseen sosialidemokratiaan suhtauduttiin. Kansanedustaja Bruno Sarlin korostikin, että vastoin vasemmiston uskomuksia ”jalkaa ei ole pyritty (...) pitämään työväestön niskoilla; sitä oli pyritty pitämään bolševismin niskalla, ja niin tehtävä olikin”.⁸⁸

Sosiaaliliberaalin eheytysohjelman ajaminen olisi hankaloitunut merkittävästi, mikäli olisi pitäyditty sisällissodan luomissa viholliskuissa. Maltillisen vasemmiston rehabilitoiminen oli edistyspuoluelaisille mitä suurimmassa määrin siis myös reaalipoliittinen eikä vain ideologinen ratkaisu.

Edistyspuolueen näkyvimpiin vasemmistoyhteistyön kannattajiin kuulunut Heikki Ritavuori painotti, että tärkeintä oli saavuttaa yhteisymmärrys keskustan ja maltillisen vasemmiston välille. Tämä yhteisymmärrys ei kuitenkaan edes edistyskatsannoissa voinut olla mahdollinen ilman sosialidemokraattien selkeää irtisanoutumista bolševismista. Se ei onnistuisi heikkohenkisiltä suosion ja joukkoylistyksen tavoittelijoilta, vaan vaatisi persoonallisuutta ja siveellistä ryhtiä, uskoi Sarlin. Usko sosialidemokraattien haluun ja kykyyn irtautua bolševismista oli kuitenkin olemassa, kuten J. H. Vennola jo syksyllä 1919 totesi. Aikaisemmin harhaan johdetuissa kansanjoukoissa tilanne oli selvinnyt ja käsitys bolševismin mahdotto-

Edistyspuolueen perustava kokous 8.12.1918, VA Y 4124, Nuorsuomalaisen puolueen kokoelma, KA.

⁸⁶ Ensimmäisinä vuosina sisällissodan jälkeen edistyspuoluelaiset käyttivät nimenomaan termiä bolševismi, vaikka myöhemmin jo 1920-luvun puolivälistä eteenpäin käytetympi termi oli kommunismi.

⁸⁷ Valtiopäivät (VP) 1919 pöytäkirjat Castrén 162-163, Linna 167, Thuneberg 173, Sarlin 198; Tästä eteenpäin sanaa pöytäkirjat ei valtiopäivälähteitä käsiteltäessä mainita. Mikäli kyseessä jokin muu kuin pöytäkirjaviite mainitaan se lähdeviitteessä.

⁸⁸ VP 1919 Sarlin 198; Bruno Sarlin (1878–1951) oli edistyspuolueen kansanedustajana yhteensä kolmella vuosikymmenellä ja toimi myös eduskuntaryhmän puheenjohtajana. Vaasan läänin maaherrana koko 1920-luvun toiminut Sarlin joutui jättämään tehtävänsä 1930 oikeistoradikalismien kuumimpina hetkinä. Sosiaalipolitiikasta kiinnostunut Sarlin toimi maaherrakautensa jälkeen Helsingin kaupungin huoltotoimen toimitusjohtajana 1931–1945. Uola 2006b.

muudesta lujittunut. Myös Mantere antoi sosialidemokraateille tunnustusta heidän sodan jälkeen omaksumastaan rauhallisesta, parlamentaariseen toimintaan tähtäävästä ohjelmasta ja menettelytavoista.⁸⁹

Keskustahallitusten myönteinen suhtautuminen maltilliseen vasemmistoon näyttyi oikeiston silmissä valkoisen Suomen ja sisällissodan saavutusten pettämiseltä. Hävitty hallitusmuototaistelu antoi aihetta katkeruuteen eikä tätä tunnetta suinkaan laimentanut se, että keskustapuolueet olivat valmiita päästämään kapiinaan nousseen osapuolen pannasta vain vuosi sodan jälkeen. Edistyspuolueessa oikeiston bolševikkivaaralla pelottelu tulkittiin ennemmin tappion kärsineen osapuolen katkeruudeksi eikä esimerkiksi edistyspuolue ja Vennolan hallitus ollut halukas osallistumaan bolševikkivaaran eliminoimiseksi suunniteltuun Pietarin sotaretkeen. Tarvetta integroida oikeisto tasavaltalaiseen Suomeen ei tunnettu, mikä näkyi myös suhtautumisessa RKP:n vaatimuksiin ruotsin kielen aseman parantamiseksi. Ruotsinkielisten oikeutetut vaatimukset tunnustettiin, mutta niiden katsottiin tulleen täytetyiksi perustuslaissa. Kielivähemmistön asema oli hyvä eikä sitä perusteettomasti suomenkielisten taholta uhattu.⁹⁰

Edistyspuolue valitsi linjansa valkoisen Suomen vasemmalta laidalta heti sisällissodan jälkeen. Näkemys kansakunnan tulevaisuudesta kietoutui kansanvallan, lailisuuden, edistyksen ja eheytyksen ympärille. Sota oli voitettu ja voittaneen osapuolen tuli osoittaa armoa voitetuille eikä eristää heitä yhteiskunnan marginaaliin. Voittaneen osapuolen katkeruutta sen sijaan ei koettu tarpeelliseksi eheyttää, sillä lukeutuihan parlamentaarinen oikeisto ja valkoinen Suomi pääasiassa yhteiskuntaa säilyttäviin voimiin. Vaikka virallinen poliittinen ohjelma ei oikeiston eheyttämistä tuntenutkaan, löytyi puolueen oikealta laidalta armahduskysymyksen yhteydessä niitä, jotka olivat valmiita ottamaan myös oikeiston tunteet huomioon. He kuitenkin jäivät näkemyksineen vähemmistöön.

Armahduspolitiikkaa jakaa puoluetta

Kysymys sisällissodan aikana ja sen jälkeen vangittujen punaisten armahtamisesta alkoi välittömästi sodan päätyttyä. Vankileirien olot olivat huonot ja kuolleisuus korkea. Ensimmäiset armahdukset olivatkin pääasiallisesti ahtauden ja huolto-ongelmien sanelemia. Yhtenä keinona vankikysymyksen ratkaisemiseksi esitettiin mm. vankien lähettämistä Saksaan tai Neuvosto-Venäjälle. Vapaaehtoisia Saksaan lähtijöitä ilmaantui reilu vain pari tuhatta eivätkä porvarit uskoneet, että Neuvosto-Venäjälle lähettämällä ratkaistaisiin kumouksellisuuden vaaraa tulevaisuudessa. Varsin pian armahduskeskustelu alkoikin tähdätä poliittiseen sovitteluun.⁹¹

⁸⁹ VP 1919 Ritavuori 473, Sarlin 269, Vennola 1328, Mantere 1555-1558.

⁹⁰ Kansallisen Edistyspuolueen puolueneuvoston kokous 19.10.1919, PR 58, KEPA, KA; VP 1919 Vennola 1328, Mantere 573, 1372-1373, K. E. Linna 592, Kojonen 577-578.

⁹¹ Piilonen 1992, 230.

Keskustan sovintopolitiikan yhtenä keskeisenä keinona eheytyksen saavuttamiseksi oli sisällissodan johdosta vangittujen armahtaminen, sillä kapina nähtiin onnettomien olosuhteiden ja yhteiskunnallisten uudistusten viivästyksen seurauksena.

Armahduskysymystä käsiteltiin eduskunnassa useaan otteeseen 1920-luvun taitteessa ja edistyspuolueessa kapinaan osallistuneet nähtiin harhaan johdettuina, jotka raamatullisesti ilmaistuna eivät tienneet, mitä olivat tekemässä. Armahduslajeja perusteltiin niiden kansan sisäistä eheyttä ja yhteiskuntarauhaa vahvistavalla luonteella. Armonanto riistäisi aseet bolševikkikiihottajilta ja tukisi parlamentaarista sosiaalidemokratiaa. Sen myös toivottiin entistä paremmin sitovan vasemiston vastaisuudessa kannattamaan keskustahallitusten uudistuspolitiikkaa. Sen paremmin edistyspuolue kuin Maalaisliittokaan ei kuitenkaan taipunut armahduspolitiikan taakse yksimielisesti. Noudatettu politiikka oli kompromissi, jossa puolueiden vasemmat laidat löysivät yhteisen linjan puolueiden kesken helpommin kuin omien puolueidensa sisällä.⁹²

Vennolan johtama hallitus puolsi loppuvuodesta 1919 armahduksen laajentamista, sillä sisällissodan haavojen parantaminen oli tärkeimpiä poliittisia tehtäviä. Vennola totesi hallituksen lähtevän siitä, että katkeruus kansalaisryhmien välillä ei ollut isänmaalle onneksi. Hairahtuneille kansalaisille tuli antaa mahdollisuus korjata erehdyksensä ja palata hyödylliseen työhön yhteiskunnassa. Lain pyhyys ei kärsinyt ihmisyyden nimissä annetusta anteeksiannosta. Mantere korosti, että amnestia lähti tarpeesta vetää ”unhotuksen verho tapahtuneitten tekojen yli”. Myös W. W. Tuomioja kannatti vahvasti sovintopolitiikkaa ja armahdusta. Keskusta ei saanut oikeiston melun pelossa olla ratkaisematta kysymystä. Hetken intohimot eivät saaneet estää tekemästä oikeudenmukaista ratkaisua.⁹³

Puolueen virallinen linja oli kuitenkin vain enemmistön linja. Laajennettua armahdusta kannattanut enemmistö puolsi päätöstään sillä, että työväenluokka oli kokonaisuudessaan kärsinyt jo suuren rangaistuksen ja että kapinan selvittelyissä oli tapahtunut erehdyksiä, joita nyt voitaisiin korjata. Eheytyseetos lähti pitkälti voitaneen osapuolen laupeudesta eikä niinkään hävinneen osapuolen oikeuksista. Edistysnäkemyksissä valkoinen Suomi sallisi bolševismin taudista parantuneen työväen palata normaaliin arkeen, mutta tervehtymättömät oli syytä edelleen pitää karanteenissa. Mantere linjasi eduskunnassa, että armahduspolitiikka oli osa sitä yhteiskunnallista uudistuspolitiikkaa, jonka myötä kansallinen eheytyminen eteni ja syveni. Lääkäri Paul Thuneberg vertasi sotaa ja sen seurauksia sairauteen, jota armahduksella nyt pyrittiin parantamaan. Yhteiskunta tervehtyisi erityisesti ”valkoisen aineksen ja terveen työväen” voimin. Yleinen näkemys oli, ettei armahdusta saanut laajentaa koskemaan johtajia tai yksityisluontoiseen rikokseen syyll-

⁹² Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus vuodelta 1919, mikrokortti (MK) B 11135, Helsingin yliopiston kirjasto (HYK); Mylly 1989, 119-121.

⁹³ VP 1919, Vennola 1549, Mantere 1555-1558; Tuomioja 2007, 24.

listyneitä. Liberalismin yksilön vapautta korostavassa hengessä kansanedustajille annettiin kuitenkin mahdollisuus äänestää omantuntonsa mukaan.⁹⁴

Armahduksen vastustajien argumentit lähestyivät oikeiston näkemyksiä. Sarlin vastusti armahdusta oikeusperiaatteisiin vedoten ja K. E. Linna uskoi armahduksella vahvistettavan kommunismia. Hän, samoin kuin Risto Ryti, korosti myös oikeiston kannan huomioon ottamista. Myös osa puolueen maaseutukannattajista suhtautui kielteisesti armahduksen laajentamiseen; jo edellisen, kesällä 1919 annetun armahduksen katsottiin menneen liian pitkälle. Aiemmat armahdukset olivat korjanneet suurimmat epäkohdat. Nyt esitetty laajennus altistaisi kansankunnan kuohunnalle ja poliittiselle kiihotukselle.⁹⁵

Edistyspuolueen oikeiston näkemyksissä puolueen virallisesti edustama liberaali eheytysoikeudellinen linja kohtasi valkoisen Suomen tunnot. Sodan lopputulos oikeutti vaatimaan hävinneen osapuolen alistumista voittajan tahtoon. Armahduksen vastustajien näkemyksissä näkyi myös halukkuus eheyttää ja sopeuttaa sodan voittanutta mutta valtiomuototaistelussa katkerasti hävinnyttä oikeistoa tasavallan tielle. Ajatus oikeiston eheyttämisen tarpeesta ei siis ollut täysin vieras, vaikkei sitä yhtä avoimesti lausuttukaan julki.

Koska armahdulakia ei kannatettu kummassakaan hallituspuolueessa yksimielisesti, käytiin sen muodosta pitkälinen keskustelu. Kompromissi löydettiin lopulta edistyspuolueen Thunebergin ja Maalaisliiton Piitulaisen esitysten pohjalta ja laki hyväksyttiin keskustan ja vasemmiston tuella eduskunnassa. Molempien ryhmien oikeistoille laki oli pettymys ja edistyspuolueeseen lukeutunut oikeusministeri Kahelin jopa erosi hallituksesta päätöksen vuoksi. Edistyspuolueessa enemmistö niin puolueuuevostossa kuin eduskuntaryhmässäkin oli armahduksen kannalla, joten lain hyväksymistä sinällään ei laajasti kyseenalaistettu. Enemmän huomiota sai seuraavassa puoluekokouksessa osakseen eduskuntaryhmän hajaantuminen asian käsittelyn yhteydessä. Koska suuri osa, kolmasosa ryhmästä, oli ollut lakia vastaan, katsoi puoluekokous, ettei ryhmäkuria ollut voitu eduskuntaryhmältä vaatia. Amnestiaa vastustanut eduskuntaryhmän puheenjohtaja Linna korosti, että koska tämä ei ollut ollut varsinainen ohjelmakysymys vaan se oli noussut eduskuntaesityksen pohjalta käsiteltäväksi, eriävä menettely oli sallittu.⁹⁶

⁹⁴ Kansallisen Edistyspuolueen puolueuuevoston kokous 19.10.1919, PR 58, KEPA, KA; VP 1919 Mantere 1555-1558; Thuneberg 1597-1599; armahdusta puolsivat myös Matti Kekki 1671-1673 ja Aarne Sihvo 1755-1756. Puolueuuevostossa armahduksen puolella olivat Arvo Inkilä, Tuohino, Vuorenrinne, K.N. Rauhala, Jussi Oksanen, Sipola ja Akseli Nikula.

⁹⁵ 24.11.1919 Kansallisen Edistyspuolueen Mikkelin läänin piiritoimikunnan kirje puoluekansliaan, PR 73 ja Kansallisen Edistyspuolueen puolueuuevoston kokous 19.10.1919, PR 58, KEPA, KA; VP 1919 Ryti 1658-1660, Sarlin 1660-1662; vastustajia olivat myös J. E. Linna 1670-71, 1789-1791, Matti Valkonen 1746-47 ja Juho Torppa 1748-1749; vastustajiksi lukeutuivat myös Elias Sinkko, W. K. Särkkä ja K. V. Vuokoski, jotka kannattivat lakiehdotuksen jättämistä lepäämään yli vaalien; Turtola 2009, 103-107.

⁹⁶ 26.11.1919 J. H. Vennolan muistiinpanoja toiminnastaan hallituksessa, kansio 13, JHVK, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 24.-26.4. 1920, PR 52, KEPA, KA; Jääskeläinen 1964, 15-16, 20; Kivimäki 1965, 41; Mylly 1989, 120-121; Olkkonen 2011, 60.

Puoluelehdistön näkemykset jakautuivat puoluejohdon ja eduskuntaryhmän tapaan. *Turun Sanomat* puolsi armahdusta, mutta ymmärsi myös vastustajien näkemykset asian oikeudellisesta epäoikeudenmukaisuudesta. Asiaa tuli kuitenkin katsoa sisäpoliittisena, yhteiskuntarauhaa ja turvallisuutta koskevana sekä kansallista eheytymistä ja uudistustyötä edistävänä tekona. *Helsingin Sanomat* suhtautui pidättyvästi, mutta myönsi taustalla olevien vaikuttimien oikeellisuuden. Suurinta pettymystä koki oikealle laidalle sijoittunut *Länsi-Savo*. Lehden mukaan mikkeli-läiset pistivät nyt toivonsa presidentti Ståhlbergiin ja siihen, ettei tämä vahvistaisi lakia. Närkäystä aiheutti eritoten se, että asia oli käsitelty eduskunnan eikä hallituksen aloitteen pohjalta. Lehden mukaan nähtäväksi jäi, kumpi suunta, taannehtiva edistysmielisyys, joka antoi rikoksetkin anteeksi vai tulevaisuuteen suuntautuva edistysmielisyys olisi oikeassa.⁹⁷

Tarton rauhansopimuksen myötä myös edistyspuolue yhtenäistyi armahduspolitiikan taakse. Vuotta aiemmin tehty laaja armahdus ei ollut toteuttanut oikeiston uhkakuvia. Yhteiskuntarauha oli säilynyt eikä poliittinen kiihotukseen ollut voitannut merkittävästi alaa. Päinvastoin eheytysoikeuspolitiikka oli saavuttanut tavoitteitaan siinä suhteessa, että sosialidemokraatit olivat tehneet pesäeroa kommunisteista.

Toisaalta kyse oli pitkälti olosuhteiden pakosta. Sopimus oli tehty eikä se siitä muuksi muuttunut. Rauhansopimuksessa määritelty punaisten johtajien armahtaminen asetti suomalaisissa vankiloissa istuvat, ehdonalaisessa vapaudessa olevat tai edelleen kansalaisluottamuksensa menettäneiksi tuomitut henkilöt eriarvoiseen asemaan. Enää oli mahdotonta perustella, miksei tavallisille tuomituille myönnetty vapautta tai kansalaisluottamusta, jos maasta paenneet sodan johtohenkilöt oli armahdettu. Tunnustaessaan bolševistisen kiihotuksen olemassaolon niin Suomessa kuin itänaapurissakin Vennolan II hallitus katsoi, että Tarton rauhan myötä armahduksen laajentaminen oli tullut välttämättömäksi. Bolševikkikumousta ei Suomessa tarvinnut pelätä. Yhteiskuntaa oli jo koeteltu ja ”terve järki oli siksi hereillä, ettei se enää antaudu näihin sairaalloisiin haaveisiin”.⁹⁸

Edistyspuolueen virallinen linja suhteessa armahdukseen eheytysoikeuspolitiikan keinona ei ollut muuttunut, mutta sitä vastustanut oppositio taipui nyt hallituksen linjaan. Niin hallituksen valtiovarainministerinä istunut Ryti kuin Linnakin taipuivat kannattamaan hallituksen esitystä. Linna perusteli kääntymystään sosialidemokraattisessa puolueessa tapahtuneella kehityksellä. Edellisellä kerralla Linna ei ollut nähnyt SDP:n riittävässä määrin tehneen pesäeroa kommunisteihin, mutta nyt hän oli vakuuttunut sosialidemokraattien suorittamasta rajankäynnistä. Hän

⁹⁷ ”Armahduslaki vahvistettu” 31.1.1920 *Turun Sanomat*; ”Armahduskysymys II” 6.11.1919 *Helsingin Sanomat*; ”Eduskunnan armahduspäätös” 19.12.1919 *Helsingin Sanomat*; ”Armahduskysymys ratkaisu eduskunnassa” 19.12.1919 *Länsi-Savo*; ”Armahduslaki vahvistettu” 2.2.1920 *Länsi-Savo*; Amnestia otettiin käsitteilyyn SDP:n Tannerin ja Huplin esityksestä.

⁹⁸ ”Armahduksen laajentaminen” 15.8.1920, Heikki Ritavuori, *Helsingin Sanomat*; ”Armahduskysymys rauhanneuvotteluissa” 23.9.1920 *Helsingin Sanomat*; ”Rauhan hangoitteluako?” 25.9.1920 *Helsingin Sanomat*; VP 1921 Vennola 148-149, ks. myös Ritavuori 295; Uino 1994, 369; Olkkonen 2011, 71-74.

myös katsoi, että mikäli amnestiaa ei kotimassa laajennettaisi, toimisi rauhansopimus ikään kuin palkkiona paenneille johtajille. Koko edistyspuolueen eduskuntaryhmä kannatti hallituksen esitystä.⁹⁹

Mitä pidemmälle armahdukset etenivät, sitä ”poliittisemman” luonteen keskustelut saivat. RKP:n Ernst Estlander leimasi armahduspyrkimykset poliittisten motiivien läpitunkemaksi, millä ei ollut mitään tekemistä oikeudenmukaisuuden ja yhteiskunnan tulevaisuuden kanssa.¹⁰⁰ Vasemmiston taholta asiaa pyrittiin kääntämään omaksi edukseen ja tekemään keskustasta vasemmiston aisankannattaja tässä asiassa. Keskustaa moitittiin puoluekentän molemmilta laidoilta todellisen päämäärän, ideologian puutteesta, ohjelman hylkäämisestä ja miellyttämisen halusta. Armahdus oli joko liian laaja tai liian suppea. Se toteutettiin joko pakosta tai vasemmiston myötäilemiseksi. Armahduksen laajentaminen oli Vennolan II hallituksen ohjelmassa, minkä mukaisesti esitys armahduslaista oli myös annettu, mutta tämä ei tuntunut oppositiota tyydyttävän. Puolueen puheenjohtaja Mantere odotti vastustajien vähitellen ymmärtävän, että kysymys oli poliittisesta vakauksesta ja johdonmukaisesta ajattelutavasta, jonka uskottiin johtavan isänmaan etuun.¹⁰¹

Keskustahallitusten armahdus- ja sosiaalipolitiikan päämääränä oli siirtää ”taistelulinja väkivaltaista ja turmioon johtavaa kumousta vastaan mahdollisimman kauas vasemmalle”. Tässä taistelussa nimenomaan armahduspolitiikka nähtiin aseena kommunistien voittamisessa. Edistyspuolue uskoi voivansa tukea parlamentaarisen yhteiskunnan sisällä toimivaa työväestöä kommunismin vastaisessa työssä poistamalla työväestöä ja kommunistien kannattajakuntaa eniten hiertävän kapinavankikysymyksen. Edistyspuolueen puoluehallitus halusi toimintakertomuksessaan 1920–21 uskoa, että keskustapolitiikan hedelmät olivat kypsyneet. Kommunistikumouksen pelko oli laantunut ja sosialidemokraattien ja kommunistien välillä voitiin, puoluehallituksen näkemyksen mukaan, nähdä pesäeron tapahtuneen. Sosialidemokraatit kävivät nyt kiinteätä taistelua kommunismia vastaan.¹⁰²

Edistyspuolueessa haluttiin uskoa eheytysohjelmaan onnistumiseen, mikä kävi hyvin ilmi Mantereen arvioidessaan sitä puoluekokouksessa 1922. Hän katsoi, että sovinollisuuspolitiikan hyvät seuraukset olivat alkaneet käydä yhä selvemmin näkyviin. Sisällissodasta oli kulunut neljä vuotta ja taistelun jäljet alkoivat olla ummessa ja yhteiskunta palautumassa pysyvään rauhantilaan. Tästä osoituksena Mantere näki kommunistien eriytymisen SDP:stä. Eiväthän mainitut puolueet olleet edes muodostaneet vaaliliittoa kesän eduskuntavaaleja ajatellen. Eheytyso-

⁹⁹ VP 1921 Linna 439-440, Ritavuori 749, Mantere 753-754; Turtola 2009, 103-107

¹⁰⁰ VP 1921 Ernst Estlander 439.

¹⁰¹ VP 1921 Ritavuori 749, Mantere 753-754; ”Uusi armahdusesitys” 26.4.1921 Helsingin Sanomat; ”Oikeiston suhde armahduskysymykseen” 11.5.1921 Helsingin Sanomat; ”Armahduskysymys” 26.4.1921 Turun Sanomat; ”Uusi armahdusesitys” 29.4.1921 Länsi-Savo.

¹⁰² Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus vuosilta 1920-21, MK B 12868, HYK; Kankari Ilmari (aka. K. N. Rauhala) 1921, 46-48; Uola 2006a, 171.

litiikka oli toiminut juuri niin kuin oli ennustettu eikä oikeiston maalailemia uhkakuvia ollut ilmennyt.¹⁰³

Puolueen retoriikkaan varsinkin vaalivuonna kuului olennaisesti oman politiikan paremmuuden ja onnistumisen korostaminen. Tästä piirteestä huolimatta edistyspuoluelaiset myös vilpittömästi uskoivat toteutetun linjan olleen oikea valinta. Vaikka saavutuksia saatettiin toki hieman ylikorostaa, usko onnistumiseen oli kuitenkin aito.

Laajan armahduksen tukeminen ja käsitys massoista harhaan johdettuina kansanjoukkoina oli edistyspuolueen eheytysoikeistopolitiikan linjan perusta ja pitkälti myös hyväksytyt laajuus. Edistyspuoluelainen armahduseetos ei venynyt oletetusti tietoisesti tekonsa tehneiden armahtamiseen. Toisaalta näiden lukumäärä oli myös niin pieni, että heidän armahtamisellaan ei katsottu olevan merkitystä yhteiskunta- rauhan edistämisen tai vasemmiston integroimisen kannalta. Vennolan II hallituksen toteuttama armahdus oli viimeinen, jota pidettiin oikeutettuna. Sen jälkeen katsottiin, että joukkosuggestion harhautamat kansanjoukot oli nyt armahdettu eikä jäljelle jääneillä tuomituilla ollut oikeutta tuomioidensa anteeksi saamiseen. Massat olivat ottaneet osaa kapinaan tietämättä, mitä tekivät, mutta sama logiikka ei pätenyt johtajiin tai yksittäisiin rikosentekijöihin.¹⁰⁴

Pohtiessaan jälkikäteen amnestiakysymyksen käsittelyä ja lopputulosta J. H. Vennola totesi:

”Amnestia on epäilemättä vaikeimpia ja arkaluontoisimpia tehtäviä, mitä Suomen kansan elämässä on ollut suoritettavana. Mutta se oli välttämättömyys, sillä mahdollisuus kansan eheytykselle oli luotava. Kansanvaltaisen ajattelun edustajat suorittivat sen ja kantoivat siitä sen myrskyn, mikä seurasi. (...) Se, että niin monet jäivät syrjään, on siis selitettävissä siten, etteivät asianosaiset omine vakaumuksineen katsooneet voivansa myötävaikuttaa uuden kansanvaltaisen ajattelutavan ja uuden kansanvaltaisen, sovittavan ja eri kansanluokkien vastakohtia tasoittavan politiikan toteuttamiseen.”¹⁰⁵

Keskustaporvarillinen uudistushenki kohtasi vastustusta niin oikealla kuin vasemmalla. Oikeiston piirissä laajat armahdukset koettiin kansakunnan kantokyvyn kannalta liian suurisuuntaisiksi. Puoluekentän vasen laita taas leimasi politiikan riittämättömäksi asenteella ”too little, too late”. Toteutetut tuhansien vankien armahdukset olivat liikaa oikeistopoliitikoille ja tuntuivat sisällissodassa voitettujen periaatteiden myymiseltä. Monille edistyspuoluelaisille oikeiston politiikka taas näyttäytyi *Turun Sanomien* näkemyksen mukaisesti ”tapahtukoon oikeus, vaikka maailma häviäisi” -politiikkana.¹⁰⁶

¹⁰³ Oskari Mantereen avauspuhe puoluekokouksessa Mikkelissä 17.4.1922, kansio 7, OMA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 16.-17.4.1922, PR 53, KEPA, KA.

¹⁰⁴ ”Armahdus ja vasemmiston mielenosoitushankkeet” 31.1.1923 *Turun Sanomat*; ”Vasemmiston armahdusvälikysymykset” 15.3.1923 *Turun Sanomat*; ”Armahduskysymys” 8.3.1923 *Etelä-Saimaa*.

¹⁰⁵ Vennola 1924, 55.

¹⁰⁶ Alanen 1976, 588-89; Uino 1989, 339-340; Olkkonen 2011, 57-58; ”Oikeisto jälleen painostamassa eduskuntaa” 25.11.1919 *Turun Sanomat*; ”Pari sanaa Uudelle Auralle” 21.12.1919

Liberaaliusko siihen, että vastuun antaminen maltillistaa, oli vahva. Kokonaisuuden edun nimissä tuli joustaa omista oikeudenmukaisuuden vaatimuksista eikä pitää härkäpäisesti kiinni edistyspuolueessakin oikeaksi tunnustetusta oikeuskäsituksesta, jossa pitäytyminen pahimmillaan johtaisi ojasta allikkoon. Vaatimus siitä, että hävinneen osapuolen tuli alistua vallitseviin olosuhteisiin ei ollut perusteltu tai oikeudenmukainen. Huolimatta kriittisestä suhtautumisesta oikeiston näkemyksiin perustui myös edistyspuolueen eheytysohjelma tietyntyyppiseen pakkosovintoon, mikä aikalaisten näkemyksissä kuitenkin näyttäytyi varsin liberaalina ja hyvää tarkoittavana toimenä sovinnollisuuden edistämiseksi.

Armahdusten käyttäminen eheytysohjelman keinona oli edistysnäköyksissä keskeistä. Vaikka vastustusta oman puolueen sisällä etenkin aluksi nousi, oli valitulla linjalla puolueessa kuitenkin vankka kannatus. Armahdusohjelman perusteluissa kohtasivat niin sosiaaliliberaali näkemys kansan yhdistämisestä kuin hieman alentuva käsitys kansan kyvystä tehdä rationaalisia päätöksiä. Harhaan johdetut oli ohjattava takaisin laumaan. Vaikka edistyspuolue pyrki selkeästi erottautumaan oikeiston näkemyksistä, suhtautuminen kansaan ei sentään ollut niin suvaitsevainen tai edistyksellinen kuin annettiin ymmärtää. Työväestö luokiteltiin oikeaan, terveeseen työväkeen ja bolševismiin sairastuttamiin ja yhteistyö ja eheytysohjelma kohdistettiin vain ensin mainittuun. Armahdusohjelma oli yhtä aikaa ideologista, sosiaaliliberalismin periaatteiden mukaista ja siten periaatteellisesti oikeaksi tunnustettua sekä rationaalista, reaalipoliittisiin laskelmiin perustuvaa. Halu johtaa tasavaltaa keskustapoliittisella, vasemmistoporvarillisella linjalla edellytti vasemmiston tukea noudatetulle politiikalle. Oikealta sitä oli ajanoloissa turha juurikaan odottaa.

Eheytysohjelman keinona oikeudenmukaiset uudistukset

”Sisäpoliittisen tilanteen parantaminen on tapahtuva sitä tietä, että yhteiskuntaoloja jatkuvasti kehitetään samalla kuin rauhan ja järjestyksen säilymisestä järkähtämättömästi pidetään kiinni ja päättävästi torjutaan kaikki yritykset yhteiskunnan väkivaltaiseksi mullistamiseksi.”¹⁰⁷

Kirjoittaessaan Suomen kehityksestä kehitysmaasta elintaso-Suomeen Jyrki *Vesikansa* katsoo, että keskustaporvarien integraatioideologiassa keskeisenä sisällisyyden johtaneena syynä nähtiin sosiaalipoliittisen lainsäädännön jälkijättöisyys sekä tarpeellisten ja välttämättömien uudistusten kipeä tarve. Edistyspuoluelaisen sosiaaliliberalismin mukaan taloudellisen vaurastumisen ja kansallisen eheytyksen ja edistymisen kannalta oli olennaista parantaa heikoimmassa asemassa olevien kansalaisten olosuhteita. Lisäksi tuli mahdollistaa heidän taloudellinen ja

Turun Sanomat.

¹⁰⁷ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokouksessa 1921 hyväksytty ponsilauselma, PR 52, KEPA, KA.

henkinen kehityksensä tarvittaessa jopa valtiovallan väliintulon kautta. Vain oikeudenmukainen edistyspolitiikka, joka kuitenkin otti huomioon yhteiskunnan kaikki osa-alueet ja yhteiskuntaluokat, mahdollistaisi sisällissodan kaltaisten tapahtumien ennaltaehkäisemisen.¹⁰⁸

Laillisuus ja edistys olivat eheytyksipolitiikan keskeiset teesit. Oli pyrittävä turvaamaan yhteiskuntarauhan säilyminen, jotta sosiaalinen, taloudellinen ja ulko- ja turvallisuuspoliittinen kehitys saataisiin turvattua ja suunnattua nousu-uralle. Edistämällä kumous herkimpinä pidettyjen asemaa uskottiin turvattavan kokonaisuuden etu ja menestys.

Ensimmäisessä toimintakertomuksessaan edistyspuolueen eduskuntaryhmä totesi ryhmän tehneen 41 aloitetta, joista suurin osa koski taloudellisen elämän eri puolien kohottamista. Ryhmä oli lähtenyt siitä periaatteesta, että

”kansakunnan menestyksen elinehtona on turvattu taloudellinen asema. Sen nojalla voidaan harjoittaa itsenäistä ulkopoliittikkaa ja maan sisäpolitiikalle on mahdollisuus saavuttaa tarpeellinen arvovalta. Vankan talouselämän puitteissa vasta voi monipuolinen sivistyselämäkin kukoistaa.”¹⁰⁹

Eheytyksipolitiikkaa voidaan lainsäädäntöperspektiivistä katsottuna pitää myös eheyttämisenä eli ylhäältä päin johdettuna pyrkimyksenä muokata yhteiskuntaa ja kansaa edistyksen tielle. Eheytyksen ja eheyttämisen rajat eivät edistyspuolueelaisessa politiikassa aina olleet kovin selviä. Kansa nähtiin osin toimijana, joka on kykenevä päättämään esimerkiksi demokraattisesti kansanedustuslaitoksen kokoonpanosta, mutta toisaalta sitä pidettiin osin omaa parastaan ymmärtämättömänä rahvaana, joka oli kohtalokkaasti uskonut vallankumouksen voimaan.

Armahdulakien ohella eheytyksipolitiikan toinen lainsäädännöllinen ulottuvuus olivat yhteiskunnallisia epäkohtia oikaisemaan pyrkineet usein sosiaalipoliittiset lakialoitteet. 1920-luvun sosiaalipolitiikka keskittyi pääasiassa yhteiskunnallisten jännitteiden purkamiseen ja sitä on kuvattu aikakautena, jota hallitsi ylenmääräinen luottamus lakiin ja oikeudenmukaisen lainsäädännön tehoon.¹¹⁰ Uskottiin vahvasti siihen, että kansalaiset kokisivat oikeudenmukaisuutta ja yhteenkuuluvuutta tultuaan otetuksi lainsäätäjien taholta huomioon. Näkemys lainsäädännön voimasta eriarvoisuuden tasoittajana riippumatta lain todellisista vaikutuksista oli vallitseva. Taloudellisia resursseja vaatineiden sosiaalipoliittisten uudistusten pohjan loi veropolitiikan uudistus, joka toteutettiin 1920-luvulla. Vuonna 1919 säädettiin ankara varallisuus/omaisuusvero, jota lievennettiin taloudellisten suhdanteiden parannuttua vuosikymmenen myötä. 1920 säädettiin myös progressiivinen tulovero, jonka alaraja, 3000 markkaa, toi verotuksen piiriin myös maaseudun ja teollisuusseutujen työläiset.¹¹¹

¹⁰⁸ Vesikansa 1992, 71; Borg 1965, 130-141.

¹⁰⁹ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1919, MK B 11135, HYK.

¹¹⁰ Siipi 1967, 44-45.

¹¹¹ Ahvenainen 1982, 179-180, 185.

Keskeisiä sosiaalipoliittisia uudistuksia itsenäisyyden alussa olivat oppivelvollisuuslaki, työlainsäädännön uudistukset, köyhäinhuitolaki sekä asetuslait. Pyrittiin kasvattamaan kansan sivistystasoa, turvaamaan työnteko ja tuottavuus, huolehtimaan vähäosaisista sekä integroimaan kaikki kansankerrokset työhön isänmaan hyväksi. Valtion toimenpiteillä pyrittiin ylläpitämään omillaan toimeen tulemisen perinnettä eikä edistämään kollektiivisen hyvinvointipolitiikan syntyä. Sisällissodan luomassa tilanteessa ammattijärjestöt ja poliittisen vasemmiston tosiasiallinen painostusvoima painettiin alas. Toisaalta Maalaisliitto saavutti voimakkaan aseman suurimpana porvaripuolueena, mikä johti vakuutus- ja avustusjärjestelmien kohdentamiseen koskemaan kaikkia kansalaisia. Tästä muodostui suomalaisen sosiaalipolitiikan yksi tärkeä piirre.¹¹²

Jos edistyspuolue armahduskysymystä pohtiessa jakautui ajoittain varsin voimakkaasti, ei tällaisesta ollut merkkejä, kun keskusteltiin uudistuspolitiikan toteuttamisesta. Ajoittaisia maalaisopposition lähinnä maatalous- ja virkamieskysymyksissä esittämiä vastalauseita lukuun ottamatta edistyspuolue esiintyi yhtenäisenä tyytyen seuraamaan sivusta vasemmiston ja oikeiston väittelyitä.¹¹³ Uudistuspolitiikan perustelut nähtiin usein kansallisen eheytyksen näkökulmasta ja tässä suhteessa merkittävimpinä voidaan pitää oppivelvollisuuslakia, jolla uskottiin taattavan yhtäläiset lähtökohdat kaikille kansalaisille sekä *lex Kalliona* tunnettua maanhankintalakia, joka takasi oikeuden ja mahdollisuuden maanhankintaan lähes lähtökohdistista riippumatta. Kansaa integroitiin opin ja maaomistuksen kautta osaksi yhteiskuntaa.

Eheytyspoliittisen näkökulman ohella edistyspoliitikkoja ajoi myös reaali- ja maallisempi pyrkimys kasvattaa lakiuudistusten kautta kannattajajoukkojaan. Lukutaitoinen pienviljelijä oli todennäköisempi äänestäjä kuin sivistymätön maatyöläinen. Yleinen ja yhtäläinen äänioikeus oli edistyskatsannoissa keskeisin peruste yleisen oppivelvollisuuden säätämiseksi. Kansalla ei ollut mahdollisuutta käyttää äänioikeuttaan ja -velvollisuuttaan, jos heillä ei ollut edes alkeellisinta sivistyspohjaa. Huoli oli vilpitön, mutta sivistyneistöstä nousseelle liberaalipuolueelle osin myös taktinen. Vain sivistynyt kansa pystyisi omaksumaen enenevässä määrin älyllistä valintaa edellyttävän edistyspuolueen ohjelman omakseen.

Sisällissota toimi opetusministeri Mikael Soinisen mielestä kaameana esimerkkinä, mihin sivistymättömyys ja valistumattomuus voivat johtaa. Jälleen palattiin näkemykseen siitä, että kansa oli helposti harhaan johdettavaa. Kansan tulisi antaa valtakirjansa vain oikealla asialla oleville, mikä taas edellytti tiettyä sivistystasoa. Valtiolla ei ollut varaa olla säätämättä lakia, vaikka se tarkoitti vastustajien kammoamia taloudellisia uhrauksia. Myös talouspoliittisessa mielessä sivistynyt kansa tuottaisi paremmin kuin sivistymätön. Soininen korosti, että ”tämän kansan suojeluskunta oli lopultakin kuitenkin sen koulu”. Sivistynyt kansa ei niin helposti

¹¹² Anttonen 2000, 33-34.

¹¹³ Hedman 1978, 18-19.

hairahtuisi ulkomailta harjoitettuun kiihotukseen.¹¹⁴ Myös *Oma Maa* -kirjasarjan koulutuksesta antamaa kuvaa tarkastellut Mervi *Kaarninen* on nostanut esiin Soinisen näkemyksen ihmisen luontaisten voimien vapauttamisesta ja näiden valjastamisesta yhteiskuntaa hyödyttävään työhön.¹¹⁵

Niin W.A. Lavonius kuin Vennolakin näkivät myöhemmin aikalaisarvioissaan, että oppivelvollisuuslaki oli edustanut yhteiskunnan vahvistamista sen parhaassa merkityksessä. Lavonius alleviivasi, että vain sivistynyt kansa saattoi käyttää kansanvaltaa viisaasti ja oikein. Myös Vennola uskoi, että oppivelvollisuuslaki kasvatti kansalaisista arvostelukykyisempiä ja valmensi heitä poliittisten velvollisuuksien kunnolliseen täyttämiseen. Tältä kannalta katsottuna oli oppivelvollisuuden säätäminen, ei vain puolustettavissa, vaan myös välttämätön. Oppivelvollisuudella oli myös kansan taloudellisten ja sosiaalisten lähtökohtien parantamisessa tärkeä rooli, sillä jokaisen kansalaisen tuli olla rakentamassa itse omaa tulevaisuuttaan ja kohtaloaan, mihin kansakoulu tarjosi nyt välttämättömät edellytykset.¹¹⁶ Myös edistyslehdistö oli uudistuksen takana, kuten *Länsi-Savo* totesi: ”Meilläkään ei ollut varaa jättää ainuttakaan kansalaista viljelemättömäksi tynkäihmiseksi”.¹¹⁷

Kaikkien näiden hyvin tarkoitusten ja periaatteiden taustalla oli toki edistyspuoluealaisten näkemys kansan hyvästä elämästä ja kunnollisesta kansalaisvelvollisuuksien täyttämisestä. Kansa-käsite näyttäytyikin edistyspuolueen retoriikassa hyvin kaksijakoisessa merkityksessä. Kansa oli mitä suurimmassa määrin toimija puolueen pyytäessä siltä valtakirjaa politiikkansa toteuttamiseen, kun taas toisaalta kansaan kohdistetut lainsäädäntötoimet osoittivat, ettei sen arvostelukykyyn tai sivistystasoon oltu järin tyytyväisiä. 1920-luvun sosiaalipolitiikkaa onkin ”syytetty” porvarillisen Suomen ylhäältä ohjaamaksi ja määrittelemäksi hyvinvoinniksi eikä tätä arviota voitane tässäkin yhteydessä kiistää.¹¹⁸

Dutton on nostanut samansuuntaisen näkökohdan esiin brittiliberalismista kirjoittaessaan ja korostaa, että vaikka sosiaaliliberaalin linjan tavoitteena oli yhdistää ja yhtenäistää kansaa johti se myös vääjäämättä sosiaalisiin kiistoihin, eriytymiseen ja sosiaaliliberaalin politiikan vastustukseen.¹¹⁹ Liberaalipoliitikon näkemys kansan parhaasta ei aina korreloinut kansan syvien rivien omien näkemysten kanssa. Tätä epäsuhtaa edistyspuolueessa jouduttiin toistuvasti sotien välisenä

¹¹⁴ VP 1920 Soininen 99, 969; Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus vuodelta 1920, MK B 11136, HYK; Samansuuntaisia näkemyksiä esittivät myös muut edistyspuoluealaiset puhujat VP 1920 Torppa 110-115, Fränti 123-125, Mantere 973-975, 1369, Hannula 1380-1381, Vennola 1383; Kankari 1921.

¹¹⁵ Kaarninen 2014, 283-284.

¹¹⁶ Lavonius 1928, 11; Vennola 1924, 92-96.

¹¹⁷ ”Oppivelvollisuutta odotellessa” 19.4.1920 Länsi-Savo; ”Oppivelvollisuus” 15.4.1919 Helsingin Sanomat; ”Oppivelvollisuuslaki ratkaisussaan I” 14.4.1920 Helsingin Sanomat; ”Oppivelvollisuuslaki odotellessa. I Yleisiä näkökohtia” 15.10.1920 Turun Sanomat; ”Oppivelvollisuus säädetty I” 28.11.1920, Oskari Mantere, Turun Sanomat; ”Oppivelvollisuus säädetty II” 30.11.1920, Oskari Mantere, Turun Sanomat;

¹¹⁸ Ks. esim. Anttonen et al. 2000.

¹¹⁹ Dutton 2004, 13.

aikana pohtimaan eikä siihen tuntunut löytyvän vastausta. Itsereflektio tosin ei mennyt järin syvälle, vaan pääasiassa pohdinta päätyi siihen, ettei voitu ymmärtää, miten kansa ei ymmärtänyt omaa parastaan. Edistyspuoluelainen käsitys kansansivistämisestä ja sen tärkeydestä ei kuitenkaan ollut kansan halveksuntaa, vaikka se nykyperspektiivistä siltä saattaa kuulostaa, vaan se osoitti uskoa kansan kykyyn kehittyä. Liberaalinäkemyksistä, että toisista riippuvainen ihminen ei yllä käyttämään koko potentiaaliaan heijastui myös tässä.

Vaikka oppivelvollisuuslain hyväksymistä ei voidakaan pitää pelkästään edistyspuolueen saavutuksena, ei sen merkitystä hyvinvoinnin ja kansallisen eheytyksen edistymiselle ole kuitenkaan syytä aliarvioida. Kansainvälisen talouden vahvistunut nousukausi 1920-luvun myötä mahdollisti oppivelvollisuuslain täytäntöönpanon ja kattoi kustannukset, joita erityisesti kokoomuksen ja RKP:n taholta oli pidetty suurimpana esteenä lain hyväksymiselle; siltä pohjalta lakia vastaan oli äänestetty.¹²⁰ Lain kääntöpuolena, jos sellaista halutaan hakea, voitaneen pitää 1920- ja 1930-luvuilla ongelmia aiheuttanutta oppilaiden ylitarjontaa oppikouluihin ja yliopistoon ja tästä kehityksestä seurannutta henkisen työn tekijöiden työttömyyttä ja keskiluokan proletarisoitumista.

Nähtiin, että kansansivistys tarjosi merkittävän väylän niin sosiaaliselle nousulle kuin alempien luokkien osallisuudelle yhteiskunnassa, mutta pelkkä hengenravinto ei riittänyt pitämään ihmistä hengissä. Tarvittiin myös työtä, mikä 1920-luvun agraariyhteiskunnan kontekstissa tarkoitti maata. Kysymys maan hankkimisesta tilattoman väestön asuttamiseen oli kiperä ja sen puitteissa nousivat vastakkain kysymykset yksityisomaisuuden koskemattomuudesta ja toisaalta ihmisten oikeudesta hankkia toimeentuloa.

Maakysymyksen järjestämisen ensisijaisuus mainittiin jo Vennolan II hallituksen ohjelmassa. Kysymyksen ratkaisun katsottiin olevan yksi tärkeimmistä, koska sillä nähtiin olevan suurta merkitystä maan taloudelliselle ja sosiaaliselle edistymiselle. Hallitus tunnusti, että ihmisiä ei ajan mittaan tyydyttäisi se, että maakysymyksen oikeellisuus myönnettiin periaatteessa, vaan että periaatteet oli myös saatettava käytäntöön. Kysymyksen ratkaisun puolesta puhui myös se, että sisällissodassa juuri ne alueet, joilla maanomistusolot olivat kaikkein epätasaisimmat, olivat olleet otollisinta kumoukselliselle propagandalle.¹²¹

Lex Kallion käsittelyn yhteydessä näkyi selvästi, että edistyspuoluealaiset olivat liberalismien sosiaalisen tulkinnan kannattajia. He asettivat järjestäen yksilön tulonhankkimisoikeuden yksityisomistuksen edelle. Omistusoikeuden pyhyttä puolustettiin K. E. Linnan mukaan parhaiten sillä, että omistavan luokan kokoa kasvatettiin. Lain läpimeno oli yhteiskunnan terveen kehityksen kannalta välttämätöntä.

¹²⁰ Uino 1989, 383-384.

¹²¹ 9.4.1921 J. H. Vennolan ohjelmapuhe valtioneuvoston yleisessä istunnossa; ”Lex Kallio eduskunnassa” 22.4.1922, kirjoitus maatalousosastolla, Turun Sanomat; ”Edistysmielisten yhteistoiminta muiden kanssa” 30.4.1922 Turun Sanomat; ”Maanhankinta tilattomille” 18.1.1922 Länsi-Savo; Kupiainen, Laitinen 1995, 40-46.

Koska maaomistus oli epäterveesti ajautunut suuromistajien käsiin, oli tähän epäkohtaan valtion taholta puututtava. Edistyspuoluealaiset eivät uskoneet oikeiston väitteisiin, että tilanne oli ratkaistavissa vapaaehtoisuuden kautta, ilman pakkoa. Yksityiseen omistusoikeuteen oli tarpeen puuttua, jotta mahdollisuuksien mukaan kaikki kädet saataisiin työhön maan hyväksi.¹²²

Vennola totesikin,

”että tämä laki huolimatta kaikista puutteista tulee olemaan erinomaisen hyödyllinen meidän yhteiskuntamme lujittamiselle, oikeuden jakamiselle siinä, sosiaalisen hyvinvoinnin rakentumiselle sekä myöskin, eikä suinkaan vähimmin, taloudellisen eteenpäinmenon kehittämiseksi.”¹²³

Kysymys oli kuumentanut keskustan ja oikeiston välejä kesän 1922 eduskuntavaalitilastelussa eikä hallituksenmuodostaminen keväällä eronneen Vennolan II tilalle onnistunut ennen lex Kallion ratkaisua myöhemmin syksyllä. Kokoomukselle niin lex Kallion kuin lainvastaisesti hankittujen maiden palauttamista koskeneen lex Pulkkinen hyväksyminen olivat vuoden 1922 puoluekokouksessa omaksutun oikeistolaistuneen hengen vastaisia. Maalaisliiton intresseissä oli lakien hyväksyminen, joten muutoin yhteistä säveltä jo löytäneet puolueet joutuivat sovitteluun intressejään yhteen. Halu porvariyhteistyöhön oli molemmissa puolueissa olemassa, mutta kesän 1922 vaalimenestyksen innoittamina kokoomuslaiset eivät halunneet luopua saavutetusta asemasta ja hallituspula ratkesi keskustahallituksella.¹²⁴

Lex Kallion hyväksyminen oli edistyslehdistön mukaan keskustapolitiikan suuri voitto. *Turun Sanomat* katsoi sillä olevan käänteentekevä vaikutus yhteiskunnallisia oloja uudistavaan suuntaan. Myös *Helsingin Sanomat* piti tärkeänä, että satojentuhansien tilattomien armeija saataisiin kiinnitettyä maahan ja tuottavaan työhön. Puolueen oikeaa laitaa edustanut *Länsi-Savo* oli pidättyvämpi arvioissaan, mutta piti lakia kuitenkin aimo askeleena eteenpäin tärkeässä yhteiskunnallisessa kysymyksessä.¹²⁵

Länsi-Savon ja mikkeliäisten näkemykset erosivat usein puoluejohdon kannasta 1920-luvun alkupuolella eikä niiden esiintymistä laajemmassa mittakaavassa pidetty puolueelle otollisena, kuten Frans Keränen kirjeessään puoluekanslialle totesi.¹²⁶ Niin edistyslehdistön kuin koko puolueen yhtenäisyys oli lähes jokaisen

¹²² VP 1922 Vennola 350-351, Pekka Ikonen 435-437, K. E. Linna 3117-3118; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1922, MK B 11138, HYK.

¹²³ VP 1922 Vennola 352-353.

¹²⁴ Vares 1996, 251-260; Mylly 1989, 203-204.

¹²⁵ ”Tärkeä ratkaisu” 13.10.1922 *Helsingin Sanomat*; ”Keskustapolitiikka saavutti eilen eduskunnassa suuren voiton” ja ”Eilinen ratkaisu” 15.10.1922 *Turun Sanomat*; ”Huomattava vaihe tilattoman väestön asuttamiskysymyksessä” 16.10.1922 *Länsi-Savo*.

¹²⁶ 21.2.1922 Frans Keränen puoluekansliaan, PR 74, KEPA, KA; Frans Keränen (1889–1964) edusti edistyspuolueen vahvaa sanomalehtimieskaartiä. Hän toimi useiden lehtien, kuten Kalevan, Tampereen Sanomien ja Etelä-Suomen Sanomien päätoimittajana. Keränen oli puolueaktiivi ja toimi

eheytysohjelmaa linjaa sivuavan kysymyksen kohdalla kyseenalainen. Erimielisyydet eivät olleet mikään edistyspuolueen erioikeus, mutta edistyspuolueessa niiden annettiin liberaalipuolueille tyypillisesti kenties avoimemmin kukkia.

Lex Kallio oli vuonna 1918 säädetyin torpparilain seuraaja ja mahdollisti nyt monien pienten ja sinällään lähes elinkelvottomien tilojen lisäämään hankinnan. Lain puitteissa täysi-ikäinen, kansalaisluottamuksen omaava ja ei-holhouksenalainen henkilö saattoi itse tai valtion/kunnan avustamana hankkia maata laissa säädetyin ehdoin.¹²⁷ Toisaalta laki mahdollisti myös uusien valtion ja kunnan avustamien pientilojen synnyn. Armahduslait, oppivelvollisuuslaki ja lex Kallio muodostivat osaltaan kokonaisuuden, joka pyrki sitomaan maahan – osin sananmukaisesti – tuhannet sisällissodassa kansalaisluottamuksensa menettäneet punaiset. Armahduslait olivat palauttaneet kansalaisluottamuksen kymmenille tuhansille punaisille, joille nyt lex Kallion muodossa tarjottiin mahdollisuus liittyä tuottavaksi osaksi kansalaisyhteiskuntaa. Yksi ympyrä eheyttämisselityksen puitteissa oli sulkeutunut.

Keskustapolitiikan kaudella toteutettu reformipolitiikka edusti monilta osiltaan hyvin edistyspuolueista sosiaaliliberalismia. Sen pyrkimyksenä oli parantaa yhteiskunnan heikoimmassa asemassa olevien elinolosuhteita valtion tekemien lainsäädäntötoimien avulla. Suomalaisen erityispiirteen tähän sosiaaliliberaaliin linjaan toi sisällissodan syiden ja seurausten pohjalta omaksuttu kansallisen eheytyksen näkökulma. Työväestöä oli kumouksellisuuden vähentämisen ja sodan luoman kahtiajakautumisen vuoksi tarvetta integroida osaksi yhteiskuntaa.

Vaikka Suomi oli esimerkiksi Iso-Britanniaan verrattuna huomattavasti agraarisempi ja vähemmän teollistunut maa, kohdattiin täällä samoja sosiaalipoliittisia ongelmia maaseudun tilattoman väestön osalta kuin brittiläisissä teollisuuskaupungeissa työväestön suhteen. David *Duttonin* mukaan sosiaaliliberaalin politiikan tavoitteena oli Britanniassa ollut saavuttaa työväenluokan suosio ja kannatus kuitenkin karkottamatta keskiluokkaa. Sosiaaliliberalismin uskottiin heikentävän työväenpuolueen asemaa ja houkuttelevan sen äänestäjiä.¹²⁸

Edistyspuolueen pyrkimyksenä ei ollut suoranaisesti kalastaa äänestäjiä työväenluokan parista, vaan pyrkimys oli eheytysohjelmaa avulla yhdistää kansakuntaa ja siten mahdollistaa poliittinen yhteistyö vasemmiston ja keskustan kesken. Tämän kokonaisuuden ja kansakunnan etua ajavan reformistisen keskustavasemmistoyhteistyön toivottiin näkyvän vaaliurnilla edistyspuolueen kannatuksena. Vaikka vasemmiston ei suoranaisesti kuviteltu sinällään siirtyvän edistyspuolueen äänestäjäkuntaan, oli eheytysohjelmaa taustalla epäilemättä myös ajatus siitä, että sivistys- ja maaomistusolojen parantaminen edistäisi sosiaalista nousua ja kasvat-taisi potentiaalista kannattajakuntaa. Reformipolitiikan kausi kuitenkin katkesi

1930-32 myös edistyspuolueen puoluesihteerinä ja Lahden edistysseuran pitkäaikaisena puheenjohtajana 1932-1949.

¹²⁷ Laki maan hankkimisesta asustustarkoituksiin. 278/1922 Suomen asetuskokoelma.

¹²⁸ Dutton 2004, 9, 13.

keskustayhteistyön loppumiseen sisäpoliittisen oikeistosuuntauksen vahvistuttua. Jorma *Kalelan* näkemyksissä talous- ja sosiaalipolitiikassa oli vuoden 1922 jälkeen havaittavissa suuntaus kohti valtion passiivista otetta ja mahdollisimman vähäistä puuttumista. Ainoana poikkeuksena tästä linjasta voidaan pitää valtion osallistuminen maatalouden tukemiseen.¹²⁹

2.2 EDISTYSPUOLUE JA VAIHTOEHDOTTOMUUDEN LOGIIKKA

Sisällissotaa ja valtiomuototaistelua seuranneina vuosina edistyspuolueen yhteistyölinja sisäpolitiikassa asetui melko vaihtoehdottomasti käsittämään pääasiassa keskustayhteistyön Maalaisliiton kanssa. Tasavaltaan, kansanvaltaan ja parlamentaariseen demokratiaan nojautuvaa hallitusmuotoa rakennettaessa yhteistyökumppanin löytyminen tasavaltalaisesta Maalaisliitosta oli itsestään selvä, positiivinen tosiasia. Myös sisällissodan haavoja paikkaamaan pyrkinyt eheytysoikeistopolitiikka muotoutui kivuttomasti keskustapuolueiden kesken. Vasemmiston tukeman keskustapolitiikan selviytyttyä ensivuosisien turbulenssista keskustayhteistyö ei kuitenkaan enää näyttäytynyt pelkäämisenä positiivisessa valossa. Vaalitappion kutistaman edistyspuolueen rooli kääntyi entisestä johtajasta vapaamielisen tuulahduksen tuojaksi vasemmiston tuen toivossa. Luokkaleiriytymisen eteneminen söi liberaalin yleispuolueen kannatusta ja keskustapolitiikan johtotähdessä tuli lähes huomaamattaan oikeistolaista kolinaa vaimentanut perävaunu.

Edistyspuolueen johtavaa asemaa keskustayhteistyön kärjessä erityisesti alkuaikoina korosti ja pönkitti maalaisliittolaisten poliittinen kokemattomuus. Edistyspuolueen eduskuntaryhmässä oli koulutettuja, jo poliittisessa elämässä kouliintuneita edustajia, kun maalaisliittolaisten rivit koostuivat lähinnä maaseudun olojen ja elinkeinojen asiantuntijoista. Erityisenä etuna edistyspuolueen puolella oli lainoppineiden edustajien puuttuminen lähes tyystin hallituskumppanin riveistä. Maalaisliiton johto oli tosiasioiden edessä ja tosiasia oli, ettei puolueessa ollut kuin kourallinen, lähinnä Kallio ja Alkio, valtiomiestason poliitikkoja. Alkio oli jo Kaarlo Castrénin hallitusta keväällä 1919 muodostettaessa todennut, että Maalaisliiton ryhmä oli vielä liian keskenkasvuinen vaativiin hallitustehtäviin. Johtopaikat Castrénin hallituksessa oli miehittänyt edistyspuolue. Vaikka molemmat osapuolet tunnistivat epäsuhtaan sivistystason suhteen, ongelmia hallitustyöskentelyyn aiheutti kuitenkin hallituskumppaneiden epäsuhta eduskuntapaikoissa ja hallitusvallassa. Edistyspuolueella oli paikkalukuaan suurempi asema alkuaikojen keskustahallituksissa.¹³⁰

¹²⁹ Kalela 1987, 15-19, 174-175.

¹³⁰ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 24.-26.4.1920, PR 52, KEPA, KA; Mylly 1989, 78; Murto 1994, 65-66.

Edistyspuolueen suhdetta kokoomukseen rasittivat erityisesti hallitusmuototaistelu sekä puolueiden erilaiset näkemykset suhtautumisessa maltillisiin sosialidemokraatteihin. *Uino* on todennut, että kun kokoomus pyrki patoamaan koko työväenliikkeen pois poliittisesta päätöksenteosta, oli keskustapolitiikan tarkoituksena nimenomaan integroida sosialidemokraatit yhteiskuntaan ja eristää heidät kommunisteista. Kokoomus joutui taistelemaan SDP:n kanssa keskustan suosiosta ja usein puolueessa koettiin, että jäätiin toiseksi. Keskustan taipumus myötäillä vasemiston mielialoja katkeroitti kokoomuslaisia ja heikensi heidän uskoaan parlamentaarisen demokratian kykyyn ylläpitää yhteiskuntarauhaa ja erityisesti porvarillisen Suomen etuja.¹³¹

Edistyspuolueen asema konservatiivien ja agraarien välissä ei ollut helppo. Ideologisesti ja historiallisesti suurempaa yhteyttä tunnettiin toisen yleispuolueen kokoomuksen kanssa, mutta omaksutun poliittisen linjan vuoksi yhteistyö oikeiston kanssa oli jäissä lähes 1920-luvun puoliväliin asti. Huolimatta siitä, että keskustapoliittinen yhteistyölinja valikoitui tavallaan vaihtoehdottoman näköisesti edistyspuolueen tieksi oikeastaan koko sotien väliseksi ajaksi, ei se ollut suinkaan koko puolueen yhtenäinen tai yksimielinen päätös. Lähes heti valtiomuototaistelun ratkettua edistyspuolueen oikeisto oli puolueen virallista linjaa valmiimpi pyrkiään yhteistyöhön erityisesti suomalaisten porvarien kesken. Välejä RKP:n suuntaa hiersi valtiomuototaistelu ja ruotsalaisten omaksuma tiukka kielipoliittinen linja.

”Enemmän oikeistososialistit kuin oikeisto”

Valtiomuototaistelun jo ratkettua ja Vennolan I hallituksen ollessa vallassa edistyspuolueen puoluevaltuusto hyväksyi lokakuussa 1919 puolueen linjaksi yksimielisesti Castrénin hallituksen aikana aloitetun keskustayhteistyön jatkamisen. Enemistön näkemyksissä yhteistoiminta Maalaisliiton kanssa koettiin ainoaksi realistiseksi vaihtoehdoksi. Yhteistyötä oikeiston kanssa ei pidetty toivottavana ja liittoa kokoomuksen kanssa pidettiin jopa onnettomana. Kokoomus oli tehnyt haaksirikon ja halusi nyt hakea tukea ja unhotusta synneilleen. Katsottiin, että yhteistoiminta haukkuvan puolueen kanssa olisi omituiselta näyttävä teko ja osoittaisi suurta heikkoutta. Yhteistyö kokoomuksen kanssa merkitsisi todella kompromissia, ja edistyspuolueen ei ollut pakko lähteä tinkimään ohjelmastaan. Myös oikeiston halukkuus lähteä mukaan Pietarin sotaretkeen nostatti vastustusta. Imperialistinen oikeistopolitiikka vain lisäisi bolševismin vaikutusta Suomessa.¹³²

Ainoa asia, mikä yhdisti edistyspuoluelaisia ilman vastalauseita, valtiomuototaistelun ratkeaminen kesällä 1919, poisti yksimielisyyden vaatimuksen edistyspuolueen asialistalta ja mahdollisti linjaerojen noustamisen keskusteluun. Vaikka

¹³¹ Uino 1994, 334-335, 342-343.

¹³² Kansallisen Edistyspuolueen puolueuuevoston kokous 19.10.1919, PR 58, KEPA, KA.

puolueneuvoston päätös oli yksimielinen, esiintyi keskustelussa myös eriäviä mielipiteitä. Osasta puolueen linja oli liiaksi bolševismia ymmärtävä. Keskustan ei myöskään yksin olisi pitänyt ottaa kantaakseen vastuuta ulkopoliittisesta tilanteesta, vaan turvallisuuspoliittiset uhkakuvat vaatisivat vähintäänkin koko suomalaisen porvariston konsensusta. Kentältäkin löytyi niitä, joiden mielestä keskustapolitiikan tavoitteet oli jo saavutettu ja olisi jo korkea aika liittää oikeisto takaisin hallitusrintamaan.¹³³

Puolueneuvostossa esitetyistä näkemyksistä heijastuu hyvin edistyspuoluealaisten tuntema ylemmydentunto suhteessa poliittiseen oikeistoon. Valtiomuototaistelu oli voitettu ja eduskunnassa keskusta ja sosialidemokraatit muodostivat vastaansanomattoman enemmistön. Tarvetta integroida oikeistoa hallituspolitiikkaan ei muutamia puheenvuoroja lukuun ottamatta tunnettu. Antipatia monarkistikokoomusta kohtaan oli voimakas, mitä suinkaan ei lieventänyt oikeiston aktiivista idänpolitiikkaa ajanut linja. Keskustayhteistyö näyttäytyi vaihtoehdottomana eikä sille oikeastaan edes haettu vaihtoehtoa. Yhteistyö kokoomuksen kanssa olisi vääjäämättä edellyttänyt kompromisseja eikä sellaisten tekemiseen nyt näyttänyt olevan tarvetta.

Puolueessa oli myös niitä, joiden mielestä tulevaisuudessa vääjäämättä siinsi edistyspuolueen ja Maalaisliiton yhdistyminen yhdeksi keskustaporvarilliseksi puolueeksi¹³⁴, mutta oli myös niitä, joiden silmissä sosialidemokraattisen puolueen olisi pian aika pohjoismaisten toveriensa hengessä astua esiin ja kantaa vastuunsa. Porvarillisen keskustan yhteistyö vasemmiston kanssa oli edistyspuolueessa jo 1920-luvun alussa usein laskelmien kohteena. Vennolan I hallituksen kaatuessa armahduskysymyksen heikentämänä heräsi edistyspuolueessa paljon toiveita sosialidemokraattisessa puolueessa tapahtuneeseen ääriainesten hiljentämiseen. Armahduslakien hyväksymisen toivottiin olevan riittävä osoitus keskustaporvarien vasemmistomyönteisyydestä.¹³⁵ Leimallista keskustayhteistyön aikakaudelle edistyspuolueen osalta oli se, että puolueesta herkeämättä kurkisteltiin jakoviivan toiselle puolen ja toivottiin havaittavan positiivisia signaaleja.

Vaikka puolueneuvosto olikin asettunut yksimielisenä keskustayhteistyön taakse ja pitänyt kokoomusta vain kompromisseja kärkevänä taakkana, vallitsi silti

¹³³ Kansallisen Edistyspuolueen puolueneuvoston kokous 19.10.1919, PR 58, KEPA, KA; ”Hallituksen täydentäminen” 9.2.1920 Länsi-Savo; ”Päivän kysymyksiä” 5.3.1920 Länsi-Savo

¹³⁴ Hokkanen 1986a, 331; Olkkonen 2011, 118; Avoimempia, muttei julkisia, puheita tarpeesta yhdistää edistyspuolue ja Maalaisliitto kuultiin enemmän 1922 Ritavuoren murhan ja vaalitappion jälkeen. Aiheeseen palataan näiden asioiden yhteydessä.

¹³⁵ Tarponen 1955, 192; SDP:n kehityksestä ”Suomen sosialidemokraattinen puolue ja kommunistit” 10.2.1920 Turun Sanomat ja ”Sosialistien pesänselvitys” 21.3.1920 Turun Sanomat. Helsingin Sanomat suhtautui hieman pessimistisemmin sosialidemokraattien kehitykseen. SDP:n kehitystä kohti länsieurooppalaista sosiaalidemokratiaa pidettiin toki toivottavana, mutta sen ei vielä nähty tapahtuneen. ”Nykyinen sosialidemokratiamme” 12.2.1920 Helsingin Sanomat; Kaleva uskoi, että Erichin porvarikoalition tilalle olisi hyvin voinut muodostua sosialidemokraattien ja ainakin keskustaporvarien yhteishallitus ”Uusi hallitus” 16.3.1920 Kaleva; ”Nykyisen hallituksen kannatus” 29.3.1920 Kaleva.

suhteellisen laaja konsensus sen suhteen, että tulevat yhteistyömahdollisuudet olivat maltillisen sosialidemokratian suunnalla. Vasemmisto nähtiin positiivisessa valossa, kun taas oikeiston katsottiin olevan enemmänkin jarru edistysmieliselle politiikalle. Ainoastaan vasemmistovoimat saattoivat olla käyttövoimina uudistustyössä, joten näkemys oli, että yhteistyöhön tulisi pyrkiä sosialidemokraattien parlamentaariset toimintatavat omaksuneen linjan kanssa. Kansainvälistä selkänajaa pyrkimyksille haki Akseli Nikula, joka nosti keskusteluun ajatuksen Tanskan mallista, jossa keskustahallituksessa oli sosialistisia kontrolliministereitä. Albin Pulkkinen totesi, että valinnan sattuessa hän hylkäisi kernaammin oikeiston kuin oikeistososialistit.¹³⁶

Ei siis ollut ihme, että SDP:n sisäinen rajankäynti puolueen suunnasta kiinnosti edistyspuoluelaisia ja sosialidemokraattien puoluekokousta joulukuussa 1919 seurattiin tarkasti. Joko – tai tuntui olevan yleinen näkemys. SDP tulisi joko siirtymään kohti länsimaista työväenpuoluetta tai se vajoaisi yhä syvemmälle kommunistisen itänaapurin pauloihin. Keskustavasemmistoyhteistyön näkymien kannalta SDP:n puoluekokouksen päätös irtisanoutua bolševismista oli toiveita herättävä.¹³⁷

Tukea tällaisille näkemyksille antoi myös Lontoosta kirjoittanut Urho Toivola, joka sikäläistä politiikkaa Eero Erkolle pohtiessaan katsoi brittiläisen Labour-puolueen etenemisen olevan positiivinen signaali koko sosialidemokratian maltillistumisen suhteen. Maailman vanhoillisin työväki pitäisi huolen, että ”asiat eivät menisi hulinaksi”. Labour olisi esimerkki koko Euroopan työväenpuolueille, sillä missään muualla kuin Englannissa ei ollut niin kivuttomasti ja menestyksellisesti kuin Englannissa siirrytty valtiolliseen kansanvaltaan, uskoivat Toivola.¹³⁸ Vaikka Labour-hallitus sai vielä pari vuotta odottaa, antoi sosialidemokratian eteneminen liberalismien emämaassa toiveita myös edistyspuoluelaisille poliitikoille eheytysoptiikan toteutumisen mahdollisuuksista.

Kotimaisessa kontekstissa oikeiston paljon melua tyhjistä -politiikka ei ollut johtanut mihinkään, kun taas sosialidemokraattinen eduskuntaryhmä oli suhtautunut keskustahallitukseen verrattain lojaalisti ja tukenut tasavaltaa, joten maltillisen sosialidemokratian tukeminen oli eheytysoptiikan ja parlamentarismien toteutumisen hengessä suositeltavaa. Heikki Ritavuori korosti sosialidemokraattien rakentavaa panosta keskustahallitusten tukemisessa. Keskustapolitiikan suureksi saavutukseksi oli katsottava rajalinjan selkiytyminen kommunistien ja sosialidemokraattien välillä. Oikeistolle jäi Ritavuoren arvioissa vain vastustavan ja kansallisen eheytysoptiikkaan vihamielisesti suhtautuvan opposition rooli. Myös Mantere valitteli sitä, että lupaavista neuvotteluista huolimatta sociali-

¹³⁶ Kansallisen Edistyspuolueen puolueuuevoston kokous 19.10.1919, PR 58, KEPA, KA;

¹³⁷ ”Joko – tahi. Mietteitä sosialidemokraattisen puoluekokouksen varalta” 5.12.1919 Turun Sanomat; ”Sosialidemokraattinen puolue ratkaissut kantansa. Irti bolshevismista.” 18.12.1919 Turun Sanomat; SDP:n linjaveto ei kuitenkaan ollut kerralla selvä, vaan esimerkiksi sosialistisen lehdistön suhteesta kommunismiin oli epäselvyyttä ks. esim. ”Mihin suuntaan?” 27.10.1920 Turun Sanomat.

¹³⁸ 30.1.1920 Urho Toivola Eero Erkolle, kansio A10, Eero Erkon Helsingin Sanomiin liittyvä arkisto, PA.

demokraatteja ei ollut saatu mukaan Rafael Erichin hallitukseen. Hän viittasi siihen, että suuri osa edistyspuolueen eduskuntaryhmästä oli ollut myös sen kannalla, että mikäli kaikkien puolueiden koalitionhallitusta ei saataisi kasaan, voitaisiin hallitus muodostaa keskustan ja vasemmiston turvin.

”On mielestäni valitettavaa, että sosialidemokraattinen puolue asettui hallitukseen menoon nähden kielteiselle kannalle. (...) Asiain terveelle kehitykselle ei ole eduksi, että puolue (...) on jatkuvasti vuodesta vuoteen vastustuspuolueena ja siis vapaana siitä edesvastuusta, minkä osanotto hallitukseen tuo mukanaan. (...) Mutta myöskin sen kansanvaltaisen, edistysmielisen yhteiskunnan korjaamista tarkoittavan uudistustyön kannalta katsoen olisi saatava nopeasti ja määrätietoisesti suoritetuksi, näytti tärkeältä,¹³⁹

Vasemmistoyhteistyössä nähtiin kaksi tavoitetta. Toisaalta koettiin, että vasemmiston avulla saatettiin ajaa ja toteuttaa omia poliittisia päämääriä huomattavasti paremmin kuin oikeiston tuella. Toisaalta taas katsottiin, että sosialidemokraattisen puolueen saaminen mukaan hallitusvastuuseen sitoisi puolueen paremmin parlamentaariseen työhön ja loitontaisi sitä kumouksellisuudesta. Linna kuin myös yleisesti ottaen vasemmistomyönteinen W. A. Lavoniuskin korostivat, että vasemmistoyhteistyön edellytyksenä oli edelleen sosialidemokraattien sitoutuminen kumouksellisuuden ja bolševismin vastustamiseen. Kaslin mainitsi, että erityisesti maaseudulla oltiin epätietoisia puolueen todellisesta suhtautumisesta vasemmistoon. Hän pelkäsi, että erityisesti Ritavuoren puheenvuoro pahensi tätä epätietoisuutta siitä, mikä oli edistysmielisten ja sosialistien välinen raja. Kaslin peräänkuulutti selvää ja itsenäistä keskustasuuntaa myös seuraavassa puoluekokouksessa.¹⁴⁰

Turun Sanomat näki vasemmistoyhteistyön pääasiassa tavoiteltavana. Merkittävänä edellytyksenä hallitusyhteistyölle vasemmiston kanssa oli kuitenkin edelleen se, että SDP tekisi välinsä ”selviksi suoraan, avoimesti ja rehellisesti, ei ainoastaan ylimalkaisissa sanoissa vaan tosiseuroissa” bolševikkien kanssa. Oikeistososialidemokraattien pyrkimysten onnistumiseksi tuli porvaripuolueiden välttää oikeiston ajamaa vasemmistonvastaista porvaririntamapolitiikkaa, sillä se edesauttaisi ääri-vasemmiston kasvua työväenliikkeen parissa.¹⁴¹ Vaikka osa työväestöstä oli edelleen bolševismin lumoissa, oli Suomessa Mantereen mukaan länsieurooppalainen sosialidemokraattinen puolue, joka herkeämättä kävi taistelua ohjatakseen työväenluokkaa rauhallisen parlamentarismen polulla. Edistyspuolue oli lyhyen historiansa aikana halunnut yhdistää kansaa ”elpyvän yhteistunnon siteillä” ja nyt

¹³⁹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 24.-26.4.1920, PR 52, KEPA, KA; ”Sisäpoliittinen tilanne maassa. Ritavuoren esitys sisäpoliittisesta tilanteesta” 6.5.1920 Etelä-Suomen Sanomat.

¹⁴⁰ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 24.-26.4.1920 ja puoluekokous 17.-18.4.1921, PR 52, KEPA, KA.

¹⁴¹ ”Suhteemme vasempaan. 1. Hallituskysymyksessä” 23.5.1920 *Turun Sanomat*; ”Suhteemme vasempaan. 2. Yhteiskunnallisesta uudistustyöstä. 26.5.1920 *Turun Sanomat*; ”Ontumista molemmille puolille” 6.11.1920 *Turun Sanomat*; ”Suomen sosialidemokraattinen puolue ja kommunistit” 11.2.1920 Länsi-Savo; ”Pesänselvittelyä sosialidemokraattisessa puolueessa” 26.3.1920 Länsi-Savo.

sen tuli edelleen ajaa samaa edistysmielistä keskustapolitiikkaa ”vilkuilematta oikealle enempää kuin vasemmallekaan”.¹⁴²

Vasemmistoyhteistyössä tärkeänä näkökohtana oli ajatus kansallisen eheytyksen lisäämisestä keskustavasemmistoyhteistyön kautta, koska näin saataisiin kurottua umpeen juopa porvarillisen ja sosialistisen kansanosan välillä. Kokoomuksen peräänkuuluttama porvarillisen Suomen eheytyksen tarve ei kohdannut vasta-kaikua edistyspuolueen enemmistössä. Edistyspuolueen tavoitetta kansallisesta eheydestä ei haluttu uhrata, vaikka sovinto epäilemättä olisi ollut 1920-luvun alussa helpommin saavutettavissa porvariston kesken kuin poliittisen kentän eri laitojen välillä. Vasemmistoyhteistyön tavoittelu palveli edistyspuolueen kansallisen eheytyksen projektia, vaikkakin melko pitkälti utopiana. Keskustapolitiikan keskeisenä tarkoituksena oli saada erityisesti juuri oikeistososialistit vakuutetuiksi sovintopolitiikan vilpittömyydestä ja siksi heidän vaatimuksiaan oli myös keskustapolitiikan piirissä otettu huomioon.¹⁴³

Keskustayhteistyö voidaan nähdä edistyspuolueen näkökulmasta joko parhaana mahdollisena tai ainoana toteutumiskelpoisena vaihtoehtona itsenäistymisen jälkeisinä vuosina. Kiistatonta on, että edistyspuolueen ja Maalaisliiton intressit kansallisen eheytyksen ja integraatiopolitiikan tiimoilta olivat hyvin yhteneväiset. Tätä taustaa vasten keskustayhteistyö näyttäytyikin parhaana mahdollisena vaihtoehtona.¹⁴⁴ Yhteistyön tekeminen oikeiston kanssa ei näyttäytynyt ajanoloissa tarpeelliselta. Olihan noudatetulla politiikalla eduskunnassa takanaan sellainen enemmistö, jonka kanssa linjasta ei koettu tarvittavan tehdä kompromisseja. Vasemmiston yhteistyön suhteen oltiin toiveikkaita. Jos keskustavasemmistoskenaario olisi toteutunut, hallituskoalitio olisi muodostettu sosialidemokraattien oikeiston ja keskustapuolueiden kesken. Yhteistyön tekeminen porvarillisen keskustan ulkopuolella oli kuitenkin liberaalipuolueille tyypillisesti aina hankala tilanne, jossa jouduttiin pohtimaan vasemmisto- tai oikeistopainotusten vaikutuksia kannattajakuntaan.¹⁴⁵

¹⁴² Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 17.-18.4.1921, PR 52, KEPA, KA; ”Kansallinen edistyspuolue” 19.4.1921 Kaleva.

¹⁴³ ”Porvarillinen vai kansallinen eheys?” 11.10.1921 Turun Sanomat; ”Vieläkin poliittisesta kokoomuksesta” 19.10.1921 Turun Sanomat; ”Porvarillisen” politiikan tärkein tämänhetkinen tehtävä” 21.2.1922 Turun Sanomat; ”Edistysmielisten yhteistoiminta muiden kanssa” 30.4.1922 Turun Sanomat.

¹⁴⁴ Ks. esim. tiivistelmä Heikki Ritavuoren Turussa, Loimaalla ja Salossa pitämästä puheesta ”Keskustapolitiikan saavutukset ja tehtävät maassamme” 2.2.1921 Turun Sanomat.

¹⁴⁵ Lindström 1988, 265.

Omat ja vieraat koirat purivat – Ritavuori ja Holsti oikeiston ja osin omiensakin hampaissa

Edistyspuolueen ja Maalaisliiton välinen kohtalonyhteys hallituspolitiikassa ei ollut niin vahva kuin haluttiin uskoa. Oireellista keskustayhteistyön kariutumisen kannalta oli kokoomuksen sisäpoliittinen rehabilitoituminen monarkismin taakasta jo Vennolan I hallituksen loppuaikoina. Ståhlbergin avoin halukkuus laajapohjaiseen porvarihallitukseen sekä armahduskysymyksen käsittelyn myötä heikentyneen hallituksen täydentämispyrkimykset alkuvuodesta 1920 osoittivat kokoomuksen aseman vahvistuneen.¹⁴⁶ Kokoomuksen nousu takaisin varteenotettavien hallituspuolueiden joukkoon, ainakin presidentin silmissä, oli edistyspuolueen omaksuman jyrkän oikeistovastaisen linjan kannalta huono enne. Alkoi vääjäämättä näyttää siltä, että edistys oli veikannut väärää hevosta pistäessään toivonsa keskustavasemmistoyhteistyön puolelle. Oikeiston paitsio näytti heikkenevän samoin kuin edistyspuolueen asema keskustan lähes kiistattomana johtajana.

Muuttuva ilmasto sai puoluekanslian pohtimaan hallitussuunnan ja -ohjelman tarkoituksenmukaisuutta ja pyytämään puoluelehdistön arvioita tilanteesta. Tuliko noudatetusta keskustasuunnasta pitää kiinni vai olisiko parempi antaa sen mennä. *Turun Sanomissa* parhaaksi tieksi nähtiin edelleen hallitusyhteistyön jatkaminen ”mahdollisimman selvissä ja eheissä keskustamerkeissä” oikeiston ja vasemmiston vetäytyttyä vastuunkannosta. Samoilla linjoilla oli *Helsingin Sanomat*. Jos kerran laidat eivät halunneet tulla mukaan hallitukseen, oli täysi syy olettaa niiden tukevan noudatettua linjaa. *Länsi-Savo* sen sijaan kannatti porvarihallitusta, sillä keskustahallitusten asettamat tavoitteet oli jo toteutettu. Presidentin suosittelema koalitiohallitus ei olisi mikään uhka keskustapolitiikan saavutuksille. Oikeiston sitominen hallituspolitiikkaan sen sijaan rauhoittaisi opposition kiihottuneita mieliä. Syynä Vennolan I hallituksen kaatumiseen ja keskustapolitiikan yskähtelemiseen oli edistyspuolueen ja Maalaisliiton välien tulehtuminen. Edistysnäkemyksissä syy oli se, että Maalaisliitto olisi halunnut paikkalukuaan vastaavan osuuden hallituksen päätäntävallasta.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Myös edistysministerit Eero Erkko, Johannes Lundson ja Mikko Collan olivat ilmaisseet eroaikaansa, joten Vennolan I hallituksen sisällä oli epävakaisuutta. Nämä ministerit tosin eivät olleet eroamassa armahduskysymyksen vuoksi, mutta yhtä kaikki hallituksen epävakaa asema koitui lopulta sen kohtaloksi. Presidentti Ståhlberg olisi halunnut hallitusta täydennettävän oikeiston ja vasemmiston ministereillä tasapuolisesti. 8.1., 10.-13.2., 16.-17.2 1920 J. H. Vennolan muistiinpanoja toiminnastaan hallituksessa, kansio 13, JHVK, KA; 15.10.1919 muistiinpanot eduskuntaryhmän kokouksesta, kansio 11, Risto Rytin arkisto, KA; ”Hallituksen täydentäminen” 8.2.1920, ”Hallituskysymys” 11.2.1920 Helsingin Sanomat; Uino 1994, 342-343.

¹⁴⁷ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 24.-26.4.1920, PR 52, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluekanslian kirje puoluelehdille 11.2.1920, PR 64, KEPA, KA; ”Hallituskysymys. Toistaiseksi pysähdyksissä.” 12.2.1920 Turun Sanomat; ”Hallituskysymys” 11.2.1922 Helsingin Sanomat; ”Hallituksen täydentäminen” 9.2.1920 Länsi-Savo. ”Hallitus muodostettu” 16.3.1920 Turun Sanomat; ”Uuden hallituksen ohjelma” 17.3.1920 Turun Sanomat; ”Uusi hallitus muodostettu” 17.3.1920 Länsi-Savo; ”Suhteemme vasemmistoon” 23.5.1920 Turun Sanomat; ”Onko osittainen hallituspula tulossa?” 12.12.1920, uutinen, Turun Sanomat;

Hallituspulan ratkaisussa suurinta roolia näytteli rauhansopimuksen solmiminen Neuvosto-Venäjän kanssa. Neuvotteluja ei siis käyty tyypillisistä sisäpoliittista lähtökohdista, vaan konsensuksen saavuttaminen oli tärkeän ulko- ja turvallisuuspoliittisen kysymyksen valossa helpompaa. Ståhlbergin toiveissa oli ensi sijassa kaikkien puolueiden hallitus, mutta vasemmiston kanssa presidentin kehotuksesta neuvotelleet Vennola ja Ritavuori eivät saaneet sosialidemokraateilta lupauksia hallitukseen osallistumisesta. Erichin hallituksen tavoitteena oli ensisijaisesti rauhansopimuksen solmimien Neuvosto-Venäjän ja Suomen välille. Vasemmiston mukaantuloa pidettiin edistyspuolueessa suotavana, mutta kaikkien puolueiden hallituksen rauettua kannatus annettiin myös porvarikoalitiolle. Sille ei tosin ennustettu kovin pitkää ikää, sillä se ei vastannut sen paremmin eduskunnan kuin edes porvaripuolueiden voimasuhteita. Pääministerin paikka oli oikeistolla, vaikka hallituksen enemmistö oli keskustalainen. Edistyspuolueen vasemmisto, ”ryhmä Ritavuori”, yhtyi myös joissain äänestyksissä oppositioon.¹⁴⁸

Jos edistyspuolueessa koettiin suurimpana esteenä porvari yhteistyölle olevan kokoomuksen liian jäykkä poliittinen linja suhteessa vasemmistoon, oli tunne tavallaan molemminpuolinen. Ryhmä Ritavuoren protestit Erichin hallitusta vastaan eivät jääneet kokoomukselta huomaamatta. Ritavuori edusti edistyspuolueen äärimmäistä vasemmistoa ja oli kannoissaan kaikkein halukkain vasemmistoyhteistyöhön. Kokoomuksen ja Ritavuoren väliset antipatiat yhdistettynä kokoomuksen ja ulkoministeri Holstin varsin eriäviin ulkopoliittisiin kantoihin antoivat jo Erichin hallituksen aikana esimakua tulevasta. Kokoomus yritti kammata liian länsimielisenä ja saksavastaisena pitämänsä Holstia pois ulkoministeriön johdosta. Olipa Hugo Suolahti jopa antanut siunauksensa suoranaiseksi ajohahdille Holstia vastaan. Tunne oli molemminpuolinen. Eljas Erkolle kirjoittaessaan Holsti viittasi myöntyvyyspolitiikkaa aikanaan kannattaneisiin vanhasuomalaisiin, kuten Lauri Ingmaniin, ryssänryömiä.¹⁴⁹

Kiivastuneena kokoomuksen hyökkäilystä ja kokemastaan epäluottamuksesta omiensa taholta Holsti jätti erokirjeensä presidentille. Eronsa syyksi hän määritteli sen, että rauha oli nyt saatu aikaan ja tilanne muutoinkin parantunut. Holsti koki, että koska edistyspuolueessa oli halukkuutta siirtää hänen työnsä tulosten hedelmät nyt toisten, nimeltä mainittuna J. H. Vennolan asiaksi, hän ei enää nauttinut puolueensa luottamusta. Presidentti Ståhlberg toimi sovittelijana Holstin ja

”Hallituskysymys” 19.12.1920 Turun Sanomat; Blomstedt 1969, 404.

¹⁴⁸ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 24.-26.4.1920, PR 52, KEPA, KA; ”Hallitus eroaa” 5.3.1920 Turun Sanomat; ”Vieläkin mietteitä hallituksen kaatuessa” 6.3.1920 Turun Sanomat; ”Hallituksen täydentäminen” 9.2.1920 Länsi-Savo; ”Päivän kysymyksiä”, pakina, 5.3.1920 Länsi-Savo; ”Uuden hallituksen muodostaminen” 8.3.1920 Länsi Savo; ”Hallitus eronnut” 4.3.1920 Helsingin Sanomat; ”Pari lähtökohtaa” 5.3.1920 Helsingin Sanomat; ”Uusi hallitus muodostettu” 15.3.1920 Helsingin Sanomat; Blomstedt 1969, 403, 413.

¹⁴⁹ 29.10.1923 Rudolf Holsti Eljas Erkolle, RHA, KAY 5923, KA; Holsti 1963, 180-183; Uino 1994, 369; ”Onko osittainen hallituspula tulossa?” 12.12.1920, uutinen, Turun Sanomat; ”Hallituspulan mahdollisuus” 17.12.1920 Länsi-Savo.

Vennolan välillä ja sai Holstin jäämään paikalleen ja ottamaan ulkoministerin salkun vastaan vielä seuraavassakin hallituksessa.¹⁵⁰

Dramaattisuuteen taipuvainen Holsti ei siis kohdannut vastustusta ainoastaan kokoomuksen vaan myös omiansa, erityisesti ulkopoliittikan johtoon hamunneen pääministeri Vennolan, taholta. Vakuuttaakseen omansa ulkopoliittisesta linjastaan Holsti piti ja hänet velvoitettiin pitämään vuoden 1921 puoluekokouksessa Suomen ulkopoliittikkaa käsittelevä puheenvuoro, jossa ulkoministeri jälleen linjasi reunavaltioyhteistyön periaatteet ja hyödyt suhteessa Neuvosto-Venäjäan, Saksaan ja länsivaltoihin. Ståhlbergin luotettu ulkopoliittikan asiantuntija antoi puoluekokousta tyydyttäneen selvityksen, mutta korkean tason tukijastaan huolimatta ei Holstin asema ulkopoliittikan johtohahmona kuitenkaan ollut horjuttamaton.¹⁵¹

Ritavuori nautti omiansa keskuudessa arvostusta, vaikka eivät kaikki edistyspuoluealaiset täysin hänenkään linjaansa hyväksyneet. Ritavuori oli kokenut poliitikko ja osallistunut merkittäväällä tavalla valtiomuototaistelun ratkaisemiseen, joten häneen ei edistyspuolueessa ainakaan avoimesti kohdistettu kritiikkiä. Toki Holstinkin avautuminen erokirjeessään oli tarkoitettu salaiseksi, mutta hänen ja Vennolan huonot välit eivät suinkaan olleet valtiosalaisuus. Erichin hallituksen taival osoittautui melko lailla rauhansopimusneuvotteluiden mittaiseksi, eikä sen juuri pidempi-ikäinen oletettukaan olevan. Edistyspuolueen sisäiset kiistat, edistyspoliitikkojen ja oikeiston väliset erimielisyydet sekä kokoomuksen toimintamahdollisuuksien parantuminen enteivät kiivaitakin hallitusneuvotteluja.

Erichin hallitusta seuranneesta Vennolan II ministeristöstä tuli viimeinen edistyspuoluejohtoinen keskustahallitus. Hallituksen muodostuminen oli edelleen osoitus porvaripuolueiden kyvyttömyydestä tai haluttomuudesta muodostaa enemmistökoalitio. Hallitusneuvotteluiden kiistakysymykset jäivät kapuloiksi hallituksen rattaisiin ja sen taivalta värivät erityisesti vaikeat henkilökysymykset. Rasitteiksi hallituksen tielle nousivat presidentti Ståhlbergin vaikeat suhteet suojeluskuntiin, kokoomuksen vahvat antipatiat sisäministeri Ritavuorta ja ulkoministeri Holstia kohtaan sekä hallituksen sisällä Vennolan ja Holstin kiristyvät välit.¹⁵²

¹⁵⁰ Holstin suhteesta Vennolaan Eroni perusteet 16.11.1920 ja erokirje pääministeri Vennolalle 14.10.1921, kansio 36, RHA, KA; 17.1.1924 Rudolf Holsti K. J. Ståhlbergille, VA Y 3881, KJSA, KA. Eduskuntaryhmän pöytäkirjoja ei ole käytettävissä, joten asian tarkempi tarkastelu ei ole siltä osin mahdollista.

¹⁵¹ Roiko-Jokela 1995, 252-254, 268-269.

¹⁵² Hallberg et al. 2009, 66-71; Erityisesti edistyslehdistön suhtautumisesta suojeluskuntakriisiin ks. Olkkonen 2011, 79-89; Edistyspuolue suhtautui kautta linjan myönteisesti maanpuolustukseen eikä aiheuttanut erimielisyyttä puolueen sisällä. Neuvostoliiton läheisyys sai aikaan sen, etteivät maanpuolustuskysymykset muodostuneet edistyspuolueessa ristiriitoja aiheuttaviksi, kuten kävi esimerkiksi Ruotsissa. Edistyspuolueen turvallisuuspoliittisista näkemyksistä ks. esim. Kunttu Tapani, Edistyspuolueen turvallisuuspoliittiset näkemykset armeijakysymysten valossa itsenäisyyden alkuvuosina. HAik 1981. 125-130 ja Tervasmäki Vilho, Eduskuntaryhmät ja maanpuolustus valtiopäivillä 1917-39.

Ståhlbergin valinta presidentiksi Mannerheimin ohi sekä hänen sovitteleva, kansallista eheyttämistä korostava politiikkansa jättivät moniin erityisesti suojeluskuntien ja armeijan parissa työskennelleisiin katkeruuden siemenen, mikä näkyi oikeiston ja presidentin kireissä suhteissa. Kari *Selen* korostaa, että Ståhlbergin valinta presidentiksi tarkoitti monille etenkin aktivistitaustaisille suojeluskuntalaisille valkoisen Suomen värjäytymistä vaaleanpunaiseksi. Presidentinvaali jätti monien valkoisen Suomen puolesta taistelleiden mielissä avoimeksi sen, tunnustettaisiinko heille vastaisuudessa suurempi oikeus isänmaallisuuteen kuin sisällissodasta sivussa pysytelleille tai jopa vastapuolella taistelleille.¹⁵³ Eheytysoikeuden etenemisen ja sen porvaripuolueiden suhteisiin aiheuttaman hajanaisuuden myötä kysymys isänmaallisuuden määritelmästä nousi yhä voimakkaammin esiin etenkin suojeluskuntien jäsenistön keskuudessa ja johti lopulta kommunistinvastaisen valkoisen Suomen perintöä korostaneen oikeistoradikaalin liikehännän syntyymiseen.

Ståhlbergin huonot välit niin suojeluskuntiin kuin armeijan johtoon osoittivat hallitusmuototaistelun ratkaisun ja ensimmäisen presidentinvaalin jättäneen jälkeensä suurta tyytymättömyyttä puoluekentän oikealle laidalle. Ståhlbergin ja edistyspuolueen kansallisen eheytyksen politiikan suunta oli vahvasti vasemmistossa eikä sen eetos saavuttanut niitä, jotka kokivat pahimmin jääneensä paitsioon vuoden 1919 hallitusmuotoratkaisun myötä. Voitettu sisällissota ei tuonutkaan kaikille sitä pelastusta, joka sen automaattisesti oletettiin takaavan.

Hallitusneuvotteluissa edistyspuolue vetäytyi ensin tavan mukaan vastuusta, sillä hallituksen kaatajien eli lähinnä vasemmiston, olisi otettava vastuu. Tämä ratkaisu ei ollut todennäköinen ja eduskuntaryhmä taipui kannattamaan lähes yhtä epätodennäköiseltä vaikuttanutta porvarikoalitiota. Osa ryhmästä oli jo tässä vaiheessa realisteja ja suositteli suoraan keskustahallituksen muodostamista. Ståhlbergin lempilapsi eli pyrkimys kaikkien porvaripuolueiden hallitukseksi kaatui RKP:n asettaessa ”ehdoksi hallitukseen astumiselleen joukon sellaisia ruotsalaisen kansanaineksen eristäytymistä tarkoittavia vaatimuksia, joita toisten puolueiden oli mahdoton hyväksyä”. Suomalaisen porvarikoalition tielle nousivat henkilökysymykset – kokoomuksessa ei haluttu Holstia ulkoministeriksi. Edistyspuolueen puoluehallitus totesi, että ”(kokoomus)puolue tahtoi näet määrällä, keitä henkilöitä Kansallinen Edistyspuolue olisi saanut lähettää hallitukseen ja keitä ei”.¹⁵⁴

Kokoomus ei halunnut Holstia hallitukseen eikä hallitusta ”linjalla Ritavuori” eli liian vasemmalle kallistuvaa. J. K. Paasikivi yritti taivutella puoluettaan jättämään Holsti-jahdin sikseen, mutta kuten *Vares* on todennut, kokoomus pelasi itsensä ulos hallituskuvioista liian sitkeän Holsti-vastaisuutensa vuoksi. Maalaisliitto

¹⁵³ Selen 2001, 67.

¹⁵⁴ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1921-22, MK B 12869, HYK; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1921, MK B 11136, HYK; ”Miten uusi hallitus muodostettava” 11.3.1921 Kaleva; ”Hallituskysymyksen ratkaisu” 22.3.1921 Kaleva; ”Hallituskysymys” 10.3.1921 Etelä-Suomen Sanomat; ”Oikeisto ja ulkoministeri Holsti” 24.3.1921 Etelä-Suomen Sanomat; ”Hallituskysymys” 17.3.1921 Maaseudun Sanomat.

kannatti Holstia erityisesti siksi, ettei se halunnut kokoomuslaista ulkoministeriä, jonka oletettiin johtavan saksalaissuuntauksen vahvistumiseen ulkopoliitikassa. Holstin asema ei myöskään edistyspuolueessa ollut vakaa, kuten oli käynyt ilmi jo Holstin erokirjeestä Erichin hallituksessa ja mikä kävi ilmi myös hallitustunnusteluja tehneen Magnus Lavoniuksen ministerilistasta. Siinä ulkoministerin paikka oli annettu kokoomuksen Pontus Artille. Holsti oltiin valmis jättämään ulkopuolelle, jos siten saataisiin hallitus muodostumaan. Ulkoministeriön siirtyminen kokoomuksen käsiin kaatui kuitenkin Maalaisliiton vastustukseen. Arttia pidettiin liian heikkona vastustamaan Ingmanin vaikutusta. Edistyspuolueessa oli etenkin oikeiston taholla pidemmällekin menevää myöntyvyyttä kokoomuksen suuntaan ja puolue olisi ollut valmis hyväksymään kokoomuksen Tulenheimon pääministeriksi.¹⁵⁵

Lavoniuksen yrityksen kaaduttua edistyspuolue palasi jälleen Holstin taakse ainakin osin olosuhteiden pakosta: Yhteistyö Maalaisliiton kanssa edellytti entisen ulkoministerin jäämistä paikalleen. Kallion hallitustunnusteluihin Maalaisliitto tosin lähti ajatuksella kolmen suomalaisen puolueen hallituksesta, sillä edistyspuolueen se katsoi nyt tehneen vararikon viimeistään Lavoniuksen kariutuneiden neuvottelujen myötä. Kieltäytymällä Kallion esityksestä edistyspuolue taktikoi itselleen pääministerin paikan ja seitsemän muuta salkkua, sillä Kallio oli ilmoittanut, ettei aio pääministeriksi edistysenemmistöiseen hallitukseen.¹⁵⁶

Edistyslehdissä puolueen roolia neuvotteluissa pidettiin sovittelavana eikä eduskuntaryhmän suhtautumista Kallion yritykseen nähty tarkoituksenmukaisena hankaloittamisena vaan riittävänä osoituksena siitä, ettei puolue halunnut vaikeuttaa hallitusneuvotteluita. Omasta mielestään edistyspuolue uhrasi jälleen omat intressinsä yleisen edun hyväksi. Uuden hallituksen tuli nyt etsiä ja löytää kultainen keskitie äärimmäisyyksien välillä eikä luovia milloin vasemmalle ja oikealle. Myöhemmin tosin ainakin Ritavuori myönsi edistyspuolueen menettelyn olleen paheksuttavaa.¹⁵⁷ Keskustahallitus muodostettiin vielä viimeisen kerran vastaiskuksi oikeiston pyrkimyksille – edistyspuolueen ”kukkoilusta” huolimatta.

¹⁵⁵ Maalaisliiton eduskuntaryhmän pöytäkirjat 9.-12.3., 30.-31.3., 1.-2.4.1921, KMA; Kansallisen Kokoomuspuolueen eduskuntaryhmän pöytäkirja 9. ja 10.3.1921, PTA; 6.4. ja 8.4.1921 Urho Toivola Rudolf Holstille, RHA, KAY 5884, KA; ”Hallitusta synnytetäessä” 23.3.1921, pakina, Turun Sanomat; ”Hallituskysymys, Ei vaan ratkaisua!” 24.3.1921 Turun Sanomat; edistyspuolueen taktikoinnista ”Edistyspuolueen suhtautuminen uuteen hallitukseen” 7.4.1921, uutinen, Turun Sanomat; ”Hallituskysymys edelleen” 8.4.1921 Turun Sanomat; ”Viikon varrelta”, pakina, 8.4.1921 Länsi-Savo; ”Uusi hallitus” 11.4.1921 Länsi-Savo; ”Mitä me odotamme uudelta hallitukselta?” 13.4.1921 Länsi-Savo; ”Hallituskysymys ratkaistu” 10.4.1921 Kaleva; Uino 1994, 369-372; Olkkonen 2011, 77-78; Vares 1996, 233-235; Polvinen 1992, 92-93; Ståhlberg 1985, 138-139.

¹⁵⁶ Maalaisliiton eduskuntaryhmän pöytäkirjat 2., 6.-8.4.1921; Alkion päiväkirja 3 2013, 104.

¹⁵⁷ ”Hallitusta synnytetäessä” 23.3.1921, pakina, Turun Sanomat; ”Hallituskysymys, Ei vaan ratkaisua!” 24.3.1921 Turun Sanomat; edistyspuolueen taktikoinnista ”Edistyspuolueen suhtautuminen uuteen hallitukseen” 7.4.1921, uutinen, Turun Sanomat; ”Hallituskysymys edelleen” 8.4.1921 Turun Sanomat; ”Viikon varrelta”, pakina, 8.4.1921 Länsi-Savo; ”Uusi hallitus” 11.4.1921 Länsi-Savo; ”Mitä me odotamme uudelta hallitukselta?” 13.4.1921 Länsi-Savo; ”Hallituskysymys ratkaistu” 10.4.1921 Kaleva.

Edistyspuolueen vasemmistossa keskustasuunnan jatkuminen ja kokoomuksen jääminen hallituksen ulkopuolelle otettiin ilolla vastaan. Suomalaiselle oikeistolle varsin vähän arvoa antanut Urho Toivola toivotti Vennolan uudelle hallitukselle menestystä. Toivola piti Vennolan hallitusten välissä istunutta Erichin koalitiota keinotekoisena oikeistokokoomuksena ja parlamentarismia vastaisena. Olihan Vennolan I hallitus ollut tulos vaaleista eikä eduskunnan voimasuhteissa ollut tapahtunut mitään muutoksia, mitkä olisivat edellyttäneet uutta hallitusta. Toivola katsoikin, että jos parlamentarismia Suomessa oikein ymmärrettäisiin, olisi Vennolan I hallituksen tullut istua keskeytyksettä.¹⁵⁸

Kokoomukselle hallitusneuvottelut jättivät lyhyemmän tikun, vaikka varmasti oli ajateltu, että Erichin koalitio ja presidentin porvarikoalitiolahakuisuus olisivat tasoittaneet tietä hallitukseen. *Uudessa Suomessa* hallitusta luvattiin arvostella tekojen mukaan, vaikkei siltä kummoisia tekoja odotettu. Kokoomuslainen asiantuntemus oli jätetty rannalle ja nyt hallituksesta näytti tulevan eduskuntatalon tahdoton tuuliviiri. Hallitusneuvotteluissa korostuneet vastakkaisuudet kokoomuksen ja edistysministerien välillä ennustivat vaikeuksia. Yllätyksenä ei siis tullut, että liian vasemmistomyönteiseksi mielletty sisäministeri oli oikeiston silmätikkuna hallitustaipaleen alusta lähtien.¹⁵⁹

Ritavuoreen kohdistettu arvostelu sai alkunsa edistyspuolueen vuoden 1921 puoluekokouksesta. Sisäpoliittista tilannetta kosketelleessa puheenvuorossaan Ritavuori viittasi siihen, ettei puoluekentän vasen laita ollut ainoa, jonka taholta voitaisiin odottaa kumouksellista toimintaa. Myös oikeistossa oli sellaisia piirejä, jotka ”haaveilivat voimassaolevan valtiojärjestyksen väkivaltaistakin kumoamista pelastaakseen valtakunnan kansanvallan muka aiheuttamasta alennustilasta”. Ritavuori oli jo aiemmin kiinnittänyt huomiota suojeluskuntien vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä kyseenalaistaneisiin piirteisiin ja nyt kokoomuksen Nevanlinna nousi vaatimaan sisäministeriltä selitystä.¹⁶⁰

Oikeiston nosti takajaloilleen Ritavuoren puoluekokouspuheenvuoron sisältämä viittaus siihen, että oikeistolaisiksi mielletyissä suojeluskunnissa piilisi kumousvaara. Edistyspuolue suhtautui suojeluskuntiin positiivisesti ja hyväksyvästi eikä puolueessa haluttu antaa koko järjestöä pelkästään oikeiston etuoikeudeksi. Järjestön tuli olla poliittisesti sitoutumaton eikä sen tullut pyrkiä vaikuttamaan oikeiston ja keskustan väliin poliittisiin erimielisyyksiin. Oikeistolaisen aseellisen järjestön pelättiin ruokkivan äärivasemmiston kiihkoa ja estävän suomalaisen sosialidemokratian kehittymisen länsimaiseksi työväenpuolueeksi.¹⁶¹ Suojelus-

¹⁵⁸ 22.4.1921 Urho Toivola J. H. Vennolalle, kansio 2, JHVK, KA.

¹⁵⁹ ”Uuden hallituksen ohjelma” 12.4.1921 Uusi Suomi.

¹⁶⁰ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 16.-17.4.1921. PR 52, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1921-22, MK B 12869, HYK; Olkkonen 2011, 82-83.

¹⁶¹ Olkkonen 2011, 79-83; Edistyspuoluelaisia toimi myös aktiivisesti suojeluskuntaliikkeessä mm. kansanedustajat Sulo Heiniö ja Eero Rydman. Selen on todennut, että erityisesti Rydmanin tulo kansanedustajaksi 1927 lisäsi edistyspuolueen aktiivisuutta suojeluskunta-asioissa eduskunnan

kunnat oli lähtökohtaisesti alistettu sotaministerin alaisuuteen ja tästä suhteesta edistyspuolue myös halusi pitää kiinni.

Rajankäynti suojeluskuntien itsemääräämisoikeuden rajoista ja laajuudesta alkoi Helsingin suojeluskuntapiirin päällikön Paul von Gerichin reunavaltio politiikkaa kritisoineesta kirjoituksesta, jonka johdosta hänet erotettiin tehtävästään.¹⁶² Suojeluskuntakriisi eskaloitui järjestön sisäiseksi rajankäynniksi jyrkempää autonomisempaa linjaa tavoitelleen ja maltillisemman, hallitukseen päin sovittelevamman linjan välille. Kriisin ratkaisemiseksi Vennolan II hallitus nimitti komitean tarkastamaan suojeluskuntajärjestön asemaa säätelevää asetusta.

Edistyspuolueella oli merkittävä edustus komiteassa. Puoluemandaatilla komiteassa istui kansanedustaja Arvi Kontu, mutta edistyspuolueeseen luettavia olivat myös Eero Rydman sekä Aarne Sihvo. Komitean esityksessä määriteltiin suojeluskuntien asema suhteessa hallitusvaltaan. Esitys sopi hyvin edistyspuoluelaiseen eheytsajatteluun, sillä sen periaatelinja oli vahvasti suojeluskuntien autonomiaa rajaava. Suojeluskunnat haluttiin edelleen säilyttää hallituksen valvovan silmän alla, jotta niiden piirissä vallitseva tyytymättömyys suhteessa valtiolliseen kehitykseen saataisiin pidettyä aisoissa. Suojeluskuntajärjestön sisällä vaikuttaneet edistyspuoluelaiset, kuten Rydman ja Sulo Heiniö lukeutuivat järjestön sisäisessä linjaajaossa maltillisen, komitean linjan mukaisen ratkaisun kannattajiin. Erityisesti juuri Heiniön kautta mm. sisäministeri Ritavuori pääsi vaikuttamaan merkittävästi maltillisen linjan vahvistumiseen ja Lauri Malmbergin nimitykseen suojeluskuntien ylipäälliköksi.¹⁶³

Edistyspuolueen suhtautuminen suojeluskuntiin toi hyvin esiin sen, että eheytysoikeuden tavoitteita oli pyrittävä edistämään myös parlamentaarisen politiikan ulkopuolella. Toisaalta se osoitti myös sen, miten aktiivinen eheytyksen edistäminen nähtiin yhteiskunnan porvarillisen puolen tehtävänä. Eheyttävät sijaitsivat nimenomaan jakolinjan vasemmalla puolella ja vastuu heidän integroimisestaan yhteiskuntaan oli keskustassa ja jakolinjan oikealla puolella. Ajatus siitä, että perustuslaillisen kompromissin häviäjapuolelle jääneitä tarvitsisi jollain tavalla eheyttää tai pyrkiä integroimaan osaksi parlamentaarista tasavaltaa ei juuri nostanut päätään. *Selen* onkin osuvasti todennut, että suojeluskuntakriisi oli osa yhteiskunnan jäsentymistä ja sopeutumista parlamentaarisen demokratian pelisääntöihin.¹⁶⁴ Sisällissodan jälkeen olojen normalisoituminen muutti voittajien ja häviäjien dynamiikkaa eikä tämä tapahtunut kitkatta tai lopullisesti, kuten vuonna 1929 noussut oikeistoradikalismien aalto myöhemmin osoitti.

tasolla. Ks. lisää Selen Kari, Sarkatakkien maa. Suojeluskuntajärjestö ja yhteiskunta 1918-1944.

¹⁶² Suojeluskuntakriisistä tarkemmin Laaksonen 2011, 61-68; Ahti 1990, 13-77.

¹⁶³ Selen 2001, 94-98, 102-104, 110-114. Eero Rydmanin (1889-1963) toiminnassa yhdistyivät aktiivinen suojeluskuntatyö, virkamies- ja puolueura, kunnallispolitiikka ja kansanedustajuus. Edistyspuolueen aktiiveihin kuulunut Rydman toimi sodan jälkeisinä jälleenrakennusvuosina Helsingin kaupunginjohtajana. Eero Rydman oli 1922 murhatun Heikki Ritavuoren veli. Kolbe 2006.

¹⁶⁴ Selen 2001, 99.

Turun Sanomien kvasipoliittiseksi leimaaman välikysymyksen käsittelyssä Ritavuori puolustautui selittämällä lausuntonsa tarkoittaneen sitä, että tilanne maassa oli varma ja vakaa. Hän halusi kiistää viitanneensa siihen, että maassa piilisi kumousvaara, vaikka poliittisen kentän molemmilla laidoilla olikin levottomia aineksia. Ritavuori korosti puhuneensa pienestä osasta oikeistoa, ei oikeistosta kokonaisuudessaan. Hän totesi tosin, etteivät puheet oikeistokaappauksesta tai levottomuuksista olleet hänen keksintöään, vaan niistä oli kirjoitettu jo aiemmin muiden puolueiden lehdissä. Edistyspuolueen puheenvuoron piti Mantere, joka totesi välikysymyksen olleen varsin huonosti perusteltu, sillä se ei koskenut hallituksen politiikkaa, vaan sen yhden jäsenen puhetta tai puheenosaa oman puolueensa kokouksessa. Mantere oli sillä kannalla, ettei tällaista asiaa olisi edes tullut välikysymyksen muodossa käsitellä. Hän antoi täyden tukensa Ritavuorelle ja toivoi, ettei asiaan tuhlataisi enempää eduskunnan aikaa.¹⁶⁵

Ritavuoren avoimet vasemmistosympatiat olivat jo aiemmin karkottaneet suurimman osan oikeistosta hänen suurimpien kannattajiensa joukosta, joten tarttuminen tällaiseen lausuntoon ei tullut suurena yllätyksenä. Suurimman ryöpytyksen Ritavuori kuitenkin sai osakseen hoitaessaan Itä-Karjalan kansannousun lieveilmiöitä, jotka aiheuttivat ulkopoliittisia ongelmia suhteessa Neuvosto-Venäjään. Ratkaisuna Ritavuori esti joukkojen pääsyn Suomesta Itä-Karjalaan ja toisaalta palautti Itä-Karjalasta Suomeen pyrkivät. Tämä oli presidentin ja hallituksen yhteinen päätös, mutta seuraukset sai julkisuudessa kärsiä sisäministeri. Hänen toimensa nostattivat sekä oikeiston että vasemmiston takajaloilleen. Kirjoittelu lehdistössä kävi kiivaaksi ja sisäministerin eroa vaadittiin useistakin syistä. Lopulta tilanne päättyi ikävimmällä mahdollisella tavalla, kun tapahtumien ja käydyn keskustelun kiihdyttämä oikeistoaktivisti Ernst Tandefelt ampui sisäministerin tämän kotiovella 14.2.1922.¹⁶⁶

Urho Toivola tilitti Holstille murhan herättämää katkeruuttaan. Hänen kuvauksensa oikeistosta on epäilemättä tapahtuneen raskaasti värittämä, mutta sellaiseenaan varmasti kuvaa sitä, miten edistyspuolueessa oikeistoon ennen murhaa ja erityisesti sen jälkeen suhtauduttiin.

”Hän [Ritavuori JK] oli liian laupias vastustajilleen, jotka eivät koskaan ole oppineet esiintymään eivätkä uskaltaneet esiintyä suurin ja avoimin kortein. Salakavaluus, raukkamainen luihuilu siinä muutamia niiden valtiollisten ominaisuuksien kokoelmasta, jotka ovat niin loistavasti edustettuina ja yhdistettyinä Ritavuoren kaatumista toivoneiden ja vaatineiden äärimmäisyysryhmien mielissä. (...) Ja oikeisto, se lauhkea, se viaton, se enkelinomainen oikeisto, joka ei itse uskaltaisi totisesti mitään miehekästä koskaan tehdä. Se oikeisto on synnyttänyt salakavalassa, saastaisessa haureudessaan, jota se alituisesti harjoittaa milloin minkin varjon alla niiden aatteiden kanssa, jotka demokratia on sysännyt takapihalle. Tämä tekopyhydestään huolimatta alituisesti oikeassa karvassaan paljastuva oikeisto (...)”¹⁶⁷

¹⁶⁵ VP 1921 Ritavuori 339-342, Mantere 355-357; ”Oikeiston välikysymys eduskunnassa” 5.5.1921 *Turun Sanomat*; ”Muuan 'poliittis-pedagoginen opetus’” 7.5.1921 *Etelä-Suomen Sanomat*.

¹⁶⁶ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1921-22, MK B 12869, HYK; Ritavuoren murhasta ks. esim. Niku Risto, *Ministeri Ritavuoren murha ja Olkkonen* 2011.

¹⁶⁷ Helmikuu 1922 Urho Toivola Rudolf Holstille, RHA, KAY 5885, KA.

Oikeiston valtiomuototaistelussa kärsimä tappio ja keskustapolitiikan vastustus ilmeni nyt moitittavalla tavalla kohdistuen hallituksen yksittäisiin jäseniin eikä koko hallituksen politiikkaan, kuten oikeata olisi, totesi *Helsingin Sanomat*. Oikeiston parjauskampanjan katsottiin päättyneen hirmutekoon, vaikka oikeisto itse oli aina ”vaatimalla vaatinut käyää poliittisen älyn korkeimmasta ilmestysmuodosta”, tuomitsi *Turun Sanomat*. *Kaleva* totesi Ritavuoren murhan todistaneen oikeaksi tämän puoluekokouksessa esittämät väitteet oikeistossa esiintyvistä kumouksellisuudesta. Magnus Lavonius vaati *Maaseudun Sanomissa* kansalaisia yhtymään vastustamaan kansalaisvihaa ennen kuin se vaatisi useampia uhreja.¹⁶⁸

Ritavuoreen kohdistetun parjauskampanjan tuloksena edistyspuolueen kevään 1921 puoluekokous hyväksyi ponnin, jossa yhteen hallituksen jäsenen kohdistuva vastustus katsottiin automaattisesti tarkoittavan koko hallituksen vastustamista ja mahdollisesti sen eroa.¹⁶⁹

Varsovan reunavaltiokonferenssissa maaliskuussa 1922 solmittu poliittinen sopimus koitui lopulta niin Vennolan II hallituksen kuin edistyspuolueen keskustapoliittisen johtoasemankin kohtaloksi. Konferenssissa solmitusta poliittisesta sopimuksesta, erityisesti sen 7. artiklasta, nousi myrsky sen tultua julkisuuteen. Artiklassa sovittiin yhteistyöstä sopimuspuolten kesken, mikäli johonkin osapuolueen kohdistuisi ulko- tai turvallisuuspoliittinen uhka. Vaikka sopimuksesta oli neuvoteltu ja sovittu porvaripuolueiden johtomiesten, kuten Ståhlbergin, Ingmanin, Paasikiven ja Mannerheimin keskusteluissa, nostatti se porvaripuolueiden sisällä niin suurta vastustusta, ettei johtotason sopimuksesta enää voitu pitää kiinni. Kokoomusta sopimuksessa hiersi Holstin henkilön ohella se, että se voitiin tulkita Saksaa vastaan suunnatuksi, kun taas vasemmiston taholla se tulkittiin Neuvosto-Venäjään kohdistetuksi. Poliittisen kentän laidat löysivät nyt yhteiset intressinsä hetkeksi Varsovan kysymystä käsiteltäessä.¹⁷⁰

Ulkoministerin ja pääministerin välisen selkkauksen myötä Vennola veti tukensa Holstilta ja ajoi hallituksessa läpi Varsovan sopimuksen esittämisen eduskunnan hyväksyttäväksi ilman kiistanalaista 7. artiklaa. Vennolan valitsema taktiikka ei pelastanut sen paremmin hallitusta tai sopimusta, mutta oli jälleen osoitus pääministerin ja ulkoministerin huonoista väleistä. Ståhlbergille Vennolan menettely oli pettymys. Vennola perääntyi hänen mukaansa raukkamaisesti viime hetkellä.

¹⁶⁸ ”Poliittisen moraalien rappeutuminen” 12.2.1922 *Helsingin Sanomat*; ”Suunnanmuutosko?” 24.2.1922 *Helsingin Sanomat*; ”Hirmuteko” 15.2.1922 *Turun Sanomat*; ”Eräs lausunto oikeiston taholta” 18.2.1922 *Turun Sanomat*; ”Todistettu väite” 16.2.1922 *Kaleva*; ”Hedelmät kypsyvät” 16.2.1922 *Etelä-Suomen Sanomat*; ”Mies kaatunut” 15.2.1922, M. Lavonius, *Maaseudun Sanomat*; ”Vakava asia velvoittaa” 13.2.1922 *Länsi-Savo*; ”Kansallinen onnettomuus” 15.2.1922 *Länsi-Savo*; ”Farisealaisuus ei auta” 18.2.192 *Etelä-Suomen Sanomat*.

¹⁶⁹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 17.-18.4.1921, PR 52, KEPA, KA.

¹⁷⁰ ”Varsovan konferenssi” 23.3.1922 *Turun Sanomat*; ”Vieläkin puolustusliittokysymyksestä” 30.3.1922 *Turun Sanomat*; ”Varsovan konferenssi” 2.4.1922 *Turun Sanomat*; ”Varsovan sopimuksen merkitys” 1.4.1922 *Helsingin Sanomat*; ”Varsovan sopimus” 4.4.1922 *Helsingin Sanomat*; ”Reunavaltioitten konferenssi. Yhteinen puolustusliitto saatava aikaan” 3.3.1922 *Länsi-Savo*; Roiko-Jokela 1995, 257-259.

Päätös jättää sopimuksen tärkein kohta pois sai hallituksen näyttämään huonolta.¹⁷¹

Holstin omasta poliittisen testamentin luonteisesta puheesta sopimuksen tiimoilta käydyssä välikysymyskeskustelussa kuului katkeruus. Hän oli toiminut hankalina aikoina ansiokkaasti ulkoministerinä, ja nyt tällaisen kysymyksen vuoksi hänestä haluttiin päästä eroon. Holsti nimitti ulkoasiainvaliokunnan asiasta tekemän mietinnön surkeimmaksi asiakirjaksi, jonka hän oli urallaan nähnyt. Valiokunta sai sanoa asiassa sanansa, sillä hallitus ei, tavasta poiketen, ollut vastustanut asian viemistä valiokuntaan. Holsti totesi, että

”Näin ollen tämä mietintö siis sisältää lopputilin, joka minun ymmärtääkseni pitäisi olla allekirjoittaneelle erinomaisen mieluisan. Poistua tällaisilla perusteilla on todellakin sangen helppo asia.”¹⁷²

Holsti vuodatti kaikki katkerat kokemuksensa. Häntä ei ollut kuunneltu aiemminkaan, kun hän yritti varoittaa kuningaspuuhiesta tai Pietarin valloitusretken järjettömyydestä. Täyslaidallisen saivat niin oikeisto kuin vasemmisto. Holsti tiesi tilanteensa eikä säästellyt sanojaan.

”Minä puolestani, arvoisat edustajat, voin erinomaisen levollisesti poistua tältä paikalta. Jos olen ollut väärässä ja te äänestätte minulle luottamusta, pelastaako se minua tulevaisuudessa? Ei. Jos minä olen ollut oikeassa ja te annatte minulle epäluottamuslauseen, niin ei se tosiasiallisesta kaada minua.”¹⁷³

Alkio julistikin päiväkirjalleen Holstin puheen olleen ensiluokkainen joutsenlaulu. Hän ei ollut uskonut, että mies pystyisi niin komeasti kaatumaan.¹⁷⁴ Holsti oli arvioinut oikein. Hallitus jätti paikkansa eduskunnan päätettyä lykätä Varsovan sopimuksen käsittelyn seuraavalle istuntokaudelle, mikä tulevien vaalien vuoksi tarkoitti seuraavaa eduskuntaa. Sopimuksen hyväksyminen olisi siis edellyttänyt vaaleissa valtaisa menestystä keskustapuolueille, joten Varsovan sopimus kuopattiin Vennolan II hallituksen myötä toukokuussa 1922.

Turun Sanomissa tapahtuma nimettiin poliittiseksi skandaaliksi, sillä hallituksen kaataneilla oikeistolla ja vasemmistolla ei ollut mitään edellytyksiä uuden hallituksen muodostamiseen varsinkin kun edessä olivat vaalit. Edistyslehdissä tuomittiin oikeiston pyrkimys äänestää Holsti pois ministeristöstä ja sitten suostutella loput hallituksesta jäämään paikalleen. Todettiin, että juuri tätä juonikuviota varten puoluekokouksen päätös oli tehty. Puolueen sisäisten kannausten käsittelyyn ei edistyslehdistö lähtenyt, vaikka pääministerin ja ulkoministerin tulehtuneet välit olivatkin tiedossa kautta poliittisen kentän. Maalaisliiton eduskuntaryhmässä Alkio kertoi Vennolalta kuulleen tämän olleen tyytyväinen Varsovan tapauksen ratkai-

¹⁷¹ Saarivirta 1962, 34-38; Holsti 1963, 186-208; Ståhlberg 1985, 131.

¹⁷² VP 1921 Holsti 2902.

¹⁷³ VP 1921 Holsti 2908.

¹⁷⁴ Alkion päiväkirja 3 2013, 157.

suun. Pääministeri oli jopa arvellut Holstin lähtevän ja hallituksen jäävän paikalleen. Vennolan ja Holstin välejä pohtiessaan Alkio totesi päiväkirjalleen Vennolan haluavan selvästi itse ulkoministeriksi ja pyrkivän 7. artiklan poisjättämisellä hyvittelemään sosialidemokraatteja. Arvioissaan hän myös uskoi edistyspuolueen olevan enemmän Vennolan kuin Holstin takana.¹⁷⁵

Vennolan II hallituksen aika oli lopun alkua keskustapolitiikalle ja uuden aikakauden alkua edistyspuolueen sisäisille suhteille. Ritavuoren kuolema jätti ammotavan aukon edistyspuolueen vasemmistoon ja Holstin saama epäluottamuslause siirsi hänet lähettilääksi Tallinnaan, mikä ei asemapaikkana ollut suoranaisten kunnianosoitus ulkoministerin paikan jättäneelle poliitikolle, vaikkei tämä Holstia itseään merkittävästi haitannut. Myös virolaiset pitivät entistä ulkoministeriä arvossa, olihan tämä ajanut Baltian maiden itsenäisyyden tunnustamista voimallisesti.

Edistyspuolueen näkyvimmistä eduskunta- ja hallituspolitiikoista jäi siis jäljelle Vennola. Hänen roolinsa edistyspuolueen päivänpolitiikan keskeisimpänä johtajana korostui, mikä tiesi puolueen muutoinkin oikeistolaistuneen suuntauksen syvenemistä. Vielä tässä vaiheessa edistysoikeisto ei selkeästi pyrkimyksensä huolimatta ollut onnistunut siirtämään puoluetta pois keskusta- ja eheytysoikeistolta linjalta, mutta tendenssi tähän suuntaan oli olemassa ja vahvistui. Omat ja vieraat koirat purivat ja vähimmillä naarmuilla rähinästä selviytyivät Vennola ja edistysoikeisto.

2.3 RISTIAALLOKOSSA – VIRALLINEN LINJA VASTAAN REAALIPOLITIikka

Oikeistosuuntaus vallalle vuoden 1922 vaaleissa kautta linjan

Vennolan hallituksen kaatuminen vaalien alla ei antanut edistyspuolueelle hyvää lähtölaukausta vaalitaisteluun. Puolue pitäytyi omaksutulla linjalla, ja vaalinalusai-kaan puoluekokouksessa keskeiseksi pyrkimykseksi otettiin edelleen voimakkaan keskustan tavoittelu ja keskustapolitiikan edistäminen. Kokemukset Vennolan hallituksen ajalta eivät antaneet edellytyksiä paljon muunlaiseen näkemykseen. Kokoomuksen aggressiivinen oppositiopolitiikka vahvisti uskoa siihen, että keskustapolitiikka oli edistyspuolueen kannalta kannattavin tie. Tämä näkyi mm

¹⁷⁵ Maalaisliiton eduskuntaryhmän pöytäkirja 13.5.1922, KMA; ”Poliittinen skandaali eduskunnassamme” 13.5.1922 Turun Sanomat; ”Tultiin umpikujaan” 16.5.1922 Turun Sanomat; ”Hallituspuolassa ei ole muutosta tapahtunut” 23.5.1922 Turun Sanomat; ”Varsovan sopimus aiheuttanut hallituspuolan” 15.5.1922 Länsi-Savo; ”Hallitus ja eduskunta” 19.5.1922 Länsi-Savo; ”Hallituksen ero” 14.5.1922 Kaleva; ”Hallituspuola” 17.5.1922 Kaleva; ”Hallituksen ero” 16.5.1922 Etelä-Saimaa; Alkion päiväkirja 3 2013, 147, 150-151.

siinä, että puoluejohto vastusti kiivaasti vaaliliittojen tekemistä kokoomuksen kanssa. Toisaalta edistyspuolueen oli myös perusteltua olettaa, että keskusta- ja eheytysohjelma tuottaisi menestystä vaaleissa. Puolueen ohjelman useat kohdat oli saatu vaalikauden aikana toteutettua.¹⁷⁶

Edistysvasemmistoon lukeutuneen Urho Toivolan näkemykset tulevaisuudesta vahvistavat tulkintaa keskustapolitiikan keskeisestä roolista edistyspuolueen linjana. Toivola uskoi, että kansallisen eheytyksen politiikkaa oli mahdollista tulevaisuudessa edistää vain yhtenäisen, yhdistyneen keskustan voimin. Hän kannatti avoimesti edistyspuolueen ja Maalaisliiton yhdistymistä. Toivola uskoi Ritavuoren murhan avanneen maalaisliittolaisten silmät ymmärtämään, ettei edistyspuolue voinut jatkuvasti yksin kantaa hallitustaakkaa harteillaan. Jos Maalaisliitto ei löytänyt keskuudestaan riittävästi miehiä kantamaan vastuuta, olisi sille tarjottava vaihtoehdoksi keskustan muodostamista yhtenäiseksi puolueeksi. Tämä oli toivottavaa myös siksi, että Toivola pelkäsi Maalaisliiton vaaleissa kasvavan edistyspuolueen kustannuksella, mikä entisestään vaikeuttaisi hallituksen muodostamista vaalien jälkeen. Tasapainonsa menettäneen oikeiston toiminta osoitti, että keskustan oli pakko jatkaa maan hallitsemista.¹⁷⁷

Keskustalla oli Toivolan mukaan tulevissa vaaleissa suuret arvot vaalittavanaan. Sen olisi vahvistuttava mielellään lukumäärältään suuremmaksi kuin vasemmiston. Keskustan nousu hallitsemaan eduskuntapaikkoja mahdollistaisi yhteishallituksen sosialidemokraattien kanssa, minkä Toivola näki Ritavuoren työn johdonmukaisena lopputuloksena. Kansa olisi silloin eheä ja oikeiston olisi viimein tehtävä parannus, tunnustettava syntinsä ja rukoiltava avukseen demokratiaa, sillä se oli ainoa joka voi ”pelastaa meidän oikeistomme tuhoamasta itseään omalla typeryydellään”.¹⁷⁸ Toivolan idealistisissa tulevaisuudenkuviissa kenties näkyy se, että hän tarkasteli tilannetta ulkomailta käsin; sisäpolitiikan liikeyhdessä ja sisäiset intrigit eivät välittyneet ulkomaille asti. Toki Toivolan näkemyksissä on totta toinen puoli, sillä edistyspuolueen virallinen linja vaalitaisteluun lähdeittäessä korosti voimakkaasti keskustapoliittisen linjan jatkamista.

Toisensuuntaisen, mutta kenties realistisemmän tilannearvion esitti Gunnar Sarva, joka oli havaitsevinaan edistyspuolueessa oikealle vieviä virtauksia. Hän kirjoitti Mantereelle äänestävänsä tällä kertaa varsin vastenmielisin tunnelmin, sillä seurauksena oli joka tapauksessa herra V:n eli J. H. Vennolan valinta. Sarva luki Vennolan puolueen oikeistoon, kuten myös Ilmari Auerin, joka ”ei mielipiteiltään tai olla mustaa kokoomusta paljon valkoisempi tai punaisempi”.¹⁷⁹ Kotimaan kamaralta asioita tarkastellut Sarva oli kenties Toivolaa paremmin perillä niin sisäkuin puoluepoliittisista kuvioista. Hänen arvionsa edistyspuolueen oikeistolaistumisesta osui oikeaan. Olihan juuri hänen halveksimansa Vennolan asema

¹⁷⁶ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 16.-17.4.1922, PR 53, KEPA, KA.

¹⁷⁷ 23.2.1922 Urho Toivola Oskari Mantereelle, kansio 1, OsMA, KA.

¹⁷⁸ 23.2.1922 Urho Toivola Oskari Mantereelle, kansio 1, OsMA, KA.

¹⁷⁹ 28.6.1922 Gunnar Sarva Oskari Mantereelle, kansio 1, OsMA, KA.

puolueessa kasvanut. Puolue piti kiinni keskustasuunnasta, mutta edistysosikeiston asema oli vahvistumassa, minkä saattoi olettaa tietävän hankaluuksia virallista linjaa ajaneelle puoluejohdolle.

Vaaleissa edistyspuolue pitäytyi valitulla keskusta- ja eheytysoikeistolla linjalla. Vahvan keskustan korostamiseen oli päädytty yksimielisesti myös Maalaisliiton johtomiesten kanssa käydyissä keskusteluissa. Varsinaiselle vaaliohjelmalle ei ollut tarvetta, sillä puolueella oli voimassaoleva vasta hetki sitten laadittu yleisohjelma, jonka puitteissa myös vaalitaistelu tulitaisiin käymään. Kansallisen eheytyksen kannalta tärkein painotus, jota vaalijulistuksessa tahdottiin korostettavan, oli tasavallan suuri merkitys valtiomuototaistelun ratkaisemisesta huolimatta. Olihan vastikään osoittautunut, että katkeruutta asian tiimoilta edelleen oli olemassa. Yhteiskunnallisten epäkohtien poistamista uudistuspolitiikkaa noudattaen pidettiin myös tärkeänä. Merkittävimpänä tässä kategoriassa oli maanhankintalaki *lex Kallion* edistäminen. Myös raittiusasian nostamista vaaliohjelmasta toivottiin, mutta sen suhteen katsottiin kuitenkin riittävänä pitäytyä puolueohjelman kieltoa puoltavassa kannassa.¹⁸⁰

Edistyspuolueen ohjelma ja valtiollinen ”ruokalista” oli *Helsingin Sanomien* Tiituksen mukaan onnellisesti toteutettu, joten puolue saattoi luoda siniset silmänsä ilman pelkoa kohti tulevaisuuden autereisia kukkuloita. Ehdokasasettelussa painotettiin ehdokkaiden perehtyneisyyttä valtiolliseen toimintaan ja yhteneväisyyttä puolueen yleisen katsantokannan kanssa. Ehdokkaiksi tuli erityisesti saada maatalouden ja maaseudun sekä kaupan ja teollisuuden alan asiantuntijoita sekä lainopillisen sivistyksen omaavia ehdokkaita. Liike- ja teollisuuspiirien toivomina ehdokkaina mainittiin muun muassa Ryti, W. A. Lavonius, V. M. J. Viljanen sekä Vennola. *Länsi-Savossa* ehdokasasettelun keskeiseksi kysymykseksi nostettiin se, onko ehdokkaista kansanedustajana todellista hyötyä. Ehdokkaan tuli edustaa jotain sellaista asiantuntemusta, tietoa ja taitoa, joka syventää ja tehostaa eduskuntatyötä. Ehdokkaita tuli arvostella heidän henkilökohtaisten kykyjensä mukaan eikä mitättömien ulkonaisten seikkojen perusteella.¹⁸¹ Poliittikan ulkopuolisilta elämänalueilta hankitun asiantuntemuksen rooli oli edistyskatsannossa hallitseva. Kansanedustajilta edellytettiin muutakin kuin tavallisen suomalaisen miehen tai naisen talonpoikaisjärkeä.

Asennoituminen vaaliliittoihin noudatti ainakin puoluejohdon tasolla eheytysoikeistolla linjaa ja heijasteli lähimenneisyyden tapahtumia. Puolueneuvosto päätti, että vaaliliittoa olisi voimakkaan keskustan hengessä mahdollista ja suotavaa muodostaa ainoastaan keskustapuolueiden kesken. Sen sijaan oikeistopuolueiden

¹⁸⁰ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 16.-17.4.1922, PR 53, KEPA, KA; Alkion päiväkirja 3 2013, 104.

¹⁸¹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen ja puolueneuvoston kokoukset 4.3.1922, PR 56, KEPA, KA; ”Mikkelin puoluekokous” 19.4.1922, pakina Tiitus, *Helsingin Sanomat*; ”Keitä eduskuntaehdokkaiksi?” 14.4.1922 *Länsi-Savo*; talouselämän vaikuttajien saamisesta eduskuntaan ”Liikemiespiirien edustus valtiopäivillä” 9.9.1921 *Turun Sanomat*; ”Edistyspuolueen puolueneuvoston kokous” 4.3.1922 *Helsingin Sanomat*.

kanssa ei voitu vaaliliittoja ajatellakaan, minkä näkemyksen myös puoluekokous hyväksyi yksimielisesti.¹⁸² Tähän vaikutti varmasti pääasiassa oikeiston taholta edistysministereihin kohdistettu parjauskampanjointi ja luonnollisesti myös Rita-vuoren murha.

Vaikka oikeiston taholta pyrittiin vakuuttamaan, ettei hallitusmuotokysymyksen ratkettua keskustapuolueiden ja oikeiston välillä ollut enää suuria erimielisyyksiä, ei tätä tulkintaa edistyspiireissä hyväksytty. *Etelä-Suomen Sanomat* katsoi, että näkemyserot olivat syvemmillä kuin vain kiistassa valtionpäämiehen nimityksestä. Tasavalta ja kansanvalta olivat arvoja, joiden puolesta taisteleminen ei ollut vielä loppunut. Oikeiston ulkopoliittiset seikkailut ja ammuttu laukaus olivat hyökkäyksiä kansanvaltaista valtiojärjestystä vastaan, mistä syystä ei oikeiston ja keskustan, kokoomuksen ja edistyspuolueen kesken voitu solmia vaaliliittoja.¹⁸³

Vaalitaisteluun lähdetessä tunnustettiin ne vaikeudet, mitä todennäköisesti oli edessä. Kansa oli melko sivistymätöntä tai vähintäänkin tunsi huonosti eri puolueiden ohjelmat. Se oli taipuvainen uskomaan viimeisintä puhujaa tai sitä joka oli eniten luvannut. Edistyspuolueen tehtävänä oli valistaa kansaa valitsemaan yhteistyön ja edistyksen linja eikä uskomaan kiihotukseen ja vaalipropagandaan. Vaaleissa tultaisiin ratkaisemaan se suunta, johon kansa halusi maata johdettavan. Vastakkain olivat keskustan sovinnollista rauhanpolitiikkaa tarjoava kanta ja äärimmäisen vasemmiston ja oikeiston kosta ja vihaa tarkoittava suunta.¹⁸⁴

Usko keskustapolitiikan eheyttävään vaikutukseen oli vahva, ja Vennola totesikin, että edistyspuolueen ja keskustapolitiikan suurimpia tekoja oli ollut kansamme eheyttäminen ja sisällissodan luomien haavojen peittäminen umpeen. Vaalien alla pidetyn puheen optimismi oli melkoista, kun Vennola totesi sisällissodan aiheuttaman kansan kahtiajakautumisen olevan nyt loppuun käsitelty. Olennaista tulevaisuuden politiikassa oli ottaa päätöksenteossa huomioon kaikki kansanosat ja luoda olot sellaisiksi, että kaikki haluavat noudattaa yhdessä säädettyjä lakeja.¹⁸⁵

Edistyspuolue kävi vaalitaistelun varsin rajallisilla taloudellisilla resursseilla. Kenttäorganisaatio oli lamaantunut varojen puutteessa ja vaalipropaganda oli

¹⁸² Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kokous ja puolueuuvoston kokous 4.3.1922, PR 56, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 16.-17.4.1922, PR 53, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1921-22, MK B 12869, HYK; Kansallisen Edistyspuolueen Oulun läänin eteläisen vaalipiirin piirikokous 30.4.1922, kansio 1, Kansallisen Edistyspuolueen Oulun läänin eteläisen vaalipiirin arkisto, OMA.

¹⁸³ ”Vaaliliittokysymys vielä kerran” 4.3.1922 *Etelä-Suomen Sanomat*; ”Vaaliliittokysymys ja kansallinen edistyspuolue” 9.3.1922 *Etelä-Suomen Sanomat*; ”Ns. porvarillinen rintama ensi eduskuntavaaleissa” 17.2.1922 *Maaseudun Sanomat*; Maalaisliitto oli edistyspuolueen keskeisin vaaliliittokumppani sotien välisenä aikana, vaikkakin suurimmaksi osaksi puolue meni vaaleihin aina omilla vaaliliitoillaan. Koskiahon 1977, 60.

¹⁸⁴ ”Mikkelin puoluekokous” 20.4.1922 *Helsingin Sanomat*; ”Edistysmielisten on koottava voimansa” 13.12.1921 *Turun Sanomat*; ”Vaaleihin valmistauduttava!” 23.2.1922 *Turun Sanomat*; ”Keskustapolitiikka” 4.6.1922 *Turun Sanomat*.

¹⁸⁵ ”Kansanvaltainen politiikkamme” J. H. Vennolan *Helsingin kansallisen edistysseuran tilaisuudessa pitämä puhe* 14.3.1922 *Helsingin Sanomat*.

varsin suppeaa keskittyen lähinnä lehtikirjoitteluun ja harvoin puhetilaisuuksiin.¹⁸⁶ Vuoden 1922 eduskuntavaaleista muodostui keskustapolitiikan käännekohta. Keskustaporvarien integraatiopolitiikka oli tähdännyt sosialidemokraattien maltillistamiseen ja kommunistien heikentämiseen, mutta vuoden 1922 eduskuntavaalit osoittivat, ettei politiikka ollut ainakaan vielä täysin kantanut hedelmää, sillä kommunistit¹⁸⁷ palasivat vaaleissa eduskuntaan. Edistyspuolueen kannatus romahti kolmen vuoden takaisista lukemista ja eduskuntapaikat 26:stä 15:teen.

SDP	53 (-27)
Maalaisliitto	45 (+3)
Kokoomus	35 (+7)
SSTP*	27 (-)
RKP	25 (+3)
Edistys	15 (-11)

Taulukko 1. *Suomen Sosialistinen Työväenpuolue. Suomen virallinen tilasto. Vaalitulokset XXIX.

Vaikka edistyspuolue lähti vaalitaisteluun ainakin puoluehallinnon sanoin ”yksi-mielisenä ja sisäisesti eheänä”, koki se mittavan vaalitappion. Paikat menettiin pääasiassa kokoomukselle, mikä oli vahva osoitus siitä, että valtiomuotokysymys eikä niinkään aatteellinen valinta oli johtanut äänestäjien käyttäytymistä vaaleissa kolme vuotta aiemmin. Liberaali, vasemmistoporvarillinen eheytysohjelma ei ollut ollut äänestäjäkunnan mielessä valintaa valtiomuototaistelun pyörteissä tehtäessä. Vaalitappion syinä nähtiin hyvin pitkälti noudatettu politiikka: Armahduskysymys, Itä-Karjalan kysymys, Lex Kallio ja uskonnonvapaus olivat karkottaneet äänestäjiä juuri oikealle. Tappio oli kuitenkin miehuudella kestävä eikä se saanut lamaannuttaa. Edistyspuolue oli lepäillyt liiaksi laakereillaan menestyksenkäiden vuosien jälkeen ja tappio Mantereen mukaan osoittikin, ettei paraskaan aate toteutunut itsestään vaan sen eteen oli jatkuvasti taisteltava.¹⁸⁸

Arvo Inkilä tulkitsi tappion johtuneen yksinkertaisesti siitä, että puolueen kannattajat olivat heikon kampanjoinnin vuoksi käyneet laiskasti äänestämässä. Ulkopolitiikkaa ja Varsovan tapausta Inkilä ei pitänyt ratkaisevina. Ainoastaan sitä, ettei tilannetta ollut hoidettu riittävän selväpiirteisesti. Samoilla linjoilla oli myös Gunnar Sarva, joka katsoi, että hallitus oli esiintynyt horjuvasti ja sisäisillä riidoillaan menettänyt yleisen kunnioituksen. Vaalitappiota käsiteltäessä tulisi korostaa hallituksen ja Vennolan osuutta, jotta saataisiin työnnettyä koko puoluetta vasemmalle. Vastavalitun eduskuntaryhmän hän niin kuin Toivolakin katsoi miltei kokonaan kuuluvan puolueen oikeaan siipeen. Samoin kuin Toivola jo ennen vaaleja

¹⁸⁶ Suomi 1989, 23.

¹⁸⁷ Kommunistit palasivat eduskuntaan SSTP:n eli Suomen sosialistisen työväenpuolueen nimissä ja aiheuttivat suuren vaalitappion SDP:lle.

¹⁸⁸ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 21.-22.4. 1923, PR 53, KEPA, KA

myös Sarva kaavaili SDP:n, edistyksen ja Maalaisliiton muodostamaa vasemmistoblokkia, jonka järjestelyn hän epäili olevan mieluinen myös Mantereelle.¹⁸⁹

Arvioidessaan puolueen tulevaisuutta Inkilä ei ollut optimisti ja oli selvästi huolissaan puolueen tulevaisuudesta. Hän oli ilmeisesti lähinnä Viipurin puolessa neuvotellut jo läheisemmän yhteistyön muodostamisesta Maalaisliiton kanssa ja lähestyi asian tiimoilta mm. Manteretta, Holstia ja Eero Erkköä. Maalaisliitolla oli nyt ote maaseudusta ja kokoomuksella kaupungeista. Nyt olisi kaikin voimin estettävä Maalaisliiton luisuminen kokoomuksen ohjattavaksi. Tämä olisi hänen mukaansa keskustapolitiikan ja samalla edistyspuolueen loppu, sillä edistyspuolue ei jaksaisi yksin seisoa keskustapolitiikan tukena. Tähän Inkilä esitti samaa lääkettä kuin Toivola aiemmin: yhteistoiminta edistyspuolueen ja Maalaisliiton kanssa oli saatava kiinteämmäksi. Joitain edistysmielisiä menetettäisiin kokoomukselle, mutta tämä tapahtuisi Inkilän mukaan ennemmin tai myöhemmin, sillä nämä lähtijät olisivat katsantokannaltaan vanhoillisia joka tapauksessa. Eduskuntaan vaaleissa noussut Albin Pulkkinen uskoi edelleen keskustavasemmistoyhteistyön mahdollisuuksiin hallituskysymyksen ratkaisussa.¹⁹⁰

Edistyspuoluelaisten arviot eivät kuitenkaan vastanneet todellisuutta, vaan osoittivat heidän tilannelukutaitonsa pettäneen pahasti. Toisaalta todettiin, että puolueen eduskuntaryhmä oli liukunut oikealle, mikä sinällään vastasi ajankohdan yleistä trendiä, mutta tästä huomiosta huolimatta kieltäydyttiin näkemästä sitä, että sama kehitys oli tapahtunut myös Maalaisliitossa, mikä tarkoitti, että vasemmiston kannatukseen pohjautuvan keskustayhteistyön aika oli auttamatta ohi. Toki Kallion hallitus vaalien jälkeen antoi vielä toivoa keskustapolitiikan elinvoimasta, kuten Mantere puoluekokouksessa 1923 uskoi, mutta todellisuudessa trendi oli kuitenkin voimakkaasti kääntymässä.¹⁹¹

Yleinen näkemys oli, että vallalla ollut taantumusvirtaus sekä keskustan puoluepoliittisesti epäedullinen asema vaaleja edeltäneinä vuosina johtivat vaalitappioon.¹⁹² Keskusta oli koko vaalien välisen ajan ollut osallisena hallitusvastuusta ja hoitanut hallitusvastuuta mitä vaikeimmissa oloissa sen jälkeen, kun niin oikeisto kuin vasemmisto olivat ajaneet valtiolaivan karille. Oli siis otettu vastuuta, kun oli ollut

¹⁸⁹ 20.8.1922 Arvo Inkilä Rudolf Holstille, MK KAY 5855, RHA, KA; 17.7.1922 Gunnar Sarva Oskari Mantereelle, kansio 1, OsMA, KA; Arvo Inkilä (1881–1955) edusti edistyspuoluelaista toimittaja ja opettaja siipeä ja istui myös edistyspuolueen kansanedustajana 1933–39. Inkilä sijoittui 1930-luvulla edistyspuolueen cajanderilaiseen siipeen ja toimi myös Cajanderin sihteerinä tämän ollessa pääministerinä.

¹⁹⁰ 2.9.1922 Arvo Inkilä Oskari Mantereelle, kansio 1, OsMA, KA; 20.8.1922 Arvo Inkilä Rudolf Holstille, RHA, MK KAY 5855, KA; 31.1.1923 Arvo Inkilä Eero Erkkölle, kansio Da4, Eero Erkon yksityisarkisto, PA; 15.7.1922 Urho Toivola Rudolf Holstille, RHA, KAY 5885, KA; ”Sananen hallituskysymyksestä” 19.7.1922, A. P., Länsi-Savo.

¹⁹¹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 21.-22.4. 1923, PR 53, KEPA, KA

¹⁹² Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1922–23, MK B 12870, HYK; Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 14.9.1922, PR 56, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 21.-22.4. 1923, PR 53, KEPA, KA; ”Vaalien tulokset” 11.7.1922 Helsingin Sanomat.

pakko ja näin kansa kiitti johtajaansa. Toki kansaa oli vasemmiston ja oikeiston vaalipropagandassa johdettu harhaan, sillä keskustaan oli kohdistettu ankara ja aiheeton, ilkeämielinen kiihotus ja arvostelu.¹⁹³ Se, miksi vaalitappio koetteli edistyspuoluetta raskaammin kuin Maalaisliittoa, johtui puoluehallituksen analyysissä siitä, että edistyspuolue oli, vaikkakin määrällisesti pienempänä, ollut tosiasiallisesti keskustapolitiikan voimahahmo. Maalaisliitolla ei ollut riittävästi hallitustehäviin kouliintuneita voimia ja sen johdosta oli edistyspuolueen miesten oltava johdossa ja otettava myös vastaan ankarimmat iskut.¹⁹⁴ Se, että itse oli taktikoitu ja siten saatu pääministerin paikka ja vetovastuu, oli jo tässä vaiheessa sujuvasti unohtunut.

Edistyspuolueen vasemmistorvarillinen politiikka oli johtanut siihen, jossa se joutui hakemaan tukea politiikkansa toteuttamiselle Maalaisliiton ohella vasemmistosta. Keskustapuolueiden välille tämä linja aiheutti enenevässä määrin hankauksia, sillä sisäpoliittinen ilmapiiri oli oikeistolaistunut. Edistyspuolueen enemmistölle tällainen yhteistyö oli toivottavaa, mutta porvariyhteistyötä kannattanut vähemmistö ja äänestäjät eivät sitä allekirjoittaneet. Maalaisliiton *Ilkka* esitti varsin osuvan analyysin edistyspuolueen vaalitappiosta: Porvarillista radikalismia edustanut edistyspuolue oli vieraannuttanut vasemmistoon suuntautuvalla politiikallaan niin Maalaisliiton kuin omat äänestäjensä. Edistyspuolueen äänestäjät olivat tuominneet puolueensa ottamatta huomioon sitä onnistunutta politiikkaa, jota keskustapuolueet olivat toteuttaneet.¹⁹⁵

Vaalitappioon oli osaltaan vaikuttanut myös kokoomuksen hyökkäävämpi kampanjointi suhteessa edistyspuolueeseen ja verrattuna edellisiin vaaleihin. *Vares* on todennut, että edistyspuoluetta oli kokoomuksessa pidetty henkisesti läheisempänä kuin epäpäteväksi ja kyvyttömäksi koettua Maalaisliittoa, mutta nyt asenne oli muuttunut ja edistyspuolueesta oli tullut kokoomuksen silmissä ääri-liberaali haihattelija ja sosialidemokraattien perässä kulkija, jonka perimmäisestä porvarillisesta arvomaailmastakin saattoi ajoittain olla huolissaan. Maalaisliitto sen sijaan oli osoittautumassa perinnäisten arvojen kannalta luotettavammaksi vaihtoehdoksi.¹⁹⁶ Tämä johti aggressiiviseen vaalikampanjaan suhteessa edistyspuolueeseen, mihin ei kenties edistyksen piirissä ollut valmistauduttu. Oltiinhan vielä hetki sitten tunnettu suurta ylemmydentunnetta ja kompromissihaluttomuutta ja -tarpeettomuutta juuri kokoomuksen suuntaan.

Vaalien tulos osoitti edistyspuoluelaisille jälleen sen, että vapaamielisellä keskustapuolueella oli aina se epäkiitollinen asema, että se joutui käymään kahden rintaman sotaa. Lehdistön arvioissa taistelua käytiin oikeistolaisen taantumuksen ja radikaalisen vasemmiston välissä. Oikeisto oli alentunut vasemmiston perinteisesti harjoittaman joukkopsykologian käyttämiseen, vihan ja valheen lietsontaan.

¹⁹³ ”Vaalien tuloksia laskettaessa” 9.7.1922 Kaleva; ”Eduskuntavaalien tulokset” 16.7.1922 Kaleva.

¹⁹⁴ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1922-23, MK B 12870, HYK.

¹⁹⁵ ”Vaalituloksia tarkastellessa. I” 14.7.1922 Ilkka.

¹⁹⁶ Vares 1991, 40-41.

Vaalitappiossa saattoi nähdä myös hopeareunuksen ja perustella, että edistyspuolueen vaalitappio oli itse asiassa hyvä asia. Ei toki toivottava puolueelle, mutta hyvä ajatellen kokonaisuutta. Nyt oikeiston olisi pakko lähteä hallitukseen ja edistyspuolueen tuli sieltä pysytellä poissa, totesi *Maaseudun Sanomat*.¹⁹⁷

Tutkimuskirjallisuudessa on usein ja oikeaan osuneesti todettu, että vuoden 1922 eduskuntavaalit käänsivät sisäpoliittisen suuntauksen oikealle. Kallion johtama Maalaisliitto oli oikeistolaistunut ja kokoomus oli kääntänyt vaalitaisteluseensa vasemmistosta lähinnä edistyspuolueeseen ja näki nyt Maalaisliiton edistyspuoluetta luotettavampana vaihtoehtona. Kokoomus oli siirtynyt aatteellisesti oikeistolaiseen konservatismiin ja osin hylännyt vanhasuomalaisen kokonaisuusajattelun ja sosiaalipoliittiset painotukset.¹⁹⁸ Hannu *Soikkanen* on todennut, että Maalaisliitossa ja edistyspuolueessa tapahtui juuri se kehitys, mistä Tanner ja Ryömä olivat sosialidemokraatteja varoitelleet. SDP:n vasemmistolaistuminen ja kommunistien tulo eduskuntaan omana ryhmänään olivat johtaneet porvarillisen yhteisrintaman syntymiseen.¹⁹⁹

Edistyspuolueen eduskuntaryhmä oli oikeistolaistunut, mutta tapahtunutta käännettä poliittisessa ilmastossa ei puoluejohdossa joko nähty tai se kieltäytyttiin näkemästä, mikä käy ilmi mm. seuraavien vuosien hallitusneuvotteluissa. Mahdollisuudet jatkaa vasemmiston tukemalla keskustapoliittisella kansallisen eheytyksen uralla olivat huvenneet, mutta periaatteesta haluttiin silti pitää kiinni. Keskustapolitiikan välttämättömyydestä oli tehty jo niin pitkään hyve, ettei valmiutta linjan muuttamiselle ollut tapahtuneesta sisäpolitiikan oikeistokäänteestä huolimatta. Uskottiin puolueen eheytysoikeistolaistumisen linjan mukaisesti, että kokoomuksen tulo hallituspolitiikan osapuoleksi loitontaisi vasemmistoa keskustasta ja lisäisi ääri vasemmiston vaikutusvaltaa sosialidemokraattisen puolueen sisällä.

Keskustayhteistyön joutsenlaulu – edistyksen osalta oikeiston äänilajissa

Vaikka sisäpoliittisen ilmapiirin oikeistolaistumista tai ainakin edistyspuolueen vaikutusmahdollisuuksien heikentymistä ei osattu tai haluttu nähdä täysin realistisesti, oltiin edistyspuolueessa yleisesti sitä mieltä, että oikeiston vaalivoiton siivittämänä tuli nyt ottaa kantaakseen hallitusvastuu. Se, missä määrin edistyspuolueen tuli osallistua, jos lainkaan, vaihteli. Edistysoikeiston halukkuus porvariyhteistyöhön tai ainakin hallitusvastuun jatkamiseen oli vahva. Puoluehallituksessa

¹⁹⁷ ”Vaalien tulokset” 9.7.1922 Turun Sanomat; ”Vaalien tulokset ja niistä tehtävät johtopäätelmät. II” 19.7.1922 ja ”Vaalien tulokset ja niistä tehtävät johtopäätelmät. III” 22.7.1922 Maaseudun Sanomat.

¹⁹⁸ Vares 1996, 246.

¹⁹⁹ Soikkanen 1975, 418. Uudesta eduskuntaryhmästä noin puolet voidaan lukea puolueen oikeistoon kuuluviksi. Edelliseen eduskuntaryhmään verrattuna suhde oli siis merkittävästi muuttunut oikean laidan hyväksi. Erityisesti Ritavuoren kuolema vaikutti merkittävästi vasemmiston painoarvon tai ainakin näkyvyyden heikkenemiseen puolueessa.

Vennola, Linna ja Kahma katsoivat, että vaikka oikeistopuolueet olivat nyt hallitusvastuussa, tulisi edistyspuolueen kuitenkin osallistua, mikäli muodostettaisiin porvarikoalitie. Myös Erkki Pullisen mielestä osallistuminen oli mahdollista, jos pääministerinä oli joku muu kuin kokoomuslainen. Osallistuminen porvarihallitukseen ei kuitenkaan ollut kaikkien toiveissa ja niin Lavonius, Tuomioja, Nikula kuin Cannelinkin vastustivat hallitukseen menoa kautta linjan. Eero Erkon mukaan edistyspuolueen tulisi nyt pysyä pois hallituksesta, mutta se saattaisi olla mahdollista.²⁰⁰ Puhdas kokoomusyhteistyö oli poissuljettu, mutta mikäli hallitus ottaisi ajaakseen keskustapoliittisen ohjelman, olisi hallitukseen mahdollista osallistua.²⁰¹

Lehdistö noudatti puoluejohdossa ilmennyttä jakautunutta linjaa. *Helsingin Sanomat* katsoi, että edistyspuolueen oli edelleen pitäydyttävä ohjelmalleen uskollisena, vaikkei se kutistuneena enää voinutkaan ottaa entisenlaista roolia keskustapolitiikan voimahahmona. Kokoomuksen ajama porvarikoalitie ei vakuuttanut, sillä sen lehti katsoi entisestään lisäävän vastakkainasettelua oikeiston ja vasemiston kesken eikä edistyspuolueen tullut ottaa tällaiseen osaa.²⁰²

Yleisempi näkemys oli kuitenkin se, että edistyspuolueen oli nyt astuttava kokonaan syrjään ja annettava ohjaket niille, jotka olivat jo koko vuoden vakuutelleet osaavansa hoitaa asioita edistyspuoluetta paremmin. Muiden muodostaman oikeaan päin kallistuvan porvarihallituksen tuli nyt näyttää, mitä hyvää se saisi aikaan voimassa olevan demokratian puitteissa. *Etelä-Saimaassa* todettiin sarkastisesti, että edistyspuolue saisi nyt jäädä sivusta katsomaan ja oppimaan oikeiston ja kokoomuksen näyttäessä, millaista oli luja järjestysvalta ja keskustapolitiikkaa parempi suunta.²⁰³

Maaseutulehdistössä oltiin puoluejohtoa ja pää-äänenkannattajaa tiukemmalla linjalla sen suhteen, että ankaraa arvostelua edistyspuolueeseen ja sen edustamien hallitusten politiikkaan kohdistaneen kokoomuksen oli nyt aika näyttää kyntensä. Puoluejohto suhtautui tilanteeseen kenties vähemmän tunteella. Pelkona oli, että jos nyt jättäydyttäisiin ulkopuolelle, ei pienentyneellä puolueella olisi takaisin tuleamista.

Hallituksen osallistumisen osalta edistyspuolueen ehdoista tärkeimmät olivat presidentin vaalittavan säilyttäminen ennallaan, Lex Pulkkinen muokkaaminen uuteen uskoon sekä vaalittavan muuttaminen siten, että se takaisi paremman suhteellisuuden. Yleinen porvarihallitus jäi kuitenkin toteutumatta lex Kallion

²⁰⁰ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 14.9.1922, PR 56, KEPA, KA; 15.7.1922 ja 21.8.1922 Eero Erkkö Eljas Erkolle, kansio Ba2, Eljas Erkon yksityisarkisto, PA.

²⁰¹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1922-23, MK B 12870 ja eduskuntaryhmän toimintakertomus 1922, MK B 11138, HYK.

²⁰² ”Edistyspuolue uuden eduskuntakauden alkaessa” 31.8.1922 *Helsingin Sanomat*; ”Nykyinen poliittinen asema” 5.10.1922 *Helsingin Sanomat*.

²⁰³ ”Uuden eduskunnan kokoonpano” 15.7.1922 *Etelä-Saimaa*; ”Mitä vaalintulokset meille opettavat?” 15.7.1922 *Turun Sanomat*; ”Hallituskysymys ja edistysmieliset” 13.9.1922 *Turun Sanomat*; ”Hallitusasia oikealle tolalle” 30.9.1922 *Turun Sanomat*; ”Hallituskysymys” 13.9.1922 *Kaleva*; ”Sananen hallituskysymyksestä” 26.7.1922 *Länsi-Savo*.

muodostuttua kokoomukselle kynnyskysymykseksi ja RKP:n esitettyä jälleen liian kovia kielivaatimuksia. Vaikka edistyspuolue oli alun perin sitoutunut hallitusneuvotteluihin porvarikoalition nimissä, ei se lopulta kieltäytynyt puhtaasta keskustahallituksesta. Voitiinhan sen puitteissa ajaa juuri monien edelleen suosimaa keskustapolitiikkaa ja toisaalta myös Maalaisliitossa oli edelleen niitä, joiden mielestä keskustayhteistyö oli toivottavin. Muiden muassa Antti Juutilainen piti Vennolan II hallitusta siihenastisista hallituksista parhaana. Hallitukseen menoa epäilemättä helpotti myös Tannerin keskustan vähemmistöhallitukselle lupaamatuksi.²⁰⁴

Hallitusratkaisu vahvisti vaalien jälkeistä käsitystä siitä, että edistyspuolue oli ainakin eduskuntaryhmän tasolla oikeistolaistunut. Hallitushaluja oli erityisesti edistysoikeiston parissa ja Kallion hallituksen ministerivalinnat todistivat hallitusyhteistyön syntyneen juuri keskustan oikeistolaisten voimien vaikutuksesta. Edistyspuolueesta hallituksessa istuivat ulkoministeri Vennola, valtiovarainministeri Ryti, sosiaaliministeri Mantere ja kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeri Erkki Pullinen. Kaikki he edustivat puolueen keskustaa tai oikeaa laitaa, joten Maalaisliiton oikeistoon kuuluneen Kallion johdolla muodostettu hallitus edusti selkeästi enemmän oikealle kuin vasemmalle suuntautuvaa keskustapolitiikkaa.

Myös puoluejohdossa kannat jakautuivat samansuuntaisesti. Keskustaan ja oikeistoon kuuluvat kannattivat hallitusvastuuta, kun taas vasen siipi oli epäilevällä kannalla. Hämeenlinnan edistysseura pahoitteli toimintakertomuksessaan, että uudet Ritavuoren linjan vastaiset virtaukset olivat päässet etualalle puolueessa. Näkemystä hallituksessa vallinneesta oikeistovirtauksesta vahvisti myös esimerkiksi *Uuden Suomen* arvelu siitä, pyrkisikö se politiikallaan eheyttämään valkoisen Suomen repeytynyttä rintamaa.²⁰⁵

Hallitusvastuusta päätti lähinnä eduskuntaryhmän ydinjoukko. Tämän joukon ulkopuolelta löytyi kuitenkin monia, jotka suhtautuivat hallitusvastuuseen kielteisesti. Ståhlbergin hyviin ystäviin lukeutunut edistyspuolueen kansanedustaja Juho Kaskinen totesi edistyspuoluelaisten hallitsevan itsensä kuoliaiksi. Vennola oli keinotellut itsensä ulkoministeriksi ja muutoin viisaaksi luokiteltava Rytikin oli lähtenyt sivistymättömän Kallion johtamaan hallitukseen. Kaskinen uskoi hallitusratkaisun hajottavan muutoinkin pieneksi kutistunutta puoluetta. Eero Erkkokaan ei kuvaillut hallitusta mairittelevin sanankääntein. Ryti oli hänen mukaansa ainoa mies paikallaan, sillä muut olivat joko muutoin vain heikkoja miehiä tai sitten he olivat väärillä paikoilla, kuten Vennola ulkoministeriössä, vaikka tämän olisi pitänyt olla kauppaministeri. ”Mutta toimeenhan silläkin hallituksella on tultava”, totesi Erkko.²⁰⁶

²⁰⁴ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1922-23, MK B 12870, HYK; Maalaisliiton eduskuntaryhmän pöytäkirja 14.9., 17. ja 21.10. ja 9.11.1922, KMA; Blomstedt 1969, 437; Mylly 1989, 203.

²⁰⁵ Hämeenlinnan Kansallisen Edistysseuran toimintakertomus 1922, side 2, HäKEA, HMA; ”Maalaisliiton hallitus muodostettu” 15.11.1922, Uusi Suomi.

²⁰⁶ Ståhlberg 1985, 170, 13.11.1922 Eero Erkko Eljas Erkolle, kansio Ba2, Eljas Erkon

Erkon henkilökohtaisesta purkauksesta huolimatta *Helsingin Sanomat* suhtautui aiemman kantansa mukaisesti melko neutraalisti uuteen hallitukseen. Lehdessä todettiin toivotun toisenlaista järjestelyä, mutta ymmärrettävästi Maalaisliitto pätevien ja parlamentaarisesti kouliintumattomien voimien puutteessa tarvitsi apua edistyspuolueelta, joten täysin ilman piikkejä ei Erkkokaan uutta hallitusta jättänyt. Myös *Karjalan Aamulehti* Arvo Inkilän johdolla piti tehtyä ratkaisua hyväksyttävänä. Jos pieni puolue jättäytyi sivuun politiikasta, heikkeni sen vaikutusvalta merkittävästi.²⁰⁷

Pääasiassa lehdistön suhtautuminen oli kuitenkin kielteistä etenkin suhteessa menettelytapoihin. *Turun Sanomat* katsoi, että vaalitappio olisi edellyttänyt vähintään puoluenevoston kokoon kutsumista hallituskysymyksestä neuvottelemaan. Nyt eduskuntaryhmä oli tehnyt puolueen yleistä mielipidettä vastaan päätöksen, josta voisi koitua paljon vauriota. Tämän vuoksi lehti vaati puoluekokouksen koolle kutsumista. Myös *Maaseudun Sanomat* ja *Kaleva* olisivat halunneet laajempaa keskustelua hallitukseen osallistumisesta, vaikkeivät puolueen eroa hallituksesta vaatineetkaan, kuten ei tehnyt *Turun Sanomatkaan*. Vaikka edistysministerit olivat päteviä, oli puolue jälleen asettanut itsensä parjaukselle alttiiksi, totesi *Länsi-Savo*.²⁰⁸

Oikeistosuuntauksen vahvistumisesta huolimatta Mantere vakuutteli puoluekokouksessa vuonna 1923 puolueen pystyneen edelleen edistämään keskustapolitiikan päämääriä niin sisä- kuin ulkopoliitikassakin, joten tältä osin hallitusvastuun katsottiin olleen puolueen etujen mukaista. Toimintakertomusten käsittelyssä erityisesti puoluehallitukseen kohdistettiin kuitenkin samaa kritiikkiä kuin lehdistössä. Päätös hallitukseen osallistumisesta oli tehty varsin yksipuolisesti. Näkemys oli, että puoluenevoston olisi pitänyt saada käsitellä hallituskysymystä. Tyynnytelläkseen noussutta kritiikkiä puoluekokous hyväksyi vastaisuuden varalle julkilausuman, jossa edellytettiin puoluenevoston koollekutsumista aina tärkeimpiä poliittisia kysymyksiä ratkaistaessa.²⁰⁹

Tämä tosin oli melko mahdotonta pitkien välimatkojen ja esimerkiksi hallitusneuvotteluissa edellytettyjen nopeiden ratkaisuiden valossa toteuttaa eikä tällaista virallisissa säännöissä edellytettykään, joten julkilausuma jäi enemmän yleiseksi sovinnoneleeksi kuin varsinaiseksi toimintaohjeeksi.

yksityisarkisto, PA.

²⁰⁷ Uusi hallitus” 15.11.1922 *Helsingin Sanomat*; ”Edistyspuolueen osanotto nykyiseen hallitukseen” 17.11.1922 *Karjalan Aamulehti*.

²⁰⁸ ”Keskustahallitusko syntymässä?” 12.11.1922 *Turun Sanomat*; ”Hallitus muodostettu” 15.11.1922 *Turun Sanomat*; ”Puoluekokous koolle” 25.11.1922 *Turun Sanomat*; Puoluekokous koolle” 25.11.1922 *Maaseudun Sanomat*; ”Puolueemme osanotto hallitukseen” 28.11.1922 *Kaleva*; ”Hallituskysymyksemme” 13.11.1922 *Länsi-Savo*; ”Uusi hallitus” 15.11.1922 *Länsi-Savo*; ”Hallitus” 16.11.1922 *Etelä-Suomen Sanomat*; ”Kun hallitus nyt on muodostettu” 16.11.1922 *Etelä-Saimaa*; ”Ratkaisusta vieläkin” 15.11.1922 *Keskisuomalainen*.

²⁰⁹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 21.-22.4. 1923, PR 53, KEPA, KA; ”Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous” 20.4.1923 *Turun Sanomat*; ”Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous” 24.4.1923 *Turun Sanomat*.

Edistyspuoluejohtoisen keskustapolitiikan kausi päättyi vuoden 1922 eduskunta-vaaleihin kahdellakin tapaa: Vetovastuu hallituksissa siirtyi muille puolueille ja edistyspuolueen sisällä nousi yhä kasvavaa kritiikkiä alituista hallitusvastuuta ja eheytysohjelmaa kohtaan. Keskustan reformipolitiikkaa oli toteutettu siihen pisteeseen, mihin sitä ajanoloissa oli mahdollista viedä ja keskusta, niin edistyspuolue kuin Maalaisliittokin, oli kutistunut vaaleissa. Reaalipoliittiset vaihtoehdot veivät kohti porvarikoaaliota eivätkä suinkaan edellisvuosina realistiselta näyttäneitä punamultaa. Hallitusneuvotteluista jäljelle jäänyt keskustaperusta oli *Myllyn* sanoin enää poliittinen korvike. Keskustapuolueiden entinen kiinteä liitto oli menettänyt elävän sisältönsä ja parhaan toimivuutensa.²¹⁰

Edistyspuolue oli lähtenyt sisällissodan jälkeiseen itsenäistyneeseen tasavaltaan estämään oikeiston taantumuksellista politiikkaa ja ajamaan kansakunnan eheyty- mistä uudistus- ja armahduspolitiikan tietä. Keskustapolitiikka oli osoittautunut onnistuneeksi edistyspuoluelaisesta näkökulmasta katsoen. Tilanne oli kuitenkin kaksijakoinen: Suunniteltu ohjelma oli toteutunut, mutta äänestäjät kaikonneet. Tilanne, jossa vielä keskustapolitiikan kumppani Maalaisliitto oli siirtymässä uudelle uralle, ei enää vastannut sitä mielikuvaa, joka puolueella oli keskustapolitiikasta alun perin ollut. Halu jatkaa hyväksi koetulla linjalla ei kadonnut mihinkään, mutta realismia oli, että edellytykset sen jatkamiselle olivat merkittävästi heikontuneet. Edessä häämötti liberaalipuolueille tyypillinen tilanne, jossa toteutunut ja osin myös toisten puolueiden omaksuma ohjelma ei enää kerännyt äänestäjiä liberaalipuolueen taakse.

Akilleen kantapääksi nousi yleensä se, ettei kykyä muuntautumiseen ollut, vaan pitäydyttiin vanhassa uskaltamatta tehdä mitään radikaalia. Oli *Panebiancon* tyypittelyn mukaisesti siirrytty tavoitteiden toteuttamisesta puolueen olemassaolon turvaamiseen. Alkuperäisiin tavoitteisiin vetoaminen vahvisti puolueen kollektiivista identiteettiä ja johdon legitimaatioita. Vaikka alkuperäisistä tavoitteista/ohjelmasta kiinni pitäminen oli alisteista organisaation säilymiselle, koettiin liberaalipuolueissa kuitenkin viime kädessä, että alkuperäinen aatepohja ja tavoitteet olivat avain puolueen olemassaolon turvaamisessa.²¹¹

Myös eduskuntaryhmän oikeistolautuminen loi lisääntyviä jännitteitä puolueen sisälle. Erityisesti puolueen lehdistön ja sen edustamien maakuntien näkemykset puolueen linjasta erosivat useissa kohdin merkittävästi. Tasavalta-aatteen ympärille vuonna 1918 kokoontunut edistyspuolue osoittautui olevan pantu kokoon hyvin erilaisista aineksista. Vuonna 1919 saavutetut voitot eivät riittäneet kantaan puoluetta yhtenäisenä kovin pitkälle.

Vuodet 1919–22 edistyspuolue oli joko johtavassa asemassa tai ainakin hallituspuolueena, mutta sen eduskuntaryhmä tai lehdistö ei jaksanut yhtenäisenä tukea puoluetta sen ajamista kysymyksissä. Monia hyviä uudistuksia saatiin ajettua läpi,

²¹⁰ Mylly 1989, 201-210; Jääskeläinen 1964, 28-29.

²¹¹ Dutton 2004, 82-83; Panebianco 1988.

mutta päätökset tehtiin usein määräänemmistöllä, mikä toki erityisesti porvaripuolueiden keskuudessa oli yleistä. Puolueen lehdistö ei myöskään ollut järin yhtenäisistä aineksista kokoonpantu ja myös sen piiristä riitti soraääniä lähes jokaisen eteen tulleen kysymyksen yhteydessä.²¹² Yhtenäisyyttä haastoivat erityisesti näkemuserot kansallisen eheytyksen tarpeesta ja keinoista. Noudatettu politiikka näyttäytyi toisille liian vasemmistolaisena ja toiset olivat huolissaan liiaksi oikealle käyvistä trendistä.

Reformaatiopolitiikan kauden jälkeen sosiaalipoliittiset uudistukset alettiin yhä enemmän nähdä osana talouspolitiikkaa ja niitä tehtäessä pyrittiin kiinnittämään huomiota myös muihin kuin vain työväestön elinehtoihin. Sisällissodan ja maailmansodan kuohunta oli tasaantunut ja vuoden 1918 painoarvo sisäpolitiikassa alkoi heikentyä. Edistyspuolueessa alettiin suhtautua järkipäisemmin ja käytännöllisemmin uudistuksiin, mikä vääjäämättä merkitsi reformi-innon laskua ja reaalipolitiikan voittoa; mitä puolueen oikea laita oli peräänkuuluttanut lähes koko ajan. Kun kansallinen eheyttäminen oli itsenäisyyden alkuvuosina näyttäytynyt lähinnä työväestön kansallistamisena sosiaalipoliittisin uudistuksin, katsottiin nyt, ettei tätä kansanosaa voitu loputtomiin integroida yhteiskuntaan kansantaloutta rasittavin uudistuksin.²¹³

Edistyspuolueen käsityksissä keskustaporvarillisuus pysyi koko sotien välisenä ajan käsitteenä melko muuttumattomana rajaamassa puolueen linjaa suhteessa oikeistoon ja vasemmistoon. Puolue toimi eheyttäjänä sosialistien, agraarien ja konservatiivien keskellä. Toki puolueen sisällä käytiin linjataisteluita sen suhteen, oliko suuntauduttava enemmän keskusta- vai porvari yhteistyöhön, mutta nämäkään kiistat eivät viime kädessä juurikaan heiluttaneet puolueen alkumetreiltä lähtien omaksuttua linjaa. Tarvetta uudistumiselle olisi kenties ollut, mutta uskallus linjan muuttamiseen puuttui.

Maalaisliittolaisessa retoriikassa keskustaporvarillisuus sen sijaan muuttui *Myllyn* mukaan 1920-luvun myötä tarkoittamaan muutosta pienviljelijä-agrarisista kohti tuottaja-agrarisimia. Puolueen linja siirtyi suurista rakenneuudistuksista tuotannon kasvuun. Edistyspuolueen kutistuminen rapautti Maalaisliiton näkökulmasta keskustayhteistyön ja -porvarillisuuden reformipoliittisen hengen.²¹⁴

²¹² Esimerkiksi puoluehallituksen kokouksessa 4.3.1922 valitettiin sitä, ettei lehdistö ollut tarpeellisessa määrässä noudattanut puoluejohdon kantaa ja hallituksen politiikan suuntaviivoja esiintyen tärkeissä kysymyksissä hajanaisena. Lehdistölle päätettiin lähettää paimenkirje, jossa patistettiin yhtenäisempään esiintymiseen. PR 56, KEPA, KA.

²¹³ Vettenranta 1982, 143-44.

²¹⁴ Mylly 1989, 234-235.

2.4 ÄÄRIPÄIDEN PAINEESSA PAITSIOON

Sisäpolitiikan oikeistolaistumiskehityksen ja 1922 eduskuntavaalituloksen taustalla vaikutti merkittävästi sosialidemokraattisen puolueen vasemmistolaistuminen sekä kommunistien nousu eduskuntaan omana ryhmänään. Edellisinä vuosina vallinnut keskustahakuisuus ja vaihtoehdottomuuden tunne oli vahvistanut poliittisen kentän laitoja juuri keskustan kustannuksella. Vaihtoehdottomuuden logiikka ja tunne vaikutusmahdollisuuksien rajallisuudesta harvoin maltillistaa vaan pikemminkin usein terävöittää ja korostaa perimmäisiä arvoja. Poliittisen vasemmiston siirtyminen yhä kauemmas ääri laidalle oli omiaan yhdistämään porvariston oikeaa laitaa eli Kallion johtamaa Maalaisliittoa sekä kokoomusta. Hannu *Soikkanen* korostaa, että SDP:n oikeiston edustajat Tanner ja Ryömä olivat jo hyvän aikaa varoitelleet puoluetovereitaan siitä, että ääri vasemmiston vahvistuminen tulisi johtamaan oikeistorvarien yhteenliittymään ja viemään sisäpolitiikkaa enemmän oikealle.²¹⁵

Kommunistien tulo takaisin eduskuntaan ja puolueen räikeä esiintyminen nostattivat varsin voimakkaita reaktioita porvaripuolueissa. Edistyspuolue oli aina ollut kommunistivastainen ja nyt jopa maltillisen porvarin mitta tuli täyteen. Edistyspuolue tuomitsi aiempaa pontevammin kommunistien toiminnan ja muiden muassa Mantere vaati kaikkien lain suomien keinojen käyttämistä kommunisteja vastaan. Kommunistien edellisissä vaaleissa saama kannatus, ns. läskikapina ja Ruotsissa kesällä 1923 paljastunut suomalaisten kommunistien salaliitto herättivät porvaripiireissä huolta. Seurauksena Kallion hallituksen oikeusministeri Otto Åkesson toimeenpani laajamittaiset kommunistipidätykset kesällä 1923. Kaiken kaikkiaan yli 200 johtavaa kommunistia, myös kaikki 27 kansanedustajaa, pidätettiin. Åkessonin toimenpide oli hieman yllättävä, mutta hallitus asettui sen taakse. Monet pidätetyistä vapautettiin pian, mutta kaikki kansanedustajat vangittiin Turun hovioikeuden päätöksellä lokakuussa 1923. Niin sanottuna Kallion leikkauksena tunnettu toimenpide jätti eduskunnan vajaalukuiseksi, mikä lopulta johti eduskunnan hajottamiseen.²¹⁶

Porvariston oikeistolaistuminen ja vasemmiston vasemmistolaistuminen johtivat puoluekentän laitoja kauemmas toisistaan ja jättivät keskelle kasvavan kuilun, jonka täyttämiseen eivät edistyspuolueen huvenneet ja sisäisesti erimieliset voimat riittäneet. Edistyspuolueen rooli hallituskavaiiluissa alkoikin olla lähinnä oikeistolaisen leiman lieventäjänä vasemmiston suuntaan tai kuten *Mylly* on todennut ”hallitusjunan perävaunu, jota tarvittiin vain vaimentamaan kokoomuslaista kolinaa”. Keskustayhteistyön rappio johti toisaalta myös edistyspuolueen ja eheytysspolitiikan kannalta positiiviseen tulokseen, sillä ääri vasemmiston nousu

²¹⁵ Soikkanen 1975, 418-419.

²¹⁶ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1923, MK B 11139, HYK; Soikkanen 1975, 423-425; Blomstedt 1969, 442-443; Jutikkala 1964a, 36; Vares 1991, 45-46; Suomi 1989, 48.

vahvasti *Soikkasen* mukaan sosialidemokraattien keskuudessa näkemystä vasemmistolaistumiskehityksen oikeistoreaktiota vahvistavasta luonteesta. Tämä johti vuodesta 1923 lähtien oikeistososialidemokraattien nousuun puolueen sisällä.²¹⁷ SDP:n kehitys oli juuri sitä, mihin edistyspuoluelainen eheytysoikeistopolitiikka oli alusta lähtien tähdännyt.

Ääri- ja keskivälikaudet kyseenalaistavat eheytysoikeistopolitiikan

Sisäpolitiikan polarisoituminen edellytti myös edistyspuolueessa linjan määrittelyä suhteessa poliittisen kentän ääri- ja keskivälikaudet. SDP:n edistyskatsannoissa epäedullinen kehitys vaati linjan terävöittämistä vasemmiston suhteen. Linjan terävöittäminen erityisesti ääri- ja keskivälikaudet nähdessä oli tärkeää myös siksi, että maaseudun valitsijoiden ei uskottu ymmärtävän liian vasemmistomyönteistä politiikkaa. Myöskään kansainväliset esimerkit eivät luvanneet hyvää, mikäli puolueen linja suhteessa niin oikealle kuin etenkin vasemmalle pääsisi liian epämääräiseksi. 1900-luvun alkuun sijoittuneen kukoistuskautensa jälkeen esimerkiksi brittiliberaalien suurimmaksi akilleenkantapääksi sotien välisenä aikana osoittautui juuri puolueen kyvyttömyys määrittellä paikkansa suhteessa Labouriin. Sisäiset kiistat puolueen poliittisen linjan suhteen estivät toimivan linjan muodostamisen.²¹⁸

Ääri- ja keskivälikaudet nousu eduskuntaan ja SDP:n luisuminen perässä olivat edistyspuolueelle negatiivisia signaaleja linjan ja eheytysoikeistopolitiikan toteutumisesta. Päämäärä oli aina ollut kumouksellisen vasemmiston rajalinjan siirtäminen mahdollisimman kauas sosialidemokraattisen puolueen vasempaan laitaan tai mieluiten sen ulkopuolelle. Vaaleissa tapahtunut kehitys edellytti nyt tiettyä reflektiota puolueen suhtautumisessa vasemmistoon. Osittainen linjanveto oli toki jo tapahtunut äänestäjien puolesta eduskuntaryhmän oikeistolaistuttua.

Poliittisten painotusten siirtyminen keskustasta kohti ääri- ja keskivälikaudet edellytti myös edistyspuolueelta reaktiota ja linjanveto tapahtui puoluekokouksessa vuonna 1923. Omaksutusta eheytysoikeistopolitiikasta ei kuitenkaan haluttu luopua, vaikka vasemmiston vasemmistolaistumista paheksuttiin. Jouduttiin toteamaan, ettei eheytysoikeistopolitiikka ollut toiminut täysin odotetulla tavalla, mutta linjasta irtautumista ei kuitenkaan tapahtunut. Vaikka suoranaisia mullistuksia ei sisäpolitiikassa ollut tapahtunut, ei kumouksellisuuden hillitsemisessä ollut noudatetun politiikan valossa onnistuttu. Puheenjohtaja Mantere valitteli puoluekokouksessa SDP:n luisumista parlamentarismiin kirkasta puolueen mm. kannatettua kommunistien esitystä kommunistijohtajien armahduksesta. SDP:n esiintyminen oli Mantereen mukaan ollut omiaan synnyttämään epäilyksiä sosialidemokraattisen puolueen parlamentaarisuuden järkähtämättömyydestä. Armahduskysymysten poliittisuus

²¹⁷ Mylly 1989, 210; Soikkanen 1975, 419.

²¹⁸ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 4.5.1924, PR 56, KEPA, KA; Cook 1998; Dutton 2004, 93.

lisääntyi vaatimusten alkaessa koskea johtajia ja yksityisiin rikoksiin syyllistyneitä. SDP:n yhteistyö kommunistien kanssa edusti edistyskatsannoissa ei-toivotavaa kehitystä ja oli omiaan painamaan puolueen linjaa ainakin oikeiston osalta vielä lähemmäs kokoomusta ja Maalaisliittoa.²¹⁹

Eheytysohjelman linjasta ja sosialidemokraattien tuesta keskustapolitiikalle ei haluttu luopua, joten rajankäynti vasemmiston suhteen tehtiin korostamalla puolueen antibolševistista asennetta. Syytöksiä vasemmiston liiallisesta myötällystä ja kosiskelusta pyrittiin hillitsemään alleviivaamalla tiukkaa suhtautumista ääri vasemmistoon. Edistyspuolueen suhde kommunismiin oli Mantereen mukaan erittäin selkeä. Kommunismia, jota pidettiin epäisänmaallisena, laillista yhteiskuntajärjestystä uhmaavana ja uhkaavana liikkeenä, oli kaikin valtiovallan käytettävissä olevin keinoin vastustettava. Nyt oltiin siitä onnellisessa asemassa, että toisin kuin itsenäisyyden alkuperäisenä valtiolla oli käytettävissä tarpeellisia voimakeinoja laillisen yhteiskunta- ja valtiojärjestyksen vihollisia vastaan. Vaikka Mantere oli varsin tiukalla kannalla kommunistien toimien lakkauttamisen suhteen, tarvittaessa voimakeinoja käyttäen, muistutti hän myös, että edistyspuolueen ohjelmaan aina kuulunutta uudistuspolitiikka ei toki sopinut unohtaa.²²⁰

Edes kommunistien räikeä esiintyminen ei saanut edistyspuolueen eheytysohjelmia tukahdutettua. Mantere jatkoikin:

”harkitessamme keinoja työväestömme pelastamiseksi vallankumousohjelmista, emme saa unohtaa sitä uudistusohjelmaa yhteiskunnallisten epäkohtien poistamiseksi, joka aina on kuulunut edistyspuolueen ohjelmaan ja joka vastedeskin on oleva tämän puolueen parhaina pyrintöperinä. Vakuutettuina siitä, että kommunismin paras kukistaminen on oikeaan aikaan ja oikealla ajalla toimeenpantu uudistus, olemme aina tehostaneet sellaisen lainsäädännön ja sellaisen hallinnon tärkeyttä, joka tietää kansan syväin kerrosten kohottamista ihmisarvoisempaan elämään, parempaan taloudelliseen asemaan ja korkeampaan tiedolliseen ja siveelliseen sivistykseen.”²²¹

Edistyspuolueen suhtautuminen sisäministeri Åkessonin toimeenpanemiin kommunistipidätyksiin kesällä 1923 noudatteli Mantereen lausumaa linjaa. Eduskuntaryhmä hyväksyi hallituksen toimenpiteet, sillä pidätykset olivat osoittaneet vääräksi oikeiston väitteet kommunistien suosimisesta ja vasemmiston kannatuksella hallituksessa istumisesta. Hallitus lopetti kommunistien toiminnan heti saatuaan tarpeelliset todisteet. Edistyspuolueen edustajat olivat jo aiemminkin keväällä ilmaisseet kielteisen kantansa suhteessa kommunisteihin, mikä osoitti myös edistysmielisten mitan olevan täynnä. Tervettä työväkeä ja porvaristoa uhkaavat

²¹⁹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 21.-22.4.1923, PR 53, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1923, MK B 11139, HYK; Soikkanen 1975, 423.

²²⁰ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 21.-22.4.1923, PR 53, KEPA, KA; ”Vasemmiston yhteisrintamakysymys tositeossa” 11.3.1923 Turun Sanomat.

²²¹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 21.-22.4.1923, PR 53, KEPA, KA.

kommunistit ja niiden hännystelijät oli Thunebergin mukaan pidettävä kurissa, jos rauhaa ja järjestystä tahdottiin maassa turvata.²²²

Toimenpiteen käyttöarvo tunnustettiin edistyspuolueessa. Kommunismiin vastaisuus oli edistyspuoluelaisille itsestään selvää, joten heille sopi mainiosti, että nyt saatettiin haalistaa vasemmistonmyötäilijän leimaa. Hallituksen edistysjäsenet eivät kuitenkaan kaikilta osin olleet yksimielisesti lähinnä kommunistikansanedustajia koskeneiden pidätysten takana. Kenties oikeimpaan laitaan luettava Ryti kannatti toimenpidettä, mutta Vennola, Pullinen ja Mantere yhtyivät Kallion ja hallituksen vähemmistön kantaan, jonka mukaan ensiksi olisi pidätettävä puolue-toimikunta ja takavarikoitava arkistot ja sen jälkeen mikäli ilmenisi perusteita pidätettävä kansanedustajat. Pidätykset kuitenkin tehtiin Åkessonin suunnitelmien mukaisesti ja hallitus asettui niiden taakse. Toimenpiteet saivat myös edistyslehdistön tuen.²²³

Vaikka kommunistipidätykset oli hyväksytty ainakin ulospäin yksimielisesti ja otettu oikeiston suosionosoitukset vastaan, ei sitä seurannut yksittäisiä 'kapinavankkeja' koskenut Åkessonin armahdusesitys enää ollutkaan yhtä helposti perusteltavissa. Edistysoikeistolle pidätysten luoman nosteen tarveleminen heti perään annettavalla armahdusesityksellä oli virhe. Linna katsoi, että pidätykset olivat vahvistaneet hallituksen ja edistyspuolueen asemaa, mutta armahdusesitys tultaisiin tulkitsemaan heikkouden merkiksi, myönnytykseksi vasemmistolle. Myös Vuokoski epäili, että yksipuolisesti hallituksen taholta esitetty armahdus antoi sen kuvan, että hallitus oli tuntenut erikoista tarvetta armon antamiseen. V. M. J. Viljanenkin piti armahdusesitystä taktisena virheenä, joka horjutti hallituksen ja hallituspuolueiden asemaa. Hän oli sitä mieltä, että edistyspuolueen tulisi pyrkiä pois hallitusvastuusta, sillä ”meitä ei nyt tarvita hallituksessa, mutta jonkun ajan perästä meitä varmasti taas tarvitaan”. Vastustajien joukkoon liittyivät myös monet maakuntien edustajat, jotka ilmaisivat muiden muassa Mikkelin ja Hämeen läänin pohjoisen vaalipiirin armahdusta vastustavat tunnelmat.²²⁴

Armahdusesityksen kannattajat katsoivat asiaa yhteiskunnan, keskusta- ja eheytysoikeistopolitiikan kannalta ja tästä näkökulmasta niin pidätykset kuin armahdusesityskin näyttäytyivät hallitukselle edullisessa valossa. Hallitus oli toisaalta vastustanut voimakkaasti kommunismia, mutta samalla pyrki parantamaan kapinan iskemiä haavoja. Inkilä ja Tuomioja suhtautuivat myönteisesti armahdusesitykseen.

²²² Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1923, MK B 11139, HYK; VP 1923 Linna 291, Thuneberg 298-299.

²²³ Maalaisliiton eduskuntaryhmän pöytäkirja 17.10.1923, KMA; Mylly 1989, 237; ”Toimenpiteet kommunisteja vastaan” 4.8.1923 Turun Sanomat; ”Hallituksen toimenpiteiden johdosta kommunisteja vastaan” 5.8.1923 Turun Sanomat; ”Toimenpiteet kommunisteja vastaan” 6.8.1923 Länsi-Savo; ”Sosialidemokraatit soutamassa ja huopaamassa” 7.8.1923 Turun Sanomat; ”Sosialidemokraatit kommunistien rikollisen toiminnan puolustajina” 11.8.1923 Turun Sanomat; ”Sosialistien 'me vaadimme' -taktiikka” 16.1.1924 Länsi-Savo; ”Jyrkkiä toimenpiteitä” 4.8.1923 Kaleva; ”Sisäpoliittinen asemamme” 11.8.1923 Etelä-Suomen Sanomat.

²²⁴ Kansallisen Edistyspuolueen puolueuuvoston kokous 9.9.1923, PR 58, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kokous päivämätön 1923, PR 56, KEPA, KA.

Toimenpiteeseen ei sisältynyt taktikointia, mutta näin hoidettuna se saatiin ulospäin näyttämään taktikoinnilta. Kansa saattoi saada käsityksen, että armahdusesitys sisälsi hallituksen perääntymisen. Zacharis Castrén painotti, että ”hallitus ei ole pannut painoa sille, miltä asia näyttää, vaan sille mikä on oikeaa”. Presidentti Ståhlberg kannatti Åkessonin armahdusesitystä. Hän oli jo presidenttikautensa alussa todennut, että kapinajohtajat voidaan armahtaa vasta, kun nämä ovat kärsineet rangaistuksestaan vähintään neljä vuotta. Tämä aikaraja tuli vuonna 1923 ajankohtaiseksi ja Ståhlberg katsoi, ettei enää olisi säädettävä mitään yleistä armahdulakia, vaan armahdus oli hoidettava yksityistapauksina presidentin armahdusoikeuden puitteissa.²²⁵

Sosiaaliministeri Mantere pahoitteli, että vallalle oli päässyt väärä käsitys oikeusministerin armahdusesityksestä. Se ei, toisin kuin laajoissa piireissä uskottiin, ollut joukkoarmahdus, vaan yksilöllisen rikollisuuden tutkimista tarkoittava toimenpide, joita oli tähänkin asti oikeusministerien aloitteesta tehty. Mantere muistutti, että kapinan lopullinen selvitys niin pian kuin olosuhteet sen sallivat oli aina kuulunut puolueen ohjelmaan, joten nyt esillä olevaa asiaa ei ainakaan keskustan piirissä tulisi turhaan paisutella. Vennola tuki Mantereen näkemyksiä ja korosti, että kyseessä ei ollut yleinen amnestia, vaan yksityinen armahdus, jollaisia oli käsitelty ennenkin lähes viikoittain.²²⁶

Yleinen näkemys oli, että armahdusten suhteen tulisi pidättäytyä korkeimman oikeuden suosituksissa, mutta että tätä ei pitäisi julkisuudessa ilmaista puolueen virallisena kantana. Puolueneuvosto hyväksyi armahdusesityksen sinänsä, mutta korosti, ettei kyseessä ollut yleinen armahdus. Valtioneuvosto ilmaisi, ettei se ollut vielä asiaa käsitelty, vaan esitys oli puhtaasti oikeusministerin käsialaa ja että se kiihtymys, jonka esitys oli aiheuttanut, oli puhtaasti puutteellisista tiedoista ja niistä aiheutuneista väärinkäsityksistä johtuvaa. Vain Pohjois-Hämettä edustanut Härmälä ei voinut tähän yhtyä, koska näkemys ei hänen mukaansa vastannut sitä mielipidettä, joka hänen vaalipiirissään vallitsi.²²⁷

Vaikka puolueen virallinen kanta oli armahdusten puolesta ainakin periaatteessa, tilanteen käyttöarvo vastustajille otettiin huomioon. Puoluekanslian sanomalehdille lähettämässä kirjoituksissa edistyspuolueen todettiin suhtautuneen armahdukseen arvostelevasti, muttei koettu tarvetta revitellä kysymyksellä, kuten oikeisto oli tehnyt.²²⁸ Edistyspuolue pyrki siis samalla syömään ja säästämään kakkuaan. Edistysjohdon enemmistön näkökulmasta vasemmisto oli selkeästi kahtia jakautunut ja se uskoi, että olisi mahdollista kannattaa toista ja vastustaa toista. Kansan ja oikeiston piirissä tällainen katsantokanta ei ollut järin kovassa kurssissa vaan

²²⁵ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kokous päiväämätön 1923, PR 56, KEPA, KA; Blomstedt 1969, 438.

²²⁶ Kansallisen Edistyspuolueen puolueneuvoston kokous 9.9.1923, PR 58, KEPA, KA.

²²⁷ Kansallisen Edistyspuolueen puolueneuvoston kokous 9.9.1923, PR 58, KEPA, KA.

²²⁸ Ks. esim. ”Semmoinen on tää keskustaporvari” puoluekanslian sanomalehdille lähetetyt kirjoitukset 1923, PR 84, KEPA, KA.

vasemmisto nähtiin usein monoliittina, johon ei ollut mahdollista suhtautua sekä myönteisesti että kielteisesti.

Armahduksesta keskusteltaessa käytetyt puheenvuorot osoittivat, että edistyspuolueen piirissä oli niitä, jotka katsoivat, että vasemmiston myötäilyssä oli menty liian pitkälle. Ääri vasemmiston nousu johti poliittisen kentän polarisoitumisen ohella oikeistolaisten mielialojen voimistumiseen myös poliittisen elämän ulkopuolella. Eheytysoikeistolaisten toteutumista haastoivat siis ääri vasemmiston ohella myös edistysnäkökulmasta äärimmäiseen oikeistoon muodostuneet voimat. Nousukauden merkeissä kuluneiden ensimmäisten itsenäisyyden vuosien jälkeen sisällissodan ja valtiomuototaistelun jälkeensä jättämät kompromissit alkoivat jälleen nostaa päätään. Olot olivat vakiintuneet ja akuutit uhat poistuneet, joten oikealla ja vasemmalla kytevä tyytymättömyys pääsi nousemaan pintaan. Eheytysoikeistolaisten onnistumista kyseenalaistettiin niin oman puolueen kuin molempien poliittisten ääri laitojenkin taholta.

Eurooppalaisen äärioikeistolaisen liikehdinnän aloittanut Italian fasistien valtaannousu näkyi myös suomalaisessa sisäpoliittisessa keskustelussa. Mantere nosti puoluekokouksessa vuonna 1924 esiin ”fasistisen hourailun”, jota tietyissä kansalaispiireissä oli ilmennyt. Hän viittasi muun muassa kommunisminvastaista valistustoimintaa harjoittaneen Suomen suojelusliiton fasismia ihannoiviin kannanotoihin ja totesi, että tällaiset lausunnot herättivät hämmästyä ja harmia lainalaista yhteiskunnallista kehitystä kannattavissa kansalaisissa.²²⁹

Oikeistossa, puoluehallituksen mukaan erityisesti ruotsinkielisessä lehdistössä, virinnyttä vastakaikua fasismin suhteen kuvailtiin parlamentarisminvastaiseksi voimapolitiikan ihailuksi, joista

”ilmiöistä voi selvästi huomata, että oikeistonkin keskuudessa on suunnitelmia ja pyrkimyksiä parlamentarismia vastaan. Ne rajoittunevat kuitenkin, ainakin toistaiseksi, varsin ahtaisiin edesvastuuttomiin piireihin.”

Oikeistolehdistön peittämättömän fasismi-ihailun tai vasemmiston vähemmistö-diktatuurihaaveiden ei kuitenkaan todellisuudessa uskottu uhkaavan kansanvaltaista yhteiskuntarakennetta.²³⁰

Vaikka puoluejohdon asenne äärioikealle oli torjuva, osoitti suhtautuminen tammi-kuussa 1923 perustettuun Suomen Suojelusliittoon, että näkemyseroja, joita ei suhteessa kommunismin vastustamiseen ilmennyt, näkyi suhteessa oikeiston ääri-laidan edesottamuksiin. Toiset pitivät suojelusliittoa yhteisen kansantahdon

²²⁹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 8.-9.3.1924, PR 53, KEPA, KA.

²³⁰ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1922-23, MK B 12870; Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1923-24, MK B 12874, HYK; 15.2.1923 Hämeenlinnan Kansallisen Edistysseuran vuosikokous, side 2, HäKEA, HMA; ”Varoittavia esimerkkejä” 20.3.1924 Etelä-Suomen Sanomat.

ilmauksena ja toiset fasistisena liikkeenä. Se voitiin nähdä joko keskustapolitiikkaa vastaan tähdättynä²³¹ tai porvariston eheytymistä edistävänä.

Länsi-Savon Kaslin uskoi suojelusliiton puolueiden yläpuolella toimivana valistusjärjestönä edistävän kansan eheytymistä ja ehkäisevän vuoden 1918 tapahtumia toistumasta. Järjestön taholta ei olisi odotettavissa mitään, mikä uhkasi keskustan reformityötä. Suojeluskuntien sisällä enemmän maltillisten joukkoon luettava edistyspuoluelainen Sulo Heiniö oli perustamassa suojelusliittoa, joten täysin vivahteetonta vastustusta hanke ei edistyspuoluelaisten joukossa kohdannut. Vaikka akuuttia oikeistokaappauksen vaaraa ei nähtykään olevan, kehotti puoluekanslia kuitenkin valppauteen yltyneen kansanvallan ja kansanvaltaisten puolueiden vastaisen hengen torjumiseksi.²³²

Jos kommunismin tukahduttamiseksi oltiin valmiita eheytyamisen hengessä tukemaan mm. pitkälle meneviä armahduksia, ei sama logiikka ja ymmärrys ulottunut vastakkaiseen laitaan. Puoluejohto pisti fasismihourailut edesvastuuttomien pienten piirien piikkiin eikä katsonut, että oikeiston suhteen olisi tarpeen edistys- ja uudistuspolitiikalla vähentää kumouksellisen aineksen määrää. Kumouksesta puhuttaessa se nähtiin aina tulevaksi vasemmalta. Vallankumous oli seurausta vanhoillisesta politiikasta ja vallankumous voidaan estää uudistusmielisellä politiikalla.²³³

Suomen oloissa ja edistyspuolueen käsityksissä uudistuspolitiikan kohteena oli työväestö, jonka keskuudesta vallankumous oli noussut ja jonka keskuudessa sitä edelleen haudottiin. Yhteiskuntajärjestyksen uhka tuli vielä 1920-luvun kontekstissa aina vasemmalta eikä oikeistoa ollut tarvetta eheyttää. Se oli jo sivistynyttä, keski- tai yläluokkaista ja sen luettiin kuitenkin kuuluvan sisällissodan luoman jakoviivan samalle puolelle kuin edistyspuolue. Oikeiston piirissä nousseet äärioikeistolaiset ilmiöt nähtiin väliaikaisena pienten piirien hourailuna, joka kompassuisi ennen pitkää omaan mahdottomuuteensa.

Erävoitto ”kuolinkamppailussa”- vuoden 1924 eduskuntavaalit

Kommunistipidätykset johtivat lopulta eduskunnan hajotukseen ja uusiin vaaleihin vain puolitoista vuotta edellisten jälkeen. Armahduskysymys, joka edistyspuolueessa oli nostattanut eniten keskustelua, ei kuitenkaan ollut hajotukseen johtanut

²³¹ ”Mikä on tarkoitus?” 1.2.1923 *Etelä-Suomen Sanomat*.

²³² Puoluekansalian sanomalehdille lähetetyt kirjoitukset 1923, PR 84, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen Oulun läänin eteläisen vaalipiirin piirikokous 15.4.1923 kansio 1, Kansallisen Edistyspuolueen Oulun läänin eteläisen vaalipiirin arkisto, OMA; ”Suomen suojelusliitto” 1.2.1923 *Turun Sanomat*; ”Kokoomuksen kiivaimmisto” 25.9.1923 *Turun Sanomat*; ”Sovinnon ääni oikeistossa” 11.10.1923 *Turun Sanomat*; ”Oireitako parempaan porvarilliseen yhteisymmärrykseen?” 14.10.1923 *Turun Sanomat*; ”Suomen Suojelusliiton tehtävä” 28.2.1923 *Länsi-Savo*; Selen 2001, 125.

²³³ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 8.-9.3.1924, PR 53, KEPA, KA.

seikka, vaan kiistakysymykseksi hallituksen, eduskunnan ja presidentin kesken osoittautui kommunistipidätysten aiheuttama eduskunnan vajaalukuisuus. Vasemmisto peräänkuulutti eduskunnan saattamista täysilukuiseksi, kun taas hallitus halusi odottaa oikeuden päätöstä kommunistiedustajia vastaan nostetussa oikeusjutussa. Pääministeri Kallio ja presidentti Ståhlberg olivat vahvasti eduskunnan hajotuksen kannalla, mutta hallituksen muut ministerit eivät tukeneet pääministerin esitystä. Vennola vastusti uusia vaaleja vedoten siihen, että ne toisivat vain uudet kommunistit eduskuntaan, ja Åkessonin toimenpide jäisi hyödyttömäksi.²³⁴

Edistyspuolueessa vastakkain asettuivat laillisuuden ja parlamentarismien periaatteet. Kysymys oli siitä, oliko etusijalla eduskunnan legitimitetti eli saattaminen täysilukuiseksi vai oliko täysin laillista ja kommunismin vastustamisen nimissä suotavaa odottaa oikeuden päätöstä kommunistiedustajien osalta. Eduskunnan päätösvaltaisuutta ja parlamentarismien toimivaltaa puolustaneet Mantere ja W.A. Lavonius olivat ehdottomasti eduskunnan hajottamisen kannalla. Se tulisi tehdä heti, kun kiireisimmät asiat oli saatu käsiteltyä. Tämä oli parlamentarismien ylläpitämisen kannalta välttämätöntä. Enemmistö sitä vastoin ei nähnyt hajottamisvaatimuksille pohjaa ainakaan ennen kuin tuomioistuimesta oli saatu päätös vangittujen kommunistiedustajien asiassa. Tuomioja katsoi, ettei eduskunnan hajottamiselle ollut ennen hovioikeuden päätöstä asiallista syytä. Virinneessä keskustelussa Tuomiojan näkökantoihin yhtyivät muiden muassa Vennola, Z. Castrén ja K.N. Rauhala.²³⁵

Puolueneuvoston hyväksymä linja noudatti Tuomiojan keskusvaliokunnassa esittämää kantaa. Ennen tuomioistuimen päätöstä vaatimus uusien eduskuntavaalien toimeenpanemisesta oli ennenaikainen ja asiallista pohjaa vailla. Mikäli vangitut edustajat ja heidän varamiehensä tuomittaisiin, voitaisiin järjestää uudet vaalit ja antaa kansalle mahdollisuus sanoa mielipiteensä kommunistien toiminnasta. Eduskunnan ei tulisi vajaalukuisena käsitellä muita kuin välttämättöimpiä asioita, kuten talousarvioesitystä. Tämän kannan taakse asettuivat lähes kaikki puolueneuvoston jäsenet. Oikeistoon kallistuneet Albin Pulkkinen, Aaro Jaskari, Mandi Hannula ja K. V. Vuokoski totesivat, etteivät voineet yhtyä ponsiin, joissa eduskunnan hajotus hyväksyttiin tai eduskunnan toimivaltaa rajoitettiin. Kommunismin vastustaminen ajoi lakitekniesten seikkojen ohi.²³⁶

Myös puoluelehdistö noudatti hajanaista linjaa ja eduskunnan hajottaminen nähtiin joko perusteettomana, onnettomana ennakkotapauksena,²³⁷ mahdollisuutena

²³⁴ 20.10.1923 ja 14.1.1924 Vennolan muistiinpanot hallituksen kokouksesta, kansio 15, JHVK, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puolueneuvoston kokous 9.9.1923, PR 58, KEPA, KA; Ståhlberg 1985, 265; Blomstedt 1969, 442-443.

²³⁵ Kansallisen Edistyspuolueen keskusvaliokunnan kokous 15.10.1923, PR 60, KEPA, KA; Edistysmielisen klubin perustava kokous 17.10.1923, PR 62, KEPA, KA.

²³⁶ Kansallisen Edistyspuolueen puolueneuvoston kokous 21.10.1923, PR 58, KEPA, KA; Kansallisen edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1923-24, MK B 12871, HYK;VP 1923 Linna 1766.

²³⁷ ”Hallituskysymys” 16.12.1923 Kaleva; ”Hallituksen vaihdos” 20.1.1924 Kaleva; ”Valtiollisen

kommunismien vastustamisen hengessä²³⁸ tai puhtaasti välttämättömyytenä.²³⁹ Puoluekansliasta lähetetyssä kirjoituksessa hajotuksen taakse toivottiin useiden eduskuntaryhmien kannatusta, jotta vaalitaistelussa kommunismien vastainen rintama olisi mahdollisimman laaja.²⁴⁰

Hallituksen neuvotteluissa sekä Mantere, joka alun perin oli kannattanut hajotusta, että Vennola vastustivat eduskunnan hajotusta puolueen virallisen linjan mukaisesti. Uudet vaalit tulisi toteuttaa vasta jos oikeuden päätös olisi vapauttava. Presidentti Ståhlberg oli kuitenkin hajottamisen kannalla, ja hallitus lähinnä edistyspuolueen Rytin sekä muiden maalaisliittolaisten ministerien kuin pääministeri Kallion johdolla tuki presidentin päätöstä. Ståhlbergin edistyspuolueen enemmistön kannasta eriävä ratkaisu otettiin neutraalisti vastaan. Presidenttiä kohtaan ei esitetty syytöksiä, vaan hänen katsottiin toimineen isänmaallisen vakaumuksensa ohjaamana ja laillisin valtuuksin.²⁴¹

Huolimatta eriävästä mielipiteestä edistyspuolueen ja presidentin välillä Cajanderin virkamieshallituksen nimittämistä pidettiin lehdistössä kuitenkin hyvänä ratkaisuna. Oppositiossa presidentin ratkaisu ei saanut osakseen yhtä suurta ymmärrystä kuin edistyspuolueen piirissä. Kokoomus oli pettynyt ja oppositiopuolueena sillä ei ollut mitään velvollisuutta esiintyä maltillisesti. Ingman rustasi *Vesikansan* mukaan asiasta kuultuaan Suomalaisen klubin pöydässä tuomitsevan pääkirjoituksen *Uuteen Suomeen*. *Hufvudstadsbladet* sen sijaan antoi tunnustuksen presidentin pitäytymisessä periaatteissaan, vaikka lehti tai RKP sen paremmin ei tehtyä ratkaisua hyväksynytäkään.²⁴²

Edistyspuolue pitäytyi presidentin näkemyksistä huolimatta valitulla kannalla. Laillisuus meni parlamentaaristen periaatteiden edelle. Mantere korosti edistyspuolueen katsoneen, että asiassa olisi tullut odottaa hovioikeuden päätöstä. Suhteessa kommunismiin puolueen linja ei kuitenkaan ollut muuttunut. Vaikka vaalien tunnussana olikin kommunismia vastaan, Mantere korosti, että oli varotettava, ettei kumouksellisuuden voimaa arvioida suuremmaksi kuin se todellisuudessa oli. Kansan valtava enemmistö seisoikin kuitenkin horjumattomana laillisen

aseman selvittäminen” 17.1.1924 Helsingin Sanomat; ”Kommunistipidätysten jälkimaininkeja” 29.9.1923 Turun Sanomat; ”Vieläkin uusien vaalien vaatimuksesta” 5.10.1923 Turun Sanomat; ”Sosialidemokratit jarruttamassa” 20.10.1923 Turun Sanomat.

²³⁸ ”Kysymys eduskunnan hajoittamisesta” 12.10.1923 Länsi-Savo.

²³⁹ ”Kysymys eduskunnan hajoittamisesta” 13.10.1923 Etelä-Suomen Sanomat.

²⁴⁰ ”Eduskunnan kokoontuessa” puoluekanslian lähetetyt 1923, PR 84, KEPA. KA.

²⁴¹ 20.10.1923 ja 14.1.1924 Vennolan muistiinpanot hallituksen kokouksesta, kansio 15, JHVK, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1923-24, MK B 12871, HYK; Blomstedt 1969, 444-445; Kekkonen 2013, 44-48.

²⁴² ”Edistyspuolueen kanta uusiin vaaleihin” 23.1.1924 Turun Sanomat; ”Valtiolliset vaalit edessä” 18.1.1924 Länsi-Savo; ”Maahan on saatava työkykyinen eduskunta” 6.2.1924 Länsi-Savo; ”Presidentin oikeus vedota kansaan” 22.1.1924 Helsingin Sanomat; ”Tasavallan presidentti käyttää oikeutta eduskunnan hajoittamiseen” 17.1.1924 Kaleva; ”Ratkaisu” 17.1.1924 Keski-Suomalainen; ”Aseman ratkaisu” 18.1.1924 Karjalan Aamulehti; ”Aseman selvittämiseksi” 18.1.1924 Uusi Suomi; ”Dagens budskap” 16.1.1924 Hufvudstadsbladet; Vesikansa 1997, 298.

valtio- ja yhteiskuntajärjestyksen takana. Tiettyä antipatiaa suhteessa sosialidemokraattien kommunisteille antamaan tukeen kuitenkin tunnettiin eikä SDP:n jyrkkiä pyrkimyksiä eduskunnan hajottamiseksi hyväksytty ja puolueen siirtyminen vasemmalle pistettiin pahoitellen merkille. Vasemmiston uhkailun edessä ei tullut taipua.²⁴³

Liberaalietiikka ei taipunut hyödyntämään tilanteen mahdollisuuksia täysimääräisesti, sillä omaksuttu eheytysohjelma ei suosinut kansalaisoikeuksia rajoittavia pakkovallan keinoja äärivasemmiston suitsimisessa. Toimenpiteisiin taivutettiin ja ne periaatteessa hyväksyttiin, mutta julkisuudessa ja vaalikamppailussa ei haluttu ryöstöviljellä pakkovallan kautta saavutettua ”eheytmistä”. Ajankohdan poliittisessa ilmastossa ei kuitenkaan kannattanut lähteä tarpeettoman voimakkaasti puolustamaan parlamentarismia tai kyseenalaistamaan kommunistipidätysten laillisuutta, sillä tällaiset avaukset olisivat nopeasti kääntyneet puoluetta vastaan.

Puoluesihteri Hannes Salovaara tiedotti kenttää jo hyvissä ajoin ennen aikaisista vaaleista, ”jotta tietäisitte ajoissa ryhtyä asianmukaisiin toimenpiteisiin”. Poliittisten edellytysten hän katsoi nyt olevan paljon paremmat kuin kaksi vuotta aiemmin, sillä edistyspuolueella oli esittää positiivisia saavutuksia. Talous- ja sisäpolitiikan saralla oli saavutettu parannusta, puolueen suhtautuminen kommunisteihin oli selvä ja puolue sisältä ehyt. Kansan hyvinvointia oli pystytty edistämään edistysmielistä keskustapolitiikkaa ajamalla. Kun poliittiset edellytykset olivat kohdallaan, ei menestystä saanut nyt pilata heikolla vaalitoiminnalla.²⁴⁴

Vaalitaistelun keskiössä olivat jälleen tutut teemat: Laillisuus, edistys ja kokonaisuuden etu. Vaikka edistyspuolue yleispuolueeteemoineen leimattiin vastustajien parissa mm. joukoksi poliittisella hyväntekeväisyydellä herkuttelevia idealisteja tai keskustasuunnan eheyttävään ja onnellistuttavaan vaikutukseen uskovia tosiedistysmielisiä, vaalien päätavoitteesta eli kommunismin vastustamisesta kaikki porvaripuolueet olivat yksimielisiä. Sen sijaan kyse oli menettelytapaeroista. Puoluekansliasta korostettiin, että edistyspuolue pyrki kaikkia lain myöntämiä keinoja käyttäen ja yhteiskunnallisen valistustyön avulla estämään kommunistien toiminnan, kun taas oikeistossa oltiin valmiita jopa hallitusmuodon vastaiseen oma-aloitteiseen itsepuolustukseen kommunismin kukistamiseksi. Oikeiston keskustahallitukseen kohdistama kritiikki niiden kyvyttömyydestä ”säilyttää yhteiskuntaa” ei ollut tasoittanut tietä yhteistyölle, vaikka kommunistipidätysten

²⁴³ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 8.-9.3.1924, PR 53 ja puolueoimiston lähetetyt 1923 ja 1924, PR 84, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1923-24, MK B 12871, HYK; Edistyspuolueen järjestövaliokunta vahvisti edelleen puolueen noudattavan puolueuuvoston päätöstä kokouksessaan 26.12.1923, PR 58, KEPA, KA.

²⁴⁴ 7.1.1924 Puoluekanslian kirje tulevasta vaalitaistelusta ja 27.2.1924 Kansallisen Edistyspuolueen piiritoimikunnille, PR 64 ja ”Miten valmistaudutaan vaaleihin” puolueoimiston lähetetyt 1924, PR 84, KEPA, KA.

merkitys ja porvaririntaman tärkeys tässä yhteydessä tunnustettiin myös edistyspuolueessa.²⁴⁵

Edistyspuolue ei vaalitaistelussa säästynyt liberaalipuolueisiin yleisesti kohdistuneelta kritiikiltä, jossa niiden periaatteet ja arvot nähtiin idealismina. Liberaalit eivät vastustajiensa mielestä ymmärtäneet tilanteen vaatimuksia vaan pitäytyivät vastustajien mielestä epäonnistuneeksi osoittautuneessa näkemyksessään äärivastustajien hillitsemisessä eheytysoikeistopolitiittisin keinoin. Vasemmiston silmissä taas edistyspuolue näytti hukanneen radikaalit porvarilliset aineksensa ja liittyneen oikeistoporvarien joukkoon.

Idealismikritiikkiä esitettiin myös edistyspuolueen sisältä. Puolueen oikeaan laitaan sijoittunut *Länsi-Savo* puhui vaalien alla yhä voimakkaammin porvari yhteistyön puolesta. Se uskoi, että vasemmistoenemmistöinen eduskunta tarkoittaisi kaikkien sisällissodan jälkeisten saavutusten murenemistä. Muut kysymykset jäivät kommunismin vastustamisen rinnalla varjoon, sillä porvarien oli nyt käytettävä tilaisuus hyväkseen kommunismin kitkemiseksi maasta.²⁴⁶ Näistä porvari yhteistyömyönteisistä avauksista huolimatta kokoomuksen tavoittelema kommunismin vastainen rintama jäi heikoksi. Katkeruus näkyi *Uinon* mukaan siinä, että edistyspuoluetta syytettiin uskonnollisuutta hipovasta luottamuksesta uudistusten ja armahduspolitiikan autuaaksitekevyyteen, mitä tuli kansan ehyttämiseen.²⁴⁷

Vaaliliittojen solmiminen jäi vaalipiirien oman harkinnan varaiseksi. Puoluejohdon taholta oli mahdotonta esittää mitään sitovaa ohjetta tai solmia puoluetasolla virallista vaaliliittoa. Yhteistyömahdollisuudet oli punnittava jokaisen piirin kohdalla erikseen, kuten edellisissäkin vaaleissa. Vaaliliittojen todennäköisyys riippui Salovaaran mukaan paikallisista voimasuhteista ja enemmän tai vähemmän kiristyneistä puolue-erimielisyyksistä.²⁴⁸

²⁴⁵ ”Sama pyrkimys, eri keinot” puoluekanslian lähetetyt 1924, PR 84, KEPA, KA; Kuopion läänin läntisen vaalipiirin piiritoimikunnan kokous 7.2.1924, kansio Ca1, Kansallisen edistyspuolueen Pohjois-Savon piirijärjestön arkisto, JoMA; ”Maalaisliiton luokkapyrkimykset” 14.3.1924 Helsingin Sanomat. Luonnehdinta edistyspuolueesta idealisteina oli lainattu pääkirjoitukseen Suomen Sosialidemokraatista; Kansallisen edistyspuolueen vaalijulistus ks. esim. 19.2.1924 Helsingin Sanomat; ”Vaalit ovat maan puolustustaistelua” 8.2.1924 Turun Sanomat; ”Puoluekokouksen alkaessa” 8.3.1924 Helsingin Sanomat; ”Keskustasuunta” 16.3.1924 Uusi Suomi; ”Kutistuva puolue” 14.3.1924 Suomen Sosialidemokraatti.

²⁴⁶ ”Lähestyvät valtiolliset vaalit” 21.1.1924 Länsi-Savo; ”Maahan on saatava työkykyinen eduskunta” 6.2.1924 Länsi-Savo.

²⁴⁷ Uino 1994, 435.

²⁴⁸ 25.1.1924 Puoluesihtööri Salovaara W. F. Ilmonille ja 12.2.1924 Puoluesihtööri Salovaara J Hakkaraiselle, PR 64; Ks. myös Puoluetoimiston sanomalehdille lähetetyt kirjoitukset 1924, PR 84, KEPA, KA; Uino 1994, 435; ”Vaaliliitto Oulun läänin pohjoisessa vaalipiirissä” 23.2.1924 Kaleva; ”Vaaliliittohankkeiden rauettua” 21.2.1924 Etelä-Saimaa; Perusteena vaaliliitoista kieltäytymiselle esitettiin Maalaisliiton ”käsittämätön” kieltäytyminen sekä sosialidemokraattien ja kommunistien solmima vaaliliitto. Puoluejohdon antipatia kokoomusyhteistyötä kohtaan oli tunnettua, mutta tätä mielipidettä ei yksimielisesti kuitenkaan jaettu kentän tasolla. Useissa piireissä ja paikallisyhdistyksissä oltiin valmiita muodostamaan vaaliliitto myös kokoomuksen kanssa. Ensisijalla oli toki kaikkien suomalaisten porvarien vaaliliitto, mutta nämä hankkeet raukesivat

Todennäköisimmän vaaliliittokumppanin Maalaisliiton kanssa välit olivat kireät. *Helsingin Sanomissa* arveltiin, että hallituskumppanin joukoissa oli noussut vallalle virtauksia, jotka eivät halunneet keskustapuolueiden yhteistyötä vaaleissa, tai kenties niiden jälkeenkään. Kaiken kaikkiaan lehti kuitenkin kannatti kansallisen keskustarintaman muodostamista yltiöruotsalaisen oikeiston ja yltiösosialistisen vasemmiston välille. Puoluetoimiston kiertokirje piiritoimikunnille korosti Maalaisliiton puhalteluvan nyt luokkahenkeä valitsijoihinsa. Myös pyrkimyksiä vaaliyhteistyön tekemiseen kuitenkin oli. Maalaisliittolaisen *Savon Sanomien* Lassi Hiekkala lähestyi Eero Erkköä ehdottaen keskustalehdistön yhteistä linjaa vaalitaistelussa, sillä vaalitaistelussa ei keskustapuolueilla pitäisi olla ”mitään aivan sovittamattomia ja taktilliseltakaan kannalta välttämättömästi tehostettavia erimielisyyksiä”. Keskinäisellä kinastelulla hyödytettäisiin Hiekkalan mukaan vain poliittisen kentän laitoja.²⁴⁹ Hiekkala tosin edusti omassa puolueessaan keskustayhteistyöhön varsin myönteisesti suhtautunutta siipeä, mikä johti lopulta Hiekkalan siirtymiseen edistyspuolueeseen ja Helsingin Sanomien palvelukseen 1930-luvun alussa.

Edistyspuolueen vaalitaistelussa näkyi sen sisäinen ristiriita oikeistolaistuneen eduskuntaryhmän ja keskusta- ja eheytyspoliittisissa teemoissa vahvasti pitäytyneen puolueen virallisen linjan välillä. Edistyspuolue oli kahden tulen välissä: Kommunistipidätysten saama suuri suosio olisi edellyttänyt tilanteen ja oikeistolaistuneen ilmapiiriin hyödyntämistä, mutta liberalistin sydän ei antanut periksi luopua omaksutusta keskustapoliittisesta linjasta ja asettua voimakkaammin selkeiden kansalaisvapauksia rajoittaneiden toimenpiteiden kannattajiksi. Puolueen periaatteet ja arvot olivat kuitenkin rakentuneet pehmeämpien eheytyскеinojen varaan.

Kevään 1924 hajotusvaaleissa ei tulosten valossa tapahtunut niin radikaalia muutosta eduskunnan voimasuhteissa kuin vuoden 1922 vaaleissa oli tapahtunut. Kommunistit uusivat eduskuntaedustuksensa, joskin nyt Sosialistisen työväen ja pienviljelijäin vaaliliiton nimellä ja yhdeksän kansanedustajaa pienemmällä eduskuntaryhmällä. Suurin voittaja paikkaluvuissa oli SDP. Myös edistyspuolue saavutti tunnustuksen politiikalleen ja lisäsi edustajapaikkojaan kahdella. Ilmeisesti kommunistipidätykset olivat jossain määrin sataneet myös edistyspuolueen

Maalaisliiton vastustukseen. Mm. Pohjois-Hämeen ja Kuopion läntisen piirin kokouksissa sekä Sortavalan ja Salmen edistysmielisten piirissä oli halukkuutta yhteistyöhön kokoomuksen kanssa. Kansallisen Edistyspuolueen toiminta -palsta 13.2. ja 14.2.1924 Helsingin Sanomat.

²⁴⁹ Puoluetoimiston kirje piiritoimikunnille, kansio Ea1, Kansallisen edistyspuolueen Kuopion läänin itäisen vaalipiirin piirijärjestön arkisto, JoMA; 18.1.1924 Lassi Hiekkala Eero Erkolle, kansio A2, Eero Erkon Helsingin Sanomiin liittyvä arkisto, PA. Kirjeessä ilmoitettu vuosi on 1923, mutta sisällön perusteella se on kirjoitettu seuraavana vuonna; ”Keskustan yhteistoiminta vaaleissa” 30.1.1924 Helsingin Sanomat; ”Vaaliliittojen edellytykset” 6.2.1924 Helsingin Sanomat; ”Keskustapolitiikan jatkaminen” 8.2.1924 Helsingin Sanomat; ”Maalaisliitto ja keskustapolitiikka” 17.2.1924 Helsingin Sanomat; ”Tulos vaaliliittohommista Hämeen läänin pohjoisessa vaalipiirissä” 20.2.1924 Maaseudun Sanomat; 27.2.1924.

laariin, vaikka puolue ei tätä momentumia muiden porvareiden tapaan yhtä voimakkaasti hyödyntänytkään.

SDP	60 (+7)
Maalaisliitto	44 (-1)
Kokoomus	38 (+3)
RKP	23 (-2)
SSTP*	18 (-9)
Edistys	17 (+2)

Taulukko 2. *Suomen Sosialistinen Työväenpuolue. Suomen virallinen tilasto. Vaalitulokset XXIX.

Vaalien tulos oli edistyspuolueen kannalta tyydyttävä. Kokoomuslehdistön povaa-
masta edistyspuolueen kuolinkamppailusta oli ainakin tällä kertaa otettu erävoitto.
Edistyspuolue voitti kaksi paikkaa, kommunistien edustus pieneni eivätkä muut
porvaripuolueet tällä kertaa vieneet edistyspuolueen ääniä. Porvaristo säilytti
enemmistönsä eduskunnassa, joten siltäkin osin vaalit olivat onnistuneet. Edistys-
puolueen todettiin olevan elpymässä edellisvaalien aiheuttamasta lamaannuksen
tilasta. Nyt ei kuitenkaan saanut jäädä lepäämään laakereillaan, vaan vaalitaistossa
herännyttä valistustyötä oli edelleen jatkettava, jotta tulevaisuudessa voitaisiin
jälleen lisätä kannatusta.²⁵⁰

Kommunistien äänen siirtyminen sosialidemokraattien hyväksi nähtiin *Turun
Sanomissa* yhteiskunnan tervehtymisenä, vaikka vasemmistopuolueiden yhteis-
työn uskottiinkin jatkuvan eduskunnassa. *Länsi-Savon* näkemykset vaalituloksesta
eivät olleet yhtä positiivisia. Porvarillisen rintaman hajanaisuus oli tehnyt tyhjäksi
tavoitteet vasemmiston vallan kaventamisesta. Kommunisteilta sosialidemokraa-
teille siirtyneet äänet eivät jaksaneet lehteä tyydyttää. Edistyspuolueeseen lukeutu-
neen lehden mukaan kommunistipidätysten luoma momentum oli hyödynnetty
surkeasti keskinäiseen kiistelyyn.²⁵¹

Vaalikannatuksella mitattuna kommunistipidätykset olivat osoittautuneet oikeaksi
toimenpiteeksi oikeistolaistuneessa sisäpoliittisessa ilmapiirissä. Myös edistys-
puolue hyötyi tästä, vaikka sitä ei julkisesti tunnustettukaan, vaan haluttiin esittää
menestys eheytyksipolitiikan tuloksena. Mantere totesi pienen vaalivoiton innoit-
tamana, että edistyspuolueen edustamalla aatteilla oli edelleen kannatusta. Merkit-
tävää hänen mukaansa oli se, että vuoden 1922 vaaleissa murskatappion kärsinyt
edistyspuolue oli hallituksesta käsin pystynyt pysäyttämään valitsijajoukkojen
vähenemisen. Koska edistys oli ottanut osaa Kallion hallitukseen varsin eripurai-

²⁵⁰ Puoluetoimistosta saapunut kirje 14.4.1924, kansio 1, Kansallisen Edistyspuolueen Oulun läänin
eteläisen vaalipiirin arkisto, OMA; ”Wastaus kuolunennustuksiin” 11.4.1924 Karjalan Aamulehti.

²⁵¹ ”Edistysmielisyyden ja äskeiset vaalit” 10.4.1924 Etelä-Saimaa; ”Ensimmäiset tiedot
vaalituloksesta” 5.4.1924 Turun Sanomat; ”Mietteitä vaalien jälkeen” 6.4.1924 Turun Sanomat;
”Armahduskysymys kait taaskin eduskuntaan” 12.4.1924 Turun Sanomat; ”Vaalien jälkeen I”
11.4.1924 Länsi-Savo.

senä, halusi Mantere nyt nähdä saavutetun vaalimenestyksen osoituksena siitä, ettei politiikassa tullut pelästyä tappionkaan hetkellä. Hallitukseen menoa oli vastustettu juuri vaalitappion perusteella. Mantere pyrki kokoamaan joukkojaan toteamalla, että niin kauan kuin oli sisäistä elinvoimaa ja uskoa tarkoitusten oikeuteen ei ollut syytä herpaantua tappioidenkaan hetkellä. Kannattajat palaisivat kyllä aikanaan ennemmin tai myöhemmin.²⁵²

Vaalituloksen analyysi osoitti Mantereelta juuri sellaista idealismia, josta edistyspuoluetta oli syytetty. Toki puhe pidettiin puoluekokouksessa, jossa sen tarkoituksena oli nostattaa puoluehenkeä ja moraalialia, mutta todellisuus saattoi kuitenkin olla se, että edistyspuolue oli enemmän saavuttanut pienen menestyksen omasta poliittisesta linjastaan huolimatta. Kommunistipidätysten toimeenpanoa kun ei oikein voida lukea edistyspuolueen ansioksi. Ainoastaan se, ettei puolue lähtenyt niitä vastustamaan, vaan hyväksyi toimenpiteen, toimi sen eduksi. Edistyspuolue oli välttänyt sen, mistä erityisesti lehdistö oli varoitellut Kallion hallitukseen osallistumisen yhteydessä. Edellisissä vaaleissa kärsitty tappio ei ollutkaan kumuloinut hallitusvastuun myötä. Poliittisen kentän äärilaitojen aktivoituminen osoitautui positiiviseksi edistyspuolueen kannatukselle, vaikka puolueen ansiot tilanteen hyödyntämisessä olivatkin hieman kyseenalaiset.

Piirun verran oikealle – edistysoikeiston näytön paikka

Eduskuntavaalit eivät tuottaneet suuria mullistuksia poliittisen kentän voimasuhteisiin, mikä edelleen vahvisti keskustapolitiikan ajautumista paitsioon. Kokoomuksen nousu-ura enteili sitä, että puolue olisi halukas ottamaan osaa hallitusvastuuseen ja kaksien perättäisten vaalien oikeistosuuntauksen vahvistuminen veti myös Maalaisliittoa enemmän kohti kokoomusta kuin edistyspuoluetta. Keskustapolitiikka oli tullut tiensä päähän ja reformipolitiikan jälkeen jäljelle jääneet kysymykset ja uudistukset olivat sellaisia, että ne johtivat helpommin erimielisyyteen kuin yhteisymmärrykseen entisten keskustayhteistyökumppanien kesken.

Edistysoikeistolle tilanne antoi mahdollisuuden ajaa puolueen linjaa ainakin hallitusyhteistyön tasolla kohti porvariyhteistyötä. Eheytysoikeistolla otettiin tavallaan askel oikealle, mikä tarkoitti lähinnä perinteisten eheytysoikeistolistien pyrkimysten painamista ainakin hetkeksi taka-alalle ja poliittisten pyrkimysten kohdistamista enemmän itse puoluetta ja sen kannattajia koskettavien kysymysten edistämiseen. Tällaisina näyttäytyivät mm. virkamieskysymys ja vaalilain uudistaminen.

Edistyspuolueen osalta merkittävää tilanteessa oli se, että puolueen oikea laita näytti ainakin hallitus- ja porvariyhteistyöhalukkuutensa valossa löytävän yhteistyömahdollisuuksia Maalaisliiton ohella myös maltillisten kokoomuslaisten piiristä. Sellaiset edistyspuolueelle keskeiset kysymykset kuin vaalilain muutos ja

²⁵² Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 18.-19.4.1925, PR 53, KEPA, KA.

virkamieskysymys eivät kuuluneet Maalaisliiton tai SDP:n agendalle. Massapuolueiksi luettavina ne eivät olleet kiinnostuneita vaalilain muuttamisesta pienet puolueet paremmin huomioon ottavaksi eivätkä ensisijaisesti myöskään yläluokkaiseksi mieltämiensä virkamiesten olojen parantamisesta. Lopulta SDP tosin auttoi virkamieskysymyksen osaratkaisussa, mutta lähtökohtaisesti puoluetta ei voinut pitää virkamiesten asiaan myönteisesti suhtautavana. Näissä ongelmakohdissa ei voinut enää luottaa niiden puolueiden tukeen, joilla oli edellisvuosina ollut merkittävä rooli edistyspuolueen politiikan toteuttamisessa.

Liberaalin keskustapuolueen dilemma näyttäytyi nyt edistyspuolueessa piinallisen selkeästi. Edistysoikeiston kokoomussympatiat olivat vasemman laidan eheytysoppoliittisiin pyrkimyksiin verrattuna toisilleen melko vastakkaisia tai ainakin samanaikaisesti mahdollittomia toteuttaa. Tällainen jakautuminen ei suinkaan ollut liberaalipuolueiden yksinoikeus, mutta niille se muodosti suurimman uhan puolueiden olemassaolon ja vaikutusmahdollisuuksien kannalta. Selkeän eturyhmän ja vahvan kollektiivisen identiteetin puute olivat aina riskitekijä sisäisten oppositioryhmitysten muodostuessa. Yhteinen liberaalimaailmankuva oli valitettavan usein liian heikko yhdistävä tekijä laskevan suosion puolueissa. Edistyspuolueen olemassaolon kannalta keskeiseksi nousi puoluejohdon merkittävä joustavuus juuri oikeisto-opposition pyrkimysten suhteen. Linjariitoja ei koskaan sotien välisenä aikana ajettu rubiconin yli, vaan aina löydettiin jokin sovitteluratkaisu, jolla puolue saatiin pidettyä edelleen yhtenä.

Jos edistyspuolueen sisällä olivat oikeistopainotukset nousseet pintaan, olivat toisaalta myös edellisvuosia hallinneen puhtaan keskustapolitiikan mahdollisuudet vähissä. Näkemys Maalaisliiton eduskuntaryhmän piirissä oli, ettei edistyspuolue halunnut enää uutta keskustahallitusta. Sama näkemys kävi myös ilmi Alkion Holstille lähettämästä kirjeestä, jossa hän paheksui *Helsingin Sanomien* asennetta suhteessa Maalaisliittoon. Lehti oli Alkion mukaan leimannut Maalaisliiton kiipijäin puolueeksi ja maalaisliittolaiset ministerit nousukkaiksi. Asema oli Alkion mukaan nyt sellainen, ettei kunnan maalaisliittolainen voinut ajatellakaan hallitukseen menoa. Hän myönsi, että Maalaisliiton osanotossa valtiolliseen elämään oli heikkouksia, mutta niin niitä oli muillakin puolueilla. Edistyspuolueen suhteen hän totesi, että erityisesti ulkopoliitikassa puolueet olivat Vennolan ulkoministerikauden lopulla alkaneet eriytyä. Olipa Alkio joutunut muutaman kerran kirjoittamaan Vennolan politiikkaa vastaan.²⁵³

Alkion kuvaamat erimielisyydet ja Kallion hallituksen sisäiset hankaukset niin kommunistipidätysten kuin eduskunnan hajottamisenkin suhteen olivat kypsyttäneet edistyspuolueessa mieliä opposition suuntaan. Keskusvaliokunnan jäsenet pitivät suotavana, että edistyspuolue tällä kertaa jäisi hallituksen ulkopuolelle. Eduskuntaryhmän ulkopuolinen edistyspuolue pitäytyi siis edelleen vanhalla linjalla eikä merkittävää tarvetta avaukseen porvariyhteistyön suuntaan nähty.

²⁵³ Maalaisliiton eduskuntaryhmän pöytäkirja 5.5.1924, KMA; 6.4.1924 Santeri Alkio Rudolf Holstille, RHA, KAY 5952, KA; Uino 1994, 442-446.

Reaalipolitiikan huomioon ottaen keskusvaliokunta kuitenkin katsoi, että vaikka edistyspuolue ei katsonut hallituksen muodostamisen olevan sen asia, oli se valmis ottamaan osaa hallitusvastuuseen. Osallistuminen voisi kuitenkin tapahtua ainoastaan siinä tapauksessa, että puolue voisi hallituksessa omien periaatteidensa mukaisesti edistää maalle tärkeiden asioiden ratkaisua, ja jos hallituksen ohjelma ei olisi sen katsantotavan vastainen. Hallitusvastuu tuli kuitenkin järjestää asiapohjalle eikä suostua siihen vain ylimalkaisen lujan porvarillisen hallituksen aikaansaamisen tai suomalaisen porvarillisen kokoomuksen muodostamisen varassa. Vastausesityksestä kävi myös ilmi, että hallitukseen osallistumisen ehtona oli puolueeneuvoston suostumus Vennolan II hallituksen muodostamisen ajoilta periytyneen puoluekokousjulkilausuman mukaisesti.²⁵⁴

Keskusvaliokunnan nihkeydestä huolimatta valmisteltiin eduskuntaryhmässä pohjaa porvarihallitukseen osallistumiselle. Etenkin Vuokoski kampanjoi hallituksen puolesta. Jos edistyspuolue ei suostuisi hallitustunnustelijaksi nimitetyn Ingmanin tarjoukseen, tehtäisiin mahdottomaksi hallituksen muodostaminen eikä Vuokoski halunnut siihen loukkuun, jolla tehtäisiin puolue merkityksettömäksi. Edistys ei saanut jäädä pois yhteisporvarillisesta hallituksesta. Nyt oli rehellisesti ja porvarillisesti taktikoitava. Jääminen SDP:n ja RKP:n kanssa oppositioon ei olisi puolueen etu. Myös Mandi Hannula painotti, että maaseudulla ei ymmärrettäisi kieltäytymistä. Olisi saatava aikaan myönteinen ratkaisu. Mantere vastusti niin Vuokosken esittämää taktikointia kuin hallitukseen osallistumista. Esitetty yleinen koalitio toteutuisi ilman edistyspuoluettakin ja toisekseen se olisi vasemmistovastainen eikä edistäisi sovintopoliittikkaa. Porvarikokoomus ilman RKP:tä sen sijaan olisi Mantereen mielestä harkittavissa. Mantereen käsitykseen yhtyivät Uuno Brander²⁵⁵ ja Linna, joka totesi kyllä uskaltavansa pelotteluista huolimatta jäädä oppositioon.²⁵⁶

Aiemman puoluekokouspäätöksen mukaisesti hallitusvastuusta päättämään kutsuttiin puolueeneuvosto. Enemmistö esitti perusteluina kieltäytymiselle muun muassa sen, että porvarillinen enemmistöhallitus voitiin saada aikaan myös ilman edistystä ja että ainainen hallituksessa olo sitoi liiaksi puoluetta, joka oppositiosta voisi paremmin vaikuttaa aatteittensa hyväksi. Toisaalta nostettiin esiin myös poliittisessa ilmastossa tapahtunut oikeistolaistuminen. Ei uskottu, että hallituksessa

²⁵⁴ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokoukset 24.4.1924 ja 4.5.1924, PR 60, 5.5.1924 Puoluekanslian tiedonanto hallituskysymyksessä, PR 64, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1924, MK B 11140, HYK.

²⁵⁵ Edistyspuolueen pitkäaikainen kansanedustaja Uuno Brander (1870–1934) edusti edistyspuoluelaista maatalous- ja rajaseutukysymysten asiantuntemusta. Hän toimi maataloushallituksen ylijohtajana sekä rajaseututoiminnan johtajana. Branderin asiantuntemusta käytettiin myös valtioneuvostossa, jossa hän istui niin Ingmanin I hallituksessa kuin Mantereen hallituksessa maatalousministerinä.

²⁵⁶ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokous 12.5., 13.5. ja 26.5.1924 Vennolan muistiinpanot ja eduskuntaryhmän valtuuskunnan kokous 9.5.1924 Vennolan muistiinpanot, kansio 18, JHVK, KA; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokous 9.5.1924 Vennolan muistiinpanot, kansio 19, JHVK, KA; Uuno Branderin kirje Heikki Karjalaiselle 29.5.192, kansio 1, Kansallisen Edistyspuolueen Oulun läänin eteläisen vaalipiirin arkisto, OMA.

voitaisiin harjoittaa keskustapolitiikkaa vaan luisuttaisiin liiaksi oikealle. Asialliset syyt eivät vaatineet hallitukseen osallistumista. Ainoat syyt olivat taktisia. Maalaisliittoon ei luotettu, sillä jo Kallion hallituksessa se oli pettänyt antamansa lupaukset ja nyt edistyspuolueen rooli tulisi olemaan vielä pienempi, joten takeita lojaalista suhtautumisesta olisi vielä vähemmän. Porvarilliseen kokoomukseen liittymällä pelättiin edistettävän sosialidemokraattien ja kommunistien keskinäistä lähentymistä. Edistyspuolueen tuli nyt keskittyä selvittämään ja suunnittelemaan omaa ohjelmaansa.²⁵⁷

Hallitusvastuuta kannattava vähemmistö, johon lukeutuivat Vuokoski, Jaskari ja Vennola, jota Ingman itse piti tukijanaan edistyspuolueessa, piti hallitukseen osallistumista maan kannalta parempana vaihtoehtona. Parlamentaarista porvarillista enemmistöhallitusta ei ollut hallitusvastuun kannattajien mukaan todellisuudessa mahdollista muodostaa ilman edistystä. Toisaalta oppositiossa olo yhdessä vasemiston kanssa koettiin puolueelle kestävämmäksi. Yhtenä perusteluna pidettiin myös sitä, että nyt oli toimittava niin, ettei yhteistoiminta Maalaisliiton kanssa tulevaisuudessa käynyt mahdottomaksi. Hallitusvastuusta kieltäytymistä ei myöskään pidetty perusteltuna, koska edistyspuolue oli toistuvasti kritisoinut kokoomusta vastuunpakoilusta. Painavaksi syyksi hallitukseen menon puolesta nostettiin lopulta erityisesti eduskuntaryhmässä armeijan sisäiset erimielisyydet ja niiden hoitaminen. Vaikka edistyspuolue ei puoluekentän militaristisimmasta päästä ollutkaan, oli maanpuolustusta sivuavia perusteluja edistyspuoluelaistenkin vaikea vastustaa. Lopulta vähemmistön kanta voitti puolueuuvostossa, sillä se hyväksyi yksimielisesti ponnin, jossa todettiin edistyspuolueen voivan ottaa osaa hallitukseen, mikäli hallituksen ohjelma edistää puolueen päämääriä eikä missään kohdin ole sen katsantokannan vastainen.²⁵⁸

Päätös oli yllättävä eikä pöytäkirja tai puoluehallituksen toimintakertomus sen paremmin selitä sitä, mikä sai enemmistön päät kääntymään. Toki ei ollut salaisuus, että presidentti Ståhlbergin ja Ingmanin suhteet olivat lämpimät ja kenties tästäkin syystä Ingmanin edustama maltillinen kokoomuslainen suunta tuntui riittävän turvalliselta. Myös Maalaisliitossa vallinnut kanta molempien keskustapuolueiden osallistumisen välttämättömyydestä painoi varmasti vaakakupissa. Myös

²⁵⁷ Kansallisen Edistyspuolueen puolueuuvoston kokous 12.5.1924, PR 58, KEPA, KA; 12.5.1924 Vennolan muistiinpanot puolueuuvoston kokouksesta ja 9.5.1924 Vennolan muistiinpanot eduskuntaryhmän valtuuskunnan kokouksesta, kansio 18, JHVK, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1924-25, MK B 12872, HYK. Hallitusvastuun vastustajiksi pöytäkirjaan on merkitty Hytönen, Lavonius, Jordan, Ilmoni, Linna, Kekki, Härmälä, Utela, Niemi, Tuomioja, Kivialho, Brander ja Apala.

²⁵⁸ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 4.5.1924, PR 60, puoluehallituksen kokous 4.5.1924 PR 56 ja puolueuuvoston kokous 12.5.1924, PR 58, KEPA, KA; 26.5.1924 Vennolan muistiinpanot eduskuntaryhmän kokouksesta ja 9.5.1924 Vennolan muistiinpanot eduskuntaryhmän valtuuskunnan kokouksesta, kansio 18, JHVK, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1924-25, MK B 12872, HYK; hallitukseen menon puolella olivat mm. Vuokoski, Jaskari, Holopainen, Vennola. Asiaan pohdittiin myös eduskuntaryhmän kokouksissa 12. ja 13.5.1924 Vennolan muistiinpanot, kansio 18, JHVK, KA; Maalaisliiton eduskuntaryhmän pöytäkirja 24.5.1924, KMA; Vares 1996, 269.

puoluekanslia oli viitannut jo aiemmin Ingmanin olevan sovinnon ääni oikeistossa. Nikula palasi tähän päätökseen seuraavassa puoluekokouksessa, mutta pöytäkirjaan asti hänelle esitetyt perustelut eivät päätyneet. Myös Tuomioja kritisoi eduskuntaryhmää liian suuren omavaltaisuuden osoittamisesta, kun ratkaistiin kysymystä hallitukseen menosta.²⁵⁹

Edistyspuolueen osallistuminen Ingmanin hallitukseen oli oppikirjaesimerkki puolueen eduskuntaryhmän itsenäisestä roolista hallituspolitiikasta päätettäessä. Jos eduskuntaryhmän enemmistö halusi hallitukseen, ei muulla puolueella ollut juuri sananvaltaa. Liberaalipuolueessa junttamentaliteettia ei tunnettu, joten eduskuntaryhmällä oli niin halutessaan suhteellisen vapaat kädet toimia.

Ilmeisesti velvollisuudentuntoa tai puhdasta halua hallitusvastuun kantamiseen kuitenkin tunnettiin riittävästi, sillä puolueenvaltuusto hyväksyi hallitusneuvottelujen lähtökohdaksi eduskuntaryhmän jo hyväksymät ponnet, joissa tähdennettiin kommunistien ja fasistien pyrkimysten torjumista laillisin keinoin, vaalilain uudistustarvetta, puutavarayhtiöiden laittomasti hankkimia tiloja koskevaa lainsäädäntöä, reunavaltioyhteistyötä sekä armeijan sisäisten riitojen ratkaisua.²⁶⁰ Osittain ratkaisun taustalla painoi varmasti myös pyrkimys esittää ulospäin yhtenäistä linjaa koska puolueen vähemmistön tekemä ratkaisu kuitenkin tulkittaisiin koko puolueen kannaksi. Oli siis parempi, että se myös päätöstenä näytti siltä. Puolueiden sisäiset kuppikunnat olivat kyllä muutoinkin riittävän hyvin yleisesti tiedossa. Ei niitä ollut omilla toimilla tarvetta enempää alleviivata.

Eduskuntaryhmä oli jo suostunut osallistumaan Ingmanin II hallitukseen, mutta W. A. Lavoniuksen ennalta arvaamaton ilmeisesti Maalaisliiton aloitteesta tapahtunut syrjäyttäminen pankkivaltuusmiesten vaalissa muutti tilanteen.

”(...) koska äsken sattunut muiden puolueiden epälojaalinen menettely osoitti, että yhteisen hallituksen edellytyksenä olevaa luottamuksellista suhdetta ei näyttänyt vallitsevan hallituspuolueiksi aikovain puolueiden välillä, ilmoittaa (ryhmä JK) Professori Ingmanille, ettei se puolestaan katso olevan edellytyksiä neuvottelujen jatkamiselle porvarillisen hallituskokouksen aikaansaamiseksi”, eduskuntaryhmä totesi.²⁶¹

Eduskuntaryhmä edellytti hallitusneuvotteluiden jatkamisen ehdoksi, että muut ryhmät pyytäisivät anteeksi edistysmieliseen ryhmään pankkivaltuusmiesvaalissa kohdistamaansa menettelyä ja sitoutuisivat ehdottamaan seuraavaan aukeavaan paikkaan edistysmielisten esittämää henkilöä.²⁶²

²⁵⁹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 18.-19.4.1925, PR 53 ja kokouksen konseptit PR 63, KEPA, KA; ”Sovinnon ääni oikeistossa” puoluekansalian sanomalehdille lähetetyt kirjoitukset 1924, PR 84, KEPA, KA; Maalaisliiton eduskuntaryhmän pöytäkirja 13. ja 15.5.1924, KMA; Vares 1996, 306.

²⁶⁰ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1924-25, MK B 12872, HYK.

²⁶¹ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1924, MK B 11140, HYK; Maalaisliiton aloitteellisuudesta Kansallisen Kokoomuspuolueen eduskuntaryhmän pöytäkirja 20.5.1924, PTA.

²⁶² Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokous 26.5.1924 Vennolan muistiinpanot, kansio

Lavoniuksen syrjäyttämisen jälkeen eduskuntaryhmä oli vain yhden äänen enemmistöllä päättänyt luopua hallitusneuvotteluista, joten tilanne oli varsin hankala. Enemmistön vaakakupissa painoi enemmän muiden puolueiden osoittama epälojaali menettely kuin hallituksessa ratkaistavaksi tulevat kysymykset tai tulevaisuuden yhteistyökuviot. Ryhmän vähemmistöön jääneet hallitusyhteistyön kannattajat eivät pitäneet menettelyä niin pöyristyttävänä, että hallitusneuvotteluja olisi sen vuoksi tullut katkaista. Ingmanille tehdyn ilmoituksen jälkeen ryhmä kuitenkin kiistoista huolimatta päätti yksimielisesti pitäytyä poissa hallituksesta.²⁶³

Sovitteluesityksenä kokoomuksen ja Maalaisliiton taholta esitettiin uudestaan toivomus edistyspuolueen osallistumisesta koalition muodostamiseen ja luvattiin järjestää edistyspuolueelle edustus Suomen Pankissa. Sovitteluehdotukseen päättymisestä huolimatta Maalaisliitossa edistyspuolueen toiminta nähtiin parlamentarismin vastaisena kenkkuiluna ja Juutilainen oli jo valmis muodostamaan hallituksen ilman edistystä.²⁶⁴

Vastineessaan edistyspuolueen eduskuntaryhmä esitti kokoomukselle ja Maalaisliitolle vaatimuksensa hallituksen ohjelman ja julkisen anteeksipyynnön suhteen. Osaan vaatimuksista suostuttiin, mikä tyydytti hallitusnälkäisiä, jotka olivat saavuttaneet ryhmässä jälleen enemmistön. Brander, Jyske, Kivimäki, Linna, Mantere ja Hirvensalo kirjauttivat eriävän kantansa ja vastustivat edelleen hallitukseen menoa. Vähemmistöön joutuneet totesivat, että yhteiseen hallituskokoomukseen liittyminen näillä edellytyksillä oli arveluttavaa puolueen olemassaolon ja sen edustaman ajatussuunnan kannalta katsoen. Puolue joutuisi hallituksessa ajamaan kaikesta päätellen oikeistolaista politiikkaa.²⁶⁵

Edistyslehdissä keskustahallitus ei juuri saanut kannatusta. Kenties puoluejohtoa realistisemmin asioita tarkastellut lehdistö tiesi, ettei keskustayhteistyöllä ollut enää toimintaedellytyksiä. Porvarikoalitiota sen sijaan pidettiin mahdollisena, sillä oikeistolaistuneen sisäpoliittisen ilmapiirin katsottiin edellyttävän kokoomuksen osallistumista hallitukseen. Siitä, tarvittiinko edistyspuoluetta koalition osana, ei oltu yhtä varmoja.²⁶⁶

18, JHVK, KA.

²⁶³ Eduskuntaryhmän vähemmistön selostus toimistaan Ingmanin hallitusneuvotteluiden aikana toukokuussa 1924, kansio 11, OsMA, KA; ”Hallituskysymys uudessa vaiheessa” 23.5.1924 Helsingin Sanomat; ”Hallituskysymys” 23.5.1924 Turun Sanomat; ”Merkit, joissa nykypäivinä eletään” 23.5.1924, pakina, Turun Sanomat; ”Hallituskysymyksen uusin vaihe” 26.5.1924 Länsi-Savo; ”Hallituskysymys” 30.5.1924 Länsi-Savo.

²⁶⁴ Maalaisliiton eduskuntaryhmän pöytäkirja 26.5.1924, KMA; Kansallisen Kokoomuspuolueen eduskuntaryhmän pöytäkirja 22.5.1924, PTA; Uino 1994, 445.

²⁶⁵ Eduskuntaryhmän vähemmistön selostus toimistaan Ingmanin hallitusneuvotteluiden aikana toukokuussa 1924, kansio 11, OsMA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1924-25, MK B 12872, HYK; Edistyspuolueen eduskuntaryhmän lopullinen vastaus hallitusasiassa 27.5.1924 Maalaisliiton eduskuntaryhmän pöytäkirjan 28.5.1924 liitteenä, KMA; Blomstedt 1969, 455.

²⁶⁶ ”Hallituskysymys” 16.4.1924 Helsingin Sanomat; ”Hallituskysymys” 15.4.1924 Turun Sanomat; ”Hallituskysymyksemme” 23.4.1924 Länsi-Savo; ”Poliittista peliä” 27.5.1924 Ilkka.

Alkio piti Ingmanin yritystä saada kaikki porvaripuolueet samaan hallitukseen tragikoomisena eikä suhtautunut yhtään ymmärtäväisemmin edistyspuolueen menettelyyn pankkivaltuusmiesvaalin jälkeen. Erityisesti edistyspuolueen vaatimusta julkisesta anteeksiopyynnöstä Alkio piti naurettavana ja lapsellisena. Hän ei myöskään säästellyt sanojaan ruotiessaan edistyspuolueen politiikkaa. Sisäpoliittinen linja oli Alkion mukaan niin läheisesti kytketty sosialistien politiikkaan, että se oli vienyt edistyspuolueelta itsenäisyyden. Kallio oli sovittelevammalla kannalla ja paheksui maalaisliittolaisten kömpelöä tapaa syrjäyttää Lavonius. RKP:n *Hufvudstadsbladet* oli Alkion linjoilla eikä edistyspuolueen toimintaa pidetty perusteltuna. Näitä kahta asiaa ei tullut sotkea toisiinsa. Toisekseen edistyspuolueen olisi lehden mukaan pitänyt olla tietoinen siitä, ettei Lavoniuksen näkemyksiin oltu kaikilla tahoilla tyytyväisiä.²⁶⁷

Uinon pihtisynnytykseksi luonnehtimat Ingmanin hallitusneuvottelut tulivat kuitenkin päätökseen ja kaikki puolueet saivat sisällytettyä varsin vastakkaisetkin vaatimuksensa hallitusohjelmaan. Vaikka edistyspuolueen oikeisto oli kampanjoinut varsin voimakkaasti hallitusvastuun puolesta, ei aktiivisimmista hallituksen puolustajista kukaan noussut hallitukseen. Tämä oli kenties osittainen kädenojennus oman puolueen suuntaan, sillä puoluejohto ja lehdistö eivät olleet järin innostuneita hallitusvastuusta. Sovun kannalta oli parempi, että ahkerimmat hallituksen puolestapuhujat jäivät sen ulkopuolelle. Toisaalta myös hallituskumppaneiden tunnot oli otettu huomioon ja kokoomuksen ja RKP:n piirissä kammoksuttu Vennola ei noussut ulkoministeriön johtoon vaan hän siirtyi eduskuntaryhmän puheenjohtajaksi. Edistyspuolueen kaksi paikkaa täyttivät oikeusministeri Albert von Hellens sekä oikeistoon laskettava apulaismaatalousministeri Ilmari Auer.²⁶⁸

Lehdistössä ratkaisua ei juuri puolustettu. *Etelä-Saimaa* totesi eduskuntaryhmän päässeensä mielihalujensa perille ja *Kaleva* epäili hallituksessa olevan vaikea ajaa keskustapolitiikkaa. Edistysvasemmiston *Turun Sanomilta* ratkaisu sai osakseen kovaa kritiikkiä. Eduskuntaryhmä ”peräytyi lausehensa” ja päätti ottaa osaa hallitukseen ilmiselvän nöyryytyksen jälkeen eikä edes asettanut ministereiksi pätevimpiä miehiään. Ratkaisulle löytyi kuitenkin myös tukea. Viipurin puolessa niin sikäläiset kansanedustajat kuin nyt Inkilän jätettyä päätoimittajan paikan myös *Karjalan Aamulehti* oli siirtynyt selkeästi porvariyhteistyön linjoille. Sen mukaan oli vihdoin saatu muodostumaan enemmistöhallitus, jota varsin laajat piirit olivat odottaneet ja jonka ei tarvinnut hakea kannatusta muiden maailmankatsomusten parista.²⁶⁹

²⁶⁷ 28.5.1924 Santeri Alkio Rudolf Holstille, RHA, KAY 5952, KA; 22.5.1924 Kyösti Kallio Rudolf Holstille, RHA, KAY 6020, KA; Alkion päiväkirja 3 2013, 333; ”Ett strandat försök” 23.5.1924 *Hufvudstadsbladet*.

²⁶⁸ Uino 1994, 442-446; Tarponen 1955, 196; Vares 1996, 268-276, Ks. liite 3.

²⁶⁹ ”Kirje Helsingistä. Pakinaa hallituksesta jota ei vielä tullut” ja ”Kirje Helsingistä. Se syntyi sittenkin” puolueoimiston sanomalehdille lähetetyt kirjoitukset 1924, PR 84, KEPA, KA; ”Hallituksen vaihdos” 1.6.1924 *Helsingin Sanomat*; ”Uusi hallitus” 3.6.1924 *Etelä-Saimaa*; ”Uusi hallitus” 1.6.1924 *Turun Sanomat*; ”’Entinen keskusta’ ja ’uusi keskusta’” 3.10.1924 *Turun Sanomat*; ”Edistyspuolueen pysyttävä keskustapolitiikan kannalla” 13.5.1924 *Kaleva*; ”Uusi hallitus lopultakin

Ingmanin hallituksen muodostaminen antoi edistyspuolueen sisäisistä oloista myrskyvaroituksen. Eduskuntaryhmän oikeisto käytti näytön paikkansa ja sisäpoliittisen tilanteen suomat edut hyvin. Se sai ajettua läpi hallitukseen osallistumisen, vaikka sitä vastustivat niin puoluehallitus kuin puolueuuvostonkin enemmistö. Näkemykset edistyspuolueen linjasta alkoivat puolueen eri laitojen kesken olla melko eriävät. Vastakkain asettuivat puolueen virallinen eheytysoikeistopolitiikkaa korostanut ja preferoinut linja sekä erityisesti eduskuntaryhmän ja puolueen oikeiston pyrkimys edistää itse puolueen asemaa ennemmin kuin puolueen valitsemaa linjaa. Eriseuraisista aineksista kokoonpantu Ingmanin hallitus vahvisti entisestään eduskuntavaaleista lähtenyt oikeistosuuntauksen voittoa keskustayhteistyöstä.

Voitto ja tappio – virkamieskysymys ja vaalilaki

Ingmanin hallitukseen osallistuminen antoi ainakin hetkellisesti ohjat edistyspuolueen sisällä oikeiston käsiin. Hallituksen ohjelma oli varsin yleisluontoinen eikä siinä juuri ollut merkittäviä eheytysoikeistopolitiittisia painotuksia. Edistyspuolueen osalta keskeisimmät kysymykset olivat sen omia intressejä koskevat virkamiesten eläkelain säätäminen sekä vaalilain uudistaminen. Toisesta saavutettiin voitto ja toisesta jäi edelleen käteen Musta Pekka.²⁷⁰

Virkamieskysymys oli edistyspuolueelle keskeinen ohjelmakysymys ja siitä muodostui yksi niistä asioista, joiden yhteydessä entisten yhteistyökumppanien, edistyspuolueen ja Maalaisliiton, oli helpompaa olla eri mieltä kuin löytää yhteinen ratkaisu. Myös Maalaisliiton intresseissä oli virkamieskysymyksen ratkaisu, mutta toteutustapa oli virkamieskunnan ja byrokratian supistaminen ja tämän kautta riittävän elintason turvaaminen jäljelle jääville. Edistyspuoluelainen usko pätevään ja kyvykkääseen virkamieskuntaan hyvän ja tehokkaan valtionhallinnon takeena edellytti virkamieskysymyksen hoitamista määrärahorotuksin, ei virkamieskunnan määrällisin leikkauksin. Vaikka henki edistyspuolueessa muutoin usein karsasti oikeistoyhteistyötä eikä kokoomuksessakaan tunnettu enää niin suurta sympatiaa ”pikkuveljeä” kohtaan, oli virkamieskysymys kuitenkin kautta 1920-

muodostettu” 1.6.1924 Kaleva; ”Sanoista tekoihin” 6.5.1924 Etelä-Suomen Sanomat; ”Uuden hallituksen muodostaminen” 16.4.1924 Karjalan Aamulehti; ”Uusi hallitus” 31.5.1924 Karjalan Aamulehti.

²⁷⁰ Virkamieskunnan reaaliensiot olivat olleet laskussa jo ennen ensimmäistä maailmansotaa, mutta todelliseen kuoppaan ne päätyivät Suomen itsenäistyttyä. Pahiten laskusta kärsivät alimpien palkkaluokkien virkamiehet, kuten postityöntekijät tai rautatieläiset. Heidän palkoistaan ei ollut muuta jäljellä kuin varmuus siitä, että sekin vähä tulee, mitä on tullakseen. Onkin todettu, että pelkästään traditio piti nämä ryhmät keskiluokkaan luettavina. Myös liike- ja konttoriväki jäivät jälkeensä palkkakehityksessä, mikä osaltaan joudutti konttorityön naisistumista. Henkisen työn palkkataso vakiintui ennen toista maailmansotaa, mutta huomattavasti alemmalle tasolle kuin ennen edellistä suursotaa. Vertailukohtana voidaan todeta, että teollisuustyöväen reaalin ansiotaso nousi 1920-luvun, laski vuosikymmenten vaihteen lamassa ja jatkoi edelleen nousuaan 1930-luvulla. Palkkatason noususta hyötyivät kylläkin eniten ammattitaitoa tai vastuuta edellyttävissä tehtävissä toimineet. Siipi 1967, 63; Ahvenainen 1982, 314.

luvun sellainen kysymys, jossa edistyspuolue ja kokoomus löysivät yhteisen sävelen.²⁷¹

Edistyspuolue suhtautui myötämielisesti virkamiesten palkkauksen ja työehtojen järjestämiseen. Puolueessa keskiluokkaa edustaneet virkamiehet nähtiin tärkeänä kannattajakuntana, joten heidän intressejään pyrittiin mahdollisuuksien mukaan ottamaan huomioon. Suomen Virkamiesyhdistys oli lähestynyt jo Vennola I hallitusta toivomuksella palkkauskysymyksen järjestämisestä. Jos palkkausta ei saatetaisi yleistä kehitystä vastaavalle tasolle, uhkakuvana oli huonopalkkaisten virkamiesten altistuminen lahjonnalle, parhaimpien aineiden hakeutuminen yksityiselle sektorille työhön sekä virkojen muodostuminen varakkaampien luokkien etuoikeudeksi. Virkamiehet uhkasivat joukkoeroaikoilla painostaakseen päättäjiä toimimaan. 1920-luvun kontekstissa tällaiset avaukset toimivat valitettavasti vain itseään vastaan. Edes edistyspuolueen piirissä ei tällaisia painostuskeinoja hyväksytty.²⁷²

Virkamieskysymyksen suhteen edistyspuolue oli verraten yhtenäinen; vain kaksi maalaisopposition jäsentä äänesti eläkelakia vastaan. Tämä protesti kuitenkin osin selittyy presidenttiehdokkaasta ylimääräisessä puoluekokouksessa vuonna 1925 käydyllä taistelulla, jonka oikeisto-oppositio hävisi. Vuokoski ja Jaskari olivat lähestyneet näkemyksissään muutoinkin Maalaisliittoa eivätkä sulattaneet tällaista etujen jakamista virkamiehistöille ja oikeiston ja vasemmiston rajalinjojen hämartymistä, millä viitattiin esityksen tukijoihin. Erimielisyyttä edistyseduskuntaryhmässä ei niinkään ollut asian periaatteellisesta puolesta, vaan eläkkeiden suuruudesta ja siitä, oliko se ulotettava koskemaan myös valtion työläisiä.²⁷³

Huolimatta siitä, että virkamieskysymys oli edistyspuolueelle mitä suurimmassa määrin taktinen kysymys, jonka ratkaisulla uskottiin edistettävän oman kannattajakunnan etuja, oli se myös eheytysohjelma siinä mielessä, että ratkaisemattomana sen koettiin lisäävän muutoinkin sisäisistä ristiriidoista kärsivän yhteiskunnan taakkaa. Virkamieskysymyksen käsittelyssä korostui edistyspuolueen liberalistis-elitistinen käsitys sivistyneistön paremmuudesta ja asiantuntemuksen välttämättömyydestä yhteiskunnallisten asioiden hoidossa verrattuna ns. tavalliseen kansalaiseen. Kansanvalta ei ollut tavallisten ihmisten valtaa siinä suhteessa, että he olisivat omanneet sisäsyntyisesti kyvyn valtiollisten asioiden hoitoon. Kansalta saamansa vallan turvin eduskunnan tuli tukea ja arvostaa valtionhallinnolle elintärkeän virkamiehistön työpanosta ja taata sen mahdollisimman korkea taso.

²⁷¹ ks. esim. VP 1923 Pennanen 1093-1094, Linna 1094-1095.

²⁷² 14.12.1921 Virkamiesten kirje valtioneuvostolle, kansio 54, JHVK, KA; ”Virkamiehet uhkailemassa” 16.11.1922 Turun Sanomat; ”Virkamiesten voimatoimenpiteiden uhka” 1.12.1922 Turun Sanomat; ”Virkamiehet huonoilla teillä” 12.12.1922 Turun Sanomat; ”Virkamiesten palkkauskysymys” 29.11.1922 Länsi-Savo; ”Virkamieslakkoko?” 29.11.1922 Helsingin Sanomat; ”Arveluttavia puuhia” 9.12.1922 Helsingin Sanomat; ”Virkamiehet ja nykyinen hallitus” 12.12.1922 Kaleva; Talvitie 1977, 38-39,45,52, 55; Lavonius 1928, 19.

²⁷³ VP 1924 Vuokoski 918-920, Jaskari 921; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus vuodelta 1924, MK B 11140, HYK; Hedman 1978, 170.

Erityisesti edistysvoimien näkökulmasta katsottuna Ingmanin hallituksen edeltäjät olivat tehneet parannuksia vähäväkisen kansanosan elinolosuhteisiin ja nyt sosialidemokraattien ja maalaisliittolaisten oli aika tehdä vastapalvelus heidän kannattajakuntansa vaatimuksesta tehtyjä uudistuksia tukeneelle edistykselle. Linna korosti eduskunnassa, että uudistuksia tehtäisiin nyt virkamiesten osalta ja kohta joidenkin muiden osalta sitä mukaa, kun maan taloudellinen kantokyky kestäisi. Tämä oli Linnan mukaan porvarillisen demokratian tunnusmerkki. Kaikkia ei voitu auttaa samalla kertaa. Muiden puolueiden taholta lakia vastustettiin myös siksi, että sen katsottiin hidastavan virkamiesbyrokratian vähentämisen ja uudistamispyrkimyksiä. Vennola kumosi nämä väitteet ja korosti, että ilman virkamiehistöä ei tulla yhteiskunnassa toimeen. Virkamiehet myivät työnsä valtiolle ja heillä oli oikeus odottaa, että valtio työnantajana takaisi heille vanhuudenturvan.²⁷⁴

T. M. Kivimäki totesi, että valtiolle oli hyödyllisempää maksaa kunnan palkkoja ja antaa eläketurva kuin yrittää pitää koneistoa yllä huonoilla palkoilla. Valtion palveluksessa voimansa kuluttaneille tuli antaa eläke, jotta he voivat jättää paikkansa nuoremmille ja kykenevämmille voimille.²⁷⁵ Kivimäki liitti virkamieskysymyksen myös kansanvallan teemaan todetessaan, että

”Kansanvalta ei ole rahvaanvaltaa, vaan sen tulisi olla valta, jonka turvissa maamme sivistyneistökin tuntee olevansa ja jonka kehittymiseen ja vahvistumiseen se voi rakentaa. Se seikka, että sivistyneistö on jäänyt maassamme niin vieraaksi kansanvaltaiselle ajatussuunnalle, kuin se on jäänyt, ei ole selitettävissä muuten, kuin että se on epäillyt kansanvallan olevan sen harrastuksille kylmän ja vieraan, ja niin kauan kuin se suunta jatkuu, jota esillä olevankin lakiehdotuksen vastustaminen tietää, ei ole toiveita, että sivistyneistö ymmärtää oikein kansanvallan voivan sekä tahtovan olla kulttuurin ystävä.”²⁷⁶

Kivimäen kritiikki kansanvallan rahvaanomaisuudesta ja sivistyksen vastaisuudesta oli kohdistettu erityisesti Maalaisliiton mutta myös sosialidemokraattien istuimille eduskunnassa. Takaisinmaksun aika oli nyt. Oppivelvollisuuslain yhteydessä edistyspuolue ja Maalaisliitto kävivät hyvin samansävyisen keskustelun kansansivistyksen ja talouden kantokyvyn painotuksista.

Eläkelaki ei varsinaisesti ollut hallitusohjelmassa, mutta Maalaisliitolle se oli kynnyskysymys. Se ei voinut antaa tukeaan hallitukselle, joka ajoi virkamiesten eläkelain hyväksymistä, kun sen puolueohjelmassa edellytettiin kaikkien valtion eläkkeiden lakkauttamista. Kun eläkelaki SDP:n tuen turvin hyväksyttiin, jätti Maalaisliitto paikkansa hallituksessa. Ingmanin hankittua Maalaisliitolta vakuutuslojaalista oppositiosta suhteessa hallitukseen täydennettiin koalitio yhdellä ministerillä jokaisesta jäljelle jääneestä puolueesta. Edistyksestä hallitukseen astui Mantere toiseksi opetusministeriksi. Ministeritäydennyksistä Alkio totesi piste-lyyksi, että Maalaisliiton sijaan hallitukseen astui nyt Virkamiesliitto.²⁷⁷

²⁷⁴ VP 1924 Mantere 827, Linna 931-932, Vennola 934-936.

²⁷⁵ VP 1924 Kivimäki 986-989.

²⁷⁶ VP 1924 Kivimäki 988.

²⁷⁷ Uino 1994, 456-457; Blomstedt 1969, 456-457; Alkion päiväkirja 3 2013, 363.

Hallitusvastuuseen kriittisesti suhtautuneet edistyslehdet, erityisesti *Turun Sanomat*, piti hallituksen kohtaamia vaikeuksia osoituksena siitä, että lehdistöä olisi tullut kuunnella jo alusta lähtien. *Turun Sanomat* totesi, ettei hallituksen ohjelma enää jaksanut koota eikä yhdistää. Eläkelain käsittely osoitti, ettei porvari-koalitiolla ollut ollut edellytyksiä alun perinkään. *Länsi-Savo* kehotti edistyspuoluetta seuraamaan Maalaisliiton esimerkkiä ja jättämään hallituksen, sillä toisen keskustapuolueen jättäytyminen ulkopuolelle vain synkensi hallituksen oikeistoväriä. *Helsingin Sanomilta* ja *Kalevalta* löytyi ymmärrystä hallituksen täydentämiselle. Parlamentaariset periaatteet velvoittivat jatkamaan.²⁷⁸

Kysymys, joka lopulta kaatoi Ingmanin hallituksen, oli vaalilain uudistus. Tämä hallituksen pienpuolueille edistykselle ja RKP:lle tärkeä ohjelmakysymys ei ratkennut myönteisellä tavalla, vaikka Maalaisliitto alun perin oli hallitusohjelmassa vaalilain uudistamiseen myöntynyt. Nyt se kieltäytyi myötävaikuttamasta, sillä eihän se enää edes ollut hallituspuolue. Edistyspuolueen tavoitteena oli vaalilain muuttaminen tasapuolisemmaksi pieniä puolueita silmällä pitäen. Ajatus oli, että 20 paikkaa jaettaisiin koko maan toimiessa yhtenä vaalipiirinä.²⁷⁹ Näin suhteellisuuden periaate tulisi oikeudenmukaisemmin toteutetuksi. Tällä tavoin pienpuolueiden ns. hukkaan menneet äänet niistä vaalipiireistä, joista ei ollut saatu yhtään ehdokasta läpi, otettaisiin huomioon. Hallitusohjelmassa todettiin, että

”Hallitus kannattaa 20 p:nä heinäkuuta 1906 annetun vaalilain muuttamista siinä tarkoituksessa, että eri valitsijapiirit saisivat niiden saavuttamaa äänimäärää mahdollisimman tarkoin vastaavan edustajamäärän ja että valitsijain kaikissa vaalipiireissä kävisi äänellään kannattaa sitä valitsijaryhmää, johon lukeutuvat.”²⁸⁰

Vaalilain uudistuksella tavoiteltiin myös eduskunnan asiantuntemuksen nostamista. Edistyspuolue katsoi toki edustavansa kansaa, mutta myös suuressa määrin sellaista asiantuntemusta, jota eduskuntatyössä tarvittaisiin. Eduskuntaa vastaan esitetyt väitteet asiantuntemuksen puutteesta ja kyvyttömyydestä käsitellä sille esitettyjä asioita olivat ankaria, mutta Vennolan käsitysten mukaan jossain määrin myös paikkansapitäviä. Talousmiesten ja lakimiesten osuutta eduskunnassa olisi saatava nostettua, jotta eduskunnan toimintakyky paranisi. Asiantuntemus oli Vennolan mukaan myös epätasaisesti jakautunut eduskunnassa. Toiset edustajat olivat varsin ansioituneita ja sivistyneitä, mutta heidän vastapainonaan oli runsaslukuinen joukko pelkän peruskoulutuksen varassa edustajan työtään tekeviä.²⁸¹

Sivistyneistön varaan rakentuneen edistyspuolueen näkemyksissä tavallisten suomalaisten miesten yliedustus eduskunnassa oli suoranainen epäkohta lakiasää-

²⁷⁸ ”Porvarillinen hallituskokoomus hajalle” 20.11.1924 *Turun Sanomat*; ”Hallituksen täydentyminen” 26.11.1924 *Länsi-Savo*; ”Hallituspulan selvittäminen” 21.11.1924 *Helsingin Sanomat*; ”Hallituskysymys ratkaistu” 23.11.1924 *Helsingin Sanomat*; ”Väliaikainen hallituskokoomus” 23.11.1924 *Kaleva*.

²⁷⁹ Vennola 1924, 204-209.

²⁸⁰ 31.5.1924 Lauri Ingmanin ohjelmahuhe valtioneuvoston yleisessä istunnossa.

²⁸¹ Vennola 1924, 204-209; Kulha 1989, 117.

tävän laitoksen toiminnalle. Suomen kansanedustuslaitoksen rakenne puolsi Vennolan mukaan myös asiantuntemuksen preferointia kansanedustajia valittaessa, sillä yksikamarisesta eduskunnasta puuttui toisen kamarin edustama asiantuntemus, jolla korvattaisiin niitä puutteita, mitä asiantuntemuksen puute ensimmäisessä kamarissa aiheuttaa. Jollain tasolla Suomessa tilannetta tasapainotti Vennolan mukaan suuren valiokunnan olemassaolo, mutta sekin oli aina riippuvainen eduskunnan kokoonpanosta. Jos eduskunta oli heikosti kokoonpantu, tulisi myös suuri valiokunta olemaan sitä.²⁸²

Edistyspuolueen osalta vaalilain uudistuksen taustalla olivat varsin maalliset, omaakin etua tavoittelevat syyt, vaikka perusteluissa pyrittiinkin korostamaan kansanvallan ja kokonaisuuden etua. Esityksen vapaamielinen ajatus oli se, että eduskunta edusti koko kansaa ja siten kansan eri kerrosten mielipiteet oli saatava myös esille. Vennola uskoi korporatistisessa hengessä, että vaalilain muutos takaisi myös liikemiehille, talouselämän edustajille sekä virkamiehille paremman edustuksen eduskunnassa. Vanha laki edisti suuria puolueita ja johti suurten puolueiden terrorismiin. Vennolan, kuten myös Linnan, mukaan oikeus- ja kohtuussyyt ajoivat lain uudistamista, eivät puoluekohtaiset pyrkimykset. Erilaisten mielipiteiden tuli päästä esiin eduskuntatyössä, jotta kansalaiset voivat äänestyslipun antaessaan kokea olevansa täydellisesti valtiollisessa elämässä mukana.²⁸³ Vaalilain uudistus oli edistyspuolueen yksimielinen tavoite eikä se jakanut mielipiteitä.

Vaalilain kohtalolle ei tiennyt hyvää se, että jo lain valiokuntakäsittelystä käytiin taistelu. Suuret puolueet eivät olleet, hallitusohjelmasta huolimatta, innokkaita vaalilain uudistuksen suhteen, joten vaalilakia lykättiin perustuslakivaliokunnassa muiden asioiden tieltä. Edistyspuolue ja RKP väläyttelivät jo vetävänsä kannatuksensa Ingmanin hallitukselta, mikäli asian käsittely venyisi. *Turun Sanomat* oli jo tässä vaiheessa uuden päätoimittajansa Urho Toivolan johdolla sitä mieltä, että edistyspuolueen tuli vetäytyä hallituksesta, jossa se oli kuin viides pyörä: toimeton ja vailla vaikutusvaltaa. Poliitikkona ja erityisesti päätoimittajana Urho Toivola profiloituikin vahvasti puoluejohdon linjan haastajana, ja *Turun Sanomien* historiassa hänet kuvataankin suorasukaiseksi mieheksi, jonka puheissa oli ”tulta ja tappuraa”. Tähän Toivolalla oli varaa, sillä *Turun Sanomat* oli taloudellisesti puolueesta riippumaton eikä puolueella siten ollut juuri valtaa määrittellä sananvauteen toistuvasti vedonneen Toivolan kannanottoja.²⁸⁴

²⁸² Vennola 1924, 210. Sama ajatus kansanvaltaa kontrolloivasta elimestä on löydettävissä myös sosiaaliliberalismin oppi-isältä Hobhouselta. Hobhouse 1999, 104-106.

²⁸³ VP 1922 Vennola 736-738, 827, Linna 828; VP 1925 Vennola 640-642, Tuomioja 649-650.

²⁸⁴ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus vuodelta 1924, MK B 11140 ja toimintakertomus vuodelta 1925, MK B 11141, HYK; ”Viides pyörä vaunuissa” 10.3.1925 *Turun Sanomat*; ”Ryhmien väliset sopimukset. Ovatko ne sitovia?” 29.10.1924 *Länsi-Savo*; ”Vaalilain korjaamiskysymys” 9.10.1924 *Helsingin Sanomat*; Kalpa 1984, 220, 243 Uino 1994, 456; Vaikka Toivolan annettiin liberaalipuolueen hengessä esittää näkemyksiään, ei mm. Tuomioja ollut innostunut näiden näkemysten vaikutusalueen laajenemisesta. Tämän huomion hän esitti *Turun Sanomien* omistajan Arvo Ketosen tarjouduttua ostamaan vaikeuksiin joutuneen edistyslehden

Vaalilain uudistuksesta tehtiin edistyspuolueen ryhmässä luottamuskysymys ja ilmoitettiin, että jollei vaalilain uudistusta hyväksytä, kutsuu ryhmä edustajansa pois hallituksesta. Linna oli sitä mieltä, että edistyspuolue oli ollut jo seitsemän vuotta hallituksessa, joten oli aika jättäytyä pois. Maalaisliiton oikeistolaistumista ei estetty sillä, että edistyspuolue oli hallitusvastuussa. Ratkaisu oli tehtävä nyt, sillä muutoin edistys saattaisi jäädä kahden kokoomuksen kanssa hallitukseen. Vaalilain yhteydessä ei kuitenkaan haluttu liiaksi suututtaa Maalaisliittoa. Brander kantoi huolta keskustapolitiikan tulevaisuudesta; noudatettua politiikkaa ei tullut ajaa romukoppaan. Kivimäki oli pessimistisempi. Kun Maalaisliitto oli nyt unoh-
tanut lupauksensa, oli vaikea ajatella yhteistoimintaa. Eduskuntaryhmän keskusteluissa käy ilmi, että taustalla vaikutti myös vuonna 1925 hävitty presidentinvaali. Vetäytymisen syyksi sitä ei katsottu voitavan ilmoittaa, mutta vaalilaki tarjosi siihen mahdollisuuden. Auer tosin ehdotti myös epäluottamuksen hankkimista hallitukselle. Olihan eduskunnassa hallitusta vastustava enemmistö. Maalaisliitossa tällainen periaatteellisuuden puuska kuuden vuoden hallitustaipaleen jälkeen nähtiin ohjelman puutteena. Aiemmin kun ei ollut ollut tarvetta tehdä vaalilaista kabinettikysymystä.²⁸⁵

Lopulta hallituskriisi vältettiin, kun vaalilaki otettiin perustuslakivaliokunnassa käsittelyyn. Asiantuntijalausunnat puolsivat suhteellisuuden lisäämistä, mutta valiokunnan yleinen kanta oli odotetun kielteinen. Eduskuntakäsittelyssä Ingman teki vaalilaista kabinettikysymyksen ja lakiesityksen tultua äänestetyksi lepäämään yli vaalien Ingmanin II hallitus erosi tehtävästään. Hallituksesta oli muodostunut pääministeripuolueenkin keskuudessa taakka, josta oli nyt päästy. Omat koirat olivat näykkäisseet myös Ingmania, vaikka maalaisliittolaisten nähtiinkin olevan pääsyyllisiä petettyään hallitusneuvotteluissa antamansa lupauksen. Vaalilakia käsiteltiin vielä seuraavillakin valtiopäivillä, mutta jälleen edistyspuolueen eduskuntaryhmä joutui toteamaan, että Maalaisliitto, vaikka oli jo kaksi kertaa suos-
tunut vaalilain muutosta kannattamaan, asettui jälleen loppuratkaisussa sitä vastaan. Vaalilakiasiansa edistyspuolueen kanssa samassa rintamassa seisseele RKP:lle ratkaisu oli myös pettymys, ja *Hufvudstadsbladet* totesikin, että lain kohtalo oli vakava takaisku koalitiotavoitteille tulevaisuudessa.²⁸⁶

Sisäpoliittisen tilanteen kehittyminen ja edistyspuolueen roolin heikentyminen kirjoittivat myös ulkomailta käsin tilannetta seuranneelta Holstilta nuhteita. Kirjoittaessaan maaliskuussa 1925 Toivolalle hän totesi tilanteen ajautuvan hyvää vauhtia kohti joko täyttä mataloitumista tai uutta katastrofia. Maalaisliitto luisui kokoomuksen syliin ja sisäpolitiikan voimasuhteet kallistuivat oikealle. Tähän

Tampereella. 20.5.1927 W. W. Tuomioja Eero Erkolle, kansio A10, Eero Erkon Helsingin Sanomiin liittyvä arkisto, PA.

²⁸⁵ 26.2.1925 Eduskuntaryhmän ja ryhmävaltuuskunnan kokoukset ja 11.3.1925 eduskuntaryhmän kokous Vennolan muistiinpanot, kansio 18, JHVK, KA; ”Hallituskysymys ja Helsingin lehdet” 17.3.1925 Ilkka.

²⁸⁶ Perustuslakivaliokunnan kokoukset 8. ja 12.11.1924, MF 6, EA; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1926, MK B 11142, HYK; ”Regeringes fall” 20.3.1925 *Hufvudstadsbladet*; Vares 1996, 302-303.

saakka oli vallinnut tasapaino oikeiston ja keskustan välillä, mutta tämä oli nyt muuttumassa. Holsti tiedusteli, luultiinko edistyspuolueessa, että Maalaisliiton oikeistolaistuminen tiputtaisi edistyksen syliin yhtä paljon maalaisliittolaisten vasemman laidan edustajia kuin mitä keskusta oikeistolaistumisen myötä menetti. Hän myös spekuloi, että koska edistyspuolueen ”uusiksi veljiksi” tulivat sosialistit, eikä ollut vaara että edistyksen oikea sivusta luisuisi kokoomukseen päin. Holstin sisäpoliittinen arvio oli pessimistinen ja päättyi siihen, että Maalaisliitosta tehtiin kokoomuksen nöyrä taantumuksellinen epäaatteellinen välikappale ja kuvainnollisesti Alkion kansanvaltainen idealismi laskettaisiin hautaan ja tilalle nostettaisiin oikeistolaisten rusthollarihenki.²⁸⁷

Kansallisen eheytyksen tavoitteet joutuivat vastatuuleen keskustapolitiikan kauden loputtua. Alkion vahva vaikutusvalta Maalaisliitossa oli pitänyt puolueen tiukasti integraatioideologian kannalla, mutta nyt Kallion aikakauden alussa oikeistolaisemmat tuulet puhalsivat entisen hallituskumppanin piirissä. Maalaisliiton oikeistolaistuminen oli etäännyttänyt edistyspuolueen vasemmistoa ja nyt vaalilain kohtalon myötä yhteistyötilanne ei ainakaan helpottunut. Entisen keskustakumppanin lipeäminen vaalilakiuudistuksen takaa ei sinällään yllättänyt edistyspuoluelaisia, sillä maalaisliittolaisten luotettavuutta ei pidetty kovin korkeassa arvossa. Sen edustajien tapa ajoittain lievetä ryhmäkurin takaa oli yleisesti tiedossa, joten se, että puolue nyt kieltäytyi edistämästä jo kertaalleen hyväksymäänsä uudistusta, ei ollut odottamatonta. Maalaisliiton ja edistyspuolueen välien kylmeneminen teki porvareyhteistyön jatkamisen lähestulkoon mahdottomaksi, sillä edistyspuolue ei ollut aikeissa astua hallitukseen kokoomuksen kanssa kahden.

Myös edistyspuolueessa oltiin tultu erään tien päähän. Reformipoliittisen eheyttämisen tie oli kuljettu loppuun ja sen tuottamat hedelmät oli todettu eduskuntavaaleissa ainakin puolueen kannatuslukujen kannalta varsin laihoiksi. Kommunistien nousu eduskuntaan vahvisti puolueen oikeistosiiven asemaa, sillä myös puolueen vasemmisto hyväksyi toimenpiteet kommunisteja vastaan. Ritavuoren murha oli jättänyt ison aukon edistyspuolueen vasemmalle laidalle, eikä sitä aukkoa koskaan saatu tukittua. Myös Holstin siirryttyä pois päivänpoliitikasta jäi näkyvimmistä hallituspoliitikoista jäljelle vain J. H. Vennola, jonka vaikutusvallan kasvun myötä edistyspuolue siirtyi piirun verran oikealle ja etäännyi ainakin hetkellisesti keskustapolitiikan kautta dominoineesta eheytyspoliittisesta linjasta. Edistyspuolueen tulevia vuosia leimasivat puolueen sisäistä yhtenäisyyttä voimakkaasti haastaneet kiistat ja erimielisyydet. Jo aiemminkin ilmentynyt maaseudun ja pääkaupungin välinen vastakkaisuus korostui ja johti lopulta yhtenäisemmän, mutta lukumääräisesti pienemmän edistyspuolueen muodostumiseen.

²⁸⁷ 22.3.1925 Rudolf Holsti Urho Toivolalle, RHA, KAY 5944, KA.

3. EDISTYSPUOLUEEN JA KANSALLISEN EHEYTYMISEN VAIKEAT VUODET 1925–1929

Ingmanin hallituksen kaaduttua alkoi edistyspuolueelle sen historian ensimmäinen oppositiokausi. Puolueen ajama reformien ja kansallisen eheyttämisen politiikka oli tullut ensimmäisessä vaiheessaan tiensä päähän. Se oli jo monilta keskeisiltä osiltaan toteutunut ja sen toteuttamisen edellytyksinä toimineet yhteistyösuhteet Maalaisliiton ja sosialidemokraattien suuntaan olivat merkittävästi heikentyneet puolueissa tapahtuneiden painopistemuutosten vuoksi. Edistyspuolueen kannalta olennaisin muutos oli kuitenkin eheytyksipolitiikan kannatuksen heikentyminen puolueen omassa keskuudessa. Maaseutukannattajien eheytyksimitta oli jo tullut täyteen, mikä alkoi näkyä erityisesti eduskuntaryhmän sisään muodostuneen oikeiston tai aikalaistermein B-ryhmän kannanotoissa. Liberaalipuolueessa arvossa pidetty eduskuntaryhmän itsenäisyys muodostui puoluejohdon näkökulmasta ongelmalliseksi, kuten keskustelu Ingmanin hallitukseen osallistumisesta oli jo osoittanut. Puoluejohdon linjaa ja auktoriteettia nousivat B-ryhmän tapauksen ohella haastamaan myös aitosuomalaisuuden ja kieltolain kannattajat. Keskustapolitiikkaa aiemmin yhtenäisesti ajanut puolue oli niin poliittisen linjansa kuin sisäisen yhtenäisyytensä osalta kovan paikan edessä.²⁸⁸

3.1 LÖYTYYKÖ EDELLEEN YHTEINEN LINJA?

Rintama rakoilee – vuoden 1925 presidentin vaalit

Valittaessa tasavallan toista presidenttiä tilanne oli uusi niin puolueille kuin äänestäjillekin. Ensimmäinen vaali oli käyty eduskunnassa, joten vasta nyt käytiin ensimmäistä kertaa perustuslain mukaiseen valitsijamiesvaaliin. Eriävät linjat ehdokasasettelun suhteen ja epävarmuus istuvan presidentin asettumisesta ehdolle leimasivat käytyä vaalitaistelua. Kampanjointi oli laimeaa ja innostus kansan parissa vaisua. Äänestysprosentti oli alle 40, ja valinta tehtiin pikemmin puolueiden taktikoinnin kuin valitun kandidaatin omien ansioiden perusteella.²⁸⁹

²⁸⁸ Kronologian seuraamiseksi ja kokonaisuuden hahmottamisen helpottamiseksi ks. liite 1.

²⁸⁹ Hallberg et al. 2009, 77.

Edistyspuolueen osalta ehdokasasettelussa heijastuivat puolueen sisäiset erimielisyydet ja linjaerot. Vennolan vahvistunut asema eduskuntapolitiikan ja edistysosikeiston johdossa yhdistettynä hänen omiin intresseihinsä nostivat hänet kilpailijaksi puoluejohdon ajamalle linjalle. Vaikka Vennolan takana ei ollut kuin pieni osa puolueesta, oli tämän opposition olemassaolo kiusallinen piikki puoluejohdon lihassa etenkin kun otetaan huomioon oikeisto-opposition menestys taivutettaessa edistyspuolue Ingmanin porvarihallituksen taakse.

Ainoa edistyspuoluelainen, joka olisi saattanut koota taakseen tarvittavan kannatuksen, oli istuva presidentti. Ståhlberg kieltäytyi kuitenkin itsepintaisesti jatkokaudesta eikä pyörtänyt päätöstään, vaikka erinäisiä lähetystöjä hänen luonaan tiuhaan vierailikin. Syyskuussa 1923 keskustellessaan asiasta Eero Erkon kanssa Ståhlberg oli pitänyt Antti Tulenheimoa tai Risto Rytiä mahdollisena seuraajanaan. Vaikka Ryti oli nuori, vain 34-vuotias, Ståhlberg piti häntä lupaavana. ”Hän on itsenäinen, häneen ei vaikuta suosio eikä panettelu. Hänellä on hyvä itsenäinen kurssi.”²⁹⁰ Edistyspuolueessa toivottiin pitkään Ståhlbergin pyörtävän päätöksensä, sillä hänellä tiedettiin olevan kannatusta myös muissa puolueissa. Vaikka Ståhlbergin seuraajasta oli keskusteltu jo keväästä 1924 lähtien, todettiin istuvan presidentin kieltäytyminen lopulliseksi vasta lokakuussa.²⁹¹

Valitsijamiesvaaliin käytiin nyt ensimmäistä kertaa ja puolueille oli haastavaa ratkaista millaisella taktiikalla vaaliin lähdetäisiin. Mikään laissa ei edellyttänyt, että ehdokkaat olisi nimettävä ennen vaalia eli äänestäjät äänestäisivät mahdollisesti vain puoluetta tietämättä kuka puolueen tai valitsijamiesten ehdokas presidentiksi tulisi olemaan. Tuliko siis etukäteen asettua yhden nimen taakse vai pitää mahdollisuudet avoimina ja lähteä ns. sammutetuin lyhdyin valitsijamiesvaaliin?

Porvaripuolueista ainoastaan edistyspuolue ilmoitti ennen vaaleja ehdokkaansa. Se katsoi, että presidentinvaali ei ollut puoluevaali vaan henkilövaali ja siksi ehdokas oli kansanvallan nimissä nimettävä etukäteen. Presidenttiä ei valittu mitään erityisryhmää vaan koko kansakuntaa varten. Poliittiselle suunnanmuutokselle ei ollut tarvetta. Vaalia ei tullut katsella pelkästään puoluepolitiikan kannalta, vaan tuli ottaa huomioon, että presidentti tulisi olemaan koko kansan ei vain sen porvarillisen osan päämies. Jotta hallitusmuodon säädös kansan valitsemasta presidentistä todella tulisi toteutetuksi, Mantere korosti, että kansan oli valintaa tehdessään tunnettava ehdokkaat. Ståhlbergin kannattama Ryti sai edistyspuolueen johdon kannatuksen. Yksimielisiä oltiin siitä, että presidentiksi tulisi valita keskustaan

²⁹⁰ Ståhlberg 1985, 210, 295; Blomstedt 1969, 460. Toisen maailmansodan aikaisena presidenttinä tunnettu Risto Ryti (1889–1956) oli sotien välisenä aikana edistyspuoluelainen talouspolitiikko ja Suomen pankin pääjohtaja. Puolueen oikeistoon sijoittunut Ryti oli arvostettu talousmies ja pankinjohtaja, jonka karvaat lääkkeet 1930-luvun alun lamasta selviytymiseen eivät keränneet suosiota. Ryti oli tasavaltalainen, liberaali ja edistyspuoluelainen, mutta eheytysoikeistisen ja sosiaalipoliittisen linjan osalta edistyspuolueen politiikka ei häntä aina miellyttänyt. Turtola 1994 ja 2000.

²⁹¹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 24.4.1924, puoluehallituksen kokous 4.5.1924, PR 56 ja puolueuuvoston kokous 12.10.1924, PR 58, KEPA, KA; Vares 1996, 292-293.

lukeutuva kyvykäs ja pätevä mies ja koska tällaista ei Maalaisliiton piiristä katsottu löytyvän, tulisi ehdokkaan tulla edistyspuolueen piiristä.²⁹²

Kokoomus ja Maalaisliitto lähtivät valitsijamiesvaaleihin ilman nimettyä ehdokasta. Edistyspuolue pyrki neuvotteluihin erityisesti Maalaisliiton kanssa, mutta myös kokoomus otettiin huomioon. Tosin kokoomuksen suhteen todettiin, että mikäli sieltä suunnasta neuvotteluja ehdotettaisiin, ei olisi kieltäydyttävä, mutta edistyspuolueen ei tulisi neuvottelukutsua esittää. Juopa kuninkaantekijöiden ja tasavaltalaisten välillä oli vielä syvä. Edistyspuolue ei halunnut taipua kokoomuksen pyrkimykseen yhteisen presidenttiehdokkaan nimittämisestä, sillä aie oli puhtaasti sosialidemokraatteja vastaan suunnattu, mikä ei palvellut edistyspuolueen tarkoitusperiä. Edistyspuolueen ehdokkaan toivottiin nimittäin saavan kannatusta juuri SDP:n piiristä. Kokoomuksessa oli alun perin ollut niitä, jotka olivat kannattaneet Ståhlbergiä, mutta hänen kieltäytyttyään kokoomus asetti tavoitteekseen Maalaisliiton vieroittamisen keskustayhteistyöstä. RKP kosiskeli Mannerheimia, mutta jäi sekin odottamaan vaalin tulosta. SDP olisi kannattanut Ståhlbergiä, mutta tämän kieltäytyttyä se päätyi asettamaan ehdolle Väinö Tannerin. Kommunistit ryhmittivät Tammisaaren pakkotyölaitoksessa rangaistustaan kärsivän Matti Väisäsen taakse.²⁹³

Edistyspuolueessa hyväksyttiin seuraavat suuntaviivat ehdokkaan asettamiselle:

”Ehdokkaan tulee olla uskollinen tasavallalle, kannattaa puolueettomuutta ja rauhan politiikkaa, asettua jyrkästi vastustamaan kaikkea seikkailupolitiikkaa, tukea ja vahvistaa parlamentaarista kansanvaltaa sekä olla fasismia ja bolševismia vastaan, edistää yhteiskuntarauhan lujittamista ja kansan eheytymistä tarpeellisilla sosiaalisilla uudistuksilla ja olla suomalaiskansallinen ja isänmaallisen hengen läpitunkema.”

Ehdot täytyivät varmimmin, jos presidentti valittaisiin keskustan piiristä. Yleisten edellytysten lisäksi oli vaadittava, että tulevalla presidentillä oli riittävä sivistysmäärä ja tarpeellinen kielitaito, että hän oli perehtynyt hallintotehtäviin ja yleiseen valtioelämän, että hän oli selvänäköinen, lujatahtoinen ja itsenäinen henkilö.²⁹⁴

Puoluehallituksen määrittelemät edellytykset täyttävänä ehdokkaana esitettiin Risto Rytinä. Tätä esitystä myös puolueuuevoston suuri enemmistö kannatti.²⁹⁵

²⁹² Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 12.9.1924, PR 60, puolueuuevoston kokous 12.10.1925, PR 58 ja ylimääräinen puoluekokous 16.11.1924, PR 53, KEPA, KA; ”Presidentinvaalia ei ole tehtävä puoluekysymykseksi” 2.12.1924 Turun Sanomat; ”Valtionpäämiehen vaali ja valitsijat” 14.1.1925 Turun Sanomat; ”Nimi ja ohjelma presidentinvaalissa” 10.1.1925 Helsingin Sanomat; ”Väärä ajatussuunta” 19.10.1924 Helsingin Sanomat; ”Suomalainen porvarillinen yhteisrintama” 5.12.1924 Helsingin Sanomat; ”Ratkaisun edessä” 14.1.1925 Helsingin Sanomat; ”Mikä velvoittaa?” 15.2.1925 Helsingin Sanomat;

²⁹³ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 12.9.1924, PR 60 ja puoluekansalien sanomalehdille lähetetyt kirjoitukset, PR 84, KEPA, KA; Blomstedt 1969, 460-461; Uino 1994, 478-479.

²⁹⁴ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 11.10.1924, PR 56, KEPA, KA.

²⁹⁵ Kansallisen Edistyspuolueen puolueuuevoston kokous 12.10.1925, PR 58, KEPA, KA; Vaalijulkaisut Mihin suuntaan nyt? ja Kuka Suomen tasavallan presidentiksi? kansio 11, Risto Rytin arkisto, KA.

Presidenttiehdokkaalle asetetut ehdot olivat edistyspuoluelaiselta näkökannalta ymmärrettävät, mutta ne myös rajasivat monelta osin muiden puolueiden ehdokkaita ulkopuolelle. Tiukka vaatimus tasavaltalaisuudesta asetti haasteita kokoomuksen suuntaan ja toisaalta vaatimukset kielitaidosta, sivistyksestä ja hallinnollisesta kokemuksesta nostattivat kysymyksiä maalaisliittolaisten ehdokkaiden kyvykkyydestä. Huolimatta eduskunta- ja hallituspolitiikassa puhaltaneista oikeistotuulista oli edistyspuolueen virallinen, puoluejohdon linja edelleen vahvasti keskustapolitiikkaa ja vaikkakin ehkä epärealistisesti, edistyspuolueen johtavaa roolia siinä kannattava.

Ryti oli puoluejohdon valinta edistyspuolueen ehdokkaaksi, mutta koska edistyspuolueessa eduskuntaryhmällä oli niin sääntömääräisesti kuin todellisuudessaakin huomattavan iso rooli ja paljon vaikutusvaltaa ei eduskuntaryhmän, *Länsi-Savon* ja yleisesti Mikkelin seudun Vennolan ehdokkuutta kannattavan opposition ääntä kyetty täysin vaientamaan. Porvariyhteistyötä maalaisliittokärki edellä kannattanut oikeisto-oppositio katsoi myös presidentinvaalikysymystä tästä näkökulmasta. Yhteistyömahdollisuuksien takaamiseksi erityisesti Maalaisliiton ja sen kautta koko porvariston kesken oli tärkeää pyrkiä saamaan edistyspuolueen presidenttiehdokkaaksi sellainen henkilö, jota maalaisliittolaiset voisivat äänestää. Pelkät Maalaisliiton äänet eivät toki riittäisi, mutta sillä, kuka viimeisellä kierroksella olisi keskustan ehdokasta vastassa, ei olisi merkitystä, koska vastaehdokkaan puoluekannasta riippuen tämän vastustajat äänestäisivät keskustan ehdokasta. Tämän presidentinvaalissa solmitun yhteistyön nojalla voitaisiin sitten tulevaisuudessa jatkaa Kallion ja Ingmanin hallituksissa valittua linjaa kokoomuksella höystettynä tai ilman.

Vennolan kannattajien taktiikaksi muodostui ajaa ylimääräisessä puoluekokouksessa kahden ehdokkaan asettamista edistyspuolueelle. Vuokoski esitti perusteluiksi, että edistyspuolue oli joka tapauksessa muiden kannatuksen varassa ja tätä silmällä pitäen olisi hyvä nimetä kaksi ehdokasta. Rytiä pidettiin talouspoliittisilta näkemyksiltään vastenmielisenä maalaishansalle sekä niin oikeisto-opposition kuin esimerkiksi kokoomuksenkin taholla liian nuorena. Vennolan kannattajat katsoivat, että heidän ehdokkaansa ulkopoliittinen kokemus ja sovitteleva luonne puhuivat hänen puolestaan. Keskeistä oli myös usko siihen, että juuri Vennolalle oli saatavissa Maalaisliiton tuki. Yhden ehdokkaan taktiikkaa vastustaneeseen oppositioon lukeutuivat kansanedustajat Erkki Pullinen, Aaro Jaskari, Hannes Valkama, K. V. Vuokoski ja Alpo Luostarinen sekä Vennolan ehdokkuuden puolesta jo aiemmin kamppailleen *Länsi-Savon* toimittaja Tatu Viljakainen.²⁹⁶

²⁹⁶ Kansallisen Edistyspuolueen puolueuuevoston kokous 12.10.1924, PR 58 ja ylimääräinen puoluekokous 16.11.1924, PR 53, KEPA, KA; ”Presidentin vaali. Suomalaisten porvariensa yhteisestä ehdokkaasta sovittava” 13.10.1924 *Länsi-Savo*; ”Presidentin vaali. Prof. Vennola edistysmielisten ehdokkaaksi” 20.10.1924 *Länsi-Savo*; ”Puoluekokoukseen valmistauduttava” 31.10.1924 *Länsi-Savo*. Ståhlberg 1985, 296; *Länsi-Savo* kuului puoluejohtoa kärkkäimmin arvostelleisiin sanomalehtiin ja keskusvaliokunnan kokouksessa 5.11.1924 käsiteltiinkin mm. *Länsi-Savon* puoluejohtoa arvostellutta kirjoitusta.

Rytin ehdokkuutta vastustettiin pääasiassa kahdella argumentilla: Häntä pidettiin liian tarpeellisena Suomen Pankille ja liian oikeistolaisena niin sosialidemokratien kuin monien maalaisliittolaistenkin makuun. Rytin ehdokkuuden vastustus ei kuitenkaan automaattisesti korreloinut Vennolan ehdokkuuden kannattamisen kanssa. Helsingin edistysseurassa Rytin kyvykkyys ja ansiot valtion rahalaitoksen johdossa olivat monien mielestä ylitsepääsemätön este hänen ehdokkuudelleen. Uudistuspolitiikan jatkamiseksi maan talous täytyi saada nousuun ja tässä työssä mm. Ensio Hiitonen katsoi Rytitä tarvittavan enemmän. Jos Ryti siirtyisi presidentiksi, ei Suomen Pankin johtopaikka lankeaisi enää edistyspuoluealaiselle. Tärkeänä kuitenkin pidettiin, että maan talouselämää johdettaisiin juuri edistyksen kansantaloudellisia näkökohtia silmällä pitäen. Kokoomuksen ehdokkaana mainitun Tulenheimon kanssa Rytin katsottiin olevan vaikea kilpailla sosialidemokratien äänistä. Vasemmiston ääniä uskottiin saavutettavan paremmin asettamalla W. A. Lavonius ehdolle. Nikula piti Lavoniusta mitat täyttävänä ehdokkaana, joka olisi kouliintuneempi kuin Ryti tai jossain yhteyksissä mainittu Mantere. Tuomioja toppuutteli Lavoniuksen ehdokkuutta todeten, että siinä tapauksessa puolet omasta puolueesta äänestäisi varmasti jonkun muun ehdokasta.²⁹⁷ Tuomioja uskoi siis selkeästi puolueen vasemmistoon kuuluneen Lavoniuksen karkottavan vielä enemmän väkeä kuin pienemmissä piireissä karsastetun Rytin.

Ehdokasasettelusta lopullisesti päättäneessä ylimääräisessä puoluekokouksessa ei kuitenkaan annettu juuri painoarvoa sille, mitä Maalaisliitto edistyspuolueen ehdokkaista ajattelisi. Kokouksen enemmistö halusi painottaa kansan oikeutta tietää, kenelle se äänensä antoi. Opposition esittämä kahden ehdokkaan linja hävisi äänestyksessä, kuten kävi myös Vennolan ehdokkuudelle. Ryti äänestettiin selkein luvuin 97 – 12 edistyspuolueen ehdokkaaksi vuoden 1925 presidentinvaaleihin.²⁹⁸ Ståhlberg taisi olla tuloksesta hyvillään, sillä hän näki Vennolan pyrkineen virkaan liian innokkaasti, mikä ei ammattipolitikoitua karsastaneelle aikakaudella ollut ihailtava ominaisuus. Myös Ryti siirtyi vaalitaistelun jälkeen niiden joukkoon, jotka suhtautuivat Vennolan johtamaan oppositioon kriittisesti.²⁹⁹

Istuvan presidentin kieltäytyminen jatkokaudesta oli kohtalokasta keskustayhteistyölle presidentinvaaleissa. Maalaisliitto olisi ollut valmis kannattamaan Ståhlbergiä toiselle kaudelle, mutta kun tämä ei ollut käytettävissä, voitti puolueessa alaa oman ehdokkaan asettaminen eikä edistyspuolueen yhteistyötarjoukseen otettu kantaa. Rytille oli puolueessa omat kannattajansa erityisesti keskustayhteistyön kannattajien piirissä mm. Kallio ja P. V. Heikkinen, mutta Ryti pääasiassa maatalouskysymyksiin viileästi suhtautuvana ei ollut sovelias ehdokas Maalaislii-

²⁹⁷ 10.11.1924, Helsingin Kansallisen Edistysseuran kokous, HKEA, KA; Helsingin Kansallisen Edistysseuran toimintakertomus 1924, HKEA, KA; ”Vaalivalheihin” puoluekanslian sanomalehdille lähetetyt kirjoitukset 1925, PR 84, KEPA, KA; Muista esiin nousseista nimistä ”Kansallinen Edistyspuolue ja presidenttiehdokaskysymys” 14.11.1924 Kaleva; ”Edistyspuolue määrännyt kantansa presidentinvaaliin” 19.11.1924 Kaleva; ”Kuka tasavallan presidentiksi?” 28.10.1924 Etelä-Saimaa.

²⁹⁸ Kansallisen Edistyspuolueen ylimääräinen puoluekokous 16.11.1924, PR 53, KEPA, KA.

²⁹⁹ Blomstedt 1969, 460; Suomi 1989, 37.

tolle. Hänen valintaansa vastustivat erityisesti Sunila ja Ihamuotila. Maalaisliittolaisten keskusteluissa Rytin ohella ja osaltaan myös ohi nousi Vennola. Kalliolla ei ollut suuremmin mitään Vennolaa vastaan, mutta hän piti Rytii parempana. Sunila taas nosti mieluummin vaihtoehdoksi Vennolan. Lopulta ryhmän päätökseksi tuli kannattaa edistyspuolueen ehdokkaista ennemmin Vennolaa kuin Rytii, mikäli Ståhlberg ei suostuisi.³⁰⁰

Tämä päätös osaltaan sinetöi sen, ettei edistyspuolueen ehdokas tulisi valituksi Maalaisliiton presidenttiehdokkaaksi. Liian oikeistolaiseksi ja maatalousasioille penseäksi mielletty Ryti ei ollut sopiva entistä enemmän kohti eturyhmäpolitiikkaa hivuttautuneelle Maalaisliitolle. Myöskään edistyspuolueen asenne keskustakumppania kohtaan ei miellyttänyt: Maalaisliittolaisten olisi pitänyt ilman todellisia neuvotteluja tyytyä siihen ehdokkaaseen, jonka edistyspuoluelaiset keskuudessaan parhaaksi katsoivat.

Myös kokoomuksessa tähyiltiin Maalaisliiton suuntaan, sillä Rytii pidettiin liian nuorena eikä kutistuneen edistyspuolueen suuntaan juuri pantu tulevaisuuden toiveita. Kokoomuksessa Rytii verrattiin Napoleoniin ja nousukiidossa ollutta nuorta pankinjohtajaa pidettiin häikäilemättömänä. Kokoomuksen toiveissa oli lähentyä presidentinvaalissa Maalaisliittoa ja näin edesauttaa hallitusyhteistyötä vaalien jälkeen. Tiedossa oli, että Maalaisliitto tulisi saamaan huomattavan kannatuksen vaalissa, joten sen painoarvo presidenttiä valittaessa tuli olemaan merkittävä. Tunnelma kokoomuksessa oli *Uinon* mukaan sellainen, että Maalaisliitto valitsi hallituskumppaninsa ja presidentiksi voitaisiin valita sellainen kokoomuksen ehdokas, jonka Maalaisliitto hyväksyisi. Tilanne ei siis ollut omissa käsissä, vaan kompromisseihin oli suostuttava tavalla tai toisella. Kokoomus peräänkuulutti porvarillista yhteisrintamaa, jonka rikkojaksi jälleen nousi edistyspuolue, joka pitäytyi ennalta nimeämässään ehdokkaassa.³⁰¹

Tämä porvaririntaman rikkojan rooli oli se, mikä edistyspuolueen osaksi osin omaa syytään osin tahtomattaan sementoitui kokoomusnäkemyksissä lähes koko sotien väliseksi ajaksi. Rintamakarkurin tasapainoilu porvarillisen maailmankatsumuksen rajamailla oli konservatiivien toistuvan paheksumisen aiheena.

Taulukosta 3 näkyvät puolueiden saamat äänimäärät, vertailuprosentit edellisiin eduskuntavaaleihin sekä valitsijamiesten määrä. Valitsijamiesvaalissa edistyspuolue menestyi jälleen kokoonsa ja eduskuntavaalikannatukseensa nähden hyvin. Se sai lähes 12 % äänistä ja 33 valitsijamiestä. Puolueen kannatus edellisissä eduskuntavaaleissa oli ollut vain 9 %, joten tulos oli hyvä.

³⁰⁰ Blomstedt 1969, 460-461; Hirvikallio 1958, 22, 29; Suomi 1989, 71; 30.10.1924 W. W. Tuomioja Eero Erkolle, Eero Erkon Helsingin Sanomiin liittyvä arkisto, PA.

³⁰¹ ”Vaaliiliot presidentin valitsijamiesvaalissa” 27.11.1924 Turun Sanomat; ”Keskustelua presidentinvaalista ja presidenttiehdokkaista” 30.11.1924 Turun Sanomat; Uino 1994, 479; Hirvikallio 1958, 28-29; Vesikansa 1997, 300.

SDP	26.55%	29.02%	79
Kokoomus	22.71%	18.99%	68
Maalaisliitto	19.93%	20.25%	69
RKP	12.61%	12.03%	35
Edistys	11.45%	9.09%	33
SPTVL*	6.63%	10.45%	16

Taulukko 3. *Poiketen aiemmista vaaleista kommunistit esiintyivät nyt Suomen työväen ja pienviljelijäin vaaliliiton nimellä. Suomen virallinen tilasto. Vaalitulostat XXIX. Taulukon ensimmäinen prosenttiluku vasemmalta ilmoittaa puolueen kannatuksen valitsijamiesvaaleissa, toinen prosenttiluku kannatuksen edellisissä eduskuntavaaleissa ja viimeinen luku valitsijamiesten määrän.

Helsingin Sanomat totesi, että puolue oli nyt saanut tunnustuksen avoimesta menettelystään ehdokasasettelussa. Edistyspuolueen ja vasemmiston nimettyjen ehdokkaiden rinnalle Maalaisliitto nimesi nyt Viipurin läänin maaherra Lauri Kristian Relanderin, RKP vasemmistoonsa kuuluvan oikeusministerinäkin toimineen Karl Söderholmin ja kokoomus Helsingin yliopiston rehtorin Hugo Suolahden. Kokoomukselle tuli ikävänä yllätyksenä se, että Maalaisliitto ajoi omaa ehdokastaan. Se päättyi kompromissiin, jossa luvattiin äänet Relanderille, mikäli kolmannella kierroksella vastakkain olisivat Ryti ja Relander. Näin saataisiin estettyä kaikkein vastenmielisimmän ehdokkaan läpipääsy. Ryti oli kokoomuslaisten silmissä ”kylmä ja häikäilemätön karrieristi”.³⁰²

Edistyspuolueelle itse vaali oli taktisesti helppo. Kampanja oli käyty Rytin hyväksi eikä valitsijamiehillä ollut oikeutta tai syytä tinkiä puoluekokouksen enemmistön kannasta. *Länsi-Savon* sitkeästi esillä pitämä Vennolan ehdokkuus kummitteli lehdistössä vielä valitsijamiesvaalien jälkeenkin, vaikka lehdessä oli luvattu suhtautua lojaalisti puoluekokouksen päätökseen. Juhani *Suomi* on todennut lehden kirjoittelun häirinneen edistyspuolueen muutoin yhtenäistä vaalikampanjaa. *Länsi-Savon* näkemysten mukaan valitsijamiehet eivät olleet ennakkopäätösten sitomia, vaan olisi suorastaan kypsymätöntä härkäpäisyyttä, jos pieni puolue pitäisi loppuun asti kiinni ehdokkaasta jolla ei ollut kannatusta. Näin lehden mukaan jäi mahdolliseksi se, että edistyspuolueen valitsijamiehet voisivat äänestyksessä kannattaa Vennolaa, jos tälle olisi muilta puolueilta saatavissa kannatusta. Vennolan valinta takaisi totutun ja turvallisen keskustapolitiikan jatkumisen. Vennolan kannattajat kävivät jopa neuvotteluja kokoomuksen ja Maalaisliiton kanssa, mutta yhteistä pohjaa ei löytynyt. Oppositio ei kyennyt taivuttamaan edistyspuolueen enemmistöä pois Rytin takaa. Tosin tätä ei varmaan tosissaan enää valitsijamiesten kokouksissa edes yritetty.³⁰³

³⁰² ”Valitsijamiesten vaalin tulokset” 25.1.1925 *Helsingin Sanomat*; Uino 1994, 482-485.

³⁰³ ”Presidentin valitsijamiesten neuvottelut” 8.2.1925 *Helsingin Sanomat*; ”Ratkaisun kynnyksellä” 13.2.1925 *Turun Sanomat*; ”Presidenttiehdokkaat” 19.11.1924 *Länsi-Savo*; ”Valitsijamiehet ja nimetty ehdokas” 24.11.1924 *Länsi-Savo*; ”Vähemmistö ja vähemmistön ehdokas” 6.2.1925 *Länsi-Savo*; *Alkion päiväkirja* 2 2013, 383-385; *Suomi* 1989, 66-75.

Lopulta Relanderin taakse asettuivat Maalaisliiton, kokoomuksen ja RKP:n valitsijat. Rytin taakse jäivät edistyspuolueen ja SDP:n valitsijat. Relander tuli valituksi 172 äänellä Rytin 109 vastaan. Edistyspuolue joutui toteamaan, että Maalaisliitto oli todella livennyt omalle uralleen keskustayhteistyön takaa. Edistyspuoluelaisista valitsijamiehistä viisi antoi äänensä Relanderin hyväksi, millä ei lopputuloksen kannalta ollut merkitystä, mutta joka edistyspuolueen piirissä oli lähestulkoon sodanjulistus puoluejohtoa ja virallista linjaa vastaan. Yllätyksettömästi nämä äänet tulivat Vennolaa kannattaneen opposition piiristä.³⁰⁴

Relanderin valinta vahvisti oikeistolaistunutta sisäpoliittista suuntausta, sillä kokoomuskin piti vaalin tulosta tavoitteidensa mukaisena. *Uusi Suomi* totesi, että tärkeämpää kuin henkilö oli se, että sosialistien kannattama ehdokas eli Ryti ei voittanut ja että Maalaisliitto oli edelleen irtautunut keskustapolitiikan linjoilta. RKP:n asennoitumisen taustalla on perinteisesti nähty rouva Relanderin ruotsinkielisyys. Uusi presidentti itse näki ratkaisevana juuri kokoomuksen vastenmielisyyden edistystä kohtaan. Valinta oli tulos puoluepelistä, jossa menestystä varmisteltiin äänestämällä toissijaisia ehdokkaita ja laskeskelemalla, kuka pärjäisi ketäkin vastaan. Lopputulos oli kaikille yllättävä.³⁰⁵

Edistyspuolueessa presidentinvaalin todettiin myös olleen enemmän suunta kuin henkilökysymys. *Helsingin ja Turun Sanomat* totesivat, että kokoomukselle oli ollut tärkeämpää turvata yhteistyömahdollisuudet Maalaisliiton kanssa kuin edistyspuolueen. Keskusta oli nyt saatu hajalle. Edistyspuolueessa oltiin pettyneitä siihen, että keskustakumppani ei ollutkaan johdettavissa edistyspuolueen haluamaan suuntaan. Alkiokin noteerasi edistyspuolueen mielialat ja totesi tällaisen kieron kirjoittelun olevan rumaa.³⁰⁶

Keskustayhteistyön vankka puolestapuhuja *Länsi-Savo* sen sijaan ei halunnut nähdä presidentinvaalin olevan mikään ennakkotapaus oikeistosuuntauksen voimistumisesta sisäpolitiikassa. Lehti totesi, ettei tällainen tilapäinen yhteenliittyminen vielä tarkoittanut koko sisäpoliittisen suuntauksen kääntymistä. Tapahtuakseen se tarkoittaisi Maalaisliitolle niin merkittävää täyskäännöstä, ettei siihen lehdessä uskottu. Maalaisliiton vanavedessä kokoomuksen kanssa tapahtuvaa porvariyhteistyötä henkeen ja vereen kannattanut *Länsi-Savo* ja Mikkelin seutu ei halunnut tunnustaa väitettyä kehitystä, sillä realisoituessaan se hankaloittaisi merkittävästi lehden edistämiä pyrkimyksiä. Osittaisena tyydytyksenä *Länsi-Savo* pääsi kuitenkin mestaroimaan ”mitäs me sanoimme” -asenteella. Edistyspuolueen ehdokas ei ollut saanut taakseen yhtään porvaripuoluetta. Se, että tämä oli käynyt ilmeiseksi jo ennen vaalia ja siihen ei ollut reagoitu, oli lehden mukaan poliittista taitamattomuutta. Tämä taitamattomuus oli estänyt puolueen ehdokkaan valituksi tulemisen. Relandera vastaan lehdellä ei ollut mitään hampaankolossa. Kritiikin

³⁰⁴ ”Ratkaisu” 18.2.1925 *Länsi-Savo*; Hirvikallio 1958, 39-42.

³⁰⁵ ”Tasavallan presidentin vaali” 17.2.1925 *Uusi Suomi*; Uino 1994, 485; Relanderin päiväkirja I 1967, 16; Hallberg et al. 2009, 77.

³⁰⁶ ”Ratkaisun tapahduttua” 17.2.1925 *Turun Sanomat*; ”Oikeistosuunnan merkeissä” 18.2.1925 *Turun Sanomat*; ”Presidentti valittu” 17.2.1925 *Helsingin Sanomat*; *Alkion päiväkirja* 3 2013, 386.

kärki oli suunnattu väistelemättä suoraan edistyspuolueen enemmistöön.³⁰⁷ *Länsi-Savon* kritiikki jatkoi jo ehdokasasettelusta alkanutta sodanjulistusta.

Länsi-Savon poliittiseksi taitamattomuudeksi nimittävä toiminta nähtiin *Turun Sanomissa* suoraselkäisenä esiintymisenä. Ei haluttu hinnalla millä hyvänsä saada jotain edistyspuolueen edustajaa presidentiksi, vaan pitäydyttiin puoluekokouksen valitsemassa parhaaksi katsotussa ehdokkaassa eikä lähdetty hieromaan kauppoja muiden puolueiden kanssa.³⁰⁸ Seuraavassa puoluekokouksessa mikkililäisten toimintaa puitiinkin varsin tiukkaankin sävyyn. Sitä, että jotkut katsoivat oikeudekseen olla noudattamatta puoluekokouksen päätöksiä, pidettiin tuomittavana ja kokous lausui paheksumisensa tällaisen menettelyn johdosta. *Länsi-Savon* päätoimittaja Murole tahtoi kuitenkin huomauttaa, että lehden menettelyn taustalla oli tilaajakunnan mielipiteiden ilmaiseminen, joten lehden kannanotoilla oli todella kannatusta Mikkelin seudulla.³⁰⁹

Todellisuudessa *Länsi-Savon* ja oikeisto-opposition kohdalla tilanteessa oli kyse enemmän kuin pelkästä puoluekurista tai kurittomuudesta. Näkemyserot puolueen linjan suhteen olivat niin perustavanlaatuisia, että niiden sovittelu tai opposition edustajien taipuminen puoluejohdon tahtoon pelkän paheksumisen vuoksi oli erittäin epätodennäköistä. Kyse oli edistyspuolueen keskusta- ja eheytyspoliittisen linjan perusteista: Pырittäisiinkö sitä edistämään oikeiston vai vasemmiston turvin. Tämä valinta aikakauden kontekstissa piti sisällään melko lailla toisensa poissulkevat poliittiset valinnat. Oliko puolueen keskeisenä päämääränä edistää vasemmiston kehittymistä pohjoismaisen sosialidemokratian ja punamultapolitiikan tielle vai pyrkiä kehittämään yhteiskuntaa porvarillisen enemmistön ja valkoisen Suomen latuja?

Edistyspuolue saattoi järkkymättömällä toiminnallaan torpedoida oman edistyspuoluelaisen ehdokkaan valinnan. Vaarana oli ollut, että itsepäinen edistys jäisi yksin vasemmiston kanssa ja Maalaisliitto, kokoomus ja RKP ratkaisisivat vaalin. Rytin läpimenolle ei ollut edellytyksiä, mutta viime kädessä joustavuus Maalaisliiton edessä ja myöntyminen Rytin vaihtamisessa Vennolaan olisi saattanut johtaa Vennolan valintaan ottaen huomioon Maalaisliiton ryhmän lähes yksimielisen päätöksen Vennolan hyväksi.

Alkion kerrotaan kehottaneen Eero Erkköä myötävaikuttamaan Vennolan valintaan vielä ennen vaalia, mutta tällaiseen ei edistyspuolueessa koettu olevan mahdollisuuksia. Olihan koko valitsijamiesvaali käyty ja menestytty hyvin juuri Rytin ollessa puolueen ehdokkaana. Kokoomuspuolueessa vaalin tulos nähtiin positiivisena, mikäli henkilökysymykseen ei kiinnitetty huomiota. Katsottiin, että porvarien yhteistoiminta vaalissa oli hyvä merkki. Edistyspuolueessa taas päädyttiin

³⁰⁷ ”Maalaisliitto tienhaarassa” 25.2.1925 *Länsi-Savo*; ”Poliittista taitamattomuutta” 20.2.1925 *Länsi-Savo*.

³⁰⁸ ”Mikkililäistä politiikkaa” 28.2.1925 *Turun Sanomat*.

³⁰⁹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 18.-19.4.1925, PR 53 ja konseptit PR 63, KEPA, KA; 7.5.1925 Helsingin Kansallisen Edistysseuran kokous, HKEA, KA

siihen lopputulokseen, että vaalin tulos vahvasti oikeistosuuntausta sisäpolitiikassa. Ståhlbergin käsityksen mukaan Relander oli liian pinnallinen, impulsiivinen eikä omannut tarvittavaa arvostelukykä.³¹⁰

Relanderin kaudella presidentin ja edistyspuolueen suhteet olivat enemmän tai vähemmän tulehtuneet. Relander kirjoitti mm. kansanedustaja Särkän todenneen, että miten suurenmoisen Ståhlbergin jälkeen saatiinkin presidentiksi noin pieni mies. Ester Ståhlbergkin luonnehti päiväkirjalleen Relanderia jokapäiväiseksi ja rahvaanomaiseksi. Relander kommentoi päiväkirjassaan heti valintansa jälkeen, että edistyspuolueen sanomalehtien hyökkäykset häntä vastaan eivät olleet vain tappion aiheuttamaa närkästyä, vaan merkkejä pysyvistä vastustusasenteista. Relanderia kaiheri myös edistyspoliitikkojen suhtautuminen Maalaisliittoon apupuolueena ja armeijana, jota komensivat edistyskenraalit.³¹¹ Relander oli toki valtakunnan politiikassa Ståhlbergiä huomattavasti ansioitumattomampi, mutta närkästys oli suurelta osin varmasti reflektiota siihen, että Maalaisliiton oletettu varaukseton tuki oli menetetty ja vielä kokoomuksen hyväksi.

Ingmanin hallituksen erottua oli selvää, ettei edistyspuolue tulisi olemaan mukana seuraavassa hallituksessa. Hallitushaluja hillitsi ilmeinen hallitusväsymys puolueen istuttua hallitusvastuussa lähes tauotta vuodesta 1919 lähtien. Edistyspuolueen ehdokas ei ollut voittanut, joten puolue oli näkemyksensä mukaan vapautunut siitä vastuusta, jota presidenttipuolue joutui kantamaan. Mantere totesi puoluekokouksessa, että edistyspuolue oli nyt joutunut kauan odottamaansa vastustuspuolueen asemaan. Puolueen oli aika keskittyä sisäisten asioiden järjestämiseen ja rivien kokoamiseen. Se pysyikin poissa hallituspolitiikasta seuraavien vuosien ajan ja Mantereen mainitsema sisäisten asioiden järjestäminen oli keskeisessä roolissa.³¹²

Edistyspuolueen osalta vuoden 1925 presidentinvaalitaistelu osoitti kaksi asiaa: Puolue oli sisäisesti jakautunut ja riitainen ja että vaalituloksella oli vahvistanut sisäpoliittisen suuntauksen kääntymistä entistä selkeämmin oikealle. Sen paremmin puolueen sisällä vaikuttanut oikeisto-oppositio, sisäpolitiikassa jo vuosia vahvistunut oikeistosuuntaus kuin Maalaisliiton kasvaminen ulos edistyspuolueen varjosta eivät saaneet edistyspuoluetta luopumaan vasemmiston tukeen nojautuvasta keskusta- ja eheytysoppoliittisesta linjastaan. Presidentinvaalissa pidettiin tiukasti kiinni oletetusta oikeutetusta roolista keskustan johtajana tai ainakin keskustan presidenttipuolueena eikä koettu tarvetta neuvotella sen paremmin oman opposition kuin toisen keskustapuolueen kanssa, joilta molemmilta kuitenkin odotettiin tukea omalle ehdokkaalle.

³¹⁰ ”Ratkaisua odotellessa” 11.2.1925 Länsi-Savo; Hirvikallio 1958, 43-45; Blomstedt 1969, 462.

³¹¹ Relanderin päiväkirja I 1967, 33-35; Relanderin päiväkirja II 1968, 60, 148; Ståhlberg 1986, 24.

³¹² 13.2.1925 Puoluekanslian kirje piiritoimikunnille, PR 64 ja Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 18.-19.4.1925, PR 53, KEPA, KA; Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1925, MK B 11141, HYK; suuntauksen kääntyminen oikealle mm. ”Kirje Helsingistä” 21.2.1925, pakina Tolari, Helsingin Sanomat; ”Maalaisliitto suuntia tarkastelemissa” 1.3.1925 Helsingin Sanomat.

Ruotsinkielisen väestön asema ja epäoikeudenmukaisina pidetyt oikeudet muodostivat sotien välisessä Suomessa yhden keskeisen ristiriitoja aiheuttaneen kysymyksen. Aitosuomalaisuuden nimissä purkautuneen tyytymättömyyden keskeisin tavoite oli voimakkaan suomalaisen sivistyksen ja kansallisvaltion luominen. 1920-luvun puoliväliin tultaessa kielinationalismin äänekkäimmäksi kannattajaksi nousi valkoisen ja punaisen Suomen vastakkainasettelun sijaan aitosuomalaiset äänenpainot oman kansallisen eheytyksen politiikkansa painopisteeksi nostanut ylioppilasnuoriso Akateeminen Karjala Seura (AKS) kärkenään. Ylioppilasnuorison näkemykset lähestyivätkin nyt Risto Alapuron mukaan edistyspuolueista integraatioajattelua, sillä Niilo Kärjen ideoimassa suomalaiskansallisessa eheytyemisessä olennaista oli työväestön sisällyttäminen projektiin. AKS:n tarmokkuus nosti aitosuomalaisuuden lähes muotivirtaukseksi vuosikymmenen puolivälissä.³¹³

Vakaumuksessaan kielinationalismi oli ehdotonta ja aiheutti poliittiselle kentälle jalkautuessaan hajanaisuutta ja aatteen torjuntaa puolueiden sisällä. Parhaan kasvualustan aitosuomalaisuus löysi Maalaisliitosta, joka lähes yksimielisesti jakoi sen periaatteet. Puolue myös huomasi jo varhain suomalaisuusradikalismin poliittisen käyttöarvon, mikä hyödytti sitä erityisesti 1920-luvulla vaalikannatuksen muodossa. Kielinationalismin poliittisen käyttöarvon ja itse aatteen kannatuksen välinen ristiriita aiheuttikin edistyspuolueessa suurimmat ongelmat. Kuten Vares on todennut, aitosuomalaisuudesta oli ainakin puhuttava kauniisti, vaikka olisi vastustanut sitä. Suomalaiskansallisuuden korostus kuului vähintään hyviin tapoihin.³¹⁴

Kieli- ja kansallisuuskysymys ei ollut edistyspuolueelle mikään ensisijainen ohjelmakysymys. Puolueen ohjelmassa todettiin suomen kielen asema maan virallisena kielenä, vallitsevana sivistyskielenä ja ruotsin kielelle tahdottiin turvata oikeudenmukainen asema vähemmistön kielenä. Vaikka puolue ei kielikysymyksen suhteen kuulunutkaan intohimoisimpien joukkoon, suhtauduttiin ruotsinkielisten vaatimuksiin ja kokemuksiin asemansa heikkoudesta vähättelevästi. Mantere totesi puoluekokouksessa vuonna 1922, ettei valtakunnan suomenkielisen väestön taholta ole olemassa vähintäkään halua käydä harjoittamaan minkäänlaista kieli- tai kansallisuussortoa ruotsinkielistä väestöä kohtaan. Tällainen ajattelu oli leimattava aiheettomaksi peloksi. Suomenkielisten puolueiden hyväksymän hallitusmuodon pykälien pitäisi riittää takeiksi ruotsinkielisten kielellisistä oikeuksista. Tämän pidemmälle meneviä julistuksia oli edistyspuolueen johdolta turha odottaa. Puoluejohdon maltillisista asenteista kertoi myös se, että Mantereen ja Sarvan kirjoittaman keskikoulun Suomen historiaa käsittelevään kirjaan olisi aitosuomalaisten taholta toivottu enemmän suomalaisuuden korostamista.³¹⁵

³¹³ Alapuro 1973, 110-112; Roiko-Jokela 2007, 150-154.

³¹⁴ Hämäläinen 1968, 103-105; Mylly 1989, 245-247; Uino 1989, 197-198; Vares 1991, 61.

³¹⁵ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 16.-17.4.1922, PR 53, KEPA, KA; Uino 1989, 194.

Myös Vennola korosti olemassa olevan lain ruotsinkielisille takaamaa turvaa. Samalla hän maltillisesti painotti, että tilanne kieliryhmien välillä oli hallitusmuototaistelun myötä tasoittunut suomen kielen hyväksi. Kansanvaltainen hallitusmuoto oli korjannut suomalaista kansaa kauan katkeroittaneen ja loukanneen kielellisten olojen epäsuhdan. Olihan se taannut 11 prosentille tasa-arvoisen aseman enemmistökielen kanssa. Lavoniukselle eheytyspoliittinen kokonaisuuden etua ajanut linja oli se, mikä erotti sen muista puolueista myös suhteessa kielikysymykseen. Tässä valossa hän näki, että vaikka suomen kielelle suurimpana kielenä kuului ensisijainen asema niin koulutuksen kuin taloudellistenkin resurssien suhteen, tuli edistyspuolueen pitää eheytyspoliittikan nimissä huolta siitä, että vähemmistökieli sai nauttia sille kuuluvista oikeuksista maan kansalaisina. Mikään purjehtiminen vaikutusvallan lisäämisen toivossa hetken tunneallon varassa ei saanut ohjata edistyspuolueen tekemisiä. Puolueen eheytyspoliittinen tehtävä tuli aina pitää mielessä.³¹⁶

Edistyspuoluelaisessa ajattelussa kielikysymys ja valtionhallinnon suomenkielistäminen nähtiin niin kansanvaltaisuuksena kuin eheytyspoliittikan osana. Koska enemmistö kansasta oli suomenkielistä, tuli luonnollisesti myös hallinnon ja koulutuksen kielenä olla suomi. Tämä ei kuitenkaan saanut merkitä sitä, että vähemmistökielen oikeudet vaatimukset kiellettäisiin ja näin kylvettäisiin eripuraa kansan keskuuteen. Keskustapoliittinen tasoittajan rooli korostui ja intohimoisia aitosuomalaisia äänenpainoja ei puoluejohdon suusta helposti tulisi kuulemaan. Maltillista suhtautumista helpotti se, että edistyspuolue oli kykypuolue ja sen eduskuntaryhmä koostui lähes järjestäen korkeakoulutetuista ja ruotsinkielentaitoisista edustajista. Tämä teki edistyspuolueen politiikan ja poliitikot vähemmän alttiiksi aitosuomalaisuuden houkutuksille ja myöntyvimmiiksi ymmärtämään vähemmistökielen edustajien uhkakuvia.

Maltillisesta suhtautumisestaan huolimatta edistyspuoluelaiset eivät olleet tietämättömiä kielikysymyksen merkityksestä sisäpoliittisessa keskustelussa. Poliittisen käyttöarvon ja itse ideologian välinen ristiriita näyttäytyi hyvin Ensio Hiitosen Helsingin edistysseuran vuosikokouksessa pitämässä puheessa. Aitosuomalaisuus sinällään oli hyvä ja edistettävä asia, mutta osa sen saamista muodosta ei ollut edistysmielisen näkemyksen mukaista. Kaiken ruotsinkielisen vihaaminen ja tuomitseminen ei sopinut liberaaliin eheytyspoliittiseen henkeen. Tuntui, että aitosuomalaisuuden omaksuneilla tahoilla tahdottiin ennemmin estää ruotsinkielisiä kuin edistää suomen kielen asemaa. Liberalistin suuhun sopi huonosti ehdottomuuksien esittäminen; harva asia maailmassa oli poikkeuksetta musta tai valkoinen. Tiukassa vastakkain asettelussaan kielinationalismi tuntui monista liberaaleista liian jyrkältä ja vaihtoehdottomalta. Liberaalipuolueiden kannalta tilannetta kuvasi hyvin myös se, että Hiitosen alustuksen ajatukset kohtasivat heti myös vastustusta. Sitä pidettiin liian karsaana ja kylmänä aitosuomalaisuudelle.³¹⁷

³¹⁶ Vennola 1924, 27-28; Vennola 1929, 156-173; Lavonius 1926, 16; Lavonius 1928, 12-13.

³¹⁷ 12.3.1926 Ensio Hiitosen alustus aitosuomalaisuudesta Helsingin Edistysseuran vuosikokouksessa, kansio B55, EHK, KA; 12.3.1926 Helsingin Kansallisen Edistysseuran kokous,

Hyvin harva asia otettiin edistyspuolueessa lähimainkaan yksimielisesti vastaan eikä aitosuomalaisuus tehnyt tässä asiassa poikkeusta. Puolueen sisällä vaikutti samansuuntainen jakauma kuin nuoren ylioppilaspolven keskuudessa. Ylioppilas-kunta ajoi suomalaista valtionyliopistoa ja tässä sitä tuki Akateeminen Karjala-seura. Monin osin näiden jäsenkunta oli yhteneväistä. AKS:n sisäisessä rajankäynnissä Niilo Kärjen eheyttämisajatukset hylättiin ja seura astui yhä enemmän Maalaisliiton vanaveteen. Edistyspuolueen enemmistön linjalla sen sijaan oli entisten AKS-aktiivien perustama Itsenäisyyden Liitto, jossa katsottiin suomalaisuutta voitavan edistää ruotsinkielisten etuuksia polkematta. Tarvittavat parannukset saavutettaisiin vallitsevan järjestelmän puitteissa. Edistyspuoluelaiset, kuten vapaamielisten ylioppilaiden johtaja Lauri Levämäki, profiloituivat maltillisen linjan kannattajiksi myöhemminkin.³¹⁸

AKS:n painotuksista huolimatta kielikysymyksen ei koettu edistysjohdon näkemyksissä ylittävän kansallisen eheytyksen projektia, vaan olevan vain osa sitä. Hyvät tarkoitukset eivät pyhittäneet keinoja. Ei tullut turhanpäiten kärjistä eri kansanosien välejä, vaan olisi pyrittävä löytämään jokin molempia tyydyttävä ratkaisu.³¹⁹ Maalaisliittolaisten tunteenomaiseen suomalaisuuteen oli edistyspuolueessa tai puoluejohdossa pitkä matka.

”Suhteitten muodostuminen molempien kielialaisten välillä riippuu ennen kaikkea siitä, miten tasapuolisesti molempien kansalliset ja valtiolliset oikeudet voidaan järjestää. Suomalaisen enemmistö on vältettävä salakari, nimittäin, ettei se ryhdy käyttämään valtaansa väärin. Pakkokeinoilla rajoittelemaan toisen kielialueen oikeuksia ja sulattamaan sitä itseensä hävittääkseen sen kansallisen ja valtiollisen merkityksen.”³²⁰

Huolimatta siitä, että edistysjohto oli hieman innoton ottamaan kantaa aitosuomalaisuuteen, ei asiaa kuitenkaan sen ajankohtaistuttua voitu enää jättää omaan arvoonsa. Vuoden 1926 puoluekokoukseen valmistauduttaessa selvää, ettei kansallisuuskysymyksestä keskustelua voitu enää välttää, sillä tulevissa eduskuntavaaleissa puolueella oli oltava kanta suhteessa siihen. Kansallisuuskysymystä valmisteltaessa mielipiteet melko odotetusti jakautuivat. Itse asia eli suomalaisuuden ja suomen kielen korostaminen ei sinällään aiheuttanut ristiriitoja, vaan erimielisyyttä oli lähinnä siitä, miten pitkälle edistyspuolueen linja mahdollisti aitosuomalaisuuden poliittisen käyttöarvon hyödyntämisen.

HKEA, KA.

³¹⁸ Klinge 1968, 95, 125, 135; Sulamaa 2011, 39, 42-43; Edistyspuoluelaista eheytysteemaa lähentynyt ajattelu, jota AKS:n ja Itsenäisyyden Liiton parissa eli, jäi aitosuomalaisuuden vallatessa alaa lähinnä retoriikan asteelle. Toisaalta jyrkkä vastakohtaisuus ruotsinkielisiin ja toisaalta työväestön niukka edustus seurojen toiminnassa jättivät eheytyksen lähinnä juhlapuheiden tasolle. Edistyspuoluelainen ajatusmaailma sosiaalisen eheytyksen osalta lähellä monia ylioppilaita, mutta puolueen vapaamielisyys ja kompromissialttius eivät vedonneet ehdottomuuden aikakaudella. Eskelinen 2004, 138, 142-146, 150, 242, 250.

³¹⁹ 12.3.1926 Ensio Hiitosen alustus aitosuomalaisuudesta Helsingin Edistysseuran vuosikokouksessa, kansio B55, EHK, KA.

³²⁰ Vennola 1924, 117.

Vahvoja aitosuomalaisia painotuksia vastustivat erityisesti Z. Castrén, Tuomioja ja W. A. Lavonius. Castrén katsoi, ettei puolue voi ottaa ohjelmaansa aitosuomalaisten esittämiä vaatimuksia sellaisenaan, sillä ne olivat suurimmaksi osaksi luonteeltaan negatiivisia ja epäkultturelleja. Suomalaisuuden asiaa tuli ajaa sivistystyötä tukemalla. Myös Lavonius vastusti periaatteessa kansallisuuskysymyksen ratkaisua lainsäädännöllä ja uskoi tehokkaaseen kehitystyöhön eri aloilla. Hän tunnusti kuitenkin kentällä vallitsevat aitosuomalaiset mielialat ja katsoi, ettei kansallisuuskysymystä voida ottaa puoluekokouksessa esille niin laihana kuin Castrén esitti. Linnakin totesi, että ”ellei siitä mitään mainita, niin sanotaan, että puolueemme haluaa tappaa sen vaikenemisella”.³²¹

Castrén painotti, että vallitsevaa suomalaiskansallista innostuksen aikaa oli käytettävä kansallisen sivistystyön hyväksi, muttei niin, että sitä voitaisiin pitää ruotsinkielisten taholta oikeutettujen etujen sortamisena. Vaikka yleinen tendenssi puoluejohdossa oli varsin maltillinen ja varovainen tilanteen hyödyntämisen suhteen, päättyi puoluehallitus esittämään puoluekokouksen käsiteltäväksi ponsilauselmaa, joka edusti hyvin aitosuomalaisia äänenpainoja. Siinä esitettiin muun muassa koulujen rahoittamisesta tiukasti kieliryhmien lukumäärällisessä suhteessa ja suomenkielisen tutkimuksen ja kirjallisuuden tukemisesta erityisin apurahoin. Poliittinen käyttöarvo oli hyödynnettävä, vaikka vastakkainasettelujen korostaminen ei puolueen linjaan sopinutkaan.³²²

Maltilliset kuitenkin tuomitsivat edelleen lähtemisen kielinationalistien kelkkaan. Tuomioja katsoi ponsilauselemassa esiintyvän aitosuomalaisen prinssiin kaikessa äärimmäisyydessään. Myös Lavonius yhtyi pääpiirteissään Castrénin ja Tuomiojan kritiikkiin. Hän ei uskonut lain ja valtion toimenpiteiden tehokkuuteen tällaisissa asioissa. Ponnit sisälsivät liikaa negatiivista ja uskoa lain voimaan.³²³

Puoluejohdon sisäpiirin ulkopuolella ponsien nähtiin kuitenkin olevan vähintä, mitä voitaisiin tehdä. Jaakko Kahma kannatti ponsia sellaisenaan, kuten myös maakuntien ja lehdistön ääntä edustaneet *Etelä-Suomen Sanomien* Niemi ja *Kalevan* Keränen. Niitä ei tulisi ainakaan lieventää. T. M. Kivimäki vastusti asian nostamista puoluekokouksen käsiteltäväksi, mutta mikäli näin kuitenkin tehtäisiin, oli ponsien oltava vähintäänkin esitetyn kaltaisia. Kivimäki totesi, että ”maan varakas toiskielinen yläluokka nautti sivistystarpeittensa tyydyttämisestä liian suuria etuoikeuksia valtiolta”. Muutoin melko maltillinen Vennolakin oli sitä mieltä, ettei ”voida edelleen jatkaa sitä asian tilaa, että ¼ osa valtion kaikista sivistysmenoista käytetään suomalaisuudelle vieraisiin tarkoituksiin”. Myös Linna kannatti ponsien hyväksymistä. Kenttää edustanut Pesonen oli sitä mieltä, että vähintä mitä voitiin tehdä, oli ponsien hyväksyminen.

³²¹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 24.2.1926, PR 60, ja 3.3.1926, PR 63, KEPA, KA.

³²² Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 7.3.1926, PR 56, KEPA, KA.

³²³ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 7.3.1926, PR 56, KEPA, KA.

”Herrojen Lavoniuksen ja Tuomiojan 'vesivellikanta' ei auta mitään. (...) On kuunneltava tarkemmin suomalaisen kansan mielipidettä, muuten voivat kenraalit jäädä ilman armeijaa.”³²⁴

Puolueen lähinnä helsinkiläisen keskusjohdon ulkopuolelta löytyi niitä, joille aitosuomalaisuus oli enemmänkin sydämen asia. He uskoivat aatteeseen ja kannattivat sitä sen vuoksi. Kenties useimmat kääntyivät kuitenkin henkilökohtaista mielipidettään vahvempien painotusten puolelle myös aitosuomalaisuuden poliittista käyttöarvoa pohtiessaan.

Vastarintaa kohdanneet ponnet olivat sitä, mitä kenttä vaati. Tehty ratkaisu osoitautui siinä suhteessa oikeaksi. Vaikka puoluejohto yrittikin hillitä, aitosuomalaisuuden kannattajat Tampereen edistysseuran Rytkösen johdolla ajoivat läpi kansallisuusohjelman, joka oli sävyltään puolueen edeltänyttä linjaa huomattavasti jyrkempi ja melko lähellä puoluekentän aitosuomalaisinta osaa eli Maalaisliittoa. Aitosuomalaisia painotuksia vaatineen kentän pää ei ollut käännettävissä. Puoluejohdon edustajista Linna yritti painottaa, että tulevaisuudessa mahdollisesti odotettava hallitusvastuu estäisi jyrkimpien kannanottojen tekemisen ja Lavonius ja Viljanen korostivat, että ruotsinkielentaidon väheneminen olisi haitallista juuri suomenkielisille. Myös puheenjohtaja Mantere pyrki puolustamaan puoluehallituksen esitystä ja korosti, että ehdotetut ponnet perustuivat oikeudenmukaisuuteen. Kentältä kuitenkin peräänkuulutettiin jyrkempää aitosuomalaista otetta ja kaksikielisyyden syytettiin olevan Suomessa kirouksena.³²⁵

Kaaperi Kivialhon pitämä esitys suomalaisen sivistyksen sorretusta asemasta tuki aitosuomalaisuuden innostaman kokousväen näkemyksiä. Pienellä ruotsinkielisellä vähemmistöllä oli Kivialhon mukaan suuremmat etuoikeudet kuin mitä sen osuus väestöstä vaati. Ruotsinkielisten valta-asemaan oli syynä ruotsinkielisten yliedustus niin oppikouluissa kuin yliopistossakin sekä ruotsinkielisen opetuksen suhteettoman suuri määrä. Myös puolustuslaitoksessa ja Suomen ulkomaanedustuksessa ruotsinkieliset olivat yliedustettuina. Aitosuomalaisen kentän vaatimukset edistyspuolueen kansallisuusohjelmaksi olivatkin yksiselitteisiä: valtion oli vähennettävä tukeaan ruotsinkieliselle väestönosalle, sillä nyt sitä tuettiin enemmän kuin sen lukumäärä edellytti. Oli myös lisättävä suomenkielisten oppikoulujen määrää vastaamaan väestösuhteita. Helsingin yliopiston kieliolot oli uudistettava enemmistön eli suomenkielisten tarpeita vastaaviksi. Myös armeijan kielioloihin otettiin nyt kantaa. Aiemmin edistyspuolueen kannanotoissa oli todettu, että armeijan eri ryhmiin kuuluvia oli kohdeltava samalla tavalla, vaikkakin huomattavien kielellisten epäkohtien olemassaolo tunnustettiin. Nyt puoluekokouksen mieliala oli toinen. Suomenkielisten tuli saada armeijassa asema, joka vastasi kieliryhmien suhdetta. Voimassaolevia kielilajeja oli sovellettava niin, ettei

³²⁴ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 7.3.1926, PR 56, KEPA, KA.

³²⁵ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 24.-25.4.1926, PR 53, KEPA, KA.

mitään niissä suomenkielisille taattuja oikeuksia laiminlyödä tai jätetä käyttämättä.³²⁶

Puoluekokouksessa hyväksytyn kieli- ja kansallisuusohjelman muokkasi puoluehallituksen esityksen pohjalta kokouksen valitsema toimikunta, jonka kokoonpano suosi aitosuomalaista painotusta. Viisihenkisestä toimikunnasta ainakin Rytkönen ja Kivialho olivat avoimesti jyrkempien painotusten kannattajia ja kolmen muun Akseli Niemelän, Väinö Hirsjärven ja Eva Heikinheimon sympatioita ei ole kirjattu pöytäkirjaan, mutta oireellista lienee se, ettei maltillisesta puoluejohdosta ketään valittu toimikuntaan.

Maltillisille etenevä kielinationalismi soti puolueen eheytysohjelmaa vastaan. *Turun Sanomissa* kansallisuuskysymys liitettiin vahvasti kansallisen eheyden teemaan ja varoiteltiin siitä, että ankara suomalaistamispolitiikka olisi itsemurhapolitiikka. Rauhaton kansainvälinen tilanne vaati itsenäiseltä Suomelta yhtenäisyyttä myös kieliryhmien kesken. Vaikka aitosuomalaisuuden kaikki vaatimukset eivät olleet loppuun asti harkittuja, ei *Turun Sanomat* kuitenkaan pitänyt niitä täysin perusteettomina ja ruotsin kieltä perikatoon vievinä. Kehitys kohti oikeudenmukaisuutta ei ollut lehden mukaan vielä päättynyt, vaan työtä oli tehtävä vielä puolin jos toisin. Keskeistä kuitenkin oli kansakunnan voiman ja eheyden säilyttäminen.³²⁷

Hyväksytyn ohjelman lisäksi puoluekokous valtuutti puoluehallituksen laatimaan seuraavalle puoluekokoukselle yliopisto-olojen järjestämistä käsittelevät ponnet. Puoluehallitus kuitenkin tiedotti jo ennen seuraavaa puoluekokousta, ettei se kokenut tarpeelliseksi nostaa kansallisuuskysymystä kokouksen asialistalle. Aitosuomalaiselle kenttäväelle oli annettu mahdollisuus saada mielipiteensä kuulluksi, mutta todellisuudessa edistyspuolueen keskusjohto ei ollut aikeissa todella muuttaa puolueen linjaa. Kuten puolueelle oli tyypillistä, voimakkaatkin johdon näkemysten vastaiset ilmaukset eivät näkyneet puoluekokouksen henkilövalinnoissa. Edeltäneestä linjasta poikenneilla päätöksillä ei siten ollut juuri vaikutusta tulevaan politiikkaan. Tässäkin tapauksessa, kuten *Uino* on todennut, oli harhaluulo kuvitella, että edistyspuolue olisi siirtynyt aitosuomalaisuuden kannattajaksi.³²⁸

Oppositio aitosuomalaisuutta vastaan juuri puoluejohdossa oli niin voimakas, että kielikysymys vaiettiin kuoliaaksi sen jälkeen kun sen kannattajille oli kerran annettu mahdollisuus ilmaista tunteensa. Vuonna 1926 hyväksytyjen ponsien uskottiin riittävän aitosuomalaisuuden poliittisen käyttöarvon hyödyntämiseksi eikä puoluejohdon maltillisilla ollut aikomusta todellisuudessa nostaa eheytyso-

³²⁶ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 24.-25.4.1926, PR 53, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1926-27, MK B 12874, HYK; Hedman 1978, 109; Hämäläinen 1968, 142-143.

³²⁷ ”Oikeudenmukaisuuden ehdoton vaatimus” 27.1.1927 *Turun Sanomat*.

³²⁸ *Uino* 1989, 199.

liittista linjaa vastaan sotinutta kielikysymystä yhtään suurempaan rooliin kuin oli pakko.

Seuraava puoluekokous otti kielikysymykseen kantaa hyvin yleisellä tasolla liikuneella vaalijulistuksella. Oikeudenmukaisen kielipolitiikan edistyminen edistäisi myös sovinnollista yhteistyötä molempien kielialainesten kesken, julistuksessa todettiin. Varsinaisen kieli- ja kansallisuusohjelman tiukkojen sanankäänteiden jälkeen vaalijulistuksen toteutus varojen jakamisesta puhtaasti väestömäärien mukaisessa suhteessa oli laimea.³²⁹ Vaikka kieli- ja kansallisuuskeskustelu tyrehdytettiin edistyspuolueessa nopeasti, oli sillä vaikutuksensa puolueen ulkopuolella lähinnä kokoomuksessa. Kokoomuksen vuoden 1927 puoluekokouksessa aitosuomalaisuuden kannattajat saivat hallitsevan otteen. Vanhemman polven kokoomuspoliitikot vastustivat uutta linjausta ja aitosuomalaisuus kytkeytyikin kokoomuspuolueessa suurelta osin sukupolvikysymykseksi.³³⁰

Edistyspuolueessa kentän ja osin eduskuntaryhmän opposition voimat riittivät kansallisuusohjelman juntaamiseen, mutta puoluejohdon ja eduskuntaryhmän asenteisiin tai puolueen todelliseen linjaan ne eivät kyenneet vaikuttamaan. Taus-talla vaikutti myös voimakkaasti kieltolakikysymyksen tiimoilta käyty kiivas keskustelu, joka lähes johti puolueen hajaantumiseen. Tämä tilanne oli keväällä 1927 saatu rauhoitettua, joten puoluejohdolla ei varmasti ollut puoluekokoukseen tultaessa mitään aikomusta nostattaa kielikysymyksestä seuraavaa kiistakapulaa, vaan tilanne vältettiin sillä, ettei kysymystä nostettu edes kokouksen asialistalle.

Kieltolakikansanäänestyksestä todellinen haaste yhtenäisyydelle

Kansanraittiuuden edistäminen ja kieltolain kannattaminen ainakin puheiden tasolla oli myös yksi 1920-luvun poliittisista kysymyksistä, jonka paremmuudesta lähes kaikki olivat yksimielisiä. Vaikka edistyspuolue asettui alusta lähtien tukemaan kieltolakia, ei sen rintama kuitenkaan ollut täysin yhtenäinen. Jo vuoden 1922 puoluekokouksessa kyseenalaistettiin vasta kolme vuotta voimassa olleen kieltolain mielekkyys sen osoittauduttua monelta osin tuloksettomaksi. Toisaalta samassa yhteydessä vaadittiin myös sen nostamista keskeiseksi kohdaksi vaaliohjelmaan. Jo tämä keskustelu osoitti, että kieltolaki herätti puolueen sisällä varsin vastakkaisia reaktioita.³³¹

Kieltolain osalta edistyspuolueessa päti lähes sama poliittisen käyttöarvon ja todellisen aatteen välinen ristiriita kuin kielikysymyksenkin yhteydessä. Reaalipoliitiikka esti irtautumasta kieltolakirintamasta vuoden 1922 vaalien edellä ja Jorma *Kallenautio* katsoo, että edistyspuolueelle – tai ainakin sen johdolle – kieltolaki oli

³²⁹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1927-28, MK B 12875, HYK.

³³⁰ Vares 1991, 60-63; Uino 1994, 539-550.

³³¹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 17.-18.4.1922, PR 53, KEPA, KA.

kautta linjan suuressa määrin vaalitaktillinen kysymys. Kysymyksen nouseminen juuri vuonna 1922 keskusteluun selittyy todennäköisesti Ruotsissa samaan aikaan järjestetyllä kieltolakikansanäänestyksellä, jossa kieltolaki torjuttiin niukasti. Alkoholipoliittiset virtaukset kävivät lähinnä maailmalta Suomeen päin, mutta erityisesti Ruotsissa ja Norjassa seurattiin myös suomalaista keskustelua.³³²

Vaikka edistyspuolue edusti aatteelliselta pohjaltaan huomattavasti enemmän sääntelyä suosivaa sosiaaliliberalismia, oli kieltolaki osalle myös liberalismiin yksilönvapautta korostavien periaatteiden vastainen. Puolueen eheyden kannalta ongelman aiheutti kuitenkin se, että puolueeseen kuului myös suuri joukko niitä, joille kieltolaki oli vakaumuksen asia. He kritisoivat toistuvasti mm. puolueen linjasta liveineitä lehtiä. Virallisesti edistyspuolueen eduskuntaryhmä esiintyi kieltolain kannattajana, vaikka sen piirissä kaikkien ei katsottu lakia ihan sydämen asiakseen ottaneenkaan.³³³

Edistyspuolue ei kieltolakihaasteidensa kanssa jäänyt vaille eurooppalaisia vastineita, sillä myös kansainvälisesti kieltolaki oli hajanaisten liberaalipuolueiden yhtenäisyyttä ja olemassaoloa haastanut tekijä. Ruotsissa liberaalipuolueelle ongelmia aiheutti juuri raittiuskysymys ja puoluehajaannusta tutkinut Gösta Johanson pitää liberaalipuolueiden sallivaa asennetta kaikkien näkemysten ”kukkimisesta” yhtenä keskeisenä syynä niiden kannatuksen laskuun ja sisäisiin ongelmiin. Heterogeenisyys ja riitaisuus söivät uskottavuutta ja toisaalta myös mahdollistivat ristiriitojen kumuloitumisen puolueita hajottaneiksi tekijöiksi.³³⁴

Kansallinen Edistyspuolue ajautui vuonna 1926 sisäisen kriisiin puoluehallituksen nostettua kieltolain kannatusta mittaavan kansanäänestyksen puoluekokouksen asialistalle. Kysymys kansanäänestyksestä tai oikeammin suhtautuminen kieltolakiin yleensä jakoi puoluetta niin kuin kielinationalisminkin kohdalla oli käynyt. Pääasiassa puolueen kenttäväestä koostuva osa suhtautui K. N. Rauhalan³³⁵ ja puoluesihteerin Jussi Oksasen johdolla epäilevästi kieltolain toimivuuteen ja oli neuvoa-antavan kansanäänestyksen järjestämisen kannalla, kun osa taas katsoi, että kieltolain kyseenalaistaminen tulossa olevien vaalien alla voisi koitua puolueelle tappioksi. Hankkeelle kun ei ollut muista puolueista juuri luvassa kannatusta.

Samoin kuin kansallisuuskysymyksen yhteydessä edistyspuolueen kenttäväki suhtautui huomattavasti puoluejohtoa intohimoisemmin esille nostettuun ajatuk-

³³² Kallenautio 1979, 66, 72; Kaartinen 2011, 14-19.

³³³ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 17.-18.4.1922, PR 53, KEPA, KA ; VP 1921 Soininen 72-73, 194-198, Kojonen 77-78, 2259-2265, Torppa 2257-2258; VP 1924 Valkama 1025-26, 1140-1141; VP 1925 Valkama 289-291; Kallenautio 1979, 67,83.

³³⁴ Johanson 1980, 394-400;

³³⁵ K. N. Rauhala (1887–1937) oli kirjailija, toimittaja ja osuustoimintamies. Edistyspuolueesta poliittisen kotinsa löytänyt Helsingin Sanomissa toimittajana työskennellyt ja tasavaltalaisen keskusjärjestönkin sihteerinä 1918–1919 toiminut Rauhala oli kiivas raittiusmies, joka toimi edistyspuolueen raittiusväen johtohahmona 1920-luvulla.

seen kieltolain kumoamisesta. Raittiuskysymys ja kieltolaki olivat kuitenkin, ehkä puoluejohdon yllätykseksi, sellainen omantunnon ja vakaumuksen asia, että puolue lähes hajosi kansanäänestyskysymyksen käsittelyn yhteydessä. Puoluejohto ei ollut osannut varautua siihen, ettei ns. hävinnyt osapuoli sopeutuisikaan päätettyyn kantaan.

Kieltolakikansanäänestys ei ajatuksena noussut tyhjästä vuoden 1926 puoluekokouksen valmisteluihin. Kieltolaki oli torjuttu kansanäänestyksessä Ruotsissa ja RKP:n Georg Schaumann oli tehnyt tämän innoittamana esityksen samansuuntaisen kansanäänestyksen järjestämisestä Suomessa jo vuonna 1923. Nyt vaalitaapioiden paineessa ja uusien vaalien edessä edistyspuolueessa nähtiin mahdollisuus herättää äänestäjien kiinnostusta. Kieltolain kumoamisen poliittisen käyttöarvon uskottiin olevan nousussa, olihan mielipide niin kansallisesti kuin kansainvälisesti muuttumassa kieltolaille kielteiseksi. *Länsi-Savon* syksyllä 1924 toimeenpanemassa kyselyssä 66 % vastanneista oli kannattanut kieltolain kumoamista eikä alkoholikomiteankaan raportti antanut kiistatonta näyttöä kieltolain onnistumisesta. Myös niin Norjassa kuin Yhdysvalloissakin samaan aikaan suunniteltu kansanäänestys antoi varmasti pontta samansuuntaisten suunnitelmien tekemiselle Suomessa.³³⁶

Jo kansanäänestyskysymyksen valmisteluvaiheessa kävi selväksi, ettei asialla ollut puolueessa yksimielistä kannatusta. Sitä käsiteltiin monissa eri yhteyksissä ja kaikkialla kävi selväksi, että yhteisen linjan löytäminen olisi vaikeaa. Kansanäänestyksen kannattajat olivat valmiita luottamaan kansan kykyyn määritellä oma parhaansa. Kansantahdon noudattaminen vaihteli pääasiassa sen mukaan, miten hyvin sen uskottiin tukevan omien tarkoituksien edistämistä. Kansanäänestyksen kannattajat uskoivat, että kansa ei todellisuudessa puoltanut kieltolakia, joten sen tahdon varaan olisi vaaratonta turvautua. Raittiussväen piirissä näkemys kansantahdon ja sen oman parhaan välisestä suhteesta taas oli toinen. Kansa oli viinan suhteen yhtä harhaan johdettavissa kuin olivat olleet bolševikkikiihottajien harhauttamat punaiset. Kansaa tuli tarvittaessa ohjata oikealle tielle. Tosin myös kansanäänestyksen vastustajat perustelivat kantaansa sujuvasti sillä, ettei kansa halunnut kieltolain kumoamista, mutta tämän mielipiteen selvittämistä he eivät kuitenkaan olleet valmiita pidemmälle tutkimaan.³³⁷

Kielinationalismin osalta mielipiteiden jakautuminen noudatteli ainakin osin puolueen sisäisen opposition linjoja johtuen pitkälti Maalaisliitossa vallinneesta aitosuomalaisesta hengestä ja opposition pyrkimyksistä yhteistyön ylläpitämiseen entisen keskustakumppanin kanssa. Kieltolakikysymyksessä jako tapahtui sen

³³⁶ "Mitä ajatellaan kieltolaista? Länsi-Savo toimeenpanee lukijoittensa keskuudessa äänestyksen asiassa" 15.9.1924 *Länsi-Savo*; "Kieltolakiäänestyksemme tulos" 1.10.1924 *Länsi-Savo*; "Kansan ääni I" 1.10.1924, pakina, *Länsi-Savo*; "Kansan ääni II" 3.10.1924, pakina, *Länsi-Savo*; osoituksen äänestäjien tavoittelusta ks. "Hyvää yhteishenkeä" 27.4.1926 *Turun Sanomat*; "Ajanmukainen suunta" 29.4.1926 *Turun Sanomat*; Kallenautio 1979, 83-84.

³³⁷ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 3.3.1926, PR 63 ja puoluehallituksen kokous 7.3.1926, PR 56, KEPA, KA.

sijaan henkilökohtaisen vakaumuksen perusteella ilman, että tilannetta olisi voinut liittää johonkin yleisempään kehykseen. Tosin myös kieltolakikysymyksessä helsinkiläisen puoluejohdon vapaamielisyys oli pidemmälle menevää kuin kenttäväen, joten tässä suhteessa yhtymäkohtia löytyy. Tällainen tendenssi tosin oli havaittavissa kautta linjan edistyspuoluealaisessa politiikassa. Myös eheytysohjelmallisen linjan ja vasemmistoporvarillisuuden suurin kannatus löytyi puoluejohdon ja eduskuntaryhmän taholta. Kenttä oli harvoin yhtä liberaali ja avomielinen kuin puoluejohto olisi halunnut uskoa.

Kansanäänestyksen kannattaja Castrén huomautti, että puolue oli edelleen kielto-lain kannalla, mutta jos vastoin odotuksia kansa äänestäisi lakia vastaan, voitaisiin kanta määritellä uudelleen. Tuomioja kannatti äänestystä, mutta hänen mielestään ennen kansanäänestystä olisi pitänyt olla valmiina vastaehdotus kieltoilaille. Hänen kannallaan olivat myös Lavonius ja Viljanen. Viljanen katsoi, että ennen pitkää oli välttämätöntä saada aikaan muutos kieltoilaisissa. Linna, Sulo Teittinen ja Jaakko Kahma kannattivat puoluehallituksen pontta, jossa todettiin kansanäänestyksellä pyrittävän selvittämään, kannattiko kansa kieltoilakia vai ei. Kansanäänestyksen kannattajat, kuten *Länsi-Savon* U. T. Halminen, eivät enää uskoneet lain kykyyn edistää kansanraittuutta. Laki ei voinut luoda kansantahtoa.³³⁸

Hannes Salovaara ei uskonut pienen puolueen mahdollisuuksiin ajaa läpi näin merkittävää asiaa. Cannelin pelkäsi myös sitä, että edistyspuolueen leimautuminen yksinään raittiusasian vastustajaksi koituisi puolueelle vahingoksi. Puoluesihteri Jussi Oksanen ja puheenjohtaja Mantere miettivät asian virallista sääntämisyjärjestystä ja erityisesti raittiusmiehenä tunnettu Oksanen uskoi, ettei asialle ollut saatavissa riittävää kannatusta eduskunnassa. Kieltoilain kannattajat olisivat halunneet sen ankarampaa toimeenpanoa. K. N. Rauhala katsoi, että kansanäänestyksen toteuttaminen olisi epäluottamuslause asiasta useasti päättäneelle eduskunnalle. Vastustajat eivät pitäneet äänestystä vielä ajankohtaisena, vaan laille olisi ensin annettava todellinen mahdollisuus.³³⁹

Ristiriidoista huolimatta kansanäänestyskysymys otettiin kevään 1926 puoluekokouksen asialistalle. Esityksen kohdattua pöytäkirjan mukaan vain vastustusta kokous asetti asiaa pohtimaan valiokunnan. Sorvatus päätöslauselman turvin

³³⁸ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 3.3.1926, PR 63 ja puoluehallituksen kokous 7.3.1926, PR 56, KEPA, KA; 30.3.1926 Helsingin Kansallisen Edistysseuran kokous, HKEA, KA; ”Kansanäänestys kieltoilasta” 15.4.1926 *Länsi-Savo*; ”Puoltavat ja vastustavat” 21.4.1926 *Turun Sanomat*;

³³⁹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 3.3.1926, PR 63 ja puoluehallituksen kokous 7.3.1926, PR 56, KEPA, K; 30.3.1926 Helsingin Kansallisen Edistysseuran kokous, HKEA, KA; Suistola 1999, 177-178. Kalevan johtokunta nuhteli Oksasta toistuvasti tämän raittiuskannanotoista ja mm. Oulun Suomalaisen klubin kieltoilakia rikkoneesta toiminnasta tekemästään rikosilmoituksesta. Jussi Oksanen (1886–1945) kuului edistyspuolueen voimakkaaseen sanomalehtimieskaartiin. Hän teki pitkän uran oululaisen edistyslehden Kalevan päätoimittajana ja hänen kaudellaan lehti kehittyi Pohjois-Suomen johtavaksi sanomalehdeksi. Oksanen oli puolueaktiivi, joka toimi edistyspuolueen puoluesihterinä 1925–1930, 1945 sekä istui puoluevaltuustossa 1930–1944. Suistola 2006.

kansanäänestyskysymys lykättiin päätettäväksi myöhemmin. Perusteluna päätöksen lykkäämiselle oli se, ettei puoluehallitus ollut esityksessään maininnut mitään korvaavaa järjestelmää, mikäli kieltolaki kumottaisiin. Kansanäänestyksen kannattajat kokivat ilmeisesti olevansa puolueessa riittävän vahvoilla, sillä asian käsittelyä jatkettiin, vaikka sitä ei ollutkaan puoluekokouksessa merkittävästi kannatettu, vaan yleisnäkemyksessä oli ollut enemmän kielteinen. Vaikka raittiusmieliset saivat vastavalittuun puoluehallitukseen muutaman tukijan, valittiin uutta esitystä tekevän jaoston puheenjohtajaksi kansanäänestystä kannattanut Tuomi-oja.³⁴⁰

Jaoston kanta oli pääpiirteissään se, että kieltolakikansanäänestyksen keskeisimpänä tarkoituksena oli selvittää, oliko voimassaoleva alkoholilainsäädäntö sopuisuudessa kansan oikeuskäsitysten kanssa. Asiasta tuli järjestää erikseen kansanäänestys, koska eduskuntavaalit eivät olleet sopiva näyttämö tällaisen yksittäisen asian selvittämistä varten. Kansanäänestyksessä asetettaisiin vastakkain kieltolaki ja vuodelta 1907 peräisin oleva lakiehdotus kunnallisesta kielto-oikeudesta. Esityksessä painotettiin myös, ettei kansanäänestyksen ajaminen tarkoittanut, että edistyspuolue olisi luopunut kieltolain kannattamisesta. Tarkoituksena oli vain saada selville kansan mielipide. Esitys hyväksyttiin keskusvaliokunnassa äänin 5 – 2.³⁴¹

Puoluejohdon tilannetaju oli tämän kysymyksen yhteydessä vähintään kyseenalainen. Kansanäänestyksen kohdattua puoluekokouksessa kentän lähes yhtenäisen vastarinnan haluttiin kysymyksen käyttöarvoon tulevien vaalien vetonaulana silti edelleen uskoa. Epäilemättä suuri osa kansasta saattoi olla kieltolain vastustajia, mutta se osa, joka oli poliittisesti aktiivista, vannoi suurelta osin edelleen raittiuden ja kieltolain nimiin. Tämä kansanosaa oli se, joka edistysjohdon olisi pitänyt saada oman puolueensa osalta vakuutettua kansanäänestyskysymyksen taakse.

Ylimääräisessä puoluekokouksessa syksyllä 1926 argumentit olivat jo kaikkien tiedossa. Raittiusmielisten äänitorvena toiminut Rauhala esitti kansanäänestysesityksen lykkäämistä. Äänestystä pidettiin suurena vahinkona puolueelle, koska sen toteutuminen olisi hyvin epätodennäköistä. Esitys aiheutti jo nyt niin suurta hajaannusta puolueessa, että siitä tulisi vastustajien mukaan luopua.³⁴² Vastustajien näkemyksiä tukivat länsinaapurin liberaalien kokemukset. Ruotsissa liberaalipuolue hajaantui nimenomaan kieltolakikysymyksen vuoksi, vaikka siitä oli toivottu puolueelle nostetta. Ruotsissa kamppailu tosin käytiin tavallaan vastakkaisena. Siellä äänestettiin kieltolain käyttöön ottamisesta, ei lakkauttamisesta ja puoluejohdon ulkopuolinen enemmistö nimenomaan toivoi kieltolakimyönteisen mielipiteen tuovan lisäkannatusta. Laki kuitenkin torjuttiin kansanäänestyksessä ja

³⁴⁰ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 24.-25.4. 1926, PR 53 ja konseptit PR 63 sekä puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 8.10.1926, PR 60, KEPA, KA.

³⁴¹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 24.-25.4. 1926, PR 53 ja konseptit PR 63 sekä puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 8.10.1926, PR 60, KEPA, KA. Puolsivat Tuomioja, Lavonius, Kivialho, Ryti ja Mantere. Vastaaan olivat Brander ja Oksanen.

³⁴² Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 24.-25.4. 1926, PR 53, KEPA, KA.

liberaalipuolue ajautui kriisiin ja jakautui kieltolakikysymyksen rajalinjoja pitkin kymmeneksi vuodeksi.³⁴³

Toisin kuin Ruotsissa kansanäänestyskeskustelu ei Suomessa nostattanut oikeastaan ideologista keskustelua kieltolain soveltuvuudesta liberaaliin aatemaailmaan. Tästä huolimatta kansanäänestyksen puoltajien perustelut heijastelivat ruotsalaisten kollegoidensa näkemyksiä. Lakipohjainen pakkoraittius ei ollut todellista raittiutta tai kansantahtoa, vaikka kieltolain kannattajat koettivat näin uskotella.³⁴⁴ Kieltolakia kohtaan tunnettu vastenmielisyys puettiin liberaaliin asuun kansan valistuneisuudesta valita raittius ennemmin kuin viina. Kiellot nostattivat aina vastarintaa, joten sallivampi asenne saisi ihmiset itse valitsemaan viisaasti. Vastakain asettuivat sosiaaliliberalismin perusteltua valtion väliintuloa kannattava linja ja enemmän liberalismiin perusteisiin käyvä yksilönvapaus. Kysymys oli siitä, tuliko kansaan ja yksilöön luottaa vai tuliko yksilöä lainsäädännöllä ohjata ”oikeaan” suuntaan.

Puoluekokouksessa esitystä käsittelemään asetettu valiokunta päätyi kansanäänestysesityksen hylkäämiseen. Kansaa ei uskottu niin sivistyneeksi kuin äänestyksen kannattajat halusivat sen nähdä. Raittiusaate ohitti kansanäänestyksen poliittisen käyttöarvon. Valiokunnan esitystä vastaan asetettu Castrénin kansanäänestystä periaatteessa puoltava esitys, joka lykkäsi asian myöhempään ajankohtaan, kuitenkin voitti äänestyksen. Tämän jälkeen raittiusväki poistui kokouksesta Rauhalan johdolla ja ylimääräisen puoluekokouksen kannaksi muodostui kansanäänestystä puoltava esitys.

”Samalla kun ylimääräinen puoluekokous selittää Kansallisen edistyspuolueen edelleen kannattavan kieltolakia ja vaatii puolue-elimiltään lojaalista suhtautumista sanottuun lakiin ja valtiovallalta tehokkaita toimenpiteitä sen valvomiseksi, katsoo puoluekokous välttämättömäksi, että ryhdytään tarpeellisiin lainsäädäntö- ja muihin toimenpiteisiin neuvoo-
antavan kansanäänestyksen toimeenpanemiseksi siitä, onko kieltolaki pysyttävä voimassa vai ei.”³⁴⁵

Raittiusväen mielenosoitus johti siihen, että puoluekokouksen päätökseksi tuli voimakkaimmin kansanäänestystä ajanut esitys. Jos Rauhala joukkoineen olisi jäänyt kokoukseen, olisi se saanut hyväksytettyä ainakin Castrénin lykkäävän esityksen. Viimeistään tässä vaiheessa kansanäänestyksen kannattajille kävi selväksi, ettei kieltolakikysymys ehkä ollutkaan sellainen, jossa hävinnyt osapuoli nielisi kiltisti tappionsa ja alistuisi enemmistön diktatuuriin.

Kansanäänestyksen vastustajat ja ne, jotka katsoivat, ettei sille ollut saatavissa muiden puolueiden kannatusta, saivat puoluekokouksen päätöksen jälkeen tukea mm. Maalaisliiton *Ilkalta*, jossa katsottiin, että edistysmielinen puolue pontensa korulauseesta huolimatta oli virallisesti astunut johtamaan kieltolain kumouslii-

³⁴³ Johanson 1980.

³⁴⁴ Johanson 1980, 105-123.

³⁴⁵ Kansallisen Edistyspuolueen ylimääräinen puoluekokous 5.12.1926, PR 53, KEPA, KA.

kettä. Kansanäänestyksen kannattajat sen sijaan saivat tukea RKP:ltä, jonka piireistä oli jo aiemmin tehty avauksia kieltolain poistamiseksi. *Hufvudstadsbladet* uutisoi näyttävästi etusivullaan edistyspuolueen puoltavan kansanäänestystä. Seuraavan päivän pääkirjoituksessa tosin oltiin jo realisteja ja ehdotuksen todettiin olevan kuolleenä syntynyt.³⁴⁶

Kansanäänestyskysymys ei nostattanut edistyslehdissä suurempaa polemiikkaa. Tapahtumat olivat kaikkien tiedossa ja nyt odotettiin, millaisen johtopäätöksen toisaalta raittiusväki ja toisaalta puoluejohto tapahtuneesta tekisivät. Ylimääräisen puoluekokouksen tapahtumat ja erityisesti kokouksen jatkaminen raittiusväen poistuttua nostattivat laineita lehdissä. *Turun Sanomien* Toivola vertasi värikäiseen tyyliinsä kokouksen päätöksentekoa tynkäeduskunnan kuningaspuuhiin ja piti puoluejohdon toimintaa paheksuttavana. Myös *Kalevan* Keränen oli pettynyt lopputulokseen, mikä ei edustanut puolueen todellista kantaa. Muissakin lehdissä peräänkuulutettiin neuvotteluja puoluejohdon ja raittiusväen kanssa, mutta mm. *Helsingin Sanomat* ei pitänyt tilannetta suinkaan niin vakavana kuin *Turun Sanomat* oli antanut ymmärtää. Kyse oli vain menettelytapaeroista, ei sen kummemmasta. Eero Erkko oli kansanäänestyksen kannattaja ja toivoi, että asia kaikesta huolimatta ”landaa eteenpäin”.³⁴⁷

Tilanteen hankaluudesta kertoi se, että puoluesihteerin Oksanen paimensi kritiikkiä esittäneitä lehtiä. Mitään virallista päätöstä asiasta ei tehty ja Oksanen totesi *Kalevan* päätoimittaja Keräselle ottavansa yhteyttä ”enemmän yksityisenä henkilönä kuin viran puolesta”. *Turun Sanomien* puoluekokouksen päätöstä kritisoi kirjoittelu Oksanen mukaan sallittiin, koska se perustui ”traditioneihin”. Toivolalle ja *Turun Sanomille* annettiin vapaammat kädet kuin muille puoluelehdille. Ilmeisesti oli käynyt selväksi, ettei Urho Vilpitöntä ja puolueesta myös taloudellisesti riippumatonta lehteä saataisi suitsittua. Keräsen kirjoittelua Oksanen ei kuitenkaan hyväksynyt. Hän ei nähnyt mitään syytä levittää hajanaisuutta laajemmalle. Vastauksessaan Keränen totesi olevansa henkilökohtaisesti äänestyksen kannalla, joskin ajankohta oli onnettomasti valittu. Päätoimittajana hän ei kuitenkaan voinut sitä puoltaa, sillä Pohjois-Suomen edistysmieliset olivat laajalti esitystä vastaan. Puoluejohtoa Keränen kritisoi sen haluttomuudesta ottaa vastakkaiset mielipiteet huomioon. Hän myös huomautti, että puolueen eheyttäminen tulisi aloittaa ylhäältä päin, olihan puoluejohto jakautunut Vennolan oikeisto-oppositioon ja

³⁴⁶ ”Edistyspuolue ja kieltolaki” 7.12.1926 Ilkka; ”Framstegspartiet uttalar sig för folkomröstning” 6.12.1926 *Hufvudstadsbladet*; ”Ett dödfött förslag” 7.12.1926 *Hufvudstadsbladet*.

³⁴⁷ 18.4.1926 Eero Erkko Eljas Erkolle, kansio Ba2, Eljas Erkon yksityisarkisto, PA; ”Kansanäänestyksen aika ei vielä ole tullut” 7.12.1926 *Turun Sanomat*; ”Hajaantumisiemiöt edistyspuolueessa” 11.12.1926 *Turun Sanomat*; ”Kuukausi kulunut” 5.1.1927 *Turun Sanomat*; ”Edistyspuolueen keskusjohto uusittava” 16.1.1927 *Turun Sanomat*; ”Edistyspuolueen ylimääräinen puoluekokous” 8.12.1926 *Kaleva*; ”Puoluekokouksen päätösten johdosta” 7.12.1926 *Helsingin Sanomat*; ”Edistyspuolue ja kansanäänestys” 9.12.1926 *Länsi-Savo*; ”Puoluekokouksen päätökset” 8.12.1926 *Keskisuomalainen*; ”Puoluekokouksen jälkeen” 7.12.1926 *Etelä-Saimaa*; ”Vastaehdotus kieltolakiäänestyksessä” 21.4.1926 *Tampereen Sanomat*; ”Puoluekokouksen jälkeen” 8.12.1926 *Tampereen Sanomat*.

Mantereen tyhmään. Puolueella oli liikaa pikkujohtajia, muttei yhtään oikeaa johtajaa. Toivolaa Oksanen paimensi pyytämällä lehdestä tilaa kirjoittamalleen tilannekatsaukselle, jossa hän selvensi puoluejohdon toimia kiistan ratkaisemiseksi.³⁴⁸

Puolueen virallinen linja selitti tapahtumia menettelytapaerona eikä niinkään vakavana demokratian puutteena tai väärinkäyttönä puolueessa. Tehty päätös oli sääntöjen mukainen ja siihen tuli kaikkien tyytyä. Liberaali näkemys mielipide-erojen sallimisesta työnnettiin alkuun hieman taka-alalle, mutta olosuhteiden pakosta puoluejohto joutui taipumaan neuvotteluihin raittiusväen kanssa. Tuomioja oli sitä mieltä, että *Turun Sanomain* kritiikki oli sen luontoista, että puoluehallituksen olisi annettava päättää keskusvaliokunnan luottamuksesta tai epäluottamuksesta. Myös Brander piti *Turun Sanomien* esiintymistä ongelmallisena. Lavonius sen sijaan ei pitänyt puolueen ja sen lehdistön suhdetta niin kiinteänä, että esitetyn kritiikin vuoksi olisi lähdeittävä luottamuslausetta pyytämään.³⁴⁹ Vaikka oli aiemmin todettu, että Toivolalle annettaisiin tavan vuoksi vapaammat kädet kirjoittelussaan, kouraisi puoluejohdon menettelytapojen rinnastaminen monarkistien kansanvallasta raakalaismaisesti piittaamattomiin menettelytapoihin liberaalipoliitikon sydäntä.

Tilanne oli hankala. Vaikka itse asiassa eli kansanäänestyskysymyksessä olisi voitu perääntyä ja tehdä myönnytyksiä raittiusväelle, koettiin puoluekokouksen päätöksen pyörtäminen tai noudattamatta jättäminen ongelmalliseksi puolueen uskottavuuden ja sääntöseikkojen vuoksi. Jokin ratkaisu olisi kuitenkin saatava aikaan, sillä puolue ei menestyisi rikkonaisena tulevissa vaaleissa. Lavonius katsoi, että raittiusväelle voisi antaa tilaisuuden liittyä omilla listoillaan edistyspuolueen vaaliliittoihin. Raittiusväelle päätettiin esittää puoluekokouksen päätösten toimeenpanon lykkäämistä, sillä voisihan kieltolakitilanteessa tapahtua muutos parempaan. Tätä menettelyä tuki myös omaksuttu tulkinta siitä, että puoluekokouksen päätös oli heikosti valmisteltu.³⁵⁰

Keskusvaliokunta hyväksyi raittiusväen ja puoluejohdon keskustelujen pohjaksi ehdotuksen, jossa vakuuteltiin edistyspuolueen kieltolakia kannattavaa kantaa. Siinä varattiin kuitenkin mahdollisuus kansanäänestykseen, mikäli edelleen osoitautuisi, ettei kieltolakia saada toimeenpantua toivotulla tavalla. Oltiin valmiita lykkäämään puoluekokouksen päätöstä, jotta raittiusväkeä saataisiin lepyteltyä. Mantere totesi, että sovinto olisi koetettava saada aikaan, vaikkei raittiusväen menettelyä puoluekokouksessa hyväksyttäisikään. Kansanäänestys Hankkeen

³⁴⁸ 14.12.1926 Jussi Oksanen Frans Keräselälle, PR 64 ja 16.12.1926 Frans Keränen Jussi Oksaselle, PR 76 ja *Turun Sanomain* toimitukselle 21.1.1927 puoluekanslian sanomalehdille lähetetyt kirjoitukset, PR 84, KEPA, KA.

³⁴⁹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 17.12.1926, PR 60, KEPA, KA.

³⁵⁰ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 17.12.1926, PR 60, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 17.1.1927, PR 63, KEPA, KA.

kannattajat Tuomioja ja Lavonius sen sijaan suosittelivat puoluekokouksen päätöksessä pitäytymistä. Oksanen ja Kahma nostivat esiin reaalipoliittiset näkökulmat ja totesivat, että puolueen asema oli jo niin heikko, ettei sitä kannattanut raittiusväkeä karkottamalla ennestään heikentää. Silloin ei ainakaan saataisi kansanäänestystä toteutettua.³⁵¹ Periaatteet ja poliittiset realiteetit törmäsivät jälleen, mutta nyt tavoista poiketen periaatteista oltiin valmiita tinkimään, sillä tosiasia oli, ettei puolueella ollut varaa menettää yhtään äänestäjää pientä periaatteellista joustavuutta edellyttävän kysymyksen vuoksi.

Ratkaisuksi puoluejohto ja raittiusväen edustajat neuvottelivat kesän eduskunta-vaaleja silmällä pitäen vaalijulistukseen otettavan päätöslauselman. Sen keskeinen sisältö oli, että edistyspuolue kannatti edelleen kieltolakia, mutta mikäli laki osoittautuisi tehottomaksi, otettaisiin kansanäänestysesitys jälleen käsiteltäväksi. Päätös siunattiin vielä vuoden 1927 puoluekokouksessa, jossa sen tyydytyksellä todettiin pelastaneen puolueen hajaannukselta.³⁵² Tulevat vaalit ja jo merkittävästi kutistuneen puolueen yhtenäisyys painoivat vaakakupissa enemmän kuin ”periaatteessa oikeassa” -argumentit. Virallisestihan vuoden 1926 ylimääräinen puoluekokous oli hyväksynyt kansanäänestyksen ajamisen edistyspuolueen ohjelmaan, mutta voimakkuudellaan yllättäneet reaktiota tästä päätöksestä saivat puoluejohdon taipumaan reaalipolitiikan kannalle. Tilanne ei parantanut edistyspuolueen jo ennestäänkin hajanaista ilmiä ja julkisuuskuva. *Uuden Suomen* Junnu tiivistikin asian käsittelyn melko osuvasti: Synty, käsittely, kehittäminen, muovailu, jännittyminen, laukeaminen ja raukeaminen.³⁵³

Kaikki edistyspuolueen sisäistä eheyttä kyseenalaistaneet kysymykset olivat osoituksia liberaalipuolueille tyypillisistä ongelmista. Liberaalipuolueiden joukot olivat erittäin heterogeenisiä, ja tämän ohella korostettu yleispuolue -teema tai ”luokattomuus” ei myöskään helpottanut puolueiden yhtenäisyyttä. Selkeän ohjelman ja vakaan kannattajakunnan puute näkyivät riitaisuudessa ja kannatusluvuissa. Kannattajakunnaltaan kaupunkilaistuneen edistyspuolueen oli yhä vaikeampi löytää massoja houkuttelevia ohjelmakohtia. Tällaiseksi kansanäänestyskysymystä kenties hahmoteltiin, mutta jo oman joukon vastustus teki yrityksen tyhjäksi. Pelko koko puolueen hajoamisesta ei ollut perusteeton, olivathan liberaalipuolueet niin Britanniassa kuin Ruotsissakin hajonneet sovittamattomien erimielisyyksien tai kenties paremminkin puolin ja toisin joustamattoman linjan vuoksi. Tehtyään tilannearvion, joka ei enää tukenut valitulla linjalla pysymistä, suoma-

³⁵¹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokoukset 17.1. ja 4.2.1927, PR 63 sekä 30.1.1927, PR 60, KEPA, KA; Lausuntoa valmisteltiin erillisessä valiokunnassa, johon kuuluivat ainakin Mantere, Vennola, Lavonius, Salovaara ja Brander. Valiokunnan kokous 10.1., 18.1.1927, PR 63, KEPA, KA.

³⁵² Puoluejohdon ja raittiusväen neuvottelukokous 25.1.1927, PR 63 ja 19.2.1927 Kirje Edistysmielisen raittiusväen toimikunnalle, PR 64, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1936-1937, MK B 12876, HYK; Kansallisen edistyspuolueen puoluekokous 24.4.1927, PR 53, ja keskusvaliokunnan kokous 4.3.1927, PR 63, KEPA, KA; ”Edistysmielisellevä raittiusväelle” 1.3.1927, vaalijulistus, Länsi-Savo.

³⁵³ ”Laukesi – raukesi” 9.2.1927 Uusi Suomi.

laiset liberaalit tekivät kypsän ratkaisun, nielivät ylpeytensä ja puoluejohto perääntyi kannassaan, jotta uhkaava hajoaminen saatiin estettyä.³⁵⁴

Toisin kuin kielikysymys, jossa kiista käytiin aitosuomalaisuuden aste-eroista eikä itse asiasta sinänsä, kansanäänestyskysymys oli joko-tai -kysymys. Kieltoain suhteen ei ollut oikein olemassa aste-eroja. Se joko oli tai ei ollut. Tästä syystä tilanne epäilemättä ajautui avoimen konfliktin asteelle eikä ollut niin sanotusti painettavissa villaisella tai vaiettavissa kuoliaaksi.

3.2 SISÄPOLIITTISTA EHEYTYMISTÄ?

Toiveet eheytyksen edistymisestä pitävät oppositiossa

Edistyspuolueen Mantereen sanoin kauan odottama vastustuspuolueen asema alkoi Ingmanin hallituksen kaatumisesta keväällä 1925. Osallistuminen porvarikoalitiioon oli osoittanut, ettei sen avulla ollut saavutettavissa niitä hyötyjä, joita oli lähdetty tavoittelemaan. Maalaisliiton liukuminen yhä voimakkaammin luokkpuolueeksi näytti vievän edellytykset porvariyhteistyön avulla edistää sellaisia kysymyksiä, joiden katsottiin olevan edistyspuolueelle taktisesti hyödyllisiä, kuten virkamieskysymys tai vaalilain muutokset. Toisaalta myös Maalaisliitossa ilmennyt jakautuminen porvariyhteistyön kannattajiin ja toisaalta Relanderia lähellä olleeseen *Maakansan* piiriin ei parantanut entisten keskustakumppanien välejä. Viipurilainen *Maakansa* pyrki aktiivisesti irtauttamaan Maalaisliittoa edistyspuolueesta protestina edistyksen kylmäkiskoisesta asenteesta uutta presidenttiä kohtaan. Huolimatta siitä, että Maalaisliitossa tapahtunut painopisteen muutos oli selkeä signaali entisten integraatiopoliittisten painotusten heikkenemisestä, palasi edistyspuolue oikeistoelekskursion jälkeen takaisin omalle eheytyspoliittiselle linjalleen, mihin vaikuttivat erityisesti sosialidemokraattien keskuudesta saadut positii-viset viestit. Porvariston oikeistolaistuminen taivutti hiljalleen SDP:tä ministerisocialismin tielle.³⁵⁵

Tannerin ja oikeistososialidemokraattien vaikutusvallan vahvistuminen sai edistyspuolueen pitäytymään porvariyhteistyön ulkopuolella, jotta mahdollisuus entisen keskustavasemmistoyhteistyön elvyttämiseen jossain muodossaan olisi jälleen mahdollista. Oppositiolinjan omaksunut puoluejohto ilmoitti eduskuntaryhmälle katsovansa, ettei puolueen nykyoloissa tulisi osallistua hallitukseen. Huolimatta esimerkiksi Maalaisliiton taholla esiintyneestä halukkuudesta pitää edistys edelleen mukana hallitusyhteistyössä edistyspuolueen eduskuntaryhmä suhtautui nyt

³⁵⁴ Cook 1998, 78-123; Dutton 2004, 6; Saarinen 1993, 33-36.

³⁵⁵ ”Maalaisliitto suuntia tarkastelemissa” 1.3.1925, Helsingin Sanomat; Vasara 2013, 147-148.

kielteisesti hallitusvastuuseen ja ehdotettuun Tulenheimon koalitioon. Erityisesti vaalilain kohtalo oli kylmettänyt edistysedustajat porvarikoalition kutsulle. Lehdistön rintama oli totutun lainen: Vain edistysoikeistoon lukeutunut *Länsi-Savo* liputti suomalaisen porvarikoalition puolesta.³⁵⁶

Oikeiston dumviraatin hallitukset eivät olleet edistyskatsannossa houkutteleva kombinaatio Maalaisliiton siirryttyä selkeästi pois entiseltä keskustapolitiikan linjalta. Edistyspuolueessa oli vallalla näkemys, ettei puolueen ollut mahdollista edistää omaa poliittista linjaansa tällaisissa hallituksissa. Sitä kosiskeltiin hallitukseen, mutta puolueen sisäinen tila ja yleinen sisäpoliittinen suunta eivät luoneet suuria edellytyksiä hallituspoliittiseen vastuunkantoon. Kokoomus ja erityisesti Maalaisliitto suhtautuivat yhä karsaammin siltojen rakentamiseen vasemmalle.

Toisaalta hallitusyhteistyöhön osallistumista vaikeutti se, että edistyspuolueen eduskuntaryhmä ei ollut yhtenäinen eikä kyennyt omaksumaankin selkeää linjaa. K. A. Lohi totesi Maalaisliiton ryhmävaltuuskunnassa Vennolan pahoittelleen juuri tätä linjattomuutta: Yhtenä päivänä päätettiin yhtä ja toisena toista. Vennolalle porvari-yhteistyö olisi kelvannut, mutta Ingmanin hallituksen niukat saavutukset eivät antaneet edistysoikeistolle lisämandaattia eheytysoikeudesta linjasta poikkeavan hallitusyhteistyön jatkamiseen. Edistyspuolueen esimerkin huolestuttamana Ingman varoitteli omiaan antautumasta liian pitkään kuherruskuukauteen Maalaisliiton kanssa, ettei kokoomus löytäisi itseään edistyspuolueen kanssa samasta kannatuslukujen aallonpohjasta.³⁵⁷

Tulenheimon hallituksen ajautuessa vaikeuksiin oli yleinen mielipide edelleen se, ettei puolueen tila sallinut ottaa osaa hallitusvastuuseen. Tuomioja uumoili, että Maalaisliitto saattaisi olla halukas keskustahallitukseen, mutta silti ei olisi kaadettava hallitusta. Lavonius korosti, että edistyspuolueen oma ohjelma ja rivit oli saatava järjestettyä ennen kuin puolue voisi jälleen ottaa kantaakseen hallitusvastuun. Kun rivit olisivat taas ehjät voisi hallitusyhteistyö Lavoniuksen mukaan tapahtua sosialidemokraattien kanssa, sillä heidän keskuudessaan oli luotu jo pohjaa hallitukseen menolle. Lavoniuksen esitykset olivat aina kauempana vasemmalla kuin mihin puolueen enemmistö oli valmis. Jos niistä suodattaa osan pois, pääsee aika lähelle sitä, mikä todellinen mieliala edistyspuolueessa oli. Yhteistyö vasemmiston kanssa oli toiveissa, mutta ehdottomasti Maalaisliiton kanssa ja silloinkin ehkä ennemmin keskustayhteistyön alkuaikojen muodossa eli keskustapolitiikkana vasemmiston tuella.³⁵⁸

³⁵⁶ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 23.3.1925, PR 60, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1925, MK B 11141, HYK; Maalaisliiton eduskuntaryhmän valtuuskunnan pöytäkirja 19.3.1925, KMA; ”Edistyspuolue ja hallituskysymys” 22.3.1925 Turun Sanomat; ”Hallituspuolan selvittäminen” 20.3.1925 Helsingin Sanomat; ”Epäparlamentaarinen hallitusko ilman sitovaa ohjelmaa?” 24.3.1925 Kaleva; ”Syntynyt hallituspuola” 21.3.1925 Etelä-Suomen Sanomat; ”Hallituspuola” 20.3.1925 Länsi-Savo; Relanderin päiväkirja I 1967, 41-42; Eheytysoikeuden kehityksen hahmottamiseksi ks. liite 1.

³⁵⁷ Maalaisliiton eduskuntaryhmän valtuuskunnan pöytäkirja 21.3.1925, KMA; Uino 1994, 492.

³⁵⁸ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 6.12.1925, PR 56, KEPA, KA.

Tulenheimon hallituksen tien ollessa vaakalaudalla maapuolustukseen liittyvän kysymyksen yhteydessä ei edistyspuolue voinut yhtyä vasemmiston kanssa äänestämään hallitusta nurin. Vaikka edistyspuolue pidättäytyikin äänestämästä epäluotamusta osin myös tulevaisuuden yhteistyöedellytysten säilyttämiseksi, ei ainakaan keskustavasemmistoyhteistyön toteutumisella ollut lähitulevaisuudessa suuria toteutumisen mahdollisuuksia. Mielialat Maalaisliitossa eivät olleet tällaiselle vaihtoehdolle otolliset ja sen eduskuntaryhmässä katsottiinkin edistyspuolueen ”veljeilevän” sosialidemokraattien kanssa – eikä tätä ilmausta käytetty positiivisessa, toiveita herättävässä mielessä.³⁵⁹

Koska edistyspuolueessa ei nähty mahdollisuuksia hallitusvastuun kantamiseen, ei puolue halunnut osallistua Tulenheimon hallituksen kaatamiseen. Päätetystä linjasta huolimatta äänesti ainakin oikeisto-opposition johtohahmo Vennola kaatumisen puolesta eduskunnassa, mikä tietysti hanakasti tulkittiin parlamentarismisä sääntöjen mukaan tarkoittavan edistyspuolueen vastuuta hallituksen muodostamisessa. Relanderille Vennola kuitenkin selitti enemmistön olleen hallituksen puolella, joten puolueen ei voitu katsoa kokonaisuudessaan vaikuttaneen kaatamiseen. Vennolan omat sympatiat olivat hallitukseen osallistumisen puolella etenkin, kun Maalaisliiton ryhmässä olisi ollut kannatusta jopa hänen pääministeriydelleen. Myös Maissi Erkko tiesi Vennolan hallitushaluista ja kirjoitti pojalleen Eljakselle tämän luvanneen mennä hallitukseen, vaikka puolue olikin sitä vastaan. Eduskuntaryhmän enemmistö oli puoluejohdon linjalla ja päätti äänin 13–6 kieltäytyä hallitusvastuusta. Relanderin käsitys tilanteesta oli se, että Mantere, jolle hän antoi hallitustunnustelijan tehtävän, olisi ollut halukas pääministeriksi.³⁶⁰

On täysin mahdollista, että Mantere olisi henkilökohtaisesti ollut halukas pääministeriksi jo tässä vaiheessa, mutta tosiasialliset mahdollisuudet tähän puuttuivat. Niin puoluejohdossa kuin eduskuntaryhmässäkin oli tehty päätös olla lähtemättä hallitukseen, joten sen päätöksen pyörittäminen henkilökohtaisten ambitioiden vuoksi olisi ollut käytännössä mahdotonta. Niin suurta arvovaltaa ei edes puheenjohtajalla edistyspuolueessa ollut. Myös puolueensisäisen eripuraisuuden osalta tilanne oli Mantereelle mahdoton. Eduskuntaryhmän oikeisto-oppositio olisi ollut halukas hallitukseen, mutta tällaiselle ryhmän ja puolueen vähemmistön varaan rakennetulle hallitukselle ei ollut mahdollisuuksia. Oikeisto-oppositio oli jo kahdesti saanut määrätä hallituspolitiikan suunnan eivätkä tulokset olleet erityisen rohkaisevia. Mantere oli hallitustunnustelijan tehtävän vastaanottaessaan painottanut omien sympatioidensa olevan vasemmiston taholla. Yrityksen heikoista edellytyksistä kieli myös oppositioon kuuluneen Vuokosken epäilevä suhtautuminen omiin mahdollisuuksiinsa Relanderin pyydettyä häntä vaikuttamaan edistys-

³⁵⁹ Maalaisliiton eduskuntaryhmän valtuuskunnan pöytäkirja 10.12.1925, KMA.

³⁶⁰ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 15.12.1925, PR 56 ja 10.12.1925 puoluesihteerin Oksanen päätoimittajille, PR 64, KEPA, KA; Relanderin päiväkirja I 1967, 153-155, 156-157, 161-163, 166, 169; VP 1925 Vennola 1517-1519; Maalaisliiton eduskuntaryhmän valtuuskunnan pöytäkirja 10.12.1925, KMA; 20.3.1925 Maissi Erkko Eljas Erkolle, kansio Ba2, Eljas Erkon yksityisarkisto, PA.

ryhmän mielialoihin. Edistyspuolue ei ollut taivuteltavissa pääministeripuolueeksi tai edes hallitusyhteistyöhön.³⁶¹

Porvaripuolueiden puheenjohtajien ja presidentin välisten neuvottelujen jälkeen pidetyssä keskusvaliokunnan kokouksessa enemmistön kanta oli edelleen järkkymätön. Edistyspuolueen tuli pitäytyä hallituksen ulkopuolella. Ainoastaan Vennola kertoi avoimesti äänestäneensä hallitusta vastaan, ei tosin tarkoituksessa kaataa sitä, ja olleensa hallitukseen menon puolella. Hän kertoi maininneensa halukkuudestaan myös Relanderille. Vennola esitti, että eduskuntaryhmän vähemmistön mielestä edistyspuolueen osanottoa hallitukseen puolsivat valtiontalous, ulkopolitiittiset seikat sekä armeijan johdon sekava tilanne. Vähemmistön hallitukseen menoa puoltaneet seikat olivat pitkälti samoja, joilla Ingmanin hallitukseen osallistumista oli perusteltu. Eduskuntaryhmän enemmistöä seikat eivät kuitenkaan vakuuttaneet, joten oli johdonmukaisesti pidettävä kiinni jo esitetystä kieltäytymisestä.³⁶²

Mantere kertoi korostaneensa käymissään neuvotteluissa, että muut porvaripuolueet pystyivät kyllä muodostamaan enemmistöhallituksen ilman edistyspuolueen myötävaikutusta. Hän oli lopulta luopunut tehtävästä ja kieltäytynyt pääministerin salkusta vedoten mahdottomuuteen muodostaa sellaista hallitusta, joka voisi ajaa edistyspuolueen ohjelman mukaista politiikkaa. SDP:n kanssa Mantere kuitenkin kertoi neuvottelleensa kertaalleen puhtaasti taktisista syistä, mutta sosialidemokraatit eivät olleet halukkaita astumaan hallitukseen. Edistyspuolueessa oli siis hyvin tiedossa SDP:n sisäinen tilanne, mikä ei vielä tässä vaiheessa mahdollistanut toivotunlaisen yhteistyön rakentamista. Tuomioja käänsikin kysymyksen siitä, miksei edistyspuolue ottanut osaa hallitukseen, kysymykseksi siitä, mikä puoluetta velvoittaisi hallitusvastuuseen. Voimasuhteet ja poliittinen ilmapiiri olivat edelleen samat. Tilanne ei ollut muuttunut oleellisesti Ingmanin hallituksen kukistumisen jälkeen, joten oli jyrkästi ilmoitettava, ettei edistyspuolue missään tapauksessa halunnut olla mukana muodostamassa hallitusta. Kaaperi Kivialhokin katsoi, että jos presidentin valinneet puolueet eivät tahtoneet olla hänelle avuliaita, ei ollut edistyspuolueen asia esiintyä presidentin pelastajana.³⁶³

Relander tarjosi pääministerin salkkua myös Rytille, mutta tämä kieltäytyi todeten pystyvänsä parhaiten auttamaan isänmaata Suomen Pankin johdossa. *Helsingin Sanomat* toivoi, että vihdoinkin uskottaisiin, ettei edistyspuoluetta voitu pakottaa yhteistoimintaan muiden puolueiden kanssa, jos se itse katsoi edellytyksiä yhteistyölle puuttuvan. Lehti myös kielsi kenties liiankin kiivaasti sen oikeiston esittämän väitteen, että edistyspuolueen hallitushaluttomuus johtuisi väärää puoluetta edustavasta presidentistä. Edistyspuolueen kieltäytyminen leimattiin hallituspuolueiden piirissä periaatteelliseksi ja edistys niputettiin yhteen sosialidemokraattien

³⁶¹ Relanderin päiväkirja I 1967, 155-157; Vasara 2013, 178-180.

³⁶² Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 15.12.1925, PR 56, KEPA, KA.

³⁶³ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 15.12.1925, PR 56, KEPA, KA

kanssa, jotka toistuvasti kaatoivat hallituksia, mutta eivät ottaneet osaa uuden muodostamiseen. *Kalevassa* tällaiset väitteet kumottiin muistuttamalla edistyspuolueen istuneen hallitusvastuussa kokoonsa nähden enemmän kuin tarpeeksi. Ei ollut edistyspuolueen vika, jos presidentinvaalissa toisensa löytäneet porvaripuolueet eivät saaneet enemmistöhallitusta muodostettua.³⁶⁴

Relanderin yrityksistä huolimatta edistyspuolue ei osallistunut Kallion II hallitukseen. Hajanaisuutensa ja ”kapinallistensa” vuoksi edistyspuolue olisi haluttu sitoa edes yhdellä ministerillä hallituksen taakse, sillä tietoisuus siitä, että edistyspuolueen eduskuntaryhmä oli surullisen epäyhtenäinen, teki sen äänestyskäyttäytymisen ennustettavuuden heikoksi, ja toisaalta *Helsingin Sanomien* suitsiminen hallituksen taakse olisi helpottanut ainakin presidentin asemaa.

Muiden porvaripuolueiden taholla edistyspuolueen kieltäytyminen nähtiin taktisena temppuiluna ja puolueen asenne haitallisena niin maalle kuin kansanvallalle. Relanderin mielestä edistyspuolueen toiminta oli määrätiedotonta, hapuilevaa ja itsestä puoluemieltä osoittavaa. Kokonaisuuden edun ja parlamentaarisen vastuun puolestapuhujaa syytettiin nyt omien periaatteidensa hylkäämisestä, mikä ei varmastikaan parantanut porvaripuolueiden välisiä suhteita. Yrityksen puutteesta presidenttiä ei voinut syyttää, mutta hän ei vain saanut Vennolaa ja muuta porvariyhteistyötä ennenkin kannattanutta oikeistoa lukuun ottamatta vastakaikua. Voi jopa sanoa, että presidentin lähestyttyä suoraan keskushallitusta hallitusasiassa hän ei ainakaan parantanut osakkeitaan. Edistysoikeiston oli jo laskutavasta riippuen jopa kahdesti annettu lähteä hallitukseen kentän ja puoluejohdon enemmistön vastustaessa, mutta nyt tilaisuutta ei enää annettu. Vuokosken näkemyksen mukaan Ryti, Lavonius, Tuomioja ja Ståhlberg harasivat eniten vastaan, sillä hän uskoi heidän pedanneen edistyksen ja SDP:n hallitusta seuraavalle syksyille. Relanderin ja Kallion näkemykset vastarannan kiiskistä olivat yhteneväiset Vuokosken kanssa.³⁶⁵

Porvariyhteistyöllä oli kiistatta vastustajansa edistyspuolueessa, mutta väitteet yhteishallituksesta SDP:n kanssa olivat kenties katkeroituneiden porvariyhteistyön kannattajien tarkoituksenmukaista (yli)tulkintaa tilanteesta. Spekulaatiot edistyspuolueen ja sosialidemokraattien yhteistoiminnasta velloivat lehdistössä ja edistyspuolueen kieltäytyminen hallitusvastuusta haluttiin nähdä suorana osoituksena puolueen pyrkimyksestä muodostaa hallitus yhdessä SDP:n kanssa. Väitteissä oli toki totta toinen puoli, sillä edistyspuolueen hallitushaluttomuuden yhtenä tekijänä oli toivo siitä, että aiempi keskustavasemmistoyhteistyö olisi elvytettävissä. Toisena vahvana tekijänä oli erityisesti eduskuntaryhmän riitaisa tilanne, joka ei

³⁶⁴ ”Hallitusneuvottelut” 17.12.1925 *Helsingin Sanomat*; ”Hallitusneuvotteluista vieläkin” 19.12.1925 *Helsingin Sanomat*; ”Hallituskysymyksen vaiheet itsenäisyytemme aikana” 24.10.1926 *Kaleva*; Vasara 2013, 180.

³⁶⁵ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 15.12.1925, PR 56, KEPA, KA; Relanderin päiväkirja I 1967, 156-157, 161-163, 166, 169, 259-260; Maalaisliiton eduskuntaryhmän pöytäkirja 20.12.1925, KMA; Vasara 2013, 182, 188-189.

antanut edellytyksiä hallitukseen osallistumiseen. Oma pesä oli saatava selvitettyä.³⁶⁶

Tosiasia kuitenkin oli, että SDP:n suunnasta oli alkanut kuulua viitteitä siitä, että puolueen ministerisocialismin vastainen kanta oli murtumassa. SDP:n helmikuun 1926 puoluekokous antoi eduskuntaryhmälle mahdollisuuden osallistua koalitiollahallitukseen tai muodostaa vähemmistöhallitus. Tätä linjausta mm. Alkio oli spekuloinut päiväkirjalleen jo joulukuussa 1925 ja arvellut SDP:n ja edistyspuolueen joko Mantereen tai Tannerin johdolla muodostettavan hallituksen olevan mahdollinen. SDP:n kehitys otettiin edistyspuolueessa kansallisen eheytyksen osoituksena ilolla vastaan. Osin puolueen linjan ja osin keskustakumppaneiden kylmenneiden suhteiden vuoksi jopa edistyspuolueen oikeistoon luettavat Ryti ja Vuokoski alkoivat nähdä tulevaisuuden hallitusyhteistyön Maalaisliiton maltillisten, edistyspuolueen ja sosialidemokraattien taholla. Toivolakin totesi, että Kallion hallituksen vääjäämättömän kaatumisen jälkeen ei olisi muuta mahdollisuutta kuin sosialidemokraattien hallitus ja tätä ei olisi edistyspuolueessa pyrittävä estämään, vaan siihen olisi suhtauduttava lojaalisti.³⁶⁷

Edistyspuolueen eheytyspolitiikan kannalta katsottuna oli oikeansuuntaista kehitystä, että Tanneriin henkilöitynyt reformisuunta voitti alaa sosialidemokraattisessa puolueessa. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut koko työväenluokan maltillistumista, vaan pikemminkin loi lisähankaluuksia yhtenäisen vasemmistoleirin luomiselle. Oikeistosocialidemokraattien tavoitteena oli kuitenkin löytää yhteinen sävel poliittisen keskustan kanssa, mikä tarkoitti etäännyttä kunnuniteista tai ainakin heidän vaientamistaan. Henrik *Meinander* toteaa, että eduskuntatyössä tämä onnistui, mutta työväenliikkeen muissa piireissä se oli huomattavasti vaikeampaa.³⁶⁸ Eheytyspolitiikan onnistuminen olisi siis vain osittainen ja koski vielä pääasiassa sitä osaa vasemmistosta, joka jo lähtökohtaisesti oli maltillisempi.

Ingmanin hallituksen kaaduttua edistyspuolue jättäytyi tarkoituksella hallitusvastuun ulkopuolelle. Keskeisenä syynä oli puolueen, erityisesti eduskuntaryhmän sisäinen riitaisuus ja halukkuus palauttaa puolue takaisin eheytyspoliittiselle linjalle ”oikeistoekskursion” jälkeen. Tiedossa oli, ettei vasemmistointegraatiota painottavaa eheytyspoliittista linjaa olisi mahdollista toteuttaa suomalaisten porvarien hallituksessa. Myös aitosuomalaisuuden voimakas nousu erityisesti Maalais-

³⁶⁶ ”Maalaisliittoko pois hallituksesta?” 1.6.1926 Länsi-Savo; ”Kokoomuksen saavutukset vaarassa” 2.0.1926 Länsi-Savo; ”Kansallisen edistyspuolueen toimialoilla. Puoluesihteerä haastateltu” 25.9.1926, Länsi-Savo; ”Hallitusvastuu ja siitä vapautuminen” 26.5.1926 Helsingin Sanomat. Spekulatioiden torjunnasta ”Sosialistit ja hallitusvastuu” 5.1.1926 Turun Sanomat; ”Oikeiston hermostuttanut puoluekokous” 9.2.1926 Turun Sanomat; ”Jos syntyisi hallituspuola” 7.11.1926 Turun Sanomat; ”Sosialidemokraatit ja hallitusvastuu” 31.5.1925 Helsingin Sanomat; ”Sosialidemokraatit ja hallitusvastuu” 10.1.1926 Helsingin Sanomat.

³⁶⁷ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 25.3.1926, PR 56, KEPA, KA; Relanderin päiväkirja I 1967, 328-329; Tanner 1966, 77; Paavolainen 1984, 74; Alkion päiväkirja 3 2013, 428-429.

³⁶⁸ Meinander 1999, 111.

liiton asialistalle etäännytti kielinationalismiin maltillisemmin suhtautunutta edistystä entisestä hallituskumppanista.

Jos oikealla puolella puoluekenttää näytti tie nousevan pystyyn, tuli vasemmalta sen sijaan positiivisia signaaleja. Sisäpoliittisen ilmapiirin oikeistolaistuminen sai ääri vasemmiston ainakin osittain hyväksymään poliittiset realiteetit ja Tannerin oikeistososialidemokraattinen linja voitti alaa SDP:n sisällä. Tie ministerisosialismiin oli auki, mikä edistyspuolueen näkökannalta oli myönteinen askel kohti keskustavasemmistoyhteistyön palaamista sisäpoliittiseksi vaihtoehdoksi. Hetken lähes pakolliselta näyttänyt sopeutuminen suomalaisten porvarien yhteistyöhön sai nyt varteenotettavan kilpailijan.

”Tervehdyttävä askel länsimaisen parlamentarismien tiellä” - Tannerin hallitus

Sosialidemokraattisessa puolueessa tapahtunut vasemmiston kääntyminen kannattamaan yhteistyötä porvarillisen keskustan kanssa oli edistysnäkökulmasta juuri sellaista toivottavaa kehitystä, johon koko ajan oli pyritty. Tannerin elokuussa 1926 pitämä puhe osoitti, että logiikka sosialidemokraattien piirissä toimi juuri niin kuin oli toivottu. Sisäpolitiikan oikeistolaistuminen oli herättänyt SDP:n huomaamaan, että ikuinen oppositioasenne vain pahensi tilannetta ja keskustapuolueet lipuivat Maalaisliitto kärjessä yhä enemmän oikealle. Tanner kehotti oikeistosuuntauksen pysäyttämisen nimissä ja osin myös edistyspuolueelta tulleiden positiivisten signaalien rohkaisemana puoluettaan pyrkimään hallitukseen. Tapahtunut kehitys oli mitä suurimmassa määrin myös edistyspuolueen etujen mukaista. SDP:n oli toivottu osallistuvan jo Erichin hallitukseen vuonna 1920, ja alusta lähtien keskustavasemmistoyhteistyötä oli toistuvasti pidetty esillä toivottavien vaihtoehtojen joukossa. Edistyspuolueen halukkuutta vasemmistokeskustayhteistyöhön ei ollut pantu merkille vain SDP:ssä, vaan myös Alkio uskoi jo lokakuussa 1925, että SDP lähtisi hallitukseen ja edistys laittaisi RKP:n ohella ”pari miestä”. Maalaisliiton Alkio ei katsonut tähän koalitioon lähtevän.³⁶⁹

Yhtä kaikki eheytysohjelman saattoi nyt nähdä kantavan hedelmää, vaikkei toinen keskustalaisen integraatioideologian edustaja *Myllyn* näkemyksen mukaan ollutkaan tapahtuneesta niin innoissaan. Kallion II hallituksen kaatuminen SDP:n ja RKP:n ahdisteluun loppuvuodesta 1926 veti mielet Maalaisliitossa happamiksi, vaikka periaatteessa kehitys ilmensi toivottua poliittisten olojen tervehtymistä. Antaa sosialidemokraattien yrittää oli ajan henki Maalaisliitossa.³⁷⁰

Maalaisliiton nihkeistä tunnelmista huolimatta oli sosialidemokraattisen puolueen hallitustaival mitä suurimmassa määrin presidentti Relanderin toiveissa. Hän katsoi sen edistävän yhteiskuntasovun lisääntymistä. Vaikka Relanderin ensimmäisen

³⁶⁹ 28.10.1925 Santeri Alkio Rudolf Holstille, KAY 5952, RHA, KA; SDP:n eduskuntaryhmän pöytäkirjat 11.11.1926, TA; Soikkanen 1975, 476; Paavolainen 1984, 74.

³⁷⁰ Mylly 1989, 239.

mäinen vaihtoehto pääministerin paikalle olikin edistyspuolueen Mantere, antoi hän täyden tukensa hallitustunnustelijaksi nimeämänsä Tannerin pyrkimyksille. Relander oli pyrkinyt tasapainottamaan sisäpoliittista kenttää rakentamalla hyvät henkilökohtaiset suhteet puoluejohtajien kanssa. Porvaripuolueiden välinen käymistila oli *Paavolaisen* mukaan myös yksi keskeinen tekijä presidentin hakeutuessa hyviin suhteisiin SDP:n ja Tannerin kanssa.³⁷¹

Tannerin hallitus ja SDP:n rehabilitoituminen oli osoitus olojen vakiintumisesta ja demokraattisen järjestelmän toimivuudesta. Vaikka sosialidemokraattinen hallitus vuonna 1926 ei ollutkaan ensimmäinen kerta, kun vasemmiston hallitusvastuusta oli keskusteltu, oli se kuitenkin osoitus niin SDP:n kuin porvarillisenkin yhteiskunnan kehityksestä. Vuoden 1918 rintamalinjoilta oli päästy vajaassa 10 vuodessa pitkälle.

Paavolainen menee tulkinnoissaan pidemmälle ja näkee Tannerin hallituksen punamultapolitiikan esinäytöksenä sekä osoituksena sen rintaman muotoutumisesta, joka myöhemmin nousi vastustamaan oikeistoradikalismia. Kansainvälisesti verrattuna edistyspuoluelainen näkemys työvänehallituksen suotavuudesta ei ollut yksittäistapaus liberaalipuolueiden keskuudessa. Ruotsissa vapaamieliset ja sosialidemokraatit olivat jo 1910-luvun lopussa tehneet hallitusyhteistyötä yleisen ääni-oikeuden saavuttamiseksi, ja vuonna 1923 brittiliberaalien johtohahmo Asquith oli todennut, että työvänehallituksen kokeileminen oli suotavaa ja turvallista. Parlamentti kuitenkin lopulta tekisi päätökset. Tosin Asquithin ajatuskulun taustalla oli usko siihen, että Labour sotkisi asiat niin pahasti, että häntä itseään tarvittaisiin selvittämään tilanne. Toisaalta toinen liberaalien johtohahmo, Lloyd George, näki tilanteessa mahdollisuuden toteuttaa reformipolitiikkaa yhdessä Labourin kanssa, mikä näkemys oli varsin yhteneväinen edistyspuoluelaisen eheytysohjelman kanssa.³⁷²

Edistyspuolueessa oli halukkuutta osallistua Tannerin alun perin tarjoamaan kansanvallan kolmiliittoon eli SDP:n, Maalaisliiton ja edistyksen koalitioon. Mantere teki hallitustunnusteluja tässä tarkoituksessa ja myös puolueen oikea siipi oli valmis tähän. Oikeisto-opposition piirissä oli halukkuutta kaataa Kallion II hallitus ja heistä muutamat äänestivät ryhmäpäätöstä vastaan hallituksen kaatumisen puolesta. Tämä johti siihen, että ennen maalaisliittolaisten loikkareiden paljastumista edistyspuoluetta pidettiin velvollisena osallistumaan hallituspuolan ratkaisuun. Vaikka vastuu kiistettiin enemmistön äänestettyä hallituksen puolesta, oli edistyspuolueessa kuitenkin halukkuutta osallistua tilanteen ratkaisuun.³⁷³

³⁷¹ Hakalehto 1973, 83-84; Paavolainen 1984, 70-73; Relanderin päiväkirja I 1967, 328, 334.

³⁷² Vares 1991, 66-67; Paavolainen 1984, 79-77; Norberg 1999, 222; Cook 1998, 95-97; Dutton 2004, 106, 116-117.

³⁷³ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1926, MK B 11142, HYK; Relanderin päiväkirja I 1967, 328, 334; ”Hallituspuola” 25.11.1926 Helsingin Sanomat; ”Oppositio” 25.11.1926 Turun Sanomat; Puoluetoimiston kiertoartikkeli ”Hallituksen kaatuminen. Edistyspuolueen osuus siinä” 27.11.1926 Länsi-Savo; ”Hallituksen kaaduttua” 30.11.1926 Länsi-Savo; ”Hallitus kukistunut” 25.11.1926 Kaleva; ”Edistyspuolueen osuus hallituksen kaatumisessa” 28.11.1926 Kaleva; ”Hedelmätöntä keskustelua” 26.11.1926 Turun Sanomat.

Oikeisto-opposition rintamakarkuruuden taustalla ei kuitenkaan ensisijaisesti ollut halu vasemmistoyhteistyöhön vaan yhteistyöedellytysten parantamiseen suhteessa Maalaisliittoon. Edistysoikeisto pyrki äänestyspäätöksellään sekä protestoimaan omaa puoluettaan vastaan että vakuuttamaan Maalaisliittoa ainakin edistysoikeiston yhteistyöhaluista.

Edistyspuolueen enemmistössä hallitusyhteistyö SDP:n kanssa nähtiin mahdollisena, mutta sen edellytykseksi asetettiin Maalaisliiton osallistuminen. Keskusvaliokunnassa Maalaisliiton tunnelmista kertoi Sunilan kanssa asiasta keskustellut Vennola. Hän totesi, ettei Maalaisliitossa nyt ennen vuoden 1927 eduskuntavaaleja ollut halukkuutta vasemmistoyhteistyöhön etenkin kun puolue oli juuri ollut hallituksessa kokoomuksen kanssa. Vennolan mukaan Sunila näki keskustavasemmistohallituksen mahdollisuudet vaalien jälkeen parempina.³⁷⁴

Henki edistyspuolueessa oli, että vaikei puolue lähtisikään sosialidemokraattien kanssa hallitukseen, haluttiin sen muodostumista kuitenkin tukea. Ryhmä lupasi vastauksessaan Tannerille suhtautuvansa mahdolliseen vähemmistöhallitukseen asiallisella pohjalla. Aika olisi edistyspuolueen kannalta otollinen keskustan ja vasemmiston koalitiolle, mutta Maalaisliittoa oli mahdotonta saada mukaan yhteistyöhön. Ilman Maalaisliittoa RKP saisi liikaa tukea kielipyyteilleen. Jos taas edistyspuolue menisi hallitukseen ilman RKP:tä, jäisi se SDP:n rinnalla liian heikoksi. Mantere totesi, että taktiikan kannalta oli parempi, että ehtona hallitukseen menolle esitettiin Maalaisliiton osallistuminen. Se vahvistaisi myös keskustaa.³⁷⁵

Halukkuutta hallitusyhteistyöhön siis oli, mutta ilman Maalaisliittoa osallistuminen nähtiin mahdottomana niin eheytysoikeistolaisen linjan kuin taktiikan kannalta katsottuna. Kuten todettua, Maalaisliitossa suhtauduttiin nihkeästi Tannerin ehdotukseen ja puolue vetäytyi vedoten hallituksen kaatajien parlamentaariseen vastuuseen tilanteen selvittämisestä. Vennolan ja Sunilan keskusteluista päätellen myös Maalaisliiton vasemmistoyhteistyötä kannattaneella siivellä asiaa oli kuitenkin pohdittu pidemmällekin, vaikei vaalien jälkeen työläisen ja talonpojan yhteishallitusta syntyntykään. *Vareksen* mukaan Tannerin hallitus kuitenkin aloitti sisäpolitiikassa jälleen keskustavasemmistolaisten hallitusten sarjan. Maalaisliitossa oli epäilemättä saavutettu saturaatiopiste oikeistoyhteistyön suhteen.³⁷⁶ RKP:ssä tilanne oli hankala. Tunnettiin vastuuta hallituksen kaatamisesta, mutta ajatus osallistumisesta SDP:n johtamaan hallitukseen oli jo vuosia jatkuneesta eduskuntayhteistyöstä huolimatta mahdotonta. Tannerin hallitusta päädyttiin kuitenkin tukemaan, koska vaihtoehtona olisi kammottu aitosuomalainen porvarihallitus.³⁷⁷

³⁷⁴ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 4.12.1926, PR 63, KEPA, KA.

³⁷⁵ Kansallisen Edistyspuolueen ylimääräinen puoluekokous 5.12.1926, PR 53 ja konseptit PR 63, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1926, MK B 11142, HYK; ”Hallituspuolan selvittäminen” 4.12.1926 Länsi-Savo.

³⁷⁶ Vares 1991, 67; Karimäki 2006, 25-26; Puolueen sisäisen tilanteen hahmottamiseksi ks. liite 1.

³⁷⁷ Karimäki 2006, 20-21.

Vaihtoehdot koalitioille kävivät vähiin, sillä kommunisteille ja kokoomukselle Tanner ei tarjoutaan edes antanut ja niin joulukuun 13. päivä 1926 nimitettiin Tannerin sosialidemokraattinen vähemmistöhallitus. Edistyspuolue ja -lehdistö suhtautuivat tilanteeseen odotetun positiivisesti. Keskustavasemmistokoalitio olisi ollut toivottavampi, sillä se olisi tasapainottanut sisäpolitiikkaa ja päättänyt sitkeän vähemmistöhallitusten sarjan, mutta sosialidemokraattien oppositiokauden päättymistä oli pidettävä sisäpolitiikan kehityksen kannalta hyvänä. *Tampereen Sanomissa* hallitus nimettiin tervehdyttäväksi askeleeksi länsimaisen parlamentarismin tiellä.³⁷⁸

Vasemmistoyhteistyötä useasti peräänkuuluttanut Toivola piti *Turun Sanomissa* hallituksen nimittämistä osoituksena luottamuksen palautumisesta eri kansanosien välille. Kehitys oli mennyt oikeaan suuntaan, sillä hallituksen johdossa olivat nyt ne miehet, jotka olivat 1918 lähteneet uudistamaan sosialidemokraattista puoluetta kohti parlamentarismia. Ritavuoren politiikka oli lopullisesti voittanut, ja maltillinen ja viisas politiikka saattaisi avata mahdollisuudet hallituspohjan laajentamiselle. Toivola totesi myöhemmin, että olisi suositellut hallitukseen osallistumista julkisuudessa, jos edistyspuolue olisi ollut hallituksen muodostamishetkellä sisäisesti yhtenäinen.³⁷⁹

Toivola viittasi edistyspuoluetta rasittaneisiin sisäisiin ristiriitoihin, jotka ilmenivät mm. kieli- ja kansallisuuskysymyksen ja kieltolakikansanäänestyksestä käydyssä keskustelun yhteydessä. Myös eduskuntaryhmän sisäinen tilanne oli riitaisa, joten ajankohta osallistumiselle ensimmäiseen sisällissodan aukaiseman kuilun ylittävään hallitukseen ei ollut edistyspuolueen osalta otollinen.

Puolueen eheytysohjelmiin linja oli aina lähtenyt siitä, että keskustavasemmistöhallituksen muodostaisivat molemmat keskustapuolueet ja SDP:n oikeisto, joten edistyspuolueen vetäytyminen oli tätä taustaa vasten katsottuna yhteneväinen puolueen aiemman eheytysohjelman kanssa. Toki päätöksessä vetäytyä Maalaisliiton selän taakse on mahdollista nähdä tiettyä rohkeuden puutetta, mutta realiteetit niin edistyspuolueen sisällä kuin sen pienentyneen koon huomioon ottaen ratkaisu jättäytyä Tannerin hallituksen ulkopuolelle oli reaalipoliittinen.

Kokoomuksen oppositiopolitiikka oli odotetun kiivasta. Se teki useita välikysymyksiä hallitukselle aloittaen heti sen ohjelmasta. Kokoomuksen asennetta ei edistysnäköyksissä pidetty järin rakentavana. Aika oli sitten vuoden 1918 muuttunut ja silloin tarpeelliselta tuntunut jyrkkä vastustusasenne suhteessa sosialidemokratiaan ei enää ollut perusteltua. Vanhoillisen puolueen sopi olla liian ripeän kehityksen jarruna, mutta tähän tehtävään ei luokkarajojen jyrkentämistä enää tarvittu.

³⁷⁸ ”Hallituspuolan selvittely” 9.12.1926 Helsingin Sanomat; ”Kansanvallan kolmiliitto” 3.12.1926 Turun Sanomat; ”Sosialidemokraattinen hallitus” 16.12.1926 Länsi-Savo; ”Hallituskysymys tällä hetkellä” 4.12.1926 Keski-Suomalainen; ”Sosialidemokraattinen hallitus” 12.12.1926 Tampereen Sanomat.

³⁷⁹ ”Eilispäivän valtiollinen merkitys” 14.12.1926 Turun Sanomat; ”Hallituksessa vaalien alla” 12.2.1927 Turun Sanomat; Edistyspuolueen sisäisestä tilanteesta kehityksestä ks. myös liite 1.

Kokonaisuuden etu ennemmin vaati yhteistyötä myös vastakkaista näkemystä edustavien kanssa. Lavonius kysyikin, ettei kai kokoomus halunnut olla sellainen taantumuksellinen puolue, joka ei mitään oppinut tai unohtanut.³⁸⁰

Kokoomuksen aloitettua kiivaan oppositiopolitiikkansa heti hallituksen astuttua virkaansa antoi edistyspuolue lupauksensa mukaisesti tukensa hallitukselle. Eduskuntaryhmän kokouksessa yleinen kanta oli, ettei hallitusta nyt pitänyt kaataa. Edistyspuolueen ei tullut olla mukana sellaisessa pelissä, jossa annettiin ensin muodostua sosialidemokraattisen hallituksen ja sitten heti muutaman päivän perästä kaadettiin se. Mantere korosti, ettei tullut vastata kysymykseen, hyväksytäänkö hallituksen ohjelma, vaan siihen, oliko hallituksella esittämänsä ohjelman pohjalta luottamusta. Hallituksen ohjelmaa ei tarvinnut hyväksyä, mutta ei se automaattisesti tarkoittanut epäluottamuslausetta hallitukselle, totesivat niin Mantere kuin Tuomiojakin. Samoilla linjoilla olivat myös Hannula, Linna ja Brander. Jyske ei sen sijaan voinut sulattaa tällaista menettelyä. Hänen logiikkansa mukaan se, joka ei voinut hyväksyä ohjelmaa, ei voinut antaa luottamusta hallitukselle. Jyske katsoi, että jos hallitus pysyisi pystyssä edistyspuolueen tuen turvin, ei se suinkaan nostaisi puolueen osakkeita.³⁸¹

Tannerin hallitus nähtiin niin Mantereen³⁸² kuin Vennolankin puheenvuoroissa kansallisen eheytyksen erävoittona. Vennola totesi välikysymyskeskustelussa, että:

”On epäilemättä meidän parlamenttimme historiassa varsin merkittävä tilaisuus, että meillä on astunut toimeensa sosialidemokraattinen hallitus. Se on merkittävä monestakin syystä. Vuoden 1917 tapahtumat, jolloin sosialidemokraatit olivat hallituksessa, eivät ole vielä muistoista hävinneet. Se seikka, että eduskunta on jo nyt, 9 vuoden kuluttua tullut siihen, että se on voinut sallia sosialidemokraattisen hallituksen astua valtion tehtäviin, on merkittävä tapahtuma. Ei tätä sosialidemokraattista hallitusta olisi syntynyt, jos eduskunnan porvarilliset ryhmät olisivat olleet sillä kannalla, että sellaisen hallituksen syntyminen on mahdottomuus. Se merkitsee toiselta puolen, että ne haavat, jotka vuoden 1917 tapahtumat löivät kansamme keskuuteen, ovat ainakin jossain määrin menneet umpeen. On tullut mahdollisuus, että nämä molemmat kansanainekset, jotka silloin seisoivat toisiinsa vastaan, voivat työskennellä maan hyväksi niin, että ne voivat alistua toistensa johdon alaisiksi maan kohtaloissa. Se merkitsee sitä, että kansakunta on voittanut itsensä.”³⁸³

Edistysryhmän enemmistö, kuten Vennola totesi, antoi Tannerin hallitukselle tukensa, muttei koko ryhmä. Puolueen sisäinen rajankäynti oli kiivaimmillaan 1926–27, jolloin oikeisto-oppositio eli ns. B-ryhmä haastoi tosissaan puolueen enemmistön linjaa, mikä näkyi myös välikysymyskeskustelussa, jossa edustajat

³⁸⁰ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1927, MK B 11143, HYK; ”Hallitusjärjestelmämme ja äskeinen välikysymys” W. A. L., Puoluekanslian sanomalehdille lähetetyt kirjoitukset 1927, PR 84, KEPA, KA.

³⁸¹ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokous 16.12.1926 Vennolan muistiinpanot, kansio 18, JHVK, KA.

³⁸² VP 1926 Mantere 2071-2073.

³⁸³ VP 1926 Vennola 2034.

Viljanen ja Vuokoski kirjauttivat pöytäkirjaan eriävät mielipiteensä ja kannattivat asian lähettämistä valiokuntaan.³⁸⁴

Varauksetonta kannatustaan edistyspuolue ei hallitukselle kuitenkaan antanut, mikä kävi ilmi mm. hallituksen armahdusta ja suojeluskuntia käsitelleiden esitysten kohdalla.³⁸⁵ Vaikkei edistyspuolue hallituksen linjaa näissä kysymyksissä kannattanutkaan, ei se kuitenkaan halunnut nähdä niissä pyrkimystä olemassa olevan järjestelmän kumoamiseen. Esityksiä vastustettiin, mutta niin oli vastustettu monia porvarihallitustenkin tekemiä esityksiä.

Edistyspuoluelainen eheytysohjelma näyttöä myös sotaväen päällikön edistyspuoluelaisen Aarne Sihvon tavoitteissa tukea Tannerin hallituksen pyrkimystä suojeluskuntien alistamisesta armeijan alaisuuteen. Vesa Saarikosken näkemyksen mukaan Sihvo pyrki tällä mahdollistamaan sosialidemokraattien aktiivisemmän mukaantulon maanpuolustustyöhön. Puolustustahdon lisäämiseksi suojeluskuntien saattaminen koko kansan yhteiseksi joukoiksi oli edistyspuolueen näkemys. Selén toteaa kuitenkin, että suojeluskuntien ja sosialidemokraattien välit olivat edelleen vastentahtoiset, mutta realiteetit tunnustavat.³⁸⁶

Tannerin hallituksen muodostuminen ei ollut edistyspuoluelaisille maailmanlopun enne, vaan positiivinen osoitus eheytysohjelman etenemisestä. Pohjoismaisten virkaveljiensä tavoin SDP oli nyt ottanut askeleen kohti vallitsevan yhteiskuntajärjestyksen lopullista hyväksymistä ja omaksumista. Sovintopolitiikalla oli saavutettu tuloksia, vaikkakin hieman kiertotietä. Poliittisten piirien ulkopuolella vapautuneisuuden tunne sisällissodan painolastista oli vielä voimakkaampi. Nuorten taiteilijoiden Tulenkantajat -ryhmälle 1920-luvun loppu oli kulttuuriliberaalinen idylli, sillä sosialidemokraattinen hallitus loi lupauksen olojen normalisoitumisesta. Samaan aikaan opiskelijapolitiikassa oli vallalla Niilo Kärjen hahmottelema edistyspuoluelaista eheytysohjelmaa lähentynyt vasemmistointegraation tavoittelu.³⁸⁷

Keskustahallitusten noudattama armahdus- ja sosiaalipolitiikka oli oikeistolais- tai sisäpoliittista ilmapiiiriä, mikä sitten lopulta oli johtanut vasemmiston ainakin osittaiseen maltillistumiseen. Edistyspuolueen toiveissa oli ollut keskustavasemmistohallituksen muodostuminen, mutta Maalaisliiton kieltäytyttyä kunnian ei todellisia edellytyksiä edistyspuolueen osallistumiselle hallitukseen ollut. Yksinään ei ollut mahdollista lähteä kannattelemaan porvarillisen maailmankatso- muksen lippua kaksi kertaa suuremman vasemmistopuolueen rinnalle. Vaikka ratkaisu oli edistyspuolueen eheytysohjelman mukainen, osoitti se tiettyä

³⁸⁴ VP 1926 Viljanen 2073-2074, Vuokoski 2077-2079;

³⁸⁵ Ks. esim. armahdus VP 1926 Tuomioja 3046-3048, Vennola 3189-3190, Mantere 3191-3192; ”Armahduskysymys” 22.3.1927 Länsi-Savo; ”Hallituksen armahdusesitys” 20.3.1927 Helsingin Sanomat; ”Armahdus” 12.4.1927 Helsingin Sanomat; ”Hallituspula vältetty” 13.4.1927 Kaleva. Suojeluskunnat VP 1926 Vennola 2857-2858.

³⁸⁶ Saarikoski 1997, 211; Lavonius 1928, 16-17; Selén 2001, 169.

³⁸⁷ Virtanen 2002, 140, 145-146.

rohkeuden puutetta vasemmiston nyt otettua askeleen sillä tiellä, jolle sitä oli jo vuodesta 1919 lähtien yritetty tyrkkiä.

Jos Tannerin hallitus itsessään nähtiin kansallisen eheytyksen valossa positiivisena edistysaskeleena, nosti se entistä voimakkaammin sisäpolitiikassa esille toisen kansallista eheytyksestä haastaneen kysymyksen: RKP:n kielipolitiikkaan perustuvan eristäytymisen ja yhteistyön jopa äärivasemmiston kanssa.

RKP oli itsenäistymisen jälkeen omaksunut tavoitteekseen laajan autonomian saavuttamisen ruotsinkieliselle vähemmistölle. Esikuvia tässä suhteessa haettiin mm. Sveitsin kantoneista. Mantere totesi tähän viitaten vuoden 1923 puoluekokouksessa, että mikäli RKP pyrki eristäytymispolitiikassa luomaan valtion valtioon, oli edistyspuolueen isänmaan eheyden ja valtion kokonaisuuden nimissä asetettava jyrkästi torjuvalle kannalle. RKP:ssä ymmärrettiin kyllä, että tavoitteille oli säädetyn hallitusmuodon ja siinä vähemmistölle säädettyjen yhdenvertaisten oikeuksien myötä vaikea saada kannatusta, ja ohjelmaa maltillistettiin vuonna 1924. Puolue pyrki hakemaan tavoitteilleen kannatusta juuri vasemmistosta, joka suhtautui kaikista neutraaleimmin kielikysymykseen. Tannerin hallitus loikin kommunistien, sosialidemokraattien ja RKP:n ”epäterveen” koalition, jonka vastustaminen oli yhtenä edistyspuolueen teemana tulevaisuudessa eduskuntavaaleissa. 1920-luvun puolivälissä voimistunut aitosuomalaisuus oli merkittävin tekijä, joka ajoi RKP:tä hakemaan kielipoliittista turvaa vasemmiston piiristä. Sosialidemokraattinen hallitus oli ruotsinkieliselle vähemmistölle pienempi paha kuin aitosuomalainen porvaristo.³⁸⁸

Kielikysymys ja RKP:n linnoittautuminen kielipoliittisten tavoitteidensa taakse ei kuitenkaan näyttäytynyt edistyspuolueelle merkittävästi kansallisen eheytyksen projektia haastaneena tekijänä. RKP:n vasemmiston halukkuus tehdä yhteistyötä sosialidemokraattien ja ajoittain myös kommunistien kanssa oli kuitenkin osoitus siitä, että myös ruotsinkielisten keskuudesta löytyi niitä, joiden näkemyksissä valkoinen Suomi ei ollut kiistattomasti ainoa tulevaisuuden määrittelijä itsenäisessä Suomessa.

Liberaalin kokonaisuuden etu -ajattelun valossa RKP:n politiikka toki oli tuomitavaa erityisesti koska sitä porvarillista maailmankatsomusta uhraten tehtiin myös kommunistien tuella, mutta samoin kuin oikeistoa yleisemmin, ei RKP:täkään koettu edistyspuolueen eheytyseritöissä tarpeelliseksi pyrkiä eheyttämään. Kaikesta kielipoliittisesta kiihkoilustaan huolimatta sen uskottiin toimivan vallitsevan yhteiskuntajärjestyksen puitteissa eikä pyrkivän sitä kielipoliittisia näkö-

³⁸⁸ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 21.-22.4.1923, PR 53, KEPA, KA; Karimäki 2006, 40-47; von Bonsdorff 1984, 18-19. Myös edistyslehdistö oli jo pidempään kiinnittänyt huomiota RKP:n vasemmistomyönteisyyteen ks. esim. ”Laskuista poisjääpökö puolue?” 18.10.1923 Turun Sanomat; ”Eivät ole mitään oppineet eivätkä unohtaneet” 28.5.1924 Turun Sanomat; ”Ruotsalaisen puolueen yhteistoiminta vasemmiston kanssa” 30.3.1923 Kaleva; ”Taktiikka hajottanut ruotsalaisen puolueen rintaman” 27.4.1923 Kaleva; ”Ruotsalaisten puoluekokous” 24.5.1925 Helsingin Sanomat; ”Ruotsinmielisten puoluekokous” 20.5.1926 Helsingin Sanomat; ”Ruotsalaisten, sosialistien ja kommunistien yhteisrintama” 2.4.1927 Etelä-Suomen Sanomat.

kulmia lukuun ottamatta merkittävästi muuttamaan. Toisaalta edistyspuolue suhtautui maltillisesti kielinationalismiin eikä aitosuomalaisuus koskaan saavuttanut sellaista hurmoshenkistä menestystä puolueen keskuudessa kuin esimerkiksi Maalaisliitossa, joten suhtautuminen RKP:n kielipoliittisiin pyrkimyksiin oli toki torjuvaa, mutta se ei koskaan ollut tunteenomaista suomalaiskansallista kielinationalismia.

3.3 EDISTYSPUOLUEEN EHEYTYMINEN + UUSI SUUNTAUS = KUTISTUNUT PUOLUE

Tapaus B-ryhmä – virallisen linjan erä- ja otteluvoitto

Oikeistosuuntauksen taittuminen ja kansallisen eheytyksen hetkellinen voitto tapahtuivat edistyspuolueen sisäisen tilanteen kannalta mahdollisimman huonoon aikaan. Puolueen yhtenäisyys oli kyseenalaistettu niin presidentinvaaleissa, kieli- ja kansallisuuskysymyksessä kuin kieltolakikansanäänestyksenkin yhteydessä. Valtiomuototaistelun ja tasavaltalaisuuden koossapitävä voima oli hiipunut jo aikaa sitten ja ulkoisen ja sisäisen uhan poistuminen vei edistyspuolueelta sen yhtenäisyyttä ylläpitäneet tunnuksot ja jätti jälkeensä liberaalipuolueille hyvin tyypillisen heterogeenisen tuottajista, kuluttajista, teollisuuden edustajista ja sivistyneistöstä koostuvan puolueen, jonka keskinäinen koheesio riippui varsin viitteellisestä ja monitulkintaisesta liberaalista maailmankuvasta. Reformikauden päätyttyä puolueen hallituspoliittista linjaa hetkellisesti johtanut oikeisto-oppositio kävi nyt viimeiseen taisteluun puolueen linjan muuttamiseksi pysyvämmiin porvariyhteistyön suuntaan.

Edistyspuolueen linjaa oli syytetty hapuilevaksi yleisten periaatteiden puutteen ja epätarkoituksenmukaisen organisaation vuoksi ja eduskuntaryhmän itsenäistä asemaa oli mm. pyritty suitsimaan paremmin puoluejohdon alle edellyttämällä hallitukseen osallistumisen hyväksyttämistä puolueen neuvostolla. Erimielisyyksiä löytyi niin periaatteellisten kuin käytännön poliittisten kysymystenkin piiristä. Kieltolaki ja kansallisuuskysymys hiersivät, mutta kiistaa oli ollut myös talouspoliittisesta linjasta mm. tullipoliitikasta. Eduskuntaan asti esimerkiksi tullipoliittiset näkemuserot eivät juuri heijastuneet, mutta keskusteltaessa periaateohjelmista kompromissia oli ollut vaikea löytää. Puolueelle vuonna 1923 luodun tulliohjelman sovittelua oli esimerkiksi helpottanut se, että kiivas suojatullien vastustaja K. N. Rauhala oli syrjäytetty puoluehallituksesta. Seuraavan tulliohjelman laati-

minen sujui jo hieman helpommin, sillä osapuolten näkemykset olivat lähestyneet toisiaan.³⁸⁹

Erimielisyydet puolueen linjasta olivat lisääntyneet vuoden 1922 vaalitappion jälkeen ja eduskuntaryhmän oikeistolaistuminen oli johtanut edistyspuolueen osallistumaan ennemmin oikealle kuin keskustaan kallistuneisiin hallituksiin jopa vastoin enemmistön tahtoa. Vaikka kieltolain ja kansallisuuskysymyksen ympärillä oli käyty kiivaitakin keskusteluita, oli niissä esiintynyt tyytymättömyys saatu kuitenkin sovittelua. Presidenttiehdokasasettelussa ilmi tullut ristiriita oikeisto-opposition kanssa ei kuitenkaan ollut yhtä helposti ratkaistavissa. Ristiriita puolueen sisällä oli nyt selkeämmin puolueen linjaa ja ohjelmaa koskevaa eikä niinkään minkään yksittäisen erityiskysymyksen parissa vallinnutta erimielisyyttä.

Tällainen riitaisuus oli liberaalipuolueille tyypillistä. Edellä on jo todettu liberaalipuolueen Ruotsissa hajaantuneen kieltolakikysymyksen vuoksi ja myös brittiliberaalit olivat painineet edistyspuolueen kanssa samansuuntaisten linjakysymysten kanssa. *Cook* on nostanut yhtenäisyyttä haastaneiksi kiistakysymyksiksi muiden muassa sen, oliko puolue radikaali, antisosialistinen vai maltillinen keskustapuolue. Britanniassa liberaalit kamppailivat kolmantena puolueena kaksipuoluejärjestelmässä ja menettivät asemiaan niin konservatiiveille kuin Labourillekin. *Duttonin* sanoin liberaalit olivat kolmen puolueen loukussa. Puolue ei toisaalta ottanut ajoissa huomioon työväenpuolueen nousua kilpailemaan samasta äänestäjäkunnasta eikä toisaalta tämän tapahduttua suostunut hyväksymään tilannetta ja tekemään sille jotain. Radikaaliliberaalit löysivät uuden, nousevan voiman tarkoituksensa edistämiseksi eikä se suinkaan ollut riitaisa liberaalileiri.³⁹⁰

Oikeisto-opposition ja puoluejohdon välienselvittelyssä oli olennaiselta osaltaan kyse juuri sen määrittämisestä, miten vasemmistoon suhtauduttiin. Puolueen virallinen eheytysohjelma tavoitteli kansallista eheytyä ja sen kautta myös vaalikannatusta sitouttamalla vasemmistoa aktiivisesti osaksi vallitsevaa poliittista järjestelmää. Kansakunnan suurten ryhmien työläisten ja talonpoikien yhteistyön uskottiin satavan myös edistyspuolueen laariin, mikäli puolue olisi tässä yhteistyössä mukana. Oikeisto-opposition pyrkimyksenä sen sijaan oli painottaa enemmän yleispoliittisia, porvarillisen yhteiskunnan ydin kysymyksiä.

Tulevaisuus näyttäytyi siis hyvin erilaisena näiden kahden osapuolen välillä. Puoluejohto näki vasemmiston olennaisena osana yhteiskunnallista päätöksentekoa, kun taas oppositiolle keskeisintä oli edistää yhteiskunnallista kehitystä porvarienemmistön turvin. Maalaisliitolla oli keskeinen rooli yhteistyökumppa-

³⁸⁹ Kansallisen Edistyspuolueen ylimääräinen puoluekokous 5.12.1926, PR 53, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1924-25, MK B 12872 ja 1926-27, MK B 12876, HYK; Vaatimuksista puolueen organisaation ja linjan parantamiseksi ks. esim. 16.3. ja 12.4.1926 Helsingin Kansallisen Edistysseuran kokous ja seuran toimintakertomus 1926, HKEA, KA; Hedman 1978, 141, 157-172; Blomstedt 1969, 460-461; Hirvikallio 1958, 28; Turtola 1994, 121-122;

³⁹⁰ Cook 1998, 82-83; Dutton 2004, 96, 101.

nina molempien näkemyksissä, mutta kolmiliiton kolmas osapuoli oli linjan valinnan kannalta ratkaiseva: Tuliko keskustayhteistyölle hakea enemmistöä eduskunnassa SDP:n vai kokoomuksen suunnalta. Edistyspuolueen sisällä edellinen vaihtoehto voitti, vaikka reaalipoliittisesti katsottuna jälkimmäinen olisi Maalaisliiton sisäisen kehityksen kannalta kenties ollut todennäköisemmin toteutettavissa.

Relanderin päiväkirjassa on jo syyskuulta 1925 merkintä, jonka mukaan Vuokoski oli kertonut oppositioaineksen eroaikeista presidentille ja tiedustellut, pitäisikö heidän perustaa oma puolue vai liittyä johonkin olemassa olevaan. Vuokoski kalasteli presidentin ja Maalaisliiton tuntoja, mikäli oikeisto-oppositio päätyisi eroamaan edistyksestä. Relander tiesi myös edistyspuolueen oppositioryhmän kokouksesta ja piikitteli tästä Vuokoskea, joka oli ymmällään presidentin tietolähteistä. ”Salassahan olemme sen pitäneet”, kirjoitti Relander Vuokosken todenneen.³⁹¹

Oikeisto-opposition pyrkimykset päästä Maalaisliiton siipien suojaan eivät olleet salaisuus. Opposition liittyminen mm. Maalaisliiton taholta esitettyyn varsin aitosuomalaisia äänenpainoja noudattaneeseen eduskuntaesitykseen oli luonnollisesti kaikkien tiedossa. *Turun Sanomat* raotti erimielisyyksien verhoa tammikuussa 1926 ja peräänkuulutti puolueelta voimakkaampaa työtä kansanedustajien ja valitsijoiden kesken, minkä puutteesta lehti katsoi eduskuntaryhmän erimielisyyksien ja hapuilevan toiminnan johtuneen. Tuottavan yhteistyön ja yhtenäisyyden nimissä laaditut menettelytapaohjeet hyväksyttiinkin ryhmän kokouksessa 11. maaliskuuta 1926 yksimielisesti ja ryhmän toimintakertomuksessa todettiin tyytyväisyydellä kevätistuntokaudella saavutetun tuloksia uusien menettelytapaohjeiden ansiosta.³⁹²

Yhtenäisyyden vakuutteluista huolimatta eduskuntaryhmä sai vuoden 1926 puoluekokouksessa osakseen tiukkaa kritiikkiä. Lavonius oli toiminut puoluehallituksen edustajana eduskuntaryhmän kokouksissa ja katsoi, että edistyspuolueen viime aikojen heikot saavutukset eduskuntapolitiikan saralla johtuivat juuri eduskuntaryhmän riitaisuudesta ja arvostelun pelosta. Asioita arvioitiin liikaa muiden mielipiteitä silmällä pitäen, vaikka olisi pitänyt pohtia itse asiaa. Lavonius viittasi myös oikeisto-opposition läheisiin suhteisiin muiden puolueiden edustajien kanssa ja piti harmillisena sitä, että ryhmän keskustelut usein vuosivat muiden korviin.³⁹³ Lavonius päätti puheenvuoronsa melko synkkään näkemykseen edistyspuolueen dynaamisuudesta tai sen puutteesta:

” Ryhmän pitäisi (...) huolehtia siitä, että meidän edustamamme ajatussuunta, niin kuin 1919-1922, jotain valtiollisessa elämässä painaa. Me olemme nyt viime vuosina saaneet vedota pääasiallisesti entisiin saavutuksiimme ikään kuin entisiin laakereihimme, mutta

³⁹¹ Relanderin päiväkirja I 1967, 82, 193.

³⁹² Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus vuodelta 1926, MK B 11142, HYK; VP 1926 P. Saarisen ym. eduskuntaesitys nro 2. Liitteet I. Allekirjoittajina edistyspuolueesta Luostarinen, Valkama, Vuokoski ja Jaskari; ”Edistyspuolue ja päivänsyntykset” 26.1.1926 *Turun Sanomat*.

³⁹³ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 24.-25.4.1926, PR 53, KEPA, KA.

pariin vuoteen ei ole sanottavaa uutta, jota me voisimme tämän puolueen valtiollisena työnä esittää. Ja tämä nähdäkseni riippuu nykyisin eduskuntaryhmän heikkoudesta.”³⁹⁴

Arvosteluun yhtyi myös yhtenäisyyttä ennenkin peräänkuuluttanut Nikula. Hän kehotti puoluehallitusta tulevaisuudessa vaaleissa valvomaan tarkemmin, ketä puolueen ehdokkaiksi asetettaisiin. Myös Niemelän mielestä ryhmässä oli edustajia, joille ei ollut ”itselleen selvillä ne periaatteet ja ne suuntaviivat, joita edistysmielisen politiikan tulee toiminnassaan noudattaa”.³⁹⁵

Kritiikkiin vastasi Linna, joka totesi varsin liberaalissa hengessä, että erilaiset mielipiteet ja erimielisyydetkin olivat luonnollinen osa politiikkaa eikä suinkaan leimallista vain edistysryhmälle. Tamperelainen Linna ei voinut hyväksyä Nikulan esitystä puoluehallituksen kontrollista ehdokasasettelussa. Pienen helsinkiläisen piirin ei tullut määrätä maaseudun valitsijoita kuin marionetteja. Nikulan kritisoitua vielä eduskuntaryhmän aloitteita linjattomiksi puolusti Linna ryhmän tekemisiä ja totesi, että

”Useimmat ovat puhtaasti taktillisia, useimmiten niissä on agitatorinen tehtävä, muutamilla taas on vastaveto toisiin eduskuntaryhmiin nähden, muuttamalla valitsijoihin nähden, koska humpukia täytyy paljon harjoittaa.”³⁹⁶

Taktiikka ja poliittiset realiteetit eivät siis olleet idealistisiksi haihattelijoiksi leimatuille liberaaleillekaan täysin vieraita

Turun Sanomissa puolueen hajaantumisasiä ei haluttu peitellä vaan eduskuntaryhmän jakautumista käsiteltiin avoimesti. Toivola oli yksi epäyhtenäisyyden näkyvimpiä esillä pitäjiä ja oli halukas näkemään niin eduskuntaryhmän kuin koko puolueenkin tilanteessa vastakkainasettelun maaseudun ja helsinkiläisen puoluejohdon välillä. Eduskuntaryhmän hajaantuminen Kallion II hallituksen kaataneessa väliskysymyskeskustelussa oli *Turun Sanomien* mukaan osoitus siitä, että puolueessa oli virtauksia, jotka pyrkivät toimimaan puolueen periaatteita vastaan. *Keskisuomalaisessa* turkulaisen virkaveljen avoimuus ei miellyttänyt. *Turun Sanomien* harkitsemattomasti sepittämä uutinen oli lehden mielestä nyt innostanut kokoomuslaismaalaisliittolaista rintamaa kuuluttamaan edistyspuolueen hajaantumista.³⁹⁷

³⁹⁴ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 24.-25.4.1926, PR 53, KEPA, KA; Lavonius puhui samasta aiheesta myös puoluekokouksen jälkeen mm. Viipurin läänin edistysmielisten kokouksessa 22.8.1926 ks. puhe esim. 9.9., 11.9.1926 Länsi-Savo.

³⁹⁵ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 24.-25.4.1926, PR 53, KEPA, KA.

³⁹⁶ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 24.-25.4.1926, PR 53, KEPA, KA.

³⁹⁷ ”Hajaantumisasiä edistyspuolueessa” 1.12.1926 *Turun Sanomat*; ”Olemme ristitulessa” 15.12.1926 *Keskisuomalainen*; ”Yksimielisyyttä kohti” 13.1.1927 *Länsi-Savo*; *Länsi-Savon irtisanoutuminen* K. V. Vuokosken näkemyksistä ks. ”Kuinka ed. Vuokoski on käyttänyt edustajavaltakirjaansa” 15.2.1927.

Ristiriidat johtivat lopulta joulukuussa 1926 maalaisopposition julistautumiseen omaksi alaryhmäkseen eduskuntaryhmän sisällä. Viljanen, Pullinen, Vuokoski, Valkama ja Luostarinen ilmoittivat eduskuntaryhmän kokouksessa 9.12.

”olevansa pakotetut pidättämään itselleen oikeuden saada ryhmän enemmistön kannasta riippumatta ratkaista ja päättää miten puolueen ohjelman kohtia ja sen päämääriä kussakin yksityistapauksessa maan yleistä etua silmällä pitäen on toteutettava (...) (ilmoitus ei) merkitse eroamista puolueesta eikä ryhmästä, vaan toimintaa ruotsalaisessa ryhmässä olevan tavan mukaan alaryhmänä”.³⁹⁸

Puoluejohto ei antanut eduskuntaryhmän käsitellä asiaan itsenäisesti, vaikka esimerkiksi Tuomioja oli sitä mieltä, että se olisi pitänyt hoitaa ryhmän sisällä. Hänen näkemykseensä vaikutti epäilemättä se, ettei hän nähnyt mitään perusteita ryhmän esittämille väitteille eikä antanut niille suurta arvoa. Vuokoski perusteli oikeisto-opposition eli B-ryhmän irtiottoa sillä, että he olivat pitkään tehneet paljon työtä, ettei puolue hajoaisi. Yhteishenki puolueessa oli kuitenkin kadoksissa. Pienet asiat olivat paisuneet ja vieneet nykytilaan. Auer tuki Vuokoskea todeten, ettei enemmistö ollut suhtautunut oikealla tavalla vähemmistöön. Oli oltu sitä mieltä, että vähemmistö sai noudattaa enemmistön päätöksiä. Kivimäen ja Branderin vaadittua B-ryhmältä lojaaliutta antoi Vennola tukea vähemmistölle ja totesi, että politiikka edellytti kompromisseja. Poliittikkaa ei johdettu lakikirjan kanssa.³⁹⁹

Vaikka Vennola oli ollut opposition näkyvin toimija ja sen edustaman linjan puolestapuhuja, oli hän kuitenkin kouliintunut reaalipoliitikko ja tiesi, ettei oppositiolla ollut mahdollisuutta vyöryttää tai juntata näkemyksiään puolueessa tämän pidemmälle läpi. Vennola koki edistyspuolueen kuitenkin siinä määrin henkiseksi kodikseen, ettei halunnut irtautua kokonaan sen aatteellisesta viitekehystä, vaikka joutuikin kiistan jälkeen hieman perääntymään ja luopumaan eduskuntaryhmän puheenjohtajan paikastaan. Hänellä ei myöskään myöhemmin ollut asiaa esimerkiksi Mantereen hallitukseen, vaan hänet sivuutettiin ministeripaikkojen jaossa. Hänen poliittisen linjansa puolueen virallisesta linjasta poikkeavasta luonteesta kertookin hyvin myös se, että Vennola oli ainoa edistyspuoluelainen, joka kelpuutettiin – tai kenties edes halusi – oikeistoradikalismien aikana Svinhufvudin hallitukseen.

Vaikka edistyspuolueen kannatus heikkeni, jonka olisi voinut olettaa taivuttavan sen sallimaan opposition irtioton, ei sille kuitenkaan katsottu olevan tilaa tai oikeutusta puolueen piirissä. Puoluejohdon linjan kyseenalaistava ryhmä muodosti riskin, ja puolueella oli panebiancolaisen tulkinnan mukaan kaksi vaihtoehtoista ratkaisutapaa: sitouttaa kyseenalaistajat puolueeseen tai ”rohkaista” heitä jättämään puolue. Keskusvaliokunta valitsi jälkimmäisen tavan ja tyrmäsi B-ryhmän

³⁹⁸ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän pöytäkirjoja ei mainitusta kokouksesta ole säilynyt, vaan sitaatti on puoluehallituksen kokouksen pöytäkirjasta 6.2.1927, PR 56, KEPÄ, KA.

³⁹⁹ 3.2.1927 eduskuntaryhmän kokous Vennolan muistiinpanot, kansio 19, JHVK, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 6.2.1927, PR 56, KEPÄ, KA.

näkemykset ja mahdollisuuden toimia alaryhmänä RKP:n tapaan, sillä edistyspuolueen olemassaolo, RKP:stä poiketen, perustui määrättyihin valtiollisiin, yhteiskunnallisiin ja taloudellisiin periaatteisiin sekä näiden tarkoituksien toteuttaminen ja puolueen eheys vaati, että tärkeimmissä kysymyksissä eduskuntaryhmä esiintyisi yhtenäisenä. Alaryhmäksi julistautuneilta vaadittiin selitystä siihen, mikä oli aiheuttanut kyseisen ilmoituksen ja miten alaryhmä jatkossa näki suhteensa eduskuntaan ja puolueeseen.⁴⁰⁰

Vastauksessaan maalaisopposition jäsenet erittelivät toimenpiteensä syytä, vaikkeivät suoranaisesti vastanneetkaan siihen, millaisena näkivät tulevaisuutensa edistyspuolueessa. Perusteluina esitetyissä viidessä kohdassa lähdettiin liikkeelle aina puolueen perustamisesta lähtien. Vuosina 1917–1918 vaikuttaneesta vanha- ja nuorsuomalaisia maataloustuottajia yhdistämään luodusta Kansanpuolueesta edistyspuolueeseen siirtyneet kokivat nyt, että keskustapolitiikan heikennyttä heitä oli alettu uuden vasemmistoporvarillisen politiikan myötä syrjiä. Uusi poliittinen suuntaus oli myös vastineen mukaan muuttanut puolueen poliittikkaa tuotantoelämälle epäsuotuisammaksi. Yhtä aikaa ”kuluttajaintressien voimakkaan esille tulemisen kanssa” oli maatalouden edustajien määrä puolueen elimissä laskenut ja enemmän jalansijaa olivat saaneet kaupunkilais-, virkamies ja sanomalehtimiespiirit. Eduskuntaryhmän hajaannus sysättiin myös puoluehallinnon ja enemmistön kontolle, sillä näiden olisi pitänyt pyrkiä sovitteluun ilmenneitä ristiriitoja jo paljon aiemmin.⁴⁰¹

B-ryhmän kritiikki puolueen ”uutta linjaa” kohtaan oli osoitus siitä, että he eivät pitäneet esimerkiksi Tannerin hallituksen suhteen noudatettua linjaa aiempien keskustahallitusten linjan jatkumona. Puoluejohdon näkökulmasta eheytysohjelmallisen linjan jatkumo oli selvä ja johdonmukainen, mutta oikeisto-oppositiolle yhteistyö Maalaisliiton kanssa oli keskustapoliittisen linjan keskeisin ja elävin sisältö, mikä oli menetetty porvari-yhteistyön karsastamisen myötä.

Puoluehallitus katsoi kaikki esitetyt epäkohdat paikkansa pitämättömiksi. Kansanpuoluelaisiin kohdistuvaa sortoa ei esiintynyt, sillä ”tuskinpa sitä [kuka oli mistäkin puolueesta tullut] yleisemmin enää muistetaankaan”. Mitä puolueen ohjelmaan ja sen väitettyyn tuottajakielteisyyteen tuli, korostettiin, että kyseessä olevat henkilöt olivat olleet osallisina puoluekokousten päätöksenteossa ja puolueen linja noudatti aina puoluekokousten päätöksiä. Väitettä maatalousväen aliedustuksesta puoluehallinnossa ei hyväksytty ja tueksi esitettiin taulukko, joka osoitti, että maatalousväestön edustus oli koko puolueen olemassaolon ajan pysynyt jokseenkin samana.⁴⁰²

⁴⁰⁰ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 6.2.1927, PR 56, KEPA, KA; Panebianco 1988, 25-30. Kaikki tapausta koskevat kirjelmät on liitetty edellä mainitun puoluehallituksen kokouksen pöytäkirjoihin, eikä muista kokouksista ole edistyspuolueen arkistossa pöytäkirjoja saatavilla.

⁴⁰¹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 6.2.1927, PR 56, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus vuodelta 1926, MK B 11142, HYK.

⁴⁰² Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 6.2.1927, PR 56 ja alaryhmän

Myös väitteet keskustasuunnan hylkäämisestä kiistettiin jyrkästi. Edistyspuolue oli ollut valmis yhdessä Maalaisliiton ja SDP:n kanssa muodostamaan muutamaa kuukautta aikaisemmin yhteishallituksen, mikä yritys oli osin edistyspuolueesta riippumattomista syistä kariutunut. Tätä puoluehallitus piti osoituksena poliittisen linjan muuttumattomuudesta. Mitään syitä sellaiselle käytökselle, jota näiden edustajien taholta puolueelle ja sen eduskuntaryhmälle oli osoitettu, ei nähty. Olihan eduskuntaryhmässä jo keväällä 1926 keskustelu ja yksimielisesti päätetty toimintaohjeista erimielisyyksien varalle.⁴⁰³

Viesti oli selvä: irtiotto ei ollut esitettyssä mielessä mahdollinen. Puoluehallituksen esittämä vastine hyväksyttiin ilman eriäviä mielipiteitä ja lähetettiin tiedoksi kaikille piiritoimikunnille huolimatta siitä, että alaryhmän edustajat tätä kokouksessa vastustivat. Ainoastaan Toivola ja Vuokoski arvostelivat puolueen keskustelun toimintaa ja peräänkuuluttivat puolueen järjestömuotojen kehittämistä. Olisi harkittava, mitä voitaisiin tehdä, jotta vastaisuudessa erimielisyyksien kehittyminen tälle asteelle voitaisiin välttää.⁴⁰⁴ Tällaisten ristiriitojen ilmeneminen oli esimerkki siitä mihin liberaalipuolueiden heterogeenisuus ja puoluekurin puute pahimmillaan johti. Tiukemmin johdetusta puolueesta erimieliset olisivat varmasti tippuneet vähin äänin jo aiemmin pois, mutta liberaalipuolueen lähes kaiken sallivassa ilmapiirissä koettiin mahdolliseksi työntää hyväksyttävien erimielisyyksien rajoja yhä kauemmas enemmistön näkemyksistä.

Niin kuin oikeisto-opposition irtiotossa ei olisi ollut tarpeeksi soviteltiin puoluehallituksessa myös raittiusväen ja puoluejohdon välisiä kiistoja kansanäänestyskysymyksen tiimoilta ja ilmeisesti puoluejohtoon viimeisten kuukausien aikana kohdistettu kritiikki mm. puoluelehtien taholta oli vihdoinkin liikaa ja puheenjohtaja Mantere ilmoitti jättävänsä paikkansa kokouksen käytettäväksi. Uuden puheenjohtajan valinta vältettiin sillä, että useiden tapausta pahoitelleiden puheenvuorojen jälkeen kokouksen puheenjohtajana toiminut Brander totesi, ettei kokouksen osanottajamäärä enää sallinut käydä puheenjohtajavaaliin, joten asiaa lykättiin myöhemmäksi. Myöhemmin myös Tuomiojan väläyteltyä eroa päätettiin asia jättää pian kokoontuvan puoluekokouksen ratkaistavaksi, jossa molemmat erolla uhkaileet saivat luottamuslauseen.⁴⁰⁵

Kokouksen jälkeen edistyslehdistö vakuutti, että puolue oli nyt eheytynyt ja erimielisyydet ja hajaantumisasiäniöt niin raittiusväen kuin eduskuntaryhmän keskuudessa oli ratkaistu. Sovintoa pidettiin onnistuneena ja tulevaisuutta varten oli varauduttu asettamalla pääkaupunkiseudun ja maaseudun vaikutusvallan tasoi-

muodostumisesta piiritoimikunnille lähetetty selostus, PR 64, KEPA, KA.

⁴⁰³ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 6.2.1927, PR 56 ja alaryhmän muodostumisesta piiritoimikunnille lähetetty selostus, PR 64, KEPA, KA.

⁴⁰⁴ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 6.2.1927, PR 56, alaryhmän muodostumisesta piiritoimikunnille lähetetty selostus, PR 64 ja lehdistölle tapahtumista lähetetty tiedonanto, puoluekanslian sanomalehdistölle lähetetyt kirjoitukset PR 84, KEPA, KA.

⁴⁰⁵ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 6.2. ja 3.4.1927, PR 56, KEPA, KA.

tamista pohtiva toimikunta tarkastamaan puolueen järjestömuotoa.⁴⁰⁶ Tämän prosessin myötä vuonna 1928 hyväksytyissä uusissa säännöissä otettiin enemmän huomioon maaseutu ja mm. puolueen puheenjohtajaksi Mantereen tilalle nousi maakuntien ääntä tuomaan tamperelainen maatalousmies Kustaa Emil Linna.⁴⁰⁷

Lehdistön vakuutteluista huolimatta puoluetoimisto koki tarpeelliseksi vielä helmikuun lopussa tähdentää eheyden korostamista tulevaa vaalitaistelua silmällä pitäen. Tuli kiinnittää huomiota siihen, mikä yhdisti ja innosti eikä korostaa erimielisyyksiä. Edistyspuolueen toiminnan menestyminen ei voinut olla riippuvainen joidenkin yksilöiden puoluekannasta, vaan puolueen yhteisestä päämäärästä.⁴⁰⁸

Lehdistön vakuutteluista huolimatta oppositio ei kuitenkaan palannut puolueeseen, vaan kehitys oli juuri päinvastainen. Sovitteluyrityksistä huolimatta Valkama erosi puolueesta jo huhtikuussa ja asettui vaaleissa Maalaisliiton ehdokkaaksi. Myös Luostarinen ja Pullinen vaihtoivat puoluetta. Vuokoski erosi *Länsi-Savosta* ja lehti siirtyi enemmän puoluejohdon linjalle. Viljanen oli ryhmästä ainoa, joka jäi edistyspuolueen jäseneksi. *Kalevassa* maalaisoppositio katsottiin siirtyneen ”siihen puolueeseen, johon poliittisesti epäluotettavat ja epämääräiset ainekset” olivat muistakin puolueista liittyneet eli Maalaisliittoon.⁴⁰⁹

Vaalien alla vuonna 1927 pidetyssä puoluekokouksessa tapahtuneeseen vielä palatettiin, mutta mielet olivat jo rauhoittuneet osittain varmasti myös tulevien vaalien pakottamina. Kokouksessa lopullisesti hyväksytty raittiusväen ja puoluejohdon sovinto ulottui siis myös laajemmalle. Vaikka Lavonius ja Toivola edelleen nostivat esiin eduskuntaryhmän kiistat ja maaseudun ja kaupunkien väliset erot, oltiin kokouksessa pääasiassa sitä mieltä, että olisi jo katsottava eteenpäin. Epäilemättä oman osansa tapahtumien kulussa tiedostanut Vennola summasi tilanteen toteamalla, että ”tällaisille tapauksille ei voida mitään, kun olemme vain ihmisiä, joilla on erilaisia mielipiteitä asioista ja toimintamuodoista”. Kokouksen puheenjohtaja Antti Jauho oli päättäjäissanoissaan optimisti todeten kokouksessa vallin-

⁴⁰⁶ ”Kirje Helsingistä” 12.2.1927, Tolari, Helsingin Sanomat; ks. myös ”Minkä mitäkin poliittisesta näköpiiristä” 10.2.1927, Tahvana, Kaleva; ”Puolueemme eheys” 8.2.1927 Tampereen Sanomat.

⁴⁰⁷ K. E. Linna (1876–1951) edusti edistyspuolueessa usein ns. maakuntien ääntä. Hän oli puolueaktiivi, joka piti esillä myös pääkaupunkiseudun ulkopuolista näkökulmaa. Pirkanmaalainen maanviljelijä Linna oli pitkäaikainen nuorsuomalaisen puolueen ja edistyspuolueen kansanedustaja sekä ministeri, joka toimi lyhyen aikaa 1928-1930 myös puolueen puheenjohtajana.

⁴⁰⁸ Puoluetoimistosta lähetetty kirje 23.2.1927, kansio 1, Kansallisen Edistyspuolueen Oulun läänin eteläisen vaalipiirin arkisto, OMA.

⁴⁰⁹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 3.4.1927, PR 56, KEPA, KA; Tarponen 1955, 122; Valkaman puoluekantaa oli käsitelty lehdistössä jo hieman aiemmin ks. esim. ”Kirkkoherra Valkaman puoluekanta” 30.3.1927 Helsingin Sanomat; ”Valtiollista moraalittomuutta” 5.4.1927 Etelä-Suomen Sanomat; ”Kansallisen Edistyspuolueen hallitus koolla. Puoluetta ehjentyviä päätöksiä tehty.” 8.2.1927, Länsi-Savo; ”Kuinka ed. Vuokoski on käyttänyt edustajavaltakirjaansa” 15.2.1927, Länsi-Savo; ”Poliittinen keinottelija” 17.2.1927, pakina, Länsi-Savo; ”Vieläkin edistyspuolueen vaalitappion syistä” 15.7.1927 Kaleva.

neen yksimielisyyden hengen, joka muodosti epäilemättä käännekohtan edistyspuolueen toiminnassa.⁴¹⁰

Puoluejohto otti oppositiosta erä- ja otteluvoiton. Taistelua oli käyty jo vuoden 1922 vaaleista lähtien, joten hetken mielijohteesta ei tällaiseen ratkaisuun päädytty. Edistyspuolueen puoluejohto pyrki tällä ratkaisulla hankkimaan itselleen lisää liikkumavapautta, sillä oligarkian rautainen laki ei pätenyt porvaripuolueissa yhtä hyvin kuin vahvan kollektiivisen identiteetin luokkapuolueissa. Keskiluokan edustajilla oli yleensä enemmän vaihtoehtoisia vaikutuskanavia käytettävissään, joten edistyspuolueen kaltaisissa yleispuolueissa puoluejohto ei saanut yhtä vahvaa legitimaatiota toiminnalleen kuin massapuolueissa. Edistyspuolueen kannattajien ja aktiivisten toimijoiden oli mahdollista löytää omia tarpeitaan ja päämääriään vastaava organisaatio ja identiteetti myös muista puolueista, kuten Maalaisliitosta tai kokoomuksesta.⁴¹¹

Vaikka kehitys edistyspuolueen sisällä oli seurausta samoista tapahtumista ja ilma-
piirin muutoksista, jotka johtivat Tannerin hallituksen muodostumiseen, oli näiden tilanteiden päällekkäisyys yhtä kaikki epäonnista edistyspuolueen ajaman eheytyso
politiikan kannalta. Jos puolue olisi ollut sisäisesti eheämpi syksyllä 1926, sillä olisi voinut olla paremmat mahdollisuudet taivutella Maalaisliitto keskustavasem-
mistoyhteistyön taakse jo tässä vaiheessa. Erimielisyydet puolueen sisällä eivät toki tähän loppuneet, mutta uutta ”joukkoeroa” puolueesta ei enää sotien välisenä aikana nähty. 1930-luvulla edistyspuolueen taivalta värittivät kivimäkeläisten ja cajanderilaisten samalla lailla puolueen ydinkysymysten ympärille kietoutuneet kiistat, mutta kenties osapuolten tasaväkisemmät voimasuhteet tekivät mahdotto-
maksiksi ratkaista kiistaa B-ryhmän tapauksen tapaan. Puoluejohdon oli turvaudut-
tava panebiancolaisen ”rohkaisun” sijaan sitouttamaan oppositiota puolueeseen ohjelmasta käydyissä keskustaluissa.

Uusi vasemmistoporvarillinen linja

Tannerin hallituksen myötä syrjäytynyt oikeistosuuntaus ja sisäpoliittisen ilma-
piirin edistysnäkökulmasta lupaavalta näyttävä keskustavasemmistolainen virtaus antoivat mahdollisuuden tavoitella vaaleissa kannatusta suomalla uuden nimen ja uuden tulemisen vuosikymmenen alusta noudatetulle eheytyso
politiikalle. Edistys-
puolueen sisällä vasemmistosuuntauksen vastustajana tai vähintäänkin porvariyh-
teistyön voimakkaana puolestapuhujana esiintyneen oikeisto-opposition kärsittyä arvovaltatappion ja poistuttua puolueesta puolueen oli mahdollista lähteä avoi-
memmin vaaleissa kampanjoimaan piirun verran vasemmalle siirtyneenä.

⁴¹⁰ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 24.4.1927, PR 53, KEPA, KA; ”Ehyt puolue” 26.4.1927 Turun Sanomat; ”Yhdistynein rivein eteenpäin” 26.4.1927 Helsingin Sanomat.

⁴¹¹ Panebianco 1988, 31-32.

Kuten Linna puoluehallituksessa totesi, tällainen siirtymä saattaisi vaikuttaa jäsenmäärään, mutta sitä ei voitu estää. Oli tarpeen tehdä pesäero oikeistolaistuneeseen muuhun porvaristoon. Linnan kommentti osoitti, että edistyspuolue katsoi viimeistään nyt siirtyneensä takaisin alkuperäiselle eheytysoikeistolaistuneelle linjalleen. Uudella avauksella toivottiin voitavan houkutella myös Maalaisliiton oikeistolaistumisesta säikähtäneitä talonpoikaisäänestäjiä vapaa- ja uudistusmielisen edistyspuolueen leiriin, sillä, toisin kuin Britanniassa, Tanskassa ja Norjassa, edistyspuolueessa suurimpana uhkana nähtiin Maalaisliitto eikä niinkään vasemmisto.⁴¹²

Edistyspuolueen toimissa voi nähdä tiettyä yhtäläisyyttä ja kenties mallinottamista brittiliberaalien Lloyd Georgen johdolla tekemään hetkelliseen uuteen tulemiseen vuodesta 1926 lähtien. Vaikka tehty ulostulo ei poliittisessa mielessä ollut suoraan verrannollinen brittiliberaalien kanssa, oli tausta-ajatus linjan terävöittämisestä ja uudistamisesta yhteneväinen. Lloyd Georgen inspiroimat maataloutta ja maaomistusta koskenut vihreä kirja sekä teollisuuden tulevaisuutta koskenut keltainen kirja olivat luoneet niin uutta intoa kuin tarkoitustakin liberaaleille ja tilanne oli kääntynyt taas hetkeksi heidän edukseen.⁴¹³

Lloyd Georgen luoma noste Britanniassa kiiri epäilemättä myös Suomeen ja antoi sisäpoliittisten suhdanteiden ohella uutta uskoa myös edistyspuoluelaisille. Uusi ohjelmajulistus saattaisi tuottaa Suomessakin yhtä hyvän nosteen ja tuloksen. Vaikka puoluejohdon kirjatusta keskusteluista suorat viittaukset brittiliberaalien edesottamuksiin puuttuvatkin, voi pitää varmana, että edistyspuolueen anglofiilit, kuten Toivola ja Holsti, olivat selvillä brittiläisen veljespuolueen edesottamuksista.

Vaalien alla julkaistu nykyhetken sisäpoliittista tehtävää esitellyt kirja katsoi edistyspuolueen keskeisimmäksi tavoitteeksi porvarillisten vasemmistoinen rivien kokoamisen. Kansanvaltaisen keskustan oli koottava voimansa, jotta vähemmistöhallitukseen jumittuneesta sisäpoliittisesta umpikujasta päästäisiin. Ohjelman keskeinen sisältö oli kansallisen eheyden ja yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden korostaminen. Korostaakseen valittua linjaa Mantere painotti puoluekokouksessa edistyspuolueen jo Tannerin hallitusta muodostettaessa pyrkineen keskustavasemmiston kokoamiseen, sillä kansamme eheytyemisestä riippui mitä suurimmassa määrin koko kansan tulevaisuus. Puolueen vaalijulistus kehottikin valitsijoita kansanvaltaisen, kokonaisuuden etuja valvovan suunnan vahvistamiseen.⁴¹⁴

SDP:n piirissä Mantereen vasemmistovakuuttelut tosin eivät pureet. Vaikka osittain kommentointi onkin laitettavissa vaalitaistelun piikkiin, nähtiin *Suomen*

⁴¹² Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 3.4.1927, PR 56, KEPA, KA; Karimäki Jenni, Vastauksena vasemmistoporvarillisuus – Kansallisen Edistyspuolueen haasteet 1920-luvulla. HAik 1/2014; Johanson 1980, 301-308.

⁴¹³ Cook 1998, 106-109.

⁴¹⁴ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 24.-25.4.1927, PR 53, KEPA, KA; Karimäki 2006, 47-50; Puoluehallituksen keskusvaliokunnan julistus 15.2.1927 Helsingin Sanomat; Nykyhetken sisäpoliittinen tehtävä. Kansallisen Edistyspuolueen kirjasia 1927.

Sosialidemokraatissa edistyspuolue luonnollisemmin oikeistolaistuneiden Maalaisliiton ja kokoomuksen kuin vasemmiston kumppanina. Edistyspuolueen reformihaluja katsottiin kuolleen Ritavuoren mukana.⁴¹⁵

Porvarillisen vasemmistolaisuuden keskeisimpinä teemoina olivat kansallinen eheytyminen, yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus ja kokonaisuuden etu luokka-edun sijaan. RKP:n ja SDP:n yhteistyössä ajama ruotsinkielisten ja työväen luokkapoliitiikka ei voinut jatkua tuottamatta ennen pitkää maalle vahinkoa, arvioi edistyspuolue. Valtiollisia oloja oli kehitettävä vasemmistoporvarillisella uudistuspolitiikalla, ei oikeistolaisen konservatismiin tai vasemmistolaisen radikalismiin keinoin. Kokonaisuus ja kansallinen yhtenäisyys edistivät hyvinvointia ja niiden avulla voitiin myös luoda hyvinvointia. Edistyspuolueessa kieli- ja kieltolakikysymyksissä voittanut sovitteleva kanta näkyi vaaliohjelmassa ajankohtaan nähden maltillisina kannanottoina.⁴¹⁶

Voimakkaan vasemmistoporvarillisen korostuksen vastapainona uudessa linjauksessa painotettiin myös liberalismien mukaisia yleispoliittisia periaatteita. Edistyspuolueen politiikan perusajatus oli luoda yhteiskunta, jossa oikeudenmukaisuus mahdollisimman suuressa määrässä vallitsi, totesi Mantere. Juuri tämä pääsuunta erotti edistyspuolueen muista puolueista. Kommunistit ajoivat työntekijöiden ja pienviljelijöiden etua. SDP edusti työväenluokkaa ja Maalaisliitto maanviljelys- luokkaa. Kokoomus sen sijaan oli varakkaimpien kansanluokkien etua ajava puolue ja RKP piti huolta vähemmistön kielellisistä eduista. Eturyhmäpolitiikan vastapainona oli edistyspuolue, joka porvarillisille vasemmistopuolueille tyypillisesti vaati eri eturyhmiltä itsehillintää ja itsekuria. Oman aseman parantamiskyri- mykset oli Mantereen mukaan aina alistettava yleisen edun asettamiin rajoihin.⁴¹⁷

Mantereen lanseeraama taistelu luokkatunnuksia vastaan leimattiin Maalaisliitossa ja *Ilkassa* edistyspuolueen sisäiseksi heikkoudeksi ja linjan luojien poliittisen arvostelukyvyyn puutteeksi. Sitten kun edistyspuolue löytäisi realistisemman luokkapoliitiikan hyväksyvän linjan, voitaisiin keskustavasemmistokoalitiosta alkaa keskustella.⁴¹⁸

Näissäkään vaaleissa edistyspuolue ei lämmennyt kokoomuksen suomalaiskansal- lista ja yhteiskunnan säilyttämistä korostaneen rintaman houkutuksille. Oikeisto edusti taantumusta ja pyrkimystä lisätä demokraattisten voimien keskinäistä eripuraa, kun taas keskustapuolueiden lähimpänä tehtävänä oli SDP:n kansanval- taisten perusteiden lujittaminen.⁴¹⁹ Edistyspuolueen ja kokoomuksen vastakohtai-

⁴¹⁵ ”Sisällöttömiä sanoja” 27.4.1927 Suomen Sosialidemokraatti; ”Porvarilliset puolueet. Edistyspuolue” 19.5.1927 Suomen Sosialidemokraatti.

⁴¹⁶ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 24.-25.4.1927, PR 53, KEPA, KA; Puoluehallituksen keskusvaliokunnan julistus 15.2.1927 Helsingin Sanomat; ”Ruotsalaisten, sosialistien ja kommunistien yhteisrintama” 5.4.1927 Länsi-Savo; Karimäki 2006, 47-50.

⁴¹⁷ 29.5.1927 Oskari Manteren puhe Lahdessa, kansio 7, OsMA, KA.

⁴¹⁸ ”Mistä on näissä vaaleissa kysymys?” 22.6.1927 Ilkka.

⁴¹⁹ ”Aatteita – naamioita” 20.2.1927 Turun Sanomat; ”Ensi vaalien merkitys” 25.2.1927 Turun

suudet kietoutuivat edelleen kysymykseen porvaririntaman tarpeellisuudesta sisäpolitiikassa. Oikeisto-opposition karkotus edistyspuolueesta ei ollut kokoomuksen kannalta toivottavaa kehitystä, sillä sen poistumisen myötä hävisi edistyspuolueesta merkittävä porvariyhteistyön puolesta puhunut osa.

Myöskään Maalaisliitossa tapahtunut luokkapuolue- ja oikeistolaistumiskehitys ei ollut edistyspuolueen näkökulmasta toivottavaa. Maalaisliiton puoluekokous osoitti puolueen edelleen oikeistolaistuvan, mutta siihen ei haluttu kovin kovalla kädellä vaalitaistelussa puuttua. Oman politiikan edistäminen oli kuitenkin kiistatta riippuvainen Maalaisliiton yhteistyöhalukkuudesta, joten sen tukea tarvittaisiin myöhemmin, jos keskustavasemmistoyhteistyöstä yritettäisiin tehdä totta. *Turun Sanomat* näki positiivisena sen, ettei Maalaisliittoa oikeistolaistumisesta huolimatta ollut vallannut kauhu suhteessa sosialidemokraattiseen hallitukseen. Koska tosiasia kuitenkin oli, että Maalaisliiton luokkapuolueleima oli vahvistunut ja puolue oli luisunut enemmän oikealle kuin edistyskatsannoissa olisi ollut toivottavaa, näki *Helsingin Sanomat* kansanvaltaisten ainesten kokoamiseen tähtäävän tehtävän jäävän nyt edistyspuolueen harteille. Vaalitaistelussa edistyspuolue koki olevansa todellinen keskustapuolue, sillä puoluekentän molemmat laidat uskoivat, että edistyspuolueesta tulisi vielä niille hyvä kumppani, mikäli se laidasta riippuen luopuisi joko oikeisto- tai vasemmistositympatioistaan.⁴²⁰

Edistyspuolueen linja kiteytyi voimakkaammin kuin aiemmissa vaaleissa juuri kansallisen eheytyksen ja keskustavasemmistopolitiikan ympärille. Nyt koettiin, että momentum niin sisäpolitiikassa kuin oman puolueenkin keskuudessa oli otollinen sen linjan ajamiselle, jonka puolesta oli oikeastaan aina puhuttu. Lehdistö oli yhtenäistynyt kevään sovittelujen seurauksena. *Länsi-Savo* oli siirtynyt enemmän puolueen keskusta ja valittu linja oli myös Toivolan mieleen, joten *Turun Sanomien* suunnalta ei ollut odotettavissa moitteita. Tavallaan edistyspuolue oli siis onnistunut tavoitteessaan asettua ristiriitojen tasoittajaksi poliittiseen keskustaan, sillä puoluekentän molempien laitojen halukkuus esittää näkemyksiään siitä, miten edistyspuolueen tulisi kehittyä, oli osoitus niiden halukkuudesta tehdä puolueen kanssa yhteistyötä.

Täysin onnistunutta ristiriitojen sovittelu ei tosin ollut ollut, olivathan puoluekentän laitojen väliset näkemyserot edelleen melko sovittamattomia. Sisäpoliittinen tilanne olikin sellainen, että mitkään entiset liittolaisuudet eivät näyttäneet kesän 1927 valossa enää pätevän. Kokoomus lähti vaalitaisteluun perinteisin vasemmistovastaisin tunnuksin. Maalaisliitto ratsasti aitosuomalaisuuden korkeimmalla aallonharjalla ja RKP keskittyi vasemmistomyönteisen toimintansa selitte-

Sanomat; ”Vanhoilliset luokkapuolueet” 28.4.1927 *Turun Sanomat*; ”Ensi vaalien pääkysymys” 12.6.1927 *Kaleva*; ”Mistä on kysymys vaaleissa?” 16.6.1927 *Länsi-Savo*; ”Kansanvaltaisen keskustan puolesta” 2.7.1927 *Kaleva*; Puoluekanslian kiertoartikkeli ks. esim. ”Eduskuntavaalien pääkysymys” 11.6.1927 *Keskisuomalainen*.

⁴²⁰ ”Vanhoilliset luokkapuolueet” 28.4.1927 *Turun Sanomat*; ”Sosialidemokraatit edistyspuoluetta arvostelemassa” 21.5.1927 *Helsingin Sanomat*; ”Poliittisen aseman tarkastelua” 29.4.1927 *Helsingin Sanomat*; ”Puolueemme luonteesta” 12.6.1927 *Helsingin Sanomat*.

lyyn ja aitosuomalaisuuden viholliskuvien luomiseen. Maalaisliiton esiintyminen yhä enemmän luokkatunnuksien ja aitosuomalaisuuden nimissä etäännytti edistyspuoluetta. Kokoomuksesta löytyi niitä, joita aitosuomalaisuus puhutteli, mutta edistyspuolueessa taidokkaasti vaiennettu kieli- ja kansallisuuskysymys ei riittänyt yhdistäväksi tekijäksi Maalaisliiton suuntaan.⁴²¹

Selkeyden ja linjan puutteesta syytetty edistyspuolue halusi nyt uudella vasemmistoporvarillisella ohjelmallaan merkata oman tonttinsa puoluekartalla niin, että se olisi valitsijoidenkin helppoa ymmärtää. Valitun linjan taustalla voi kuitenkin nähdä aatteeseen pohjautuvan politiikan ohella myös ajankohdan realiteettien kaiun. Etukäteen oli tiedossa, että vaalitaistelussa tulisivat nousemaan keskeiseen asemaan edistyspuolueen kannalta hankalat aiheet: kieltolaki ja kansallisuuskysymys. Molemmista kysymyksistä oli vaiettu, toinen olosuhteiden pakosta ja toinen puoluejohdon halusta, eikä niitä haluttu korostaa, sillä edistyspuolueella ei ollut tarjota kumpaankaan sellaista täkyä, joka olisi valitsijoiden parissa varmasti pyytänyt. *Uino* on todennut kokoomuksen olleen samassa tilanteessa. Se nostikin keskeisiksi vaaliteemoikseen maanpuolustuksen ja sosialismin vaarat.⁴²²

Porvariston hajanaisuudesta kertoi myös puoluekanslian vaalivalmisteluja koskeva ohjeistus. Vaaliliittoihin ei tälläkään kertaa katsottu olevan hyviä mahdollisuuksia, sillä ne pääasiassa koituivat pienille puolueille epäsuotuisiksi. Puolue joutuisi rajoittamaan ehdokkaidensa määrää saadakseen varmistettua edes joidenkin läpimenon. Äänestäjät mielsivät pienemmän puolueen helposti vain suuremman alaostoksi ja siitä riippuvaiseksi. Liittoja voitaisiin harkita Maalaisliiton kanssa ja ”ainoastaan aivan erikoisissa tapauksissa” kokoomuksen kanssa. Mikäli jossain piirissä vaaliliittoon päädyttäisiin, kehotti puoluekanslia ennen lopullista päätöksentekoa ilmoittamaan aikeista, jotta keskusvaliokunnalla olisi tilaisuus lausua siitä sanansa. Sama toivomus koski ehdokasasettelua, mihin kysymykseen Bryhmän tapauksen koettelema *Länsi-Savo* otti tiukan linjan edellyttäessään edustajaehdokkaan ajavan ohjelman puitteissa yleistä hyvää eikä omaa kunniaa. Oma etua tavoittelevista luopioista oli nyt päästävä.⁴²³

Puoluekokouksen päättäjäispuheessaan edistyspuolueelle todellista käännekohtaa povannut Jauho ei varmaan ollut sanoillaan tarkoittanut sellaista käännettä, joka puoluetta kohtasi kesän 1927 eduskuntavaaleissa. Yleispuoluetunnuksia ja kansallista eheytymistä korostanut edistyspuolue kärsi kirvelevän tappion ja menetti lähes puolet edustajanpaikoistaan. Jos edellisissä vaaleissa oli vähän vahingossakin hyödytty kommunistipidätysten vanavedessä oikeistolaistuneesta ilmapiiristä, nyt ei samankaltaista onnea ollut. Arviot siitä, että eheytysohjeellisen linjan avoimempi ajaminen tulisi kutistamaan puoluetta, olivat osuneet tuskallisen

⁴²¹ Karimäki 2006, 50-58; Vares 1991, 61-63, 65-66; Uino 1994, 539-548.

⁴²² Uino 1994, 550.

⁴²³ 26.2.1927 Puoluekanslian kirje piiritoimikunnille, PR 64, KEPA, KA; ”Ketä edustajaehdokkaiksi” 17.3.1927 Länsi-Savo; Vaaliliittojen epäsuotuisuudesta ks. myös Kansallisen edistyspuolueen Oulun läänin eteläisen vaalipiirin vuosikokous 6.3.1927, kansio 1, Kansallisen Edistyspuolueen Oulun läänin eteläisen vaalipiirin arkisto, OMA.

oikeaan. Yhtä paljon ellei enemmänkin taisi tosin olla merkitystä sillä, että edistyspuolue omaksui hyvin maltillisen linjan suhteessa ajankohdan tunteita herättäneeseen kielinationalismiin. Niin vasemmistoporvarillinen ohjelma kuin maltillinen, rationaalinen suhtautuminen aitosuomalaisuuteen edellyttivät äänestäjiltä sellaista älyllistä valintaa edistyspuolueen hyväksi, ettei tällaisia äänestäjiä valitettavasti kovin runsaasti tuntunut löytyvän.

SDP	60(+/-0)
Maalaisliitto	52 (+8)
Kokoomus	34 (-4)
RKP	24 (+1)
STPVL	20 (+2)
Edistys	10 (-7)

Taulukko 4. Kommunistit esiintyivät vaaleissa sosialistisen työväen ja pienviljelijöiden vaaliliiton nimellä edellisvaalien Suomen sosialistisen työväenpuolueen sijaan. Suomen virallinen tilasto. Vaalitulokset XXIX.

Edistyspuolueen eduskuntaryhmän koko pieneni seitsemällä, puolue kutistui kymmenen edustajan pienpuolueeksi, ja sen äänimäärä laski 23 %. Edistyspuolue joutui toteamaan, että äänestäjien enemmistö seurasi edelleen mieluusti kouriintuntuvia aineellisia etuja lupaavia luokkapuolueita eikä kokonaisuuden etua ajavia yleispuolueita. Liberaalipuolueelle tyypillinen kannatusalamäki jatkui, minkä alleviivasivat niin *Hufvudstadsbladet* kuin *Uusi Suomikin*. Liberaalipuolueen vaalitappio ei ollut erikoisen yllättävä, sillä tendenssi oli samansuuntainen myös muissa maissa. Maltillisen keskipuolueen kohtalona oli jäädä oikeiston ja vasemmiston puristuksiin. Sasu Punananenkin totesi, että edistyspuolue saattoi ottaa tappion lungisti, sillä olihan se niitä varten treenautunut.⁴²⁴

Puoluetoimisto kehotti edistysmielisiä kuitenkin tappiosta huolimatta suuntaamaan katseensa eteenpäin. Tappio oli karvas, mutta siitä huolimatta se oli tunnustettava. Seuraavaan kolmivuotiskauteensa lähtisi edistyspuolueelta huomattavasti pienempi, mutta myös huomattavasti eheämpi eduskuntaryhmä. Tämä eheys toivottavasti viitoittaisi koko puolueen tietä, kun eduskuntaryhmä nyt yhtenäisenä voisi ratkaisevissa kohdin käyttää ääntään. Edellisen eduskuntaryhmän hajanaisuus ja muiden puolueiden kuuluttamat kuolinkellot olivat karkottaneet äänestäjiä. Nyt oli tarpeen koota voimat ja käydä sitkeään työhön edistysmielisen, oikeudenmukaisen ja kansan kokonaisuutta korostavan ohjelman hyväksi. Vaalitappion ei saanut antaa lannistaa mieltä tai horjuttaa uskoa.⁴²⁵ Puoluetoimiston analyysi tilan-

⁴²⁴ ”Vaalien tulos. I” 12.7.1927 *Uusi Suomi*; ”Den nya riksdagen” 13.7.1927 *Hufvudstadsbladet*; ”Mitä Sasulle kuuluu” 13.7.1927, pakina, Suomen Sosialidemokraatti.

⁴²⁵ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1927, MK B 11143, HYK; Puoluetoimiston artikkeli ”Edistysmieliset, katse eteenpäin!” ks. esim. 16.7.1927 *Länsi-Savo*; 29.8.1927 Puoluekanslian ehdotus eduskuntaryhmän ja keskusvaliokunnan julkilausumaksi ”Edistysmielisille kansalaisille”, PR 64, KEPA, KA;

teesta oli paikkansa pitävä ja ryyditetty tarkoituksen mukaisella nostatuksella, kuten tappion kärsineen puolueen johdon tuli tehdä.

Selittääkseen vaalitappiota puoluekanslia valmisteli tekstin, jossa todisteltiin edistyspuolueen merkitystä ja vaikutusmahdollisuuksia vaalitappiosta huolimatta. Kokoontuttuaan eduskuntaryhmä ei kuitenkaan ollut halukas julkilausuman esittämiseen, vaan katsoi, että sen julkaiseminen saatettaisiin käsittää ”hätähuudoksi” varsinkin, kun uudella ryhmällä ei vielä ollut näyttöjä työstään. Eduskuntaryhmä ei taipunut julkilausuman kannalle edes keskusvaliokunnan kanssa pidetyssä yhteiskokouksessa. Toivomus kuitenkin oli, että eduskuntaryhmä myöhemmin tekisi selkoa työstään lehdistölle. Puolue toiminnan virkistämiseksi eduskuntaryhmä päätti myös järjestää ”hyökkäysretkiä” eri vaalipiireihin tehdäkseen selkoa puolueen politiikasta ja osoittamaan puolueella edelleen olevan merkitystä.⁴²⁶ Tappion ja edelleen jatkuneen kutistumisen julkinen selittely ei tuntunut eduskuntaryhmästä tarpeelliselta. Kaikki sen olivat kai vaalituloksista huomanneet. Julkilausuma olisi parempi antaa sitten, kun olisi jotain positiivista sanottavana.

Maalaisopposition poisjäänti tarkoitti äänimäärien laskua juuri heidän vaalipiireisensä.⁴²⁷ Puoluehallituksen toimintakertomuksessa todettiin, että kannatuksen romahduksen pääsyynä voitiin pitää näistä vaalipiireistä tulleiden kansanedustajien eristäytymistä eduskuntaryhmässä ja tästä aiheutunutta hajaantumista. Lehdistössä vaalitappion syyt nähtiin melko samoin silmin kuin puoluejohdossa. Äänestäjät seurasivat luokkapuolueiden kutsua, eikä edistyspuolueen sisäinen riitaisuus suinkaan helpottanut tilannetta. *Turun Sanomat* painotti erityisesti puoluejohdon huonoa tilannetajua ristiriitojen selvittämisessä. Toivola palasi puoluejohdon hiillostamiseen vielä seuraavassa puoluekokouksessakin ja antoi edelleen moitteita siitä, että ”yksityisten erimielisyyksien vuoksi oli saatu miehiä eroamaan puolueesta”.⁴²⁸ Toivolan viittauksesta päätellen voi siis olettaa, kuten todennäköistä oli, että oikeisto-opposition eron taustalla vaikuttivat linjariitojen lisäksi myös henkilösuhteet.

Edistyspuolueen eduskuntaryhmä oli kuitenkin yhtenäistynyt, sillä puoluejohdossa erojen katsottiin johtuneen periaatteellisista syistä eikä yksityisistä erimielisyyksistä, kuten Toivola väitti. Puolueen linja siirtyi uuden vasemmistoporvarillisuuden

⁴²⁶ 29.8.1927 Puoluekanslian ehdotus eduskuntaryhmän ja keskusvaliokunnan julkilausumaksi ”Edistysmielisille kansalaisille” ja 8.9.1927 Puoluekanslian kirje puoluelehtien päätoimittajille, PR 64, KEPA, KA; Hyökkäysretkistä ks. esim. 14.11.1927 Puoluekanslia J. E. Kalliolle ja Aug. Alholle, PR 64, KEPA, KA.

⁴²⁷ Mikkelin läänin ja Viipurin läänin molemmissa vaalipiireissä, mitkä olivat olleet edistyspuolueen vahvaa kannatusaluetta.

⁴²⁸ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1927-1928, MK B 12875, HYK; Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous Kuopiossa 14.-15.4.1928, PR 53, KEPA, KA; ”Edistyspuolueen kärsimä vaalitappio” 13.7.1927 *Turun Sanomat*. ”Vaalien tulokset selvenevät” 10.7.1927 *Helsingin Sanomat*; ”Edistyspuolueen vaalitappio” 12.7.1927 *Helsingin Sanomat*; ”Eduskuntavaalien tulokset” 10.7.1927 *Kaleva*; ”Vaalien jälkeen” 13.7.1927 *Tampereen Sanomat*; ”Valtiollista alaikäisyyttä I” 12.7.1927 ja ”Valtiollista alaikäisyyttä II” 14.7.1927 *Kaleva*; ”Vaalien tulokset” 12.7.1927 *Etelä-Suomen Sanomat*.

myötä vasemmalle ja vaikka siirtymän tiedettiin tulevan vaikuttamaan kannatukseen, edistyspuolueessa oltiin tavallaan oltu tekemättömän paikan edessä. Puolueen vilpittöntyä halua edistää vasemmistoporvarillista lähentymistä ei voitane kiistää, mutta kyvyttömyys tarjota mitään todellista vaihtoehtoa tai houkuttavaa ajankohdan keskeisimmistä kysymyksistä johti siihen, ettei vaihtoehtoja juuri ollut. Edistyspuolueen pienentynyt eduskuntaryhmä menetti painoarvoaan tuntuvasti eikä ollut enää vaa'ankielenä porvarillisen ja sosialidemokraattisen katsumuksen välillä. *Ilkassa* todettiin, että edistyspuolue oli enää poliittinen apulainen, joka kutsuttiin apuun, kun joku sattui sitä tarvitsemaan. Suurimpana syynä edistyspuolueen painoarvon laskemiselle lehti näki sen arkailevan politiikan: Ei uskallettu lähteä sen paremmin Tulenheimon tai Kallion porvarikoalitiioihin kuin Tannerin vasemmistohallitukseen.⁴²⁹

Vaalitappiosta huolimatta näkemys siitä, että vasemmistoyhteistyö olisi se, joka tulevaisuudessa tulisi olemaan edistyspuolueen tie, oli vahva. Sosialidemokraattien ja porvarillisen vasemmiston välillä oli löydettävissä paljon helpommin yhteistyömahdollisuuksia kuin vapaamielisten ja vanhoillisten.⁴³⁰ W. A. Lavonius, joka oli jo ennen vaaleja poliittista tilannetta pohtiessaan korostanut entisen keskustan ja sosialidemokraattien yhteistyötä⁴³¹, esitti keskusvaliokunnalle promemorian, jossa hän hahmotteli edistyspuolueen vaalien jälkeistä linjaa. Lavonius vaati edistyspuolueelle yhteiskunnallista uudistusohjelmaa, jota eduskunnassa aletaisiin päättäväisesti ajaa.

”Puolueen ohjelmaan kuuluvista kysymyksistä ovat luonnollisiaan etualalla pienviljelijäkysymys, asutustoiminnan ripeämmäksi saattaminen, maataloustyöväen asunto-olojen parantaminen ja sen muuna elintason kohottaminen, sosiaaliset vakuutuslaskelmat sekä tullikysymys. (...) Edellä mainittujen uudistuskysymysten laatu jo osoittanee, että edistyspuolue yhteistoiminnassaan sosialidemokraattien kanssa ehdottomasti pitäisi kiinni nykyisestä kansalaisten vapaaseen toimintaan perustuvasta yhteiskuntajärjestyksestään eikä antaisi aukeat sosialisimisvaatimuksille.”⁴³²

Lavoniuksen näkemyksen mukaan pelkkä SDP:n tuki ei kuitenkaan riittäisi vaan vahvistukseksi tarvittaisiin myös RKP:n ryhmä. Tästä syystä kielitaistelu oli edistysryhmän ja RKP:n välillä lopetettava tai ainakin sitä oli lykättävä. Ilman kieli-

⁴²⁹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 3.4.1927, PR 56, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous Kuopiossa 14.-15.4.1928, PR 53, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1927-1928, MK B 12875, HYK; ”Porvarillisten puolueiden vaalitulokset” 13.7.1927 *Ilkka*; Tarponen 1955, 123.

⁴³⁰ ”Lähtökohta uuden valtiollisen suunnan hakemisessa” 27.9.1927 *Turun Sanomat*; ”Yhteistyö porvarin ja sosialistin kesken ei ole syntiä” 19.11.1927 *Turun Sanomat*.

⁴³¹ ”Nykyinen valtiollinen asema” 16.6.1927, W. A. Lavonius, *Helsingin Sanomat*; ks. myös ”Keskustan rikkominen” 17.6.1927, W. A. L. *Helsingin Sanomat*; ”Väljemmille vesille” 18.6.1927, W. A. L. *Helsingin Sanomat*.

⁴³² Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 3.8.1927, PR 63, KEPA, KA; Lavonius toisti näkemyksiään edistyspuolueen yhteistyömahdollisuuksista juuri SDP:n ja RKP:n kanssa myös Mantereen hallituksen alkutaipaleella. Ks. esim. ”Askel pitemmälle” 16.2.1929, W. A. L. *Etelä-Suomen Sanomat*.

taistelun ratkaisua ei maa muodostuisi eheäksi kansakunnaksi. Maalaisliitto oli muuttunut liian oikeistolaiseksi ja eturyhmäpuolueeksi ja siksi vaarana oli kokoomuksen, RKP:n ja Maalaisliiton koalitio, jonka myötä yhteiskunnallinen uudistustyö joutuisi pitkäksi aikaa seisahduksiin.⁴³³ Vaalitappio ei suinkaan ollut lannistanut Lavoniusta tai vaikuttanut hänen näkemyksiinsä. Hän seiso i edelleen vankumattomasti valitsemallaan linjalla riippumatta siitä, että vaalitulos ei suinkaan edesauttanut hänen näkemystensä mukaisen politiikan toteutumista.

Lavoniuksen ajatukset eivät kuitenkaan saavuttaneet suurta kannatusta keskusvaliokunnan piirissä. Linna, Tuomioja, Jyske, Kahma ja Toivola sanoutuivat heti irti moisista kaavailuista, mutta kannattivat kuitenkin keskustavasemmistohallitusta joko edistyspuolueella tai ilman. Myös Rauhala oli samalla linjalla. Puolueen oli nyt ajateltava taktiikkaa ja tässä mielessä paras hallituskoalitio olisi keskustavasemmisto. Rauhala uskoi, että sen saavuttaminen olisi mahdollista, jos Maalaisliittoa vain käsiteltäisiin järkevästi. Ilman tällaista koalitiota ei edistyspuolueen tulisi hallitusvastuuseen lähteä. Mantere toppuutteli hallituskavailuja, sillä hän ei katsonut niiden vielä olevan aiheellisia. Sitten, kun hallituspula realisoituisi, ratkaisisi vallitseva tilanne paljon. Castrénkin painotti, ettei edistyspuolueen tullut nyt tarjota itseään ja mielipiteittään. Tähän asti oli harrastettu kansan eheyttämistä, mutta nyt oli pyrittävä puolueen eheyttämiseen. Keskustelun jälkeen todettiin, ettei keskusvaliokunta yhtynyt Lavoniuksen ajatuksiin hallituskysymyksessä.⁴³⁴

Kärsitty vaalitappio ja yleispoliittisen tendenssin kääntyminen selkeästi suosimaan luokkapuolueita ja kielinationalismia jättivät edistyspuolueen vastaanottajan asemaan tulevia hallituskuvioita pohdittaessa. Vaikka yleinen näkemys oli keskustavasemmistoyhteistyön kannalla joko edistyspuolueella höystettynä tai ilman, ei puolueen tulisi nyt aktiivisesti pyrkiä hallitusvastuuseen vaan jatkaa omien rivien kokoamista. Toteutuessaan kansanvallan kolmiliitto täyttäisi niin ohjelmallisesti kuin taktisestikin edistyspuolueen toiveet. Usko siihen, että keskustavasemmistoyhteistyön kautta olisi saavutettavissa kansan luottamus ja palkinto äänestysuurilla, oli vankumaton. Maalaisliiton suostuttelemine edistyspuolueen kannalta suotuisan politiikan taakse tosin tiedettiin haasteelliseksi. Sunilan lupailut punamullan mahdollisuudesta vaalien jälkeen houkuttelivat sitäkin enemmän, kun hänen tähtensä oli voimakkaassa nousukiidossa Maalaisliiton sisällä. Voimiaan kasvattanut keskustakumppani oli kuitenkin lähes edistyspuolueen huomaamatta kasvanut ulos varjosta ja alkoi olla voimansa tunnossa ajamaan puhtaasti maalaisliittolaista politiikkaa, johon edistyspuolueen eheytysooliittiset tavoitteet ja apu entisen keskustakumppanin kannatusalamäen taittamiseksi tuntuivat mahtuvan varsin huonosti.

⁴³³ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 3.8.1927, PR 63, KEPA, KA.

⁴³⁴ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 3.8.1927, PR 63, KEPA, KA.

Toiveita paluusta keskustayhteistyöhön

Sosialidemokraatit olivat odottaneet vaaleilta kannatuksen nousua, mutta joutuivat nyt tyytymään samaan paikkalukuun kuin ennen vaaleja. Pettymykseen yhdistetty kommunistien kannatuksen pienoinen nousu käänsi mielialat SDP:ssä nopeasti hallitusvastuulle kielteisiksi. Hallitus valitsi budjettikäsittelyn tullen haluamansa oksan ja lähti ruistullien leikkausta vastustaneelta eduskunnalta saamansa epäluotamuslauseen saattelemana oppositioon.⁴³⁵

Edistyskatsannossa Tannerin hallitus oli ollut positiivinen signaali eheytysohjelman onnistumisesta ja sellaisena äärimmäisen kannatettava. Puoluehallitus totesi, että Tannerin hallitusta

”voitiin pitää uutena merkinä sosialidemokraattisen puolueen siirtymisestä länsieurooppalaiselle, rauhallisen parlamentarismien tielle ja samalla myöskin todistuksena meidän valtio- ja yhteiskuntaelämämme tervehtymisestä ja kulkeutumisesta säännöllisille raiteille”.⁴³⁶

Helsingin Sanomat näki kaatuneella hallituksella olleen terveellisen vaikutuksen poliittiseen elämään. Se oli hälventänyt epä- ja ennakkoluuloja, joita sosialidemokraattista hallitusta kohtaan oli tunnettu. Lehti toivoi myös, että hallituskokemus olisi kasvattanut sosialidemokraatteja entistä suurempaan itsehillintään ja vastuuntuntoon. *Turun Sanomat* katsoi hallituksen olleen kahdessa mielessä positiivinen ilmiö suomalaisessa sisäpolitiikassa. Ensinnäkin se oli tehnyt palveluksen parlamentarismille sosialidemokraattien vihdoon useiden kieltäytymisten jälkeen otettua hallitusvastuun kannettavakseen. Toisekseen Tannerin hallitus oli osoittanut, että sosialidemokraattinen vähemmistöhallitus oli vähintään yhtä varteenotettava kuin porvarillinen sellainen. *Etelä-Suomen Sanomat* katsoikin hallituksen osoittaneen, että sosialidemokraattinen puolue oli todella astunut laillisuuden ja parlamentarismien tielle.⁴³⁷

Tannerin hallituksen ja sisäpoliittisen oikeistovirtauksen laantumisen oli edistyspuolueessa toivottu avaavan tietä keskustan ja vasemmiston yhteistyölle, mutta kesän 1927 eduskuntavaalien tulos ei enteillyt toivotun kehityksen jatkumista. Kuten usein käy, uudistus oli jälleen olemassa enemmän ohjelmalla kuin politiikalla todellisuutena. Maalaisliitto ja sen luokkapuoluesuuntaus oli vahvistunut ja sosialidemokraatit olivat kokeneet pettymyksen kannatuksen jäätyä entiselle tasolle. Alustaessaan keskusvaliokunnan, eduskuntaryhmän ja puoluelehtien yhteiskokouksessa sisäpoliittisesta tilanteesta ei varapuheenjohtaja Linna nähnyt sitä edis-

⁴³⁵ Karimäki 2006, 76-79, 84-88.

⁴³⁶ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1927-28, MK B 12875, HYK.

⁴³⁷ ”Hallitus kaatunut” 10.12.1927 *Helsingin Sanomat*; ”On saatava aikaan enemmistö hallitus” 10.12.1927 *Turun Sanomat*; ”Hallituspula – miten se ratkeaa?” 13.12.1927 *Etelä-Suomen Sanomat*; Myös muut edistyslehdet olivat samoilla linjoilla ”Hallituspula” 10.12.1927 *Etelä-Saimaa*, ”Tannerin hallitus kaatunut” 10.12.1927 *Länsi-Savo*, ”Hallitus kaatunut” 11.12.1927 *Tampereen Sanomat*.

tyspuolueen kannalta toiveikkaana. RKP oli valmis porvarihallitukseen, mutta kielelliset ehdot olivat liian raskaat. Maalaisliitto oli kehittynyt liiaksi oikealle ja SDP:ssä vasemmistoainekset olivat jälleen saaneet lisää kannatusta. Tannerin ja oikeistososialistien kanssa Linna katsoi voitavan tulla toimeen, mutta SDP:n vasemmisto sen sijaan olisi ongelmallisempi yhteistyökumppani.⁴³⁸

Näkemykset tilanteen ratkaisuisista jakautuivat jälleen tutuksi käyneellä tavalla. Tuomioja piti sekä oikeiston että vasemmiston kehitystä edistyspuolueen kannattaman keskustapolitiikan vastaisena, mutta katsoi, ettei puolueella ollut tarvetta muuttaa suuntaa. Sen paremmin oikealla alaa voittanut kielinationalismi kuin vasemmiston jälleen tapahtunut vasemmistolaistuminenkaan eivät siis Tuomiojan mukaan edellyttäneet reflektiota noudatetun politiikan linjasta. Myös Eero Rydman uskoi omaksutun vasemmistoporvarillisen linjan olevan oikea ja selkeästi muista porvaripuolueista eroava. Jyske piti uuden sosialidemokraattisen hallituksen muodostumista toivottavana ja halusi nähdä myös edistyspuolueen hallituskoalitiossa mukana.⁴³⁹

Myös porvari yhteistyöllä oli kuitenkin edelleen vankat kannattajansa. B-ryhmän irtautuminen puolueesta oli ehkä poistanut äänekkäimmän opposition, mutta puolueen linjaa se ei ollut yhtenäistänyt. Viljanen, joka ainoana ryhmästä jäi puolueeseen, oli valmis suuntaamaan edistyspuolueen jälleen kokoomuksen ja Maalaisliiton vanaveteen. Ei tullut pitäytyä virheelliseksi osoittautuneella linjalla, vaan oli muutettava ohjelmaa. Myös Kahma ja Viljakainen kannattivat suomalaisten porvariin koalitiota.⁴⁴⁰ Linjaeroista huolimatta hallitusvastuu oli jälleen alkanut houkutella. Eihän oppositiossa olo ollut tuonut mitään lisäarvoa puolueen kannatukseen tai millään tavoin edistänyt sen päämääriä.

Keskustavasemmistoyhteistyö sai myös edistyslehdissä kannatusta, vaikka sen toteutumista ei pidetty järin todennäköisenä. *Turun Sanomat* uskoi, että Maalaisliitossa olisi sellaisia, jotka nyt tahtoivat irtautua kokoomuksen kumppanuudesta ja liittyä edistyspuolueen ja SDP:n kanssa enemmistöhallitukseen. Suomalaisten porvariin hallitukseen ei tulisi suostua, sillä se vain sitoisi edistyspuolueen kädet sellaisen politiikan taakse, joka ei olisi puolueen linjan mukaista. Edistysmielisen ohjelman pohjalta muodostettava keskustahallitus oli myös vaihtoehto, vaikka vaakakuppi kallistui *Kalevankin* näkemyksissä maalaisliittolaisen vähemmistöhallituksen puolelle. Maalaisliitolla oli nyt mahdollisuus yksin muodostaa hallitus ja tätä mahdollisuutta sen uskottiin myös herkästi käyttävän.⁴⁴¹

⁴³⁸ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän, puoluehallituksen keskusvaliokunnan ja puoluelehdistön neuvottelukokous 13.11.1927, PR 63, KEPA, KA.

⁴³⁹ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän, puoluehallituksen keskusvaliokunnan ja puoluelehdistön neuvottelukokous 13.11.1927, PR 63, KEPA, KA.

⁴⁴⁰ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän, puoluehallituksen keskusvaliokunnan ja puoluelehdistön neuvottelukokous 13.11.1927, PR 63, KEPA, KA.

⁴⁴¹ ”Millainen hallitussuunta nyt?” 13.12.1927 Helsingin Sanomat; ”On saatava aikaan enemmistöhallitus” 10.12.1927 Turun Sanomat; ”Edistyspuolue ja hallituspuola” 13.12.1927 Turun sanomat; ”Uuden hallituksen muodostaminen” 13.12.1927 Kaleva; ”Hallituspuola – miten se

Myös seuraavan hallituksen kokoonpanoa presidentti Relanderin kanssa pohtinut Tanner piti porvarillista koalitiota huonoimpana vaihtoehtona, sillä edellinen hallitus oli rauhoittanut oloja työläisten keskuudessa ja yleisporvarillinen kokoomus saattaisi jälleen kärjistä tilannetta. Parhaana ratkaisuna hän näki maalaisliittolaisen hallituksen ammattiministereillä tuettuna. Tällainen koalitio pitäisi tilanteen vakaana.⁴⁴²

Relander valitsi hallituksenmuodostajaksi Sunilan ja edistyspuolueen asenne hallituspulan ratkaisemiseen oli myönteinen. Sunila oli edistyspuolueelle mieluinen hallitustunnustelija, sillä hän oli jo Tannerin hallituksen muodostumisen aikoihin väläytellyt Vennolalle kansanvallan kolmiliiton mahdollisuutta vaalien jälkeen. Sunilan hallitusta muodostettaessa oli selvää, ettei keskustavasemmistoyhteistyö ollut mahdollisuuksien rajoissa, mutta Sunilan johdolla uskottiin voitavan päästä yhteisymmärrykseen hyväksyttävän, vasemmistoporvarillisen ohjelman puitteissa. Edistysryhmä ei esittänytkaan suuria varauksia Sunilan ohjelman suhteen. Se teki ainoastaan huomautukset henkisen kulttuurin kohottamisesta ja tuotannollisen elämän edellytysten parantamisesta. Ryhmässä oli myös toivottu vaalilain uudistuksen ottamista hallituksen asiaksi, mikä saatettiin myös Sunilan tietoon, vaikka sitä varsinaisena ohjelmakysymyksenä ei rohjettukaan esittää.⁴⁴³

Edistyspuolueen oletus tarpeellisuudestaan tai haluttavuudestaan hallituskumppaniksi osoittautui positiivisista alkutahdeista huolimatta virheelliseksi. Maalaisliitossa toivottiin hallitukseen vain paria edistyspuoluelaista ministeriä edistyslehdistön myötämielisen suhtautumisen turvaamiseksi. Sunila tarjosi salkkuja Tuomiojalle, Kivimäelle ja Rydmanille. Ministerikaavailuiden edetessä ryhmä päätti, että edistyspuolueen tulisi saada neljä paikkaa hallitukseen, jotta poliittinen vastuu jakautuisi tasaisesti hallituskumppanien kesken. Tämä oli kuitenkin keskustakumppanille liikaa, koska hallituksen oli tarkoitus olla pääväriiltään maalaisliittolainen. Edistyspuolueen ryhmä olisi ollut valmis neuvottelemaan ministeripaikkojen lukumäärästä, mutta neuvottelut katkesivat ennen kuin varsinaisesti edes alkoivat. Ministeriehdokkaista Tuomioja ja Kivimäki kieltäytyivät jo ennen neuvotteluja ja Rydmankin heti, kun hallituksen maalaisliittolainen pääväri oli käynyt selväksi. Maalaisliiton ryhmässä ja lisätyssä keskushallinnossa puhdas oman puolueen hallitus sai vahvan kannatuksen. Relanderin mukaan edistyspuolueen mukaantulo raukesi siihen, ettei Vennolaa saatu soviteltua mukaan kuvioon. Seuraavana keväänä Sunila luonnehtikin melko happamasti edistyspuolueen olevan merkityksetön, katkeroituneen tunne-elämän hallitsema hajanainen puolue.⁴⁴⁴

ratkeaa?” 13.12.1927 Etelä-Suomen Sanomat; ”Hallituskysymys” 11.12.1927 Keski-suomalainen.

⁴⁴² Relanderin päiväkirja I 1967, 471.

⁴⁴³ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus vuodelta 1927, MK B 11143, HYK; Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 18.12.1927, PR 63, KEPA, KA; Päiväämätön puoluekanslian tiedote Sunilan hallituksen muodostamisesta, PR 64, KEPA, KA. Tiedotteessa myös Sunilan ohjelmaluonnos ja edistyspuolueen eduskuntaryhmän vastaus

⁴⁴⁴ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus vuodelta 1927, MK B 11143, HYK; Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 18.12.1927, PR 63, KEPA, KA;

Turun Sanomissa neuvottelut leimattiin farssiksi ja paraadiksi, joka oli saanut poliittokinnin luonteen. Ohjelmaa tarjottiin muille, mutta todellisuudessa haluttiin muodostaa yksin hallitus. Puoluehallituksen toimintakertomuskin totesi, että Sunila oli muodollisesti tiedustellut muiden puolueiden halukkuutta, mutta ilmeisesti oli alusta pitäen ollut tarkoituksena muodostaa puhtaasti maalaisliittolainen hallitus, jota tukisivat sosialidemokraatit sekä ruotsalaiset. Osoituksena tästä nähtiin se, että hallituksen ulkoministeriksi oli valittu RKP:n Procopé. Maalaisliiton katsottiin nyt siirtyneen noudattamaan maltillista ja sovinnollista kieli- ja kansallisuuspolitiikkaa. Hallituksen ohjelma oli kuitenkin pitkälti edistyspuolueen etujen mukainen. Mikäli hallituksen toimet osoittaisivat luokkapolitiikan piirteitä, varasi puoluehallitus edistyspuolueelle mahdollisuuden muuttaa lojaalia suhtautumistaan. Vennola korosti kevään 1928 puoluekokouksessa, että Maalaisliitossa kasvanut luokkapuolueentaliteetti ja kaupunkien ja maaseudun välisen eron korostaminen olivat vaikuttaneet ratkaisevasti Maalaisliiton halukkuuteen muodostaa yksin hallitus.⁴⁴⁵

Keskustapolitiikan elpymisen suhteen heränneet toiveet osoittautuivat liian pitkälle meneviksi. Vaikka Maalaisliitto oli asteittain irtautunut kokoomuksen rinnalta, oli tilalle tullut Sunilan johdolla vahva tuottaja-agrarismin henki. Hallitus ajoi ”Sen kolmannen” eli Maalaisliiton uuden porvariston ja sosialistien väliin sijoittuvan ohjelman mukaista politiikkaa. Hallituksen ohjelma oli edistyspuolueen ohjelman mukainen, joiltain osin jopa Maalaisliiton viimeaikaisen politiikan vastainen, mikä herätti hallitusneuvotteluissa toiveita. Uskoa hallitusohjelmaan löytyi, sillä Lavonius olisi jopa halunnut edistyspuolueen liittoutuvan sosialidemokraattien ja RKP:n kanssa hallituksen ohjelman edistämiseksi ja tätä kautta edistyspuolueen kannatuksen nostamiseksi. Lavoniuksen näkemykselle ei tuntunut kuitenkaan löytyvän kannatusta. Yhteistyö RKP:n kanssa ei saisi kansan laajojen rivien kannatusta ja SDP:n katsottiin kylmenneen suhteessa edistyspuolueeseen. Vaalitappioiden rasittamana todettiin, ettei puolueen tullut pyrkiä ohjailemaan hallituspolitiikkaa, vaan keskittyä oman ohjelmansa luomiseen ja rivien kokoamiseen.⁴⁴⁶

Muutaman oppositiovuoden jälkeen edistyspuolueessa olisi ollut halukkuutta jälleen hallitusvastuuseen. Alkutahdit antoivat olettaa, että mahdollisuuksia vanhan keskustapohjan herättämiselle olisi, mutta pian kävi kuitenkin selväksi, että edistyspuolue haluttiin mukaan statistiksi lähinnä lehdistökritiikin hillitsemiseksi. Kokoomuslaista kolinaa hiljentänyttä perävaunua olisi nyt tarvittu tuomaan

Päiväämätön puoluekanslian tiedote Sunilan hallituksen muodostamisesta, PR 64, KEPA, KA; Maalaisliiton eduskuntaryhmän pöytäkirja 11. ja 16.12.1927 ja eduskuntaryhmän ja lisätyn keskushallinnon pöytäkirja 12. ja 13.12.1927, KMA; Relanderin päiväkirja I 1967, 480; Relanderin päiväkirja II 1968, 37; Tuomioja 2007, 31; Rantala 2010, 30-32, 70-73, 120-123.

⁴⁴⁵ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1927-28, MK B 12875, HYK; Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous Kuopiossa 15.-16.4.1928, PR 54, KEPA, KA; ”Farssi” 17.12.1927 *Turun Sanomat*; ”Ensimmäinen maalaisliiton hallitus” 18.12.1927 *Turun Sanomat*.

⁴⁴⁶ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1927-28, MK B 12875, HYK; Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 4.3.1928, PR 56, KEPA, KA;

liberaalin yleispolitiikan tuulahdus yhä syvemmillä intressiedustuksen sameassa vedessä kalastelevalle maalaisliittolaiselle politiikalle. Kun edistyspuolue jäi hallituksen ulkopuolelle, tehtiin vääjäämättömästä tilanteesta jälleen hyve. Oli itse asiassa hyvä, että puolue sai jäädä oppositioon keräämään voimiaan ja kokoamaan joukkojaan.

3.4 PARLAMENTARISMIN RÄMETTYNEISYYTTÄ VASTAAN

”Maanpelastusministeristö”

Eheyty- ja keskustapoliittiselta kannalta katsottuna lupaavilta näyttäneet Sunilan hallitusneuvottelut olivat päättyneet luokkakantaisen vähemmistöhallituksen muodostamiseen. Edistyspuoluelainen näkemys luokkapolitiikan noususta Maalaisliiton piirissä oli varsin oikeaan osunut, sillä Sunilan hallituksen aikana Maalaisliitto alkoi muuttua luonteeltaan yhä enemmän maatalouden etujärjestöksi. Hallituksenaikaiset tapahtumat, kuten Maalaisliiton sisäiset ristiriidat sekä hallitusta horjuttaneet maakaupat maalaisliittolaisen kansanedustajan ja valtion välillä, vahvistivat edistyspuoluelaisen käsitystä Maalaisliiton oman edun tavoittelusta ja linjamuutoksesta. Sunilan näkemys Maalaisliiton jäämisestä yksin ajamaan keskustapolitiikkaa ei sekään epäilemättä parantanut puolueen kurssia edistyspuoluelaisen silmissä. Välejä alkoi myös enenevässä määrin hiertää ajankohtaistuva virkamieskysymys, jonka suhteen puolueet olivat aina olleet vastakkaisilla puolilla.⁴⁴⁷

Linna luonnehti Sunilan hallituksen asemaa ja sisäpoliittista tilannetta syksyllä 1928 sekavaksi. Hallituksen kannatus tuli milloin oikealta ja milloin vasemmalta ja sitä arvosteltiin myös hallituspuolueen taholta. Vennola moitti hallitusta siitä, että se oli koonnut ohjelmaan muiden agendoilta sen, mikä niissä oli hyvää ja kaunista, mutta kun toteuttamisen aika oli tullut, ei sanoille löytynyt vastinetta. Keränen uskoi Maalaisliiton koettavan saada jälleen akuutiksi nousseesta virkamieskysymyksestä itselleen vaalivaltin. Ryti ja koko edistysryhmä peräänkuulutti hallitukselta rohkeutta toimia virkamieskysymyksen ratkaisemiseksi. Hallituspulan hämmöittäessä edistyspuolue ei kuitenkaan halunnut kaataa hallitusta, vaikka Eljas Erkkö kertoi kokoomuksen hänen tietojensa mukaan toivovan hallituksen kaatumista ja aikovan tarjota seuraavaan hallitukseen pääministerin paikkaa edistyspuolueelle. Eduskuntaryhmä ei ollut tietoinen tällaisista kaavailuista ja Kivimäki katsoi, ettei hallituspulan syntymistä nyt tullut tukea, mutta jos siihen päädyttäisiin, edistyspuolueen tulisi pyrkiä vaikuttamaan positiivisesti pulan ratkaisuun.⁴⁴⁸

⁴⁴⁷ Rantala 2010, 58-60, 71-73, 87-94.

⁴⁴⁸ Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan kokous 22.9.1928, PR 56, KEPA, KA;

Sunilan hallitus kaatui lopulta aikakaudelle tyypillisesti loppuvuodesta asiallisesti mitättömään välikysymykseen, joka käsitteli erään suojeluskunnan paikallispuolueen lausuntoa postinhoitajan virkaa hakeneesta räätälistä. Asia ei sinällään hallitukselle kuulunut, mutta siihen se oli opposition näkökulmasta julkisuuden kannalta hyvä kaataa. Edistyspuolue antoi luottamuksensa hallitukselle, mutta vasemmiston ja RKP:n äänet riittivät epäluottamuslauseeseen. Yhtenä syynä hallituksen kaatumiselle nähtiin myös Maalaisliiton halukkuus vetäytyä yhä vaikeammaksi käyvän virkamieskysymyksen ratkaisusta. Hallituksen kaaduttua Linna ilmoitti Relanderille, ettei edistyspuolue katsonut olevansa vastuussa hallituspuolueesta eikä siten myöskään uuden hallituksen muodostamisesta. Relanderin tivattua, halusiko edistys eduskunnan hajotusta, oli Linna esittänyt ratkaisuksi työhallitusta, siis jotain virkamieshallituksen ja parlamentaarisen hallituksen väliltä.⁴⁴⁹ Kivimäen peräänkuuluttama positiivinen suhtautuminen ei siis ainakaan heti ollut edistyspuolueen pyrkimyksenä. Pienenä puolueena sille oli toki tarkoituksenmukaista pidättäytyä liian innokkuuden osoittamisesta ja katsoa alkuun sivusta tilanteen kehitystä.

Parlamentarismien sääntöjen mukaan hallituspuolueen ratkaisijaksi odotettiin sosialidemokraatteja, mutta myös keskustavasemmistohallitus oli ainakin puheiden tasolla esillä. Tanner kuitenkin totesi puolueensa olevan niin hajanainen, ettei sen ollut mahdollista olla mukana muodostamassa hallitusta. Muutamit sosialidemokraatit olisivat olleet halukkaita yhteistyöhön Maalaisliiton kanssa, mutta sen piirissä tällaista koalitiota ei nähty mahdolliseksi. Seuraavaksi tarjolla oli suomalaisten porvari-yhteishallitus, jonka muodostamista yritti Ingman. Yritys kuitenkin kariutui kokoomuksen vastustukseen ja Maalaisliiton haluttomuuteen. Edistyspuolue taas ei nähnyt mahdollisena muodostaa hallitus yksin kokoomuksen kanssa, mutta myöskään uusia vaaleja tai virkamieshallitusta ei nähty mahdollisena.⁴⁵⁰

Edistyspuolue oli Linnan mukaan alusta lähtien suhtautunut rakentavasti hallituspuolueen ratkaisuun, sillä maassa vallitsevat olosuhteet eivät sallineet kieltäytymistä. Ingmanin yritys oli kuitenkin edistyspuolueesta riippumatta ajautunut karille, ja nyt presidentti oli antanut vuoron Mantereelle, jota hän oli jo muutamaa vuotta aiemmin houkuttanut pääministerin paikalle. Epävirallisesti SDP ja RKP olivat jo luvanneet kannatuksensa. Presidentin taholta ei ollut asetettu mitään rajoituksia ja

Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokous 4.11.1928, PR 58, KEPA, KA; VP 1928 Vennola 847, Rytty 1152; ”Maalaisliittolainen hallitus” 18.12.1927 Helsingin Sanomat; ”Maalaisliiton äkkikäännös” 5.1.1928 Helsingin Sanomat; ”Maalaisliitto loittonee kokoomuksesta” 17.5.1928 Turun Sanomat; ”Puoluekokouksia” 23.5.1928 Helsingin Sanomat; Karimäki 2006, 87-94.

⁴⁴⁹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan kokous 19.12.1928, PR 56, KEPA, KA; VP 1928 Linna 1874; Rantala 2010, 120-123; Relanderin päiväkirja II 1968, 182-183.

⁴⁵⁰ Kansallisen Edistyspuolueen Eduskuntaryhmän toimintakertomus vuodelta 1928, MK B 1114, HYK ja puoluehallituksen toimintakertomus 1928-29, MK B 12876, HYK; Kansallisen Kokoomuspuolueen eduskuntaryhmän pöytäkirja 13 ja 18.12.1928, PTA; Relanderin päiväkirja II 1968, 190; Tarponen 1955, 202-203; Uino 1994, 571-572; Vares 1996, 343-345, 349-350; Rantala 2010, 126-127.

Mantere totesi ajatelleensa edistyksen, Maalaisliiton ja kokoomuksen koalitiota, mutta viimeisenä vaihtoehtona myös edistyspuolueen yksin muodostama hallitus tulisi kyseeseen. Kivimäki ja Erkkö epäilivät, oliko hyötyä kääntyä hallitusvastuusta jo kieltäytyneiden puoleen. Tuomioja kannatti koalitiota, mutta oli valmis myös edistyspuolueen omaan hallitukseen. Kivimäki korosti, että ratkaistavat kysymykset olivat niin vakavia, että edistyspuolueella oli suoranainen velvollisuus parlamentaarisen hallitusjärjestelmän puoltajana muodostaa hallitus. Relander oli myös väläyttänyt eduskunnan hajotuksen mahdollisuutta, jos Mantereen yritys ei onnistuisi.⁴⁵¹

Puoluetoimikunta päätyi yksimielisesti siihen, että Mantereen oli yritettävä muodostaa hallitus ”joko toisten suomalaisten puolueiden kanssa tahi ilman”. Puolueilta oli myös tiedusteltava, miten ne suhtautuivat yksittäisten jäsentensä osallistumiseen hallitukseen ja miten ne tulisivat suhtautumaan puhtaasti edistysmielisistä henkilöistä muodostettuun hallitukseen. Hallitusohjelman keskeisiksi kysymyksiksi puoluetoimikunta määritteli taloudellisen pula-ajan lieventämisen, eräät sosiaaliset uudistukset ja virkamiesten palkkakysymyksen järjestämisen, vaikka tästä kohdasta puheenjohtaja Linna totesi, että puoluetaktillisesti kysymys oli vaarallinen, mutta sitä ei voitu tässä tilanteessa välttää.⁴⁵²

Puoluetoimikunnan evästämä Mantere tiedusteli muiden puolueiden halukkuutta osallistua muodostettavaan hallitukseen, mutta kaikki kautta linjan kieltäytyivät tosin luvaten suhtautua asiallisesti hallituksen politiikkaan. Kokoomus halusi suomalaisten porvarien hallituksen, Maalaisliitto ei halunnut hallitukseen lainkaan, RKP ei kieltänyt yksittäisiä jäseniään osallistumasta ja SDP lupasi suhtautua lojallisti.⁴⁵³ Mantere totesi Relanderille onnistumisen vaativan kokoomusministerien, erityisesti Ingmanin, mukaantuloa. Kokoomuksen Virkkunen piti ajatusta hulluna, sillä eihän Ingmanilla ollut ollut kannatusta ryhmässään pääministeriksikään. Relander halusi Procopén jatkavan ulkoministerinä, mutta epäili edistysryhmässä kaavailtavan paikalle Vennolaa tai Holstia. Erityisesti Vennolan sopivuutta ulkoministerin paikalle Relander piti erittäin kyseenalaisena. Erkon hän epäili vastustavan Procopéta.⁴⁵⁴

Ongelmia henkilövalinnoissa aiheutti juuri Vennolan sijoittaminen hallitukseen. Tilanne ratkesi hänen kieltäytyttyään ulkoministerin salkusta Relanderin otaksunan mukaan siksi, että oli kuullut presidentin vastustavan tätä nimitystä. Haasteita Mantereelle aiheutti myös mm. Rytin ja Tuomiojan kieltäytyminen ministerin salkuista. Edistysryhmäkään ei osaltaan tehnyt prosessia helpommaksi vastustaessaan mm. Procopén valintaa. Ryhmä oli halunnut ”antaa piston” RKP:lle eikä Mantere olisi saanut tarjota hallitusyhteistyötä heidän suuntaansa. Antipatiat

⁴⁵¹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan kokous 19.12.1928, PR 56, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1928, MK B 11144, HYK.

⁴⁵² Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan kokous 19.12.1928, PR 56, KEPA, KA.

⁴⁵³ Kansallisen Kokoomuspuolueen eduskuntaryhmän pöytäkirja 20.12.1928, PTA; Murto 1994, 213.

⁴⁵⁴ Relanderin päiväkirja II 1968, 191-199.

puolin ja toisin menivät jopa siihen, että Procopé erosi RKP:stä tultuaan Mantereen hallituksen ulkoministeriksi.⁴⁵⁵

Kenties itseoikeutettuna edistyspuolueen hallituksen ulkoministerinä itseään pitänyttä Holstia Procopén valinta puhutti vielä myöhemminkin. Selostaessaan ulkoministerin valintaan liittyneitä tapahtumia Toivolalle Holsti kertoi kuulleensa niistä vaimoltaan, joka tapahtuma-aikaan työskenteli ulkoministerin delegaatiossa Kansainliiton kokouksessa, eikä ollut vielä rouva Holsti. Procopé oli Holstin tietojen mukaan tietoisesti salannut Mantereen lähettämän sähköisen, jossa tämä tiedusteli Holstin halukkuutta lähteä ulkoministeriksi hänen hallitukseensa. Procopé ja Holsti olivat olleet Luganossa Kansainliiton kokouksessa, kun Mantereen sähkö oli saapunut. Ulkoministeri oli ilmoittanut alaisilleen hoitavansa asian Holstin kanssa itse, mutta tieto ei ollut koskaan saapunut tälle asti. Procopé oli Holstin kertoman mukaan keskustellut kuitenkin useita kertoja Relanderin kanssa ja vakuuttanut tälle, ettei häntä voitu siirtää pois ulkoministeriöstä, sillä hän oli saavuttanut Kansainliiton neuvostossa Suomea hyödyttävän aseman. Mantere oli myöhemmin Holstille ihmetellyt sitä, ettei hänen sähkönsä ollut saapunut perille.⁴⁵⁶

Procopén omien muistiinpanojen mukaan hänen ollessaan Luganossa keskusteltiin vasta Ingmanin hallituksen muodostamisesta. Holstien muistikuvat saattavat siis olla virheellisiä, mutta yhtä kaikki tapaus osoittaa ainakin Holstin olleen siinä uskossa, että hän ei ollut kaikkien ulkopoliittikan toimijoiden parissa pidetty henkilö. Tapaus ei kenties ollut ainutkertainen Holstin kohdalla. Eljas Erkkö kirjoitti jo vuonna 1922 isälleen kuulleensa, että Procopé ja Gripenberg olivat raportoinneissaan sivuuttaneet Holstin Kansainliiton kokouksessa tämän ollessa ulkoministerikaudellaan delegaation puheenjohtajana.⁴⁵⁷

Lopulta Mantereen hallitus muodostettiin edistyspuolueen, RKP:n ja kokoomuksen miehistä sekä ammattiministereistä. Kun RKP ja kokoomus kielsivät ministereiltään puoluedaatin, jäi Mantereen hallituksen taakse vain edistyspuolueen kymmenen kansanedustajaa eli 5 % eduskunnan kokoonpanosta. Kokoomuksen eduskuntaryhmä oli vastustanut hallitukseen osallistumista, mutta tietoisena hallituskysymyksen vaikeuksista Ingman teki ratkaisunsa, otti vastaan opetusministerin salkun ja erosi puolueensa eduskuntaryhmästä, muttei itse puolueesta.⁴⁵⁸

Edistyspuolueen ministereistä vain pääministeri Mantere ja apulaismaatalousministeri Brander olivat aiemmin olleet valtioneuvoston jäseninä. Muut edistyspuo-

⁴⁵⁵ Relanderin päiväkirja II 1968, 1969-199; Lemberg 1994, 157, 203-204.

⁴⁵⁶ Ote Urho Toivolan päiväkirjasta 4.9.1944, Rakel ja Urho Toivolan kokoelmassa Holsteilta saapuneiden kirjeiden yhteydessä, kansio 1, Rakel ja Urho Toivolan kokoelma (RUTK), KA.

⁴⁵⁷ Hjalmar J. Procopén pro memoria Mantereen hallituksen muodostamisesta, kansio 44, Hj. J. Procopén kokoelma, KA; 4.8.1922 Eljas Erkkö Eero Erkolle, kansio Da2, Eero Erkon yksityisarkisto, PA.

⁴⁵⁸ Uino 1994, 572-573; Vares 1996, 345-348.

luen ministerit olivat ensikertalaisia tai muutoin melko tuoreita kasvoja puolueen riveissä. Ministerivalinnoissa oli painotettu selkeästi asiaosaamista ja pätevyyttä poliittisten kannusten sijasta. Sisäasiainministeriksi nimitetty T. M. Kivimäki oli noussut Ritavuoren tilalle eduskuntaan vuonna 1922, mutta vasta nyt hänestä muodostui edistyspuolueessa nouseva hahmo. Puolustusministeri Cajander, jolla oli kyllä kokemusta virkamieshallitusten johdosta, oli vasta edellisvuonna liittynyt edistyspuolueen jäseneksi ja toimi siis nyt puolueen mandaatilla. Maatalusministeri, puolueen puheenjohtaja K. E. Linna oli profiloitunut tullikysymysten asiantuntijana ja sosiaaliministeri Niilo Mannio⁴⁵⁹ oli sosiaalihallituksen johtajana alansa kysymysten erityisosaja.

Vaikka hallitus oli teknisesti ottaen muodostettu parlamentarismien sääntöjä noudattaen, oli se kannatuksensa kapeuden vuoksi enemmän verrattavissa virkamieshallitukseen. Se oli koottu sekä virkamieskysymyksen hoitoa varten että näpäyttämään sisäpolitiikkaa luokkapolitiikan tielle kammennutta Maalaisliittoa ja osin myös SDP:tä. *Vares* on luonnehtinut hallitusta kokoonpanoltaan meritokraattien unelmaksi. Sellaisena se tosin ei ollut edes aikalaisten kuvitelmissa pätevyyden pysyvä voitto, vaan pikemminkin parlamentaaristen puolueiden umpikuja. Yleinen näkemys muiden puolueiden taholla oli, ettei hallitus ollut parlamentaarinen tai poliittinen, vaan sillä oli vahvasti virkamiesammattillinen luonne.⁴⁶⁰

Näkemyistä hallituksesta virkamieshallituksen luonteisena tai vähintäänkin meritokraattien unelmana tukee myös se, että sen muodostamisessa eivät puolueen sisäiset oikeisto-vasemmisto-linjat näytä näytelleen juurikaan roolia. Henkilövalinnat oli selkeästi tehty henkilökohtaisten ominaisuuksien ja asiantuntemuksen perusteella. *Helsingin Sanomien* mukaan uuden hallituksen voima oli juuri siinä, että sen muodostivat pätevä ja ansioituneet henkilöt ja tältä kannalta sitä voitiin sanoa lujaksi hallitukseksi. *Länsi-Savossa* hallitus nähtiin pakkotilanteessa syntyneenä maanpelastusministeristönä, josta edistyspuolue sai ottaa kunnian ja vastuun pelastettuaan maan hallituspuolasta, jota ei ollut edes ollut aiheuttamassa.⁴⁶¹

Hallitusvastuun kantamiseen ja hallituksen kokoonpanoon oltiin pääasiassa tyytyväisiä. Puoluetoimikunta ja eduskuntaryhmä olivat hyväksyneet hallituksen muodostamisen, joten aiemmissa hallituskeskusteluissa peräänkuulutettua puoluevaltuuston sanaa ei tässä tapauksessa odotettu, vaan hallitus muodostettiin keskusjohdon ja ryhmän päätöksellä. Hallitukselle annettiin myöhemmin puoluevaltuuston siunaus, vaikka kokoomuslaisten ammattiministerien mukanaoloa hieman karsastettiin. Keränen hyväksyi muodostetun sekahallituksen, vaikka olisi

⁴⁵⁹ Niilo Mannio (1884–1968) oli edistyspuoluelainen sosiaalipoliittinen vaikuttaja. Hän kehitti erityisesti työ- ja sosiaalipoliittista lainsäädäntöä ja alan hallinnollisia rakenteita. Mannio vaikutti merkittävästi myös virkamiesten ja muiden toimihenkilöiden ammatillisen järjestäytymisen kehitykseen. Muiluvuori 2000.

⁴⁶⁰ ”Uusi hallitus” 22.12.1928 Ilkka; ”Manteres ministär” 23.12.1928 Hufvudstadsbladet; Vares 1996, 347.

⁴⁶¹ ”Uusi hallitus” 23.12.1928 Helsingin Sanomat; ”Uusi hallitus muodostettu” 27.12.1928 Länsi-Savo.

toivonut puhtaasti edistyspuolueesta kokoonpantua hallitusta. Myös Eljas Erkkö viittasi siihen, ettei hallitus täysin vastannut puolueoimikunnan toiveita. Koska hallituksen ohjelma oli kuitenkin puolueen periaatteiden mukainen, oli sitä tuettava. Puoluekokouksessakin kiiteltiin eduskuntaryhmän ja puolueoimikunnan rohkeutta ottaa hallitusvastuu puolueen kannettavaksi.⁴⁶²

Turun Sanomille edistyspuolueen muodostama eduskunnan pieneen vähemmistöön tukeutuva hallitus merkitsisi kuitenkin vain kriisin siirtämistä hetkellä eteenpäin. Edistyspuolueen muodostama hallitus ei ratkaisisi suomalaisen parlamentarismien suurinta ongelmaa eli vastuunpakoilua hallituksen kaatamisen jälkeen, vaan voisi ainoastaan saada aikaan edistyspuolueen lopullisen häviämisen näyttämöltä. Myöhemmin *Turun Sanomat* päätyi siihen, että Mantereen hallitus oli vapaamieliseltä kannalta katsoen epäsiikö, jonka olemassaolon ainoana oikeutuksena oli sen tilapäisluonne. Vielä puoluekokouksessakin Toivola korosti, että olisi mieluummin nähnyt edistyspuolueen hallituksessa kokonaan yksin ilman kokoomuslaisia otto-poikia.⁴⁶³

Kuten *Turun Sanomien* kritiikki osoittaa, ei Mantereen hallitusta puolueen urotekona täysin varauksetta niety. Liittoutuminen kokoomuksen kanssa voisi toimia eheytysoiitiikkaa vastaan. SDP:n sisällä oltiin havaitsevinaan keskustavasemiston tuulia, joten tällainen hallitus saattaisi koitua kohtalokkaaksi. Sisäpolitiikasta vuoden 1928 viimeisinä päivinä Holstille kirjoittanut Jaakko Kahma totesi, että jouluksi ”herra politiikka” synnytti Ingmanin hallituksen, jossa Mantere oli pääministerinä ja joka tulisi istumaan pari kuukautta. Kahma uskoi, että sisäpolitiikassa ja erityisesti Maalaisliiton ja SDP:n tahoilla oli vakiintumassa käsitys, ettei valtaa tullut enää antaa kokoomuksen käsiin, vaan tulisi vahvistaa talonpoikien ja työläisten käsitysten yhdenmukaisuutta. Kahma ennustikin, että tuleva vuosi voisi saada aikaan tässä suhteessa käänteentekevän muutoksen poliittisessä elämässä. Edistyspuolueen olisi nyt pitänyt tukea näiden piirien lähentymistä eikä ”antautua makaamaan Ingmanin kanssa”. Myös kevään puoluekokous spekuloi tulevaisuuden yhteistyökuvioilla päätyen lopulta tilanteen epävakaisuuden vuoksi jättämään kysymyksen auki tilanteiden mukaan pohdittavaksi.⁴⁶⁴

Virkamieskysymys nousi Mantereen hallituksen keskeisimmäksi ja näkyvimmäksi kysymykseksi, johon hallitus lopulta myös kaatui, mutta sosiaalipolitiikan alalla se ei suinkaan ollut ainoa hallituksen käsiteltävänä ollut asia. Edistyspuolueen sosiaalipoliittisiin pyrkimyksiin oli koko itsenäisyyden ajan kuulunut sosiaalivakuu-

⁴⁶² Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokous 3.2.1929, PR 58, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 6.-7.4.1929, PR 54, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen Oulun läänin eteläisen vaalipiirin piirikokous 24.2.1929, kansio 1, Kansallisen Edistyspuolueen Oulun läänin eteläisen vaalipiirin arkisto, OMA.

⁴⁶³ ”Vakava tilanne” 20.12.1928 *Turun Sanomat*: ”Päättävän vuoden sisäpoliittinen perintö” 30.12.1928 *Turun Sanomat*; Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 6.-7.4.1929, PR 54, KEPA, KA.

⁴⁶⁴ 27.12.1928 Jaakko Kahma Rudolf Holstille, RHA, KAY 6019, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 6.-7.4.1929, PR 54, KEPA, KA.

tuksen aikaansaaminen, ja nyt Mantereen hallituksen aikana siihen liittyneen sairausvakuutuksen ajaminen nostettiin hallituksen asialistalle. Asiasta oli keskusteltu jo aiemmin ja puolue oli asettunut puoltamaan sairausvakuutuksen ensisijaisuutta vanhuus- ja työkyvyttömyyslakiin nähden. Edistyskatsannossa sosiaalipoliittiset kysymykset kietoutuivat erityisesti kansallisen eheytyksen kysymyksen ympärille. Selvennettäessä puolueen kantaa sosiaalivakuutuksen suhteen keskeiseksi nousi juuri vähäväkisen kansanluokan aseman parantaminen, ”millä seikalla on suorastaan ratkaiseva merkitys kansamme eheyttämistä tarkoittavia ja työväestömme valtioruumiisemme kiinnittäviä toimenpiteitä suunniteltaessa”.⁴⁶⁵

Vennola oli sitä mieltä, että vuoden 1918 tapahtumat osoittivat erinomaisesti sen, miten merkittävä rooli ja velvollisuudet oikeudenmukaisen sosiaalipoliittikan harjoittamisella oli yhteiskunnassa. Vennola katsoi, että sosiaalivakuutus oli työväestön huoltotoimenpiteenä niin tärkeä, että se oli sivistyneen kansakunnan velvollisuus. Sosiaalivakuutus tuli Vennolan mukaan järjestää pakolliseksi, jotta se siten tulisi juuri valtion sosiaalipoliittisten toimenpiteiden kohteeksi.⁴⁶⁶

Sosiaaliministeri Niilo Mannio kirjoitti jälkikäteen pitäneensä Mantereen hallituksen sosiaalipoliittisesti tärkeimpänä asiana juuri jo Tannerin hallitukselta periytyntä sairausvakuutusta. Mantereen hallitus asettui tukemaan lakia, mutta lailla oli kuitenkin enemmän vastustajia kuin kannattajia. Maalaisliitto vastusti lakia, koska sitä ei heti alusta lähtien olisi ulotettu itsenäisten yrittäjien so. myös maanviljelijöiden piiriin. Oikeisto ja työnantajat vastustivat lakia sen kustannusvaikutusten vuoksi. Muistelmissaan Mannio katsoikin, että Maalaisliiton nousu Suomen sisäpolitiikan hallitsevaksi tekijäksi ja sosialidemokraattisen puolueen sisäisistä riidoista ja sisällissodasta johtuva heikkous linjasivat suomalaisen sosiaalipoliittikan kehityslinjat sotien välisessä Suomessa.⁴⁶⁷

Sairausvakuutuslain käsittelyssä Mannio perusteli sitä mm. sillä, että Suomen oloihin ja palkkatasoon nähden ei voitu ikuisesti nojautua vapaaehtoisuuteen perustuvaan sairausvakuutusjärjestelmään. Ei myöskään voitu ajatella, että sosiaaliset kysymykset ratkeaisivat korkeiden palkkojen avulla, kuten esimerkiksi Yhdysvalloissa. Suomi oli jo nyt jäänyt auttamattomasti jälkeen muista sivistysmaista sosiaalivakuutuksen saralla, joten nyt olisi viimeistään aika tehdä parannus ja hyväksyä sairausvakuutuslaki askeleena kohti kattavampaa sosiaalivakuutusta. Lama-ajankaan Mannio ei nähnyt estävän uudistuksen hyväksymistä, sillä varaimalla riittävä täytäntöönpano aika voitaisiin senhetkisistä taloudellisista vaikeuksista huolimatta asia ratkaista.⁴⁶⁸

⁴⁶⁵ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1928, MK B 11144, HYK; ”Sosiaalivakuutus. Miten edistyspuolue tahtoo turvata vähäväkiset vaikeuksien aikana” 18.6.1929 Etelä-Saimaa.

⁴⁶⁶ Vennola 1929, 195-196.

⁴⁶⁷ Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan kokous 22.1.1929, PR 56, KEPA, KA; Mannio 1967, 75-77.

⁴⁶⁸ VP 1929 Mannio 76-81.

Sairausvakuutuksen käsittely eduskunnassa oli Mantereen hallitukselta kunniakas taistelu, jonka lopputulos oli kuitenkin kaikkien tiedossa jo ennen ensimmäistäkään laukausta. Edistyspuolueelle sairausvakuutuslain käsittely tarjosi kuitenkin mahdollisuuden vähintään näennäisesti edistää tärkeänä pitämäänsä asiaa. Tällaista silmänpolitiikkaahan olivat muut jo päässeet yhden puolueen vähemmistöhallituksissa tekemään. Mantere esittikin sairausvakuutuksen ja laajemmin koko sosiaalivakuutuksen keskeisenä tekijänä kansan eheyttämisessä.⁴⁶⁹

”Mitä kysymyksessä olevan vakuutuksen yleiseen merkitykseen tulee, ei voitane olla muuta kuin yhtä mieltä siitä, että se tulee olemaan omiaan kiinnittämään työväestöämme nykyistä lujemmin ei ainoastaan yhteiskuntaruumiiseemme kokonaisuudessaan, vaan myöskin nykyiseen tuotantjärjestelmään. Onhan meillä viime aikoina valittaen todettu, että suuri osa työväkeämme liika heikosti tuntee kuuluvansa olennaisena osana yhteiskuntaan. Olen varma siitä, että tässä on tarjona tehokas keino näyttää, että yhteiskunnan enemmistö puolestaan vakavasti haluaa tällaisten yhteisyydentunteen lujittamista.”⁴⁷⁰

Edistyspuolueelle sairausvakuutuslaki näyttäytyi siis mitä suurimmassa määrin kansallisen eheytyksen kysymyksenä. Esityksen käsittely kuitenkin päättyi ja asia jäi ratkaisematta, kun se kokoomuksen Paavo Virkkusen esityksestä jätettiin lepäämään yli vaalien.

Lehdistössä kokoomuksen menettely tuomittiin jälleen vanhoillisuuden ja taantumuksen voitoksi. *Turun Sanomat* ei säästellyt sanojaan, vaan totesi, että kokoomuksen ohjelma velvoittaisi uudistuksiin, mutta oman minän vanhoillisuus asettui vastaan. Tähän tilaan joutuneena puolue etsi nyt ”poliittisten hätävarojensa varastosta ulkokultaisuuden puuteriviuhkan ja punaisen huulimalain peittääkseen sekä rypynsä että verettömyytensä”. Kokoomus jarrutti, vaikka sen puolueohjelmassa velvoitettiin pyrkimään sosiaalivakuutuksen avulla kohottamaan vähäväkisen väestönosan asemaa. Maalaisliiton lehti katsoi vastustuksessaan unohtaneen ne maalta kaupunkien tehtäisiin lähteneet, jotka nyt ilman mitään turvaa tekivät palkkatyötä. Sosiaalivakuutus oli sairaan yhteiskunnan yritys luoda oloja terveemmiksi.⁴⁷¹

Sairausvakuutuslaissa yhdistyivät edistysnäkökulmasta katsottuna puolueen edustaman sosiaaliliberaalin politiikan kaikki positiiviset puolet. Tai ainakin se haluttiin tällaisessa valossa esittää. Kansan ja kansallisen eheytyksen edistämisen nimissä ajetun lain oli edistysnäkemys mukaan tarkoitus parantaa työväestön asemaa ja edistää sen integroitumista osaksi vallitsevaa yhteiskuntajärjestelmää. Uskottiin, että sairausvakuutuslain hyväksyminen olisi ollut sosiaaliliberalismin ja edistyksen voitto. Edistysnäkemyksissä tämän tavoitteen saavuttamisen tekivät muut porvarit vallitsevan luokkakantaisen parlamentarismien ja oman edun tavoit-

⁴⁶⁹ VP 1929 Tanner 130-132, Mannio 81, Tuomioja 184, Lahdensuo 295-299, Mantere 316-317.

⁴⁷⁰ VP 1929 Mantere 317.

⁴⁷¹ ”Viileäpäinen uudistusten ystävä” 3.3.1929 *Turun Sanomat*; ”Maalaisliittolaisia harhakäsityksiä sosiaalivakuutuksesta” 7.3.1929 *Turun Sanomat*; ”Sairausvakuutuslaki karilla” 7.3.1929 *Länsi-Savo*; ”Huono alku” 3.3.1929 *Kaleva*.

telun ilmapiirissä mahdottomaksi. Pessimistinen näkemys oli, että taantumukselliset konservatiivit ja kokonaisuuden edulle kylmenneet agraaripoliitikot eivät nähneet omien luokkaintressiensä ulkopuolella eheytysohjelman edistämiseksi tarvittavien uudistusten merkitystä.

Asialliset syyt eivät pärjää taktiikkapelissä

Jo Sunilan hallituksen halukkuus lykätä virkamieskysymyksen käsittely muiden hoidettavaksi enteili sitä, ettei Mantereen hallituksella tulisi olemaan järin suuria mahdollisuuksia kysymyksen positiiviseksi ratkaisuksi. Edistyspuolueessa tilanne nähtiin kuitenkin laajemmin kuin pelkästään yhden talous- ja sosiaalipoliittisen erityiskysymyksen hoitamisena. Nyt oli tarpeen nousta vastustamaan eduskunnassa vallinnutta taktiikkapeliä, johon niin monet lakiesitykset kuin enemmistöhallitustunnustelutkin olivat edistysnäkökulmasta katsottuna kaatuneet. Myös presidentti Relanderin jakama näkemys oli, että virkamieskysymyksestä oli muodostunut puolueille taktiikkakysymys. Linna korosti edelleen kevään 1929 puoluekokouksessa, että syynä hallitusvastuun kantamiseen oli se, ettei edistyspuolue halunnut antaa aseita niiden käsiin, jotka väittivät, että parlamentarismi oli aikansa elänyt ja kykenemätön hoitamaan tilannetta. Hän kuitenkin korosti, että puoluejohto ja eduskuntaryhmä olivat tehtävään ryhtyessään hyvin tietoisia niistä haasteista, mitä hallitusvastuusta saattaisi niin puolueelle kuin hallitukselle itselleen koitua. Hallituksen haasteeksi muodostuisi vaalien läheisyyden nostattama puoluetaktikointi ja puoluetta saatettaisiin syyttää voimiansa yliarvioimisesta.⁴⁷²

Myös Lavonius sivusi hallituskysymystä esitelmässään parlamentarismien epäkohdista ja korosti itsehillinnän ja vastuuntunnon palauttamista politiikkaan. Hallituspuolan aiheuttajien tulisi tuntea suurempaa vastuuta tilanteen ratkaisemisesta. Tuli pidättäytyä taktikoinnista ja asettaa maan asiat puolue-etujen edelle. Lavoniuksen näkemyksessä parlamentarismien rämettyminen oli alkanut kommunistipidätyksistä vuoden 1923 ja tapahtumia seuranneesta eduskunnan hajottamisesta. Tuomioja katsoi, että edistyspuolueen ansiosta oli nyt vältetty hajotusvaalit ja käännetty politiikkaa asialliselle ladulle. Vennolakin korosti, että politiikan arvioiminen kansakunnallisten velvollisuuksien ja tehtävien sekä yhtenäisyyden välttämättömyyden kautta olivat saaneet verrattain vähän huomiota osakseen viime aikoina.⁴⁷³

Sisäpoliittinen kehitys oli johtanut tielle, jossa aate- ja yleispuoluepolitiikka olivat saaneet väistyä luokkapolitiikan tieltä. Sunilan hallitus oli jo ollut osoitus kehityksen etenemisestä Maalaisliitossa ja vasemmistossa kommunistit olivat Sunilan hallituksen kommunistipidätyksistä huolimatta jälleen vahvistuneet. Tässä ilmapiirissä edistyspuolue piti olennaisena virkamieskysymyksen ratkaisun ohella korostaa sisäpolitiikan kääntämistä takaisin kokonaisuuden etua korostavalle

⁴⁷² Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 6.-7.4 1929, PR 54, KEPA, KA.

⁴⁷³ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 6.-7.4 1929, PR 54, KEPA, KA; Vennola 1929, 25-27.

uralle. Tilanne olisi edellyttänyt muidenkin kuin hallituksen taipumista yleisen edun kautta perustellun kysymyksen ratkaisemiseen ja tällainen konsensus olisi edistysnäkemyksissä ollut osoitus parlamentaarisen vastuun voitosta.

Virkamieskysymyksen umpisolmu periytyi Mantereen hallitukselle sen edeltäjältä. Todellisuudessa virkamiesten työehtojen pysyvä järjestäminen oli ollut keskustelun alaisena koko itsenäisyyden ajan ja Sunilan hallituksen aikana valmistunut komiteamietintö nosti vain kysymyksen jälleen parrasvaloihin. Maalaisliittolaisen J. T. Hyvösen johdolla toimineen komitean mietinnössä todettiin erityisesti ylempien virkamiesten palkkatason heikkous yleiseurooppalaisessa vertailussa. Tämän uskottiin jo nyt tai viimeistään tulevaisuudessa näkyvän virkamiesten tason heikkenemisenä ja keskiluokan proletarisoitumisena. Sunilan hallitus tunnusti virkamieskunnan huolenaiheet, mutta maata kohdanneeseen talouspulaan vedoten kieltäytyi esittämästä ratkaisua. Sunila, itsekin korkea virkamies, kehotti kuitenkin eduskuntaa pyrkimään keskuudessaan tilanteen hoitamiseen. Tämä *non possumus*-kanta ei saanut edistyspuolueelta kiitosta ja niin Ryti kuin Mantere valittelivat hallituksen toimettomuutta.⁴⁷⁴

Kuusi vuotta aiemmin virkamiehet olivat uhanneet joukkoirtisanoutumisella, mutta nyt asiaa lähestyttiin työtaistelutoimien näkökulmasta. Virkamiesliitto pyrki herättelemään jäsenistöään työtaisteluun julisteella, jossa todettiin

”Oletko huomannut, että ruumiillisen työn tekijät ovat kyenneet valvomaan etujaan paljon paremmin kuin henkisen työn tekijät ja erittäinkin virkamiehet? Sehän ei ole salaisuus. Se johtuu siitä, että ruumiillisen työn tekijät ovat kokemuksesta oppineet, että nykyisenä aikana yksilö ei mahda mitään, mutta joukko määrää kaikki.”⁴⁷⁵

Virkamiehistö oli perinteisesti ollut uskollista ja lojaalia esivallalle, joten liiton lakkouhkauksia pidettiin pöyristytävänä kansanvallan ja eduskuntalaitoksen uhkailuna, vaikka heidän vaatimuksensa niin edistyspuolueessa kuin muillakin tahoilla tunnustettiin oikeutetuksi. Työtaistelutoimia tässä muodossa ei vielä sotien välisenä aikana hyväksytty edes oikeudenmukaisina pidettyjen tarkoitusprien saavuttamiseksi. Presidentti Relander hermostui erityisesti rautatieliäisten mukanaolosta, sillä he olivat avainasemassa järjyttämään säännöllistä elämänmenoa.⁴⁷⁶

⁴⁷⁴ VP 1928 Sunila 1706, Ryti 1721, Mantere 1725; ”Virkamiehet eivät elä palkkatuloillaan” 3.5.1928 Turun Sanomat; ”Virkamiesten palkat ja virastojen työteho” 15.1.1929 Turun Sanomat; Laine 1989, 355-356; Kalela 1985, 372; Vares 1996, 356; Jutikkala 1968, 130.

⁴⁷⁵ Talvitie 1977, 82.

⁴⁷⁶ ”Virkamieslakon uhka” 14.11.1928, Turun Sanomat; ”Ministerit – vahtimestareita” 11.12.1928 Turun Sanomat; ”Sunilan hallitus näyttelee kahta naamaa” 13.12.1928 Länsi-Savo; ”Vastoin parlamentarismia” 13.12.1928 Kaleva; ”Virkamieslakon uhka” 17.11.1928 Etelä-Suomen Sanomat. Vuonna 1929 virkamiesten palkat olivat jääneet pahasti jälkeen muiden alojen palkkakehityksestä. Ylimmissä ryhmissä reaali-palkat olivat vain 56%, keskiryhmissä 70% ja alimmissa ryhmissä 101% vuoden 1914 tasosta, joten yleisen tulotason nousun huomioon ottaen myös alimman ryhmän virkamiehet olivat jääneet palkkakuoppaan. Jutikkala 1964b, 57; Brittiliberaalit olivat yhtä kielteisellä kannalla suhteessa lakkoiluun Cook 1998, 106.

Hallituksen ja eduskuntaryhmien edustajien kesken virkamieskysymyksestä käydyssä keskustelussa todettiin, että asia oli ollut pitkään päiväjärjestyksessä eikä siinä ollut tapahtunut merkittävää edistystä. Vallitsevat epäkohdat kuitenkin edellyttivät toimenpiteitä ja korjausta. Hallituksen esitys päätettiin jättää eduskunnalle niin aikaisin kuin mahdollista, että eduskunta ehtisi sen vielä ennen kevädistuntokauden päättymistä käsitellä. Hallitus korosti lausunnossaan, että tilanne oli valtion etujen vastainen ja se tulisi korjata pikimmiten. Furuholm, Virkkunen ja Tuomioja olivat sen kannalla, että asia käsiteltäisiin pikimmiten jo kevädistuntokaudella. SDP:n Harvala ilmoitti, että hänen ryhmässään oli halukkuutta siirtää asian käsittely syksyyn. Samalla linjalla oli myös Maalaisliitto. Syksyllä tiedettäisiin satokauden tulos eli olisiko valtiolla varaa korotuksiin.⁴⁷⁷

Hallitus perusteli esitystään sillä, että suomalainen henkinen kulttuuri ja sivistys, joka ennen itsenäistymistä oli osoittanut merkittävää nousua ja tieteellisiä tuloksia, kärsi nyt heikentymisen ja surkastumisen uhasta. Myös valtionhallinnon tarkoituksenmukainen hoito kärsi huonon palkkauksen seurauksista, kun virkoihin ei saatu päteviä hakijoita ja tekijöitä. Taloudellisen tilanteen huomioon ottaen hallitus kuitenkin esitti, että palkkojen järjestely tulisi kokonaisuudessaan voimaan vasta vuoden 1931 alusta. Pyrkinessään jo ennalta tarttumaan todennäköisimpiin vastustusargumentteihin valtiovarainministeri Hugo Relander korosti, ettei paljon puhutusta virastotyön tehostamisesta voitaisi odottaa vastausta koko palkkauskysymyksen ratkaisuun. Siispä ei ollut perusteltua jättää palkkauskysymys toistuvasti käsittelemättä selvitystyön valmistumista odottaessa.⁴⁷⁸

Valtiovarainvaliokunnassa kävi entistä selvemäksi, että virkamieskysymys oli puolueille yhä enemmän taktiikkakysymys. Asiantuntijoina kuullut ylihallitusten puheenjohtajat suhtautuivat positiivisesti esitykseen, mutta valiokunta päätyi kuitenkin hylkäävälle kannalle. Maataloushallituksen ylijohtaja Sunila ei ollut saapuvilla valiokuntaan, minkä Relander uskoi johtuneen siitä, ettei Sunila olisi voinut järkisyillä vastustaa hallituksen esitystä. Mantere uskoi, että myös kokoomuksessa pyrittiin taktikoimaan. Hän uskoikin, että erityisesti Virkkunen ”istui kahdella tuolilla”. Virkamiesliiton edistyspuoluelainen puheenjohtaja Hoppu oli Mantereen mukaan kertonut Virkkusen lupailleen, että uusi hallitus kyllä hoitaisi kysymyksen heille myönteisellä tavalla. Relander totesikin jo tässä vaiheessa olevansa valmis hajottamaan eduskunnan niin virkamieskysymyksen kuin siellä harjoitetun taktikoinnin vuoksi.⁴⁷⁹

⁴⁷⁷ Hallituksen ja eduskuntaryhmien kokous 1929, Kansio 7, OsMA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1929, MK B 11145, HYK; Relanderin päiväkirja II 1968, 229-231; Kokouksessa olivat Mantereen muistiinpanojen mukaan läsnä hallituksesta Kallio, Sunila ja Mantere. Eduskuntaryhmiä edustivat RKP:n Ragnar Furuholm, SDP:n Kaarlo Harvala, maalaisliiton Jalo Lahdensuo, edistyksen Tuomioja sekä kokoomuksen Paavo Virkkunen.

⁴⁷⁸ VP 1929 Hugo Relander 196-202, Mantere 687.

⁴⁷⁹ Relanderin päiväkirja II 1968, 224-227; Uino 1994, 591-592.

Pääministeri Mantere moitti valtiovarainvaliokuntaa siitä, ettei se ollut hylättäväksi esittämänsä esityksen tilalle tarjonnut mitään muuta ratkaisuvaihtoehtoa. Mantere esitti kiivaaseen sävyyn esimerkkejä tilanteen vakavuudesta ja peräänkuulutti vastuuntuntoa eduskunnalta velkaantuneiden ja työnilonsa menettäneiden virkamiesten aseman korjaamiselle.

”Hallitus olisi varmaankin käsittänyt huonosti velvollisuutensa kansaa ja valtiota kohtaan, jos se virkamiesalalla yleisesti tunnetut epäkohdat silmiensä edessä ei olisi ryhtynyt toimiin niiden korjaamiseksi.”⁴⁸⁰

Mantere piikitteli eduskuntaa, erityisesti Maalaisliittoa, aiemmin tehdyistä yksittäisten virkamiesten palkkauspäätöksistä, jotka takasivat kyseisille henkilöille huomattavasti suurempia palkkoja kuin mitä hallitus esitti eräille valtion johtaville virkamiehille.

”Tämä palkka⁴⁸¹ on kaksi kertaa, hyvät herrat, kaksi kertaa niin suuri kuin mitä nykyinen hallitus esittää esim. tie- ja vesirakennushallituksen pääjohtajalle, jonka taloudellinen vastuu luulisi olevan monta vertaa, niin, monta vertaa suurempi kuin mainitun viljavaraston johtajan.”⁴⁸²

Puheensa lopussa Mantere viittasi myös kymmenen vuoden takaisiin tapahtumiin ja virkamiehistön uhrauksiin. Kymmenen vuotta päättymisensä jälkeen sisällissota oli siis edelleen käypää valuuttaa poliittisessa taktiikkapelissä. Lopuksi pääministeri totesi, että ellei myönteistä ratkaisua löydy, ei hallitus voi tyytyä tilanteeseen.

Hallitus siis teki asiasta luottamuskysymyksen, mikä tässä yhteydessä tuli ei tarkoittamaan vain hallituspulaa vaan myös eduskunnan hajotusta ja uusia vaaleja. Hallituksen ja presidentin keskusteluissa hajotusta, mikäli eduskunta lykkäisi asian syksyyn, puolsi koko hallitus. Se vaihtoehto, että eduskunta ottaisi asian käsiteltäväksi ja sitten hylkäisi sen, jakoi hieman mielipiteitä. Ingman piti alkuun parempana vain uuden hallituksen muodostamista. Linna olisi ollut myös taipuvainen antamaan eduskunnalle tilaisuuden osoittaa alennustilansa sen epäonnistuessa muodostaa uusi hallitus. Sitten vasta olisi eduskunta hajotettava. Linnan kannalla oli myös Kivimäki. Hallituksen pyrkimyksiä virkamieskysymyksen ratkaisemiseksi tuki myös Ståhlberg, jolta mm. Mantere ja Cajander kävivät kysymässä neuvoja ja vahvistusta käsityksilleen. Rouva Ståhlbergille Mantere olikin todennut Ståhlbergin hajotusta kannattaneella mielipiteellä olleen lopulta paljon painoarvoa hallituksen piirissä. Ester Ståhlberg totesi päiväkirjalleen huvittuneesti olleen hauskaa, että meidän vaarilta kysyttiin neuvoa.⁴⁸³

⁴⁸⁰ VP 1929 Mantere 689.

⁴⁸¹ Sunilan hallituksen myöntämä valtion viljavaraston johtajan palkka.

⁴⁸² VP 1929 Mantere 727.

⁴⁸³ Relanderin päiväkirja II 1968, 236-237, 248, 260; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1929, MK B 11145, HYK; Ståhlberg 1986, 80-81, 88.

Ståhlberg katsoi, ettei tilannetta pitänyt yrittää ratkaista uudella hallituksella. Jos uutta hallitusta ei saataisikaan kokoon, olisi kuitenkin mentävä uusiin vaaleihin ja tällöin hallituksenmuodostusyrietykset heikentäisivät tilannetta entisestään. Ståhlberg uskoi, että mikäli uusia vaaleja ei pidettäisi, leimaisi koko loppuvaalikautta taktikointi. Cajander oli myös hajotuksen kannalla. Tilanne oli hänen mielestään nurinkurinen, sillä eduskunnan oikeiston enemmistö oli palkkauksen korjaamisen kannalla, mutta puoluekuri esti sen toteuttamisen. Parlamentaarin ilma oli puhdistuksen tarpeessa ja kansalle oli avoimesti selitettävä, minne oltiin joutumassa. Jos kokoomus ja sosialidemokraatit menettäisivät nyt kannatustaan, se olisi heille Cajanderin mielestä terveellinen opetus.⁴⁸⁴

Mantere ilmoitti myös edistysryhmälle, että ellei lakia otettaisi käsittelyyn, esittäisi hän eduskuntaan hajotettavaksi, koska

”kysymyksessä olevaan käsittelykieltoon ilmeisesti vaikuttaisivat enemmän puoluetakilliset kuin asialliset syyt. Tällaista menettelyä on hallituksen pidettävä arvottomana eduskunnalle ja parlamentarismien arvoa alentavana.”⁴⁸⁵

Ryhmässä ei kuitenkaan oltu täysin pääministerin linjan kannalla. Yksinomaan muiden harjoittama puoluetaktiikka ei tuntunut riittävältä perusteelta eduskunnan hajottamiselle. Parempana ratkaisuna nähtiin hallituksen ero, sillä tappiota tällaisen kysymyksen merkeissä käydyistä vaaleista pidettiin todennäköisenä. Eduskuntaryhmä jakautui tilanteen ratkaisemisen suhteen. Osa kannatti hajotusta ja uusia vaaleja ja osa vaaleja vasta sen jälkeen, jos uuden hallituksen muodostaminen osoittautuisi mahdottomaksi. Toivolan esittämä ajatus presidentin tekemistä hallitustunnusteluista ennen hallituksen kaatumista jakoi mielipiteitä. Kivimäki ja Linna eivät uskoneet, että ryhmät vastaisivat tiedusteluihin, jos edellinen hallitus olisi edelleen pystyssä, kun taas Rauhala ja Cajander olivat valmiita tällaiseen järjestelyyn.⁴⁸⁶

Toivola ja Rauhala vastustivat eduskunnan hajotusta. Pienen puolueen ei tulisi sellaiseen ryhtyä, sillä toimenpide herättäisi pahaan verta valitsijoissa. Rauhala korosti, että erityisesti suhteet Maalaisliittoon kiristyisivät, jos virkamieskysymyksen merkeissä mentäisiin vaaleihin. Kivimäki oli valmis tukemaan eduskunnan hajotusta, jos sillä vältettäisiin virkamieslakko. Vaalien hän tosin pelkäsi tuottavan tappion. Varsinaisia hallitusta sitovia päätöksiä ei kuitenkaan tehty, vaan hallituksen jäsenten annettiin harkintansa mukaan ottaa esitetyt mielipiteet huomioon.⁴⁸⁷

⁴⁸⁴ A. K. Cajanderin muistiinpanot Mantereen hallituksen ajalta 1929, kansio 89, AKCK I, KA.

⁴⁸⁵ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1929, MK B 11145, HYK.

⁴⁸⁶ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1929, MK B 11145, HYK; Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan kokous 15.4.1929, PR 56, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan toimintakertomus 1929-30, MK B 12877, HYK.

⁴⁸⁷ Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan kokous 15.4.1929, PR 56, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan toimintakertomus 1929-1930, MK B 12877, HYK; Kivimäki 1965, 54; Toivola toisti näkemyksenä Turun Sanomissa ”Onko eduskunnan hajotus

Hallituksen keskustellessa asiasta Kivimäki kiinnitti erityisesti huomiota virkamieslakon uhkaan ja totesi henkilökohtaisesti olevansa valmis pitkälle meneviin neuvotteluihin, mikäli lakko saataisiin estettyä. Niin Cajander, Mannio kuin Manterekin olivat sitä mieltä, että valtiovallan arvo vaati, että sovittelujen epäonnistuttua eduskunta oli hajotettava. Linna alkoi kallistua pääministerin ja muiden edistysministerien kannalle. Hän uskoi, että vaalien jälkeen asia käsiteltäisiin eduskunnassa asiallisesti, kun taas ennen vaaleja määräsi taktiikka. Brander oli ainoa, joka pitäytyi vastustavalla kannalla, mutta alistui enemmistön päätökseen, sillä hän katsoi, että yhtenäinen esiintyminen oli välttämätöntä.⁴⁸⁸

Valtiovarainvaliokunnan kielteisen kannan varmistuttua hallitus olisi ollut valmis asian ratkaisemiseen eduskuntaryhmien kanssa sovittavan kompromissin pohjalta, mutta sekään ei onnistunut. Relander seisoivat hallituksen takana ja teki töitä vastustajien, erityisesti Maalaisliiton käännättämiseksi. Hän painosti puolueita taipumaan ja uhkasi eduskunnan hajotuksella ja uusilla vaaleilla. Virkamiehistö uhittelusta ja kohtuuttomaksi mielletyistä palkoista suivaantunut Tanner ei kuitenkaan taipunut virkaherrojien uhkausten edessä ja myös Lahdensuo totesi, että Maalaisliitto pitäytyisi hylkäävällä kannalla. Vain kokoomuksen ja RKP:n tuki ei riittänyt hallituksen esityksen hyväksymiseen. *Turun Sanomat* oli vakuuttunut, että tieto Virkkusen valmiudesta muodostaa hallitus kaatuneen tilalle lisäsi tappion todennäköisyyttä.⁴⁸⁹

Eduskunnassa käydyssä keskustelussa kävi hyvin ilmi se, miten heikkoina muut puolueet olivat Mantereen hallituksen edellytyksiä kysymyksen ratkaisuun ylipääntään pitäneet. Liberaalit haihattelijat olivat heidän näkemyksissään jälleen antautuneet idealisminsa vietäväksi. SDP:n J. F. Aalto kummeksui sitä, että edistyspuolue oli yksinään lähtenyt ajamaan näin merkittävää asiaa, kun jo etukäteen näytti selvältä, ettei sille kannatusta saataisi. Puolueella ei yksinkertaisesti ollut tarpeellista arvo- ja vaikutusvaltaa eikä riittävästi edustajia takanaan.

”Kymmenen miehen voimallahan ei kovin paljoa saa aikaan eduskunnassa ja vielä vähemmän saadaan sillä aikaan eduskunnan ulkopuolella, tarkoitan valitsijoita. Edistyspuolueen pitäisi näin ollen ymmärtää, että sille on varsin ylivoimaista, etten sanoisi suorastaan mahdotonta, tämän maan hallitseminen ja hallintoasioiden hoito (...) Minä toivoisin, että herra Mantere ryhtyisi ja pysähtyisi hetkeksi miettimään näitä asioita, ennen kaikkea juuri oman pienen puolueensa edun nimessä, ettei se taaskin, niin kuin viime vaalien edellä, repeäisi, nyt ehkä liiallisesta pullistumisesta, sillä niin pienelle puolueelle, kuin edistyspuolue on, se olisi ilmeisesti hengenvaarallista, ehkäpä kuolemankin tuottava.”⁴⁹⁰

Myös Maalaisliiton Antti Juutilainen epäili, että edistyspuolue oli haukannut liian suuren palan lähtiessään ajamaan virkamieskysymyksen ratkaisua. Hänen mielestään välttämätön” 17.4.1929 *Turun Sanomat*.

⁴⁸⁸ Relanderin päiväkirja II 1968, 260-265, 278.

⁴⁸⁹ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1929, MK B 11145, HYK; VP 1929 Tanner 732, Lahdensuo 737, Virkkunen 737-738, Furuhejm 751; ”Valtiovarainvaliokunta sanoo: ei” 10.4.1929, uutinen, *Turun Sanomat*; Hokkanen 1986a, 501-502; Vares 1996,357.

⁴⁹⁰ VP 1929 F. J. Leino 759-760.

tään teko oli epätoivoinen ja sellaiseen voivat ryhtyä vain edistyspuolueen miehet. ”Siinä tarvitaan jonkun laista lennokkuutta taikka oikeammin sellaista, etteivät jalat ole maassa kiinni ollenkaan, niin kuin sen puolueen esiintyminen yleensä on ollut”, totesi Juutilainen. Myöskään hallituksen päätös tehdä virkamiesasiasta luotamus­kysymys, joka vieläpä johtaisi uusiin vaaleihin, ei saanut kiitosta osakseen. Menettelyä pidettiin epäparlamentaarisena eikä sen uskottu helpottavan uuden hallituksen muodostamista.⁴⁹¹

Hallitus ei perääntynyt vaatimuksissaan eikä myöskään oppositiosta näytetty valkoista lippua, joten virkamieskysymyksen ratkaisu päättyi hallituksen eroon ja uusiin eduskuntavaaleihin. *Hufvudstadsbladet* tosin oli sitä mieltä, että mikäli Mantere olisi esiintynyt voimakkaammin ja vaatinut selvemmin asian positiivista ratkaisua, olisi tilanne voinut kääntyä toisin. Nyt pääministeri ei käyttäytynyt kuin leijonankesyttäjäksi vaan pikemminkin kuin surullinen, suostutteleva puolestapuhja.⁴⁹²

Edistyspuolueessa syynä eduskunnan hajottamiselle esitettiin ensi sijassa parlamentaarisen elämän epäkohdat, juonittelu ja taktikointi, mitä näkökulmaa myös Keränen painotti selostaessaan Tampereen edistysseuran kokouksessa tilanteeseen johtaneita syitä. Linna taas korosti edistyspuolueen pelastaneen maan parlamentaariselta vararikolta Sunilan hallituksen kaaduttua. Puolue ei suinkaan ollut pyrkinyt valtaan vallanhimon vuoksi eikä se ollut pyrkinyt eduskunnan hajotukseen luulonaan, että se siitä saisi vaalivaltin. Kivimäki totesi, että eduskunnan hajotukseen oli jouduttu, koska Maalaisliitto halusi nostaa kannatustaan virkamiehistön kustannuksella eivätkä sosialidemokraatit halunneet päästää Maalaisliittoa kalastelemaan yksin sameasta vedestä. Yleinen etu taipui puolue-edun edessä. Mantere taas totesi, että istuneen hallituksen oli mahdotonta jäädä paikalleen eikä hallituspulaan ollut nähtävissä ratkaisua, joten ainoaksi vaihtoehdoksi jäi eduskunnan hajotus. Mantereen mukaan hajotukseen vaikutti myös parlamentaarisen kansanvallan rappioituminen, joka ilmeni puhtaasti asiallisten näkökohtien syrjäyttämisenä puoluepoliittisten laskelmien tieltä.⁴⁹³

Tilanteen epäsuotuisuus ei kuitenkaan jäänyt keneltäkään huomaamatta. Vaikka virkamieskysymys ja eduskunnan hajotus koetettiin kääntää vaalitaistelussa parhain päin ja esittää taistelua nyt käytävän parlamentarismien rämettymistä

⁴⁹¹ VP 1929 Juutilainen 786, Hakkila 843-844, Lohi 770-772.

⁴⁹² ”Finalen” 21.4.1929 *Hufvudstadsbladet*.

⁴⁹³ 25.4.1929 Tampereen Kansallisen Edistysseuran kokous, TKEA, KA; ”Rehellisen ja määrätietoisien kansanvallan puolesta” puoluekanslian sanomalehdille lähetetyt kirjoitukset 1929, PR 84, KEPA, KA; ”Eduskunnan hajottamisen syyt” K. E. Linnan puhe 21.4.1929 Ylioppilastalolla Helsingissä, 22.4.1929 Helsingin Sanomat; ”Kansanvallan ja parlamentarismien puolesta” Selostusministeri K. E. Linnan Lahdessa 9.5.1929 pitämän esitelmän pääkohdista, 11.5.1929 Etelä-Suomen Sanomat; ”Valtiollinen tilanne herättää suurta mielenkiintoa” 29.4.1929, uutinen ja Kivimäen puhe edistysseuran esitelmätilaisuudesta, Turun Sanomat; 16.6.1929 Oskari Mantereen puhe Turussa, kansio 7, OsMA, KA; Ks. myös ”Kansan menestys ja valtion etu” Mantereen puhe Riihimäellä 28.4.1929, 4.5.1929 Etelä-Suomen Sanomat; ”Pääministeri Mantere puhunut Riihimäellä” 30.4.1929 Turun Sanomat;

vastaan, oli tiedossa, että suuri osa kansasta ei tulisi tätä selitystä ymmärtämään ja hyväksymään. Oulun piirikokouksessa todettiin pessimistisesti, että alueilla, joilla eletään inhimillisen elämän rajamailla, ei virkamieskysymystä tulisi ymmärtämään edistyspuolueen haluamalla tavalla. Käsitys maaseudulla oli, että virkamiehillä oli jo riittävä palkka.⁴⁹⁴ Yritys ratkaista virkamieskysymys oli jälleen yksi teko niiden joukkoon, joiden periaatteellista oikeutusta tavallisen kansan oli vaikea ymmärtää. Edistyspuoluelaisen politiikan tukeminen edellytti jälleen pitkälle menevää älyllistä valintaa, jonka varaan luottaminen oli itsessään älyllisesti hieman kyseenalainen ratkaisu.

Myös lehdistössä tilanne yritettiin luonnollisesti esittää edistyspuolueen kannalta parhaalla mahdollisella tavalla. Kansalta kysyttiin nyt mielipidettä parlamentarismin rämettyneisyyteen eikä suinkaan virkamieskysymykseen. *Turun Sanomat* vakuutti, että hallitus oli pelastanut eduskunnan ennenäkemättömältä nöyryytykseltä suostumalla hajotukseen, mikä esti uhkaavan lakon toteutumisen. Presidentti määräsi uudet vaalit antaakseen kansalle mahdollisuuden sanoa mielipiteensä siitä politiikanteon alhaisesta tasosta, joka hajotetussa eduskunnassa oli ollut vallalla. Presidentti ja hallitus olivat laittaneet kansan edun puolue-edun edelle. Jos äänestäjät nyt tästä hallitusta rankaisevat, niin se oli kansan oma asia. Myös *Länsi-Savo* katsoi, että hajotuksen syy oli eduskunnan kykenemättömyys parlamentarismen mukaisiin ratkaisuihin. Vaaleissa tulisi ratkaisemaan se, saataisiinko maahan aiempaa vastuuntuntoisempi ja asiallisempi eduskunta. Parlamentaarisen elämän rämettymisestä ja puoluetaktikoinnista oli nyt päästävä.⁴⁹⁵

Eduskunnan hajotus ja uudet vaalit eivät kuitenkaan ratkaisseet virkamieskysymystä, vaan se jäi edelleen jokavuotisten budjettikeskustelujen varaan. Jonkin verran helpotusta toi lama-aika, jolloin virkamiesten palkkojen reaalin ostovoima parantui. Lama-aika ja noussut oikeistoradikalismien aalto painoivat virkamieskysymyksen toisen luokan kysymykseksi tärkeämpien rinnalla. Toisaalta myöskään virkamiehistöön omat rivit eivät enää tässä vaiheessa olleet yhtenäiset. Jäsenistöön lakkointo oli laskenut ja ristiriitoja syntyi liiton palkkavaltuuskunnan ja hallituksen välille ja palkkavaltuuskunta erosi tehtävästään. Virkamiesten keskinäinen kiistely ei suinkaan edesauttanut muutoinkin vaikean asian ajamista eduskunnassa, vaan se jäi edelleen odottamaan ratkaisuaan.⁴⁹⁶

Niin aikalaiset kuin myöhemmätkin tulkinnat ovat usein viitanneet Mantereen hallitukseen eräänlaisena edistyspuoluelaisen paisuneen itsetunnon ja liberalistisen haihattelun ilmentymänä. Hallituksen muodostamisen taustalla oli epäilemättä katteetonta uskoa omiin kykyihin ja mahdollisuuksiin ratkaista tai edes jollain

⁴⁹⁴ Kansallisen Edistyspuolueen Oulun läänin eteläisen vaalipiirin piirikokous 28.4.1929, kansio 1, Kansallisen Edistyspuolueen Oulun läänin eteläisen vaalipiirin arkisto, OMA.

⁴⁹⁵ ”Eduskunnan hajotus toimeenpantiin virkamieslakon estämiseksi” 20.4.1929, kirjeenvaihtajalta, *Turun Sanomat*; ”Emme käsitä tasavallan presidentin menettelyä” 21.4.1929 *Turun Sanomat*; ”Virkamieslakon vaaran vakavuus” 23.4.1929 *Turun Sanomat*; ”Ollaanko uusien vaalien kynnyksellä?” 18.4.1929 *Länsi-Savo*; ”Mistä on tulevissa vaaleissa kysymys?” 27.4.1929 *Länsi-Savo*.

⁴⁹⁶ Laine 1989, 363-364.

tasolla hyötyä kiistanalaisesta virkamieskysymyksestä, mutta myös vilpittöntä tai ainakin periaatteellista pyrkimystä ratkaista haastava tilanne ja erityisesti ottaa kantaa eduskunnassa kiihtyneeseen puoluetaktikointiin; sellaiseen toimintaan, mihin kutistuneelta edistyspuolueelta ei enää kokonsa puolesta ollut mahdollisuutta.

Kaikesta huolimatta ”jatettava toimintaa, odottaen aikaa parempaa”

Edistyspuolueen vaalimenestys oli laskenut tasaisesti 1920-luvun aikana eikä lähteminen hallituspuolueena hajotusvaaleihin luvannut juuri parempaa. Edellisten vaalien tappio ja tippuminen pienpuoluekategoriaan oli yritetty juhlapuheissa kääntää aatteelliseksi voitoksi. Eheä ja aatteellisesti vireä pieni puolue saattoi olla huomattavasti suurta ja hetkellisten virtausten perässä juoksevaa aikaansaavempi ja toimintakykyisempi oli Ståhlberg todistellut edistyspuolueen kymmenvuotisjuhlassa joulukuussa 1928. Myös Lavonius korosti juhlapuheessaan, että edistyspuolueen edustama liberalismi, vapaamielisyys oli edelleen keskeisessä roolissa tasoittamassa tietä laajojen kansankerrosten sosiaaliselle nousulle ja talouselämän kehitykselle. Vapaamielisyys oli muuttunut edistysmielisyudeksi. Kevään 1929 puoluekokouksessa, jossa edistyspuolueelle hyväksyttiin vapaamielisyyden, edistysmielisyyden, eheytyksen ja kansanvallan teemoja noudatellut yleisohjelma, puheenjohtaja Linna vakuutti, että terävöittämällä ohjelmaansa olisi edistyspuolueen edelleen mahdollista kamppailla yleispuolueena luokkapuolueiden puristuksessa. Uutta ohjelmaa kuvailtiin uusvapaamieliseksi vanhan tiukan individualistisen, yksilön vapauteen perustuneen ohjelman vastakohtana.⁴⁹⁷

Puolueen koon kutistumisesta huolimatta edistyspuoluelainen identiteetti säilyi vahvana. Sen oli synnyttänyt sisällissodan ja valtiomuototaistelun avainkokemus ja siitä oli pidetty kiinni kynsin hampain jo aiemmin oikeisto-opposition kyseenalaistaessa sen oikeutuksen. Eheytyksipolitiikka satoi yhteen edistyspuoluelaisia toimijoita, ja ryhmäkoheesio ja jatkuvuus joutuivat vastakkain laskelmoitujen etujen kanssa. Identiteettipolitiikka ei korreloinut äänimäärien kanssa tai ollut enemmistöllä mitattavissa. Yhtenä ihmisarvon mittana oli yksilön moraalinen ja vastuullinen luonne, eikä tämä sallinut identiteetin vaihtamista kulloistenkin suhdanteiden mukaan.

Puoluetoimikunta käsitteli puoluesihteerin luonnostelemaa vaalistrategiaa jo 19. huhtikuuta eli samana päivä, kun hallitus oli kaatunut ja eduskunta hajotettu. Vaalitoimikunnan puheenjohtajana toiminut Toivola, joka oli jo aiemminkin yrit-

⁴⁹⁷ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous Kotkassa 6.-7.4.1929, PR 54, KEPA, KA; 16.12.1928 Puolueen periaatteiden merkitys. K. J. Ståhlbergin puhe Kansallisen Edistyspuolueen 10-vuotispäivän johdosta. Ståhlberg 1946, 9-12; Lavonius 1930a; ”Kansalaisten samanlainen oikeus” 13.5.1930 Etelä-Suomen Sanomat. Puoluekokouksessa valtuusto hyväksyi periaatteen, jonka mukaan eduskuntaryhmän jäseniä ei enää valittu puoluetoimikuntaan. Tästä syystä mm. puheenjohtajan nuija vaihtui kansanedustajana toimivalta Linnalta Tuomiojalle.

tänyt tuoda virkamieskysymyksen yhteydessä esille kysymystä parlamentarismien pelastamisesta, peräänkuulutti myös nyt parlamentarismien periaatteiden korostamista vaalitaistelussa. Cajander näki, että vaaliohjelmaan sopivia kysymyksiä olivat juuri parlamentarismi, pienviljelijäkysymys sekä taloudellisen elämän ja tuotannon kohottaminen. Myös suomalaiskansallista kysymystä esitettiin mukaan vaaliohjelmaan. Puheenjohtaja Linna totesi sen sopivan hyvin, sillä olihan juuri hajotettu eduskunta kieltäytynyt myöntämästä varoja juuri suomalaiskansallisen virkamiehien tukemiseksi.⁴⁹⁸

Kansanvalta oli luotu, mutta nyt katsottiin, kestäkö se. Edistyspuolue kysyikin valitsijoilta, että

”Voitteko usko, että kansanvalta kestää, vaikka se vajoaa taisteluksi mitättömistä ja toisarvoisista seikoista, vaikka sen toimivilta ryhmiltä puuttuu tahtoa ja kykyä suorittamaan suuria tehtäviä asiallisella pohjalla, vaikka valtiollinen järjestämis- ja luomistyö poljetaan puoluepelin jalkoihin? Uskotteko Te, että kansanvalta ei rappeudu, vaikka hallitusten keski-ikä on yhdeksän kuukautta ja ne tulevat ja menevät kuin kieverivieraat, alkaen jo ensimmäisinä päivinä ajatella, mihin kysymykseen on paras kaatua? (...) Matalan puoluepelin täytyy väistää rehellisen työn ja keskinäisen luottamuksen tieltä. (...) Kansanvalta on pelastettava sisäiseltä rappeutumiselta.”⁴⁹⁹

Vähemmän puoluepeliä peräänkuulutti myös puoluesihteerin Oksanen. Hän korosti, että eduskunnassa käsitellyissä usein korostui enemmän puoluetaktiikka kuin itse asia ja monesti rehellisyys jäi politiikan areenalla toisarvoiseksi. Virkamieskysymyksen ratkaisussa tärkeintä oli valtion etu, joka edellytti tehokkaampaa ja taloudellisempaa hallintoa. Virkakoneiston uudistaminen ja virastojen työtehon lisääminen oli kuitenkin mahdollista vain, mikäli virkamiesten palkkaus järjestettäisiin tyydyttävälle tasolle. Oli tasa-arvoisen kansansivistyksen ja kansavallan mukaista, että palkkakysymys järjestettäisiin.⁵⁰⁰

Edistyspuolue kävi siis puolustustaistelua kansan, kansanvallan ja parlamentaarisen demokratian puolesta työläisten ja talonpoikien kitsasta ja lyhytnäköistä talouspoliittista linjaa vastaan. Tällainen tulkinta oli edistysperspektiivistä katsoen täysin perusteltu, mutta edellytti jälleen äänestäjiltä pitkälle menevää poliittisten suhteiden ja suhdanteiden tuntemusta. Lähempänä äänestäjäkunnan todellista käsitystä asioiden tilasta oli todennäköisesti *Ilkan* näkemys Mantereen hallituksesta luokkaperiaatteiden ohjaamana sekä liberaalista puoluetaktiikasta notkeana ja mielipiteen vaihtelut sinne tänne sallivana asenteena.⁵⁰¹

⁴⁹⁸ Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan kokous 19.4.1929, PR 56, KEPA, KA.

⁴⁹⁹ Kansallisen Edistyspuolueen kutsu vaaleihin ks. esim. 22.6.1929 Kaleva.

⁵⁰⁰ ”Rehellisyyttä politiikkaankin” 28.6.1929 Kaleva; ”Valtion etu” 15.6.1929 Kaleva; ”Mistä on vaaleissa kysymys?” 21.4.1929 Helsingin Sanomat; ”Parlamentarismi terveeksi” 28.5.1929 Helsingin Sanomat;

⁵⁰¹ ”Edistyspuolueen itsetarkastelua puoluekokouksessa” 9.4.1929 Ilkka; ”Eduskunta hajalle!” 20.4.1929 Ilkka; ”Erinäisiä mietteitä vaalitulosten johdosta” 12.7.1929 Ilkka.

Vaalitaistelu osoitti jälleen myös puoluejohdon yleispoliittisten ja aatteellisten ja puolueen kenttäväen käytännönläheisempien näkemysten välisen eron. Puoluesihteri välitti puoluetoimikunnalle useiden piirijärjestöjen aiheet vaaliliittojen muodostamisesta kokoomuspuolueen kanssa. Tällaisia aikeita oli ympäri Suomen aina Viipurista Ouluun, Vaasasta Kuopioon ja Turusta Mikkeliin. Puoluetoimikunnassa yleisemmän tason antipatiat kokoomusta vastaan määrittivät kuitenkin suhtautumista. Rauhala vastusti jyrkästi kaikkia vaaliliittoja kokoomuksen kanssa. Toivola kertoi terveiset vaalitoimikunnasta, jossa myös oltiin vastustavalla kannalla vaaliliittoihin nähden. Hän kuitenkin totesi, että joissain piireissä liittoja ei kuitenkaan voitu välttää, mutta missään piirissä niitä ei tulisi kokoomukselle tarjota, ”joskin otetaan siltä taholta tulleet tarjoukset käsiteltäviksi”. Linna ja Hirsjärvi yhtyivät Toivolan näkemyksiin ja puoluetoimikunta päätti, että ”periaatteessa ei puolleta vaaliliittoihin yhtymistä, mutta että erinäisissä vaalipiireissä vireillä olevia vaaliliittohankkeita ei jyrkästi kielletä toimeenpanemasta, mikäli piirijärjestöt pitävät ne tarpeellisina toteuttaa”.⁵⁰²

Jos edistysjohto ei ollut halukas vaaliliittoihin, ei sitä *Uinon* mukaan ollut kokoomuskaan. Mantereen hallituksen epäonnistumiseen ei haluttu sitoutua, sillä edistyspuolueen pelättiin vetävän myös kokoomuksen kannatuksen alamaihin. Kokoomus pukeutui yhä selvemmin koko kansan yleispuolueen mantteliin ja pyrki irtautumaan hallituspolitiikasta kokoomuslaisista ammattiministeristään huolimatta.⁵⁰³

Myöskään muista vastustajista ei edistyspuolueella ollut hyvää sanottavaa. RKP oli taantunut pelkän kielipuolueen asteelle ja tavoitteli luokkaetuja itselleen vastakohtaisen äärimmäisen vasemmiston kanssa. Sosialidemokraatit tuomittiin hallitusvastuun pakoilusta ja Maalaisliitto taas oli niin pahoin hajaantunut ja aatteellisesti rämettynyt, ettei siitä voinut edes iloita. Edistyspuolueen osalta aikakautta kuvasi hyvin vaalien alla julkaistu iskulause: Vaaleissa turvattava kansanvallan v. 1919 saavuttama voitto.⁵⁰⁴ Vanha sotaratsu valjastettiin siis jälleen vaalivankkureiden eteen. Kansalla vaan valitettavasti oli hieman eri käsitys siitä, ketkä sen etuja nyt kymmenen vuotta myöhemmin todellisuudessa ajoivat tai ainakin lupasivat parhaiten ajaa.

Edistyspuolueessa eduskunnan hajotuksesta esitetyt varaukset ja ennustukset siitä, ketä vaalit hyödyttäisivät, kävivät toteen, kun vaalit toivat Maalaisliitolle jättimäestyksen ja kansa osoitti, mitä mieltä se oli virkamiehistön oikeutetuista vaati-

⁵⁰² Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan kokous 8.5.1929, PR 56, KEPA, KA.

⁵⁰³ Uino 1994, 592-593.

⁵⁰⁴ ”Ruotsalainen puolue” 29.5.1929 Turun Sanomat; ”Kokoomuksen Janus-kasvot” 31.5.1929 Turun Sanomat; ”Sosialistien 'emme voi' ” 7.6.1929 Turun Sanomat; ”Maalaisliitollakin omat huolensa” 14.6.1929 Turun Sanomat; ”Vapaamielinen politiikka. VI. Kansanvallan ainoa luotettava toteuttaja” 30.6.1929, Urho Toivola, Turun Sanomat; ”Maalaisliitto ja pienviljelijät” 6.6.1929 Länsi-Savo; ”Millaista hallituspolitiikkaa harrastatte?” 13.6.1929, pakina, Länsi-Savo; iskulause 29.6.1929 Turun Sanomat; ”Mikä on maalaisliiton kanta?” 3.5.1929 Helsingin Sanomat; ”Kokoomuksen asenne” 9.5.1929 Helsingin Sanomat.

muksista. Maalaisliitto sai kjahdeksan lisäpaikkaa ja ensimmäisen kerran historiassa joku muu kuin SDP nousi eduskunnan suurimmaksi puolueeksi. Suurimmat häviäjät olivat keskiluokan ja virkamiehistön etuja ajaneet edistyspuolue ja kokoomus. Kokoomus, joka oli yrittänyt vakuutella olleensa hallituksen ulkopuolella, menetti kuusi paikkaa. Edistyspuolue, joka jo edellisissä vaaleissa oli kutistunut pienpuolueeksi, kutistui edelleen ja menetti kolme paikkaa. *Suomen Sosialidemokraatin* Sasu Punanen totesikin ryhmän pienuutta alleviivaten, että edistyspuolueen ryhmä, joka tähän saakka oli mahtunut Packardiin, mahtui vaalien jälkeen Fordiin.⁵⁰⁵

SDP	59 (-1)
Maalaisliitto	60 (+8)
Kokoomus	28 (-6)
STPVL	23 (+3)
RKP	23 (-1)
Edistys	7 (-3)

Taulukko 5. Suomen virallinen tilasto. Vaalitulokset XXIX.

Kuten Maalaisliiton loistavasta vaalimenestyksestä saattaa päätellä, menetti edistyspuolue eniten kannatustaan juuri maaseudulla. Verrattuna edellisiin, vuoden 1927 vaaleihin, äänimäärä laski maaseudulla noin 22 %. Kaupungeissa äänimäärä pysyi ennallaan. Tämä kehitys entisestään vahvisti edistyspuolueen kaupunkilaista ja keskiluokkaista leimaa.

Mantereen hallituksen jäsenet olivat saaneet yhtä lukuun ottamatta äänestäjiltä synninpäästön, sillä Uno Brander oli ainoa vaaleissa ehdolla ollut ministeri, joka ei tullut valituksi. Kivimäki totesi, että hallituksessa oltiin kyllä oltu tietoisia siitä, että eduskunnan hajotusta palkkauskysymyksen takia oli taktisesti vaikea puolustaa, mutta että yleisten etujen vuoksi ei voitu muutakaan tehdä. Eihän puolue ollut ennenkään kaihtanut vaikeita kysymyksiä. Tulevaisuudenkuvissa puolue nähtiin kaupunkien vasemmistoporvareita yhdistävänä tekijänä, joka saisi kannatusta myös maaseudun vapaamielisten asukkaiden keskuudesta. Maaseudun äänestäjät olivat näissä vaaleissa vieroksuneet puolueen politiikkaa erityisesti virkamieskysymyksessä.⁵⁰⁶

Puoluejohto uskoi, että vaalitappio oli kärsitty liian suoran toiminnan vuoksi. Kansa ei tälläkään kertaa ollut ollut suostuteltavissa yhteisen hyvän teemoin. Yleinen linja liikkui liiaksi luokkapuolueiden vanavedessä ja Vennola uskoi, että edistyspuolueen kohtalona oli toistaiseksi pysyä pienpuolueena veljespuolueidensa tavoin. Vaikka kansainväliset esimerkit eivät antaneet odottaa tulevaisuudelta paljon, korosti Linna, että toimintaa tuli silti jatkaa vapaamielisten aatteiden

⁵⁰⁵ ”Mitä Sasulle kuuluu” 10.7.1929, pakina, Suomen Sosialidemokraatti.

⁵⁰⁶ Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokous 6.10.1929, PR 58, KEPA, KA; Tarponen 1955, 204-205.

puolesta eikä puolueen toiminnan lopettaminen ollut ajankohtaista. Hän ei nähnyt puolueen tilaa niin toivottamana kuin vaalien tulos antoi ymmärtää. Vastustajien harjoittama agitaatio tulisi ennemmin tai myöhemmin kostautumaan. Myös Mantere rohkaisi puoluetovereitaan todeten, että oli asetettava samalle kannalle kuin aiemminkin vastaavanlaisissa tilanteissa: jatkettava toimintaa odottaen aikaa parempaa. Puolueen toimintaa päätettiin jälleen jatkaa entisten periaatteiden mukaisesti.⁵⁰⁷

Edistyspuoluelaiset tekivät vaalitappioiden kärsimisestä lähes taidetta. Mikään tappio ei tuntunut olevan niin suuri, etteikö siitä olisi päästy yli kuitenkaan tekemättä mitään tilanteen parantamiseksi. Ulkomaisista esimerkeistä ja omista kokemuksista huolimatta usko omaan ohjelmaan oli vankkumaton tai ainakin rohkeus tai visio sen muuttamiseen puuttui lähes täysin.

Julkisuudessa esitettyjen ja sinne pääasiassa tarkoitettujen lausuntojen positiivinen tulevaisuudenuskoa luova henki ei kuitenkaan ollut kaikkialla vallalla. Kirjeessään Holstille Jaakko Kahma totesi, ettei edistyspuolue enää ollut mitään eikä siitä tulisi enää mitään. Se oli vain epämääräinen lisäke yksityisen sanomalehtiyrityksen ympärillä. Myös Tampereen edistysseura kritisoi valittua linjaa ja korosti, ettei maaseutu tahtonut Helsingistä johdettua taktiikkapolitiikkaa, vaan rehellistä, selväpiirteistä ohjelmaa, jollaisena nähtiin mm. kieli- ja kansallisuuspolitiikan selventäminen eikä suinkaan epämääräiseen kokonaisuuden etuun perustuneet virkamiehistön vaatimukset. *Helsingin Sanomatkin* totesi, että parlamentarismia rämettäneet luokkapuolueet olivat voittaneet eikä kansa tukenut hallituksen ajamaa politiikkaa.⁵⁰⁸

Turun Sanomat ja Toivola oli vastustanut eduskunnan hajotusta alusta lähtien, mutta taipunut puolustamaan sitä sen tapahduttua. Nyt vaalitappion jälkeen oli helppoa olla jälkiviisas. Vaalitappio oli lehden mukaan ankara isku niille, jotka ”valitsivat taistelun ajankohdan ja sen pohjan, jolla taistelu käytiin”. Näinä valitsijoina *Turun Sanomat* piti edistyspuolueen eduskuntaryhmää ja valinnan ajankohdantana sitä hetkeä, kun Mantereen hallitus oli muodostettu. Hallitus oli erehtynyt luulemaan, että järkisyillä perusteltu välttämättömyys näyttäisi siltä myös vaistojensa ohjaamien kansanjoukkojen silmissä. Heikommalle jäi se, joka uskoi, että ”talonpojan vaistoelämä olisi jo väistynyt älyllisen harkinnan tieltä”. Edistyspuolueen olisi pitänyt ymmärtää, ettei kansan vaistoja ja tunteita voinut politiikan kentillä sivuuttaa. Vaalitaistelu käytiin vallasta, ei edistyspuoluelaisen harhakuvitelman mukaan virkamiesten palkoista.⁵⁰⁹

⁵⁰⁷ Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan ja eduskuntaryhmän yhteiskokous 1.8.1929, PR 62, KEPA, KA.

⁵⁰⁸ 9.12.1929 Jaakko Kahma Rudolf Holstille, RHA, KAY 6019, KA; 28.10.1929 Tampereen Kansallisen Edistysseuran kokous, TKEA, KA; ”Vaalien tulokset” 10.7.1929 *Helsingin Sanomat*.

⁵⁰⁹ ”V. 1929 eduskuntavaalit. Tulosten tarkastelua ja eräistä johtopäätöksiä I. Talonpoika ja herra” 12.7.1929 *Turun Sanomat*.

Muiden puolueiden menestyksellä noudattamaan taktiikkapolitiikkaa oli nyt yritetty, mutta yritys oli epäonnistunut surkeasti. Valittu asia oli jo lähtökohtaisesti sellainen, ettei kansan syvien rivien kannatusta ollut sille saatavilla ja tällaisen taktiikan valinta oli jälleen edellyttänyt äänestäjiltä kykyä sellaisen älyllisen valinnan tekemiseen, jota se ei ollut kykenevä saati valmis tekemään.

Ne varaukset olivat toteutuneet, joita Mantereen hallituksen muodostaminen vain edistyspuolueen voimien varaan sekä eduskunnan hajottamista ja uusia vaaleja koskien oli tehty. Yritykseen oli lähdetty osin kenties hallitusnälkäisinä ja suurin toivein siitä, että ehkä virkamieskysymyksen ratkaisu olisi presidentin tuella mahdollinen tai että asian puolustaminen kääntyisi voitoksi. Tavoitteena oli myös kääntää sisäpolitiikan suuntaa jälleen liberaalipuolueen kannalta katsottuna positiivisempaan kokonaisuuden etua luokkaedun sijaan painottavaan suuntaan. Kenties se toisi vaali vaalilta kaupunkilaistuneelle edistyspuolueelle lisää kannatusta virkamiehien ja keskiluokan parista. Tilanearviot eivät kuitenkaan pitäneet. Kun kävi selväksi, ettei virkamieskysymystä Mantereen hallituksen aikana ratkaistaisi, iskivät tilanteen realiteetit myös edistyspuoluelaiden tajuntaan. Tiedossa oli, että hajotusvaalit tulisivat tuottamaan tappion, mutta valitulta linjalta ei ollut mahdollisuutta poiketa.

Pessimismiin vaipuneena pelastajan toivossa

Sisäpolitiikassa vallinnut luokkapuoluesuuntaus ja sen kaksissa peräkkäisissä vaaleissa saama vahvistus romuttivat tasaista tahtia edistyspuolueen arvojen ja periaatteiden mukaista näkemystä kansanvaltaisen demokratian ihanteista. Kansa palkitsi niitä, jotka edistysnäkemyksissä olivat suurimpia syyäitä parlamentarismien rappioon. Erityisesti Maalaisliiton siirtyminen tuottaja-agrarismien tielle kouraisi edistyspuoluetta syvältä. Ei pelkästään se, että puolue menetti osin oman riittäisyytensä vuoksi erityisesti vahvalla kannatusalueillaan Itä-Suomessa paikkajaan Maalaisliitolle, vaan myös se, että entinen keskustayhteistyökumppani oli nyt siirtynyt ajamaan menestyksekkäästi pelkästään oman kannattajakuntansa etuja unohtaen entiset kokonaisuuden etua ja kansallista eheytyä korostaneet tunnukset. Pienentyneen edistyspuolueen vaikutusmahdollisuudet olivat kiinni yhteistyömahdollisuuksista toisten puolueiden kanssa, joten Maalaisliiton etäännyminen ja edistysnäkökulmasta itsერიitoinen omantiensä kulkeminen oli ongelma. Entisen keskustakumppanin loitontuminen osui myös aikaan, jolloin kommunistien rooli sisäpolitiikassa oli jälleen vahvistunut. Realismi alkoi vallata alaa ja edistyspuoluelaiset kokivat, että kenties aatteellisen politiikan aika alkoi olla ohi, jos vielä halusi vaikuttaa politiikassa.

Maan edun nähtiin nyt vaativan koalitionhallitusta, jopa kaikkien puolueiden paitsi kommunistien yhteishallitusta. Asiaa pohtinut Lavonius painotti, että muissa koalitioissa kommunistit jäivät aina vaa'ankielen asemaan, mikä vaikeuttaisi vakaata

hallituspolitiikkaa. Kommunistien nousun ohella parlamentarismien arvon palauttaminen vaati nyt yhteistoimintaa. Myös Kivimäki korosti keskittymistä, ei vain puolueen, vaan koko kansan etuun, sillä maassa oltiin kulkemassa kohti vaikeita aikoja. Kommunistien rooli sisäpolitiikassa sekä tiuhaan vaihtuvat hallitukset nakersivat parlamentarismien arvovaltaa. Linna huomauttikin, ettei ajoittain esiin nouseva puhe diktatuurista ollut leikin asia. Siitä puhuttiin, koska kansa oli kyllästynyt epävakaiseen sisäpolitiikkaan ja äärivasemmiston uhitteluun.⁵¹⁰

Kehittyvän tilanteen vakavuudesta huolimatta edistyspuolueen vaikutusmahdollisuuksia ei nähty kovin merkittävänä. Puolueen puheenjohtaja Linna totesi, että valitettavasti nykyinen puolue-elämä ei suuressa määrin edistysmielisiä aatteita tuntunut kaipaavan. Elämä kulkisi kyllä eteenpäin ilman edistyspuoluettakin. Vaalitulokset olivat herättäneet vaalivoittajien taholla niin suuren ylimielisyyden tunteen, ettei edistyspuolueen kantaa asioihin edes haluttu tietää. Niin kauan kuin SDP, RKP ja kommunistit pitävät yhtä ja muodostavat enemmistön, ei edistyspuolueella olisi suurta merkitystä. Vasta jos kommunistit vetäytyvät syrjään, muuttuisi ryhmän asema ratkaisevasti, uskoi Linna. Toivolan mukaan pelkkä aatesuunnan hyväksyttävyyden ja perusteltavuuden ei taannut puolueelle olemassaolon oikeutta tai tuottanut automaattisesti tuloksia. Missään tapauksessa ei ollut annettava aihetta väitteelle, että edistyspuolue olisi vain kokoomuksen lisäke, totesi Keränen.⁵¹¹

Ulkoapäin katsoen edistyspuolueen luonnollisin yhteistyötaho olisi ollut kokoomus, jossa tunnettiin samansuuntaista huolta sisäpoliittisen tilanteen epäedullisesta kehityksestä. Tämä ei keskustayhteistyön ja vasemmiston kannatuksen varaan laskevan vasemmistorvarillisen linjan omaksuneelle edistyspuolueelle kuitenkaan ollut mahdollisuus. Katseiden kääntäminen oikeistoon olisi ollut juuri sellaista taktiikkapolitiikkaa ja linjattomuutta, josta muita niin ahkerasti syyteltiin.

Pientä toivoa laskettiin vaaleissa eduskuntaan nousseen pienviljelijäpuolueen varaan. Mahdollisuus löytää tukea vasemmistorvarilliselle poliitikalle pienviljelijöiden menestyksestä herätti toiveita. Vennola uskoi sen olevan osoitus vapaa-mielisen keskustan lisääntyvästä voimasta. Edistyspuolueen ja pienviljelijöiden kesken käytiin alustavia keskusteluja puolueiden yhdistämisestä Vapaamielisten ja pienviljelijäin puolueeksi. Hanke sai varovaista kannatusta, mutta sen hyödyllisyydestä esitettiin myös varauksia. Pienviljelijäpuolue oli vielä niin pieni tekijä, ettei yhdistymisestä kenties olisi vastaavaa hyötyä. Eljas Erkkö myös epäili pienviljelijöiden tavoittelevan edistyspuolueesta pelastajaa vaikeuksiin ajautuneelle lehti-hankkeelleen. Varaukset ilmeisesti kasvoivat lopulta hyötyjä suuremmiksi, sillä yhdistyminen jäi toteutumatta.⁵¹²

⁵¹⁰ Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan ja eduskuntaryhmän yhteiskokous 1.8.1929, PR 62, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokous 6.10.1929, PR 58, KEPA, KA; ”Yhteishallitus” 18.7.1929, W. A. L. Helsingin Sanomat; ”Maan etu ja puolueiden asema” 19.7.1929, W. A. L. Helsingin Sanomat; ”Yhteishallitus” 23.7.1929, W. A. L. Helsingin Sanomat.

⁵¹¹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokous 6.10.1929, PR 58, KEPA, KA.

⁵¹² Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokous 6.10.1929, PR 58, KEPA, KA; Kansallisen

Huolimatta kärsitystä vaalitappiosta ja pessimismin tunteesta omien vaikutusmahdollisuuksien suhteen ei edistyspuolue halunnut kategorisesti kieltäytyä osallistumasta hallitusneuvotteluihin, sillä olihan vaalitaistelussa painotettu juuri parlamentaarista vastuunkantoa. Mikäli puolueelle tarjottaisiin sen ohjelman mukaista yhteistyötä, oli siihen suhtauduttava vakavasti. Linna huomautti, että hallitusvastuu sitoisi kyllä käsiä, mutta eipä pienpuolueella oppositiosakaan ollut merkittäviä vaikutusmahdollisuuksia. Suotavana pidetty porvaripuolueiden yhteishallitus oli Vennolan mukaan kuitenkin riippuvainen siitä, olisivatko sosialidemokraatit halukkaita ottamaan parlamentaarista vastuuta. Ei SDP:tä automaattisesti voinut sulkea hallitusvastuun ulkopuolelle. Lavonius pyrki jälleen herättelemään keskustavasemmistoajatusta, mutta sille ei ollut vielääkään tilausta. Sunila totesi omassa ryhmässään, ettei Lavoniuksen linjaa voitu ajatella, koska SDP oli kieltäytynyt yhteistyöstä. Toisaalta hallitusyhteistyö tulisi riippumaan myös oikeiston kehityksestä. Oletus kuitenkin oli, ettei edistyspuolue tulisi lähiaikoina pyrkimään sisäpolitiikan johtoon. Edistyspuolueen osanottoa hallitukseen ei kuitenkaan tällä kertaa kaivattu, sillä Maalaisliitto halusi muodostaa jälleen yksinään hallituksen. Tällä kertaa se tosin tapahtui Kallion johdolla.⁵¹³

Mantereen hallituksen kärsimä arvovaltatappio, vaalikatastrofi ja orastanut oikeistoradikalismi johtivat keväällä 1930 pessimismin ja itsetutkiskelun huippuunsa. Puoluetoimikunta oli tietoinen tilinteon tarpeellisuudesta ja valmistautunut keskusteluun pyytämällä Mantereelta puoluekokoukseen alustuksen aiheeseen liittyen. Esityksen otsikko oli, ei enempää eikä vähempää, ”Edistyspuolueen entisyys ja tulevaisuus”. Mantereen esitys johdatteli kuulijansa käsiteltävien kysymysten äärelle hänen usein käyttämällään lainauksella Gustav Schmollerilta, jonka sanoin hän perusteli edistyspuolueen noudattamaan ohjelmaa ja toteuttamaa politiikkaa.

”Uudistuksen yleinen tarkoitus on selvä. Uudistus tarkoittaa ystävällisten suhteiden palauttamista yhteiskunnallisten luokkien välille, vääryyden poistamista tai lieventämistä, oikeudenmukaisemman varallisuuden jaon periaatteen toteuttamista, yhteiskunnallisen lainsäädännön luomista, joka edistää kehitystä ja kohottaa alempia ja keskiluokkia aineellisessa ja henkisessä suhteessa.”⁵¹⁴

Yhtenä tekijänä kannattajakunnan pienenemiseen Mantere näki puolueen noudattaman armahduspolitiikan, joka itsessään oli ollut kannatettavaa ja vienyt kansallisen eheytyksen projektia eteenpäin, mutta joka oli vieroittanut edistyspuolueesta kansalaisia, jotka eivät olleet oppineet ymmärtämään armahduspolitiikan välttämättömyyttä parlamentaarisen kansanvallan lujittamiselle ja luokkavastakohtien lieventämiselle. Kumouksellisuuden raja oli siirretty sosialidemokraattien

Edistyspuolueen puoluetoimikunnan ja eduskuntaryhmän yhteiskokous 14.11.1929, PR 62, KEPA, KA.

⁵¹³ Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan ja eduskuntaryhmän yhteiskokous 1.8.1929, PR 62, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokous 6.10.1929, PR 58, KEPA, KA; Relanderin päiväkirja II, 1968, 302-308; Maalaisliiton eduskuntaryhmän pöytäkirja 6.8.1929, KMA.

⁵¹⁴ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 3.-4.5.1930, PR 54, KEPA, KA.

vasemmalle puolen. Toistuneet vaalitappiot, epäonnistuneet poliittiset manööverit ja liiaksi vanhoihin meriitteihin nojannut ohjelma olivat johtaneet puolueen lamaannustilaan. Mantere kuitenkin päätyi siihen, että edistyspuolueen oli kannattajajoukkojen menetyksestä huolimatta pysyttävä valitulla periaatteellisella pohjalla ja mahdollisuuksien mukaan myös terävöittävä noita periaatteita, kuten lakiin perustuvaa parlamentaarista kansanvaltaa ja eheyttävää uudistuspolitiikkaa juuri vallitsevan sisäpoliittisen tilanteen vuoksi.⁵¹⁵

Osoituksena jo aiemminkin useasti todetusta heterogeenisyydestä ratkaisuvaihtoehdot kannatusalamäen ja yhteistyölinjausten suhteen erosivat edelleen merkittävästi. Toistuvat tappiot ja romahtanut kannatus eivät saanut edistyspuolueellaisia edelleenkaan yhtymään yhden linjan taakse. Lavoniuksen kaavailut yhteistyöstä SDP:n kanssa törmäsivät Tuomiojan kokoomusyhteistyötä esittäneeseen linjaan. Nikula sen sijaan katsoi, että taistelu olisi kohdistettava keskustaan ja vasemmistoon, sillä sieltä olisi helpoimmin saatavissa lisää kannatusta. Toisaalta yhtenä vaihtoehtona esitettiin edistyspuolueen lähteminen luokkapuoluelinjalle, joka oli Maalaisliitolle osoittautunut onnistuneeksi. Intressiedustuksen puolesta puhui voimakkaimmin Rauhala. Cajanderkin katsoi, että puolueen linja tulisi ennemmin muokata vastaamaan vapaamielisten mielialoja eikä pyrkiä perinteisesti haalimaan kannattajia puolueen keskuudessa laaditulle ohjelmalle.⁵¹⁶

Yhtenä keskeisenä syynä, joka söi puolueen kannatusta, oli edelleen sen sisäinen epäyhtenäisyys. Tämä oli todettu jo useita kertoja, mutta tekoja ei B-ryhmän eroamisen lisäksi ollut nähty. Puolueen tavoitteisiin ei toki jäsenten eroaminen kuulunut, mutta toive siitä, että kaikki olisivat omaksuneet yhtenäisen linjan puolueen ohjelman puitteissa, oli olemassa. Erilaisten näkemysten kirjo, joka oli vuonna 1919 antanut niin monille mahdollisuuden kannattaa puoluetta, oli kääntynyt liberaalipuolueille tyypillisesti itseään vastaan. Liberaalista aatetraditiosta ponnistavalle puolueelle kurin ja yksimielisyyden vaatimukset eivät kuitenkaan oikein istuneet, vaikka ristiriitojen toistuvasti todettiin syövän puolueen kannatusta. Puoluettahtoa ja yhtenäistunnetta peräänkuulutettiin, ja kurin puute huomioitiin heikentävänä tekijänä, mutta jouduttiin kuitenkin toteamaan, että erimielisyyksissä oma ajatus asetettiin aina puolueen edun yläpuolelle. Yksimielisyyttä tarvittaisiin, jos haluttaisiin menestyä.⁵¹⁷ Varsin oikeaan osuneesta tilanearvioista huolimatta ei mitään konkreettisia toimenpiteitä edelleenkaan esitetty. Valoisampi tulevaisuus vaatisi yhtenäisempää esiintymistä, mutta miten siihen päästäisiin, oli edelleen arvoitus.

⁵¹⁵ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 3.-4.5.1930, PR 54, KEPA, KA; Tarponen 1955, 205-206.

⁵¹⁶ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 3.-4.5.1930, PR 54, KEPA, KA; ”Suomen sosialidemokratian suuntakysymys” 17.2.1930, W. A. L. Helsingin Sanomat; A. K. Cajanderin puhe Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokouksessa 3.-4.5.1930, kansio 89, AKCK I, KA; 6.3.1930 Helsingin Kansallisen Edistysseuran vuosikokous, HKEA, KA; Rauhalan näkemyksistä jo 1920-luvun puolivälissä ks. esim. 7.5.1925 ja 7.3.1927 Helsingin Kansallisen Edistysseuran kokous, HKEA, KA.

⁵¹⁷ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 3.-4.5.1930, PR 54, KEPA, KA.

Edistyspuolueen tilannetta ei helpottanut sekään, että välit pää-äänenkannattajan ja puolueen kesken olivat merkittävästi kiristyneet. *Helsingin Sanomat* oli alusta lähtien pitänyt tietyn etäisyyden puolueeseen, mutta nuorsuomalaisten ja edistyspuolueen toiminnassa kiinteästi mukana olleen Eero Erkon kuolema vuonna 1927 käynnisti *Helsingin Sanomien* lopullisen, asteittaisen irtautumisen edistyspuolueesta.

Johtavaan asemaan noussut Eljas Erkki hankki yhdessä äitinsä Maissan kanssa määräysvallan lehdessä ja edistyspuolueen mahdollisuudet vaikuttaa lehden linjaan ja toimituspolitiikkaan heikkenivät. Päätoimittajana toiminut Tuomioja erosi lopulta vuonna 1931 protestina Mantereen syrjäyttämiseksi johtokunnasta. Edistyspuolueen näkökulmasta lehti luisui aiemmalta aatteelliselta ja poliittiselta linjalta enemmän liikeyritykseksi, mikä aiheutti suurimmat kiistat osapuolten välillä. Puolueen ja lehden välejä pyrittiin sovitteluun ja eduskuntaryhmä valitsi jopa Rytin, Kivimäen ja Ståhlbergin neuvottelemaan Maissi Erkon kanssa, sillä hänen uskottiin olevan avainasemassa *Helsingin Sanomien* asioista päätettäessä. Edistyspolitiikkojen ja Erkköjen näkemykset olivat kuitenkin hyvin kaukana toisistaan: Puolue halusi säilyttää määräysvallan lehden linjaan, kun taas Erkot katsoivat omistajina oikeudekseen johtaa lehteä enemmän liiketaloudellisten periaatteiden nojalla. Ratkaisuksi hahmoteltu neuvottelukunta jäi lopulta välimiehenä toimineen Tuomiojan kuoleman johdosta vain aikeeksi.⁵¹⁸ *Helsingin Sanomat* jatkoi edistyspuolueen äänenkannattajana, mutta useissa, erityisesti ulko- ja talouspoliittisissa kysymyksissä, se edusti puolueen virallisesta kannasta poikkeavaa linjaa. Lopullisesti lehden ja puolueen pesäero tapahtui vuonna 1943.

Edistyspuolueen tilanne ei siis 1930-luvulle tultaessa ollut helppo. Liberaalipuolueille tyypillinen eripuraisuus ja selkeän kannattajakunnan puute johti kannatuskäyrän jatkuvaan laskusuuntaan eikä edes puolueen tukijalaksi mielletty päälehti enää ollut kontrolloitavissa. Edistyspuoluelaiset olivat brittikollegoidensa kanssa samankaltaisessa tilanteessa, josta *Cook* on todennut, että toivottomassa tilanteessa puolue jatkoi eteenpäin, koska muutakaan suuntaa ei ollut tarjolla. Myös kokoomuspuolue oli samansuuntaisessa tilanteessa ja *Vares* onkin todennut, että puolueessa oltiin 1930-luvulle tultaessa epäsuotuisan sisäpoliittisen kehityksen myötä valmiita tarttumaan pelastajaan, jos sellainen jostain ilmestyisi.⁵¹⁹

Tämä sama toteamus voidaan hyvin liittää myös edistyspuolueeseen. Liberaalit ja konservatiivit olivat näkemyseroistaan huolimatta samassa veneessä mitä tuli kannatukseen ja aatteen yleiseen houkuttelevuuteen. Oikeistoradikalismien aika toikin molemmille pelastuksen, vaikka puolueet valitsivat vastakkaiset puolet demokratian kriisin aikana. Kun sisäpolitiikassa jälleen kuohui, kuten vuosikymmen aikaisemmin, oli edistyspuolueen laillisuuden ja kansanvallan tunnuksilla

⁵¹⁸ 24.2.1920 Eero Erkki Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallitukselle, kansio A1, Eero Erkon Helsingin Sanomiin liittyvä arkisto, PA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluetuomikunnan kokous 2.9.1930, PR 56, KEPA, KA; Zetterberg 2001; Manninen, Salokangas 2009, 85-96; Bläfield 2014, 77-97.

⁵¹⁹ Cook 1998, 120; Leiphart, Svåsand 1988, 317; Vares 2007, 13.

jälleen kysyntää. Puolueelle tarjoutui sen ulkopuolelta kadoksissa ollut olemassaolon tarkoitus ja tämä perinteisten edistysarvojen uusi tuleminen otettiin avosylin vastaan.

4. EDISTYS, EHEYTYMINEN JA DEMOKRATIAN KRIISI 1930–1933

4.1 LAILLISUUDEN PUOLESTA KUMOUSTA VASTAAN

Sisäpoliittisen tilanteen kärjistyminen ja ajautuminen kansanvaltaista ja demokraattista järjestelmää haastaneeksi liikehännäksi 1930-luvun taitteessa on nähtävä vuodesta 1918 alkaneen sisäisen prosessin loppunäytöksenä. Kommunisminvastaista liikehdintää ja lapuanliikettä ei voida irrottaa sisällissodan kontekstista tai valkoisen Suomen, etenkin suojeluskuntien, piirissä koetusta pettymyksestä sisäpoliittiseen kehitykseen. Mm. *Siltala* näkee lapuanliikkeen sisällissodan jälkinäytöksenä, jossa valkoisen Suomen ydinjoukko pyrki lopullisesti ”valkaisemaan” isänmaan. Liike ei alkanut järjestelmän ulkopuolisena protestina, vaan sen sisäisenä ryhtiliikkeenä. Se säilytti yleisporvarillisen hyväksyttävyytensä niin kauan kuin se pitäytyi kommunisminvastaisissa tunnuksissa ja ulkoisen uhan vastustamisessa. Tulkitessaan liikkeen sisäpoliittista taustaa *Siltala* korostaa, että lapuanliike asettuu ymmärrettävään perspektiiviin vain, jos muistetaan Suomen porvariston suojeluskuntalaitoksessa ruumiillistuneet odotukset vapaustaistelun väistämättömästä uusiutumisesta vihollisen vääjäämättä koottua voimansa. Lapuanliikettä tulkittaessa on politiikan rajat ulotettava parlamentaarisen kontekstin ulkopuolelle. Kuten *Roselius* on todennut, osalle kansasta vapaussota jatkui koko elämän.⁵²⁰

Osittain talouslaman siivittäminä kommunistit menestyivät vuosikymmenen lopun vaaleissa hyvin ja lisäsivät kannatustaan, mikä yhdistettynä poliittisen luonteen saaneeseen lakkoliikehdintään ja räikeään lehdistöpropagandaan johti kommunismin vastaisen mielialan lisääntymiseen. Myös suojeluskuntajärjestön sisällä koko 1920-luvun kytenyt tunne sisällissodan voiton muuttumisesta tappioksi vaaleanpunaisessa tasavallassa sekä järjestön jäsenten kohtaama työmaaterrori kanavoituivat voimakkaaksi kommunisminvastaiseksi lataukseksi.

Armeijan ja etenkin sen päällystön sisäisiä suhteita tutkinut Lasse *Laaksonen* on osoittanut, että myös puolustusvoimien epävarma uskollisuus suhteessa valtiovaltaan oli yksi aspekti oikeistoradikalismin ja lapuanliikkeen muodostumisessa ja menestymisessä. Sotilaalliseen käskyvaltaan tottunut ylempi upseeristo tunsu yle-

⁵²⁰ Siltala 1985, 32-35; Roselius 2010, 245.

sesti epäluuloa tasavaltalaista virkavaltaisuutta ja parlamentaarista menettelyä kohtaan, mikä lisäsi lapuanliikettä kohtaan tunnettua sympatiaa puolustusvoimien keskuudessa.⁵²¹

Yhä suurempi osa kansasta oli sitä mieltä, ettei kommunismin vastustamisessa enää riittänyt vapaamielinen reformipolitiikka. Tarvittiin myös kovennettua lainsäädäntöä. Sunilan hallitus pidätytti kommunisteja keväällä 1928 ja Mantereen hallitus otti kantaa kommunistien toimintaan kieltämällä ns. ”punaisen päivän” sodanvastaiset mielenosoitukset. Kivimäki perusteli kieltoa kapinan lietsunnan estämisellä ja vuoden 1918 esimerkillä. Oikeiston ”diktatuuripyrkimyksiin” oli kiinnitetty huomiota myös edistyspuolueen Oulun eteläisen vaalipiirin kokouksessa jo keväällä 1929. Vastuuta tilanteesta säilytettiin eduskunnalle, joka ei ollut sisäpoliittisen tilanteen tasalla. Kommunistien oli annettu liian kauan ärsyttää isänmaallista kansaa.⁵²²

Oikeistoradikalismien keulakuvaksi Suomessa nousi lapuanliike. Liikkeen alkuperäinen päämäärä oli kommunismin kitkeminen maasta, mutta sen saavutettua alkuperäiset tavoitteensa kommunistilakien myötä alkoi toimintaan ilmestyä ajankohdalle yleiseurooppalaisesti tyypillisiä piirteitä, kuten pyrkimys kaventaa poliittisten puolueiden ja eduskunnan valtaa, lakkauttaa myös sosialidemokraattinen puolue ja ajan mittaan siirtyä yleisestä äänioikeudesta korporatismiin suuntaan. Lapuanliikkeen alkuvaihe olikin mielialoiltaan hyvin erilainen kuin se jakso, joka kevästä 1930 lähtien yleisesti paremmin muistetaan. Liike saavutti aluksi itselleen aseman, jota yhdenkään porvaripoliitikon oli lähes mahdoton kiistää. Liikkeen tunnustettiin olevan periaatteessa oikeassa tiukassa antikommunismissaan. Se myös pitäytyi laillisuuden rajoissa talven 1929–30 ajan, sillä liikkeen piirissä uskottiin, että valtiovalta nyt heräteltynä hoitaa tilanteen toivotulla tavalla.⁵²³

Asenneilmaston jyrkkeneminen oli tosiasia, ja suoran toiminnan ensi askeleet nähtiin Lapualla kommunistinuorten haastejuhlilla. Pohjalaisten isäntien marraskuun lopulla 1929 keskeyttämät juhlat punapaitojen repimisineen on nähty oikeistoradikalismien lähtölaukauksena. Todellisuudessa punapaitojen repimiseen johtaneet tapahtumat olivat vain viimeinen lenkki pitkässä ketjussa. Aiemmin suunnitelmallisesti esimerkiksi Yhtymä Vientirauhan lakonmurtajien tai epäillyistä kommunisteista annettujen luotettavuuslausuntojen avulla toiminut kommunisminvastaisuus laajeni nyt hallitsemattomaksi kansanliikkeeksi.⁵²⁴ Laajasti hyväksytyt ulkoparlamentaarinen mielenilmaus levisi ja sai nopeasti kannatusta. Alkuun sen piiriin lukeutuikin koko porvarillinen rintama edistyspuolueen vasenta laitaa myöden.

⁵²¹ Laaksonen 2011, 96, 177-190.

⁵²² Kansallisen Edistyspuolueen Oulun läänin eteläisen vaalipiirin piirikokous 28.4.1929, kansio 1, Kansallisen Edistyspuolueen Oulun läänin eteläisen vaalipiirin arkisto, OMA; Meinander 1999, 76-77; Uola 2006a, 181-189; Kivimäki 1965, 54-55; Rantala 2010, 79-83.

⁵²³ Siltala 1985, 51-55; Vares 2007, 15-30; Uola 2006a, 191; Vares 1996, 419-420.

⁵²⁴ Selén 2001, 320-328.

Helsingin Sanomat piti kommunistien esiintymistä isänmaallisen mielenloukkauksena ja siten reaktiota ymmärrettävänä. *Turun Sanomat* ihmetteli, että Lapualla oli tyydytty vain paitojen repimiseen. *Keskisuomalainenkin* kehotti terveen järjen ja isänmaallisen mielen nimissä nousemaan kommunismia vastaan. Vennola katsoi, että vierasta valtaa palvelevien kommunistien haastejuhlat olivat suomalaisen talonpojan hännäämistä ja itsenäisyyden pilkkaamista. Kivimäki muistutti, ettei kommunistien toiminta ollut uusi ilmiö, vaan että jo Mantereen hallitus oli joutunut puuttumaan ääri vasemmiston toimiin, sillä kommunistit eivät olleet havahtuneet näkemään, mitä kello oli lyönyt. Hyväksyntä ulottui myös puoluekentän vasempaan laitaan. Sielläkään kaikki eivät pitäneet pahana sitä, että jotakin kommunistipoikasta oli ”riputettu”.⁵²⁵

Kommunisminvastaisuus oli luonteenomaista myös edistyspuoluelaisille huolimatta muutoin vasemmistoyhteistyöhön myönteisesti suhtautuneesta asenteesta. Kansanliikkeen lähtökohdat oli siis myös edistysnäkökulmasta helppoa hyväksyä. Alusta lähtien oli kuitenkin selvää, ettei edes oikeutettu kommunismin vastustaminen voinut perustua laittomuuksiin tai suoraan toimintaan.

Pelkästään lainsäädäntöön perustuvaan kommunismin kitkemiseen ei edistyspuolueessa uskottu. Sosiaaliliberaali perintö edellytti sisällyttämään keinovalikoimaan myös sosiaalipoliittisin toimenpitein tapahtuvan ääri vasemmistolaisuuden kasvupohjan kitkemisen. Harhaoppien ja typeryyden paras ja voimakkain vihollinen oli tieto ja valistus. Yhteiskunnalliset uudistukset olivat Kivimäen mukaan jääneet luokkapoliittikan jalkoihin. Oikeistoradikalismien aikana edistyspuolueelle ei siis muodostunut ongelmaksi itse lähtökohdan eli kommunismin vastaisuuden vaan sen saamisen muotojen hyväksyminen. Ulkoparlamentaarinen painostus, suoran toiminnan laittomuudet ja kansalaisoikeuksiin vaaditut rajoitukset olivat liberaaleille vaikeita niellä. Vennola korosti, että vaikka kommunismia oli ankarasti vastustettava, oli sen tapahduttava laillisesti, ja Suomen oli pysyttävä oikeusvaltiona. Kansanliikkeen huima suosio ja periaatteessa oikeassa -argumentin vastaan sanomattomuus tekivät kuitenkin suoran vastustusasenteen omaksumisen alkuun lähes mahdottomaksi.⁵²⁶

Laillisuuden painottamisen taustalta kuului Lapuan tapauksen innoittamien kansalaiskokousten voimakeinoja ja suoraa toimintaa kannattanut henki. Kentältä noussut huoli tilanteen ajautumisesta laittomuuksien tielle ei kuitenkaan vielä tässä vaiheessa saanut edistyspuoluetta irtautumaan porvaririntamasta ja tuomitsemaan laittomuuksia siinä mittakaavassa, missä se myöhemmin tulisi esiintymään. Kommunisminvastaisen toiminnan periaatteellinen oikeus ei ollut kansanliikkeen

⁵²⁵ VP 1929 II Vennola 1204-1207, Kivimäki 1209-1210; Perälä 1998, 72; ”Punaiset paidat” 28.11.1929 *Helsingin Sanomat*; ”Punainen paita” 3.12.1929 *Turun Sanomat*; ”Kansan tuomio Moskovan kätyreistä” 5.12.1929 *Länsi-Savo*; ”Päätäviin toimenpiteisiin” 28.11.1929 *Keskisuomalainen*; ”Kansan mielenilmaus kommunismia vastaan” 3.12.1929 *Keskisuomalainen*;

⁵²⁶ VP 1929 II Vennola 1204-1207, Kivimäki; ”Punainen paita” 3.12.1929 *Turun Sanomat*; ”Laillisuuden tietä” 10.12.1929 *Helsingin Sanomat*; ”Miten kommunismia on vastustettava?” 15.12.1929 *Helsingin Sanomat*; ”Asian positiivinen puoli” 28.12.1929 *Helsingin Sanomat*.

alkuvaiheessa kiellettävissä etenkin kun liikkeen kannattajiksi nousi nimekkäitä teollisuusmiehiä, porvaripoliitikkoja ja sen johtoon koeteltuja suojeluskuntamiehiä. *Selén* kuvaileekin ensimmäiseksi kommunisminvastaiseen toimintaan organisoitun järjestön Suomen Lukon olleen suojeluskuntahengen läpitunkema.⁵²⁷

Turun edistysseuran ja Urho Toivolan peräänkuuluttama tiukkasanainen laittomuudet tuomitseva julkilausuma ei saanut edistyspuolueen puoluetoimikunnassa kannatusta. Julkilausumalle ei koettu olevan tarvetta, sillä kaikki puolueet kommunisteja lukuun ottamatta olivat tuominneet laittomuudet. Ei kannattanut lähteä epätoivoiseen taisteluun tuulimyllyjä vastaan. Olihan vastaperustettu Suomen Lukkokin maltillisten voimien hallussa. Toivola ei kuitenkaan luovuttanut vaan varoitteli kansanliikkeen fasistisista piirteistä ja siitä, että kokoomuksesta näytti löytyvän tukea niille. *Turun Sanomista* ja päätoimittaja Toivolasta muodostuikin punainen vaate lapuanliikkeelle lehden jyrkän ja vastustavan kannan vuoksi. Toimituksessa saatiin tottua uhkauskirjeisiin, -soittoihin ja ”muilutustarjouksiin”, joita tosin ei koskaan pantu toimeen, vaikka toimituksen seinä ruiskutettiinkin punaiseksi joulukuussa 1930.⁵²⁸

Vaikka puoluetoimikunta ei vielä ollut valmis voimakkaaseen ulostuloon laillisuuden puolesta, otettiin kentältä kantautunut huoli laittomuuksien noususta tosisaan. Tähän vastattiin vetoamalla eduskunnassa laillisuuden ja kansanvallan puolesta. Puheenvuoron pitäjäksi valittu Mantere korosti edistyspuolueen ymmärtävän isänmaallisten kansalaisten kärsivällisyyden olevan lopussa, mutta siitä huolimatta olisi pitäydettävä laillisissa toimintamuodoissa. Lainsäädännön avulla tukahdutettava kommunismi veisi mukanaan myös pohjan fasistiselta vaaralta. Julkilausumaa ei vielä joulukuun 1929 kontekstissa pidetty mahdollisena ellei siihen yhtyisi muitakin puolueita. Yksin edistyspuolue ei lähtisi julistautumaan kansanliikkeen vastustajaksi. Mikäli tilanne kuitenkin kehittyisi siihen, että kansanliike alkaisi saada yhtä fasistisempia muotoja, harkittaisiin julkilausumaa uudestaan.⁵²⁹

Alkukeväästä 1930 tilanne näytti ainakin hetkellisesti rauhoittuvan. Uskottiin, että tilanne normalisoituisi eduskunnan hyväksytyä sosialidemokraattien myötävaikutuksella yhdistyslain muutosta koskeneen hallituksen esityksen. Eduskunta oli nyt näyttänyt, että se otti kansan parista nousseen huolen vakavasti. Kivimäki korosti kansanliikkeen neuvottelukokouksessa, ettei kokousten jatkamiselle ollut enää tarvetta. Valtiovalta hoitaisi tilanteen tästä eteenpäin. Lavonius loi uskoa tilanteen rauhoittumiseen ja palasi jo tässä vaiheessa suosittelemaan edistyspuolueelle yhteisten, erityisesti sosiaalipoliittisten ohjelmakohtien ajamista yhdessä SDP:n kanssa. Tämä olisi omansa nostamaan parlamentaarista elämää sitä kohdanneesta

⁵²⁷ Selén 2001, 330.

⁵²⁸ Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan kokous 18.12.1929, PR 56, KEPA, KA; Kalpa 1984, 231, 238; Vahtera 2005, 100-102.

⁵²⁹ VP 1929 II Mantere 1834-1836; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1929, MK B 11145, HYK; Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan kokous 18.12.1929, PR 56, KEPA, KA.

alennustilasta. Tanner palasi sosialidemokraattien johtoon SDP:n puoluekokouksessa ja uskaltautui toteamaan, että kansanvaltaisten puolueiden irtisanoutuminen kansanliikkeen toimintatavoista osoitti, että pahin kriisi oli ohi. Lapualaisten asia oli jäänyt vain kokoomuslaisten kannatettavaksi. Maltillisten, lähinnä maalaisliittolaisten porvaripoliitikkojen onnistui vielä tässä vaiheessa rauhoittaa kansanliikkeen kuumimpia tunteja, vaikka luottamus hallituksen kykyyn hoitaa tilanne olikin heikkenemässä.⁵³⁰

Usko tilanteen rauhoittumiseen ja kansanliikkeen todelliseen sopeutumiseen laillista tietä saavutettavan ratkaisun taakse ei vallinnut edistyspuolueessa ainakaan kautta linjan. Toivola ja *Turun Sanomat* ei uskonut kansanliikkeen kansanvallan vastaisten tavoitteiden tai äänenpainojen lientymiseen, vaan varoitteli edelleen fasististen aatteiden leviämisestä epäillen, että niiden todellisena kohteena ei ollut vain kommunismi vaan myös kansanvallan vastustaminen. Kritiikin terävin kärki kohdistettiin kokoomukseen, jonka katsottiin antaneen pirulle pikkusormensa lähtiessään kannattamaan kansanvallan vastaisia pyrintöjä. Puolueelta vaadittiin selkärankaa. Jos kerran oli omaksuttu kansanvaltaiset periaatteet, ei niistä voinut sopivan tilanteen tullen luopua. Myös *Helsingin Sanomat* pisti ikäväkseen merkille kansanliikkeen piiristä kuuluneet lukuisat, todella fasistihenkiset lausunnot, joissa vannottiin Lapuan lain oikeutusta.⁵³¹

Toivo tilanteen rauhoittumisesta hiipui lopullisesti Kallion hallituksen painovapaus- ja rikoslain uudistuksiin tähänneen esityksen tultua lopullisesti hylätyksi vasemmiston ja RKP:n äänillä maaliskuussa 1930. Tämä antoi kansanliikkeelle pontta tarttua omavaltaisesti hillitsemään kommunistista agitaatiota mm. kirjapainoihin kohdistunein iskuin. Lapuan laki eli käsitys kommunismin vastustamisen oikeutuksesta, vaikka sen toimet olisivat ristiriidassa valtakunnan lain kanssa, voitti alaa. Maltillisten voimien johtaman Suomen Lukon aika oli ohitse ja juhanuksen alla 1930 Vihtori Kosolan johdolla perustettu lapuanliikkeen valtuuskunta oli jyrkempien miesten hallussa. Suojeluskunnan sisäisissä kiistoissa 1920-luvun alkupuolella voittaneet maltilliset oli jätetty rannalle ja valtuuskunnassa kuuluivat jyrkemmän siiven äänet.⁵³²

Yhä vahvemaksi käynyt käsitys hallitusvallan heikkoudesta hoitaa tilannetta sai myös edistyspuolueen toimimaan. Edistyspuolue irtisanoutui muista kuin laillista tietä saavutettavista kommunismin vastaisista tavoitteista puoluevaltuuston julkilausumalla maaliskuussa 1930. Nyt oli tehty irtiotto siihen suuntaan, jota Toivola

⁵³⁰ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1929, MK B 11145, HYK; Vares 2007, 25; Hakalehto 1973, 103-105; Meinander 1999, 80-81; Lavonius 1930b.

⁵³¹ ”Ei mitään kaksinaamaisuutta” 8.1.1930 *Turun Sanomat*; ”Kansanvallan yhteinen rintama” 7.2.1930 *Turun Sanomat*; ”Piru ja pikkusormi” 11.2.1930 *Turun Sanomat*; ”Selkäranka” 16.3.1930 *Turun Sanomat*; ”Lapuan kokous ja laillinen kansanvalta” 18.3.1930 *Helsingin Sanomat*; ”Laillisuustajunta ja äärimmäisyssuunnat” 21.3.1930 *Helsingin Sanomat*; Meinander 1999, 81; Perälä 1998, 76.

⁵³² Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan toimintakertomus 1930-31, MK B 12878, HYK; Uola 2006a, 194-196; Blomstedt 1969, 471-472; Selén 2001, 330-331.

ja Rauhala olivat syksyn puoluevaltuustossa jo vaatineet. Tässäkään yhteydessä ei kuitenkaan irtisanouduttu kansanliikkeen periaatteellisen oikeutuksen tukemisesta, vaikka kommunismin vastustamisen ohella viitattiin myös mahdollisesti muilta tahoilta tulevan uhan torjumiseen.

”Lujasti vakuutettuna siitä, että kansanvaltainen valtiojärjestyksemme puutteistaan huolimatta antaa kansamme kaikinpuoliselle kehitykselle parhaat takeet, Kansallisen Edistyspuolueen valtuuskunta katsoo, että, samalla kuin kommunistista kiihotustyötä on kaikin laillisin keinoin päättäväisesti vastustettava, on myös muulta taholta esiintyvät, valtiojärjestystämme loukkaavat mielenilmaukset ja lainvastaiset teot ankarasti tuomittava.”⁵³³

Tunne siitä, että tilanne olisi hallinnassa, oli haihtunut. Hiitonen valitti Holstille, että Lavoniuksen ja eräiden muiden edistysmielisten piirien suunnittelema vastamielenilmaus oli kuivunut kokoon. Kukaan ei enää voinut tai jaksanut harrastaa henkis-aatteellisia asioita tässä sorretun sivistyssäädyn taantuvassa maassa.⁵³⁴

Edistyspuolueelle tärkeä laillisuustraditio, kansanvaltainen tasavalta sekä oikeusvaltio kyseenalaistettiin nyt ulkoparlamentaarisin voimin ja tuntui, että hallitusvalta oli kykenemätön vastaamaan sille heitettyyn haasteeseen. Vuonna 1919 kytemään jäänyt perustuslaillinen kompromissi kohtasi nyt todellisen haasteensa porvarillisen kentän oikean laidan reaktiossa. Maltillisen keskustalaisuuden ja stählbergiläisen⁵³⁵, lapualaiset kokonaan torjuvan linjan kyky estää maata ajautumasta yhä syvemmälle sisäpoliittiseen kriisiin oli kyseenalaistettu. Laajalle oli levinnyt usko, että kokoomusjohtoinen hallitus olisi ainoa, joka voisi tyyntyttää lapualaisten mieliä. Paasikivikin kirjoitti kesäkuun alussa päiväkirjaansa seuraavasti: ”Waasan-Lapuan tapaukset! Ei ole tullut tuloksia ”ehyttämisestä”.”⁵³⁶

Vallan antaminen kokoomukselle oli edistysnäkemyksissä tavallaan huonoista vaihtoehdoista se parempi. Vaikka kokoomus oli ottanut kansanliikkeen edistysnäkökulmasta katsottuna hieman liian avosylin vastaan, oli tilanne silti huomattavasti parempi ratkaista parlamentaarisen järjestelmän sisällä toimivan kokoomuksen avulla kuin ulkoparlamentaarisin voimin. *Vares* on todennut, että kokoomuslaisia olivat nyt asettamassa valta-asemaan myös ne, jotka eivät olleet halunneet heitä normaalioloissa johtoasemiin eivätkä aina edes yhteistyökumppaneiksi. Kokoomusta olivat hallituksen johtoon nostamassa muun muassa Stählberg, Cajander ja Lavonius, kaikki edistyspuolueen vasemman laidan edustajia ja perinteisesti oikeistoyhteistyön vastustajia. Edistyspuoluelaisessa ajattelussa taustalla oli myös ajatus siitä, että kokoomuksen oli nyt hoidettava tilanne, koska se oli äärimmäisen myönteisellä suhtautumisellaan nostattanut lapualaisten kannatusta ja itsetuntoa.

⁵³³ ”Edistyspuolueen valtuusto tuomitsee Vaasan ilkityön” 31.3.1930 Helsingin Sanomat; julkilausuma lehdestä, sillä kokouksesta ei ole säilynyt pöytäkirjoja.

⁵³⁴ 12.4.1930 Ensio Hiitonen Rudolf Holstille, RHA, KAY 6003, KA; Perälä 1998, 99.

⁵³⁵ Stählberg oli kesäkuussa 1930 kirjoittanut Helsingin Sanomiin artikkelin ”Laittomuusko vai laillinen järjestys?” jossa hän peräänkuulutti, että kaiken kommunismin vastaisen toiminnan oli tapahduttava laillista tietä, ei lakia rikkomalla. Blomstedt 1969, 472.

⁵³⁶ Paasikivi 2000, merkintä 11.6.1930.

Lavoniuksen mielestä sen puolueen tuli hallita, kenen joukot olivat heikoimmin hallittavissa.⁵³⁷

Periaatteessa oikeassa -argumentin vastaansanomattomuus

Katseltaessa jälkikäteen oikeistoradikalismien ja lapuanliikkeen vuosia ne muistetaan usein juuri kevään ja alkukesän 1930 tapahtumien valossa. Silloin kansanliike oli voimansa tunnossa ja siitä tuli tekijä, joka uhkasi laillista hallitusvaltaa. Nähtiin kyyditysten kiihkeimmät päivät ja Lapuan kokous päätti Helsinkiin tehtävästä marssista. Hallitus oli muuttunut proaktiivisesta reaktiiviseksi ja Lapuan laki tuntui voittavan vastaansanomattomasti alaa. Poliittiselle oikeistolle oli koittanut se momentum, jota se oli pitkään odottanut. Lapualaiset olivat ainakin hetkeksi voittaneet puolelleen periaatteessa oikeassa -argumentin. Kommunismien eliminointia oli edes edistyspuoluealaisen valkoiseen Suomeen lukeutuvan vaikea olla tunnustamatta periaatteessa oikeutetuksi.⁵³⁸

Edistyspuolueelle tilanne oli hankala, sillä kansanliikkeen omaksumat toimintamuodot edustivat kaikkea sitä, mitä perinteisesti oli vastustettu ja kaiken kukkuraksi tälle toiminnalle löytyi ymmärtäjiä eduskunnan enemmistöä ja valtiopäämiestä myöden. Oli ajautettu siihen pisteeseen, ettei kansanliikkeen ja sen kannattajien vaatimuksia voitu lakaista maton alle puhtaasti laillisuuteen vetoavien argumenttien perusteella. Kansanliikkeellä uskottiin olevan niin paljon kannatusta, että sen vaatimuksiin oli pakko suostua yhteiskuntarauhan säilyttämiseksi.

Kesästä ja syksystä 1930 tuli edistyspuolueelle katkeransuloinen: Koko olemassaolonsa ajan kokonaisuuden etua korostanut puolue joutui nyt kokonaisuutta silmällä pitäen tinkimään omista periaatteistaan, jotta uhkaavasta tilanteesta selvitäisiin. Edistyspuolue taipui Svinhufvudin hallitukseen, kommunistilakien hyväksymiseen ja vaalitaisteluun porvarillisen rintaman osana reaalipoliittisista syistä, vaikka se painostuksen alla liberaalipuolueen sydäntä kouraisi. Toisaalta tämä joustavuus palkittiin maltillisella vaalimenestyksellä. Erityisesti talouslama pakotti liberaalit myös muualla taipumaan muissa oloissa mahdottomilta kuulostaneisiin koalitionhallituksiin, kuten Britanniassa Labourin johtamaan koalitioon 1931.⁵³⁹

Vuoden 1919 perustuslailliseen kompromissiin pettyneet olivat nyt nousseet demokratian puolustajina aallonharjalle. Kommunismien vastustaminen tarjosi katkeroituneille mielille mahdollisuuden korjata 11 vuoden takaiset virheet. Eduskunta oli huhtikuussa päättänyt istuntokautensa, mutta tilanteen kehitys sai muutkin kuin kansanliikkeen kannattajat toivomaan ylimääräistä istuntokautta.

⁵³⁷ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän ja puoluetoimikunnan kokous 27.6.1930, PR 62, KEPÄ, KA; Vares 2007, 32-33; Polvinen 1992, 142-145.

⁵³⁸ Vares 2007, 28-30.

⁵³⁹ Cook 1998, 115-117. Ruotsissa osa liberaaleista pyrki 1930-luvun alussa aktiivisesti porvarihallitukseen vasemmistoporvarillisen linjan sijasta. Johanson 1980, 301-331.

Pohjanmaalta noussut ulkoparlamentaarinen painotus voimistui ja pääministeri Kallio taipui lapuanliikkeen edessä. Edistyspuoluelainen Vaasan läänin maaherra Bruno Sarlin erotettiin, mutta maakunta ei kuitenkaan rauhoittunut ja vaatimukset hallituspohjan laajentamisesta lisääntyivät kautta linjan. Vaikka Kallion hallituksella oli eduskunnan kannatus takanaan, sai pääministeri presidentiltä ohjeeksi antaa tilaa puolueista riippumattomalle hallitukselle.⁵⁴⁰

Hallituspohjan laajentaminen

Edistyspuolueessa hallituspohjan laajentamisen välttämättömyys oli todettu jo toukokuun puoluekokouksessa. Kallion hallitus oli maalaisliittolainen vähemmistöhallitus ja sen vaihtamista laajempaan pohjaan pidettiin tarpeellisena. Koalitiiohallitus oli tärkeä sisäpoliittisen tilanteen vakauttamiseksi, sillä horjuva hallituspoliittikka loi tyytymättömyyttä kansanvaltaan. Edistysnäkemyksissä vain viisaalla sisäpolitiikalla voitiin päästä tuloksiin kommunisminvastaisessa taistelussa. Tiettyä liberaali-idealismia osoitti se, että kansanvaltaisella keskustavasemmistokoalitiolla oli vielä tässä vaiheessa kannatusta edistyspuolueessa. Sosialidemokraattien osallistumisella hallitukseen ja kommunistilakien ratkaisuun uskottiin voitavan välttää eduskunnan hajotus ja uudet vaalit. Tilanteen kehittyessä kävi kuitenkin selväksi, ettei sosialidemokraattien mukaan ottaminen tai vielä tärkeämpänä kokoomuksen pois jättäminen tullut kyseeseen.⁵⁴¹

Mantere korosti, että yhteishallitukseen oli pyrittävä, vaikka uuden hallituksen muodostamista ilman istuvan hallituksen suostumusta ei pidettykään mahdollisena. Kivimäki oli luottavainen ja uskoi Kallion tiukassa tilanteessa taipuvan. Linna sen sijaan oli pessimisti eikä uskonut Maalaisliiton suostuvan tai toisaalta kokoomuksen haluavan hallitukseen. Hän ei ylipäätään uskonut uuden hallituksen ratkaisevan mitään, vaan että edessä olisivat vaalit joka tapauksessa. Yleinen näkemys edistysjohdossa oli, että kokoomus halusi vaalivoiton toivossa uusia vaaleja. Siitä, ratkaisisivatko uudet vaalit tilanteen parempaan vain huonompaan suuntaan, ei oltu varmoja. Lavonius uskoi, että vaalit eivät toisi porvareille määränemmistöä vaan korkeintaan diktatuurin lähemmäs. Kivimäkikään ei uskonut vaalien parantavan tilannetta, sillä uhkana oli, että niistä muodostuisi hulinavaalit.⁵⁴²

⁵⁴⁰ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1930, MK B 11146, HYK; Uola 2006a, 200-201; Mylly 1989, 261.

⁵⁴¹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 3.-4.5.1930, PR 54 ja konseptit PR 63, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän ja puoluetoimikunnan kokous 27.6.1930, PR 62, KEPA, KA; Paasikivi 2000, merkintä 21.6.1930; Tanner 1966, 114, 118, 123; 4.5.1930 T. M. Kivimäen poliittinen katsaus, Helsingin Sanomat; Kiertoartikkeli ”Kansanvaltaisten ainesten hallituskokoomus” 12.4.1930 Etelä-Suomen Sanomat ja 10.4.1930 Etelä-Saimaa; Samoilla linjoilla myös 8.4.1930 Turun Sanomat ja 16.4.1930 Helsingin Sanomat.

⁵⁴² Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän ja puoluetoimikunnan kokous 27.6.1930, PR 62, KEPA, KA; Ks. myös Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokous 1.7.1930 ja eduskuntaryhmän neuvottelukokous 1.7.1930 Vennolan muistiinpanot, kansio 18, JHVK, KA; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1930 II, MK B 11146, HYK;

Esitetyistä varauksista huolimatta edistyspuolue päätti kuitenkin asettua Kivimäen ja Lavoniuksen kautta neuvotteluyhteyteen Maalaisliiton ja kokoomuksen kanssa, sillä laajapohjaista hallitusta katsottiin tarvittavan, ei pelkästään sisäpoliittisen tilanteen, vaan myös talouden kannalta. Cajander nosti esiin tilanteen taloudelliset aspektit ja peräänkuulutti järjestyksen palauttamista ja lujaa hallitusvaltaa, jotta taloudellinen tilanne saataisiin hallintaan ja uusi hallitus muodostettua nykyisen myötävaikutuksella.⁵⁴³

Myös edistyslehdistö tuki laajapohjaisen hallituksen muodostamista. *Turun Sanomien* kaavailuissa laajempaan hallituspohjaan kuuluivat alkujaan myös sosialidemokraatit, joiden se uskoi viimeistään nyt kypsyneen huomaamaan, että syrjästä katselu ei enää auttanut. Maa oli *Helsingin Sanomien* mukaan ajautunut niin huolestuttavaan tilanteeseen, että oli ymmärrettävää ja oikein, että hallitusvastuu pyrittiin jakamaan useammille kuin yksille harteille. Tarvittaisiin ainakin kaikkien porvaripuolueiden hallitus, joka pystyisi palauttamaan järkkyneen laillisen järjestyksen maahan. Myös *Kaleva* kannatti maan parhaista voimista kootun ns. ”suuren hallituksen” muodostamista selvittämään tilanne, johon puoluetaktikka vähemmistöhallituksineen oli vienyt.⁵⁴⁴ Pontta hallituspohjan laajentamiselle antoivat vallankaappaushuhut. Päätoimittajia lähestynyt Eljas Erkko varoitteli kirjeessään oikeistokaappauksen mahdollisuudesta ja yritti varsin raflaavasti herätellä kenttää toimintaan.⁵⁴⁵

Edistyspuolueen virallinen linja suhteessa kansanliikkeeseen oli ollut pidättyvä ja enenevässä määrin laillisuutta korostava. Laillisuutta korostettiin ja liikkeen saamat toimintamuodot kyseenalaistettiin, mutta varsinaista irtautumista sen periaatteita kannattavasta porvaririntamasta ei tehty. Suhtautuminen kansanliikkeen edesottamuksiin ei kuitenkaan ollut kautta linjan niin torjuvaa kuin puolueen virallinen linja antoi olettaa. Vaikka Mantere oli todennut jo aiemmin, että kansanliikkeellä oli oma eettinen pohjansa kommunistien tultua jopa korkeimmassa oikeudessa tuomituiksi, ei puoluejohdon pidättyvä kanta tyydyttänyt kaikkia. Puoluejohdon kuulunut Vennola ymmärsi näkyvimmistä poliitikoista pisimmälle kansanliikkeen tarkoitusperiä. Hän piti välttämättömänä, että eduskunta ymmärtäisi kansanpsykettä ja tekisi sen mukaiset lakiuudistukset. Kansalaisvapauksia oli syytä nykyoloissa kiristää. Kansanliike ei Vennolan näkemyksissä ollut puoluepoliittinen, vaan se oli syntynyt kansan tahdosta ja sillä oli vakava pohja.⁵⁴⁶

⁵⁴³ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän ja puoluetoimikunnan kokous 27.6.1930, PR 62, KEPÄ, KA; Eduskuntaryhmän neuvottelukokous 1.7.1930 Vennolan muistiinpanot, kansio 18, JHVK, KA.

⁵⁴⁴ ”Vaasan tapausten opetuksia” 7.6.1930 *Turun Sanomat*; ”Mitä on tehtävä” 21.6.1930 *Turun Sanomat*; ”Hallituskysymys” 29.6.1930 *Helsingin Sanomat*; ”Hallituksen ero” 4.7.1930 *Kaleva*.

⁵⁴⁵ Eljas Erkko Jussi Oksalle 18.6.1930, kansio 1, Kansallisen Edistyspuolueen Oulun läänin eteläisen vaalipiirin arkisto, OMA.

⁵⁴⁶ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän ja puoluetoimikunnan kokous 27.6.1930, PR 62, KEPÄ, KA; Eduskuntaryhmän neuvottelukokous 1.7.1930 Vennolan muistiinpanot, kansio 18, JHVK, KA.

Vennola oli aiemminkin ollut puoluejohdosta se, joka oli halukkaimmin suhtautunut yhteistyöhön esimerkiksi kokoomuksen kanssa. Nyt hän oli edistyspuoluelaisista se, joka herkimällä korvalla ymmärsi kansanliikkeen tuntoja, mikä näkemys ei jäänyt muiltakaan huomioimatta. Vennolasta tuli ainoa edistysministeri Svinhufvudin porvarikoalitioon, sillä siihen osallistuminen edellytti pidemmälle menevää ymmärrystä kuin mihin muut edistyspoliitikot olivat valmiita taipumaan.

Vennola ei kuitenkaan jäänyt näkemyksineen täysin yksin. Samoin kuin aiemmin oikeisto-opposition aikoina myös nyt edistyspuolueen oikeistolaisimmat kannattajat tulivat maaseudulta. Jo puoluekokouksessa oli kuultu kansanliikettä puoltavia lausuntoja ja myös piiritasolla kansanliikkeelle löytyi pitkälle menevää ymmärrystä, vaikkei suoranaisia laittomuuksia hyväksytytkään. Kentällä edistyspuolueen toivottiin yhtenäisemmin tukevan kansanliikkeen pyrkimyksiä ja jopa eduskunnan painostusta pidettiin osin hyväksyttävänä. Puoluevaltuustossa Hagelberg korosti, ettei enää ollut kysymys teoreettisen vapaamielisyyden periaatteista, viitaten laillisuuden ja kansanvallan periaatteisiin, vaan yleisen puhdistuksen aikaansaamisesta. Syypäitä tilanteeseen olivat eduskunta ja hallitus, jotka leväperäisellä toiminnallaan suhteessa ”roistoihin ja ryöväreihin siis ollen kommunisteihin” olivat saaneet ryöpyn syntymään. Karjalaisten edistysmielisten mielestä lapualaisliike oli ainoastaan kommunisminvastainen, ei fasistinen. Edistyspuolueen toivottiinkin kannattavan kansanliikkeen henkeä.⁵⁴⁷

Tyynnytelläkseen kentän tuntoja Mantere korosti edistyspuolueen tunnustavan, että tilanteen taustalla vaikutti hallitusten heikko parlamentaarinen asema ja sen edistämä kansanvallan arvon laskeminen. Mietoja tyynnyttelyä pidemmälle ei edistyspuolueen ymmärrys kansanliikettä kohtaan kuitenkaan edes suljettujen ovien takana yltänyt. Vaikka oltiin valmiita tukemaan oman katsomuksen kannalta hankaliakin toimia tilanteen rauhoittamiseksi, ei edistyspuolue varauksetta kannattanut kansanliikettä. Oksanen painotti, etteivät kaikki tilapäiskokoukset edustaneet koko kansaa, joten liikehdinnän oikeuttaminen koko kansan tahdolla oli perustetonta. Joukkojen hallitsemattomuus saattaisi johtaa täydelliseen anarkiaan, varoiteli Linna. Lavoniuskin korosti, että nyt ei saanut taipua tai ulkoparlamentaarisille vaatimuksille ei tulisi loppua. Konsensuksen hengessä Mantere totesi kokouksen päätyneen kuitenkin täydelliseen yksimielisyyteen: Edistyspuolueella oli suurena tehtävänään oikeusjärjestyksen ja kansanvallan vakauttaminen.⁵⁴⁸

Puoluevaltuuston hyväksymä julkilausuma noudatteli varovaisen tuomitsevaa linjaa. Siinä näkyi jo erityisesti tulevassa vaalitaistelussa korostuva lähes konservatiivinen retoriikka olemassa olevan ja isiltä perityn järjestyksen puolustamisesta. Kun vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä oli noussut haastamaan sellainen kansanosa,

⁵⁴⁷ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän ja puoluetuomikunnan kokous 27.6.1930, PR 62, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokous 30.6.1930, PR 56, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 3.-4.5.1930, PR 54, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen Oulun läänin eteläisen ja pohjoisen vaalipiirin yhteiskokous 27.6.1930, kansio 1, Kansallisen Edistyspuolueen Oulun läänin eteläisen vaalipiirin arkisto, OMA.

⁵⁴⁸ Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokous 30.6.1930, PR 56, KEPA, KA.

jonka oli jo luultu, vaikkakin katkerina, omaksuneen olemassa olevan järjestelmän, jäi liberaali edistysretoriikka taka-alalle. Sen tilalle nostettiin nopeasti vaatimus alistumisesta valkoisen Suomen pakkosovintoon, joka tässä yhteydessä tarkoitti parlamentaarisen demokratian ylivallan tunnustamista ja sen hallittavaksi alistumista.

Julkilausumaa valmistellessa Kivimäki ja Lavonius kannattivat rohkeamman, agitatorisen julistuksen antamista, koska Kivimäen mukaan edistysyleisö vuoden 1929 vaalitappion ja laimean puoluekokouksen jälkeen odotti voimakkaampia elonmerkkejä puolueelta. Keväällä ”sopivimpana ja kokoavimpana” henkilönä puheenjohtajaksi valitun Tuomiojan ehdotuksesta julkilausumaksi valikoitui hieman enemmän vanhoja latuja kulkenut, turhaa kärjistämistä välttänyt esitys.⁵⁴⁹ Siinä todettiin, että

”Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuusto on yksimielinen siitä, että nykyisessä vakavassa tilanteessakin on horjumatta puolustettava kansanvaltaa ja isiltä perittyä oikeusjärjestystä. Kommunismia vastaan on voimakkaasti taisteltava ja yhteiskuntaa kumousliikkeiltä turvaavaa lainsäädäntöä tehostettava kansanvaltaa horjuttamatta tai kansalaisvapauksien periaatetta loukkaamatta. Viipymättä on muodostettava uusi laajalle parlamentaarille pohjalle perustuva hallitus, joka riittävällä arvovallalla kykenee palauttamaan laillisen järjestyksen.”⁵⁵⁰

Varauksella kansanliikkeen hurmukseen ja sen valtaamiin poliitikkoihin suhtautunut edistyspuolue tuki koalitionhallituksen muodostamista puoluevaltuustossa omaksumansa tehtävän eli oikeusjärjestyksen ja kansanvallan vakauttamisen nimissä. Lopullisiin neuvotteluihin hallituspohjan laajentamisesta osallistuivat edistyspuolueesta Cajander, Kivimäki, Vennola ja Mantere. Neuvotteluissa edistysedustajat edelleen korostivat sitä, ettei hallituksen vaihdos saanut olla epäluottamuslauseen tulos, vaan sen tulisi tapahtua Kallion hallituksen suostumuksella. Huolimatta epäluottamuslauseen vastustamisesta olivat hallituksen toimet, kuten Sarlinin erottaminen maaherran virasta ja kommunistien lehdistön lainvastainen lakkautus, sen verran ärsyttäneet, että Mantere ja Cajander pitivät eduskuntaryhmän kokouksessa tärkeänä sitä, että hallituksen toiminnasta olisi jonkinasteinen paheksunta esitettävä.⁵⁵¹

Hallituspohjan laajentamisesta käytyjä neuvotteluita vauhditti lapuanliikkeen heinäkuun 7. päiväksi Helsinkiin järjestämä marssi. Loppujen lopuksi sovussa hallitusvallan kanssa järjestetty marssi oli erityisesti suojeluskuntajärjestön voimannäyttö ja lapuanliike osoittautuikin aluksi siunaukselliseksi piristysruis-

⁵⁴⁹ Kansallisen Edistyspuolueen puolueoimikunnan kokous 16.5.1930, PR 56 ja Päivämätön puoluehallituksen kirje edistyspuolueen piirijärjestöille ja sanomalehdille 1930, PR 66, KEPA, KA; Tuomioja 2007, 26.

⁵⁵⁰ Kansallisen Edistyspuolueen puolueoimikunnan kokous 30.6.1930, PR 56, KEPA, KA.

⁵⁵¹ Eduskuntaryhmän neuvottelukokous 1.7.1930 ja Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokous 8.7.1930 Vennolan muistiinpanot, kansio 18, JHVK, KA; Neuvotteluista ”Eduskuntaryhmien välinen yhteistoiminta viime istuntokaudella” 24.7.1930 Helsingin Sanomat, ks. myös 3.7.1930 Turun Sanomat.

keeksi järjestölle. Valkoinen isänmaallisuus oli vihdoinkin nostettu siihen asemaan, missä sen monien suojeluskuntalaisten mielestä oli kaiken aikaa pitänyt olla. Myöhemmin seurasivat murheet, kun kansanliike nousi hallitusta ja laillisuutta vastaan ja suojeluskunnat yhdistettiin voimakkaasti kansanliikkeen edesottamuksiin ja poliittisiin tarkoituksiin.⁵⁵²

Edistyspuolueelle talonpoikaismarssi toi jälleen harkinnan paikan; ei voitu vain seurata kommentoimatta sivusta, mutta ei haluttu myöskään lietsoa enempää kapiinaa. Tilanteeseen kantaa ottanut Ståhlberg ei ollut järin sovitteleva kirjoittaessaan *Helsingin Sanomissa*, että kommunismin vastustaminen ja lainsäädännön oletettu riittämättömyys eivät olleet perusteluja oman käden oikeudelle. Laittomuutta ei tee järjestetyssä yhteiskunnassa puolustettavaksi sekään, että siihen ryhdytään toisten rikosten tukahduttamiseksi, totesi Ståhlberg. Helppo pitäisi olla käsittää, huomautti hän, kuinka paljon arvokasta revitään alas, jos lainvastaisten keinojen käyttäminen jatkuu. Voimakkaampaa esiintymistä laillisuuden puolesta oli toivonut myös Maissi Erkko, jonka mielestä Tuomiojan päätoimittama *Helsingin Sanomat* oli ollut aivan liian varovainen lausunnoissaan. Myös lukijat ottivat kantaa lehden linjaan eikä se Keijo K. *Kulhan* mukaan ollut aina myönteistä. Kirjeissä nostettiin esiin niin lehden liian laimea laillisuuskanta kuin epäisänmaallinen kirjoitteluakin.⁵⁵³ Kaikkia tilaajia oli siis mahdotonta miellyttää.

Pyrkimys esiintyä liikaa provosoimatta, mutta kuitenkin arvotellen näkyi myös edistyspuolueen alulle panemissa eduskuntaryhmien välissä neuvotteluissa. Yhteistyön tavoitteena oli keskustella asioista epävirallisesti ja saavuttaa jonkinlaista yhteistä rintamaa laittomuuksia vastaan. Piti luoda yhteistä strategiaa diktatuurin torjumiseksi. Uskottiin myös, että valistamalla kansaa lapualaisten kumouksellisista pyrkimyksistä saataisiin liikkeen kannatusta laantumaan. Piti kuitenkin olla tarkkana, ettei yhteistyö saanut vastaorganisaation leimaa, mikä olisi vain kiihdyttänyt lapualaisten mieliä. Taiteilu lapuanliikkeen periaatteellisen kannattajan ja laittomuusien vastustajan roolissa jatkui myös puolueen suhtautumisessa Kallion hallitukseen. Sille annettiin luottamuslause, vaikka sen toimintaan oli kohdistettu tiettyjä varauksia.⁵⁵⁴

Kallion hallitus jätti eronpyyntönsä luottamuslauseen jälkeen ja Svinhufvudin hallitus muodostettiin ainakin muodollisesti parlamentarismien sääntöjen mukaan. Hallitusneuvotteluja ei kuitenkaan perinteisessä mielessä käyty, vaan poikkeusolot näkyivät siinä, että eduskuntaryhmät sivuutettiin neuvotteluissa. Hallituksen muodostamisesta päättivät tuleva pääministeri Svinhufvud, presidentti Relander, eduskunnan puhemies Virkkunen ja Helsingin yliopiston kansleri Suolahti. Halli-

⁵⁵² Selén 2001, 337-339.

⁵⁵³ ”Laittomuusko vai laillinen järjestys?” 26.6.1930 *Helsingin Sanomat*; Ståhlberg 1986, 114; Kulha 1989, 162.

⁵⁵⁴ Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan toimintakertomus 1931-1932, MK B 12879, HYK; Tanner 1966, 117; Mylly 1989, 262; Siltala 1985, 96-97; Uola 2006a, 228-229.

Edistyspuoluetta keskusteluissa edustivat Cajander, Mantere ja Eljas Erkko, Maalaisliittoa Helojarvi, Hiekkala ja Sunila, SDP:tä Harvala, Huotari ja Tanner, RKP:tä Colliander, Furuhjelm ja Schauman.

tukseen osallistuivat lopulta kaikki porvaripuolueet, mutta lapuanliikkeen vaatimukset edustuksesta eivät toteutuneet.⁵⁵⁵

Kommunistilait

Kommunistilakien käsittely eduskunnassa kesällä 1930 edusti toisaalta porvarillisten puolueiden todellista kommunismin vastaista näkemystä, mutta suurelta osalta se oli myös ulkoparlamentaarisen painostuksen tulosta. Kallion hallituksen esittämät ja Svinhufvudin hallituksen tukemat kommunistilait pitivät sisällään painovapauslain ja vaalilain tiukennuksen, valtiopäiväjärjestyksen muutoksen sekä esityksen tasavallan suojelulaiksi. Lakiesitysten läpimienon varmistamiseksi järjestetty talonpoikaismarssi menetti osan tarkoituksestaan, sillä vain paria päivää aiemmin muodostettu Svinhufvudin hallitus ilmoitti ensitöikseen edellyttävänsä kommunistilakien hyväksymistä eduskunnassa. Näkemykset eduskunnan porvaripuolella olivat jo valmiiksi suopeat, sillä kansanliikkeen ulkoparlamentaarinen toiminta oli pehmittänyt kaikki porvaripuolueet, toiset halukkaammin ja toiset vastenmielisemmin, suhtautumaan myönteisesti lakiuudistuksiin. Osoituksena tästä mielipiteet muutoksesta on pidetty mm. Svinhufvudin hallituksen lainvas- taisten kommunistipidätysten hyväksyntää eduskunnassa.⁵⁵⁶

Edistyspuolueessa haluttiin uskoa hyvin sujuneen talonpoikaismarssin ja uuden hallituksen rauhoittavaan vaikutukseen ja sama toive näkyi myös puolueen lehdistössä. *Helsingin Sanomat* edellytti kansanliikkeen nyt antavan hallitukselle ja eduskunnalle täyden työrauhan ja *Länsi-Savo* uskoi sisäpoliittisen tilanteen selkiytyvän. Täysin varauksetta tilanteen rauhanomaiseen ratkeamiseen ei kuitenkaan uskottu. Marssin arvokkaasta suorittamisesta tunnustuksensa antanut Lavonius suhtautui edelleen kriittisesti kansanliikkeen harjoittamaan painostukseen. Valtiovallan auktoriteettia ei ollut tarpeen kyseenalaistaa ja kiristää siltä haluamiaan toimenpiteitä. Nyt ei tullut tuudittautua hyvänolontunteeseen, vaan pessimistisesti tuli varautua edelleen pahempaan.⁵⁵⁷

Turun Sanomat oli varsin maltillinen kesällä 1930, mikä johtui Toivolan Amerikan vierailusta ja mitä Ståhlberg pahoitteli. Lehti oli ollut liian mieto. Palatessaan Suomeen alusta lähtien kriittisesti kansanliikkeen hyviin tarkoituspieriin suhtautunut Toivola ei suoranaisesti hämmästellyt tilannetta, vaan oli jo lähtiessään odotanut toteutuneen kaltaista kehitystä.⁵⁵⁸

Kommunistilakien tavoitteena oli saada sisäpoliittinen tilanne rauhoittumaan ja taata hallitukselle sellaiset valtuudet, joiden avulla lakipohjaisen kehityksen tietä

⁵⁵⁵ Uola 2006a, 204-205; Vares 2007, 32-39.

⁵⁵⁶ Uola 2006a, 208-2011.

⁵⁵⁷ ”Marssi Helsinkiin” 7.7.1930 *Helsingin Sanomat*; ”Uusi hallitus” 5.7.1930 *Helsingin Sanomat*; ”Marssin jälkeen” 10.7.1930 *Länsi-Savo*; ”Oikeusjärjestyksen palauttaminen” 12.7.1930, W. A. L. *Länsi-Savo*; Myös *Kaleva* epäili marssin tarkoituksenmukaisuutta, vaikka sinällään ei asettanutkaan sitä vastustamaan ”Helsingin retki” 9.7.1930 *Kaleva*.

⁵⁵⁸ Ståhlberg 1986, 131.

saadaan estettyä ”yhteiskunnalle vihamielisten aineiden” toiminta eduskunnassa ja kuntien luottamuselimityksissä. Jotta lait saataisiin voimaan istuvan eduskunnan aikana, niiden taakse tarvittiin myös maltillinen vasemmisto, jota houkuteltiin muistuttamalla, että lakien avulla voitiin estää myös oikealta tulevaa uhkaa. Vasemmisto olikin oikeistoradikalismien nousun myötä taipunut ensimmäistä kertaa vaatimaan hallitusvallalta toimia ääriilmiöitä vastaan. Yleensä trendi oli ollut se, että vasemmisto oli ollut vastaanottajana porvariston vaatimissa ääri-vasemmiston suitsimista. Vennola totesi sarkastisesti, että kerrankin oltiin tilanteessa, jossa kaikki poliittiset puolueet vaativat hallitukselta ja viranomaisilta tiukempaa otetta laittomuuksiin nähden.⁵⁵⁹

Liberaalitradiitiosta ponnistaneelle edistyspuolueelle kommunistilakien hyväksyminen ei ollut itsestään selvää. Kansalaisten perusoikeuksiin, kuten sananvapauden ja äänioikeuteen kohdistuneet rajoitukset eivät olleet helppoja niellä, vaikka perusteet rajoitusten tekemiselle hyväksyttiin. Vaikeimmaksi palaksi osoittautui vaalilain muutos, sillä vaalikelpoisuuden alistamisen muiden kuin tuomioistuimen päätettäväksi pelättiin johtavan mielivaltaan. Lain mukaan ketään ei saanut kuulematta tuomita, mutta tähän hallituksen esitys johtaisi, jos vaalipiirien keskuslautakunnat oikeutettaisiin vaalikelpoisuuden epäämiseen yksipuolisten selvitysten tai ilmiäntöjen perusteella. Hallituksen esitys mahdollisti vaalikelpoisuuden riistämisen henkilön poliittisten mielipiteiden vuoksi, vaikka voimassaoleva laki ei mahdollistanut tuomitsemista muista kuin rikollisiksi määritellyistä teoista.⁵⁶⁰

Halukkuus välttää eduskunnan hajotus ja uudet vaalit yhdistettynä periaatteelliseen vastenmielisyyteen esitettyjä vaalilain muutoksia kohtaan johti edistyspuolueen pyrkimään kompromissiin. Kivimäen linjana tunnetun aloitteen avulla esitetyt varaukset ja vaalitaistelu oli voitu välttää. Aloitteen sorvasi eduskuntaryhmien välinen jaosto ja se otettiin käsittelyn pohjaksi perustuslakivaliokunnassa, jonka enemmistö lopulta päätyi tukemaan Kivimäen esitystä.⁵⁶¹ Esityksessä tilanne olisi ratkaistu laajentamalla rikoslaissa valtiopetoksen rangaistavuutta ja vaalikelpoisuuden tutkiminen olisi jätetty tuomioistuinten eikä keskusvaalilautakuntien tehtäväksi.

Kivimäki perusteli vaalikelpoisuuden ratkaisemista tuomioistuimissa sillä, että vaalitaistelussa tunteet kävivät kuumina ja paikalliset vaalilautakunnat eivät kykenisi puolueettomasti ratkaisemaan henkilöiden vaalikelpoisuutta vaan henkilökoh-

⁵⁵⁹ VP 1930 Kallio 939, Kaila 953, Vennola 862.

⁵⁶⁰ Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan toimintakertomus 1930-31, MK B 12878, HYK; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomukset 1930 ja 1930 II, MK B 11146, HYK; Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokous 30.6.1930, PR 56, KEPA, KA; Miksi eduskunta hajoitettiin? Mitä ns. Kivimäen linja sisälsi? Kansallinen Edistyspuolue 1930; ”Hallitus odottaa...” 12.7.1930 Turun Sanomat; ”Hallituksen esitykset” 2.7.1930 Helsingin Sanomat; ”Muutosehdotukset vaalilakeihin” 5.7.1930 Kaleva; Vares 2007, 35.

⁵⁶¹ Perustuslakivaliokunnan kokoukset 9.-12.7.1930, MF 8, EA; Ryhmien välisissä neuvotteluissa edistyspuoluetta edustivat Kivimäki, Cajander, Mantere ja Vennola. Ks. esim. Kansallinen Kokoomuspuolueen eduskuntaryhmän pöytäkirja 1.7.1930, PTA; Jansson 1982, 220.

taiset näkemykset pääsisivät liiaksi vaikuttamaan. Kivimäki suositteli aloitteentekijöiden linjaa valtiopäiväjärjestyksen ja kunnallislakien muutoksiin sillä

”Ketään ei silloin tulaisi tuomitsemaan kuulematta ja ilman syyttäjää tai muita laillisia oikeudenkäyntitakeita noudattamatta, eikä kukaan myöskään joudu vastaamaan vain ajatuksistaan, jotka eivät ole häntä johtaneet rikolliseen tekoon, mihin tahansa tätä yhteiskunta- ja oikeusjärjestystä vastaan, jonka varassa olemme parhaat historiamme kylvöt korjanneet ja jonka varassa me vain voimme korjata, mitä me vatedeskin kykenemme inhimillisen sivistyksen hyväksi kylvämään.”⁵⁶²

Cajander korosti, että Kivimäen ehdotus oli eduskuntaryhmien välisten neuvotteluiden tulos ja siksi harkinnanarvoinen esitys. Kommunismin suosio ei hänen mukaansa kuitenkaan elänyt pelkän kiihotustyön varassa vaan vähävaraisten ja takapajuisilla seuduilla elävien kansanosien todellisessa ja oikeutetussa tyytymättömyyden tunteessa. Kommunismin vastustaminen edellytti lakimuutosten ohella vähäväkisten olojen parantamista sivistyksellisessä, taloudellisessa ja yhteiskunnallisessa suhteessa. Laajasta kannatuksesta huolimatta Kivimäen linjalla ei ollut todellisia menestymisen mahdollisuuksia ja niin myös edistyspuolueen ryhmä taipui suurempien vaikeuksien pelossa antamaan kannatuksensa hallituksen esityksille. Lakien hyväksyminen veisi ainakin vallankumouspuheilta edellytykset pois, uskoi Linna.⁵⁶³

Kivimäen linjalla olisi ollut kannatusta kaikissa eduskuntaryhmissä, mutta Svinhufvud oli jo eduskuntaryhmien välisissä neuvotteluissa ilmoittanut vastustavansa Kivimäen linjaa. Pääministeri piti sitä hajotusaloitteena ja kieltäytyi puoluepeliin ja lehmänkauppoihin vedoten ottamasta sitä huomioon. Käsittely eduskunnassa käytiin siis hallituksen esitysten pohjalta. Ainoastaan painovapautta rajoittava laki saatiin hyväksytyä, sillä sosialidemokraattien ja muutamien RKP:n edustajien vastustuksesta tarvittava 2/3 enemmistö jäi puuttumaan. Odotetusti Relander hajotti eduskunnan ja uudet vaalit määrättiin järjestettäväksi lokakuun alussa.⁵⁶⁴

Tilanteessa oli siis päädytty juuri siihen, mitä edistyspuoluelaiset olivat jo koko kevään pelänneet: edessä olivat mahdollisesti hulinavaalit. Kokoomuslainen pääministeri oli ajanut asiat sovitteluehdotuksista huolimatta siihen lopputulokseen, jota puolueen oli otaksuttu tavoitelleen.⁵⁶⁵

⁵⁶² VP 1930 Kivimäki 996; Eduskuntaryhmien välinen yhteistoiminta valtiopäivien viime istuntokaudella, kansio 80, KJSA, KA; Jaostoon kuuluivat Kivimäki, Aalto (SDP), von Born (RKP), Lohi (ml) ja Puhakka (ml).

⁵⁶³ VP 1930 Cajander 1079-1081; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokous 8.7.1930 Vennolan muistiinpanot, kansio 18, JHVK, KA.

⁵⁶⁴ Eduskuntaryhmien välinen yhteistoiminta valtiopäivien viime istuntokaudella, kansio 80, KJSA, KA; Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1930, MK B 11146, HYK; Kansallisen Kokoomuspuolueen eduskuntaryhmän pöytäkirja 9.7.1930, PTA; Maalaisliiton eduskuntaryhmän pöytäkirja 9.7.1930, KMA; ”Hajoitusaloite” 18.7.1930, T. M. Kivimäki, Turun Sanomat; ”Eduskuntaryhmien välinen yhteistoiminta viime istuntokaudella” 24.7.1930 Helsingin Sanomat; Tarponen 1955, 207; Kivimäki 1965, 60; Paasikiven päiväkirja merkintä 16.7.1930; Schauman 1992, 47-49.

⁵⁶⁵ ”Solmukohta eduskunnassa” 12.7.1930 Helsingin Sanomat; ”Uudet vaalit” 16.7.1930 Helsingin

Edistyspuolue oli vastahakoisesti luopunut Kivimäen linjasta, mutta näin tehtyään se pitäytyi valitulla kannalla. Koska tiedossa oli, että erityisesti kokoomus tulisi vaaleissa ajamaan voimakkaasti isänmaallisen rintaman muodostamista vasemmistoa vastaan, yritti Lavonius saada edistyspuoluetta pitämään Kivimäen linjan edelleen vaihtoehtona ja siten mahdollisuudet yhteistyöhön sosialidemokraattien kanssa avoinna. Hänen näkemyksensä ei saanut kannatusta ja Ståhlbergin asetuttua voimakkaasti tukemaan hallituksen esitystä tukenutta linjaa oli edistyspuolueen kanta päätetty. Ståhlberg ei uskonut, että sitä yleistä näkemystä, jossa kommunistilait ja kommunismin vastustaminen oli nivottu yhteen, olisi mahdollista muuttaa. Ei tullut lähteä ajamaan asiaa, jonka epäonnistuminen oli jo etukäteen tiedossa.⁵⁶⁶

Edistyspuolueessa taivuttiin realiteettien edessä tukemaan osin omien periaatteiden ja perinteiden vastaista politiikkaa. Vaikka kommunismin vastaisuus sinälään oli luonteenomaista myös edistyspuoluelaisille, jouduttiin porvarillisen rintaman ja ulkoparlamentaarisen painostuksen edessä nyt myöntymään sellaisiin lakeihin, joiden toimeenpanoa olisi normaaliolosuhteissa vastustettu kiivaasti. Oikeisto ja kansanliike olivat käyttäneet mahdollisuutensa kiristää periaatteessa oikeassa -argumentilla myönnetyksiä, joihin muutoin ei olisi oltu valmiita. Edistyspuolueen asettuminen koalitiollahituksen ja kommunistilakien taakse oli osoitus siitä, että usko keskustapolitiikan tai kansallisen eheytyksen kykyyn hoitaa syntyneitä tilannetta oli ainakin hetkellisesti menetetty. Ajatus käännettiin toki siten, että vastuu oli kansanliikkeen aallonharjalle nostaneella oikeistolla, mutta ymmärrettiin myös, että kuohunnan pohjalla oli totuuden siemen. Kansalla oli oikeus vaatia kommunismin hävittämistä.

Porvaririntamassa kommunismia vastaan

Edistyspuolue pitäytyi vielä vaalitaistelussa periaatteessa oikeassa -argumentin tukijana, vaikka veri jo vahvasti veti tekemään selkeämpää eroa kansanliikkeeseen ja toisaalta sen elähdyttämiin porvareihin. Vaikka porvarillista vaaliliittoa ei lopulta kyetty välttämään, pyrittiin vaalitaistelussa korostamaan erityisesti laillisuuden merkitystä kommunisminvastaisessa taistelussa. Kansanliikettä vastaan ei vielä varsinaisesti hyökätty, mutta laillisuuden korostaminen jopa kommunismin vastustamisen ohi oli kuitenkin kannanotto siihen suuntaan. Vaalitaistelussa käytetty retoriikka oli ajoittain jopa varsin konservatiivista olojen säilyttämistä ja kumouksen vastustamista korostavine painotuksineen. Sosiaaliliberaalin otteen siihen toi kuitenkin pyrkimys korostaa sosiaalipoliittisten toimenpiteiden tärkeyttä

Sanomat; ”Eduskunta hajoitettu” 16.7.1930 Turun Sanomat; ”Kansa on pakotettu vaaleihin” 17.7.1930 Länsi-Savo.

⁵⁶⁶ Kansallisen Edistyspuolueen puolue toimikunnan järjestö- ja kirjallisuusvaliokunnan yhteiskokous 27.8.1930, PR 56, KEPA, KA; 13.9.1930 K. J. Ståhlberg Bruno Jalanderille, kansio 4, Bruno Jalanderin arkisto, KA; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1930, MK B 11146, HYK.

kommunismiin hävittämisessä. Edistyspuolueen eheytyspoliittinen kaksijakoisuus näkyi tässä yhteydessä jälleen hyvin: Äärivasemmiston kumouksellisuutta pyrittiin hillitsemään lainsäädännön ohella myös ns. pehmein keinoin, kun taas äärioikeiston odotettiin palaavan ruotuun ja lopettamaan perusteettomat mittasuhteet saaneet kumouspuuhansa.

Edistyskatsannoissa edessä oli ensi sijassa laillisuustaistelu, joka nyt Eero Rydmanin sanoin käytiin, ei vierasta valtaa vastaan vaan kansan omassa keskuudessa vahvasti niin oikealle kuin vasemmalle.⁵⁶⁷ Kansa kutsuttiin vaaleihin vastustamaan kommunismia laillisuuden, lujan hallituksen ja kansanvallan puolesta. Kommunismiin ohella omankädenoikeus ja väkivaltaisuudet oli lopetettava. Viimeaikaisesta kansannoususta oli toteutettava se, mikä oli hyvää ja isänmaallista eli kommunismiin tukahduttaminen. Muutoin oli puolustettava laillisuutta ja kansanvaltaa. Lavonius peräänkuulutti vaaleissa vastattavan myös siihen, hallitsiko maata eduskunta vai Lapua.⁵⁶⁸ Oikeistoradikalismi nosti edistysretoriikassa esiin perinteiset kansallisen eheytyksen teemat. Kansanvallan ja laillisuuden ensisijaisuus oli kiistaton kansakunnan eheyden ja itsenäisen aseman säilymiselle.⁵⁶⁹

Lainsäädännön ohella puolueen sosiaaliliberaalia arvopohjaa korostaen kommunismiin kitkeminen nähtiin ennen kaikkea vähävaraisten kansankerrosten taloudellisen ja henkisen tason nostamiseen tähtäävänä työnä. Lain pakkovoimalla ei ulottunut mielipiteisiin, painotti Kivimäki. Ei saanut unohtaa niitä joukkoja, joita puute ja hätä ajoivat kommunistien helmaan. Näiden joukkojen pelastamiseksi tarvittiin toisenlaista yhteiskunnallista lainsäädäntöä, totesi myös Mantere. Siksi oli tärkeää nyt innostuksen aikana pitää kiinni oikeusvaltion periaatteista ja laillisuudesta. Itse asia eli kommunismiin vastustaminen voitiin vain osittain hoitaa lainsäädännöllä, joka kyllä kieltää ja ehkäisee, mutta ei luo eikä kehitä. Lainsäädännön ohella tarvittiin taloudellisen, sosiaalisen ja henkisen elämän kohottamista.⁵⁷⁰

Laillisuusnäkökulmaa korostanut vaalitaistelu sai vahvan ja näkyvän tukijan, kun entinen presidentti Ståhlberg asettui ehdolle. Laajalle levinneen laittomuuden vastustaminen sai Ståhlbergin lähtemään takaisin päivänpolitiikkaan. Laillisuusasia oli hänen mielestään muodostunut huomattavasti tärkeämmäksi kuin kysymys

⁵⁶⁷ 7.9.1930 Eero Rydmanin puhe edistyspuolueen vaalijuhlassa, 8.9.1930 Helsingin Sanomat; Hämeen läänin pohjoisen vaalipiirin kirje 1930 puoluevaltuustolle, PR 83, KEPA, KA.

⁵⁶⁸ Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuuskunnan vaalijulistus ks. esim. 10.8.1930 Kaleva; Vaaleihin johtaneita kysymyksiä käsiteltiin myös vaalijulkaisussa Mistä on vaaleissa kysymys? Kansallisen edistyspuolueen vaalijulkaisu 1/1930, Helsinki 1930; ”Maamme tila” 15.7.1930 W. A. L. Etelä-Suomen Sanomat; ”Vaaleissa ratkaistava kysymys” 22.7.1930 W. A. L. Etelä-Suomen Sanomat.

⁵⁶⁹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 3.-4.5.1930, PR 54, KEPA, KA.

⁵⁷⁰ ”Miehekkäitä puheita” 2.9.1930 Turun Sanomat; T. M. Kivimäen puhe edistyspuolueen vaalitulaisuudessa Turussa 1.9.1930, 2.9.1930 Turun Sanomat; ”Laillisuuden ja kansanvallan puolesta” O. Mantereen esitelmä Lahdessa 28.9.1930, 30.9.1930 Etelä-Suomen Sanomat; ”Kansanvallan perusteet säilytettävä koskemattomina” 26.8.1930 Länsi-Savo; ”Lapualaisuuden arvosteleminen” 16.9.1930 Helsingin Sanomat; Bruno Sarlinin vaaliesitelmä 28.9.1930 Keskiuomalainen.

kommunismista.⁵⁷¹ Vaikka Ståhlbergin ehdokkuus kiistämättä toi edistyspuolueelle näkyvyyttä, toi se myös mukanaan paljon kritiikkiä. Ståhlbergin synnit jääkäriliikkeen, itsenäistymisen ja amnestiapolitiikan ajoilta kaivettiin esiin ja katsottiin jopa, että oli hänen presidenttikaudellaan toteutetun eheyttämispolitiikan syytä, että kansa nyt nousi esivaltaansa vastaan. Ester Ståhlberg otaksuikin miehensä tulevan leimatuksi puolipunikiksi, mikäli tämä asettuisi ehdolle. Tämä ei Ståhlbergiä hetkauttanut. Se nimihän minulla on ollut kaiken aikaa, hän oli tokaisut.⁵⁷²

Kysymys laillisuuden puolustamisesta oli edistyspuolueelle helppo ja itsestään selvä. Vaikeammaksi vaalitaistelun osalta nousi kommunisminvastaisuus, johon liittyi vahvasti vaatimus liittymisestä yhteiseen porvarilliseen vaaliliittoon. Asettuminen oikeistoreaktion tukijaksi oli edistyspuolueen osalta koko vuotta 1930 leimannut suuri kysymys ja haaste. Porvarillisen rintaman rikkojaksi useita kertoja aiemmin leimattu edistyspuolue ei nyt kansanliikkeen voittaessa vastaansanomasti alaa kokenut juuri olevan vaihtoehtoa. Jos ei halunnut lietsoa enempää kiihkomielialaa ja halusi taata edes jonkinlaiset menestymisen mahdollisuudet vaaleissa, oli vaaliliittoon lähdettävä. Oli kuitenkin arveluttavaa liittyä kansanliikkeen elähdyttämien muiden porvarien kanssa osin myös sosialidemokraatteja vastaan suunnattuun rintamaan.

Jo kesällä keskusteltaessa hallituksen laajentamisesta edistyspuolue oli ollut halukas liittämään kommunismin vastaiseen rintamaan myös sosialidemokraatit ja edelleen rintaman muodostaminen juuri SDP:tä vastaan tuntui hankalalta. Eheytytpolitiikan periaatteet olisi nyt yhteiskuntarauhan ja vaalimenestyksen nimissä hetkeksi unohdettava. Kommunistilakien vastustus ei tuntunut riittävältä perustelulta, sillä oli puhtaasti kokoomuslaisen pääministerin syytä, ettei lakeja linjalla Kivimäki saatu hyväksytyä. Niin kutsutun laillisuusrintaman puolueista myöskään RKP:lle vaaliliittoutuminen ei ollut itsestään selvä kysymys, sillä lapuanliike jakoi puoluetta vahvasti. Kansanliikkeellä oli RKP:ssä niin vahvat tukijansa kuin voimakkaat vastustajansa.⁵⁷³

Vaaliliittoumista keskusteltaessa erityisesti liittyminen kokoomuksen kanssa samojen tunnusten alle tuntui vaikeimmalta. Kansanliikkeen näkemykset edistysnäkökulmasta liian auliisti hyväksynyt kokoomus oli arveluttavan herkkäuskoinen.

⁵⁷¹ Kansallisen Edistyspuolueen kansanedustajaehdokkaiden neuvottelukokous Helsingissä 7.9.1930, PR 62, KEPA, KA; Blomstedt 1969, 474; Ståhlberg 1946, 87-102.

⁵⁷² Relanderin päiväkirja II 1968, 459, 463, 466; Ståhlberg 1986, 126; Vares 2007, 65.

⁵⁷³ 14.8.1930 Kansallisen Edistyspuolueen järjestövaliokunnan piiritoimikunnille osoittama kirje, kansio 91, KJSA, KA; Pohjois-Savon piirijärjestön kokous 10.8.1930, kansio Ca1, Kansallisen Edistyspuolueen Pohjois-Savon piirijärjestön arkisto, JoMA; ”Laillisuuden ja kansanvallan puolesta” O. Mantereen esitelmä Lahdessa 28.9.1930, 30.9.1930 Etelä-Suomen Sanomat; ”Ensi vaalien tunnukset” 22.8.1930 Turun Sanomat; ”Ensi eduskuntavaalit. Mistä niissä on kysymys?” 20.7.1930 Helsingin Sanomat; ”Vaaliliittohanke. Muutamia asiallisia näkökohtia” 7.8.1930 Helsingin Sanomat; Schauman 1992, 51-61. Laillisuusrintamassa yhtyivät edistyspuolueen, Maalaisliiton. Sosiaalidemokraattien ja RKP:n intressit laillisuuden korostamisesta ja puolustamisesta oikeistoradikalismiin nousua vastaan. Yhteistyö näkyi niin eduskunnassa kuin julkisuuden kannanotoissa. Tiukkaa julkista sitoutumista samaan rintamaan SDP:n kanssa ei tosin tehty.

Vanhan valtiomuototaistelun ajalta periytyneen katkeruuden pelättiin nyt saavut-tavan huippunsa ja mikä pahinta mahdollisesti myös tavoitteensa parlamentaarisen demokratian muuttamiseen tähtäävissä pyrkimyksissä. Tässäkin kysymyksessä reaali-politiikka ajoi kuitenkin periaatteiden ohi, kuten oli tapahtunut kesän halli-tuskuvioissa ja kommunistilaeista keskusteltassa. Vaalimenestys uhkasi jäädä heikommaksi, jos vaaliliittoihin ei mentäisi.

Puoluetoimikunta ei katsonut voivansa asettua vastustamaan vaaliliittoja periaat-teen vuoksi, mutta ei niihin katsottu voitavan ehdoittakaan liittyä. Keskusteltuaan pääministeri Svinhufvudin kanssa Tuomioja kertoi edistyspuolueen asettamista ehdoista voitavan neuvotella. Kanta oli lopulta se, että vaalien kautta tavoiteltavat päämäärät, kuten kommunistilait, laillisen järjestyksen, sisäisen rauhan ja halli-tuksen arvovallan palauttaminen, olivat ne asiat, joiden ympärille muodostettuun vaaliliittoon edistyspuolue voi liittyä. Itsestään selvänä kuitenkin pidettiin sitä, että vaaliliitoista huolimatta edistyspuolue pidätti itsellään oikeuden taistella vaaleissa periaatteellisen katsantokantansa puolesta ja vaatia kansanvaltaisen valtiomuodon ja lakipohjaisen oikeusjärjestyksen tinkimätöntä ylläpitämistä. Oulussa porvarien vaaliliitto päätyikin keskuudessaan siihen, että ”omaansa saa kehua, muttei toista moittia”.⁵⁷⁴

Vaaliliittokeskustelussa toteutui jälleen tavanomainen kaava. Puoluetoimikunta oli kannassaan pidättyvä, mutta puoluevaltuustossa mielipiteet olivat huomattavasti suorempia. Valtiovarainministerinä istunut Vennola ei ymmärtänyt esitettyjä varauksia. Lapualaisten julistuksia ei tullut ottaa kovin vakavalta kannalta, sillä väkivaltaiset menettelytavat olivat Vennolan mukaan jo suurin piirtein poistuneet. Vaaliliitolle ei siis ollut mitään estettä. Myös muut pitivät vaaliliittoa suotavana ja Viljakainen jopa ainoana mahdollisuutena. Edustajaehdokkaiden kokouksessa W. K. Särkkä uskoi lapualaisten kannatuksen olevan laskemassa. Lapuanliikkeen vastustuksen ensisijaisuutta vaalitaistelussa kyseenalaistettiin. Tuli kiinnittää huomiota myös muuhun kuin lapualaisten virheisiin.⁵⁷⁵

Kritiikki vaaliliittoja ja kokoomusta vastaan oli kärkeästä, mutta lopulta kuitenkin tosiasioiden edessä voimatonta. Rauhala menetti uskonsa puolueeseen kuultujen lausuntojen pohjalta, sillä taantumuksellisen lapuanliikkeen kanssa ei yksikään vasemmistoporvari voisi mennä samaan vaaliliittoon, saati sitten äänestää vaali-liittoa, joka tuki lapualaisten pyrkimyksiä. Myös Tuomioja kehotti miettimään liit-toutumista sellaisen puolueen kanssa, joka avoimesti asettui laittomuuden kannalle. Kokouksen laillisuutta ja tiettyjä varauksia kansanliikkeen suhteen korostaneesta kannasta huolimatta se antoi silti piiriliitoille mahdollisuuden mennä

⁵⁷⁴ Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan kokous 24.7.1930 ja 7.8.1930, PR 56, KEPA, KA; Piiritason kokoomusyhteistyön helpommin hyväksyvistä mielialoista esim. Kansallisen Edistyspuolueen Oulun läänin eteläisen vaalipiirin piirikokous 17.8.1930, Oulun läänin eteläisen vaalipiirin porvarillisten puolueiden edustajain kokous 4.8.1930 ja Maalaisliiton, Kansallisen Kokoomuspuolueen ja Kansallisen Edistyspuolueen piirijärjestöjen valtuutettujen neuvottelukokous 19.8.1930, kansio 1, Kansallisen Edistyspuolueen Oulun läänin eteläisen vaalipiirin arkisto, OMA.

⁵⁷⁵ Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokous 7.8.1930, PR 58, KEPA, KA.

vaaliliittoihin sellaisten kanssa, jotka horjumatta kannattivat tasavaltalaista ja kansanvaltaista valtio- ja oikeusjärjestystä.

”Puoluevaltuusto pitää kuitenkin itsestään selvänä, ettei puolue vaaliliittoihin suostumalla luovu vaaleissa omin vaalitunnuksin taistelemasta periaatteellisen katsantokantansa puolesta ja että se vaatii itsiltä perityn oikeusjärjestyksen tinkimätöntä ylläpitämistä.”⁵⁷⁶

Reaalipolitiikka ohitti periaatteet, sillä puoluevaltuustossa varmasti laskettiin, että kansanliikkeen avoin tuomitseminen tulisi kalliimmaksi kuin vaaliliitto kansanliikettä tukevan kokoomuksen kanssa. Piirijärjestöt saivat siis vapaat kädet solmia vaaliliittoja, sillä eihän kokoomus virallisessa politiikassaan ajanut kansanvallan vastaisuutta tai oikeusjärjestyksen kumoamista. Yksi keskeinen haaste vaaliliitoille kokoomuksen kanssa oli ehdokkaille etukäteen asetettu vaatimus sitoutua kannattamaan kommunistilakien säätämistä, mikä vaatimus soti vapaamielistä ajatus tapaa vastaan. Esimerkiksi Uudellamaalla keskustelu jakautui puolue-elimissä enemmän vaikuttaneiden Nikulan ja Keräsen vastustaessa vaaliliittoa ja paikallistason edustajien sitä puolustaessa.⁵⁷⁷

Liberalismin periaatteet eivät olleet paikallistason edistyspuoluelaisille yhtä keskeisiä tai kantaa määrääviä tekijöitä kuin mitä ne puolueen aktiiveille olivat. Tämä osoitti jälleen sen, että liberalismien periaatteiden pohjalta tehty politiikka osoittautui usein jopa omille rivikannattajille liian älylliseksi valinnaksi. Erityisesti puoluejohdon esittämistä varauksista huolimatta edistyspuolue oli vuoden 1930 vaalien innokkain vaaliliittoutuja kokoomuksen jälkeen. Se osallistui vaaliliittoihin kaikissa muissa paitsi Lapin ja Uudenmaan vaalipiireissä. Jälkimmäisiin vaaleihin käytiin yksin Ståhlbergin nimissä. Suuresta vaaliliittojen määrästä huolimatta olivat ne monille edistyspuolueen piirissä enemmänkin välttämätön paha. Lehdistöä lapuanliikkeen aikana tutkinut Reijo *Perälä* on todennut, että vaaliliittojen hyväksyminen oli edistyslehdistölle ja keskustaporvareille yleisesti vaikeaa. Linnarauhaa porvariston keskuudessa pidettiin yllä, mutta mitään uskontunnustusta siitä ei muotoutunut.⁵⁷⁸

Edellisen kerran, kun Relander oli hajottanut eduskunnan virkamieskysymyksen vuoksi vuonna 1929, oli hänen arvelunsa kansan mielialoista ollut väärä. Tällä kertaa arviot kuitenkin osoittautuivat oikeiksi ja porvaripuolueet saavuttivat 2/3 enemmistön eduskuntaan.

⁵⁷⁶ Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokous 7.8.1930, PR 58 ja Kansallisen Edistyspuolueen kansanedustajaehdokkaiden kokous Helsingissä 7.9.1930, PR 62, KEPA, KA.

⁵⁷⁷ 10.8.1930 Kansallisen Edistyspuolueen Uudenmaan piiriliiton kokous, kansio B34, EHK, KA; ”Vaaliliittokysymys” 9.8.1930 Turun Sanomat; ”Vaaliliittokysymys edistysmielisten piirikokouksessa eilen” 18.8.1930 Turun Sanomat; ”Ollaan ja ei olla” 31.8.1930 Turun Sanomat; ”Eduskuntavaaleihin valmistautuminen” 24.7.1930 Länsi-Savo; ”Edistyspuolue ehdottaa porvarillista vaaliliittoa Mikkelin läänin vaalipiirissä” 14.8.1930, Länsi-Savo; ”Kansallinen edistyspuolue ja vaaliliittokysymys. Puoluevaltuuston julkilausuma” 9.8.1930 Helsingin Sanomat.

⁵⁷⁸ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1930-31, MK B 12878, HYK; Vesterinen 1968, 144; Koskiahho 1977, 64-65; Perälä 1998, 149.

SDP	66 (+7)
Maalaisliitto	59 (-1)
Kokoomus	42 (+14)
RKP	20 (-3)
Edistys	11 (+4)
STPVL	0 (-23)
Ruots. Vas.*	1 (0)

Taulukko 6. *Ruotsalainen vasemmisto.

Vaalien suurin voittaja oli kokoomus, mutta myös edistyspuolue selvisi vaaleista voittajana. Nyt saavutettu edustajamäärä vastasi Mantereen arvioissa suurin piirtein sitä, mihin puolueen äänimäärä oikeutti. Maalaisliiton vaalimenestystä painoi Kallion hallituksen nöyryminen painostuksen edessä sekä puolueen kokoomusta maltillisempi suhtautuminen kansanliikkeeseen. Sosialidemokraatit nostivat myös kannatustaan, sillä kommunistien äänestäjäkunnasta suuri osa siirtyi SDP:n listoille. Se, että kommunistit jäivät pois eduskunnasta, oli positiivista, mutta asialla oli myös toinen puoli. SDP:n kannattajiin oli nyt siirtynyt runsas joukko radikaalimpia aineksia, joten nähtäväksi jäi, miten maltillisen sosialidemokratian kehityksen nyt tuli käymään. Mantere totesi, että kommunismin kukistuminen olisi ollut toivottavampaa normaalioloissa, jolloin sitä olisi voitu pitää todellisena valitsijakunnan käsityskannan muutoksena.⁵⁷⁹ SDP:n joukoissa huokaistiin kuitenkin vaalituloksen myötä myös helpotuksesta. Kannatuksen jäätyä alle 1/3 saattoi puolue äänestää huoletta kommunistilakeja vastaan yleisen tilanteen siitä järkkymättä.⁵⁸⁰

Oikeistoradikalismin aalto tuli edistyspuolueen kannalta kreivin aikaan. Ei sillä, että kukaan olisi moista mullistusta ja kriisiä toivonut, mutta puolueen kannatuksen se sai kuitenkin nousuun. Vastareaktioksi oikeistovimmalle edistyspuolue nousi jälleen puolustamaan laillisuuden ja parlamentarismien ohjelmaansa. Se sai liikkeelle entiset kannattajansa ja houkutteli laillisuuden asialla olevia äänestäjiä myös kokoomuksesta ja Maalaisliitosta. Kansanvallan rajoittaminen poliittisen kasantokannan perusteella oli kyseenalaista, mutta toisaalta kommunistien maanpetoksellinen kiihotus soti myös oikeustajua vastaan.

Myös edistyspuolueen piirissä suhtauduttiin alkuun ymmärtämyksellä lapualaisten vaatimuksiin, olihan puolueessa aina oltu antikommunisteja, mutta periaatteessa oikeassa -argumentin teho heikkeni kansanliikkeen omaksuttua yhä väkivaltaisempia ja laittomampia toimintatapoja. Juha *Siltalan* mukaan reaalipolitiikka pakotti tinkimään periaatteista oikeusjärjestyksen pelastamiseksi. Oli mukautettava lainkirjaimen tulkinta vastaamaan kansan voimakkaimmalta vaikuttaneen

⁵⁷⁹ ”Uusia murheita” 9.10.1930 Turun Sanomat; Mantereen alustus ”Sisäpoliittisen tilanteen tarkastelua” 1.11.1930 Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän ja puoluetoimikunnan kokouksessa. 11.11.1930 Etelä-Suomen Sanomat.

⁵⁸⁰ Vares 1991, 92;

osan oikeustajuntaa. Oikeus- ja laillisuuskäsitykset joustivat suuremman pahan välttämiseksi eikä suinkaan ajettujen muutosten paremmuuden vuoksi.⁵⁸¹

4.2 KRITIIKIN KÄRKI KOKONAAN OIKEALLE

Irti kansanliikkeen pakkopaidasta

Hajotusvaalien tavoitteen toteutuminen helpotti edistyspuoluelaisten asemaa. Keskusta ei halunnut lapuanliikkeestä pysyvää sisäpoliittista voimaa, joten kun tavoite oli saavutettu, katsottiin, että liike oli tehtävänsä tehnyt. Ulkoparlamentaarisen painostuksen ollessa voimakkaimmillaan oli puolue joutunut taipumaan realiteettien edessä, mutta nyt vaalituloksen selvittyä ja Ståhlbergin kyydityksen käännettyä asenteet myös Maalaisliitossa – ja osassa kokoomusta – lapuanliikettä vastaan, palattiin nopeasti takaisin perinteiselle vasemmistorparvarilliselle uralle. *Siltalan* mukaan keskustalaisella sovintopolitiikalla oli entistä suurempi vastakaiku ja toteutumismahdollisuus tilanteessa, jossa kommunistioppositio oli poistettu ja jäljelle jäänyt sosialidemokraattinen vasemmisto oli valmis turvaamaan porvarilliseen oikeusvaltioon järjestyksen ja olemassaolonsa säilyttämiseksi.⁵⁸²

Edistyspuolueelle tämä sovintopolitiikan jälleensyntymä tarkoitti keskustavasemmistoyhteistyön nousemista takaisin keskusteltavien, joskaan ei kovin realististen, vaihtoehtojen joukkoon. Mantere luonnehti eduskunnassa olevan kolmenlaisia enemmistöjä: porvarienemmistö, suomalaisten porvari enemmistö sekä tärkeimpänä oikeiston hillitsijänä Maalaisliiton ja sosialidemokraattien enemmistö. Vaalituloksesta ja edelleen epävakasta sisäpoliittisesta tilanteesta johtuen ei hallituksen kokoonpanoon tahdottu kuitenkaan vielä muutoksia, vaan sille haluttiin antaa työrauha. Oikeiston sitouttaminen edelleen hallitusvastuuseen pitäisi sen ainakin pois räikeä oppositiopolitiikan tieltä. Myös äärioikealla Ståhlbergin kyyditys tunnustettiin ainakin salassa virheeksi, sillä kyydityksellä oli menetetty keskustan tuki lopullisesti. Niin maltilliselle kokoomukselle kuin esimerkiksi lapuanliikkeeseen mukaan tempautuneille ylioppilaille entiseen presidenttiin kohdistunut väkivallanteko oli tietyn rajan ylitys, vaikka asenne edelleen säilyikin ymmärtävänä suhteessa kansanliikkeeseen.⁵⁸³

⁵⁸¹ Tarponen 1955, 207-208; Siltala 1985, 483.

⁵⁸² Siltala 1985, 477.

⁵⁸³ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän ja puoluetuomikunnan kokous 1.11.1930, PR 62, KEPA, KA; Mantereen alustus ei sisälly pöytäkirjoihin, vaan se julkaistiin kokouksen päätöksen mukaisesti myöhemmin lehdissä. ”Sisäpoliittisen tilanteen tarkastelua” 11. ja 13.11.1930 *Etelä-Suomen Sanomat*; 24.10.1930 Helsingin Kansallisen Edistysseuran kokous, HKEA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluetuomikunnan toimintakertomus 1930-31, MK B 12878, HYK; ”Mitä vaalien tulokset todistavat” 9.10.1930 *Länsi-Savo*, ”Vaalien tulokset selvillä” 14.10.1930 *Länsi-Savo*;

Lapuanliikkeestä alkoi muodostua myös monille sen kannattajaryhmistä ongelmallinen kumppani. Niin osalle kokoomusta kuin myös ylioppilaita tilanne alkoi laittomuuksien myötä mennä liian pitkälle. Pohjoispohjalaisen osakunnan historiassa Heikki *Roiko-Jokela* osoittaa hyvin, miten kommunisminvastaisen alkuinnostuksen jälkeen lapuanliikkeen saamat laittomat muodot, Ståhlbergin kyyditys tai sen omaksuma poliittinen linja eivät enää täysin vastanneet myöskään opiskelijanuorison käsityksiä. Tiukan aitosuomalaisuuden omaksuneet ylioppilaat eivät saattaneet taipua kansanliikkeen kommunismin nimissä edellyttämään linnarauhaan RKP:n kanssa. Vaikka pelot eivät kysyneet viljelijän kieltä, halusi ylioppilas siitä huolimatta opetuksensa omalla kielellään.⁵⁸⁴

Asennemuutoksesta ja optimismista edistyspuolueen sisällä kertoi se, että ajatukset tulevan hallituspolitiikan suhteen oli jälleen käännetty takaisin integraatiopolitiikan tielle. Nikula korosti keskustavasemmistokoalition tärkeyttä seuraavana hallitussuuntana. Sosialidemokraatteja ei tullut nyt päästää hallitusvastuusta. Rydman katsoi tilannetta hieman pidemmällä perspektiivillä ja hänenkin näkemyksissään päädyttiin lopulta keskustavasemmistopolitiikkaan. Välivaiheena olisi kuitenkin keskustan johtama porvarikoalitio. Siirtyminen takaisin keskustajohtoiseen politiikkaan oli olennaista kansallisen eheytyksen ja sosialidemokraattien integroimisen kannalta.⁵⁸⁵

Vaikka edistyspuoluelaiset olivat olleet kansanliikkeen kanssa yhtä mieltä kommunismin uhasta ja sen torjuttavuudesta, erosi liberaaliperinne lapualaisuudesta tämän uhan merkittävyyden kokemisessa. Edistyspuoluelainen liberalismi ei edellyttänyt koko kansalta tai poliittiselta kentältä tiukkaa yksimielisyyttä, vaan demokraattinen järjestelmä oli elinkelpoinen siitäkin huolimatta, että sen sisällä toimivat erilaisia poliittisia painotuksia edustavat puolueet. Eheytyksipolitiikan lähtökohtainen pyrkimys keskustan ja vasemmiston yhteistyöhön salli erilaisten näkemysten olemassaolon, kunhan ne kanavoituivat poliittisen järjestelmän kautta pyrkimykseksi edistää koko kansan etua. Kansallinen eheytyminen ja kommunismin torjuminen ei edellyttänyt poliittisilta näkemyksiltään yksimielistä kansaa.

Myös kyydityksiä selvitellessä edistyspuoluelainen eheytysideologia nosti jälleen päätään. Reaalipoliittiselta kannalta asiaa katsoneet Kivimäki ja Rauhala uskoivat, että kyyditsijöiden armahtaminen veisi pohjan pois lapualaisten toiminnalta. Tuomitseminen ei edistäisi rauhallisten olojen kehitystä. Ståhlberg oli ymmärrettävästi hieman tiukemmalla linjalla ja katsoi, ettei törkeimpiä rikollisia voitu vapauttaa, ainoastaan aatteelliset kannattajat. Eduskunnassa ryhmän puolesta puhunut Kivimäki kuitenkin korosti, että vaikka väkivallantekijöiden tarkoitus-

”Eduskuntavaalien tulokset” 10.10.1930 Helsingin Sanomat; ”Kansa on ilmaissut mielipiteensä” 11.10.1930 Keski-suomalainen; Mylly 1989, 268; Vares 1996, 464; Saarikoski 1997, 245; Perälä 1998, 197, 202; Vesikansa 1997, 370-372; Roiko-Jokela 2007, 136-138. Ståhlbergin kyydityksestä yksityiskohtaisemmin esim. Lehtola Veli-Pekka, Presidentin kyyditys. Presidentti Ståhlberg, kenraali Wallenius ja kiihkon aika 1930. Otava 2010.

⁵⁸⁴ Roiko-Jokela 2007, 135-142, 187-188.

⁵⁸⁵ 24.10.1930 Helsingin Kansallisen Edistysseuran kokous, HKEA, KA.

perät ovat ymmärrettävät, ei oikeusvaltiossa voida jättää asioita käsittelemättä sillä perusteella. Tarkoitus ei pyhittänyt keinoja. Väkivaltaisuudet olivat horjuttaneet oikeusjärjestyksen perusteita ja valtion arvovaltaa siinä määrin, että tilinteon oli tapahduttava. Eheytyseetoksen keskusteluun toi Mantere, joka painotti, ettei tullut luoda oikeistohenkistä porvarillista rintamaa, joka poissulkisi toisen puolen kansasta. Enemmän tuli yhdessä ponnistella kansanluokkia erottavien tekijöiden poistamiseksi ja kuilun umpeen luomiseksi. Porvarit ja työväki tuli yhdistää yhteisen isänmaantunteen alle.⁵⁸⁶

Ei edistyspuolueessa silti pelkkiä idealisteja oltu. Kansanliikkeen vaara tunnustettiin yhä. Vaikka vaalivoiton ja Ståhlbergin kyydityksen oli toivottu hillitsevän mieliä myös äärimmäisen oikeiston taholla, joutui Mantere toteamaan, ettei näin ollut käynyt. Liikkeen parlamentarismia halveksiva yleisasenne, josta oli osoitukseksi mm. pyrkimys riippumattomaan hallitukseen sekä suhteellisen vaalitavan poistamiseen, piti sen edelleen yhteiskuntarauhaa järkyttävänä tekijänä. Edistyspuolue nousi nyt vastustamaan sitä yksimielisyyden vaatimusta, jota oikeiston taholta sen vaalivoiton jälkeen kovasti peräänkuulutettiin. Siinä, että yksimielisyyttä tavoiteltiin yhteiskuntarauhan palauttamiseksi, ei ollut mitään pahaa, mutta siihen pyrkiminen terrorin avulla oli tuomittavaa. Rauhalan mukaan nyt kysyttiin, kestikö kansanvalta.⁵⁸⁷

Pettymys siihen, että koko vuoden jatkuneet myönnytykset kansanliikkeelle eivät riittäneet sen kannattajille, vaan tilanne edelleen jatkui epävakana, sai viimeisetkin ymmärtäjät edistyspuolueessa kääntämään kritiikkinsä kärjen oikealle. Puoluekokouksessa ja kesän puoluevaltuustossa oli vielä kuultu kansanliikettä puoltavia ja pitkälle ymmärtäviä puheenvuoroja, mutta nyt ääni oli muuttunut kellossa. Edistyspuolueen kenttä, erityisesti ymmärtämyksellä suhtautuneet karjalaiset, olivat nyt huomanneet, että kansanliikkeessä oli kyse paljon muustakin kuin vain kommunismin vastustamisesta. Liike ei enää ollut kansanliike. Hagelberg, joka vielä kesällä kuului liikkeen tukijoihin, tuomitsi sen nykymuodossaan. Liike oli muodostunut liian oikeistolaiseksi pyrkimyksiltään. Pääkkönen totesi, että kokoomus käytti liikettä puoluetaktillisiin tarkoituksiinsa ja Nordlundkin tunnusti, että aluksi oli oltu suurliikkeen houkuttelemina mukana, mutta sitten oli seurannut katumus.⁵⁸⁸

⁵⁸⁶ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän ja puoluetoimikunnan kokous 1.11.1930, PR 62, KEPA, KA; VP 1930 II Kivimäki 1122, Mantere 1131.

⁵⁸⁷ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän ja puoluetoimikunnan kokous 1.11.1930, PR 62, KEPA, KA; Mantereen alustus ei sisälly pöytäkirjoihin, vaan se julkaistiin kokouksen päätöksen mukaisesti myöhemmin lehdistössä. ”Sisäpoliittisen tilanteen tarkastelua” 11. ja 13.11.1930 Etelä-Suomen Sanomat; VP 1930 II Kivimäki 1123, Mantere 1129; ”Herääkö kansa?” 15.10.1930 Turun Sanomat; ”Oikeus voittaa” 16.10.1930 Turun Sanomat; ”Lailisuuden, kansalaisturva ja oikeusjärjestyksen puolesta” 16.10.1930 Helsingin Sanomat; ”Joko on mitta täysi?” 16.10.1930 Kaleva; Reinimäki 2010, 48-49.

⁵⁸⁸ Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokous 29.11.1930, PR 58, KEPA, KA; VP 1930 II Kivimäki 51-53; ”Tuomitsee” 23.10.1930 Turun Sanomat; ”Liian kallis hinta” 2.10.1930 Turun Sanomat;

Viimeisiä ymmärtäjiä myöten kansanliikkeen pakkopaidasta vapautunut edistyspuolue piti kuitenkin sisäpoliittisen vakauden aikaansaamista niin suuressa arvossa, ettei se yhtenäistyneestä laillisuuskannastaan huolimatta lähtenyt kyseenalaistamaan hallituksen arvovaltaa, vaan tuki sitä aiemman näkemyksensä mukaisesti kommunistilakien lopullisessa käsittelyssä. *Uola* korostaa, että niin kyydityksen kohteeksi joutunut Ståhlberg kuin muutkin epäilevät vasemmistoporvarit äänestivät kommunistilakien puolesta. Edistyspuolue oli jo kesällä linjansa valinnut ja vaalien jälkeen todennut istuvan hallituksen jatkamisen olevan toivottavaa. Ei siis ollut mitään tarvetta lähteä keinuttamaan jo muutoinkin kiikkerää venettä. Myös edistyslehdistö tuki lakien hyväksymistä, vaikka *Helsingin Sanomat* muistutti, ettei yksistään lainsäädännön suoman pakkovallan avulla voitu lopullisesti hävittää niin hurmahenkistä oppia ja liikettä kuin kommunismi. Tarvittiin myös yhteiskunnallista uudistustoimintaa ja valitustyötä vallankumouksellisuutta kasvattavan mielialan poistamiseksi.⁵⁸⁹

Vapautumista pakollisesta kansanliikkeen periaatteellisen oikeutuksen tunnustamisesta osoittaa myös edistyspuoluelaiusten lukuisa osallistuminen erilaisten ulkoparlamentaaristen laillisuutta korostaneiden toimintamuotojen organisointiin. Edistyspuolueen piirissä lisääntyneet ja tiukentuneet laillisuusvaatimukset yhdistettynä Ståhlbergin kyyditykseen nostivat keskusteluun tarpeen erityisen lapuanliikkeen vastaisen kansalaisjärjestön perustamisen. Edistyspuolueen K. N. Rauhala toimikin jo loppuvuodesta 1930 innokkaasti tällaisen lähinnä keskustaporvarillisista voimista koottavan lainalaisen ja kansavaltaisen järjestön luomiseksi. Tavoitteena oli massiivinen julkisesti toimiva valistustoimintaan keskittyvä kansalaisjärjestö. Maalaisliitossa ei kuitenkaan vielä tässä vaiheessa, erityisesti presidentinvaalien alla, oltu innokkaita järjestäytymiseen, joten hanke kuivui kokoon. Pääkaupunkiseudulle vapaamielisten keskustelufoorumiksi oli kuitenkin jo alkuvuodesta 1930 perustettu Vapaamielisten klubi, jonka piirissä useat edistyspoliitikotkin puivat nousevan oikeistonradikalismien uhkaa.⁵⁹⁰

Kansanliikkeen ollessa voimakkaimmillaan oli julkisen vastajärjestön perustamista pidetty vaarallisena eikä edistyspuolue ollut halunnut lähteä sellaista ajamaan. Oli lähinnä tyydytty eduskuntaryhmien välisiin neuvotteluihin, joiden organisoinnissa puolue oli aloitteellinen. Oikeistoreaktion ajauduttua keskustan ja laillisuuspuolueiden parissa enenevässä määrin paitsioon ja toisaalta presidentinvaalikamppailun yhteydessä jälleen noussut ulkoparlamentaarinen uhka saivat laillisuuspuolueet edistyksen, Maalaisliiton ja RKP:n muodostamaan virallisen, joskin salaisen Isänmaan ja Lain Puolesta -järjestön.

⁵⁸⁹ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1930, MK B 1930, HYK; ”Kommunistilait hyväksyttävä” 9.11.1930 Keskisuomalainen; ”Muistettavia sanoja” 12.11.1930 Turun Sanomat; ”Kommunistilait hyväksytyt” 13.11.1930 Länsi-Savo; ”Lakien hyväksymisen jälkeen” 15.11.1930 Helsingin Sanomat; *Uola* 2006a, 220.

⁵⁹⁰ Mylly 1989, 285-286; Reinimäki 2010, 29, 35-39; Tuomioja 2007, 29-30; Edistyspuolueen keskeisistä poliitikoista aktiivisia klubin jäseniä olivat Uno Brander, Eljas Erkkö, Arvo Inkilä, W.A. Lavonius, Oskari Mantere, Akseli Nikula, Eero Rydman, Bruno Sarlin, Urho Toivola, K. J. Ståhlberg ja W. W. Tuomioja.

Hankkeen puuhamiehenä ja järjestön puheenjohtajana toimi edistyspuolueen Eero Rydman. Puolue osallistui järjestön toiminnan tukemiseen myös rahallisesti. Järjestön kytkentä suojeluskuntiin oli vahva, olihan sen nokkamiehenä suojeluskunta-aktiivi Rydman ja jäsenenä mm. Sulo Heiniö ja maalaisliittolainen Artturi Leinonen. Suojeluskunta-aktiivien osallistuminen osin suojeluskuntajärjestöä tai ainakin sen lapualaisinta osaa vastaan tähdättyyn toimintaan oli *Selénin* mukaan osoitus suojeluskuntien yhtenäisyyden rakoilemisesta ja mm. Heiniö menetti myöhemmin paikkansa Tampereen esikunnassa. ILP:n tavoite oli porvarillinen ja puolueeton, mutta se muotoutui laillisuuspuolueiden hankkeeksi, johon sen paremmin kokoomuslaiset kuin sosialidemokraatitkaan eivät olleet järin tervetulleita. Tästä sosialidemokraattien vähäisestä edustuksesta huolimatta *Uola* näkee ILP:ssä todenteolla realisoituneen keskustan ja vasemmiston laillisuusrintaman.⁵⁹¹

Järjestö varautui ensisijaisesti siihen tilanteeseen, että presidentinvaalissa ehdolle asettunut Ståhlberg valittaisiin ja lapualaiset aloittaisivat laajamittaiset kumoukselliset toimet. Suojeluskuntien liittyminen voimakkaasti lapuanliikkeen vanaveteen teki tilanteesta erityisen herkän. Vaalin käännyttyä niukasti Svinhufvudin hyväksi järjestö ja sen suunnittelemat toimet osoittautuivat tarpeettomiksi. Vasta Mäntsälän kapina alkuvuodesta 1932 herätti järjestön uudestaan henkiin, kun pääministeri Sunila valjasti sen lapuanliikkeen vastaiseen tiedustelutoimintaan ohi oikeistolaisen Etsivän Keskuspoliisin. Tarvittiin tietoa suojeluskuntien kapinavalmisteluista ja niiden laajuudesta. ILP:n hankkimilla tiedustelutiedoilla oli Mäntsälän tapahtumien yhteydessä merkitystä tasapainottamassa lapualaisten tiedotuskampanjaa. Tapahtumien rauettua lakkautettiin pian myös järjestö. *Vares* onkin todennut, että merkittävintä ILP:n kaltaisessa salaseurassa ei ollut sen olemassaolo, vaan se, että se toimi hallituksen suojeluksessa.⁵⁹²

Relanderin presidenttikauden päättyminen osui juuri oikeistoradikalismin kiihkeimpiin vuosiin. Vaikka keskeisimmät kommunistien toimintaa rajoittaneet lait oli saatu säädettyä, ei tilanne presidentinvaaleihin käytäessä ollut rauhallinen. Oikeistolle näytti avautuneen tilaisuus katkaista keskustan presidenttitie ja se tarttui tähän tilaisuuteen kaksin käsin. Tämä olisi epäilemättä ollut kokoomuksen tavoitteena joka tapauksessa, mutta kuohuva aika asetti nyt oikeiston kuninkaantekijän paikalle.

Presidentinvaalikampanjassa edistyspuolueen linja oli tiukasti laillisuuden puolesta. Kansallista olemassaoloa ei tullut uhrata lapualaisten rajoittuneen isänmaakäsityksen alttarille. Edeltänyt Relanderin kausi oli ollut rikkonainen vähemmistöhallituksineen ja oikeistoradikalismin nousuineen. Edistyspuolueen osalta kautta olivat leimanneet näkemyserot sisäpoliittisesta linjasta niin alkuvuosien oikeistosuuntauksen kuin erityisesti lopun lapualaismyönteisyydenkin vuoksi. Väistyvää presidenttiä ei siten nähty sellaisena lujatahtoisena ja tarmokkaana

⁵⁹¹ Reinimäki 2010, 51-54; Mylly 1989, 287; Mylly 1998, 45-47; Uola 2006a, 228-229; Manninen, Salokangas 2009, 174; Suistola 1999, 126-127; Selén 2001, 363-364.

⁵⁹² Uino 1983, 198-207; Mylly 1989, 286-289; Uola 2006a, 229; Vares 2007, 82-83.

johtajana, millaista olemusta valtionpäämieheltä oli lupa odottaa. Tinkimättömänä esitetyn Ståhlbergin kyyditystä käytettiin lyömäaseena väkivaltaisiin otteisiin mieltyneitä vastaan ja toisaalta vastaehdokkaaksi nousseen Svinhufvudin synnit ”kuningasseikkailusta” lähtien nostettiin puoltamaan aina tasavaltaa ja kansanvaltaa kannattaneen Ståhlbergin valintaa.⁵⁹³

Ståhlbergin kanta laillisuuteen ja lapuanliikkeeseen oli kaikkien tiedossa, joten edistyspuolueen osalta vaalien asetelma oli selvä. Asettuessaan ehdolle Ståhlberg ryyditti suostumustaan todeten, ettei tainnut nyt päästä pälkähästä, kuten kuusi vuotta sitten. Toisin kuin vuonna 1925 ei edistyspuolueessa tällä kertaa käyty avointa kiistaa ehdokkaasta, vaikka ainakin Uudellamaalla keskusteltiin mahdollisesta tarpeesta asettaa toinen ehdokas. Ståhlberg herätti joidenkin mielestä liian vahvoja vastareaktioita ja osa kannatti Svinhufvudin valintaa. Todellista vaikutusta ehdokasasetteluun tällaisilla paikallistason spekuloinneilla ei ollut, sillä Ståhlberg oli jo lokakuussa kyydityksensä jälkeen suostunut ehdokkaaksi ja edistyspuolueen kanta oli sen myötä lyöty lukkoon. Ståhlberg koki, ettei vallitsevassa tilanteessa ollut muuta vaihtoehtoa. Hänen täytyi nyt asettua laillisuuden, kansanvallan ja valtion arvovallan ajajaksi mielivaltaa ja laittomuuksia vastaan. Sarlin korosti, että Ståhlberg oli tehnyt tilin itsensä kanssa ja katsonut, että hänen oli koetettava pelastaa se, mitä pelastettavissa oli.⁵⁹⁴

Osoituksena siitä, että edistyspuolue oli irtautunut kansanliikkeen pakkopaidasta, puolue korosti vaalitaistelussa, ettei presidenttiä valittu vain oikeiston ehdoilla. Hädän hetkellä isänmaan tueksi tarvittiin koko kansan tukea, ei vain sen ”isänmaalliseksi” julistautuneen kolmasosan. Koko kansan presidentistä puhuminen oli retoriikkaa vaalitaistelun tarpeisiin, mutta osittain toiveilla uskottiin olevan myös todellisuuspohjaa. Ståhlbergillä toivottiin olevan kannatusta erityisesti SDP:n, mutta myös Maalaisliiton piirissä, vaikka lopulta osoittautui, että talonpojat asettivat oman ehdokkaansa. Ståhlbergin mahdollisuuksia arvioinut Hiitonen oli toiveikas. Työväki lähtisi nyt entistäkin puutteenalaisempana runsaslukuisesti uurnille. Toisaalta kansanliikkeen typeryydet olivat vieroitaneet monia kokoomuslaisia. Ståhlbergin mahdollisuudet paranisivat entisestään, jos hän ilmaisisi sympatiansa maalaisväestön hätää kohtaan, arvioi Hiitonen. Epävarmuutta valinnan suhteen nostatti se, että Maalaisliitto oli edelleen epäröivällä kannalla. He

⁵⁹³ ”Presidenttiehdokkaat” 1.1.1931 Turun Sanomat; Turun Sanomat palasi aiheeseen vielä presidentin vaihdoksen yhteydessä ”Huonommin ei hevilla voida valtiota johtaa” 1.3.1931 Turun Sanomat; ”Päättynyt presidenttikausi” 3.3.1931 Helsingin Sanomat; ”Presidenttiehdokkaat” 1.1.1931 Turun Sanomat; ”On ajateltava myös huomispäivää” 11.1.1931 Turun Sanomat; ”Mitä vaaliluvut puhuvat” 22.1.1931 Länsi-Savo.

⁵⁹⁴ 23.11.1930 Kansallisen Edistyspuolueen Uudenmaan piiriliiton kokous, kansio B34, EHK, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan kokous 17.11.1930, PR 56, ja puoluevaltuuston kokous 29.11.1930, PR 58, KEPA, KA; Alkuvuodesta 1931 Ensio Hiitonen Rudolf Holstille, RHA, KAY 6003, KA; Tarponen 1955, 208-209; Blomstedt 1969, 481-482; Ståhlberg 1986, 167; ”Ståhlbergin ehdokkuus saa edistyspuolueen jakamattoman kannatuksen” 24.11.1930, Turun Sanomat.

eivät luottaneet joukkoihinsa ja pelkäsivät Ståhlbergin valinnan tuottavan levottomuuksia.⁵⁹⁵

Ehdokasasettelu selkiytyttyä kaikkien puolueiden osalta osoittautui, että vaali tultaisiin käymään Ståhlbergin ja Svinhufvudin välillä. Maalaisliitto oli hylännyt lapualaismyönteisen Relanderin, jolle olisi ollut kannatusta kokoomuksessa, ja asettanut ehdokkaaksi laillisuusvaatimusten kaikuessa Kallion. Kokoomuksessa Svinhufvudin ehdokkuuden määritteli se, ettei kenenkään muun uskottu voivan voittaa Ståhlbergiä, jonka valinta olisi kokoomuskatsannossa katastrofi niin politiikan asiasisällön kuin lapuanliikkeenkin suhteen. Svinhufvud takaisi laillisen yhteiskuntajärjestyksen ja rauhallisen kehityksen jatkumisen.

Jo ennen vaalia oli selvää, että Maalaisliitto oli itse vaalissa kuninkaantekijän paikalla eikä tilanne olisi sille helppo. Luontainen suunta olisi ollut Ståhlberg, mutta realiteetit puhuivat vahvasti Svinhufvudin puolesta. Presidenttiehdokkaista suurimman parjaustulvan saikin kokea juuri Ståhlberg, jonka valinnan peloteltiin antavan toimintavapauden kommunisteille. Ståhlbergin valinnalla uhattiin niin lapualais- kuin kokoomuslehdistössä olevan ”arvaamattomia seurauksia”.⁵⁹⁶

SDP	30.18%	34.16%	90
Kokoomus	21.56%	18.05%	64
Maalaisliitto	20.03%	27.28%	69
Edistys	17.74%	5.83%	50
RKP	9.01%	10.03%	25
SPP*	1.41%		2

Taulukko 7. *Suomen pienviljelijäin puolue. Ensimmäinen prosenttiosuus näyttää valitsijamiesvaaleissa saadun tuloksen, toinen edellisten eduskuntavaalien kannatuksen ja kolmannessa sarakkeessa kerrotaan valitsijamiesten lukumäärä. Suomen virallinen tilasto. Vaalitulokset XXIX.

Valitsijamiesvaalien tulokset olivat edistyspuolueen kannalta hyvät ja enteivät voittoa Ståhlbergille. Svinhufvud sai valitsijamiehistä taakseen vain 21 % muiden puolueiden edustaessa enemmän tai vähemmän laillisuuskantaa, joten näytti siltä, ettei 151 valitsijamiehen saaminen Ståhlbergin taakse olisi vaikeaa. Vaalituloksen uskottiin osoittavan, että laajat piirit katsoivat Ståhlbergin sopivimmaksi ja ansioituneimmaksi maan johtoon. Mikkelin paikallisjärjestö katsoi, että huolimatta vaikeasta taloudellisesta ajasta ja siitä, että yhteiskunnallinen liikehdintä ei ole jättänyt paljon tilaa rakentavalle puoluetoiminnalle, osoitti presidentinvalitsijamiesvaalin tulos edistyspuoluelaisilla näkemyksillä olevan vankan jalansijan kansan keskuudessa. *Länsi-Savo* totesi vaalituloksen olevan varmasti pettymys

⁵⁹⁵ Alkuvuodesta 1931 Ensio Hiitonen Rudolf Holstille, RHA, KAY 6003, KA; Relanderin päiväkirja II 1968, 484; Mylly 1989, 270.

⁵⁹⁶ Vares 2007, 66, 69-70; Mylly 1989, 270, 274-277; Uola 2006a, 223-226; Perälä 1998, 185, 191-193; Kulha 1989, 167-170.

niille, jotka keinoista välittämättä uhkasivat tehdä presidentin nykyisestä pääministeristä. *Turun Sanomille* tulos oli kansan suuri voitto ja kypsyyinäyte.⁵⁹⁷

Vaikka edistyspuolueen ja sen kanssa yhdessä neuvotelleen pienviljelijäpuolueen valitsijamiehet olivat yksimielisesti Ståhlbergin kannalla, kävi jo neuvottelukoukussa esille, ettei Ståhlbergin valinta kenties olisikaan itsestään selvä. Castrén oli sitä mieltä, että keskustapolitiikan kannalta olisi parasta, jos Kallio tulisi valituksi. Hän myös ilmoitti, että sosialidemokraatit halusivat takeita Ståhlbergin valitsemisesta, muutoin he äänestäisivät Kalliota. Edistyksen 50, pienviljelijöiden kaksi ja SDP:n 90 ääntä eivät vielä yhdessä riittäneet Ståhlbergin valintaan, vaan tueksi olisi saatava myös RKP:n ja/tai Maalaisliiton valitsijamiehiä. Selvää oli, että presidentinvaali tulisi hyvin pitkälle ratkaisemaan lapuanliikkeen kohtalon. Ennen kolmatta äänestystä Maalaisliiton valitsijamiesryhmässä nostettiin esiin kapinan mahdollisuus, jos Ståhlberg valittaisiin, mikä seikka ratkaisi puolueen siirtymisen Svinhufvudin taakse. *Myllyn* mukaan tilanne käsitettiin pitkälti näin: Svinhufvud oli ukkosenjohdatin, Ståhlberg taistelulippu.⁵⁹⁸

Kolmas kierros päättyi tiukimmin mahdollisin lukemin 151–149 Svinhufvudin hyväksi. Ståhlberg huokaisi vaalin jälkeen helpotuksesta. ”No nyt siitä pääsi. Nyt hoitakoot”, totesi hän ja lähetti vastavalitulle presidentille onnittelusähkeen toivoen presidentin valitsijoiden pitäytyvän laillisuuden ja säännöllisen valtiolämän kannalla. Svinhufvudin vastustajien Ståhlberg luotti niin tekevän joka tapauksessa. Edistyspuolueessa Svinhufvudin valinta ei nostattanut suurta huolta. Tuomiopäivän pasuunat pysyivät hiljaa, sillä laillisuus oli joka tapauksessa voitannut, vaikka Ståhlberg oli hävinnyt. Tilanteen uskottiin kehittyvän rauhallisesti, sillä kuten *Kaleva* totesi, hävinnyt osapuoli oli nyt sellainen, joka osasi hyväksyä tappionsa kunnialla laillisella tiellä pysyen. Maalaisliitossa valitsijamiesten taipumista Svinhufvudin taakse ei sivuutettu pelkällä olankohautuksella, vaan vaalin jälkeen peräänkuulutettiin mm. puoluekurin koventamista ja tilintekoa ”pettureiden” kanssa.⁵⁹⁹

Myöskään yksityisissä pohdinnoissa ei koettu tarvetta uhkakuvien lietsonnalle. Hiitonen totesi, että talonpoikaisraiskat pelästyivät. Kahma taas kirjoitti ennustaneensa tällaista tulosta, jota tuli katsoa seurauksena nykyisistä olosuhteista eikä niinkään minään suunnan ratkaisijana. Svinhufvudin olisi helpompi rauhoittaa

⁵⁹⁷ Mikkelin Kansallisen Edistysseuran toimintakertomus 1931, Ba:1, MPYA, MMA; ”Ståhlbergin kannattajilla enemmistö” 24.1.1931 *Turun Sanomat*; ”Mitä vaalinumerot puhuvat” 22.1.1931 *Länsi-Savo*; ”Vaalitulokset selviämässä” 22.1.1931 *Helsingin Sanomat*; käännytyskampanjasta ”Kansanvaltaa vaalimaan” 18.2.1931 *Kaleva*.

⁵⁹⁸ Kansallisen Edistyspuolueen ja Suomen Pienviljelijäpuolueen presidentin valitsijamiesten kokous 14.2.1931, PR 62, KEPA, KA; ”Rohkeasti vaaleihin uhasta välittämättä” 14.1.1931 *Turun Sanomat*; ”Valitsijamiesten peloitteleminen” 12.2.1931 *Länsi-Savo*; Blomstedt 1969, 483-485; Hirvikallio 1958, 62-63; Uola 2006a, 224-226; Mylly 1989, 275.

⁵⁹⁹ ”Eilispäivän vaali” 17.2.1931 *Turun Sanomat*; ”Mitä maalaisliitto pelkäsi” 18.2.1931 *Turun Sanomat*; ”Ratkaisu tapahtunut” 17.2.1931 *Länsi-Savo*; ”Vaalintapahduttua” 17.2.1931 *Helsingin Sanomat*; ”Vaalintulos” 17.2.1931 *Kaleva*; Blomstedt 1969, 484-485; Ståhlberg 1986, 195; Mylly 1989, 277.

tilanne kuin mitä Ståhlbergin olisi ollut. Ståhlbergin ansio oli voimakkaan, laillista yhteiskuntajärjestystä puoltavan kansantahdon luoja. Toivolakaan ei valittanut tulosta, vaan katsoi, että se mahdollisti nyt vahvan porvarikoalition muodostumisen. Presidentti ei ollut pääasia, vaan hallitus. Se hallitsi presidenttiäkin. Toivossa oli hieman ennustajan vikaa, sillä hän uskoi kohta nähtävän sen ihmeen, että vastavalitun presidentin lujin kannattajajoukko olisi hänen vastustajiensa taholla.⁶⁰⁰

Svinhufvudin voitossa ja sitä seuranneessa Mannerheimin paluussa armeijan johtoon on nähty oikeisto-aallon kulminaatio. Vuoden 1918 voittajat ja konservatiivinen eliitti saivat revanssinsa ståhlbergiläisestä tasavallasta ja ainakin ulkoisesti parlamentaarisdemokraattisen järjestelmän omilla säännöillä. Svinhufvudin voitto merkitsi porvarillisen yhteistoiminnan jatkumista, kun taas Ståhlbergin voitto, SDP:n siivittämänä, olisi tarkoittanut sosialidemokraattien ainakin osittaista nousua johtamaan poliittista kehitystä. Oikeistopoliitikot uskoivat hyvän tuulen jatkuvan hamaan tulevaisuuteen ja että heidän aikansa oli vihdoinkin todenteolla koittanut. Pessimistit kuitenkin ymmärsivät, että kulminaatiopisteestä tie on ainoastaan alaspäin. Oikeiston saavuttama voitto oli huomattavasti epänormaalimman ajan tuote kuin mitä 1920-luvun olot olivat koskaan olleet.⁶⁰¹

Edistyspuolueelle tilanne ei ollut katastrofi. Eheytysoikeistopoliitikka koki takaiskun oikeistolaisen tultua valituksi presidentiksi, mutta vaalin päätavoite eli laillisuuden palauttaminen ei ollut kokenut samanlaista iskuja. Svinhufvud, vaikkei ollutkaan edistyspuoluelaisen ensimmäinen vaihtoehto, oli kuitenkin laillisuuden kannalta toiseksi paras. Kallio olisi epäilemättä ollut lähempänä edistyspuoluelaisia tunteja, mutta tämän läpimineneminen ei ollut realismia.

Kukaan vanhasta hallituksesta ei kelpaa

Svinhufvudin siirtyminen presidentiksi jätti hallituskysymyksen avoimeksi keuhällä 1931. Edistyspuolueessa viimeisen puolen vuoden tapahtumat olivat vahvistaneet antilapualaista ilmapiiriä ja toisaalta myös irtauttaneet puolueen kansanliikkeen pakollisesta uskontunnustuksesta vaatimaan tiukempaa laillisuus-kantaa. Tämä muutos oli näkynyt jo presidentinvaaleissa ja nyt se näyttäytyi myös hallituspulan ratkaisussa. Lapuanliikkeen sananvalta poliittiseen päätöksentekoon oli pienentynyt ja itsekin nuorsuomalaisesta liberaalitradiitiosta ponnistanut presidentti Svinhufvud ilmoitti, ettei hallitusta muodostettaessa neuvoteltaisi muiden kuin puolueiden kanssa. Edistysryhmä edellytti eduskunnan enemmistöön nojautuvaa, täysin parlamentaarista porvarillista kokoomushallitusta. Hallituksen peri-

⁶⁰⁰ 23.2.1931 Ensio Hiitonen Rudolf Holstille, RHA, KAY 6003, KA; 18.2.1931 Jaakko Kahma Rudolf Holstille, RHA, KAY 6019, KA; 23.2.1931 Urho Toivola Rudolf Holstille, RHA, KAY 6058, KA.

⁶⁰¹ Vares 2007, 76-79.

aatteena tuli olla oikeusturvan, laillisen järjestyksen ja kurin voimassapitäminen ja sen kokoonpanon tuli antaa takeet kansanvaltaisen, parlamentaarisen suunnan noudattamisesta.⁶⁰²

Hallitukseen menoa määritelleet ehdot noudattelivat hyvin pitkälle Svinhufvudin hallitukseen kohdistettua kritiikkiä. Edellisen hallituksen kritisointi korosti jälleen sitä, että edistyspuolueessa koettiin tilanteen kääntyneen laillisuudelle suotuisaksi. Aikanaan vaihtoehdottomana pidetyn hallituksen arvosteleminen oli nyt mahdollista. Svinhufvudin hallitusta oli moitittu sen epäparlamentaarisesta luonteesta – vain seitsemän 13 jäsenestä kuului eduskuntaan – sekä siitä, ettei se ollut kyennyt riittävällä tavalla estämään tai edes selvittämään lapuanliikkeen suorittamia väkivallan tekoja. Hallituksen sisäpoliittisia tapahtumia käsitelleestä kertomuksesta keskusteltaessa Tuomioja peräänkuulutti laittomuuksien tuomitsemista. Isänmaalliset tarkoitukset eivät tehneet teoista laillisia tai ymmärrettäviä. Hän kysyi, olisiko kritiikistä pidättäydyttävä vain, ettei loukattaisi hallituksen muistoa. Edistysryhmä antoi kuitenkin tukensa hallitukselle, mistä kannasta Toivola kritisoi ryhmää seuraavassa puoluekokouksessa. Vaikeuksia oli ymmärretty jälleen pidemmälle kuin olisi ollut tarpeen.⁶⁰³

Sisäpoliittinen tilanne vaati porvarikoalitiota, kuten eduskuntaryhmä oli todennut, mutta keskustelua edistyskatsannoissa parempana pidetystä keskustavasemmistopolitiikasta käytiin myös, ainakin ajatuksen tasolla. Tuskin kukaan elätteli realistisia toiveita vasemmistorparillisen hallituksen muodostamisesta, mutta keskustelu kuitenkin osoitti, ettei edistyspuolue ollut hukannut kansallisen eheytyksen eetosta edes ulkoparlamentaarisen uhan edessä. Keskustapolitiikkaa ei kuitenkaan ainakaan Toivolan silmin enää nähty samanlaisena kuin mitä se oli kymmenen vuotta sitten ollut. Tasoittelemisen aika oli ohi. Keskustapolitiikan nykytehtävä oli pysyä demokratian kannalla kansanvallan kolmiliiton eli edistyspuolueen, Maalaisliiton ja SDP:n voimin. Jos Maalaisliitto jätettäisiin oikeiston käsiin, olisi se liian heikko vastustamaan sen vaatimuksia. Keskustapolitiikka laajeni nyt Toivolan käsittelyssä sisältämään avoimesti myös sosialidemokraattisen puolueen entisen porvarikaksikon sijaan. Tuomioja oli pessimistinen suhteessa esitetyn politiikan mahdollisuuksiin ajan oloissa. Maalaisliitto oli siirtynyt oikeiston syliin

⁶⁰² Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1931, MK B 11147, HYK; Uola 2006a, 228.

⁶⁰³ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1930, MK B 11146 ja 1931, MK B 11147, HYK; VP 1931 Tuomioja 502, Cajander 522; Tuomioja oli jäsenenä perustuslakivaliokunnan jaostossa, joka käsiteli hallituksen kertomusta, ja peräänkuulutti eräissä kokouksissa lisäselvitysten tarpeellisuutta. Perustuslakivaliokunnan kokous 13.2.1931, MF 9, EA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 18.-19.4.1931, kansio 13, KEPA, KA. ”Pohja vahvaksi” 25.2.1931 Helsingin Sanomat; ”Edistysmielistä puoluetoimintaa elvyttämään” 20.3.1931 Kaleva; ”Pohja vahvaksi” 25.2.1931 Helsingin Sanomat; ”Edistysmielistä puoluetoimintaa elvyttämään” 20.3.1931 Kaleva; ”Hallitusvaihdoksen tapahduttua” 24.3.1931 Etelä-Suomen Sanomat; ”Uudet miehet” 21.3.1931 Turun Sanomat; ”Hallitusvaihdos tapahtunut” 24.3.1931 Länsi-Savo; ”Uusi hallitus” 22.3.1931 Helsingin Sanomat.

presidentinvaalissa, ja vaikka sen joukot kannattivat keskustapolitiikka, johtajat eivät enää kannattaneet. Keskustalla olisi paljon tehtävää, mutta vähän tekijöitä.⁶⁰⁴

Spekulointi keskustavasemmistolla oli vain spekulointia. Todellisuudessa hallituspuolan avaimet nähtiin Maalaisliiton ja kokoomuksen käsissä, vaikka edistyspuolueella uskottiin olevan hyvä vaa'ankieliasema hallitusneuvotteluista silmällä pitäen. Maalaisliitto ei halunnut muodostaa hallitusta yksin kokoomuksen kanssa, tiesi Kivimäki. Hiitonenkin korosti, että nyt oltiin tilaisuudessa asettaa ehtoja. Hallitukseen ei tullut mennä ilman niitä ja sopivia miehiä. Vaikutuksetta ei ollut ostettava vastuuta. Holstille hän kirjoitti, että hallitukseen meno edellytti useampia ja taatumpia miehiä kuin Vennola.⁶⁰⁵

Lapuanliikkeeseen edistyspuolueen johtomiehistä suopeimmin suhtautuneen Vennolan käsittely tai sen puute esimerkiksi lehdistössä on osoitus siitä, miten hän lapualaisuuden kompromettoimana jättäytyi tai jätettiin pois puoluejohdosta, johon hän oli joko puoluehallituksen, puoluevaltuuston tai eduskuntaryhmän kautta kuulunut koko puolueen olemassaolon ajan. Vennola jäi myös vuoden 1930 vaaleissa pois eduskunnasta.⁶⁰⁶

Edistyspuolueen keskeiseksi tavoitteeksi hallitusneuvotteluissa muodostui lapualaisuuden pyörteissä ryvettyneiden henkilöiden vastustaminen. Hallitustunnustelija Kallion hahmottelema koalitio tyrmättiin edistyspuolueen taholta, sillä siinä ministereiksi esitetyt Virkkunen ja Procopé olivat edistyspuolueelle mahdottomia hyväksyä. Ministerivalintojen ohella Ståhlberg korosti kieltäytymiseen vaikuttaneen myös ryhmän pienen koon tuoma epäily siitä, pystyisikö puolue ajamaan haluamaansa politiikkaa vai joutuisiko se tukemaan sen periaatteille vastakkaista ohjelmaa. Puoluevaltuuston keskusteluissa eduskuntaryhmän toiminta hyväksyttiin ja parhaana ratkaisuna tilanteeseen pidettiin parlamentaarista hallitusta, jossa myös edistyspuolue olisi mukana. Tilannetta päiväkirjalleen pohtinut Ester Ståhlberg katsoi Svinhufvudin olleen umpisokea kuvitellessaan, että edistyspuoluelaiset hyväksyisivät entisen hallituksen ministereitä.⁶⁰⁷

Edistyspuolueen vaa'ankieliasema oli todellinen, sillä sen osallistuminen hallitukseen oli välttämätöntä, jotta hallituksen taakse saatiin 2/3 enemmistö. Enemmistön säilyttämiseksi edistyspuoluetta ei voitu laskea oppositioon ja Kallion manttelin hallituksenmuodostajana peri Sunila. Hänen koalitiossaan ei ollut yhtään edellisen

⁶⁰⁴ 27.2.1931 Helsingin Kansallisen Edistysseuran vuosikokous, HKEA, KA.

⁶⁰⁵ 27.2.1931 Helsingin Kansallisen Edistysseuran vuosikokous, HKEA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokous 15.3.1931, PR 58, KEPA, KA; 23.2.1931 Ensio Hiitonen Rudolf Holstille, RHA, KAY 6003, KA; Hokkanen 1986b, 71-73; Kivimäki 1965, 61-62.

⁶⁰⁶ "Hallitusvaihdoksen tapahduttua" 24.3.1931 Etelä-Suomen Sanomat; "Uudet miehet" 21.3.1931 Turun Sanomat; "Hallitusvaihdos tapahtunut" 24.3.1931 Länsi-Savo; "Uusi hallitus" 22.3.1931 Helsingin Sanomat.

⁶⁰⁷ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1931, MK B 11147, HYK; Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokous 15.3.1931, PR 58, KEPA, KA; Ståhlberg 1986, 213; "Hallituksen kokoonpano" 10.3.1931 Helsingin Sanomat; "Hallituskysymys" 15.3.1931 Helsingin Sanomat.

hallituksen ministeriä ja tämä ratkaisu sopi myös edistyspuolueelle. Hallituksen henkilövalinnat korostivat laillisuuden voittoa ja edistyspuolueesta hallituksen oikeusministeriksi nousi kovassa nosteessa ollut Kivimäki. Hänen asemastaan puolueen sisällä kertoi se, että Kivimäki olisi ollut useiden puoluetoimikunnan jäsenten ensisijainen vaihtoehto puolueen puheenjohtajaksi Tuomiojan kuoleman jälkeen. Kivimäki kuitenkin kieltäytyi vedoten ajanpuutteeseen ja puheenjohtajaksi valittiin muutaman vuoden tauon jälkeen jälleen Mantere.⁶⁰⁸

Vareksen mukaan ajan ja asenteiden muutoksesta kertoi se, että vaatimus hallituksen kokoonpanon suhteen saatettiin esittää ja ajaa läpi. Keskusta ei alistunut siihen tottelevaisen osapuolen asemaan, jota sille kokoomuksessa oli kaavailtu. Kokoomukselle tilanne oli sen sijaan vaikea, sillä se oli kuvitellut pääsevänsä hallitsemaan haluamallaan tavalla oman ehdokkaansa tultua valituksi presidentiksi, mutta nyt puolueessa havahduttiin todellisuuteen, jossa muut olivat määritelleet hallituksen kokoonpanon eikä sitä edes voitu arvostella, olihan se oman sankarin nimittämä.⁶⁰⁹

4.3 EDISTYS, EHEYTYMINEN JA OIKEISTORADIKALISMIN PERINTÖ

Ei hyötyä kansanliikkeen myötäilystä

Svinhufvudin valinta presidentiksi ja Sunilan laillisuutta korostaneen hallituksen astuminen virkaan rauhoittivat tilannetta maassa ainakin hetkellisesti. Usko tilanteen rauhoittumiseen näkyi edistyspuolueen muuttaessa retoriikkaansa suhteessa lapuanliikkeeseen. Aiemmasta puhtaasta laillisuuden korostamisesta siirryttiin myös liikkeen taantumuksellisten piirteiden vastustamiseen. Tuomioja korosti vuoden 1931 puoluekokouksessa kansanliikkeen muuttuneen, ei ainoastaan oikeistolaiseksi vaan myös taantumukselliseksi. Se ei ollut vain yhteiskuntaa säilyttävällä kannalla, vaan pyrki kääntämään kehityksen pyörää suorastaan taaksepäin. Myös Merivirta uskoi taantumuksen taholta tultavan vielä näkemään hyökkäyksiä kansanvaltaa ja laillisuutta vastaan, muttei niin väkivaltaisessa muodossa kuin aiemmin. Cajanderkin luonnehti liikkeen todellisuudessa pyrkivän johdonmukaisesti horjuttamaan voimassaolevan valtio- ja yhteiskuntajärjestyksen perusteita, joissa liike näkee kansanvallan ja itsenäisyyden aikana noudatetun politiikan luomia epäkohtia. Liikkeen ylitiötaantumuksellisen ohjelman hän tunnusti lama-ai-

⁶⁰⁸ Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan kokous 10.10.1931 ja 7.11.1931, PR 56, KEPA, KA.

⁶⁰⁹ ”Hallituksen vaihdos” 22.3.1931 Kaleva; Blomstedt 1969, 485-486; Vares 2007, 81-82; Kivimäki 1965, 61-62.

kana vetoavan herkkiin mieliin ja saaneen kannatusta myös sellaisilla tahoilla, joilla olisi syytä odottaa olevan enemmän harkintaa.⁶¹⁰

Myös Ståhlberg uskoi asioiden vähitellen selvenevän. Lapuanliikkeen kannattajiin kuulunut tohtori Railo oli hänen mukaansa pitänyt laillisuuspuheen ja lisäksi Kivimäki, Ryti ja Tuomioja olivat kertoneet presidentin ilahduttavasti vihdoin suuttuneen lapualaisiin. Edistyspuolue ei toki luopunut laillisuuden vaatimuksista suhteessa lapuanliikkeen edesottamuksiin, mutta huomion kiinnittäminen enenevässä määrin liikkeen taantumuksellisiin esityksiin kansanvallan muokkaamiseksi osoitti, että se miellettiin nyt osin myös yhteiskunnalliseksi liikkeeksi, jolla oli muitakin päämääriä kuin kommunismin vastustaminen. Suvantovaihe meni kuitenkin nopeasti vuoden loppuun mennessä ohi ja huhut lapuanliikkeen kumouksellisista tavoitteista lisääntyivät. ILP:ssäkin toiminut Eljas Erkkö toimitti pääministeri Sunilalle jopa muistion liikkeen vaarasta demokratialle. Lisääntynyt pulaliikehdintä löysi myös yhteisiä toimintamuotoja lapuanliikkeen kanssa ja tämä uudelleen noussut ulkoparlamentaarinen liikehdintä poiki mm. Tannerin tekemän välikysymyksen valtion perusteita horjuttavasta rikollisesta kiihotuksesta.⁶¹¹

Uudelleen kiihtyneeseen tilanteeseen kiinnitettiin huomiota myös puoluevaltuuston syyskokouksessa. Suojeluskuntien tiedettiin paikoin olevan vahvasti lapuanliikkeen kannalla ja maaseudun edustajilta tiedusteltiin tunteja siitä, oliko ilmassa oikeistokumouksen uhkaa. Torsten Kaukoranta totesi, ettei savua ilman tulta. Maaseudulla tehtiin hänen mukaansa värväystyötä ja otettiin lupauksia mahdollisen kapinan varalle. Jotain oli tekeillä, vaikka hän uskoikin maaseutulaisten enemmistön olevan kansanvallan kannalla. Myös Niemi uskoi vallankaappauspuuhia laajasti valmisteltavan. Kokous päätti asettaa toimikunnan laatimaan julkilausuman, vaikka eivät kaikki olleetkaan varmoja siitä, olisiko sellaisen julkaisemiseen syytä. Ståhlberg ehdotti myös sellaisen verkoston luomista, jossa jokaisella paikkakunnalla olisi elin, jossa olisi yksi edistysmielinen, maalaisliittolainen ja sosialidemokraatti.⁶¹²

Keskustelusta ja julkilausumasta käy ilmi, että edistyspuolueessa uskottiin vallankumousta suunniteltavan tai että tällaisten huhujen olemassaolo otettiin vakavasti.

⁶¹⁰ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 18.-19.4.1931, kansio 13, KEPA, KA ; Tuomioja sisäpolitiikkaa käsitellyt alustus ei sisälly pöytäkirjoihin, ks. 19.4.1931 Helsingin Sanomat; VP II 1931, Cajander 1942-1944; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1931, MK B 11147, HYK.

⁶¹¹ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1932, MK B 11148, HYK; 30.6.1931 K. J Ståhlberg Ester Ståhlbergille, kansio 46, Ester Ståhlbergin arkisto, KA; Uola 2006a, 230-231; Perälä 1998, 247, 255. Vallankumouspelkojen nousu johti mm. Suomenmaan päätoimittaja Lassi Hiekkalan eroon ja siirtymiseen Helsingin Sanomien palvelukseen tämän lähetettyä maalaisliittolaisten lehtien päätoimittajille kiertokirjeen, jossa hän varoitteli suojeluskunnissa piilevästä kumousvaarasta. Hiekkalan mukana Helsingin Sanomiin siirtyi myös suosittu pilapiirtäjä Oki Räisänen, jonka päivän piirtoja saatiinkin vastedes seurata lehden palstoilla. Carlson 1990.

⁶¹² Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokous 9.11.1931, PR 58, KEPA, KA; ”Oikeusjärjestyksen syrjäyttämistä suunniteltu” 2.12.1931 Turun Sanomat; ”Syytä huolestumiseen on ollut” 5.12.1931 Länsi-Savo.

Sisäpoliittinen tilanne ja yhteiskuntajärjestys ei ollut vielä niin vakaa, että se olisi kestänyt edes uskomusten tasolla sitä vastaan kohdistettuja toimia. Puoluevaltuuston nimissä annetussa julistuksessa kansalaisiin vedottiin oikeusjärjestyksen, laillisen kansanvallan ja sisäisen rauhan puolesta. Näitä instituutioita vastaan suunniteltavat vehkeilyt oli päättävästi paljastettava ja torjuttava. Puoluevaltuusto vetosi lainkuuliaisiiin, kansanvaltaisten säännöllisten olojen ja yleisen rauhallisuuden säilyttämistä kannattaviin kansalaisiin, jotta turvattaisiin isänmaan menestys ja johdettaisiin tasavalta eheänä läpi taloudellisesti ja poliittisesti sekasortoisen tilanteen.⁶¹³

Tiedot tai huhut vallankaappauksen suunnittelemisesta eivät olleet pelkästään huhuja, kuten *Laaksosen* tutkimus osoittaa. Hallitusta pidettiin hampaattomana ja etenkin usko upseerien myötätuntoon tai vähintäänkin hiljaiseen hyväksyntään antoi pontta kaavailuille. Sotaväen päällikkö Sihvo oli laillisuuskannassaan ehdoton, mutta monet hänen alaisistaan suhtautuivat varsin myönteisesti lapuanliikkeen pyrkimyksiin ja olivat valmiita politiikointiin.⁶¹⁴

Kumoushuhujen velloessa Sunilan hallitus oli ratkeamispisteessä. Kokoomus oli ollut tyytymätön hallitukseen oikeastaan alusta lähtien ja katsoi *Vareksen* mukaan kyseessä olevan enemmän järkiavioliiton kuin intohimoisen suhteen. Ensimmäiset eroaikeet ilmaistii kokoomuslaisten taholla jo keväällä 1931. Hallituspuolueiden eduskuntaryhmien neuvotteluissa alkuvuodesta 1932 kävi piinallisen selväksi, ettei hallitusyhteistyö ollut parhaissa kantimissa. Kokoomus tunsii olevansa loukussa laillisuuspuolueiden keskellä. Sen sympatiat olivat edelleen mitä suurimmassa määrin lapuanliikkeen puolella ja kitkaa aiheutti mm. sisäministeri von Bornin ja apulaissisäministeri Niilo Soljan hyvin eriävät kannat laillisuuskysymyksessä. Von Born oli antanut avata sosialidemokraateille siirtyneen Lapuan työväentalon, mikä taas lapuanliikkeen Tampereen paikallisosaston johtajalle Soljalle tai kokoomukselle yleisemmin ei olisi sopinut.⁶¹⁵

Edistyspuolueen lähtökohta neuvotteluihin oli sekä käytännöllinen että periaatteellinen. Olisi pyrittävä säilyttämään hallitus, mutta laittomuuksien hyväksyminen ei ollut vaihtoehto. Mantere korosti neuvotteluissa, että huomio tulisi kohdistaa käytännön kysymyksiin. Usean puolueen koalitiiossa oli aina vaikeutensa ja siinä täytyi usein tehdä kompromisseja myös periaatekysymyksissä. Laillisuuskysymys oli kuitenkin sellainen, jonka suhteen kompromissit eivät olleet mahdollisia. Mikäli kaikki puolueet eivät tunnustaisii laillisuuskysymyksen ensisijaisuutta, ei nykyisen hallituskokoomuksen jatkaminen olisi mahdollista, totesi Mantere. Hän antoi myös tukensa von Bornin toimille. Sarlinin mukaan von Bornin ei tulisi erota hallituksesta, sillä se käsitettäisiin siten, että laillisuus olisi viskattu yli laidan.

⁶¹³ Puoluevaltuuston julistus ks. esim. 14.11.1931 Turun Sanomat.

⁶¹⁴ Laaksonen 2011, 223.

⁶¹⁵ A. K. Cajanderin muistiinpanot eduskuntaryhmien välisistä neuvotteluista helmikuussa 1932, kansio 88, AKCK I, KA; Kansallisen edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1932, MK B 11148, HYK; Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan toimintakertomus 1932-33, MK B 12880, HYK; Vares 2007, 85.

Hallituksen suhteen lapuanliikkeeseen tuli olla selvä: yksikään hallituskokoomuksen kuuluva ryhmä ei voisi liikettä hyväksyä.⁶¹⁶

Sarlin katsoi, että punaisten paitojen repiminen Lapualla oli ollut ainoa spontaani kansan teko. Kaikki, mitä sen jälkeen oli seurannut, oli johdettu Helsingistä käsin. Kokoomuksen kansanliikkeen edesottamuksia kansantahdolla perusteleva selitys ei edistyspuoluelaisia tyydyttänyt. Ratkaisuksi Sarlin ehdotti, että kokoomuksen eduskuntaryhmä tai kaikki porvarilliset ryhmät yhdessä julkaisisivat laillisuutta korostavan ja väkivaltaisuuDET tuomitsevan kantansa. Hallitusta oli tuettava ja koetettava kaikin keinoin vaikuttaa yleiseen mielipiteeseen. Mantereen mukaan kansan oli opittava, että oikeuden päätökseen tuli alistua. Sarlinkin painotti, että oli päästävä siitä käsityksestä, että lain yläpuolella oli kansan tahto. Maalaisliittolaiset edustajat olivat hieman jyrkemmällä linjalla ja pitivät kansan valistamista ja laillisuuteen käännättämistä lähinnä kokoomuksen tehtävänä. RKP:n edustajat Björk ja Furuhjelm yhtyivät pääasiassa edistysedustajien näkemyksiin.⁶¹⁷

Neuvotteluissa puheenjohtaja toiminut Cajander teki esityksen yhteisesti julkaistavaksi julkilausumaksi, mutta todennäköisyys sen hyväksymiseen oli pieni. Näkemuseroja lähinnä kokoomuksen kanssa oli erityisesti siitä, tuliko hallituksen toimia julkilausumassa kommentoida vai ei. Kokoomuksen Pekka Pennanen halusi objektiivista arviointia, mutta keskustelijat eivät, sillä Pennasen ehdottama arviointi olisi tarkoittanut hallituksen toimien arviointia kansanliikkeen näkökulmasta eikä se arviointi olisi ollut positiivista saati sitten laillisuuden asiaa edistävää. Muut eduskuntaryhmät kokoomusta lukuun ottamatta olisivat hyväksyneet julkilausuman julkaistavaksi, mutta yhden puolueen putoaminen pois vei pohjan muiden puolueiden paitsi edistyspuolueen halukkuudelta julkaista kannanotto.⁶¹⁸

Edistyspuolueen halukkuus julkaista lausunto ilman kokoomusta oli jälleen osoitus siitä, että puolue oli tehnyt kokonaisuutena irtioton kansanliikkeen pakkopaidasta. Yhtenäinen porvarillinen konsensus ei ollut vasemmiston laillisuuskannan varaan jo laskevalle edistyspuolueelle enää kynnyskysymys. Muistiinpanojensa oheen Cajander oli liittänyt seuraavan tilannetta jälkikäteen arvioineen kommenttinsa:

”Olisiko tällainen julkilausuma, kaikkien hallituspuolueiden eduskuntaryhmien puolesta allekirjoitettuna, voinut oleellisesti vaikuttaa sitä seuranneiden viikkojen tapahtumiin. On vaikea sanoa, todennäköisesti ei sillä tilannetta ainakaan olisi huononnettu.”⁶¹⁹

⁶¹⁶A. K. Cajanderin muistiinpanot eduskuntaryhmien välisistä neuvotteluista helmikuussa 1932, kansio 88, AKCK I, KA.

⁶¹⁷A. K. Cajanderin muistiinpanot eduskuntaryhmien välisistä neuvotteluista helmikuussa 1932, kansio 88, AKCK I, KA.

⁶¹⁸A. K. Cajanderin muistiinpanot eduskuntaryhmien välisistä neuvotteluista helmikuussa 1932, kansio 88, AKCK I, KA; Maalaisliiton eduskuntaryhmän pöytäkirja 10.2.1932, KMA.

⁶¹⁹A. K. Cajanderin muistiinpanot eduskuntaryhmien välisistä neuvotteluista helmikuussa 1932, kansio 88, AKCK I, KA.

Hallituspuolueiden väliset neuvottelut osoittivat, että poliittisen kentän sisällä tilanne oli tulehtunut. Kokoomuksen kansanliikkeen hengessä noudattama politiikka vieroitti sitä muusta porvaristosta samalla kun se antoi lisäpontta lapualaisten vaatimuksille. Kansanliikkeen suunnalta ei olisi odotettavissa suurta malttilistumista ainakaan niin kauan kuin virallinen kokoomus seisoi sen takana.

Mäntsälän kapinana tunnetut tapahtumat laukaisi maaherra Bruno Jalanderin SDP:n kansanedustaja Mikko Erichille myöntämä lupa pitää puhetilaisuus Ohkolan työväentalolla Mäntsälässä. Paikkakunta tunnettiin lapualaisuudelle myönteisistä mielipiteistään ja alun perin varsin viattomasta tilanteesta kehkeytyi viranomaisia vastustamaan noussut kapina. Puhetilaisuus keskeytettiin asevoimin ja suojeluskuntalaisista koostuneet joukot jäivät paikalleen vaatimaan hallitukselta sosialidemokratian kukistamista. Lapuanliike yhtyi kapinallisten vaatimuksiin ja päätyi tilanteeseen, josta voidaan todeta, että omat koirat purivat. Liikkeen johto vangittiin sen itsensä voimakkaasti ajaman tasavallan suojelulain nojalla. Svinhufvudin radiopuhe ja seuraavana päivä lehdissä julkaistu mm. suojeluskuntien ylipäällikön Lauri Malmbergin allekirjoituksella varustettu tiedote rauhoittivat tilanteen. Tapahtumat johtivat kokoomuslaisten ministerien jo pitkään pedattuun eroon Sunilan hallituksesta. Vaikka kokoomus vaati koko hallituksen eroa, ei tähän edistyspuolueen, Maalaisliiton ja RKP:n laillisuusryhmän taholta suostuttu. Olosuhteet ja erityisesti kapinallisten vaatimukset hallituksen erosta tekivät laillisuusrintaman puolueille mahdolliseksi suostua esitettyihin vaatimuksiin.⁶²⁰

Lapuanliikkeen katsottiin nyt menneen liian pitkälle. Yleinen näkemys edistyspuolueessa oli, ettei kyse ollut mielenosoituksesta vaan selvästä kapinasta. Liikkeen välinpitämättömyys suhteessa niihin myönnytyksiin, joita sen kannattajien vaatimuksesta oli jo tehty, oli pöyristyttävää. Lapualaiset olivat saaneet mieleisensä presidentin ja myös lainsäädännössä oli otettu hyvin pitkälle huomioon heidän toiveensa kommunistien toiminnan estämiseksi. Osa eduskuntaa suhtautui varsin myönteisesti ja ymmärtäväisesti lapualaisten vaatimuksiin, mutta tästä huolimatta liikkeen taholta oli katsottu oikeutetuksi nousta hallitusta ja viranomaisia vastaan. *Helsingin Sanomat* totesi, että oikeiston johdolla toteutetun ymmärtämisen tiellä oli jouduttu nyt kuilun partaalle. *Turun Sanomissa* kysyttiin, etteikö oikeisto ollut oppinut vuoden 1918 tapahtumista, että kansanvaltaisen valtiojärjestyksen perusteita oli turha pyrkiä muuttamaan. Kapinan jälkiselvittelyissä oli nyt vältettävä edellisen kapinan perheet ja tuomittava johtajat, mutta annettava armon käydä oikeudesta muille.⁶²¹

⁶²⁰ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1932, MK B 11148, HYK; Maalaisliiton eduskuntaryhmän valtuuskunnan pöytäkirja 1.3.1932, KMA; Vares 2007, 96; Mylly 1989, 281; Mylly 1998, 47-51; Lehtola 1994, 196-210; Ahti 1990; Laaksonen 2011, 223-236.

⁶²¹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan toimintakertomus 1932-33, MK B 12880, HYK; ”Joko – tahi.” 1.3.1932 *Helsingin Sanomat*; ”Joko nyt uskotaan?” 1.3.1932, pakina Eero, *Helsingin Sanomat*; ”Loppuselvitys” 7.3.1932 *Helsingin Sanomat*; ”Kapinalliset ovat paljastaneet aseensa” 28.2.1932 *Turun Sanomat*; ”Jättääkö hallitus maan turvattomaksi?” 2.3.1932 *Turun Sanomat*; ”Syytä levottomuuteen ei ole” 3.3.1932 *Länsi-Savo*; ”Kapinan päätyttyä!” 8.3.1932, puoluetoimiston kiertoartikkeli, *Länsi-Savo ja Etelä-Saimaa*; ”Mitä on tehtävä?” 12.3.1932, Tatu Nissinen, *Länsi-*

Cajander tiivistä edistyspuolueen tunnot ja totesi, että oikeistoradikaalin liikehtimisen loppunäytös oli nyt ollut nähtävänä ja kansanliike saisi vastaansa ne lait, jotka sen vaatimuksesta oli laadittu valtiopetoksellisen ja yhteiskuntavastaisen toiminnan lopettamiseksi. Vaikka kapinaa ei saanut käsitellä viattomana hairahduksena tai vähäpätöisenä liikehtimisena, muistutti Cajander, ettei jälkiselvittelyissä ollut tarkoituksen mukaista luoda maahan uusia laajoja tyytymättömyyden tai kostonhalun elähdyttämiä kansanjoukkoja. Loppujen lopuksi kaikista ristiriidoista huolimatta pyrkimyksenä kuitenkin oli saada kansasta eheä. Ei yhden aatesuunnan diktatuurilla yhtenäiseksi pakotettu, vaan vakaumuksensa pohjalta yksimielinen ja eheä. Ståhlbergkin painotti, että oikeuskäsityksiä oli vahvasti sekoittanut kansalaisten luottamilta tahoilta tyrkyttämällä tyrkytetty väkivaltaisiakin tekoja puolusteleva kanta.⁶²²

Armahtamisen katsottiin olevan jalompaa kuin tuomitsemisen ja kostamisen, joten edistyspuolue tuki kapinaan osaa ottaneiden armahtamista koskenutta hallituksen esitystä. Olihan presidentti Svinhufvud kuulussa radiopuheessaan luvannut, ettei tapauksesta koidu rivimiehille seurauksia, mikäli he laskivat aseensa ja lähtivät kotiin. Tosin ajatus siitä, että maan turvallisuus ja kapinan kukistaminen oli vain yhden miehen auktoriteetin varassa, kauhistutti mm. Magnus Lavoniusta, joka Tampereen edistysseuran vuosikokouksessa pohti tilanteen vakavuutta. Vaikka armahduksen uskottiin olevan oikea tie, *Etelä-Saimaa* ei malttanut olla toteamatta, että meillä oltiin kehittymässä jonkinlaiseen joustavuuteen näissä asioissa, sillä Suomessa alettiin olla tottuneita kapinoiden selvittämiseen.⁶²³

Todellisuudessa kymmenen vuotta aiemmin punakapinallisia kansallisen eheytyksen nimissä armahtaneella edistyspuolueella ei ollut tilanteessa juuri vaihtoehtoja, sillä oikeiston olisi varmasti ollut hyvin vaikea ymmärtää, jos eheytyksen eetos ei olisi tässä tilanteessa ulottunut kattamaan oikeiston harharetkiä. Armahdusvalmiudessa oli siis myös annos oikeistoreaktion pelkoa. Edistyspuoluelainen eheytyseetos ulottui siis, vaikkakin mitäs me sanoimme -hengellä varustettuna, myös kansakunnan sivistyneemmiksi oletettujen kerrosten hairahdusten ymmärtämiseen, vaikka se välillä oli vaikeaa. Vain keskeiset johtajat vaadittiin edesvastuuseen ja suuret massat saivat mennä.

Savo; ”Alkanut loppuselvittely” 7.3.1932 Turun Sanomat; ”Tausta” 11.3.1932 Turun Sanomat; ”Siihen on menty” 1.3.1932 Kaleva; ”Jälkiselvittely” 9.3.1932 Kaleva; ”Kapinan kukistuttua” 8.3.1932 Etelä-Suomen Sanomat.

⁶²² VP 1932 Valtioneuvoston tiedonanto kapinatapahtumista 271-272; Cajander 295-297; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1932, MK B 11148, HYK; Kansallisen Edistyspuolueen puolueoimikunnan toimintakertomus 1932-33, MK B 12880, HYK; Perustuslakivaliokunnan kokous 13.4.1932, MF 9, EA; Mylly 1998 51-53.

⁶²³ VP 1932 Kivimäki 331-332, Cajander 332-333; Kapinaan osaa ottaneiden armahtaminen Kivimäki 437-439, Ståhlberg 586; 12.4.1932 Tampereen Kansallisen Edistysseuran vuosikokous, TKEA, KA; ”Armahdusesitys” 14.4.1932 Länsi-Savo; ”Eduskunnan asenne” 12.3.1932 Helsingin Sanomat; ”Armahduslaki” 27.4.1932 Helsingin Sanomat; ”Kapinan selvittely” 14.4.1932 Keski-suomalainen; ”Armahduslaki” 28.4.1932 Etelä-Saimaa; ”Uusi kapinayritys nousee hallituksen heikkoudesta” 19.4.1932 Turun Sanomat; Ahti 1990.

Edistyspuoluelaisen, kritiikin sävyttämän hyväksynnän taustalla vaikutti se, että Mäntsälän miehet olivat suojeluskuntien miehiä. Pitkälle menevät rangaistustoimenpiteet olisivat johtaneet koko järjestön aseman uudelleenarviointiin ja siten koko porvarillista, valkoista Suomea koskettaneeseen keskusteluun oikeudesta isänmaallisuuteen. Jos suojeluskuntamiesten toimet olisi tuomittu, ei olisi saavutettu ainakaan yhteiskuntarauhan lisääntymistä. Eheytysoikeuspolitiikka täytyi siis legitimoitua myös muilla areenoilla kuin pelkästään poliittisella, vaikka se oikeistoradikalismien vuosina tarkoittikin eheytysoikeuspolitiikan kannattajien syrjäyttämistä esimerkiksi armeijanjohtotehtävissä. Suojeluskuntien ja valkoisen Suomen tuki täytyi edes edesauttavasti taata pitämällä nämä tahot tyytyväisinä.

Osoituksena tällaisen logiikan olemassaolosta oli esimerkiksi Aarne Sihvon eroaminen sotaväen päällikön paikalta. Lapuanliikkeeseen muuta kenraalikutaa penseämmin suhtautunut Sihvo oli ollut valmis voimatoimiin Mäntsälän tapahtumien aikana, jotta sisäinen turvallisuustilanne olisi saatu jälleen hallintaan ja suojeluskunnat rauhoitettua. Onkin ironista, että Sihvo sai väistyä juuri armeijan ja suojeluskuntien rauhoittamisen nimissä. Armeijan johtoon tarvittiin suojeluskuntien ja valkoisen Suomen henkeä paremmin ymmärtävä henkilö. Maanpuolustusorganisaatioiden sisältä ei juuri löytynyt ymmärrystä eheytysoikeuspolitiikalle. Tämän sai kokea myös eversti Harald Öhqvist, joka passitettiin sairauslomalle hänen esitettyään kommunistikirjapainojen suojelemista niihin kohdistuneilta iskuilta.⁶²⁴ Eheytysoikeuspolitiikan ja -ideologian etenemiselle nousi siis esteitä myös poliittisen ja julkisen debatin ulkopuolella, etenkin juuri armeijan ja suojeluskuntien keskuudessa.

Eheytysoikeuspolitiikasta huolimatta kapinahanke tuomittiin laajasti edistyspuolueen kevään puoluekokouksessa. Tapahtumat olivat kirkkaina mielessä eikä liikkeelle herunut ymmärrystä. Se nähtiin eheytysoikeuspolitiikan kyseenalaistajana sekä sen kansanvaltaan kohdistamat uudistuspyrkimykset keskustapolitiikkaa kohtaan kohdistettuna hyökkäyksenä. Kansalaiset oli nyt saatava ymmärtämään tarkoitus pyhittää keinot -opin kestävämmiksi. Puoluekokous päätyi edistysmielisten periaatteiden ja kansallisen eheytyksen hengessä hyvin puolueen idealistista linjaa kuvaavaan päätöslauselmaan ja tulkintaan kuohunnan vuosista.

”(...) se uudistus, jota valtio- ja yhteiskuntaelämämme viime vuosien tapahtumain jälkeen kaipaa on laadultaan ennen kaikkea sisäistä: sivistyksen ja valtiollisen valistuksen syventämistä, vastuuntunnon vahvistamista sekä lainkunnioituksen kohottamista kaikissa kansankerroksissa. (...) on asiallisella pohjalla pyrittävä siihen, että kansastamme tulisi sisäisesti yhtenäinen, ulospäin eheä, voimakas kansa.”⁶²⁵

Mäntsälän tapahtumien herättämänä alettiin edistyspuolueessa jälleen peräänkuuluttaa keskustasuunnan voimistamista. Tässä yhteydessä se käsitettiin melko laajasti kaikkien laillisuutta ja järjestystä kannattavien voimien kokoamisena. Lapualaisuuden nousu laillisuutta ja parlamentaarista järjestelmää vastaan oli

⁶²⁴ Selén 2001, 377-407; Laaksonen 2011, 183-190.

⁶²⁵ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 23.-24.4. 1932, PR 54, KEPA, KA.

myös keskustasuuntausta vastaan kohdistettu taisteluhaaste. Verettömästi kukistunut kapina nähtiin nyt keskustalaisen ajatussuunnan voittona ja tasavallan, kansanvallan ja laillisuuden puolustajien julkista järjestöä vaadittiin perustettavaksi. Edellä mainittujen attribuuttien nimissä kokoon kutsuttu kokous järjestettiin vain pari viikkoa Mäntsälän jälkeen. Tervetuloitovotuksessaan edistyspuolueen Eero Rydman painotti nyt neuvoteltavan rauhan, lain pyhyyden ja kansan eheyden palauttamiseksi ja vahvistamiseksi.⁶²⁶

Osa kokouksen edistysedustajista oli uuden järjestön perustamisen puolella. Pelkän komitean varaan rakentuva laillisuustyö jäisi liian löysälle perustalle. Tapansa mukaan pessimistinen Toivola ei uskonut suppean yhteenliittymän riittävän. Hän ei ollut vielä vakuuttunut kapina-aikeiden lopullisesta kukistumisesta, mikä tultaisiin hänen mukaansa myöhemmin huomaamaan. Myös Nissinen ja Kaukoranta olisivat tässä yhteydessä halunneet sisällyttää toimintaan myös sosialistit, joita lapualaisuuden säikäyttämänä liiaksi pelättiin. Järjestömalli ei kuitenkaan saanut muiden osallistujien kannatusta ja kokous hyväksyi esitetyn keskuskomiteamallin, jossa se velvoitettiin seuraamaan virtauksia maassa, toimimaan tiedottajana porvaripuolueiden ja yhdistysten kesken sekä järjestämään valistustoimintaa. Erityisenä huolenaiheena nousi esiin suojeluskuntien puhdistaminen ja politikoinnin estäminen niiden piirissä.⁶²⁷

Aiemmin, kuten vuoden 1929 lakkoaallon yhteydessä, suojeluskunnat olivat toimineet yhteiskuntajärjestyksen takaajina vasemmistomullistusta vastaan, mutta nyt Mäntsälän tapahtumien jälkeen aiemmin suojeluskuntiin pääasiassa positiivisesti suhtautuneet edistyspuoluealaiset alkoivat vaatia myös niiden lojaalisuuden tarkastamista. Koko oikeistoradikalismin aika oli edistyspuoluealaisten näkemyksissä karulla tavalla osoittanut, että politikointi suojeluskuntien keskuudessa oli johtanut ulkoparlamentaariseen painostukseen ja jopa suoraan toimintaan valtiovaltaa vastaan. Suojeluskuntien rooli aktiivisena toimijana yhteiskuntarauhan takaamisessa alkoi väistyä ja niistä muodostui 1930-luvulla paremminkin armeijan reserviorganisaatio. Suomessa vältettiin näin monissa muissa Euroopan maissa koettu autoritaarinen kehitys, jossa erilaiset sotilaallisesti järjestäytyneet organisaatiot olivat näytelleet suurta roolia.

Lapuanliikkeen ja oikeistoliikehännän Mäntsälässä kokema konkurssi tuntui johtavan edistyspuoluetta yhä enemmän nousu-uralle. Puolueen uskottiin nyt elävän luonnollista nousukautta, sillä sen kannattamat periaatteet olivat osoittautu-

⁶²⁶ 16.3.1932 pidetyn tasavaltalais-kansanvaltaisten porvarillisten piirien kokouksen pöytäkirja, kansio 4, LLK, KA; Kansallisen Edistyspuolueen Oulun paikallisyhdistyksen toimintakertomus 1932, kansio 1, Kansallisen Edistyspuolueen Oulun vaalipiirin paikallisyhdistysten kokoelma, OMA "Keskustasuuntaa voimistettava" 9.3.1932 Helsingin Sanomat; "Kansa nousee" 18.3.1932 Helsingin Sanomat; "Laillisuusrintamaan liittyminen" 19.3.1932 Helsingin Sanomat; "Kansanvallan kannattajain järjestäydyttävä" 15.3.1932 Etelä-Suomen Sanomat.

⁶²⁷ 16.3.1932 pidetyn tasavaltalais-kansanvaltaisten porvarillisten piirien kokouksen pöytäkirja, kansio 4, LLK, KA; Edistysmielisistä keskuskomiteaan valittiin Aleksanteri Fränti, Sulo Heiniö, Tatu Nissinen ja Urho Toivola. Työvaliokuntaan valittiin sen puheenjohtajanakin toiminut Eero Rydman, Eljas Erkkö ja Bruno Sarlin.

neet rauhattomissa oloissa kestäviksi. Vaikka laillisuuden ja kommunismin vastaisista painotuksista ei ollut luovuttu, oli linjaksi suhteessa oikeistoradikalismiin vakiintumassa aatteellisempi ote. Kansanvaltaiselle liberaalipuolueelle oli luontaista lähteä vastustamaan oikeiston kansanvallan ja demokratian perusteisiin kohdistamia, taantumukselliseksi miellettyjä uudistuspyrkimyksiä.

Eduskuntaryhmän ja puoluetoimikunnan julkilausuma marraskuulta 1932 torjui jyrkästi esitykset äänioikeuden rajoittamisesta ja kansanvallasta epäpätevyyden palvontana. Kansanvallan takaamien oikeuksien valistunutta käyttöä pyrittiin edistämään kansanvalistuksen avulla eikä oikeuksien rajoittamisella. Valistustyö edistäisi myös kansallista eheytymistä, sillä vaikka mielipide-eroja aina tulisi olemaan, ei niiden ollut annettava muodostua ylitsepääsemättömiksi juoviksi eri kansalaisryhmien välille.⁶²⁸

Edistyspuolueen suhtautumisessa aktiiviseen, ulkoparlamentaarisen oikeistoradikalismiin loppunäytökseen vaikutti vahvasti sekä jo vuosia sitten omaksuttu laillisuuden vaatimus että mitäs me sanoimme -hengen rikastama eheytyseetos. Laillisuusvaatimusten ensisijaisuus edistyspuolueen politiikassa teki suhtautumisen tapahtuneeseen helpoksi, mitä se ei esimerkiksi kokoomukselle ollut. Kantaa ei tarvinnut miettiä, vaan tapahtumat voitiin tuomita joutumatta harkitsemaan otetun kannan vaikutuksia, jotka tosin tässä tapauksessa oletettiin itsestään selvästi positiivisiksi. Oikeistoradikalismiin suurimmat mullistukset olivat nyt ohi ja niin edistyspuolue kuin kansanvaltainen tasavalta oli selvinnyt tilanteesta voittajana. *Myllyn* sanoin demokratia oli ollut puolustuskannalla, mutta sokea sen paremmin kuin puolustuskyvytönkään se ei ollut ollut.⁶²⁹

Saavutetusta laillisuuden voitosta huolimatta olivat oikeistoradikalismiin vuodet kuitenkin osoittaneet, ettei eheytysspolitiikalla ollut saavutettu kaikkia niitä tavoitteita, joita sille oli asetettu. Vasemmiston osalta, jonka sopeuttamiseen koko poliittinen linja oikeastaan tähtäsi, oli saavutettu hyviä tuloksia. Tannerin hallitus osoitti, että sosialidemokraatit ja maltillinen vasemmisto oli saatu vakuutettua siitä, että heidän oli mahdollista toimia vallitsevan yhteiskunnan ja järjestelmän puitteissa omien tavoitteidensa edistämiseksi. Kumouksellisuus oli tässä valossa vähentynyt. Äärivasemmiston toimintaa ja vetovoimaa ei kuitenkaan ollut saatu lakkautusyrityksistä huolimatta täysin mitätöityä. Erityisesti kommunistien voimakas jalansija ammattiyhdistysliikkeen piirissä teki sen, että heidän näkyvyytensä tavallisen kansan parissa työpaikoilla oli selkeämpää kuin Helsingissä toimivan poliittiseen eliitin parissa.

1920-luvun loppua hallinnut yhden puolueen vähemmistöhallitusten aika sai sisäpolitiikan keskittymään pääasiassa kunkin hallituksen esillä pitämiin erityiskysy-

⁶²⁸ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 23.-24.4.1932, PR 54, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen keskusvaliokunnan kokous 18.10. ja 24.10.1932, PR 63, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän ja puoluetoimikunnan julkilausuma ks. esim. 8.-10.11.1932 Helsingin Sanomat.

⁶²⁹ Mylly 1989, 279; Vares 2007, 97.

myksiin eikä keskustalaista eheytyseetosta tai sen epäonnistumista noussut ennen lapuanliikettä aktiivisesti kukaan haastamaan. Toisaalta edistyspuoluelaiselta hallitukselta olisi ollut täysin turha odottaakaan kommunistilakien kaltaisen kansalaisoikeuksiin voimakkaasti puuttuneen lainsäädännön säätämistä. Yhtä kaikki äärivastemmiston olemassaolo yhdistettynä oikeistossa koettuun pettymykseen valtiomuototaistelun kompromissista sai aikaan reaktion, joka osoitti selvästi eheytyso politiikan tässä suhteessa epäonnistuneen tai ainakin jättäneen suuren kansanosan epäoikeudenmukaisuuden kokemukset huomioimatta. Edistyspuoluelaiset eivät toki tällaisia tulkintoja missään vaiheessa esittäneet, sillä heidän näkemyksissään kommunismin vastaisuuden oikeutuksesta huolimatta kansan olisi pitänyt luottaa kansanvallan ja parlamentaarisen demokratia kykyyn ennen pitkää ratkaista tilanne rauhanomaista tietä. Nyt synnytettiin sinänsä hyväksyttävän asia kylkiäisenä koko järjestelmää uhannut tekijä, joka jäi haastamaan vallitsevaa järjestelmää ja edistyspuolueen kannattajakuntaa vuosiksi eteenpäin.

Vuoden 1933 eduskuntavaalien torjuntavoitto

Mäntsälästä selvinnyt Sunilan hallitus sai jatkaa vallankahvassa pidempään kuin yksikään hallitus ennen sitä. Vaihtoehtoisten koalitioiden puute piti sisäisistä riidoista ja lapuanliikkeen edesottamuksista kärsineen hallituksen paikallaan. Edistyspuolueella ei ollut pyrkimystä hallituksen kaatamiseen, vaan päinvastoin eduskuntaryhmän valtuuskunnan ja keskusvaliokunnan keskusteluissa katsottiin, että olennaista olisi pitää hallitus pystyssä ja pyrkiä tasoittamaan pitkään kestäneitä Maalaisliiton ja kokoomuksen välisiä ristiriitoja. Sisäpoliittisen tilanteen ei siis edelleenkään katsottu kestävä hallituspulaa. Edistyspuolue ei käyttänyt mahdollisuuttaan kiilan lyöntiin toisten porvaripuolueiden välille, vaikka paikka olisi nyt ollut varsin otollinen. Entistä keskustakumppania olisi halutessa voitu houkutellessa takaisin eheytyso politiikan linjoille. Ristiriitojen tasoittajan rooli ei kuitenkaan tuottanut tulosta, vaan ensiksi hallituksesta erosivat loputkin kokoomusministerit ja sitten koko hallitus. Maalaisliiton vaatimukseen korkosäännöstelystä eivät taipuneet sen paremmin muut ministerit kuin presidenttikään.⁶³⁰

Hallituspulan selvittelystä käytyä keskustelua värittivät voimakkaasti jo seuraavana kesänä 1933 odottavat eduskuntavaalit. Usko siihen, että kaatuneen hallituksen tilalle olisi mahdollista muodostaa jokin pysyvä koalitio, oli heikko. Eduskunnan hajottamista ja uusien vaalien järjestämistä heti pidettiin vaihtoehtona, sillä vaalitaistelusta odotettiin kiihvasta ja kaikki mikä lyhentäisi vaalien odotteluaikaa, olisi hyväksi. *Kalevassa* E. J. Krekelä eli pakinoitsija Manasse totesi, että kansa kävisi mieluummin vaaliurnille kuin ottaisi hallituksen, jonka johdossa

⁶³⁰ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokous 1.12.1932, PR 89, KEPA II, KA; A. K. Cajanderin muistiinpanot eduskuntaryhmien välisistä neuvotteluista helmikuussa 1932, kansio 88, AKCK I, KA; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän valtuuskunnan ja puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 16.10.1932, PR 62, KEPA, KA; Meinander 1999, 93.

istuisivat Mäntsälän miehet. Pelkona oli, ettei ennen vaaleja saataisi kasaan parlamentaarista hallitusta, mikä johtaisi oikeiston johtamaan presidentin hallitukseen. Kokoomuksessa sen sijaan viimeksi mainittua hallitusvaihtoehtoa nimenomaan toivottiin.⁶³¹

Eduskuntaryhmän keskustellessa hallituspulasta Cajander kertoi Maalaisliiton kieltäytyvän hallituksesta, mikäli siitä tulisi oikeistoväritteinen. Ståhlbergkin korosti, että laillisuudelle oli annettava suurin painoarvo hallitusta muodostettaessa. Sillä, olivatko kaikki hallituksen jäsenet eduskunnan jäseniä, ei hänen mukaansa ollut nyt merkitystä. Edistyspuolueen oli ilmoitettava kannattavansa kansanvallan ja laillisuuden pohjalle rakentuvaa hallitusta. Ståhlberg totesi, että suurten puolueiden linjat menivät kyllä nyt ristiin, sillä SDP painotti erityisesti laillisuutta, kun sen sijaan Maalaisliitto piti tärkeämpänä taloudellisia kysymyksiä. Eheytyksipolitiikan edistymisen hallitusratkaisussa oli siis äärettömän epätodennäköistä. Ståhlberg oli valmis asettumaan sosialidemokraattien kanssa samalle linjalle: laillisuudelle on annettava etusija.⁶³²

Cajander informoi eduskuntaryhmää, että hallitus aiottiin muodostaa parlamentaarisesti kapealle pohjalle ja sen paremmin Maalaisliitto kuin SDP eivät aikoneet tulla mukaan. Edistysryhmän vastaus presidentin tiedusteluihin oli seuraava:

”edistyspuolueen eduskuntaryhmä pitää välttämättömänä, että saadaan aikaan sellainen hallitus, jolla on riittävä eduskunnan luottamus ja kannatus. Sitä voi olla ainoastaan sellaisella hallituksella, joka on ehdottoman lujalla laillisuuden ja kansanvaltaisuuden pohjalla. Ryhmä pitää toivottavana, että uusi hallitus tulisi olemaan vielä johdonmukaisemmalla ja selvemällä laillisuuskannalla kuin nykyinen on ollut. Sitä vastoin ryhmä ei pidä tarpeellisena, että kaikki hallituksen jäsenet samalla ovat eduskunnan ja sen ryhmien jäseniä.”⁶³³

Vastauksesta käy selville, että edistysryhmä oli hyvin pitkälti samoilla linjoilla presidentti Svinhufvudin kanssa. Parlamentaarisesti kapeaa hallitusta pidettiin hyväksyttävänä, sillä pääpaino laitettiin laillisuuskysymykselle. Kokemukset Sunilan ja Svinhufvudin laajapohjaisista hallituksista eivät olleet olleet rohkaisevia. Useampi kokki ei taannut parempaa lopputulosta ainakaan kriittisillä hetkillä. Toisaalta myös kokoomuksen johtajavaihdos maltillisesta Kyösti Haatajasta oikeistoradikaaleihin varsin myönteisesti suhtautuneeseen Paavo Virkkuseen sai edistyspuolueen epäilemättä korostamaan laillisuuden vaatimusta ja höllentämään tiukkaa parlamentaarisuuden vaatimusta. Yhteistyövaihtoehdot olivat niukat, joten joustettava oli.

⁶³¹ ”Hallitus vaiko eduskunta hajalle?” 30.11.1932 Turun Sanomat; ”Hallituksen saama ’epäluottamuslause’” 8.12.1932 Turun Sanomat; ”Uusia vaaleja ei voitane välttää” 10.12.1932 Keskiuomalainen; ”Päivän pistelmiä” 14.12.1932, pakina Manasse, Kaleva; Vares 2007, 158-161; Soikkanen 1984, 17; Kivimäki 1965, 74-75; Kolumäki 2012, 28.

⁶³² Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokous 1.12. ja 8.12.1932, PR 89, KEPA II, KA

⁶³³ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokous 8.12.1932, PR 89, KEPA II. KA.

Pääministerikaavailuista ei jälleen ehdokkaita puuttunut. Svinhufvudille Ryti olisi ollut mieluisin, mutta tämä ei ollut halukas jättämään paikkaansa Suomen Pankin johdossa, vaikka sorvasikin ministerilistaa innokkaasti Kivimäen kanssa. Presidentin tarjotessa paikkaa Rytille tämä totesi aina ajatelleensa paikalle juuri Kivimäkeä. Svinhufvudin kaavailuissa oli ollut mukana myös Cajander, jota sosialidemokraatit olisivat presidentin näkemyksen mukaan kannattaneet tai ainakin sietäneet. Niin Rytin kuin Urho Toivolankin toiveissa oli Ståhlbergin asettuminen hallituksen johtoon, mutta vaikka tämä oli suostunut ehdolle presidentinvaaleissa, ei häntä enää saatu houkuteltua päivänpolitiikan johtoon. Ståhlberg uskoi, että Svinhufvud saattaisi jopa suostua hänen pääministeriYTEensä, mutta edes tämä ei saanut entistä presidenttiä suostumaan. Ikäänsä vedoten hän katsoi, ettei jaksaisi enää pääministerin tuulisella paikalla. Ståhlberg ei tahtonut lähteä vain paperien allekirjoittajaksi. Hallituksen johtoon lopulta noussut Kivimäki ei ollut kokoomuksenkaan piirissä ensisijainen vaihtoehto – parempana pidettiin mm. Vennolaa – mutta pätevä ja hyväohjelmainen Kivimäen ympärille koottu hallitus voitti kuitenkin olemassa olevan hallituksen tai uhkana olleet uudet vaalit.⁶³⁴

Hallituspuola ratkesi lopulta kapeapohjaisella hallituksella, jollaista edistyspuolueessa oli uumoiltu. Kokoomuksen suureksi pettymykseksi tässä kyvykkäiden miesten hallituksessa olivat edustettuna keskustan oikeistosiivet ja kokoomuksen vasemmistosiipi. Kokoomuksen johdon kanssa ei edes neuvoteltu. *Uusi Suomi* totesi katkerana, että oikeiston toivomusten täydellinen ohittaminen oli oikeistolle esitetty taisteluhaaste. *Ilkalle* hallitus sen sijaan näyttäytyi nimenomaan kokoomuslaisessa värissä ja leimallisesti kokoomuslaisen talouspolitiikan ajajana. SDP:lle se taas oli kapeudesta huolimatta parlamentarismien voitto oikeiston havittelemasta presidentin hallituksesta.⁶³⁵

Hallituspuolueina Kivimäen koalitiossa olivat virallisesti edistys ja laillisuus- ja talouskysymysten ensisijaisuudesta erimielinen RKP. Merkittävällä ulko-, sisä- ja puolustusministereiden paikoilla istuivat kokoomuslaiset ammattiministerit. RKP:lle tärkeää mainintaa pidättyvyydestä ruotsinkieleen kohdistuviin toimiin ei hallitusohjelmasta löytynyt, mutta Kivimäki oli vakuuttanut Furuohjelmille, ettei hallituksella ollut aikomusta hyökätä vähemmistökielen kimppuun. *Hufvudstadsbladet* käsittelee uutta hallitusta varsin myönteisesti. Eduskunnan pienimmän puolueen johdolla hallitus ei tulisi ajamaan vahvaa puoluepolitiikkaa, vaan hoitamaan ajankohdan lähinnä talouspoliittisia ongelmakysymyksiä.⁶³⁶

Oikeistoaallon kulminaatioksi muodostuneiden kesän 1933 eduskuntavaalien keskeisimmäksi teemaksi nousi kannanottaminen kansanliikkeen perintöön. Mänt-

⁶³⁴ Kansallisen Kokoomuspuolueen eduskuntaryhmän pöytäkirja 12.12.1932, PTA; Suomi 1989, 58; Kivimäki 1965, 74-75; Ståhlberg 1986, 285-286; Polvinen 1992, 163; Vares 2007, 158-163.

⁶³⁵ ”Linjat pysytettävä selvänä” 9.12.1932 Helsingin Sanomat; ”Uusi hallitus” 15.12.1932 Helsingin Sanomat; ”Oikealle” 15.12.1932 Turun Sanomat; ”Hallituksen vaihdos” 15.12.1932 Kaleva; ”Kivimäen hallitus” 14.12.1932 Uusi Suomi; ”Me odotamme” 15.12.1932 Ilkka; ”Uusi hallitus” 14.12.1932 Suomen Sosialidemokraatti; Vares 2007, 158-163.

⁶³⁶ ”Den nya regeringen” 14.12.1932 Hufvudstadsbladet; Schauman 1992, 121-124.

sälän tapahtumien jälkiselvittelyissä lakkautetun lapuanliikkeen perilliseksi oli noussut Isänmaallinen kansanliike (IKL), joka nyt kokoomuspuolueen vanavedessä pyrki eduskuntaan jatkamaan alulle pantua parlamentaarisen demokratian remonttia.

Edistyspuolueelle tämänkertainen vaalitaistelu oli helpompi kuin kansanliikkeen painostuksen alaisena käyty edellinen kamppailu. Nyt voitiin ottaa selkeästi tuomitseva kanta äärioikeiston liikehdintään ja sen pyrkimyksiin. Vaalitaistelussa edistyspuolueen retoriikka lähestyiikin hämmästyttävässä määrin konservatiivisia äänenpainoja. Voimakkaan Suomen, tehokkaan maanpuolustuksen ja olemassa olevan yhteiskuntajärjestyksen säilyttämisen korostaminen olivat teemoja, joita perinteisesti oli totuttu kuulemaan kokoomuksen vaalililaisuuksissa. Yhteiskunnan säilyttämistä perinteisesti korostanut oikeisto oli nyt lähtenyt kumouksen tielle ja liberaalipuolueen oli tasavallan, kansanvallan ja parlamentaarisen demokratian säilyttämisen nimissä nyt otettava kantaa. Valkoisen Suomen pakkosovinnon vaatimus esitettiin nyt kääntäen: Ennen vasemmiston alistumista vallitsevaan järjestelmään vaatineen oikeiston oli nyt otettava lusikka itse kauniiseen käteen ja noudatettava omaa ohjettaan. Kalkki oli katkera nieltäväksi.

Vaaleissa käytiin taistelua siitä, kuka oli syyllinen viime vuosien kuohunnalle. Oikeiston näkemyksissä rikolliset nähtiin melko yksiselitteisesti vasemmalla, kun laillisuuspuolueiden näkökenttä oli sen sijaan edes hieman laveampi ulottaen vastuun taakkaa niin laitavasemmiston kuin -oikeistonkin hartaille. Vaalien kaksijakoista tunnelmaa kuvastivat hyvin eduskunnassa juuri ennen valtiopäivien päättymistä jätetyt välikysymykset. Kokoomuksen välikysymys pyysi hallitukselta vastausta sosialidemokraattisen puolueen olemassaolon oikeuteen ja sosialidemokraattien vastineessa todisteltiin kokoomuksen läheisiä suhteita parlamentaarisen demokratian juuri kyseenalaistaneisiin oikeistovoimiin. Valtiopäivien päättyminen pelasti hallituksen ottamasta kantaa siihen, kumpaa osapuolta se piti syypäänä viimeaikaisiin levottomuuksiin. Puolen valinta tässäkin kysymyksessä oli kuitenkin edistyspuolueelle selvä. *Turun Sanomat* kehotti SDP:tä muokkaamaan ohjelmaansa niin, ettei siellä enää suoraan julistettaisi noudatettavan ulkomailta tulevia ohjeita. Kivimäen hallitusta saattaisi nimittäin seurata sellainen hallitus, joka ensitöikseen kävisi sosialidemokraattien kimppuun.⁶³⁷

Edistyspuolueen tuli edelleen toimia laillisuuden puolesta laittomuuden tulen sammuttamiseksi, kuten Mantere vaalinaluspuoluekokouksessa luonnehti. Vaara uhkasi edelleen niin vasemmalta kuin oikealtakin ja tämän tulen tukahduttamiseksi oli yhteisedun nimissä jälleen toimittava. Kokouksen henki oli arvattavasti laillisuutta ja kansanvaltaa painottava, vaikka oikeiston taisteluhaasteeseen isänmaallisuutta korostaen vastattiinkin. Puoluekokouksen me vaadimme - muotoon laadittu julkilausuma korosti valtiollisesti ja kansallisesti voimakkaan Suomen rakenta-

⁶³⁷ Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan toimintakertomus 1933-34, MK B 12881, HYK; ”Aavistamamme hyökkäys on alkanut” 22.4.1933 *Turun Sanomat*; ”Välikysymykset” 27.4.1933 *Helsingin Sanomat*; ”Puolue-välikysymykset” 29.4.1933 *Länsi-Savo*; ”Välikysymyksiä” 25.4.1933 *Kaleva*; Uola 2006a, 250-251; Vesikansa 1997, 393.

mista, tehokasta maanpuolustusta, parlamentaarisen kansanvaltaisen valtiojärjestyksen voimassa pitämistä, vihan lietsunnan lopettamista ja julkisen elämän puhdistamista. Päämääränä oli kansallisesti ja henkisesti valveutunut, eheä Suomen kansa. *Uudelle Suomelle* tämä Cajanderin puoluekokousillallisten puheen pohjalta laadittu ohjelma tosin toi liiaksi mieleen vasemmiston sisällissodan alla esittämät vallankumoukselliset vaatimukset. Kritiikistä huolimatta edistyspuolue pitäytyi valitulla linjalla ja Cajander korosti, että vaalit käytaisiin kansanvallan, laillisuuden ja demokratian puolesta. Mielessä tuli kuitenkin pitää, että tulevan eduskunnan käsiteltäväksi tulisi myös runsaasti muita kysymyksiä. Ei siis tullut toistaa kolmen vuoden takaista ja valita eduskuntaa vain hetkellisten kysymysten pohjalta.⁶³⁸

Oikeiston ja kansanliikkeen vahvojen kansan yhtenäisyyttä ja yksimielisyyttä korostaneiden vaatimusten myötä myös edistyspuolueen vaalikampanjassa korostui nyt aiempaa voimakkaammin yhtenäisyyden ja jopa yksimielisyyden vaatimus. Liberaali vapautteen ja valintaan perustuvan sovinnon eetos oli nyt melko sujuvasti unohdettu. Eduskuntaryhmän vaalijulistus varoitteli päästämästä veljessotaa jälleen syttymään, sillä Suomen tuli olla yksi ja jakamaton kansa. Cajander taas luonnehti, että kaikkia kansalaisia yhdisti käsitysten ja vakaumusten erilaisuudesta huolimatta yhteinen isänmaa. Tämän yhteistyön ulkopuolelle saivat tosin jäädä ne, joiden toiminta oli ristiriidassa yksimielisen kansan vaatimusten kanssa. Kansanvaltaisen keskustan tehtävä oli vastuullinen, sillä valtio oli voimakas vasta silloin, kun sen jokainen kansalainen tunsikin henkilökohtaisen vastuunsa maan kohtalosta. Kansanvallan rajoitukset tai sotilaallisesti järjestäytyneet poliittiset taistelujoukot eivät kuuluneet suomalaisen järjestelmään. Kansanvallan tukena ja turvana sekä kansan eheyden takeena oli kuitenkin aina ollut ja oli oleva keskusta. Jos keskusta kestää, kansa kestää, totesi puoluekansliakin.⁶³⁹

Edistyspuolueen tehtävä vaalitaistelussa oli saavutettujen valtiollisten, sivistyksellisten ja taloudellisten arvojen puolustaminen hajottavia ja repiviä voimia vastaan. Molemmat äärimmäisyyssiivet pyrkivät murentamaan kansanvaltaisen valtiorakenteen pohjaa ja tätä vastaan oli edistyspuolueen kannattajineen nyt noustava. *Helsingin Sanomat* peräänkuulutti kaikilta puolueilta, mutta erityisesti ”jälkilapualaisuuden” valtaamalta ja kevätvirtoja odottavalta kokoomukselta linjanvetoa suhteessa parlamentarismiin ja laillisuuteen. Myös Kivimäki korosti, että vaalitaistelussa oli nyt kyse kahden toisilleen vastakkaisen maailmankatsomuksen kilpailusta. Isiltä peritty, ikivanhan kansanvaltainen katsantokanta, joka tahtoi säilyttää

⁶³⁸ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 18.-19.4. 1933, PR 54, KEPA, KA; Puoluekokouksen julkilausuma 1933. kansio 87, AKCK I, KA; A. K. Cajanderin puoluelehdistölle kirjoittama artikkeli Kansallisen Edistyspuolueen päämäärät vaaleissa, kansio 85. AKCK I, KA; ”Me vaadimme” 21.4.1933, pakina Tarkkaaja, Uusi Suomi.

⁶³⁹ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän julistus 22.2.1933, kansio 91, KJSA, KA; ”Kansallisen Edistyspuolueen päämäärät vaaleissa” 17.6.1933, A. K. Cajander, Länsi-Savo; Vaaliohjelma ks. esim. Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus 1933-34, MK B 12881, HYK; Puoluekanslian kiertoartikkeli ”Jos keskusta kestää, kestää kansa” 10.6.1933 Turun Sanomat.

kansalaisten poliittiset oikeudet, yksilön oikeudet sekä kansalaisvapauden sai vastaansa vieraista maista ja järjestelmistä lainatun ohjelman, jossa valta olisi keskitettävä puoluediktatuurin käsiin. Olisi uhrattava pohjoismainen vapaus, mikä oli kansan henkinen ylpeys ja kallis omaisuus. Diktatuuri oli kenties ollut viimeinen mahdollisuus joissain maissa pelastaa kansakunta, mutta Suomessa ei toki oltu lähelläkään sellaista pistettä.⁶⁴⁰ Olemassaolon taistelu käytiin nyt selkeästi oikeiston demokratian vastaisia pyrkimyksiä vastaan.

Liberaalien vaaliargumentointi oli nyt kääntynyt hetkeksi pääläelleen, sillä perinteisesti edistystä ja muutoksen tarpeellisuutta korostanut edistyspuolue tukeutui ennemmin konservatiivipuolueille tyypilliseen yhteiskunnan säilyttämistä korostaneeseen retoriikkaan. Oikeistoradikalismien nostattaman uudistuspaineen vastustus näkyi myös edistyspuolueen järjestölehden *Vapaan Kansan* ensimmäisen numerossa, jossa edistyspuoluetta määriteltäessä puolueen tavoitteet katsottiin voitavan saavuttaa vain rakentamalla sille koetellulle perustalle, jolle sukupolvet ennenkin olivat rakentaneet. Tämän määritelmän vastapainoksi toki korostettiin myös kehityksen ja edistyksen merkitystä ja taantumuksen vastustamista. Puoluekokouksessa vertaillen puolueita yhdistäviä ja erottavia tekijöitä myös Akseli Nikula korosti, että edistyspuolueen vapaamielinen ja kansanvaltainen katsantokanta ammensi juurensa jo vuosisatojen takaa.⁶⁴¹ Vaikkei edistyspuolue koskaan ollut ollutkaan radikaaliliberaali, erosivat tällaiset yhteiskunnan säilyttämistä korostaneet kommentit kuitenkin merkittävästi niin sanottujen normaaliaikojen retoriikasta.

Edellisvaalien poikkeusoloissa oli liitytty laajasti porvarilliseen vaaliliittoon, mutta nyt vaaleihin käytiin ilman liittoja. IKL oli poissuljettu vaihtoehto. Edistyskansainnoissa kansanliikkeeseen sulautunut kokoomus oli myös arveluttava vaaliliittokumppani, vaikka piiritasolla yhteistyötä kokoomuksen kanssa tapauskohtaisesti tehtiinkin. Tämä perustui kuitenkin enemmän vaalipiirikohtaisiin erityisolosuhteisiin kuin välttämättä sielujen sympatiaan aatteen tasolla. Kivimäen hallitusta kiivaasti vastustanut Maalaisliitto ei ollut halukas yhteistyöhön ja tunne saattoi ainakin jossain määrin olla molemminpuolinen.⁶⁴²

⁶⁴⁰ Pääministeri Kivimäen puhe Turussa 18.6.1933, 19.6.1933 Helsingin Sanomat; ”Linjat on selvitettävä” 12.3.1933, Helsingin Sanomat; ”Väistykö kansa?” 18.6.1933 Helsingin Sanomat; Kulha 1989, 182.

⁶⁴¹ Vapaa Kansa 1/1934, 9; ”Puolueita yhdistävät ja erottavat periaatteet” 4/1934 Vapaa Kansa, 44-48.

⁶⁴² Kansallisen Edistyspuolueen Kuopion läänin itäisen vaalipiiriin piirijärjestön kokous 19.3.1933, kansio Ca1, JoMA; Selostus 1933 vaalitoiminnasta Kuopion läänin läntisessä vaalipiirissä, kansio Db1, Kansallisen Edistyspuolueen Pohjois-Savon piirijärjestön arkisto, JoMA; Haluttomuudesta tehdä yhteistyötä oikeiston kanssa ks. myös Kansallisen Edistyspuolueen Oulun paikallisyhdistyksen kokous 19.9.1932, Kansallisen Edistyspuolueen Oulun vaalipiirin paikallisyhdistysten kokoelma, kansio 1, OMA; Mikkelin Kansallisen Edistysseuran johtokunnan kokous 22.9.1933, yleinen kokous 23.9.1933 ja Mikkelin Kansallisen Edistysseuran vastaus Mikkelin Kansalliselle 25.9.1933, sidos C1, Ba:1, MPYA, MMA.

Vaaleissa punnittiin kansan mieliala kuohuntavuosien jälkeen ja tulos oli oikeiston ja erityisesti kokoomuksen kannalta murskaava. Kansa protestoi lapualaisen poliitiikkaa ja omankädenoikeutta vastaan. Erityisen merkillepantavaa edistyspuolueen kannalta oli, että sen äänimäärä lisääntyi eniten juuri niillä seuduilla, joilla äärioikeiston toiminta oli ollut kiivainta. Sosialidemokraatit voittivat 12 paikkaa ja suurin häviökokoomus menetti peräti kymmenen paikkaa ja kun vaalien jälkeen sen eduskuntaryhmästä erottautuivat omaksi ryhmäkseen 14 IKL:n edustajaa, jäi kokoomuksen ryhmän kooksi vain 18 edustajaa. Edistyspuolue selvisi ilman tappioita, joskaan se ei myöskään voittanut yhtään paikkaa. Keskustapolitiikalle oikeiston taholta povattu lopullinen tappio ei tapahtunutkaan. Oikealle vievä keväinen virta tyrehtyi vakuutteluista huolimatta.⁶⁴³

SDP	78 (+12)
Maalaisliitto	53 (-6)
Kokoomus	18 (-14)
IKL	14 (-)
RKP	21 (+1)
Edistys	11 (11)
SPP	3 (+2)
Kansanpuolue	2 (-)

Taulukko 8. Suomen virallinen tilasto. Vaalitulokset XXIX.

Edistyspuolueelle vaalitulokset näyttöivät kaksijakoisena, sillä vaikka vaalitavoite oikeistoradikalismien voittokulun pysäyttämiseksi olikin toteutunut, ei puolue ollut saavuttanut yhtään lisäpaikkoja huolimatta äänimäärän lisäyksestä. Riippuikin katsojasta, pidettiinkö tätä voittona vai tappiona. Vaalituloksesta oltiin toki hyvillään, sillä kansa oli osoittanut, ettei se *Tampereen Sanomien* mukaan halunnut enää olla ulkomaiden poliittisena apinana. Toisaalta kuitenkin henki oli hieman pessimistinen, sillä oikeistoradikalismi oli karkottanut epävarmoja, edistyspuolueen kipeästi tarvitsemia äänestäjiä ja toisaalta vetänyt osaa porvaristosta edelleen vastaansanomattomasti puoleensa. Kokoomuksen vaalitappio tuotti sentään vahingoniloa ja *Turun Sanomat* totesi pisteliääseen sävyynsä, että näin kävi, kun ”jumalan valitsema kansanjohdaja” ja heidän papilliset adjutanttinsa kävivät vaalitaistoon. Myös Ståhlberg piti tulosta edistyspuolueen kannalta hyvänä ja uumoili kokoomuksen nyt saaneen tarpeekseen ja huomanneen minkä ”itsemurhan se oli tehnyt lapualaisuudellaan”. Holstille Toivola kirjoitti uskovansa, että selvyyden oikeistoradikalismien suhteen saataisiin vasta sitten, kun Lapua lyö päänsä seinään lopullisesti ja lähtee verisenä leikistä.⁶⁴⁴

⁶⁴³ ”Mitenkäs nyt ’keväisten virtojen’? 5.7.1933, pakina Eero, Helsingin Sanomat; ”Kokoomuksen kuivuvat virrat” 8.7.1933, pakina Eero, Helsingin Sanomat; Uola 2006a, 251; Vares 2007, 172.

⁶⁴⁴ Tampereen Kansallisen Edistysseuran toimintakertomus 1933, TKEA, KA; Hämeenlinnan Kansallisen Edistysseuran toimintakertomus 1933, side 2, HäKEA, HMA; ”Virta ei vie oikealle” 8.7.1933 Tampereen Sanomat; ”Edistyspuolueen saavuttama vaalivoitto” 14.7.1933 Turun Sanomat; ”Tulokset näkyvät” 9.7.1933 Helsingin Sanomat; ”Selvä on” 9.7.1933, pakina Eero, Helsingin Sanomat; ”Vaalipiirimme lopulliset numerot” 8.7.1933 Turun Sanomat; 9.7.1933 K. J. Ståhlberg

Vaalitulosta käsitellessään *Turun Sanomat* otti jälleen kriittisen kannan suhteessa puoluejohtoon ja sen kyvykkyyteen. Äänimäärän noususta huolimatta puolue ei ollut saavuttanut edustajanpaikkojen lisäystä ja tästä Toivola syytti puoluejohtoa. Se ja puolueen organisaatio yleensä oli ollut liian heikko käyttääkseen olosuhteiden tarjoamat mahdollisuudet hyväkseen erityisesti niissä vaalipiireissä, joissa oli nyt täpärästi jääty ilman lisäpaikkaa. Ei nukkuvan kissan suuhun hiiri juossut. Puolueen saavuttama ääntenlisäys ei *Turun Sanomien* mukaan johtunut niinkään puolueen omasta toiminnasta, vaan toisten puolueiden ajaman politiikan heikkoudesta. Ajankohdan tarjoamat mahdollisuudet käytettiin vain puutteellisesti hyväksi.⁶⁴⁵

Toivolana kritiikki ei ollut yllättävää. Hän oli ensimmäisten joukossa ollut vaatimassa tiukempaa linjaa suhteessa kansanliikkeeseen ja toistuvasti peräänkuuluttanut suoraselkäisempiä ja jyrkempiä kannanottoja. Liberaalien olisi pitänyt reilusti pitää kiinni periaatteistaan. Vielä selkeämpi ja aikaisempi irtautuminen kansanliikkeestä olisi kenties tuonut useampia sen toimintaan pettyneitä edistyspuolueen piiriin. *Helsingin Sanomat* oli eri linjalla, sillä näissä vaaleissa edistyspuolue oli täysin omillaan saavuttanut suuremman äänimäärän ja saman paikkaluvun kuin edellisellä kerralla vaaliliittojen osana. Nyt puolue oli voittaja siksi, että se saavutti samat paikat ja suuremman äänimäärän täysin omin voimin.⁶⁴⁶

Vaalitulostulkinnissaan puoluejohto oli ilmeisesti enemmän *Helsingin* kuin *Turun Sanomien* linjalla, sillä tuloksen katsottiin ilmeisesti olevan riittävän hyvä, koska se ei edellyttänyt hallituksen eroa. Perinteisesti, jos tulos olisi tulkittu tappioksi, kuten Toivola esitti, olisi puolue todennäköisesti vetäytynyt pääministeripuolueen asemasta. Kivimäki totesi eduskuntaryhmässä, että eroamiselle oli kaksi estettä: Vaalitulosta ei antanut aihetta eroon ja toiseksi ennen eroa olisi varmistettava, ettei seuraajaksi syntyisi hallitusta ”joka tekee mitä tahtoo”. Hallituksella oli kannatusta, mikä oli seurausta sen sovittelevasta politiikasta. Oli vältetty liian jyrkkiä toimenpiteitä ja näin hiljaisesti toimimalla oli saavutettu parhaat tulokset. Ryhmä päätti jatkaa entisellä linjalla, kunnes tilalle olisi asettaa uusi, parlamentaarinen hallitus.⁶⁴⁷

Edellytyksiä uuden hallituksen muodostamiselle ei kuitenkaan ollut tai Kivimäen hallitukseen oltiin enemmistön taholta riittävän tyytyväisiä, sillä merkittävää haastetta se ei vaalin jälkeen kohdannut. Mahdollisuudet muihin koalitioihin olivat niukat. Kokoomus oli IKL:n vanavedessä porvari yhteistyön paitsiossa ja Maalaisliiton talouspoliittinen linja oli ainakin edistyskatsannoissa liiaksi maatalouden etuja silmälläpitäen laadittu. Sosialidemokraatit pyrkivät herättämään keskustelua keskustavasemmistoyhteistyöstä, mutta Maalaisliiton haluttomuus ja presidentti

Ester Ståhlbergille, kansio 46, ESK, KA; 7.7.1933 Urho Toivola Rudolf Holstille, RHA, KAY 6058, KA.

⁶⁴⁵ ”Edistyspuolueen saavuttama vaalivoitto” 14.7.1933 *Turun Sanomat*.

⁶⁴⁶ ”Tulokset näkyvät” 9.7.1933 *Helsingin Sanomat*; ”Selvä on” 9.7.1933, pakina Eero, *Helsingin Sanomat*;

⁶⁴⁷ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokous 5.8.1933, PR 89, KEPA II, KA.

Svinhufvudin vastustus tekivät sen mahdottomaksi. Maalaisliittoa kaiheri mm. vaaleissa juuri vasemmalle kärsitty tappio ja SDP:n haluttomuus tukea sen pyrkiä kaataa Kivimäen hallitus. Tanskan ja Ruotsin esimerkit sosialistien ja agraarien yhteistyöstä kannustivat SDP:tä pyrkimään samaan, mutta Tannerin mukaan tämän esti mm. Maalaisliiton ja edistyspuolueen kehittymättömyys ja arkuus valitsijoidensa edessä. Ainoastaan Kekkonen teki avauksen sosialidemokraattien tukeman maalaisliittolaisen hallituksen suuntaan, mutta muutoin tie keskustavasemmistoyhteistyöhön oli vielä tukossa. Vaalivoiton kasvattaman SDP:n tukemana Kivimäen hallituksella oli nyt eduskunnassa enemmistö takanaan ja edellytykset jatkaa hallitustaivaltaan.⁶⁴⁸

Yhden hallitustaivalta haastavan piirteen vaalit kuitenkin sisälsivät, sillä vastavallittu puolueen puheenjohtaja Cajander jäi vaaleissa valitsematta. Valitsematta jääminen sinänsä ei vielä olisi tuottanut ongelmaa, mutta kun se tapahtui tietoisien kampanjoinnin tuloksena, ei edistyspuolueen sisäinen yhtenäisyys ainakaan tällaisista intrigeistä hyötynyt.

Kahdessa vaalipiirissä yleisehdokkaana ja siten lähes varmana läpimenijänä ollut Cajander kärsi tappion Uudellamaalla Eljas Erkolle ja Viipurin läntisessä Arvo Inkilälle. Erkon osalta kampanjointi oli tarkoituksenmukaista ja tavoitteellista, mutta Inkilä pääsi vähän vahingossa muiden juonittelujen vuoksi läpi. Inkilä kiersi Erkon kanssa puhujamatkoilla päätoimittaja kun ei ollut järin kokenut kampanjoija. Viipurissa Cajanderin vastaisen kampanjoinnin primus motorina oli kuitenkin paikallisvaikuttaja, puoluevaltuustossakin istunut Arvo Vento. Oli ennenkuulumatonta, että joku asettui istuvan puheenjohtajan läpipääsyä vastustamaan, joten tällaista ei todennäköisesti ollut edes osattu olettaa. Ståhlberg ja Sarlin tuomitsivatkin erityisesti Erkon intrigit ja ”oudon pelin”. Sarlin pelkäsi, että Erkon omapäisyydestä aiheutuisi ryhmälle vielä harmia, missä arviossaan hän osuikin oikeaan.⁶⁴⁹

Cajanderin vaikutusvalta turvattiin kuitenkin valitsemalla hänet keskusvaliokunnan edustajaksi eduskuntaryhmään, joten puheenjohtajan läsnäolo ja vaikutusvalta oli taattu. Erkon puolueen linjasta usein eronneet kannat yhdessä hänen toistuvien poissaolojensa ja yleisen mielenkiinnon puutteensa kanssa eivät varmasti parantaneet asioista usein jo lähtökohtaisesti eri mieltä olevien herrojen välejä.

Vaalitulos laittoi liikkeelle voimat, jotka tulivat vaikuttamaan edistyspuolueen ja Kivimäen hallituksen tulevaisuuteen. IKL:n eriytyminen omaksi ryhmäkseen sai liikkeelle maltillisten voimien nousun kokoomuksessa, mikä tarjosi tulevaisuu-

⁶⁴⁸ Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokous 9.12.1933, PR 58, KEPA, KA; Mylly 1989, 358-359; Tanner 1966, 187; Soikkanen 1984, 57-58; Hakalehto 1973, 125; ”Sisäpoliittisen pulman uhka” 17.10.1933 Helsingin Sanomat; ”Porvarillisten puolueiden yhteistoiminta” 22.7.1933 Tampereen Sanomat.

⁶⁴⁹ 12.7.1933 Arvo Inkilä A. K. Cajanderille, kansio 5, AKCK I ja 12.7.1933 K. J. Ståhlberg A. K. Cajanderille ja 13.7.1933 Bruno Sarlin A. K. Cajanderille, kansio 2, AKCK II, KA; Viipurin läänin läntisen vaalipiirin vaalitulosta käsittelevä promemoria, kansio 86, AKCK I, KA.

nessa tukea hallitukselle myös kokoomuksen suunnasta. Oikeistolaisiksi mielellylle ja edistyspuolueen oikean laidan miehittämälle hallitukselle tämä suunta oli luontevampi, vaikka yhteistyö porvarilliseen yhteiskuntaan integroitumaan pyrki- neen SDP:n kanssa toimi. Edistyspuolueen vaalikampanjoinnissa oikeistolta edel- lyttämä pakkosovinto toteutui nyt maltillisen kokoomuksen osalta. Ääripään kokoomuslaiset maltillistuivat tai siirtyivät IKL:n, joten virallinen kokoomus teki seuraaviin eduskuntavaaleihin mennessä Canossan matkansa ja rehabilitoiti edis- tysoikeiston yhteistyökumppaniksi. Edistyspuolueen vasemmiston kannalta kokoomuksessa tapahtunut kehitys oli kaksiteräinen miekka: Maltillistuminen sinällään oli myönteistä, mutta sitä seurannut puolueen siirtyminen Kivimäen hallituksen tukijaksi oli jälleen taka-askel eheytysoikeiston etenemiselle.

Kivimäen hallitus eheytysoikeiston jatkajana – niin vasemmalle kuin oikeallekin

Kivimäen hallitus perustettiin parlamentaarisen pulan ehkäisemiseksi, sillä halli- tusta ei ollut mahdollista koota keskustavasemmistovoimista sisäpolitiikassa edel- leen vallinneen oikeistosuuntauksen vuoksi ja koska perinteinen keskustapohja oli poissa laskuista. Edistyspuolueen ja Maalaisliiton välit olivat kylmenneet erityi- sesti pulakaudesta johtuvien talouspoliittisten näkemyserojen ja ainakin joidenkin näkemyksissä myös Maalaisliiton liiaksi oikeistoradikalismia ymmärtäneen linjan vuoksi. Kokoomus oli oikeistosympatioineen yhtä mahdoton vaihtoehto kuin IKL, joten jäljelle jäänyt perusta oli oikeastaan ainoa mahdollinen ainakin edistysnäkö- kulmasta katsottuna.

Eheytysoikeiston kannalta Kivimäen hallitus toimi kahdella rintamalla sekä vasemmalle että oikealle. Logiikka oli yhteneväinen oikeistosuuntauksen vasem- mistoa maltillistaneeseen tilanteeseen 1920-luvulla. SDP:n tuki Kivimäen hallituk- selle sai maltilliset voimat liikkeelle oikeistoaallon huumaamassa kokoomuksessa ja puolue rehabilitoiti jälleen osaksi poliittisen kentän vaihtoehtojen kirjoa. Sisä- poliittisesta pattitilanteesta johtunut hallituksen pitkä ikä myös osaltaan rauhoitti poliittista kenttää, sillä hallitus suhtautui eteensä kasautuneisiin esteisiin melko joustavasti eikä tehnyt luottamuskysymystä monista sellaisista tilanteista, joissa aiemmin hallitukset olivat kernaasti jättäneet paikkansa muiden käytettäväksi. *Meinander* näkeekin, että Kivimäen hallituksen pitkän iän salaisuus oli pyrkimys kaikenlaisen poliittisen kitkan estämiseen kautta poliittisen kentän.⁶⁵⁰

Kivimäen koalitio antoi mahdollisuuden yhdistää meritokraattiset arvot ja porva- rillisen yhteistyön. Edistyspuoluetta hallituksessa edustivat pääministerin lisäksi opetusministeri Mantere, kauppa- ja teollisuusministeri Ilmari Killinen sekä kulku- laitosministeri K. E. Linna. Edistyspuolueen sisäisessä linjajaossa hallituksen

⁶⁵⁰ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokous 5.8.1933, PR 89, KEPA II, KA; Puhe ”Havaintoja maalaisliitosta”, kansio B 37, BSA, TAYK; *Meinander* 1999, 139; Vares 2007, 162; Jansson 1982, 51

ministerit kuuluivat keskustaan tai oikeistoon. Kun hallituskumppani oli RKP ja hallituksen takana vahvasti presidentti Svinhufvudin tuki, ei ollut ihme, että hallitus nähtiin ensi sijassa oikealle kallistuvana ja jopa vastakkaisena edistyspuolueen ajamalle vasemmistorvarilliselle linjalle. Jos jo edellistä hallitusta muodostettaessa hallitusohjelman perusajatus oli työtä ja leipää, piti tämä paikansa myös Kivimäen hallituksen osalta. Talouselämä olisi elvytettävä, työllisyyttä lisättävä ja valtion ja yhteiskunnan vastainen liikehdintä vaimennettava, ja tämä hallituksen ohjelma oli epäilemättä se, mikä sai SDP:n astumaan Kivimäen hallituksen taustatueksi.⁶⁵¹

Helppo hallituksen asema ei ollut, sillä oma puolue ei ollut sen takana yhtenäisenä. Edistyspuolueen taholta taisteluhansikkaan hallitukselle heitti heti alkumetreillä Toivola ja *Turun Sanomat*, joka piti hallitusta edeltäjänsä tavoin heikkona, tilapäishallituksenä. Ei ollut mitään viitteitä siitä, että hallitus ymmärtäisi maan todellisen tilanteen. Lapualaiset tekivät edelleen, mitä tahtoivat, muut mitä saattoivat. Kieltäydyttiin näkemästä edelleen jatkuvaa pohjavirtaa, joka veisi katastrofiin, jos mitään ei tehtäisi. Toivola sekä muutamat muut ryhmän vasemmistoon kuuluneet edustajat äänestivät usein ryhmän eli hallituksen kannasta poikkeavalla tavalla. Myös *Helsingin Sanomien* päätoimittaja Erkko oli usein eriävällä kannalla. Maan suurimmassa sanomalehdessä ilmestyneiden hallitusta kritisoineiden kirjoitusten tulkittiin usein edustavan puolueen kantaa, mikä aiheutti lisähaasteita hallitukselle.⁶⁵²

Kivimäen hallituksen ensimmäiset vuodet edustivat edistyspuolueen eheytysoikeistollisen linjan etenemistä. Pakon edessä sen kannatuspohja eduskunnassa oli kapea, mutta omaksutun voimakkaan laillisuuspainotuksen myötä se sai tukijakseen samalla linjalla olleet sosialidemokraatit. Äärivasemmiston häviäminen poliittiselta kentältä sekä oikeistoradikalismien nousu olivat siirtäneet sosialidemokraatteja lähemmäs keskustaa ja puolueen vahva laillisuusajatus teki siitä nyt ensisijaisen kumppanin Kivimäen hallitukselle. SDP:n silmissä se oli ensimmäinen hallitus, joka lapuanliikkeen nousun jälkeen pyrki todella palauttamaan laillisen yhteiskuntajärjestyksen maahan.

Lähtökohdat yhteistyölle olivat siis olemassa huolimatta siitä, että hallituksen noudattama poliittinen linja oli useissa kohdin lähempänä maltillista kokoomusta kuin edistyspuoluealaista linjaa. Kivimäki sai kuitenkin jo hallitusneuvotteluiden aikana Tannerin lupauksen siitä, että puolue suhtautuisi rakentavasti tulevan hallituksen politiikkaan. Kivimäki neuvotteli useasti kiperistä kysymyksistä Tannerin

⁶⁵¹ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1932-34, MK B 11149, HYK; T. M. Kivimäen ohjelmapuhe valtioneuvoston yleisessä istunnossa 15.12.1932.

⁶⁵² ”Tilapäishallitus” 14.12.1932 *Turun Sanomat*; ”Tekevät, mitä tahtovat” 23.2.1933 *Turun Sanomat*; Soikkanen 1984, 21; Kareinen 1996, 36-37. Edistyspuolueen jakautuminen kivimäkeläiseen oikeistoon ja cajanderilaiseen vasemmistoon 1930-luvulla näyttäytyi useissa sisä- ja ulkopoliittisten kysymyksissä, kuten kielikysymyksessä, talouspoliittisissa linjauksissa tai ulkopoliittisissa kysymyksissä. Ks. lisää sisäisestä jaosta esimerkiksi Soikkanen 1984 ja Kolumäki 2013.

kanssa ja usein he myös pääsivät yhteisymmärrykseen. Hallituksen kansalaisvaupauksia rajoittaneet toimenpiteet eivät sosialidemokraatteja miellyttäneet, mutta Tanner kuitenkin koki, että hallitus toimi näissä toimissaan tasapuolisesti kohdistamatta toimenpiteitä erityisesti johonkin toimijaan. Osansa saivat niin lapualaisten mustat paidat kuin punaliputkin.⁶⁵³

SDP:ssä oltiin valmiita myönnytyksiin Kivimäen hallitukselle, koska vaihtoehtoa pidettiin vielä huonompana ja heille vihamielisempänä. Vaikka sosialidemokraatit olivatkin preferoineet hallituspuolan aikana uusia vaaleja, oli Kivimäen hallitus huomattavasti toivottavampi kuin oikeistohallitus. Keskustaporvariston kanssa liitouduttiin puolustamaan laillisuutta ja kansanvaltaa, sillä edeltäneet vuodet olivat osoittaneet, että vaihtoehto kompromissipolitiikalle oli kommunistien kohtalo. Sosialidemokraattinen eduskuntaryhmä varoi sellaista kritiikkiä, mikä olisi antanut hallitukselle aiheen luopua tehtävästään eikä esimerkiksi tukenut Maalaisliiton välikysymyksiä. Pienoiseen laskuun kääntynyt kannatus hillitsi Maalaisliiton todellista halua kaataa hallitus. Vaikka välikysymyksiä varsin ahkerasti tehtiinkin, ei puolue vakavissaan pyrkinyt kamppaamaan Kivimäkeä. Maalaisliiton kiistaton johtaja Kallio oli varovainen ja tyynnytteli innokkaimpia protestoijia.⁶⁵⁴

Täysin vastalauseita hallituksen ja sosialidemokraattien yhteistyö ei toki sujunut ja edistyspuoluetta piikiteltiinkin jo syksyllä 1933 tarpeettomuudesta, mikä sai SDP:n myötävaikutuksella toteutettuun hallituspolitiikkaan kielteisesti suhtautuneen Erkon pitämään hallituksen kaatumista onnellisena. Piikki kuitattiin edistysryhmässä toteamalla edistyspuolueen olleen laillisuustaistelun selkäranka, joten se ei voinut olla täysin tarpeeton, ja hallitus jatkoi toimessaan. Keskustavasemmistoyhteistyö tuntui varsin kaukaiselta 1930-luvun alkuvuosina ja muut mahdolliset vaihtoehdot olivat kivimäkeläistä koalitiota huomattavasti huonompia. Maalaisliittolainen vähemmistöhallitus ei Tannerin näkemyksen mukaan tulisi olemaan pitkäikäinen. Todennäköisimpänä ja huonoimpana vaihtoehtona Kivimäelle nähtiin Paasikiven johtama kokoomuksen ja oikeistomaalaisliittolaisten koalitio, jonka syntyyn ei tullut millään muotoa myötävaikuttaa.⁶⁵⁵

Soikkasen mukaan edistyspuoluetta ja SDP:tä yhdisti myös kannattajakunnan samansuuntainen sosiaalinen kehitys. Sekä keskiryhmät että työväestö kärsivät työttömyydestä ja alentuneesta palkkatasosta. Edistyspuolueen vasemmiston painotukset myös talous- ja sosiaalipolitiikassa olivat SDP:n mieleen. Kivimäen hallituksen aikana vahvistui sisäpolitiikassa oikeistoradikalismin herättämä vasta-

⁶⁵³ Bruno Sarlinin puhe ”Suurten puolueiden heikkoudet”, kansio B 37, BSA, TAYK; Kivimäki 1965, 76; Blomstedt 1969, 488-489; Tanner 1966, 164-166.

⁶⁵⁴ Hokkanen 1986b, 150-152.

⁶⁵⁵ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokous 26.10.1933, PR 89, KEPA II ja ”Tarpeeton?” puoluekanslian sanomalehdistölle lähetetyt kirjoitukset, PR 84, KEPA, KA; SDP:n eduskuntaryhmän pöytäkirjat 1.12.1932, 27.11.1933 ja eduskuntaryhmän valmistusvaliokunnan pöytäkirjat 27.11. ja 5.12.1933, TA; Helsingin Sanomien luonnehdinta hallituksen kaksivuotistaipaleesta samoilla linjoilla ”Kaksivuotias hallitus” 14.12.1934 Helsingin Sanomat; Tanner 1966, 164-166; Kivimäki 1965, 85-86.

reaktio ja pyrkimys työläisen ja talonpojan yhteistyöhön. Laillisuusrintaman yhteinen kamppailu lähensi vasemmistoa vallitsevaan järjestelmään. *Meinander* on todennut, että Kivimäen hallituksen aikana parlamentarismi ja poliittinen kulttuuri saavuttivat uudenlaisen vakauden ja konsensuksen.⁶⁵⁶ Kansallisen eheytyksen projekti ei ollutkaan hautautunut oikeistoradikalismien hetteikköön.

Lapuanliikkeen toiminta ei radikalisoinut ainoaksi vasemmistopuolueeksi jäänyttä SDP:tä, vaan puolue integroitui entistä paremmin oikeistoradikalismien kriisivuosina osaksi suomalaista demokratiaa. Ilkka *Hakalehdon* mukaan Tanner näki sisäpolitiikan pääkysymyksenä kansanvallan vastaisten pyrkimysten torjumisen ja laillisuuden tukemisen. Tämä kehitys oli edistyspuolueen eheytyksipolitiikan mukaista ja sen edistäminen nähtiin Kivimäen hallituksen aikana tärkeänä. Sisäpolitiikan vakauttaminen ja äärioikeiston suitsiminen siirtäisi sosialidemokraattista puoluetta kohti keskustaa. Vasemmiston integroituminen osaksi parlamentaarisen demokraattista järjestelmää oli oikeistoreaktion positiivinen kääntöpuoli. Jos sosialidemokraattinen puolue sen sijaan vasemmistolaistuisi ja siirtyisi lähemmäs kommunistista linjaa, vahvistaisi se uudestaan oikeistoreaktiota. Edistysnäkökulmasta sosialidemokraattien sitouttaminen hallituksen politiikan taakse palveli siis kansallisen eheytyksen projektia kahdella tapaa: punamullan mahdollisuus kasvoi, mikä samalla heikensi äärioikeiston vaikutusvaltaa ja vahvisti maltillisen oikeiston nousua.⁶⁵⁷

Vuoden 1933 eduskuntavaalit vahvistivat sosialidemokraattien asemaa. Pelot vasemmiston liiallisesta vahvistumisesta saivat tulta alleen ja edistysryhmässäkin kyseenalaistettiin pyrkimys tukeutua hallituspolitiikassa edelleen sosialidemokraatteihin. Erityisesti Erkko suhtautui lähes kautta linjan torjuvasti ”sosialismimyönteiseen” politiikkaan. Yhteistyöllä vasemmiston kanssa annettaisiin ehkä aseita oikeistolle. Sosialidemokraattien selkeät yhteistyöpyrkimykset ja tunnustelut Maalaisliiton suuntaan vaalien jälkeen tynnyttivät kuitenkin mieliä ja eduskuntaryhmä päätti edelleen jatkaa valitulla linjalla ja asettua valtiollisen elämän etunensä. Ja vaikka kansanvaltaisten porvaripuolueiden yhteistoimintaa kannatettiin, korostivat mm. Särkkä ja Toivola, ettei sosialisteja tullut hylkiä. Vaalirieman mentyä ohi vasemmisto tulisi järkiinsä eikä tuottaisi ongelmia. Joulukuun puoluevaltuustossa Cajander totesi SDP:n johdon ansiot parlamentaarisen elämän tervehdyttämisessä. Yhteistyö SDP:n kanssa oli periaatteellisista erimielisyyksistä huolimatta helppoa. Omaksi eduskuntaryhmäksi erottautunutta IKL:ää vastaan tuli nyt muodostaa läheisempi koalitio entisen keskustavasemmistoyhteistyön pohjalta.⁶⁵⁸

⁶⁵⁶ Soikkanen 1984, 61; *Meinander* 1999, 93.

⁶⁵⁷ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän pöytäkirjat 24.2., 5.8., 12. ja 26.10.1933, PR 89, KEPA II, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 18.-19.4. 1933, PR 54, KEPA, KA; Uola 2006a, 252; Hakalehto 1973, 122-124.

⁶⁵⁸ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokous 5.8. ja 9.11.1933, PR 89, KEPA II ja puoluevaltuuston kokous 9.12.1933, PR 58, KEPA, KA; Soikkanen 1984, 57-58; Mylly 1989, 358-359; Tanner 1966, 187.

Se, että sosialidemokraatit todella laskettiin osaksi hallitusrintamaa, kävi ilmi edistyspuolueen eduskuntaryhmän keskustellessa porvaripuolueiden hahmottelemasta rintamasta IKL:ää ja osin myös sosialisteja vastaan. Sosialidemokraatteja vastaan suunnattuun rintamaan ei edistyspuolueessa ollut halukkuutta, ja ryhmän puheenjohtaja Sarlin korosti asiaa esitellessään, että yhtymä voisi suistaa SDP:n enemmän vasemmalle ja vierottaisi sen hallitusrintamasta. Ryhmän oikeisto kuitenkin kannatti porvariyhteistyön tiivistämistä. Kivimäki piti blokkia jopa välttämättömänä. Sosialistit olisivat sen suojissa hyvässä turvassa. Erkkokaan ei nähnyt tarvetta sosialidemokraattien puolustamiselle, ja Linna näki SDP:n IKL:n tärkeimpänä voiman lähteenä. Yhteistyö vasemmiston kanssa vain lisäisi äärioikeiston kannatusta.⁶⁵⁹

Eheytysoikeistopolitiikan kannattajat sen sijaan katsoivat, että sosialidemokraatit olivat olleet hallituksen tukena, joten ei ollut perusteltua nyt liittyä blokkiin joka oli vasemmistoa vastaan suunnattu. Mantere korosti, että blokkiajatus oli tarpeen IKL:ää vastaan, mutta ei sosialisteja. Fräntikin painotti, että sosialidemokraatit olivat viimeiset neljä vuotta olleet siivoimpia kansalaisia maassa. Oliko tästä nyt palkittava hyökkäyksellä? Särkkä uskoi blokin johtavan vapaamieliset porvarit äänestämään sosialisteja. Jos blokkiin mentäisiin, olisi siitä ensin sovittava Maalaisliiton kanssa ja sitten vasta muiden.⁶⁶⁰

Kivimäen hallituksen alkuaikoina eduskuntaryhmässä vallinnut lähes yksimielinen näkemys siitä, että tuen hakeminen sosialidemokraateilta oli paras laillisuutta ja eheytysoikeistopolitiikkaa edistävä ratkaisu, oli alkanut rakoilla. Vasemmiston tuella noudatettu politiikka oli johtamassa toivottuun tulokseen kokoomukseen maltillisten voimistuessa ja edistyspuolueen oikeisto näki siellä suunnassa mahdollisuuden vasemmistotuen vaihtoehdoksi. Sunnan kääntyminen oikealle oli pantu merkille ja ryhmän vasemmistosta alkoi enenevässä määrin nousta kritiikkiä hallitusta kohtaan. Sen katsottiin liian vähän tiedottavan ryhmää ja ottavan huomioon ryhmän toiveita. Laillisuutta kannattavien porvaripiirien yhteistyö sinällään oli edistysryhmän mielestä toivottavaa, mutta sen aikaansaamisen pelättiin edellyttävän kritiikin kohdistamista myös sosialidemokraattien suuntaan. Yhteistyö ei saanut kohdistua laillisella pohjalla toimivien ja valtiovaltaan lojaalisti suhtautuvien valtiollisten ryhmitysten toimintavapautta vastaan.⁶⁶¹

Kivimäkeläisen oikeiston siirtyminen yhä avoimemmin hakemaan tukea maltillisen kokoomuksen parista ei ollut ihme ottaen huomioon, että hallituksen noudattama politiikka oli jo alusta alkaen ollut lähempänä sitä kuin hallituspuolueen omaa virallista linjaa ja että liberaalipuolueiden oikea laita usein löysi yhteistyökumppaninsa juuri maltillisten konservatiivien parista, kuten Lloyd George Britanniassa tai Hamrin Ruotsissa.⁶⁶²

⁶⁵⁹ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokous 1.3.1934, PR 89, KEPA, KA.

⁶⁶⁰ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokous 1.3.1934, PR 89, KEPA, KA.

⁶⁶¹ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1932-34, MK B 11149, HYK.

⁶⁶² Cook 1998, 84; Johanson 1980, 301-308;

Edistysoikeiston ja maltillisten kokoomuslaisten talouspoliittiset, melko vanhali-beraalit näkemykset olivat varsin lähellä toisiaan. Uhkakuva oli erityisesti sosialidemokraattien ja myös Maalaisliiton piirissä noussut pyrkimys ajaa talouspoliittista linjaa enemmän suunnitelmataloutta kohti. Edistyspuoluelaisista ainakin Erkko, Kivimäki ja Ryti kuuluivat mm. valtuuskuntaan, jonka pyrkimyksenä oli edistää taloudellista ja yhteiskunnallista yhteistyötä porvarillisten piirien kesken. Maltillisen linjan olemassaolo kokoomuspuolueen sisällä oli edistyspuoluelaisen tiedossa hyvin ja sen mahdollisuuksiin hallita puolueen virallista linjaa alettiin uskoa loppuvuodesta 1933. Edistysnäkemyksissä maltillinen kokoomus edusti laillisen yhteiskuntajärjestyksen pohjalla toimivaa aitoa oikeistolaisuutta, minkä linjan nähtiin esiintyvän erityisesti Karjala-lehden piirissä. *Vares* katsoikin, että tuskin mikään toinen lehti 1930-luvulla oli niin lähellä Svinhufvudin ja Kivimäen arvoja. Myös *Ilkka* katsoi, että hallitus oli noudattanut kokoomuspuolueen suuntia ja tavoitteita tarkemmin kuin edistyspuolueen omia.⁶⁶³

Hallituspolitiikan tukeutuminen yhä enemmän kokoomuksen varaan nostatti edistysvasemmiston piirissä lisääntyvää huolta eheytysoikeistisen linjan heikenty- misestä ja puolueen kompromettoitumisesta enenevässä määrin punamultasignaaleja lähettävien sosialidemokraattien ja maalaisliittolaisten silmissä. Oli tärkeää pyrkiä säilyttämään edellytykset osallistua kansanvallan kolmiliittoon, jonka toteutu- minen näytti aina vain todennäköisemmältä. Kiristyvän kansainvälispoliittisen tilanteen myötä jopa maanpuolustusmäärärahoihin kitsaasti suhtautunut SDP tarkisti kantaansa, vaikkei syytetystä puolustusnihilismistään periaateohjelman tasolla vielä luopunutkaan. Myönnytyksenä puoluejohto kuitenkin vakuutti puolueen olevan uskollinen kansalliselle turvallisuudelle ja tavoitteille.⁶⁶⁴

Maltillisen oikeiston eheyttäminen oli Kivimäen hallitukselle ja edistysoikeistolle aatteellinen, mutta mitä suurimmassa määrin myös ulko- ja turvallisuuspoliittinen kysymys. SDP:n – edellä kuvatusta kädenojennuksesta huolimatta – avoin ja Maalaisliiton ainakin osittainen vastustus suhteessa puolustusmäärärahojen lisäyk- siin edellytti oikeiston integrointia hallituspolitiikan taakse. Kiristyvä kansainvä- linen tilanne kuitenkin höllensi ajan myötä kukkaronnyörejä ja asenteita kautta linjan. Tannerkin uskaltautui esittämään, että suomalaisella työläisellä oli jo jotain puolustettavaa. Ulkopolitiikassa, erityisesti pohjoismaisten suhteiden saralla, SDP:n ja Tannerin rooli tunnettiin ja osin myös tunnustettiin. Vivahde-eroiin hyväksytyt pohjoismainen suuntaus koettiin kautta puoluekentän – laitaoikeistoa lukuun ottamatta – mahdollisuutena eristää IKL ja AKS ja liittää Suomi yhä tiukemmin pohjoismaisen yhteistyön ja puolueettomuuden piiriin.⁶⁶⁵

⁶⁶³ Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokous 9.12.1933, PR 58; A. K. Cajanderin muistiinpanot. K.N. Rantakarin selostus kokoomuksen sisäisestä tilanteesta 14.12.1932, kansio 89, AKCK I, KA; ”Kolminainen kokoomus” 13.5.1933 Turun Sanomat; ”Sytä ja seurauksia” 8.7.1936 Ilkka; Myös Nykypäivässä nimimerkki Radikaali kirjoitti suunnitelmatalouden puolesta ”Suunnitelmatalous- demokratian puolustus” 15.11.1936, Radikaali, Nykypäivä; Vares 2007, 184, Heikkinen, Tiihonen 2009, 152-154; Kulha 1989, 188.

⁶⁶⁴ Soikkanen 1984, 49-50.

⁶⁶⁵ Soikkanen 1984, 49-50, 76-81, 85, 94-97; Mylly 1989, 260-262. AKS eli Akateeminen Karjala

Hallituksen tukeutuminen maltilliseen oikeistoon lieeni todellisuudessa hallitustai-paleen alusta lähtien ollut vain ajan kysymys. Ei sillä, että edistysoikeisto olisi tuntenut sosialidemokraatteja kohtaan sellaista antipatiaa kuin IKL:ää kohtaan vaan puhtaasti siksi, että esimerkiksi hallituksen tiukka talouspolitiikka ja Pohjois-maihin suuntautunut ulko- ja turvallisuus olivat pitkälti maltillisista oikeistolaisista koostuneen konservatiivisen johtoryhmän määrittelemiä. Kokoomuksen täytyi vain päästä eroon äärioikeistolaisesta painolastista voidakseen asettua hallituksen tueksi. Paasikiven valinta puheenjohtajaksi vuonna 1934 oli ensimmäinen askel kohti maltillisten voittoa ja salonkikelpoisuutta porvariyhteistyön tueksi. Edistyspuolueessa kysyttiinkin, pääseekö kokoomus jaloilleen. Maltillisten voitto ei ollut vielä kirkossa kuulutettu, vaikka alkua oli lupauksia herättävä. Vasta syksyn 1935 puoluekokouksen päätöslauselma kokoomuksen ja IKL:n yhteistoiminnan raukeamisesta todisti edistyspuoluelaisille maltillisen linjan lopullisesti voittaneen.⁶⁶⁶

Vuonna 1935 asetelma hallituksen tukijoukoissa ja edistyspuolueen sisällä kääntyi lopullisesti. Tilanne oli jälleen, kuten loppuvuodesta 1926, edistyspuolueen eheytysoiliittisen linjan ajajille mahdollisimman katkera. Jälleen oltiin tilanteessa, jossa eheytysoiliittikan toteutuminen näyttäytyi entistä todennäköisemmältä, mutta kehitystä jouduttiin katsomaan sivusta oman puolueen sisäisten ristiriitojen vuoksi. Jälleen oikeistovähemmistö esti eheytysoiliittikan edistämisen. Vuonna 1926 oli kamppailtu oikeisto-opposition haastaessa linjaa ja aiheuttaessa hajaannusta kun SDP vihdoiin mursi ministerisocialismin pannansa ja ovi keskustavasemmistoyhteistyölle oli ainakin raollaan. Nyt tilanne olisi entistäkin otollisempi vallitsevaan järjestelmään lopullisesti integroituneen SDP:n ja Maalaisliiton löytäessä enenevässä määrin yhteisiä intressejä. Esteeksi muodostui kuitenkin jälleen oma oikeisto, mutta nyt se oli vaikeammin sivuutettavissa, sillä se istui valtioneuvoston linnassa ja oli juuri saamaisillaan tuekseen eheytyneen ja maltillistuneen kokoomuksen.

Edistyspuolueen kevään 1935 puoluekokouksessa riisuttiin kuvainnollisesti hanskat, ja yhtenäisen hallituspuolueen illuusio särkyi lopullisesti. Edellinen puoluekokous oli vielä antanut tunnustuksen hallituksen poliitikalle, mutta nyt vasemmistoenemmistö, hallituksen politiikkaa vastustanut oppositio sekä puolueen johtaja Cajander ilmaisivat tyytymättömyytensä niin hallituksen kuin eduskuntaryhmänkin toimintaan. Hallituksen politiikka ei enää vastannut edistyspuolueen näkemyksiä tai edistänyt puolueen menestystä. Vasemmistosiiven *Nyky-päivä* korosti hallituksen ja presidentin linjan painaneen koko poliittista kenttää kaksi askelta oikealle. Cajander painotti, ettei edistyspuolue enää yksiselitteisesti

Seura edusti IKL:n ohella hyvin oikeistolaisia äänenpajnoja Suur-Suomi -aatteesta aitosuomalaisuuteen.

⁶⁶⁶ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1932-34, MK B 11149 ja 1934-35, MK B 11150 sekä puoluetoimikunnan toimintakertomus 1932-33, MK B 12880 ja 1934-35, MK B 12882, HYK; Puhe "Kokoomuspuolueen uudet tunnukset ja entiset teot", kansio B 37, BSA, TAYK; "Pääseekö kokoomuspuolue jaloilleen?" 28.4.1934 Tampereen Sanomat ja Etelä-Suomen Sanomat; "Kokoomus tuomitsee itsensä" 13.10.1935 Turun Sanomat; "Oikeistomme suuntamerkit" 19.11.1935 Helsingin Sanomat; "Onko nyt selvä?" 20.11.1935 Kaleva; Vares 2007, 229-237.

voinut olla vastuussa hallituksen tekemistä päätöksistä. Näkemys Kivimäen hallituksen puolueesta riippumattomasta asemasta oli vasemmistolle ja oikeistolle yhteinen, sillä Kivimäkikin katsoi hallituksen olevan riippuvainen korkeintaan edistyspuolueen ohjelmasta, ei niinkään puolueen kulloisistakin mielialoista.⁶⁶⁷

Tähän asti enemmän puolueen sisällä käyty taistelu tuli julkiseksi. Eheytysohjelman kannalta hallituksen tähänastinen oikeistolaiseksi mielletty politiikka oli ollut hyväksyttävissä sen vasemmistosta saaman tuen ja siten eheytysohjelman mukaisen yhteistyön valossa. Se oli edustanut toivottavaa kansallista eheytysohjelmia ja oikeistoradikalismia patoavaa kehitystä, mutta yhteistyökaavailuiden kasvaessa SDP:n ja Maalaisliiton kesken Kivimäen hallitus muodostui esteeksi eheytysohjelmallisen linjan ja cajanderilaisen enemmistön pyrkimyksille.

Kivimäen hallitus muuttui edistyspuolueen eheytysohjelman kannalta pitkän kautensa aikana eheytysohjelman edistäjästä oikeiston marginalisoitumisen ehkäisijäksi. Hallituksen aikana sisäpolitiikka kuitenkin eheytyi merkittävästi vasemmiston omaksuttua yhä voimakkaamman pyrkimyksen yhteistyöhön keskustan kanssa sekä kokoomuksen irtauduttua kansanliikkeen oikeistoradikaaleista näkemysistä ja palattua maltillisen konservatismiin uralle. Kivimäen hallituksen oikeistoa eheyttänyt vaikutus onkin usein jäänyt 1930-lukua vallinneen punamultakehityksen varjoon. Vaikka Kivimäen hallituksen aikainen kehitys ei täysin vastannutkaan edistyspuolueen vasemmiston poliittisia pyrkimyksiä, oli se kuitenkin edistyspuolueen eheytysohjelman perusidean mukaista yhteiskunnallisten vastakohtien tasapainottamista.

⁶⁶⁷ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 27.-28.4.1935, PR 54, KEPA, KA; ”Rakentavan työn ohjelma” 30.4.1935 Helsingin Sanomat; ”Eteenpäin” 17.12.1935 Nykypäivä.

5. LAILLISUUSRINTAMASTA PUNAMULTAAN – EHEYTYMISTAVOITTEIDEN TOTEUTUMINEN 1934–1939

5.1 UUDEN VUOSIKYMMENEN HAASTEET

Edistys, IKL ja demokratian puolustus

Parlamentaarinen demokratia ei vielä sotien välisessä Suomessa tai etenkin 1930-luvun alussa ollut itsestään selvästi ja lopullisesti parhaaksi osoittautunut järjestelmä. Se oli ajautunut kriisiin monissa Euroopan maissa ja kun 1933 vaaleissa eduskuntaan nousi parlamentaarisen järjestelmän kyseenalaistanut Isänmaallinen kansanliike, joutui myös suomalainen demokratia puolustautumaan yleiseurooppalaista haastetta vastaan.

Edistysnäkemyksissä oikeistoradikalismi oli avointa taistelua kansan valtiollista itsemääräämisoikeutta, parlamentarismia ja yksilön vapauden aatteita vastaan. Liberaalipuolueelle oikeistoradikaalien pyrkimys yhdistää ja yksimielistää kansa yhden aatteen ja ajatuksen taakse oli räikeässä ristiriidassa vapauden ihanteiden kanssa. IKL:n taistelua niitä vastaan, jotka eivät hyväksyneet heidän näkemyksiään, oli vapaamielisen porvarin mahdotonta hyväksyä. IKL haastoi vallinneet käsitykset parlamentaarisen demokratian vaihtoehdottomuudesta ja pyrki osoittamaan puoluedemokratian kelvottomaksi, aikansa eläneeksi järjestelmäksi. Puolue ajoi toimeenpanovallan keskittämistä pois puolueitten ja kansanedustuslaitoksen käsistä sekä siirtymistä asiantuntijaedustukseen perustuvaan korporatismiin kansanvaltaisen parlamentarismien sijasta. Akateemisten vaikuttajien johtama IKL vastusti puoluepolitiikkaa ja näki itsensä ennemmin puolueiden ulkopuolisena yhteiskuntaelämää tervehdyttävänä järjestönä. Se oli taustaltaan ja perushengeltään parlamentaarisen demokratian vastainen järjestö, joka ei kiistänyt olevansa lapuanliikkeen perillinen.⁶⁶⁸

IKL:n olemassaolo oli edistyspuolueen näkökulmasta uhka niin puolueelle kuin koko demokratiallekin. Sen pyrkimykset loukkasivat niitä perusteita, joiden varaan

⁶⁶⁸ ”Vapauden puolesta vallattomuutta vastaan” 21.4.1934 Helsingin Sanomat; Bruno Sarlinin puheet ”IKL-puolue, sen toimintatavat ja päämäärät” ja ”Kansavalta vai diktatuuriko?” kansio B 37, Bruno Sarlinin arkisto (BSA), TAYK; Uola 2006a, 247-256.

koko tasavaltainen valtiomuoto ja kansanvaltainen edustusjärjestelmä nojasivat. Puoluejärjestelmä oli valtiollisen vapauden ilmaus, ja sen poistaminen johtaisi mahdottomaan tilanteeseen. Kansantahdon ilmitulon estäminen ei ollut vaihtoehto. Puoluejärjestelmä oli olennainen osa parlamentaarista demokratiaa ja hallitustapaa, jotka yhdessä yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden kanssa olivat olleet keskeisiä tekijöitä kansallisen eheytyksen edistymisessä vuoden 1918 tapahtumien jälkeen.

Eduskunnan luottamusta nauttiva, kansantahdon kanssa sopusoinnussa oleva hallitusvalta oli edistysnäkemysissä omiaan edistämään kansan eheyttä. Parlamentarismi tarjosi Ståhlbergin mukaan luvallisille ajatussuunnille mahdollisuuden vaikuttaa maan asioiden hoitoon, mikä saattoi eri kansanosat yhteisvastuuntuntoisiksi valtion kokonaisuudesta. Tähän ajatukseen perustui koko eheytysohjelma linja ja tämän nojalla edistyspolitiikat myös puolustivat niin koko olemassa olevaa järjestelmää kuin myös sosialidemokraattista puoluetta laitaoikeiston hyökkäyksiä vastaan.⁶⁶⁹

Niin IKL:n rooli kansan edustajana kuin sen olemassaolon oikeuskin kyseenalais-tettiin, sillä se edusti jo tuomitun lapuanliikkeen perintöä.

”Lakkautetun Lapuanliikkeen sekä edellisen hallituksen jo melkein kuolleeksi julistaman lapualaisuuden jatkoksi on kuten tunnettua muodostunut ns. 'isänmaallinen kansanliike', joka on ruvennut suurella touhulla leventelemään. (...) Tällaiset taistelujärjestöt ovat taloudellisesti ja henkisesti sairaalloisen aikamme epäterveitä ilmiöitä. Mutta sellaisina hermostuneina ja levottomina aikoina, joita nyt eletään, voivat ne helposti aikaansaada vakaviakin häiriöitä yhteiskunnassa. Valtiovallan ehdoton velvollisuus on suojella tasavalta ja isänmaa niiden uhkaamilta vaurioilta.”⁶⁷⁰

Vaikka IKL ei koskaan saavuttanutkaan suurta kansansuosiota, edusti se kuitenkin kapinaan nousseen lapuanliikkeen perillisenä eräänlaista piilotettua uhkaa. Niin Saksassa kuin Italiassakin samanhenkiset järjestöt olivat päässeet valtaan halveksimaansa parlamentaarista järjestelmää käyttäen, joten ulkomaiset esimerkit ja puolueen lähes sotilaallinen järjestäytyminen näkyvine järjestötunnuksineen tuntui antavan aihetta huoleen. Liberaalien näkemysissä kollektiiviselle, yksilönvapautta väheksyvälle järjestelmälle, oli se sitten kommunistinen tai fasistinen, ei ollut sijaa Suomessa. Kansanvaltaiselta pohjalta poikkeavia uudistuksia ei ollut tarvetta lähteä tekemään. Oikeiston uudistusesitysten nostattaman vihan ja riidan katsottiin ennemmin vahingoittavan maata kuin johtavan positiivisiin tuloksiin. IKL:n tekemien esitysten käsittelystä jopa kieltäytyttiin vedoten niiden epämääräisyyteen ja kyvyttömyyteen tarjota todellisia perusteita ja ratkaisuja. Esittäjien

⁶⁶⁹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 23.-24.4.1932, PR 54, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1932-34, MK B 11149, HYK; Oulun Edistysmielisten Naisten toimintakertomus 1935, Kansallisen Edistyspuolueen Oulun Edistysmielisten Naisten arkisto, kansio C:1, OMA; Kansallisen Edistyspuolueen Oulun paikallisyhdistyksen vuosikokous 16.2.1933, Kansallisen Edistyspuolueen Oulun vaaliopiirin paikallisyhdistysten kokoelma, kansio 1, OMA; VP 1934 Sarlin 286-291, Kivimäki 371.

⁶⁷⁰ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1932, MK B 11148, HYK.

perusnäkemysten tiedettiin olevan äärioikeistolaisia, joten käsittelyn ei uskottu olevan hedelmällistä. Oikeistoradikalisminvastaisuus oli liberaaleille yhteistä kautta Euroopan ja se jopa auttoi osaltaan yhdistämään hajaantuneita puolueita, kuten esimerkiksi Ruotsissa.⁶⁷¹

Kesällä 1933 valitun eduskuntaryhmän kokoonnuttua pääministeri Kivimäki totesi, ettei suhtautuminen IKL:ään voinut olla myönteinen. Kaikkien kansanvaltaisten puolueiden tulisi muodostaa yhteisrintama sitä vastaan, sillä ei tullut kuvitella, että vaara oli vielä ohi. Kivimäki painotti kuitenkin, ettei IKL:n vastustamista voitu rakentaa yksinomaan sille, että sitä vain diktatorisin lainsäädäntötoimenpitein vastustettiin. Liberaaliin näkemykseen istuivat varsin huonosti lainpakkovaltaan perustuvat toimenpiteet ei-toivottujen mielipiteiden tukahduttamiseksi. Ryhmä kannatti pääministerin näkemyksiä, mutta muistutti myös, ettei rintamasta tulisi unohtaa sosialidemokraatteja.⁶⁷² Oikeistoradikalismin vuodet olivat liittäneet SDP:n yhä tiiviimmin osaksi vallitsevaa järjestelmää eikä nyt IKL:n vastustamisen nimissä olisi luotava sellaista porvarillista rintamaa, että se saisi vasemmiston jälleen liukumaan takaisin ääriasentoonsa. SDP oli nyt vakuutettava siitä, että sillä oli paikka ja vaikutusmahdollisuuksia parlamentaarisen demokratian puitteissa.

Yhteisen IKL-vastaisen rintaman muodostaminen nähtiin tärkeänä, koska liike oli jo hajottanut kokoomuksen, havitteli nyt Maalaisliiton joukkoja ja yritti myös murtaa sosialidemokraattien valtaa työväestön keskuudessa. Edistyspuolueeseen solutustyön ei uskottu tehoavan, vaan suurin pelko oli Maalaisliiton lankeaminen. IKL:n voimakas aitosuomalainen henki saattaisi houkutella maalaisliittolaisia puoleensa, mistä Maalaisliiton voimakkaan oppositiopolitiikan uskottiin olevan osoitus. Cajander kuitenkin uskoi, että Maalaisliiton vahva laillisuuskanta pitäisi sen IKL:n vaikutuspiirin ulkopuolella, vaikka keskustapuolueiden kesken olikin nyt hieman vaikeaa löytää yhteistä säveltä Maalaisliiton aktiivisen oppositiopolitiikan vuoksi. Puoluevaltuustossa pääministeri Kivimäen hahmottelemaa kansanvaltaista taistelurintamaa IKL:ää vastaan pidettiin tärkeänä ja siihen olisi pyrittävä, vaikka se tarkoittaisi myönnetyksiä. Olisi tärkeää, että voitaisiin jälleen puhua keskustasta. Keränen kuitenkin toppuutteli innokkaimpia, ettei Maalaisliiton suuntaan ainakaan talouspolitiikan alalla tehtäisi liiaksi myönnetyksiä.⁶⁷³

⁶⁷¹ 5.11.1933 Pääministeri Kivimäen puhe Kuopiossa, 6.11.1933 Helsingin Sanomat; Edistyspuolue vastusti valtiopäivillä oikeistosta tehtyjä muutoksia, kuten VP 1933 Liitteet Annala ym. lakialoite nro 4; keskustelu ks. VP 1933 Rydman 546-549, Toivola 574-575, Kivimäki 684; VP 1933 Liitteet Virkkunen ym. toivomusaloite nro 2, keskustelu ks. VP 1935 Rydman 1383-84; VP 1934 Liitteet Annala toivomusaloite nro 1, keskustelu ks. VP 1935 Sarlin 1415-1423; Johanson 1980, 394-401; Norberg 1999, 237-245.

⁶⁷² Kansallinen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokous 5.8.1933, PR 89, KEPA II, KA.

⁶⁷³ Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokous 9.12.1933, PR 58 ja eduskuntaryhmän kokous 3. ja 14.12.1933 ja 1.2.1934, PR 89, KEPA II ja Vapaamielisen klubin kokous 2.10.1933, PR 62, ja ”Kielteinen kansallisuusviha syrjäyttänyt myönteisen yhteiskunnallisen kansallisuustyön” E. J. Paavola, puoluekanslian sanomalehdistölle lähetetyt kirjoitukset, PR 84, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puolue toimikunnan julkilausuma ks. esim. 20.11.1933 Turun Sanomat; Cajander 1933, 32-43; Maalaisliiton oppositioasenteesta ja halukkuudesta kaataa hallitus Kansallisen edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokous 31.8., 12.10., 26.10., 9.11., 23.11., 3.12. ja 14.12.1933 ja

Vaikka taloudellisesti ahdas aika oli vieraannuttanut Maalaisliittoa muusta porvaristosta ja vaikka se suhtautui avoimen arvostelevasti Kivimäen hallitukseen ja pyrki sen toistuvasti kaatamaan, olivat edistyspuoluelaiset kuitenkin realisteja sen suhteen, että eheytysoikeuden nimissä Maalaisliiton kanssa olisi jälleen päästävä yhteisymmärrykseen. Pelko siitä, että IKL saattaisi vaikuttaa maalaisliittolaisista houkuttelevalta, oli perua puolueen lapuanliikettä hyvin pitkään ymmärtäneestä linjasta.

Myöskään IKL:n korporatiivisen mallin käsitystä eheästä kansasta ei voitu hyväksyä. Yksimielisyys sen paremmin kuin suvaitsemattomuudella ja toisinajattelevien parjaamisella saavutettu eheyskään ei ollut todellista. Isänmaallisuuden monopolisoiminen ei edistänyt kansan yhtenäisyyttä. Se, että IKL:n vetoaminen isänmaarakkauteen saavutti vastakaikua, ei ollut ihme, sillä suomalaiset olivat isänmaallista kansaa, mutta tämän tunteen käyttö keppihevosenä äärioikeistolaisten tavoitteiden saavuttamiselle ei ollut hyväksyttävää. Cajander katsoi, että Maamme-laulun laulaminen liikkeen järjestämissä mainostilaisuuksissa tuntui lähes pyhyyden loukkaamiselta. Jos kaikki eivät halunneet mukautua siihen soraaännetömään kansankokonaisuuteen, joka oli IKL:n tavoitteena, ei se tehnyt heistä epäisänmaallisia, totesi Sarlin. Toivolan mukaan IKL:n harjoittama toisten puolueiden ja niiden kannattajien urkinta sekä puolueorjuuteen vievää nöyryyttä edellyttävä järjestykuri eivät olleet tehostettua isänmaallisen mielen kasvattamista, vaan synnyttivät katkeruutta ja epäyhtenäisyyttä kansassa.⁶⁷⁴ Edistyspuoluelaiseen eheytysetokseen vaatimus yksimielisyydestä sopi huonosti. Kansallinen eheytyminen oli edistysnäkemyksissä paremminkin rinnakkaiseloja kuin pyrkimystä siihen, ettei eriäviä mielipiteitä esiintyisi.

Samaan paheksuttavan poliittisen propagandan sarjaan kuin korporatiivinen eheys asetui edistyskatsannoissa myös IKL:n nuorisotoiminta. IKL:n kannattajakunnan akateeminen pohjavire johti siihen, että sillä oli vahva jalansija mm. opettajien keskuudessa ja kouluissa toteutettu ”isänmaallinen kasvatus” tuomittiin poliittisena kiihotuksena. Sarlin korosti, että perinteisesti Suomen kouluissa oli pyritty pitämään nuoriso poissa politiikan vaikutuspiiristä, sillä koululaisilla ei vielä ollut riittävää kypsyyttä poliittisten asioiden ymmärtämiseen. Tulevaisuuden valtiomiehiä ei kasvatettu oikeusjärjestyksen vastaisten tekojen ihannoimisella tai selittämällä, että tarkoitus pyhitti keinot. Oikeampaa oli opettaa nuoret alistumaan oikeusjärjestyksen välttämättömyyteen ja oikeuden voiman kunnioitukseen ennen voiman oikeutta. Toivola pahoitteli sitä, että nuorisolle esitetään isänmaallisuutta vain iskulauseena eikä työnä kansan, kansan pohjakerrosten ja kansan kulttuurin hyväksi. Hän uskoi kuitenkin nuorison tällaisesta demagogiasta huolimatta

1.2.1934, PR 89, KEPA II, KA.

⁶⁷⁴ VP 1934 Rydman 175-176, 278-281; VP 1935 Sarlin 1417; VP 1934 Toivola 237-238, 246-247; isänmaallisuuden omimisesta myös VP 1933 Toivola 2131-2132; ”Korporatiivinen eheys” 7.11.1935 Länsi-Savo; Cajander 1933, 40.

ymmärtävän vapausaatteen ja liberalismien merkityksen, vaikka sitä kansanliikkeen taholta niin paljon moitittiin.⁶⁷⁵

Nuorisokysymyksen yhteydessä vapaamielisyys venyikin jälleen oikeistoradikalismien ajalle tyypillisesti käsittämään myös pitkälle menevät rajoitukset kouluissa tehtävän nuorisotyön suhteen. Koulujen politikoimiskieltoa kannatettiin ja perusteltiin jopa vapaamielisenä tekona, jos sillä taattaisiin työrauha. Vapaamielisen nuorison tuli saada oppia sitä, minkä opetusministeriö opetussuunnitelmassaan olennaiseksi katsoi eikä suinkaan IKL:ään kuuluvien opettajien äärioikeistolaisia näkemyksiä. Jos tämä tarkoitti lisää rajoituksia, oli se vapaamielisten periaatteiden mukaista. Nuorison ihanteellisuutta ja isänmaallisuutta ei tullut käyttää väärin. Nuorisoa tuli suojella IKL:n propagandalta, kuten kansaa bolševikkien kiihotukselta.⁶⁷⁶

Jälkikäteen katsottuna oikeistoradikalismien aika ja perintö ei suomalaisen liberalismien kehityksen kannalta ollut vapaamielisyyden voittokulun aikaa. Aikalaisten käsitykset ja niiden liberalismien vapausihanteita venyttäneet tulkinnat olivat ymmärrettäviä, vaikka ne edellyttivät aika ajoin varsin suurta halua selittää asiat parhain päin. Oikeistoradikalismien aikana liberaalien halukkuus uskoa sääntöjen ja rajoitusten voimaan koetteli todenteolla vapaamielisyyden rajoja. Seinät oli oltava leveällä ja katto korkealla, jotta kaikki toimenpiteet, jotka hyväksyttiin äärioikeiston rajoittamiseksi, saatiin mahtumaan vapaamielisen ajattelun piiriin.

Huolimatta pääministeri Kivimäen ja edistyspuolueen skeptisestä tai vähintäänkin hieman torjuvasta suhtautumisesta IKL:n vastaisen lainsäädännön autuaaksitekevään voimaan pystytti hallitus kykynsä mukaan esteitä kansanliikkeen toiminnalle ja mm. kielsi sotilaalliseen tapaan järjestetyt organisaatiot IKL:n päätettyä organisoida puolueen sotilaallisten esikuvien mukaisesti. Kiihotuslain nojalla valtiovaltaa tai viranomaisia halventavien väitteiden, vaikka paikkansa pitävienkin, esittämisestä tehtiin rangaistavaa. Lopullisessa muodossaan laki antoi oikeusistuimille mahdollisuuden painotuotteiden lakkauttamiseen ja yhdistysten toiminnan kieltämiseen. Muistelmissaan Kivimäki kuitenkin totesi, että lain soveltamisesta käytäntöön syntyi erimielisyyksiä, kun ei tahdottu ymmärtää, että lain tuli olla sama

⁶⁷⁵ VP 1933 Sarlin 2115-2116; Rydman 2124, Toivola 2132-2134; samansuuntaisia argumentteja käytettiin myös 2 vuotta myöhemmin budjetista keskusteltaessa ks. esim. VP 1935 Mantere 3205-3208, Inkilä 3236-3240; Myös edistyslehdistö vastusti nuorisoon vaikuttamista ”Poliittinen kiihotus kouluissa lopetettava” 21.11.1933 Turun Sanomat; ”Kansan hyväksikö?” 21.1.1934 Helsingin Sanomat; ks. myös ”Koulut ja puoluekiihotus” 3.11.1933 Helsingin Sanomat; ”Nuorisoko puoleintoimien uhriksi?” 20.12.1933 Helsingin Sanomat; ”Koululaispolitiikointi” 19.12.1935 Helsingin Sanomat; ”Poliittinen kiihotus nuorison keskuudessa” 21.12.1935 Kaleva; koululaisten politikoinnista ks. esim. ”Tulkitsemista ja harkitsemista selvässä asiassa” 15.5.1935 Turun Sanomat;

⁶⁷⁶ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 27.-28.4.1935, PR 54, KEPA, KA; puoluekokous esitelmät myös painettuina Kansallista politiikkaa II ja III, Kansallinen Edistyspuolue 1935; Kokousselostus 30.4.1935 Etelä-Saimaa; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän ja puolueoimikunnan toimintakertomukset 1935-36, Vapaa Kansa 3/1936.

kaikille. Myös yhdistyslakiin tehtiin muutoksia, jotta aiemmin lakkautetun yhdistyksen jatkaja voitiin lakkauttaa samoin perustein.⁶⁷⁷

Kansalaisyhteisöjä rajoittaneet toimenpiteet hyväksyttiin edistyspuolueessa nyt samoin kuin ne oli hyväksytty kommunistilakien yhteydessä aiemmin. Edellisellä kerralla myöntymiseen oli vaikuttanut äärioikeiston ulkoparlamentaarinen painostus ja nyt myöntymisen taustalla oli äärioikeiston pyrkimys vaikuttaa järjestelmään sen sisältä käsin. Äärimmäisen oikeiston suhteen ei koettu juurikaan tarvetta eheyttävien äänenpainojen käyttämiseen vaan katsottiin, että vastapuolena olleen useimmiten akateemisen sivistyksen saaneen keskiluokan olisi pitänyt kunnioittaa kansanvaltaista demokratiaa, jonka puolesta monet kansanliikkeen kannattajat olivat reilu kymmenen vuotta sitten taistelleet. Yhtä vähän kuin ymmärrystä löytyi ääriyhteisöjen kumouspyrkimyksille, yhtä vähän sitä osoitettiin puoluekentän vastakkaiselle laidalle. Täysin yhtenäisenä puolue ei kuitenkaan kaikkia lakiesityksiä tukenut, vaan Toivola ja Erkkö sekä mm. edistyspuolueen vasemmistoon kuulunut Nykypäivän-piiri vastustivat kiihotuslakia ja tasavallan suojelulain voimassaolon jatkamista. Ne rajoittivat liiaksi kansalaisyhteisöjä ja vapauksia. Pyrkimys äärioikeiston eliminoimiseen oli sinällään hyväksyttävä, mutta tarkoitus ei tässä tapauksessa vastustajien mielestä pyhittänyt keinoja.⁶⁷⁸

Tunnetuin IKL:ää vastaan suunnatuista toimista oli ns. puserolaki, jolla kansanliikettä kiellettiin käyttämästä tunnuksenaan tutuksi tulleita mustia paitoja ja sinisiä solmioita. Parlamentarismien avoin vastustaminen ja arvoton esiintyminen vallankumousta julistavissa univormupukimissa ei ollut edistyspuolueen eduskuntaryhmän mukaan eduskunnan arvovallan mukaista.⁶⁷⁹

Ryhmässä Kivimäki kertoi hallituksen aikoneen kieltää puserot, mutta johtavien parlamentaarikkojen kanssa keskusteltuaan hallitus aikoi jättää asian eduskunnan keskuudessa hoidettavaksi. Puseroita sinällään pidettiin paheksuttavina, mutta mielipiteet erosivat siitä, saavutettaisiinko kiellolla positiivisia tuloksia. Heiniö, Rydman ja Inkilä uskoivat, että kiellolla vain hyödytettäisiin IKL:ää ja Inkilä katsoi, että jos kieltoon mentäisiin, tulisi sen koskea koko maata. Jyske epäili, voitaisiinko lailliseksi todetun puolueen pukineita ryhtyä toimenpitein säätelemään. Koska asia oli jo nostettu esiin, katsoivat kuitenkin monet, ettei nyt voitu perääntyä. Cajander uskoi, että jos nyt peräännyttäisiin, jouduttaisiin niin tekemään muissakin yhteyksissä. Toivolan mielestä Saksan esimerkin pitäisi varoittaa ja puseroiden poistaminen olisi tehtävä heti. Toivo Tyrni katsoi, että jos ei sallittu

⁶⁷⁷ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1932-34, MK B 11149, HYK; Uola 2006a, 256-257; Kivimäki 1965, 86; Hölttä 1978, 81-86.

⁶⁷⁸ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokous 12.9.1935, PR 89, KEPA II, KA; Kolumäki 2013, 92-96; Hölttä 1978, 87-90; Kareinen 1996, 31-35; Niin Kolumäki kuin Hölttä käsittelevät laajasti edistyslehdistön näkemyseroja poikkeuslakien käsittelyn yhteydessä.

⁶⁷⁹ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1932.-34, MK B 11149, HYK; Uola 2006a, 257; Hölttä 1978, 91-93.

punapaitaa, niin ei tulisi sallia mustaakaan, mihin myös Kivimäki yhtyi. Ryhmä ei tehnyt asiasta päätöstä, vaan jätti hallitukselle vapaat kädet.⁶⁸⁰

Puseroasiassa yritettiin ensin Kivimäen ”demokratian diktatuuria” vastustaneen näkemyksen mukaisesti edetä muuta kuin lainsäädännöllistä tietä. Pyrittiin siihen, että IKL olisi vapaaehtoisesti luopunut puseroiden käytöstä ja sen jälkeen kielletäisiin niiden käyttäminen koko eduskuntatalossa koskien myös muita kuin kansanedustajia. Kivimäen linja oli koko ajan pidättyvä voimakkaiden keinojen käytön suhteen, minkä hän ilmaisi useasti myös edistysryhmässä. Demokraattisten keinojen tuli riittää. Oli asetettava sana sanaa vastaan ja ajatus ajatusta. Laillisuuden ja kansanvallan puolustajien oli muodostettava voimakas vasta-agitaatio oikeistovirtauksia vastaan kansanvaltaisen valtiojärjestyksen säilyttämiseksi. Kivimäki vastusti toki kansanliikkeen esittämiä näkemyksiä ja ajamia tavoitteita, mutta hän ei sokeasti uskonut lainsäädännön autuaaksitekevään voimaan. Toisaalta liberaalin aatetradition hengessä ei kaikkia vastakohtaisuuksia yhteiskunnassa voinut lähtökohtaisesti leimata laittomiksi tai poliittiseksi kiihotukseksi. Ei toisin ajattelu sinänsä ollut rikos. Tästä ymmärtävästä ajattelusta Kivimäkeä ja hallitusta myös omien taholta arvosteltiin.⁶⁸¹

Hallituksen kanta poliittisten tunnusmerkkien käytön suhteen oli lopulta se, että rauhallisen yhteiskuntaelämän nimissä oli tällaiset tunnukset kiellettävä, jottei poliittisia intohimoja päästettäisi riehumaan yli äyräittänsä räikeinä ja katkerina, kuten viime aikoina oli tapahtunut. IKL vastusti puserolakia yksilönvapauden vastaisena, mutta edes liberaalin ja yksilönvapautta korostavan aatteen kannattajat edistyspuolueessa eivät taipuneet tämän tulkinnan kannalle. Sarlin toivoi eduskunnassa vallinneen rauhattomuuden, asiattomuuden ja omalaatuisen menon puserolain myötä rauhoittuvan. Tilanteeseen tuli saada tolkkua ja ”isäntämieltä”. Eduskuntaryhmä oli kiinnittänyt jo aiemmin huomiota IKL:n toimiin eduskunnassa, sillä puhutelua ja hyökkäilyt laillisuusrintaman puolueita vastaan halvensivat parlamentarismien arvoa.⁶⁸²

Liberaaleilla aatteilla nähtiin demokratian puolustuksessa olleen keskeinen rooli ja huomattava tilaus. Puolueen 15-vuotisjuhlista todettiin kohtalon järjestäneen niin, että puolueen merkitys kriisiaikana oli muodostunut huomattavasti laajakantoisemmaksi ja merkittävämmäksi kuin mihin sen edustajamäärä olisi edellyttänyt. Selityskin oli selvä: Itsenäinen valtio edellytti menestyksensä ehtona itsenäisesti

⁶⁸⁰ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokous 31.8.1933, PR 89, KEPA II, KA.

⁶⁸¹ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1932-34, MK B 11149, HYK; VP 1934 Kivimäki 853; Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 22.-23.4.1934, PR 54, KEPA, KA; T. M. Kivimäen puhe Mikkelissä 25.3.1934 ks. esim. 27.3.1934 Länsi-Savo; Ks. esim. A. K. Cajanderin konsepti vastauksestaan edistyspuolueen ryhmäkokouksessa, kansio 88, AKCK I, KA

⁶⁸² VP 1934 Kivimäki 853-854, Sarlin 899-900; Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan toimintakertomus 1933-34, MK B 12811, HYK; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1932-34, MK B 11149, HYK; Kansallisen Edistyspuolueen Pohjois-Savon piirijärjestön toimintakertomus 1934, kansio Ea1, Kansallisen Edistyspuolueen Kuopion läänin itäisen vaalipiirin piirijärjestön arkisto, JoMA; ”Poliittiset univormut ja vapaus” 18.3.1934 Turun Sanomat; ”Mustapaidat ja univormukielto” 23.3.1934 Turun Sanomat.

ajattelevia kansalaisia. Vihan ja vastakohtaisuuksien kylvö, josta oli koetettu tehdä lähes evankeliumia, ei johtaisi menestykseen tai kansan eheytymiseen. Demokratian puolustuksen nimissä vapaan kansan korostettiin olevan onnellisen tulevaisuuden pohja ja perusta. Nuijasodan sankaria Jaakko Iikkaa lainatakseen edistyspuolue katsoikin, että ”parempi orjan elämää on kuolo hirsipuussa”. Ilkan suku ei ollut Suomesta kuollut ja kansan vapauden rakkautta ei mustilla puseroilla tukahdutettaisi.⁶⁸³

Käytetyistä voimakkaista puheenvuoroista tai värikkäästä retoriikasta huolimatta edistyspuolueessa ei koettu IKL:n kuitenkaan muodostavan todellista uhkaa demokratialle toisin kuin lapuanliikkeen aikoinaan. Puoluetoimisto lähetti kyllä kyselyn piireille koskien IKL:n toimintaa maakunnissa, mutta senkään kysymyksenasettelu ei viitannut uhkakuviiin. IKL toimi parlamentaarisen järjestelmän sisällä ja siten se oli vastustajana helpommin hallittavissa tai ainakin hahmotettavissa kuin edeltäjänsä. IKL:n ohjelmassa ja pyrkimyksissä tiivistyivät sellaiset taantumukselliset pyrkimykset, joista kokoomusta oli aiemmin värikkäimmissä vaalipropagandistisissa kirjoituksissa syytetty. Se, että tällainen karikatyyri saattoi järjestelmän puitteissa nousta eduskuntaan asti, oli niin pöyristyttävää, että sen kukistamiseksi oltiin valmiita hyvin pitkälle meneviin toimiin, joiden hyväksyminen vaati liberaalien vapausihanteiden varsin venyvää tulkintaa.⁶⁸⁴

Tarkoitus pyhitti näissä tapauksissa keinot. Pyrkimys samoista keskiluokan äänestäjistä kilpailleen puolueen kukistamiseen lähes keinolla millä hyvänsä kumpusi enemmän poliittisesta ja aatteellisesta kilpailuasetelmasta kuin varsinaisesta akuutin kumousuhan pelosta. Eduskunnan historian oikeistoradikalismin vuosilta kirjoittanut Mikko Uola on tulkinnut, että kysymys IKL:n vastustamisesta ei ollut niinkään rajanvedon tekemisestä demokratian ja diktatuurin välille, vaan ennemminkin puoluepoliittisesta kamppailusta. IKL oli selkeä demokratian haastaja, mutta se ei ollut avoin uhka järjestelmälle tai yhteiskuntarauhalle.⁶⁸⁵

Ei tarvetta valtiosääntöremontille, mutta pienille parannuksille kyllä

Kommunismien vastustamisesta alkunsa saanut oikeistoliikehdintä laajensi kritiikkinsä hyvin pian koskemaan laajemmin koko vallitsevaa järjestelmää tai ainakin sen keskeisiä piirteitä. Puoluejärjestelmään tai kansanvallan perusteisiin, kuten yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen tai eduskunnan kokoonpanoon laitaoikeiston ja osin myös kokoomuksen taholta esitetyt muutokset, eivät saaneet edistyspuolueen kannatusta. Tasavalta, kansanvalta ja parlamentaarinen demokratia olivat

⁶⁸³ Kansallisen Edistyspuolueen 15-vuotisjuhla 9.12.1933, 10.12.1933 Helsingin Sanomat; Saman suuntainen oli myös Cajanderin avauspuhe, kansio 20, AKCK I, KA; ”15-vuotias” puoluekanslian sanomalehdille lähetetyt kirjoitukset 1933, PR 84, KEPA, KA.

⁶⁸⁴ Puoluetoimiston kysely koskien lähinnä IKL:n toimintaa maakunnissa, 1935, kansio Ea1, Kansallisen Edistyspuolueen Kuopion läänin itäisen vaalipiirin piirijärjestön arkisto, JoMA.

⁶⁸⁵ Uola 2006a, 247-256.

liberaalin silmin sellaisia instituutioita ja arvoja, ettei niiden perusteisiin ollut tarvetta tai oikeutta lähteä puuttumaan. Yhteiskunta oli luotu niiden pohjalle ja niiden avulla myös vasemmisto oli integroitu osaksi parlamentaarista demokratiaa. Kansanvalta oli katkeamatta kestänyt myös viimeisimmät koettelemukset.

Edistyspuoluelaiset olivat kuitenkin siinä suhteessa realisteja, että parlamentarismia vastaan voitiin tehdä myös täysin oikeutettuja huomautuksia. Vallitseva järjestelmä ei ollut poistanut kaikkia epäkohtia poliittisesta elämästä ja puolueitsekkyyks ja pyrkimys asettaa ryhmäetu kokonaisuuden edelle olivat edistysnäkemyksissä sellaisia piirteitä, joihin pitäisi pystyä puuttumaan. Äärioikeiston tapa ei kuitenkaan ollut oikea. Valtion virheistä oli puhuttava kuin isän haavoista. Ei tullut pyrkiä muutokseen perustelemalla sitä olemassa olevaa järjestelmää loukaten ja sen arvoa tietoisesti alentaen.⁶⁸⁶

Voimassa olevan järjestelmän puolustamisesta huolimatta oikeistoradikalismien aika avasi myös kansanvallan ja parlamentaarisen demokratian nimeen vannoneille edistyspuoluelaisille mahdollisuuden keskustella niistä valuvioista, joita järjestelmässä kaikesta huolimatta katsottiin olevan. Uudella vuosikymmenellä itsenäistymisen ja sitä seuranneen reformaatiokauden sisäpoliittiset painotukset väistyivät ja päätöksenteon painopiste siirtyi poliittisen järjestelmän ja kansalaisyhteiskunnan luomisesta ja kehittämisestä enemmän talous- ja sosiaalipolitiikan kysymyksiin. Tätä taustaa vasten tiettyjä parannuksia järjestelmään katsottiin olevan tarpeellista esittää. Aatteelliset kysymykset oli ratkaistu henkilökohtaisen vakaumuksen mukaan, mutta nyt tarvittaisiin asiantuntemusta. Ainakin joillekin edistyspuoluelaisille oikeistoradikalismien aika oli osoittanut järjestelmässä olevan sellaisia heikkouksia, jotka mahdollistivat ääriainesten nousun.

Edistyspuoluelaiden tekemät avaukset järjestelmän uudistamiseksi lähtivät liikkeelle puolueen monessa suhteessa ambivalentista suhteesta kansaan. Toisaalta kaikki vallankäyttö legitimoitiin kansan antamalla valtuutuksella ja siten kansalla ja kansanvallalla oli keskeinen rooli ja suuri arvo tasavallan ja parlamentaarisen demokratian perustana. Kansan kyky käyttää valtaansa oikein oli kuitenkin se haaste, johon esitetyillä uudistuksilla pyrittiin vaikuttamaan.

Järjestelmää piti pyrkiä korjaamaan niin, että sen pätevyys erityisesti taloudellisessa päätöksenteossa saataisiin taattua ja että paheksuttu puoluepoliittinen taktikointi esimerkiksi presidenttiä valittaessa saataisiin minimoitua. Perusteiden tasolla edistyspuoluelaiset uudistuspyrkimykset eivät siis eronneet oikeiston ajatusmallista vaan pyrkimys asiantuntemuksen korostamiseen ja puolueiden vallan hillitsemiseen olivat tiettyssä mielessä yhteisiä. Ratkaisevan eron muodostivat ne keinot, joilla epäkohtia pyrittiin parantamaan. Edistyspuolueella ne perustuivat aina kansanvallan ja vallitsevan järjestelmän vaihtoehdottomuuteen. Järjestelmän täydentäminen tai korjaaminen sen sijaan saattoi olla suotavaa.

⁶⁸⁶ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokoukset 23.-24.4.1932, 18.-19.4.1933 ja 22.-23.4.1934, PR 54, KEPA. KA.

Näkemyks kansanedustajien heikosta tasosta ei ollut pelkästään oikeistoradikalismien ajan tuotetta. Eduskunnan asiantuntemuksen puutetta oli valiteltu jo pitkään, sillä eduskunnan enemmistö oli aina ollut luokkapuolueiden vallassa. Kyky- ja aatepuolueeksi itsensä lukenut edistys ei pitänyt tavallisen talonpojan tai työläisen kyvykkyyttä lainsäädäntötyöhön merkittävän suuressa arvossa. Kansan ääntä toki tarvittiin, mutta sen muokkaaminen kokonaisuuden huomioon ottavaksi lainsäädännöksi edellytti tekijöikseen lakimiehiä sekä sivistys- ja talouselämän kouliintuneita vaikuttajia. Pohtiessaan kansanvallan tilaa jo vuonna 1924 Vennola peräänkuulutti asiantuntevien yleisehdokkaiden roolia paikallisen nurkkakuntaisuuden sijaan edustajaehdokkaista asetettaessa. Yksikamarisessa eduskunnassa kun ei ollut toista kamaria korjaamaan toisen asiantuntemuksen puutetta.⁶⁸⁷

Myös Cajander katsoi, että aatteellisten peruskysymysten tultua itsenäisyyden alussa ratkaistuksi, oli siirrytty täydennystöihin, joissa näpertely ei ollut pitänyt eduskunnan voimia riittävässä vireessä. Kansanvalta sinällään oli itseisarvo, josta ei haluttu tinkiä, mutta olisi ollut suotavaa, että kansa olisi hieman viisaammin valinnut edustajansa. Osoituksena edistyspuoluelaisesta melko elitistisestä kansakäsityksestä Cajander korosti vuoden 1934 puoluekokouksessa, että oppimattomalla työmiehellä katsottiin voivan olla laaja yleisten asian ymmärrys, mutta vain tiettyyn rajaan asti. Jokaisen puolueen tulisi olla jo perillä siitä, että tavallinen suomalainen mies -periaate ei soveltunut edustajaehdokkaisiin. Valtion edun mukaista oli lähettää eduskuntaan pätevimmat voimat.⁶⁸⁸ Puoluekokouksen ponnet jättivät oven auki perustelluille uudistuksille, vaikka Cajanderin ja puoluekokouksen linja suhtautuikin uudistuksiin suhteellisen nuivasti. Oikeistolle tällainen takaportti kuitenkin oli selvä osoitus edistyspuolueen linjattomuudesta ja todellisesta myöntyvyydestä uudistusten kannalle.⁶⁸⁹

Demokratian uudistuspyrkimyksistä keskusteltaessa edistyspuolueen vastaus eduskunnan talouspoliittisen päätöksenteon pätevoittämiseksi oli talousneuvoston asettaminen valtioneuvoston päätöksenteon tueksi. Talousneuvoston tarvetta perusteltiin mm. talouselämän lisääntyvällä monimutkaisuudella sekä toisista maista saaduilla hyvillä kokemuksilla. Talousneuvostolla olisi Cajanderin mukaan myös kansakuntaa eheyttävä vaikutus, kun sen piirissä eri intressiryhmien edustajat työskentelisivät yhdessä etsien ratkaisuja ja kompromisseja valtiontalouden kysymyksiin. Neuvostossa olisi toteutunut myös tietynasteinen korporatiivinen henki, sillä neuvoston jäsenet olisivat olleet pääosin eri järjestöjen nimittämiä, eivät kansan valitsema.⁶⁹⁰

⁶⁸⁷ Vennola 1924, 204-210.

⁶⁸⁸ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 22.-23.4.1934, PR 54, KEPA, KA; samassa hengessä myös Sarlinin puhe ”Suurten puolueiden heikkoudet”, kansio B 37, BSA, TAYK; Cajander 1933, 26-27.

⁶⁸⁹ ”Edistyspuolue valtiosäännön tarkistamisesta” 24.4.1934 Uusi Suomi.

⁶⁹⁰ VP 1932 Pysyvän talousneuvoston asettaminen 230, Cajander 233-236; Vuoden 1933 talousarvion lähetekeskustelu 953. Talousneuvosto sinällään ei ollut mikään edistyspuoluelainen keksintö vaan taloudellisia neuvottelukuntia oli käytetty koko 1920-luvun ajan. Edistyspolitiikoilla oli kuitenkin ollut merkittävä osuus viimeisimmässä Sunilan hallituksen 1928 nimittämässä

Kettunen ja *Turunen* ovat nähneet edistyspuolueen talousneuvostotavoitteiden olevan osoitus puolueen pyrkimyksestä yhdistää edustuksellisen demokratian puolustus ja taloudellinen asiantuntijuus. Keskiössä oli yhteiskunnallisen asiantuntijuuden korostaminen suhteessa massojen lukumäärään perustuvaan valtaan.⁶⁹¹ Massa oli vallan legitimoija, muttei automaattisesti oman parhaansa tai kokonaisuuden parhaan paras asiantuntija. Tässä työssä tarvittiin asiantuntijoita.

Kivimäen mukaan Suomi oli kansakuntana ja valtiona edennyt siihen pisteeseen, että talous- ja sosiaalipoliittisilla kysymyksillä oli yhä suurempi rooli valtion hallinnossa. Taakse oli jätetty se aika, jolloin tärkeimpinä kysymyksinä olivat poliittis-etiilliset kysymykset, kuten valtiomuoto, oppivelvollisuus tai äänioikeus. Tämänäköisissä kysymyksissä oli löydetty ratkaisut ilman erityistä ammatillista valmistelua. Tilalle tulleet talous- ja sosiaalipoliittiset kysymykset vaativat enemmän ammattituntemusta kauppa-, liike- ja tuotantotekniikan aloilta, ettei siihen hallituksella tai eduskunnalla ollut riittävästi aikaa tai tilaisuutta.⁶⁹²

Talousneuvostossa olisivat edustettuna kaikki ammattiryhmät ja yhteiskuntaluokat, jotta vallassa olevalla poliittisella suunnalla ei olisi niin suurta määräysvaltaa käyttämiensä asiantuntijoiden suhteen. Kivimäen näkemyksen mukaan puoluepoliittiset intohimot olivat jo estäneet tuloksellisen lainsäädäntötyön. Sisäpolitiikan painopisteiden vaihtelun vuoksi oli myös olennaista, että hallitus velvoitettaisiin kuulemaan neuvostoa kauaskantoisia uudistuksia tehdessään. Näin itse asiassa tuettaisiin kansanvaltaa estämällä vallassa olevien eturyhmien liiallinen vaikutus lainsäädäntötyössä. Hyvä talouspolitiikka oli parasta sosiaalipolitiikkaa.⁶⁹³

Perustellessaan hallituksen esitystä talousneuvoston perustamisesta Kivimäki tuli sohaisseeksi ampuaispesään viitatessaan kansanedustajien rajoittuneeseen ja puutteelliseen asiantuntemukseen talouskysymyksissä. Oikeiston edustajat innostuivat lukemaan pääministerin lausunnossa tunnustuksen heidän näkemyksilleen ja edistyspuolueen sisällä muutoin melko yksimielisesti käsitellyn kysymyksen eteneminen vaikeutui. Kivimäki joutui ankaran arvostelun kohteeksi edistyspuolueen eduskuntaryhmässä. Myöhemmin hän totesi hallituksensa taipaleen olleen vaakalaudalla erimielisyyksien vuoksi. Tilanne sovittiin eduskuntaryhmän julkisesti irtisanouduttua pääministerin kansanedustajien pätevyyttä kyseenalaistaneista kommentteista. Edistyspuolueen eduskuntaryhmän tuki hallituksen esitystä loppuun asti, mutta komiteavalmistelussa esitystä puoltaneet muut puolueet

taloudellisessa neuvottelukunnassa. Neuvottelukunnassa edistyspuoluelaisia olivat edustaneet metsähallituksen pääjohtaja Cajander, Suomen pankin johtaja Ryti, kansantaloustieteen professori Vennola ja Suomen teollisuusliiton toimitusjohtaja V. M. J. Viljanen. Neuvottelukunnan tarkoituksena oli ollut selvittää, mistä talouselämää uhkaava pulakausi johtui ja miten siitä voitaisiin parhaiten selviytyä. Heikkinen, Tiihonen 2009, 100-103.

⁶⁹¹ Kettunen ja Turunen 1994, 78.

⁶⁹² VP 1934 Kivimäki 602-607, 3082-3084; Kivimäki 1965, 80-81.

⁶⁹³ VP 1934 Kivimäki 602-607, 3082-3084; Perustuslakivaliokunnan kokous 12.2.1934, MF 10, EA; Kivimäki 1965, 80-81.

tippuivat lopulta yksi toisensa jälkeen pois ja esitys hyväksyttiin perustuslain luonteisena vain lepäämään yli vaalien.⁶⁹⁴

Talousneuvostoajatus sinällään oli edistyspuolueessa yleisesti tuettu, mutta puolueen enenevässä määrin esiin nousevat sisäiset ristiriidat lähinnä toteutettavan politiikan linjasta heijastuivat myös tässä kysymyksessä. Itse asiasta ei juuri oltu eri mieltä, mutta lisääntyneet vastakohtaisuudet pääministerin kanssa johtivat voimakkaaseen reaktioon. Toisaalta edistysedustajat epäilemättä kokivat pääministerin lausunnon liian kritisoivana tai kenties liian todenmukaisena. Edistyspuolueen ryhmä oli vuoden 1933 vaaleissa lähes kokonaan uudistunut ja paikkansa olivat jättäneet monet pitkän linjan poliitikot ja yhteiskunnallisen elämän kellokkaat. Tilalle tulleet olivat nuorempaa polvea eivätkä samalla tavalla yhteiskunnallisissa ja taloudellisissa kysymyksissä kouliintuneita kuin edeltäjänsä. Edistyspuoluetta kohtasi sama kehitys, jonka *Vares* on kuvannut tapahtuneen kokoomuksessa erityisesti sodan jälkeen. Professorit ja pääjohtajat puoluejohdossa vaihtuivat maistereihin ja lopulta ylioppilaisiin.⁶⁹⁵

Jos oikeiston edistysnäkökulmasta äärimmäisyyksiin menevä järjestelmän kritiikki mahdollisti omien maltillisempien esitysten tekemisen, nähtiin itse oikeistoradikalismi perusteena tiettyjen muutosten tavoittelemiselle. Urho Toivola, joka oli lapuanliikkeen kiihkeimpinä aikoina yksi sen jyrkimmistä ja äänekkäimmistä arvostelijoista edistyspuolueessa, avasi tältä pohjalta keskustelun. Ottaen huomioon Toivolan varsin antioikeistolaiset näkemykset ei olekaan odottamatonta, että juuri hän nosti keskusteluun oikeistoradikalismin vaarat kansanvallalle.

Toivolan mukaan äärioikeiston luoma uhka suomalaiselle parlamentaariselle politiikalle ja yhteiskunnalle oli seurausta kahdesta heikkoudesta valtiosäännössä: Suhteellisesta vaalitivasta ja presidentin valinnasta valitsijamiesvaalilla. Enemmistö oli jo kahdesti joutunut pettymään presidenttiä valittaessa ja se heikensi uskoa kansanvaltaan. Tuli joko sitoa valitsijamiehet nykyistä tiukemmin ehdokkaansa taakse tai vaalitapa tuli muuttaa suoraksi kansanäänestykseksi. Edistyspuolueen pyrkimysten kannalta puoluepelin ja taktikoinnin ehkäiseminen oli olennaista, sillä puolue sai presidentinvaaleissa aina enemmän kannatusta kuin eduskuntavaaleissa, mutta tätä positiivista trendiä ei ollut koskaan saatu realisoitua. Eduskunnan valitseminen enemmistövaalilla taas kohottaisi Toivolan mukaan persoonallisuuksien vaikutusta politiikassa ja vapauttaisi eduskunnan suhteellisen vaalitivasta tuottamasta pohjalastista. Eduskunnan ei pitäisi olla peilikuva kansasta, vaan sen tehtävänä oli antaa maalle luja, voimakas ja toimintakykyinen hallitus. Toivola kysyi, eikö puolueen olisi, vaikka oman olemassaolonsa kustannuksella, otettava ohjelmaansa siirtyminen suhteellisesta vaalitivasta enemmistövaaliin.⁶⁹⁶

⁶⁹⁴ Eduskuntaryhmän julkilausuma talousneuvostoasian aiheuttamasta kiistasta eduskuntaryhmän ja pääministerin välillä, kansio B 36, BSA, TAYK; Kolumäki 2013, 39-45; Soikkanen 1984, 58.

⁶⁹⁵ Vares 2008, 18-19.

⁶⁹⁶ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 18.-19.4.1933, PR 54, KEPA, KA.

Frans Keränen katsoi Toivolan näkemysten ansaitsevan huomiota erityisesti presidentinvaalin osalta. Nykyinen vaalitapa ei Keräsen tai Cajanderinkaan mielestä vastannut tarkoitustaan eikä sen tuottama tulos kuvastanut kansan tahtoa. Cajander korosti, että vaikka olemassa olevalla vaalitivalla tultiin toimeen, tuntui siltä, että välitön vaali antaisi paremmat takeet kansan enemmistön tahdon toteutumisesta. Nykyisellään puolueiden välinen taktiikkapeli painoi valitsijamiesvaalissa äänestäjien näkemyksiä enemmän.⁶⁹⁷

Suhteellisesta vaalitivasta luopuminen ei sen sijaan saanut juurikaan kannatusta, vaan vain Kivimäki yhtyi Toivolan näkemyksiin ja totesi, että ajan oloon tuskin voitaisiin välttyä siltä, että suhteellisesta tavasta siirryttäisiin enemmistövaaliin. Suhteellinen vaalitapa ei taannut riittävän voimakkaita hallituksia. Kivimäki kuitenkin totesi, että asia lieni epäkypsä päätettäväksi nyt, mutta yhtyi Toivolan ajatukseen siitä, että kysymys pitäisi ottaa puolueen harkintaan. Puoluekokouksen ponsissa päädyttiinkin kannattamaan vallitsevan järjestelmän säilyttämistä. Uudistusten osalta vain sellaisten todettiin olevan hyväksyttäviä, jotka saavutettu kokemus oli osoittanut tarpeellisiksi ja jotka eivät loukanneet parlamentaarisen järjestelmän perusteita.⁶⁹⁸

Osoituksena ainakin puoluekokouspuheiden tasolla annettavasta tuesta Toivolan esitykselle oli E. J. Paavolan toteamus siitä, että ne otettiin vastaan myrskyisin suosionosoituksin, minkä hän näki olevan todiste siitä, että edistyspuolue ei tehnyt politiikkaa pelkästään omaa etuaan vaan kokonaisuuden etua silmällä pitäen. *Panbiancon* käsityksiä mukailten pyrkimys puolueen alkuperäisten tavoitteiden ajamisesta puolueen olemassaolon kustannuksella ei kuitenkaan ollut vaihtoehto. Poliittiset tavoitteet olivat hänen mukaansa aina alisteisia organisaation säilymiselle, mikä näkyi tässäkin tapauksessa hyvin. Periaatteessa edistyspuolue kannatti kansanvallan lisäämistä, mutta jos tämän tavoitteen edistäminen tarkoitti oman olemassaolon vaarantumista, ei sellaiseen ollut edellytyksiä lähteä. Tavoitteiden artikulaatiolla oli tapana erota voimakkaasti varsinaisesta toiminnasta, mikäli julkilausutut tavoitteet asettivat organisaation säilymisen kyseenalaiseksi.⁶⁹⁹

Mitään radikaalia uudistushenkeä ei kuitenkaan liberaalipuolueen kokouksessa vallinnut. Voimakkaan säilyttävän pyrkimyksen korostaminen antoi jopa viitteitä varsin vastakkaisesta maailmankatsomuksesta, mikä selittynee pääasiassa lähihistorian kuohuvilla tapahtumilla. Vastakkaisista näkemyksistään tunnettujen Toivola ja Kivimäen yhdenmukaiset näkemykset vaalikysymyksissä herättivät kuitenkin Sasu Punasen huomion ja hän totesi kerrankin tapahtuneen sen, että nämä herrat

⁶⁹⁷ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 18.-19.4.1933 ja 22.-23.4.1934, PR 54, KEPA, KA; Alustukset myös Vapaa Kansa 4/1934.

⁶⁹⁸ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 18.-19.4.1933 ja 22.-23.4.1934, PR 54, KEPA, KA; Alustukset myös Vapaa Kansa 4/1934; ”Vaalitavan muutoksiin tähtäävät pyrkimykset” 27.9.1933 Helsingin Sanomat; ”Vaalitapa ja äänioikeus” 22.4.1933 Kaleva; ”Miten presidentti olisi valittava?” 17.2.1937 Kaleva; Hölttä 1978, 73-80.

⁶⁹⁹ E. J. Paavolan puhe 7.10.1934 Hämeenlinnassa ja 18.10.1934 Lahdessa, kansio 12, EJPK, KA; *Panbianco* 1988, 16.

puhalsivat yhteen hiileen.⁷⁰⁰ Vaikka edistyspuolueen 1930-lukua leimasikin vahvasti puolueen kahtia jakautuminen, oli liberaalista suvaitsevaisuudesta sen verran jäljellä, että osapuolet eivät täysin kategorisesti tuominneet toistensa esityksiä, vaan yhtymäkohtia oikeiston ja vasemmiston ajattelussa oli myös löydettävissä. Tämä kenties olikin syy siihen, ettei puolue kokonaan hajonnut erimielisyyksien seurauksena.

Vaalijärjestelmän tai sen oikeudenmukaisuuden parantamista koskevat uudistukset eivät olleet vain oikeistoradikalismien ajan tuotetta. Edistyspuolue oli jo 1920-luvun alusta lähtien pyrkinyt saamaan aikaan muutoksen, joka tasaisi suhteellisen vaalitavan suurille puolueille antamaan etua. 20 paikkaa tulisi jakaa maan ollessa yhtenä vaalipiirinä. Näin saataisiin pienten puolueiden hajaäänet paremmin käyttöön ja eduskuntaan päässeiden kansanedustajien äänimäärät pienten ja suurten puolueiden kesken tasaisemmiksi. Tässä suhteessa enemmistövaalista keskusteleminen jatkoi edistyspuoluelaista linjaa vaalilakisäännösten muuttamisen tarpeellisuudesta toisaalta puolueen kannatuksen ja toisaalta asiantuntemuksen lisäämiseksi eduskunnassa.

Toivola perusteli esitystään presidentin vaalitavan muuttamisesta mm. sillä, että vaalitavan ilmentämät rakenneheikkoudet olivat osoittautuneet kohtalokkaiksi demokratialle useissa maissa. Ammattipoliitikoilla oli liiaksi vaikutusvaltaa presidentin valinnassa voimassaolevalla tavalla. Valitsijamiehet olivat liian helposti johdateltavissa kriittisillä hetkillä. Kansanvaalilla voitaisiin välttää viimehetken ehdokkaiden esiinnousu, sillä tällaisenaan kansanvalta oli välillisen vaalin muodossa vaarantanut oman olemassaolonsa. Rydman puolusti aloitetta perustuslakivaliokunnassa, mutta vaikka periaatteen tasolla esimerkiksi kokoomuksen Linkomies näki aloitteella puolensa, ei se edennyt valiokunnasta eteenpäin. Toivolan aloite ei juuri eronnut IKL:n tekemistä avauksista tämän asian suhteen, mutta tästä huolimatta ei Toivola taipunut kannattamaan laitaoikeiston tekemään aloitetta asiassa. Maailmankatsomusten välinen kuilu oli liian leveä ylitettäväksi.⁷⁰¹

Vaikka aloitteen taustalla epäilemättä oli myös vilpitön tarkoitus ja ajatus suoran kansanvaalin paremmuudesta kansan tahdon ilmaisijana, heijasteli se suurelta osin myös sitä pettymystä, joka molemmissa valitsijamiesvaaleissa koettu. Vuonna 1925 muut puolueet olivat pantanneet ehdokkaitaan ja lopulta voittoon oli noussut viimehetken ehdokas. Vuonna 1931 sen sijaan laillisuutta kannattaneet saivat enemmistön valitsijamiesvaaleissa, mutta itse vaalitahtumassa painostus tuotti toisen tuloksen.

Vaalikysymyksiä koskeneiden aloitteiden ohella edistysryhmästä lähinnä Toivolan äänellä tehtiin myös muita vallitsevaan järjestelmään kohdistuneita muutosesityk-

⁷⁰⁰ ”Mitä Sasulle kuuluu” 21.4.1933, pakina, Suomen Sosialidemokraatti.

⁷⁰¹ VP 1935 Toivola 958-962, 1431, Rydman 963-964; VP 1933 Liitteet, toivomusaloite nro 1; Perustuslakivaliokunnan kokous 3. ja 5.4.1935, MF 10, EA. Aloitteeseen yhtyivät Toivolan ohella Erkko, Sarlin, Särkkä, Tyrni, Rydman, Inkilä ja Jatkola sekä Maalaisliiton Uno Hannula.

siä. Tällaisia olivat mm. aloite määräaikaisten vaalien väliajan pidentämisestä liian tiheiden edustajanvaalien ehkäisemiseksi ja pitkäikäisempien, lujempien hallitusten mahdollistumiseksi, aloite valtioneuvoston jäsenten oikeudesta osallistua valiokuntatyöhön sekä aloite lain lepäämään jättämissäännöksen poistamisesta parlamentarismien hengen vastaisena. Oikeiston sanavarastoon ennemminkin kuuluneen hallitusvallan lujittamisen voi nähdä olleen myös Toivolan ja edistysryhmän aloitteiden taustalla. Perusta ja keinot vaan olivat erilaiset. Jos oikeiston pyrkimyksissä tavoite saavutettaisiin irtauttamalla hallitusta eduskunnasta, pyrki edistysnäkemys ennemminkin lujittamaan hallitusvaltaa demokratian keinoin lisäämällä sen ja eduskunnan vuorovaikutusta ja vähentämällä hallitusvaihdosten tuomaa epävarmuutta.⁷⁰²

Toivolan nimissä tehdyt aloitteet eivät tuottaneet tulosta tai saavuttaneet laajaa kannatusta sen paremmin oman ryhmän kuin eduskunnan tasolla, vaikka niiden takana oli edustajia ryhmän molemmilta laidoilta. Niin oikeistoon luettavat Fränti ja Sarlin kuin keskustan Rydman ja vasemmiston Inkiläkin yhtyivät Toivolan aloitteisiin. Lukuun ottamatta talousneuvostokeskustelua jäi Toivola kuitenkin yksinäiseksi soturiksi edistyspuolueen uudistuspyrkimysten ajajana.

Edistyspuolue tai sen paremmin muutkaan puolueet eivät olleet Toivolan uudistuspyrkimysten takana. Keskusteltaessa muutostarpeista ja tarpeesta asettaa ryhmän sisäinen komitea käsittelemään asiaa tuli selväksi, ettei pyrkimyksillä ollut riittävän laajaa kannatusta edistysryhmässä. Komitean asettaminen arvelutti, sillä sen olemassaolon voitaisiin muiden taholla tulkita tarkoittavan, että edistyspuolueessa koettiin tarvetta ”remontille”. Cajander muistutti edustajia puoluekokousten muutostarpeita vastustaneista ilmapiiristä ja totesi, että muutosten kaipuu oli erittäin lievää. Toivolan esityksiä kannattanut Kivimäki puolusti komiteaa ja uudistus- tarpeesta keskustelua juuri puoluekokouksissa käydyillä keskusteluilla, mutta kannatusta komitealle ei lopulta ollut.⁷⁰³

Edistyspuolueesta tehdyt aloitteet järjestelmän valuvikojen korjaamiseksi osoittivat, ettei vuonna 1919 hyväksytty valtiomuoto ollut edistyspuolueenkaan osalta täysi onnistuminen vaan sekin oli joutunut tekemään kompromisseja. Kansanvalta oli kiistaton, mutta sen käyttöä tuli ohjata. Tavallinen suomalainen mies ei ollut automaattisesti pätevä tekemään kokonaisuuden kannalta oikeudenmukaisia ratkaisuja. Hänen katsottiin kuitenkin olevan oikein opastettuna enemmän kuin pätevä äänestämään asiantuntija tekemään ratkaisut puolestaan. Edistyspuolueen uudistuspyrkimykset jäivät kautta linjan toteutumatta. Tehdyt esitykset kuitenkin osoittivat, että vaikka ne eivät täysin vastanneet puolueen virallista linjaa, löytyi puolueesta niin muutoshalukkuutta kuin liberaalia sallivuuttakin. Keskustelu osoitti myös, että paljon puhuttu oikeisto-vasemmistojaottelu puolueen sisällä ei suinkaan kaikissa kysymyksissä ollut täysin määräävä. Kivimäki puolusti lähes

⁷⁰² VP 1935 Liitteet Toivola ym. lakialoite nro 2 ja 3; VP 1934 Liitteet Toivola ym. lakialoite nro 1; VP 1935 Toivola 490-497.

⁷⁰³ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokous 3.10.1935, PR 89, KEPA II, KA.

arkkiviholliseksi monesti mielletyn Toivolan esityksiä miesten talous-, sosiaali- ja eheytyspoliittisten linjojen vastakkaisuudesta huolimatta.

Aatteellisista painotuksista yhteiskunnallisempaan otteeseen

Uusi vuosikymmen oli edistyspuolueelle murros monella tapaa. Aatteellis-yhteiskunnallisten ydinkysymysten ratkeaminen 1920-luvulla sekä taloudellisen pulajajan vaatimukset johtivat sisäpolitiikan painopisteen yhä enemmän talous- ja sosiaalipoliittisiin erityiskysymyksiin. Ulkoparlamentaaristen toimijoiden yllättävä voima ja toisaalta oikeiston alttius antautua tällaisten toimijoiden vaatimusten toteuttajaksi horjuttivat edistyspoliitikkojen käsitystä eheytyspoliitiikan kyvystä todella ilmentää kansan tahtoa. Kansa oli noussut haastamaan vallitsevan järjestelmän ja sen jälkeen antanut mandaattinsa edustajille, joiden pyrkimyksenä oli muutosten tekeminen siihen valtio- ja hallitusmuotoon, jota edistyspuoluealaiset pitivät parhaana. Uusi parlamentaarinen toimija löysi kaiken lisäksi kannatuspohjansa keskiluokasta, mitä oli totuttu pitämään omana kannattajakuntana. Tämä ulkoisten tekijöiden muutos yhdistettynä edistyspuolueen kansanedustajakunnan nuorentumiseen ja kaupungistumiseen, kannattajakunnan kaupungistumiseen ja alati jatkuvaan vähenemiseen johtivat siihen, että myös edistyspuolueen oli tarpeen määritellä paikkaansa poliittisella kentällä.

Oikeistoradikalismiin pyörteisissä vuonna 1930 eduskuntaryhmään oli noussut monia jo eduskuntatyön jättäneitä nimiä, kuten Ståhlberg, Brander, Jyske ja Tuomioja, mutta tämä vanhojen, koeteltujen voimien tai ”nostoväen”⁷⁰⁴ esiinmarssi kuitenkin jäi ainutkertaiseksi. Yhteiskunnallisen liikehdinnän kirvoittamina uudet voimat nousivat puolustamaan liberaaleja arvoja ja niiden varaan rakennettua yhteiskuntaa. Vanhojen edistysauktoriteettien silmissä irvokkaalta näyttänyt kiihkoilu, mikä kenties sai heidät jättämään politiikan, oli nuoremmille vetovoima, joka nimenomaan sai lähtemään mukaan. Vuoden 1933 vaaleissa valitun ryhmän 11 edustajasta vain viisi oli aiemmin ollut mukana eduskuntatyössä.

Lopullinen muutos edistysryhmän kaupunkilaistumisessa ja myös puolueen poliittisessä suunnassa tapahtui vuoden 1936 vaaleissa, jolloin maaseutusiipi jäi kokonaan pois eduskuntaryhmästä. Koska päätöksenteosta vastaava ryhmä homogenisoi, antoi se mahdollisuuden pyrkiä pois puhtaasti aatteellisista painotuksista kohti konkreettisempia yhteiskunnallisia teemoja. Katseet suunnattiin keskiluokkaan ja henkisen työn tekijöihin; kilpailihan edistyspuolue nyt IKL:n kanssa keskiluokan ja SDP:n kanssa pienipalkkaisten palveluammattien edustajien ja pienviljelijöiden äänistä.⁷⁰⁵

⁷⁰⁴ Ståhlberg 1946, 35; Kronologian hahmottamiseksi ks. liite 1.

⁷⁰⁵ Soikkanen 1984, 61; Eduskuntaan nousivat 1933 mm. *Turun Sanomien* päätoimittaja Urho Toivola, toimittaja ja työväenopiston johtaja Arvo Inkilä sekä *Helsingin Sanomien* päätoimittaja ja omistaja Eljas Erkkö.

Siirtymä yhteiskunnallisempaan otteeseen ei kuitenkaan ollut puhtaasti 1930-luvun tuottama ajatus. K. N. Rauhalan oli pitänyt esillä edistyspuolueen aatepohjaisen ohjelman vanhanaikaisuutta jo 1920-luvun puolivälistä lähtien. Yhteiskunnat oli Rauhalan mukaan kokoonpantu yhteisöistä ja etupiireistä, ei vanhaliberaalin näkemyksen mukaisista yksilöistä. Edistyspuolueen heikkous johtui siitä, ettei se ollut asettunut yhdenkään etupiirin asianajajaksi. Rauhalan mukaan puolueen kannatusta ei kasvatettu valistamalla vaan etuja esittämällä. Hän toivoi, että puolueessa keskusteltaisiin sellaisista kysymyksistä, kuten ”Onko etupolitiikkaan perustumaton puoluepolitiikka mahdollinen?” tai ”Etupolitiikkaan perustumattoman puolue toiminnan merkitys”. Edistyspuolueen oli siirryttävä aatteellisista painotuksista sosiologisempaan, intressiedustusta korostavaan tapaan. Tuli aatteen ja nimien sijasta panostaa tekoihin.⁷⁰⁶

Rauhalan näkemykset saivat varovaista kannatusta, mutta edistyspuolueen todelliseen linjaan ne eivät vielä tuoneet muutosta. Frans Keränen kannatti mallinottamista luokkapuolueilta niin ohjelmanmäärittelyiden kuin taktiikankin suhteen. Myös Jussi Oksanen uskoi, että edistyspuolueen olisi mahdollista saada intressipiirikseen esimerkiksi kaupunkien vasemmistoporvarilliset ainekset. Cajanderkin tuli siihen tulokseen, että puolueen olisi aika luoda ohjelmaansa enemmän kannattajien mielipiteitä silmällä pitäen kuin yrittää valistamalla saada joukkoja käännetyiksi puolelleen.⁷⁰⁷

Keskiluokkaan ja erityisesti henkisen työn tekijöihin edistyspuolueella oli hyvät yhteydet, sillä alan etujärjestön alullepanijana sekä pitkäaikaisena puheenjohtajana toimi Mantereen hallituksen sosiaaliministeri Niilo Mannio. Huolimatta esitetyistä ajatuksista ei yleispuoluetunnuksista kuitenkaan tingitty vuoden 1929 hyväksytyssä yleisohjelmassa.⁷⁰⁸ Kansanvallan, laillisuuden, edistyksen ja oikeudenmukaisuuden keskelle ei sopinut vielä ajatus siitä, että edistyspuolue siirtyisi massa- ja luokkapuolueiden linjoille ja määrittelisi ohjelmansa kannattajakunnan toiveista ja arvoista käsin. Edistyspuolue oli rakentunut alhaalta ylös dominoivan koalition määriteltä alun perin lähtökohdat, joiden pohjalle puolue oli rakentunut. Kun puolue-eliitti oli nyt päässyt asemaansa ja vakiinnuttanut puolueen ohjelman, ei tällaiselle alhaalta nousevalle ohjelman muodostukselle koettu olevan tilaa. Se, että puolueen ohjelmaa tai linjaa muokattaisiin kannattajien mielihaluja perusteella, ei edistyspuoluelaiseen asiantuntijaorientaatioon istunut.

Muutos edistyspuoluelaisen ajattelutavassa tapahtui yleisen kehityksen ja oikeistoradikalismin vuosien myötä. Aate ei enää riittänyt kokoamaan, vaan puolueen

⁷⁰⁶ Helsingin Kansallisen Edistysseuran kokous 7.5.1925, 12.4.1926, 7.3.1927, HKEA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 3.8.1927, PR 63, puoluevaltuuston kokous 6.10.1929, PR 58 ja puolue toimikunnan kokous 31.1.1930, PR 56, KEPA, KA.

⁷⁰⁷ Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 3.8.1927, PR 63 ja puoluevaltuuston kokous 6.10.1929, PR 58 ja puoluekokous 4.-5.5.1930, PR 54, KEPA, KA; A. K. Cajanderin puheenvuoro puoluekokouksessa 1930, kansio 89, AKCK I, KA.

⁷⁰⁸ Borg 1965, 190-192.

täytyisi pystyä vastaamaan myös intressipohjalta nouseviin haasteisiin. IKL haastoi edistyspuolueen asemaa keskiluokan edustajana ja toisaalta suomalaisuuden projekti ja eheytyksipolitiikan sivistystavoitteiden toteutuminen johtivat ylioppilaiden liikatuotantoon. Tästä oli seurauksena korkeasti koulutettujen aseman heikentymisen ja ns. henkisen työn pula. Työttömyys korkeasti koulutettujen keskuudessa oli kasvussa, minkä pelättiin lisäävän yhteiskunnallista rauhatomuutta. Parhaassa iässä olevat nuoret aikuiset eivät löytäneet toimeentuloa ja paikkaansa yhteiskunnassa, vaikka korkean koulutuksen oli odotettu olevan tie sosiaaliseen nousuun. Huolen taustalla vaikutti Saksan kansallissosialistien valtaannousu, jonka taustalla olivat juuri korkeasti koulutetut nuoret. Kirjassaan *Kansamme suuri kysymys* Cajander korosti, että fasismi oli ennen kaikkea keskiluokan vallankumousta, joka sai voimansa proletarisoituneesta tai muutoin tyytymättömästä keskiluokasta.⁷⁰⁹

Keskiluokan proletarisoitumiseen otettiin ensimmäisen kerran kantaa vuoden 1933 puoluekokouksessa, kun Cajander nosti pulakeskustelun ohessa esiin myös keskiluokan ongelmat. Keskiluokan ja henkisen työn asiantuntijana Mannio korosti juuri keskiluokan asemaa länsimaisen demokratian tukena. Keskiluokan ongelmat tulisi nyt ratkaista positiivisesti, jottei edessä olisi Saksan tie. Enää ei voitu ajatella niin, että keskiluokan ja palkannauttijoiden olisi edelleen mahdollista antaa omastaan toisten hyväksi. Puoluekokous hyväksyi ponnen, jossa vedottiin Kivimäen hallitukseen ja velvoitettiin se viipymättä selvityttämään ns. keskiluokassa esiintyvät ongelmat ja ryhtymään toimiin keskiluokan kurjistumisen ehkäisemiseksi.⁷¹⁰ Keskiluokan proletarisoitumisen huomioiminen puoluekokouksella oli avaus kohti keskiluokkateeman yhä voimakkaampaan esiinmarssia edistyspuolueen agendalle.

Edistyspuolueessa keskiluokkaan kuuluviksi määriteltiin virkamiehet, henkisen työn tekijät ym. palkannauttijat sekä kauppiat, käsityöläiset ym. vapaiden ammattien harjoittajat. Ajattelevat palkkatyöläiset sekä aivojensa ja kättensä työstä palkansa saavat, jotka eivät kuuluneet sosialidemokraatteihin, kuuluivat keskiluokkaan. Keskiluokan mittari oli siis sekä taloudellinen että sivistyksellinen. *Kettunen* ja *Turunen* korostavat, että keskiluokka käsitteenä asemoi ihmiset enemmän taloudellisessa mielessä elintason asteikolla, kun taas henkisen työn käsite määritteli enemmän yksilön asemaa yhteiskunnassa sijoittaen hänet ennemmin luokkien yläpuolelle kuin keskelle luokkajärjestelmää.⁷¹¹

⁷⁰⁹ ”Pula-aika ja henkisen työn tekijät” 28.2.1931 Turun Sanomat; ”Henkisen työn tekijät ja vaalit” 30.6.1933 Turun Sanomat; ”Henkisen työn tekijäin työttömyys” 6.3.1934 Turun Sanomat; ”Henkisen työn tekijäin tukeminen” 18.4.1934, Niilo Mannio, Turun Sanomat.; ”Sivistyneistön työttömyys” 29.11.1934 Länsi-Savo.

⁷¹⁰ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 18.-19.4. 1933, PR 54, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puolue toimikunnan toimintakertomus 1933-34, MK B 12881, HYK; ”Keskiluokan taloudellinen asema” 21.4.1933 Helsingin Sanomat; ”Keskiluokkakysymyksestä” 12.6.1933, Niilo A. Mannio, Helsingin Sanomat; Puolue toimikunnan vaalijulistus 20.5.1933 Helsingin Sanomat; Cajander 1933, 24, 32.

⁷¹¹ Kettunen ja Turunen 1994, 79-84.

Keskiluokan alle saatettiinkin 1930-luvulla taloudellisessa mielessä laskea enää vain osa koulutetuista, sillä osa henkisen työn tekijöistä ei enää taloudellisilla mittareilla mitattuna yltänyt keskiluokan piiriin. Henkisen työn tekijöiden putoaminen keskiluokan alapuolelle antoi aiheen keskustella keskiluokan proletarisoinnista, vaikka edistyspuoluealaisessa näkemyksessä keskiluokkaa tavoiteltiin kuitenkin pääasiassa oman ohjelman kannatusjoukoksi, joka antaisi sosiaalisen voiman edistyspuolueen asiantuntijoiden johtamalle poliittiselle linjalle.

Huoli keskiluokan proletarisoinnista konkretisoitui vuoden 1934 puoluekokouksessa keskusteluun henkisen työn pulasta. Aiheesta alustanut Mannio korosti, että henkisen työn pulan eli työttömyyden taustalla oli pitkään vallinnut käsitys siitä, että koulutuksen avulla oli mahdollista saavuttaa korkeampi elintaso. Tämä oli johtanut henkisen työn yliarvostamiseen ruumiilliseen työhön nähden ja siten henkisen työn tekijöiden ylitarjontaan. Tilanne oli ratkaistava tekemällä tarkka tutkimus työn todellisesta tarpeesta, jotta ylitarjonta koulutuspaikoissa saataisiin leikattua ja opiskelijat ohjattua aloille, joilla oli työtä tarjolla. Myös ruumiillisen työn arvostusta olisi Mannion mukaan voimakkaasti pyrittävä korostamaan ja nostamaan, jotta päästäisiin siitä ajatustavasta, että henkinen työ tuotti tekijälleen aina paremman arvonnannon ja aseman yhteiskunnassa.⁷¹²

Alustuksen pohjalta hyväksytyissä ponsissa olikin keskeistä henkisen työvoiman liikatuotannon hillitseminen ja koulutuksen kohdentamiseen enemmän työvoiman tarvetta vastaavaksi. Edistyspuolueen vasemmistosiiven *Nykypäivälle* tällainen näkemys edusti kuitenkin taantumusta. Nuorisoa ei tullut rangaista siirtymällä kohti pakkovaltaa rajoittamaan opiskelijoiden omaa valinnan vapautta.⁷¹³

Mannion alustus ja hyväksytyt ponnet osoittivat jo selvää pyrkimystä huolehtia edistyspuolueen omaksi mieltämästään luokasta, vaikka mitään virallista päätöstä intressiedustukseen siirtymisestä tehtykään. Epäilemättä vilpittömän huoli keskiluokan taloudellisen aseman heikkenemisestä, mutta myös IKL:n tulo rytinällä parlamenttipolitiikkaan edellisvuoden eduskuntavaaleissa olivat tekijöitä, jotka saivat edistyspuolueen rohkeammin ottamaan kantaa myös keskiluokan puolesta. Huolehtihan IKL jopa eduskunta-aloitteen tasollakin henkisen työn tekijöiden asemasta.⁷¹⁴

Usko edistyspuolueen vetovoimaan keskiluokan keskuudessa oli IKL:n myötä kokenut kolauksen. Yleispoliittisen tilanteen ohella keskeisen kimmokkeen intressiedustuskusteluun toi kuitenkin vuoden 1936 eduskuntavaalitappio. Äärioikeisto kärsi tappion ja luokkapuolueet SDP ja Maalaisliitto etenivät. Punamulta oli taas askeleen lähempänä, joten säilyttääkseen asemansa ja mahdollisuutensa kansanvallan kolmiliiton osana edistyspuolueen täytyisi saada kannatuksensa

⁷¹² Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 22.-23.4.1934, PR 54, KEPA, KA; esitelmä Vapaa Kansa 4/1934.

⁷¹³ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 22.-23.4.1934, PR 54, KEPA, KA; esitelmä Vapaa Kansa 4/1934; ”Pakkovaltiota kohti?” 26.11.1935 Nykypäivä.

⁷¹⁴ VP 1934 Liitteet Annala ym. toivomusaloite nro 1.

nousuun. Tehdä itsestään hyödyllinen selkeän ja tärkeän kansanosan edustaja maassa. Aatteellisuus ei enää vetänyt kansaa uurnille ja edistyspuolue oli mielestään jäänyt ainoaksi maailmankatsomuspuolueeksi, sillä kokoomuskin miellettiin vahvasti pääoman ja ylemmän keskiluokan eturyhmäpuolueena.

Cajanderilaisen puoluejohdon ajatuksissa eduskuntaryhmän vaaleissa vuonna 1936 tapahtunut lopullinen kaupunkilaistuminen poisti tarpeen aiemmin vahvoilta yleispuoluetunnuksilta, joiden avulla oli pyritty ylläpitämään koheesiota kaupunkilaisten palkannuttijoiden ja maaseudun talonpoikien ajoittain varsin eriävien etunäkökohtien välillä. Vaalivuotta 1936 käsitelleessä toimintakertomuksessaan puoluetoimikunta uskoi, että edistyspuolueella oli kaikki mahdollisuudet täydellisen ja määrätietoisen keskittymisen myötä muodostua alemman keskiluokan, palkannuttijoiden ja pienyrittäjien puolueeksi.⁷¹⁵

Edistyspuolueen kohdentumista entistä enemmän keskiluokan puolueeksi kannatti erityisesti pääministeri, puolueen puheenjohtaja Cajander. Hän oli jo aiemmin ollut sitä mieltä, että ohjelmaa olisi muokattava enemmän kannattajakunnan toiveita vastaavaksi ja totesi nyt vuoden 1937 puoluekokouksessa puolueen toimineen ehkä liiaksi aatteellisena puolueena. Ei ollut tarkoitus muuttua puhtaaksi luokkapuolueeksi, mutta olisi tärkeää ottaa käytännön toiminnassa entistä paremmin huomioon niiden kansalaispiirien etuja, joiden keskuudessa edistyspuolueella oli eniten kannatusta.⁷¹⁶

Cajanderin optimismin taustalla vaikutti vasta kuukautta aikaisemmin muodostettu punamultahallitus. Edistyspuolue oli nyt osa luokkapuolueiden varaan rakennettua hallitusta, mikä tuntui antavan mahdollisuuden muokata myös omaa ohjelmaa luokkakantaisempaan suuntaan. Työläisiltä ja talonpojilta olisi kenties mahdollista hallitusyhteistyön nimissä saada myönnytyksiä keskiluokan suuntaan. Koska yleispuoluetunnukset eivät olleet enää pitkään aikaan vedonneet äänestäjiin, edistyspuolueen olisi nyt aika muuttaa kurssia.

Toimintakertomuksen ja Cajanderin pohjustama avaus intressiedustuksen suuntaan sai lopullisen vahvistuksensa Arvo Linturin porvarillisen työrintaman järjestäytymistä käsittelevässä esitelmässä. Uusi linjaus oli Linturin mukaan tarpeen, sillä työläiset, maanviljelijät ja pääoma olivat jo ryhmittyneet omiksi eturyhmäpuolueikseen. Porvarillisen työrintaman ytimenä olivat ne kansalaispiirit, jotka kuulumatta sosialidemokraatteihin elivät aivojensa ja kättensä työstä. Rintama oli pitkä ja ohut, mutta ainoa, joka ei ollut vielä taloudellisten intressiensä pohjalta järjestäytynyt. Keskiluokalle oli nyt tehtävä selväksi, että edistyspuolueesta, huolimatta sen yleispuolueluonteesta, löytyi työrintaman etujen mukainen maailmankatsomus. Ajattelevien palkkatyöläisten etujen ajajana edistyspuolueen olisi helppoa tehdä yhteistyötä SDP:n kanssa, mutta keskustapuolueena se säilyttäisi yhteistyö-

⁷¹⁵ Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan toimintakertomus 1936-37, Vapaa Kansan 4/1937.

⁷¹⁶ A. K. Cajanderin avauspuhe 17.4.1937, kansio 85, AKCK I, KA; Kansallisen edistyspuolueen puoluekokous 17.-18.4.1937, PR 55, KEPA, KA.

edellytykset myös oikealle. Vahva keskusta oli vaa'ankielenä ja kehitystä määräävänä tekijänä yhteiskunnassa. Edistyspuolueen oli Linturin mukaan aika todeta tapahtunut kehitys yleispuolueesta etupuolueeksi, sillä pitäytyminen yleispuoluetunnuksissa ei vedonnut riittävästi äänestäjäkuntaan. Tuli siirtää puolueen ohjelman pääpaino maailmankatsomuksesta taloudellisiin kysymyksiin ja osoittaa yhteiskunnassa työllään elävien rintamalle, että heidän etunsa tulivat parhaiten turvatuiksi edistyspuolueen piirissä.⁷¹⁷

Cajanderin tuesta huolimatta ajatus intressiedustuksesta ei saanut osakseen varauksentonta kannatusta. Taloudellisten eturyhmitysten tunnustettiin kyllä näyttelevän yhä suurempaa roolia politiikassa ja porvarillisen työrintaman katsottiin olevan hyvä iskulause, mutta puolueen toivottiin edelleen pysyvän maailmankatsomuspuolueena. Se voisi kyllä toimia ennen kaikkea keskiluokan edun hyväksi. Kivimäkeläiseen oikeistoon lukeutunut Mantere lupasi, että puoluetoimikunta tutkisi asiaa, mutta katsoi kuitenkin, ettei yleispuolueesta ollut syytä muuttua luokkapuolueeksi. Edistyspuolue ei ollut vielä valmis päästämään irti yleispuoluetunnuksista ja hyväksytyssä ponnassa edistyspuolue määriteltiin vain kansanvaltaisesti ajattelevien, henkisestä tai ruumiillisesta työstä elävien kansalaispiirien yhdyssiteeksi. Puoluetoimikunta veloitettiin kuitenkin valmistelemaan muutoksia puolueen ohjelmaan tulevan kehityksen edellyttämällä tavalla.⁷¹⁸

Porvarillisen työrintaman ajatus oli liian radikaali sellaisenaan hyväksyttäväksi. Sen varsin luokkakantaiset painotukset ja avoin pyrkimys reivata puolueen kurssi kohti selkeää intressiedustusta olivat liikaa vuoden 1937 puoluekokouksen ilmapiiirissä. Vaikka edistyspuolueen eduskuntaryhmä olikin kaupunkilaistunut edellisissä vaaleissa, tuli yli puolet sen äänistä edelleen maaseudulta. Siirtyminen pääasiassa kaupunkilaisen keskiluokan asianajajaksi ei eduskuntaryhmän kokoonpanosta huolimatta ollut koko puolueen mieleen.

Kokouksessa käyty kiivas keskustelu edistyspuolueen linjasta suhteessa vastamuodostettuun Cajanderin punamultahallitukseen johti myönnetyksiin suhteissa puolueen oikeistoon, johon myös maaseutukannattajat ainakin jossain suhteessa helpommin samaistuivat. Niin annetussa julkilausumassa kuin puoluetoimikunnan valinnoissakin heidän näkemyksensä pyrittiin ottamaan huomioon. Myös seuraavan puoluekokouksen maaseudun merkityksestä ja puolueen yleispuolueuonteesta muistuttaneet puheenvuorot tukivat tätä tulkintaa.⁷¹⁹

⁷¹⁷ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 17.-18.4.1937, PR 55, KEPA, KA; Linturi puhui aiheesta myös myöhemmin ks. esim. Arvo Linturin puhe ”Keskiluokka, mitä se on ja minne se pyrkii” Kansallisen Edistysseuran kokouksessa 22.3.1938, 23.3.1938 Helsingin Sanomat; Arvo Linturin puhe Turussa 6.3.1938, 7.3.1938 Turun Sanomat. Arvo Linturi (1887–1975) oli alkoholipolitiikkaan erikoistunut edistyspuoluelainen poliitikko, joka toimi yli 20 vuotta Alkon palveluksessa hallintoneuvoston varapuheenjohtajana ja apulaisjohtajana. Lapuanliikkeen aikaan Kallion III hallituksessa Linturi oli ammattiministerinä sisäministeriön johdossa. Uola 2005.

⁷¹⁸ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 17.-18.4.1937, PR 54, KEPA, KA.

⁷¹⁹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 23.-24.4.1938, PR 55, KEPA, KA.

Ei siis liene ihme, että porvarillisen työrintaman ajatus ja intressiedustuksen edistäminen siirrettiin hetkeksi taka-alalle. Keskiluokkateeman voimakas korostaminen oli nyt laajemman puolueen sisäisen yksimielisyyden saavuttamiseksi päätetty hetkeksi syrjäyttää. Pyrkimystä ohjelman uudistamiseen ei silti vaiettu kuoliaaksi vaan painopiste siirrettiin Cajanderin ja Linturin avauksen linjoilta voimakkaammin yleispuolueeseen.

Puoluetoimikunta esitteli syksyn 1937 puoluevaltuustolle edistyspuolueen tulevan toiminnan suuntaviivoja ja keskeisellä sijalla esityksessä oli Englannin liberaaleilta lainattu omistusta kaikille -iskulause. Edistyspuoluelaisessa ilmaisussa se kääntyi varallisuutta kaikille -tunnukseksi. Pyrkimys oli tuoda poliittisille markkinoille ”monopolituote”, jolla kyettäisiin vetoamaan niin yleisön järkeen kuin tunteeseen. Enemmän talouspolitiikkaan keskittyvä kaikki väestöryhmät huomioiva avaus oli helpompi hyväksyä kuin yhden ryhmän luokkapuolueeksi tunnustautuminen. Uuden avauksen taustalla oli ajatus materiaalistien resurssien välttämättömyydestä yksilön itsenäisen päätöksenteon edellytyksenä. Sosiaaliliberaalin käsityksen mukaan negatiivinen vapaus jostakin, ei ollut todellista vapautta, ellei yksilöllä ollut positiivista vapautta johonkin. Edistyspuoluelaisen sosiaaliliberalismin oppi-isän Hobhousen mukaan taloudellisten resurssien puute esti yksilöä olemasta todella vapaa. Yksityinen omistusoikeus oli liberaalin yhteiskunnan olennainen osa, mutta varallisuuserot olivat moraalisesti oikeutettuja vain, mikäli ne palvelivat koko yhteiskunnan hyvinvointia. Tästä syystä tietty materiaalisien hyvinvoinnin taso oli turvattava kaikille.⁷²⁰

Intressiedustuksen harharetken jälkeen tehtiin paluu takaisin turvallisemmalla tuntuneeseen liberaaliin retoriikkaan. Asiaa valmistellut toimikunta oli ottanut aiheeseen varsin modernin lähestymistavan ja pyrki retoriikassaan lainaamaan mainosmiesten iskulauseita. Edistyspuolueen tuli toimia, kuten viisas kauppias, jonka vanha tuote ei enää myy. Oli luotava uutta kysyntää siten, että tuo tavara voitiin myydä uudessa, nykyaikaisessa mainosmiehen luomassa pakkauksessa. Aiemmin vaikeasti määriteltävissä ollut vapaamielisten pyrkimysten kokonaisuus verhottiin nyt ”uudella viehättävällä kyltillä”, jonka piti olla niin selkeä, ettei se jättänyt mitään epäselvyyksiä. Tässä uudessa avauksessa yhdistyivät niin vapaamielisyys kuin kansanvaltaisuus yhtenä eheänä kokonaisuutena, katsoi toimikunta.⁷²¹

⁷²⁰ Keskusvaliokunnan asettaman toimikunnan mietintö 5.12.1937 pidettävälle piiritoimikuntien edustajien ja puoluevaltuuston neuvottelukunnan kokoukselle, kansio F1, Eljas Erkon yksityisarkisto, PA; Saastamoinen 1998, 174-15.

⁷²¹ Keskusvaliokunnan asettaman toimikunnan mietintö 5.12.1937 pidettävälle piiritoimikuntien edustajien ja puoluevaltuuston neuvottelukunnan kokoukselle, kansio F1, Eljas Erkon yksityisarkisto, PA;

Edistyspuolue halusi uudella ohjelmallaan taata pienen palan omistusta kaikille. Tällä taattaisiin oikea vapaus, joka tekisi yksilön riippumattomaksi valtiosta ja naapureistaan, sillä

”mies, jolla on jotain omaa voi valita oman elämän tiensä (...) Hän ei ole teollisuuden rattaanhammas eikä poliittinen pelinappula. Hän on oma herransa”.

Koska sosialistinen yhteiskunta olisi porvarille painajainen ja vanhoillinen puolue vain etuoikeuksien ja monopolien puolue, edistyspuolue oli nyt kehittänyt ohjelman, jonka tunnuksena oli Varallisuutta kaikille. Ohjelma erotti Eero Rydmanin mukaan edistyspuolueen niin oikealta kuin vasemmalta. Ohjelmassa hahmoteltiin teollisuuteen uudenlaista työntekijöiden ja työntajajan neuvotteluelintä, maatalouteen maanomistusolojen kehittämistä ja vapaa kaupan palauttamista. Se sisälsi siis varallisuutta kaikille. Tavoitteen saavuttaminen veisi kauan, mutta idealistisessa hengessä Rydman kysyi, milloin mikään tavoittelemisen arvoinen oli helposti saavutettavissa.⁷²²

Puoluevaltuusto hyväksyi uuden tunnuksen puolueen tulevan talouspolitiikan ohjenuoraksi ja iskulauseeksi. Ohjelman pyrkimys tarjota parannusta kaikkien kansanosien elämään tuomittiin muiden puolueiden taholta jälleen liberaaliksi hahmoteluksi. Edistyspuolueen sosiaaliliberaali näkemys varallisuuden tasaisemmasta jakautumisesta ei vakuuttanut ja kokoomuslaisessa kritiikissä se olikin nähty ”typeryyden vaippaan kääriytyneenä kommunismina”.⁷²³ Epäilemättä edistyspuolueen avaus oli epäortodoksinen vahvoihin luokkatunnuksiin lukkiutuneelle poliittiselle kentälle. Jos brittiliberaalit taistelivat sen kanssa mikä suuntaus vasemmisto, keskusta vai oikeisto olisi puolueen linja, edistyspuolue pyrki tavallaan yhdistämään nämä kaikki. Keskustapuolueena se tarjosi toisaalta porvarillisen vaihtoehdon sosiaalidemokratialle, mutta säilytti samalla yhteistyöedellytykset vasemmiston suuntaan.⁷²⁴

Kritiikistä lannistumatta varallisuutta kaikille esitettiin myös seuraavassa puoluekokouksessa edistyspuolueen ja tulevaisuuden liberalismiin talouspoliittisena linjana. Puolueen tuli ajaa varallisuuden jatkuvaa kasvua talouselämässä ja tämän varallisuuden oikeudenmukaista levittämistä mahdollisimman laajoihin kansanpiireihin. Valtion tuli tarjota vapaat toimintamahdollisuudet, mutta samalla myös sosiaalisin toimenpitein auttaa yhteiskunnan heikoimpia. Yhteiskunnan talouspoliittisten pyrkimysten tuli kohdistua yleiseen varallisuuden luomiseen eikä vain harvojen rikkaiden edesauttamiseen. Varallisuutta kaikille oli edistyspuolueelle omaleimainen päämäärä, johon olisi nyt pyrittävä.

⁷²² Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokous 4.-5.12.1937, PR 58, KEPA, KA;

”Varallisuutta kaikille” 22.12.1937 Helsingin Sanomat; ”Vapaus ja varallisuus” 9/1937 Vapaa Kansa.

⁷²³ ”Miksi ei kaikille?” 15.12.1937, pakina Eero, Helsingin Sanomat.

⁷²⁴ Cook 1998, 123.

”Luomalla paremmat elinehdot, lisäämällä varallisuutta, luomme samalla pohjan henkiselle kehitykselle ja niiden arvojen vaalimiselle, jotka tekevät meistä parempia ja onnellisempia ihmisiä ihmiskunnan hyväksi, kansamme kunniaksi ja omaksi iloksemme.”⁷²⁵

Varallisuutta kaikille sai osakseen myönteisen vastaanoton puoluekokouksessa ja sen jatkokehittäminen jätettiin puoluetoimikunnan huoleksi. Seuraavassa puoluekokouksessa hyväksytyssä yleisohjelmassa olikin nähtävissä varallisuutta kaikille -tunnuksen mukaisia linjauksia. Valtio velvoitettiin mm. poistamaan varallisuus-suhteista, ammattialoista tai muista ulkonaisista tekijöistä johtuvia vastakohtaisuuksia sekä vaadittiin noudatettavaksi nykyaikaisen vapaamielisen talouspolitiikan periaatteita.⁷²⁶

Myös keskiluokkakysymys sai paikkansa niin puolueen sisäistä eheytymistä korostaneessa puoluekokouksessa kuin puolueohjelmassa vuonna 1939. Yleisohjelmassa pidettiin silmällä keskiluokan, työläisten sekä pienviljelijä- ja kalastajaväestön etuja ja puoluekokouksessa keskiluokkakysymystä sivuttiin aiempien puoluekokousten viitoittamassa hengessä. Keskiluokan kysymyksestä alustanut pääministerin sihteeri Arvo Inkilä lähestyi aihetta oikeistoradikalismien uhan kautta vedoten kuulijoihin keskiluokan asian olevan tärkeä juuri rauhallisen yhteiskunta-kehityksen vuoksi. Esitystä edistyspuolueen siirtymisestä ajamaan eksklusiivisesti keskiluokan asiaa ei enää tehty vaan Inkilä tyytyi lähinnä korostamaan Cajanderin hallituksen pyrkimyksiä keskiluokan kysymyksen ratkaisemiseksi perustettujen keskiluokkakomiteoiden valossa.⁷²⁷

Komiteoissa pohdittiin pääasiassa edistyspuoluelaisten puheenjohtajien johdolla niin pienviljelijöiden asemaa, valtion viranhaltijoiden palkka- ja työehtoneuvottelu-oikeutta kuin keinoja käsityö ja pienteollisuuden harjoittajien, liikelaitosten palveluksessa olevien ja tukalaan asemaan joutuneiden henkisen työn tekijöiden tukemiseksi.⁷²⁸ Työehtosopimusten nostaminen keskusteluun puoluekokouksella oli myös hallituspuolueiden välejä sosialidemokraattien suuntaan tasoittava avaus ja toisaalta myös edistyspuolueelta haaste heille. *Kettunen* ja *Turunen* ovat nähneet keskiluokkakomiteat hallituskoalition ilmeisenä pyrkimyksenä tyydyttää edistys-

⁷²⁵ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 23.-24.4.1938, PR 55, KEPA, KA; 5/1938 Vapaa Kansa; samasta aiheesta alusti edelleen puoluekokouksessa 1939 Rydman, 4/1939 Vapaa Kansa.

⁷²⁶ Eero Rydmanin esitelmä Vapaa Kansa 4/1939; Borg 1965, 266-271.

⁷²⁷ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 11.-12.3.1939 PR 55, KEPA, KA; 4/1939 Vapaa Kansa.

⁷²⁸ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 11.-12.3.1939 PR 55, KEPA, KA; 4/1939 Vapaa Kansa; Hallituksen asettamat komiteat käsitelivät pienviljelijäkysymystä (pj Kaaperi Kivialho), valtiovirkamiesten neuvottelu-oikeutta (presidentti Castrén) sekä keinoja käsityö- ja pienteollisuuden harjoittajien, liikelaitosten palveluksessa olevien ja tukalaan asemaan joutuneitten henkisen työn tekijäin tukemiseksi (pj Inkilä) ”Keskiluokan asema” 5.3.1938 Helsingin Sanomat.

puoluelaisia vaatimuksia hallitusohjelmassa.⁷²⁹ Keskiluokan apu talonpojan ja työläisen yhteen saattamisessa otettiin ainakin tällä tasolla huomioon.

Keskiluokkakäsittelyn ja varallisuutta kaikille -ohjelma olivat ensimmäiset edistyspuolueen todelliset yritykset muuttaa puolueen kurssia jatkuvan kannattajakadon hillitsemiseksi. Muutospyrkimysten ja kannattajakadon taustalla vaikuttivat kilpailuasetelma äänestäjistä niin IKL:n kuin SDP:n kanssa sekä eheytytyspolitiikan tavoitteiden toteutuminen punamultahallituksessa. Vuoden 1936 eduskuntavaalien tappio ja eduskuntaryhmän kaupunkilaistuminen johtivat voimakkaaseen intressiedustuspyrkimykseen, jonka onnistumisedellytykset edelleen vahvasti maaseutukannattajien ääniin perustuvassa puolueessa olivat melko heikot. Pääministeripuolueen asema punamultahallituksessa antoi kenties katteetonta uskoa cajanderilaisen enemmistön mahdollisuuksiin ajaa läpi omien näkemysten mukainen intressiedustuslinja. Näkemyseroista huolimatta edistyspuolueen linja siirtyi aatteellisista painotuksista yhteiskunnallisempaan otteeseen, ja vuoden 1939 yleisohjelma on osoitus liberaalien yleispuoluetunnusten ja intressiedustuksen kesken saavutetusta kompromissista ja puolueen sisäisestä eheytymisestä.

5.2 EHEYTYSPOLITIIKKA ETENEE JÄLLEEN

Edistyspuolueen ja eheytyksen kannalta kaksijakoiset vaalit vuonna 1936

Kaksien edellisvaalien kohtuullinen menestys sekä eduskunnan enemmistön kannatusta jo pitkään nauttineen Kivimäen hallituksen menestys antoivat odottaa vähintäänkin kohtuullista vaalitulosta. Puolueen sisäisistä kivimäkeläisten ja cajanderilaisten näkemyseroista huolimatta uskottiin, että suunta ei edistyspuolueen osalta olisi vaaleissa laskeva. Keräsen *Etelä-Suomen Sanomat* näki edistyspuolueen elävän voimakkaassa nousukaudessa. Sen harjoittama määrätietoinen politiikka laillisen järjestyksen lujittamiseksi, talouselämän tervehdyttämiseksi ja yhteiskuntaolojen jatkuvaksi kehittämiseksi sai yhä yleisempää arvonantoa ja kannatusta. Edistyspuolue saattoi valmistautua tuleviin vaaleihin luottavaisin mielin ja vakuutettuna yhteistä hyvää edistävien tarkoitustensa oikeutuksesta.⁷³⁰

⁷²⁹ Kettunen 1994, 86; Porvarillisen työrintaman järjestäytymisestä ja voimakkaammasta keskiluokkasuuntauksesta useasti puhunut Arvo Linturi kirjoitti mm. jo lokakuussa 1937 Nykypäivässä ammatillisen järjestäytymisen tärkeydestä keskiluokan aseman parantamiseksi. ”Vapaamielisen puolueen täytyy edustaa työntekijäin etuja” 13.10.1937, Arvo Linturi, Nykypäivä.
⁷³⁰ ”Puoluevaltuuston kokous” 29.10.1935 *Etelä-Suomen Sanomat*.

Sisäpoliittisen turbulenssin tasoittua vaalien tavoite oli henkisesti ja taloudellisesti voimakas, eheä kansa. Yhteiskunnassa tuli puolueen perustunnusten nimissä vallita vapaus, oikeus ja järjestys. Niin kotimainen kuin kansainvälisesti jatkuva taistelu diktatuurin ja kansanvallan kannattajien välillä oli suurin Suomen itsenäisyyden ja vapauden uhka. Vaalitaistelun keskeinen painopiste oli edelleen kansanvaltaa uhkaavien voimien voittamisessa. IKL:n toimia ja tarkoitusperiä oli johdonmukaisesti kyseenalaistettava, mutta muiden puolueiden suhteen tuli ”perinteiden mukaisesti” toimia maltillisesti kansan kokonaisuuden ja eheyden hyväksi. Puolueen johtotähdeksi kohotettiin kansan pysyvä onni ja menestys sekä kaikki kohtalot kestävä Suomi. Puoluetoimikunnan teesien keskeisin viesti näytti lehdistön mukaan muodostuvan myönteisten toimintamuotojen ja tavoitteiden korostamisesta. Vaalijulistus oli rakentavan työn ohjelma, jossa ei esitetty kevytmielisiä lupauksia tai edesvastuutonta haihattelua. Pysyttiin vakaasti olevien olojen pohjalla.⁷³¹

Maltillisen oikeiston siirryttyä tukemaan Kivimäen hallitusta ja SDP:n ja Maalaisliiton lähestyttyä poliittisten päämäärien tasolla toisiaan haluttiin eheytysoikeutta nostaa jälleen keskeiseksi osaksi vaalitaistelua. Puolueen sisällä vaalien alla vallinneesta linnarauhasta kielten pääministeri Kivimäki korosti eheytysoikeutta vaalipuheissaan. Hän viittasi mm. siihen, kuinka viime aikoina kansallisen eheytyksen ja eheyden vaatimukset olivat tulleet kuuluvimmin äärioikeiston taholta esitetyiksi. Tämä oikeiston esittämä eheys olisi kuitenkin ollut väkivallan keinoin saavutettava. Kivimäki totesi, että niin voitiin saavuttaa nopeasti yksimielisyys, mutta että se oli seisahduksen, taantumuksen, kuoleman yksimielisyyttä. Todellinen eheytyminen oli kansan itsensä käsissä ja tätä näkemystä juuri edistyspuolue oli perinteisesti kannattanut.⁷³²

Myös muiden vaalipuheissa eheytysoikeutta nousivat keskiöön. Frans Keränen nosti eheytysoikeutta keskeiseksi edistäjäksi yhteiskunnallisen edistyksen. Vähäväkisten kerrosten, joihin hän luki myös keskiluokan, kohottaminen oli ehdoton edellytys sisäiselle eheytysoikeudelle ja puolustustahdon kehittymiselle. Toivola varoitteli kansaa uskomasta äärioikeiston vakuutteluihin eheyden tavoittelusta eurooppalaiseen malliin. Saksan kansa näytti eheältä, mutta se oli Toivolan mukaan teloitusten kautta saavutettava yksimielisyyttä. Nikulan mukaan Suomessa vallitsi nyt useita eri vastakkainasetteluita mm. talouden, kielikysymyksen, luok-

⁷³¹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan vaalijulistus 1936, ks. esim. 28.4.1936 Turun Sanomat; 9.11.1935 Puoluetoimiston kirje Kansallisen Edistyspuolueen toimihenkilöille, kansio B34, EHK, KA; Saman suuntainen kirje myös 7.10.1935 Kansallisen Edistyspuolueen toimihenkilöille, PR 66, KEPA, KA; vaalijulistuksen hengessä fasismien vastaisuudesta ks. mm. ”Oikea isänmaallisuus” 8.5.1936 Turun Sanomat; ”Vaalitunnukset” 29.4.1936 Helsingin Sanomat; ”Rakentavan työn ohjelma” 5.5.1936 Länsi-Savo; ”Hyvä tahto ei riitä” 13.6.1936 Länsi-Savo; ”Tulevan eduskunnan tärkein tehtävä” 20.6.1936 Länsi-Savo.

⁷³² ”Pääministerin näköpiiristä. Kansamme eheyttäminen” 26.6.1936, T. M. Kivimäki, Turun Sanomat; ”Pääministerin näköpiiristä. Kuinka eteenpäin?” 18.6.1936, T. M. Kivimäki, Länsi-Savo.

kapolitiikan ja vapaamielisyyden aloilla. Mikäli äänestäjä halusi tukea voimakkaan, kansanvaltaisen yhteishengen luomista, tuli äänestää edistyspuoluetta.⁷³³

Kansallisen eheyden ohella edistyspuolue pyrki, jopa melko onnistuneesti, vakuuttamaan puolueen sisäistä yhtenäisyyttä. Vaaleihin mentiin ilman vaaliliittoja, sillä niiden katsottiin vaarantavan puolueen sisäisen yhtenäisyyden. IKL:n kanssa vaaliliittoa ei nähty mahdolliseksi, mutta kokoomuksen suuntaan oli erityisesti hallituksen jäsenten taholla halukkuutta. Cajanderille ja muulle puoluejohdolle tämä ei kuitenkaan sopinut. Puoluejohto oli jo loppuvuodesta 1935 tehnyt päätöksen olla liittymättä mihinkään vaaliliittoon, mutta tästä päätöksestä huolimatta Kivimäki ja Ryti olivat osallistuneet Maalaisliiton ja kokoomuksen kanssa keskusteluihin yhteistyöstä. Cajander puolueen puheenjohtajana keskusteli lopulta Paasikiven ja Reinikan kanssa, vaikka todennäköisyys yhteistyön solmimisesta oli hyvin vähäinen.⁷³⁴

Neuvotteluasetelma oli lähtökohtaisesti huono, koska jos edistyspuolueesta alustavia tunnusteluja yhteistyön suhteen olivat käyneet oikeistosiiven edustajat, lieni turha kuvitella, että vasemmisto olisi samoilla linjoilla liittoutumisen ehtojen suhteen. Suhtautuminen sosialidemokraatteihin oli suurin erottava tekijä edistyspuolueen cajanderilaisen enemmistön ja muiden suomalaisten porvarien välillä. Kokoomuksen ja Maalaisliiton halukkuus suunnata vaalitaistelun kärki myös SDP:tä vastaan ei sopinut edistyspuolueen näkemyksiin siitä, mihin sisäpoliittista ilmapiiriä olisi ohjattava.

Cajander uskoi, että vaaliliitto vain nostattaisi sosialidemokraattien kannatusta ja ajaisi heidät entistä kiinteämmäksi joukoksi, jonka kanssa yhteistyö tulevaisuudessa voisi olla perin vaikeaa. Kokoomuksen asenne ei sinällään ollut yllätys, mutta Reinikan tarve vaaliliitolla vastustaa myös sosialidemokraatteja näytti yllättäneen Cajanderin. IKL:n vastustaminen sen sijaan ei tuottanut millekään puolueelle ongelmia. Cajander oli skeptinen sen suhteen, kuinka tehokas tällainen vaaliliitto todellisuudessa IKL:ää vastaan olisi. Promemoriansa hän päättää todeten eronneensa ystävinä Paasikiven kanssa, mutta että koko maan käsittävä vaaliliittohanke oli likvidoitu.⁷³⁵

⁷³³ ”Mistä on kysymys vaaleissa? Laillisuus, kansanvalta ja edistys” 11.6.1936, Frans Keränen, Etelä-Suomen Sanomat; ”Maata on hallittava kokonaisuutta silmällä pitäen” 29.6.1936, Urho Toivolan, T. M. Kivimäen ja Akseli Nikulan puheet edistyspuolueen vaalijuhlissa, Turun Sanomat.

⁷³⁴ A. K. Cajanderin promemoria vaaliliittoneuvotteluista 23.1.1936 sekä 20.1.1936 Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan keskusvaliokunnan kokous, kansio 86, AKCK I, KA; 31.1.1936 Ensio Hiitonen Rudolf Holstille, RHA, KAY 6003, KA; Kansallisen Edistyspuolueen Oulun paikallisyhdistyksen kokous 19.3.1935, kansio 1, Kansallisen Edistyspuolueen Oulun vaalipiirin paikallisyhdistysten kokoelma, OMA

⁷³⁵ A. K. Cajanderin promemoria vaaliliittoneuvotteluista 23.1.1936 sekä 20.1.1936 Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan keskusvaliokunnan kokous, kansio 86, AKCK I, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 28.-29.3.1936, PR 55, KEPA, KA; ”Maalaisliittolaisen antama todistus” 17.6.1936 Turun Sanomat; ”Kansallinen Edistyspuolue ja muut puolueet” 28.6.1936 Helsingin Sanomat.

Virallisesti selitykseksi annettiin se, että vaaliliittoihin tuli suhtautua varovasti, koska nousussa olevan puolueen, jollaiseksi puolue itsensä laski, olisi vaikeaa saada liittolaisiltaan riittävän hyvää ehdokasasettelua. IKL oli ainoa, jonka kanssa liittoutuminen varsinaisesti kiellettiin, mutta myös kokoomuksen kanssa sitä pidettiin varsin epäedullisena. Kokoomuksen Paasikiven johdolla tapahtunutta pesäeroa IKL:stä kiiteltiin julkisesti, mutta yhteistyötä kokoomuksen suuntaan pidettiin kuitenkin IKL-taakan vuoksi vielä mahdollisena. Oikeistosta tämän selityksen taakse tosin nähtiin ja syynä edistyspuolueen kieltäytymiselle pidettiin puolueen kallistumista yhä enemmän vasemmalle. Vaaliliittoja edistyspuolueen ja kokoomuksen kesken kuitenkin solmittiin, mutta lähinnä sellaisissa vaalipiireissä, joissa edistyspuolueella ei ollut yhtään kansanedustajaa.⁷³⁶

Kivimäen hallituksesta oli muodostunut este cajanderilaisen puoluejohdon pyrkimyksille eikä eheytysoikeuspolitiikkaa ajamaan pyrkineillä cajanderilaisilla ollut halukkuutta edes puolueen kannatuslukujen nimissä auttaa istuvan hallituksen taivalta. Timo *Soikkanen* on korostanut, että keskeisenä syynä puoluejohdon haluttomuuteen ottaa osaa vaaliliittoon oli se, että se olisi vahvistanut Kivimäen asemaa ja sitonut puolueen käsiä vasemmistoyhteistyön suhteen vaalien jälkeen.⁷³⁷

Edistysvasemmistoon lukeutunut Ensio Hiitonen arvioi edistyspuolueelle olevan onnellisempaa mennä vaaleihin yksinään kuin vaaliliitossa. Porvarillisten yhteiseen vaaliliittoon edistyspuolueen ei tulisi osallistua, sillä vaaliliitto kokoomuksen kanssa vain korostaisi puolueen sisäistä kahtiajakoa ja edesauttaisi kivimäkeläisen oikeiston asemaa. Keskeisenä eduskuntaryhmän ja puolueen toiminnan kannalta Hiitonen piti Cajanderin valituksi tulemista. Hänen ansioistaan puolueorganisaation kehittämisessä Hiitonen, kuten myös Ståhlberg, oli varsin otettu. Myös kentällä järjestötoiminnan vilkastuminen pistettiin merkeille. Vaalitoiminnan kannalta Cajanderin negatiivinen piirre oli Hiitosen mukaan se, että hän oli perin ikävä puhuja. Oli parempi, jollei suuri yleisö ollenkaan nähnyt häntä, vaan vain hänen kirjoituksensa, Hiitonen totesi.⁷³⁸

Edistyspuolue uskoi kaksien edellisten vaalien positiivisen hengen jatkuvan ja uhrasi varoihinsa nähden paljon rahaa vaalimainontaan. Myös kenttäorganisaatio oli saatu parempaan kuntoon kuin aikoihin ja tunnelma puolueessa oli odottava. Kivimäen hallituksen talouspoliittisten ansioiden uskottiin nostavan puolueen kannatusta. Oikeisto- ja vasemmistosiipi pitäytyivät varsin maltillisina vaalita-

⁷³⁶ 9.11.1935 Puoluetoimiston kirje Kansallisen Edistyspuolueen toimihenkilöille, kansio B34, EHK, KA; Saman suuntainen kirje myös 7.10.1935 Kansallisen Edistyspuolueen toimihenkilöille, PR 66, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 28.-29.3.1936, PR 55, KEPA, KA; ”Sovinnollisuuden ehdot” 10.3.1936 Helsingin Sanomat; ”Liiaksi vasemmalleko?” 21.5.1936 Helsingin Sanomat.

⁷³⁷ Soikkanen 1984, 93; Kareinen 1996, 39-42.

⁷³⁸ 31.1.1936 Ensio Hiitonen Rudolf Holstille, RHA, KAY 6003, KA; 31.12.1935 K. J. Ståhlberg Rudolf Holstille, RHA, KAY 6055, KA; Pohjois-Savon piirijärjestön toimintakertomus 1935, kansio Ca2, Kansallisen Edistyspuolueen Pohjois-Savon piirijärjestön arkisto, JoMA; Hiitosen kanssa samansuuntainen luonnehdinta Cajanderista myös Kurjensaari 1962. 7-8.

telun aikana. Edistysvasemmisto pidättäytyi Kivimäen hallituksen arvostelusta, ja oikeisto esiintyi maltillisesti SDP:hen päin. Olipa puoluejohdossa jopa valmistauduttu puoluekokousta varten ponnella, jossa vakuutettiin luottamusta Kivimäen hallitukselle, mikäli hän olisi sellaista puoluekokoukselta vaatinut. Puolueen julkisivu oli huomattavasti yhtenäisempi kuin todellinen sisäinen tilanne olisi antanut odottaa.⁷³⁹

Edes vaalitaistelussa vallinnut edistyspuolueen sisäinen linnarauha ei kuitenkaan pelastanut puoluetta tappiolta. Edistyspuolue menetti neljä paikkaa eduskuntaryhmän kutistuessa vain seitsemään edustajaan. Vaaleista selvisivät voittajina SDP, joka sai viisi lisäpaikkaa ja kokoomus, joka lisäsi edustustaan kahden paikan verran. Myös Maalaisliitto lisäsi kannatustaan ja käänsi edellisvaalien tappion voitoksi äänimäärissä, vaikka sen paikkaluku säilyikin ennallaan.

SDP	83 (+5)
Maalaisliitto	53 (53)
RKP	21 (21)
Kokoomus	20 (+2)
IKL	14 (14)
Edistys	7 (-4)
SPP	1 (-2)
Kansanpuolue	1 (-1)

Taulukko 9. Suomen Virallinen Tilasto. Vaalitulokset XXIX.

Edistyspuolueessa myönteisen odottava tunnelma vaihtui karuun pettymykseen. Lahden edistysseurassa pohdittiin, olisiko vanha sanonta ”hyviä ei ole koskaan paljon”, mikään lohdutus. Oli varsin yleisesti oletettu, että puolueella oli hyvät mahdollisuudet menestyä vaaleissa, sillä hallitus oli hoitanut asioita hyvin ja istunut tuoleillaan pidempään kuin yksikään edeltäjänsä. Oletus oli, ettei edistyspuolue tällä kertaa joutuisi kärsimään hallituspuolueen asemasta. Hallituksen takaa oli kuitenkin vetäydytty tai vähintäänkin kannassa oli horjuttu. Hallituksen aikaansaannoksia ei ollut osattu käyttää hyväkseen. Puoluesihteri Olavi Laineelle tilannetta pohtinut Oksanen katsoi, että vaalin jälkeen olisi hyvin ehtinyt sitten alkaa arvostella. Oksanen arvio päättyi toteamukseen: ”Olemme jälleen 'aallon pohjassa' ja siihen on tyydyttävä”.⁷⁴⁰

⁷³⁹ A. K. Cajanderin promemoria vaaliliittoneuvotteluista 23.1.1936 sekä 25.1.1936 Kansallisen Edistyspuolueen puolueoimikunnan keskusvaliokunnan vastaus valtioneuvos Paasikivelle, kansio 86, AKCK I, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 28.-29.3.1936, PR 54, KEPA, KA; 1936 Ehdotus ponsiksi puoluekokoukselle, kansio B34, EHK, KA; ”Keskustelut vaaliliittokysymyksestä” 30.1.1936 Helsingin Sanomat; ”Vaalivalmistelut käyntiin” 11.3.1936 Kaleva; ”Omalla pohjalla” 7.4.1936 Etelä-Suomen Sanomat; Tarponen 1955, 215-217; Soikkanen 1984, 93-95; Kolumäki 2013, 116-125.

⁷⁴⁰ Lahden Edistysseuran toimintakertomus 1936, kansio 1, Lahden edistysseuran arkisto, HMA; 5.7.1936 Jussi Oksanen Olavi Laineelle, PR 78, KEPA, KA.

Tappio oli odottamaton ja yhtenäisyyden nimissä käydyn vaalitaistelun pettymys purkautui tappion jälkeen syytöksiin julkisuudessa. Vaikka puolue oli ollut hallituksessa pitkään, oli perustellusti odotettu, että hallituksen onnistunut politiikka olisi auttanut edistyspuoluetta. Frans Keränen katsoi, että kansa osoitti nyt kiittämättömyyttä ja moitetta jättämällä hallituksen jäseniä valitsematta eduskuntaan. Edistyssoikeistossa tappion syynä nähtiin puolueen kieltäytyminen porvarillisesta vaaliliitosta. Tämän näkemyksen Cajander kuitenkin torjui. Vaaliliittoumiin ei ollut lähdetty, koska niissä puolue joutui aina supistamaan ehdokasmääräänsä ja riskinä oli myös, että äänestäjä vasemmistoedistysläistä äänestäessään päätyy tahtomattaan edistämään oikeistokokoomuslaisen valintaa.⁷⁴¹

Kokoomuksessa Cajanderin selitys tulkittiin vain peittelyksi sille, että puoluejohto pyrki liehittämään vasemmistoa. Samaan johtopäätökseen päätyi myös Maalaisliiton Uno Hannula. Edistyspuolueen johto valitsi ennemmin sosialistien vaalivoiton ja oman häviönsä kuin taisteluasenteen vasemmalle päin.⁷⁴²

Keskusvaliokunnan kiertokirjeessä pohjavire oli peitelty kriittinen suhteessa puolueen erimielisyyksiin ja hallitusvastuuseen. Suuremman yksimielisyyden tavoittamiseksi aatteellista pohjaa olisi syvennettävä ja käsitteitä selvennettävä, vaikkei vapaamielisyyden nimissä eri ”ajatusvivahteja” haluttakaan tukahduttaa. Hallitusvastuuta ei suoraan nimetty syyksi tappioon, mutta viittaus siihen, ettei edistyspuolueella ollut ollut todellista mahdollisuutta vaikuttaa hallituspolitiikkaa enemmistön kuuluessa muihin puolueisiin, oli selkeä painotus tähän suuntaan. Samoilla linjoilla oli myös Keränen. Pitkä hallitusvastuu oikeistolaisväritteisessä hallituksessa ilman mahdollisuutta ajaa edistysmielistä politiikkaa oli syy tappioon. Hallituksen tulisi eduskunnan kokoontuessa erota ja edistyspuolueessa suorittaa välienselvittely: Oliko puolue Kivimäen vai Cajanderin linjalla? Muutamia jäseniä voitaisiin menettää, mutta tärkeämpää oli sisäinen eheys ja yhtenäisyys kuin ”keinotekoinen kansanvaltaisten ja oikeusperiaatteiden kustannuksella tapahtuva sovittelu ja ”yksimielisyys”.⁷⁴³

Erityisesti edistysvasemmistolle vaalitappio tarjosi, mitäs me sanoimme -henkisen tilaisuuden reflektoida Kivimäen hallituksen aikaa. Cajanderin näkemyksen

⁷⁴¹ 16.7.1936 Frans Keränen A. K. Cajanderille, kansio 6, AKCK I, KA; ”Vaalien luoma tilanne” 7.7.1936 F. A. K., Etelä-Suomen Sanomat; ”Ensi vaikutelmat” 4.7.1936 Helsingin Sanomat; ”Kokoomuslehdet saivat herkkupalan” 9.7.1936 Turun Sanomat; ”Quo vadis edistyspuolue?” 12.7.1936, Ensio Hiitonen, Turun Sanomat; ”Vaaliliitot eivät olisi lisänneet edistyspuolueen eduskuntapaikkojen lukua” 7.7.1936, A. K. Cajanderin haastattelu, Helsingin Sanomat; ”Katse eteenpäin” 8.7.1936 Kaleva; ”Jälkipeluu vaaliliitosta” 10.7.1936 Kaleva; Myös Etelä-Suomen Sanomat ja Keränen tuki Cajanderin näkemyksiä vaaliliittokysymyksessä ”Vaaliliitot ja äänten hukkaan meno” 9.7.1936 F. A. K., Etelä-Suomen Sanomat;

⁷⁴² ”Oppi ei mahdu” 8.7.1936 Uusi Suomi; Lehdistökatso 9.7.1936 Uusi Suomi.

⁷⁴³ Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan keskusvaliokunnan kokous 20.7.1936, PR 60 ja keskusvaliokunnan tiedote edistysmielisille kansalaisille, PR 66, KEPA, KA. Myös naistenvaltuusto lähetti oman hengennostatuskirjeensä 25.9.1936, PR 66, KEPA, KA; 16.7.1936 Frans Keränen A. K. Cajanderille, kansio 6, AKCK I, KA; 10.7.1936 O. Lehtokari Olavi Laineelle, PR 79, KEPA, KA; ”Vaalien luoma tilanne” 7.7.1936, F. A. K., Etelä-Suomen Sanomat.

mukaan vaalitappion pääasiallisena syynä oli yhtämittäinen hallitusvastuu, joka pienelle puolueelle kävi väistämättä raskaaksi. Hiitonen katsoi *Nykypäivässä*, että vaalitappion syynä voitiin pitää sitä, ettei riittävästi kyetty selittämään edistyspuolueen ja hallituksen olevan kaksi eri asiaa. Hiitosen mielestä vaalitappio osoitti, että edistyspuolueen oli nyt palattava alkuaikojen kunniakkaisiin perinteisiin eli keskustavasemmistoyhteistyön linjalle. Myös *Turun Sanomat* katsoi, että edistyspuolueen vaalitappion syynä oli ollut puolueen kolmivuotinen vaellus oikeistolaisten tunnusmerkkien alla eikä suinkaan vasemmalle suuntautunut politiikka tai kieltäytyminen vaaliliitosta.⁷⁴⁴

Myös hallitusta kannattaneet joutuivat myöntämään tappion johtuneen hallitusvastuusta. *Länsi-Savo* totesi, että edistyspuolue oli hallituksessa tehnyt suuren palveluksen maalle, mutta karhupalveluksen puolueelle ja Kivimäkikin yhtyi muistelmissaan näkemykseen hallitusvastuun roolista vaalitappiossa, vaikka pienoisen katkeruuden sävyttämällä pohjavireellä. Tappiota Cajanderille valitellut Sarlin totesi, että ilmeisesti hallitusvastuu aina tarkoitti tappiota vaaleissa. Uuden eduskunnan suurimpana vaarana Sarlin näki SDP:n ja RKP:n enemmistön, joka saataisi valtaan päästessään stimuloida nationalismia ja IKL:n ututta tulemista.⁷⁴⁵

Puoluetoimikunnan arvioissa puolueen epäyhtenäisyys ja puoluekurin puute olivat heikentäneet vaalitulosta. Ehdokkaat olivat puheissaan tuoneet hyvin julki, mitä puolue oli ja mitä se oli tehnyt, mutta lopulliset päämäärät ja tavoitteet olivat jääneet äänestäjille hämärän peittoon. Toisaalta puolueen ehdokkaiden kannat erosivat toisistaan monissa kysymyksissä, mikä osaltaan myös aiheutti hämmennystä valitsijoissa. Oli avoimesti myönnettävä, että vapaamielisen puolueen oli vaikea nostattaa sellaista yhteishenkeä, joka saisi sen jokaisen jäsenen rinta rinnan puoltamaan yhteisiä päämääriä. Vapaata talous- ja tullipolitiikkaa vastaan ehdokkaat esittivät protektionistisia vaalipuheita. Verotuksen oikeudenmukaistaminen, progression lisääminen oli joillekin ehdokkaille kauhistus. Puolueohjelman mukaan heikkoja kansanluokkia ja niiden yhteistoimintaa tuli tukea, mutta osa ehdokkaista vastusti työväen lakko-oikeutta. Jotkut ehdokkaat olivat jopa yhtyneet IKL:n ”suomalaisuusohjelmaan”. Kansanvallan ja kokonaisuuden edun pitäisi olla puolueen ohjelmassa keskeisintä, mutta silti osa ehdokkaista rakensi yhteistyötä vain oikeistoon päin.⁷⁴⁶

”Kun näin monenlaisia ja toisilleen vastakkaisia mielipiteitä saman puolueen piirissä esiintyy, ei ole ihmeteltävä, että puolue ei kykene vakuuttamaan valitsijoitaan aatteellisella ohjelmallaan. Mikään puolue ei mene eteenpäin, elleivät sen kaikki jäsenet yhdy ajamaan

⁷⁴⁴ ”Vaaliliitot eivät olisi lisänneet edistyspuolueen eduskuntapaikkojen lukua” 7.7.1936, A. K. Cajanderin haastattelu, Helsingin Sanomat; ”Kokoomuslehdet saivat herkkupalan” 9.7.1936 Turun Sanomat; ”Quo vadis edistyspuolue?” 12.7.1936, Ensio Hiitonen, Turun Sanomat; ”Vaalien jälkeinen tilanne” 31.7.1936, Ensio Hiitonen, Nykypäivä.

⁷⁴⁵ ”Hyvä palvelus maalle, ”karhunpalvelus” puolueelle” 9.7.1936 Länsi-Savo; 8.7.1936 Bruno Sarlin A. K. Cajanderille, kansio 11, AKCK I, KA; ; Kivimäki 1965, 102.

⁷⁴⁶ Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan toimintakertomus 1936-37, 4/1937 Vapaa Kansa; ”Edistyspuolueen vaalitappion opetukset” 7.7.1936, Ensio Hiitonen, Turun Sanomat.

yhteisiksi tunnustamiaan periaatteita. (...) Jo alkeellisinkin puoluekuri vaatii, että vähemmistöön jäänyt jäsenistö tällöin joustavasti sopeutuu tilanteeseen.”⁷⁴⁷

Hallitusvastuun syyttäminen vaalitappiosta palveli varsin hyvin cajanderilaisen puoluejohdon pyrkimyksiä, joille Kivimäen hallituksesta oli muodostunut selkeä este. Vielä kun ottaa huomioon sosialidemokraattien saavuttaman vaalivoiton oli vasemmistoyhteistyöhön suuntautuneen puoluejohdon perusteltua pyrkiä osoittamaan hallituspolitiikan vahingollisuus puolueelle ja siten sysiä hallitusta jo kohti vääjäämätöntä loppuaan. Toimintakertomuksen arvioissa korostui cajanderilaisen puoluejohdon näkemys ja se oli epäilemättä muotoiltu palvelemaan eheytysoikeistopolitiikan toteutumisen tarpeita. Avoimen kriittisyyden Kivimäen hallitusta kohtaan toivottiin entisestään vakuuttavan hallituskumppanit edistyspuolueen paluusta eheytysoikeistopolitiikan linjalle oikeistoelekskursion jälkeen.

Vaalitulos vahvisti vasemmiston asemaa edistyspuolueessa. Toisaalta tappio tiesi loppua Kivimäen hallitukselle ja monien ryhmän oikeiston edustajien jääminen pois eduskunnasta vahvisti cajanderilaisten otetta myös eduskuntaryhmästä.⁷⁴⁸ Edistyspuolueen sisäisessä linjariidassa vasemmisto oli ottanut erävoiton oikeistosta. Maalaisliiton kasvun tyrehtyminen ja sosialidemokraattien vaalivoitto ennustivat punamultatunnustelujen alkua, sillä IKL:n kanssa kukaan ei halunnut hallitukseen ja muiden suomalaisten porvarien koalitiolla ei olisi eduskunnassa enemmistöä. SDP:n jo edellisten vaalien jälkeen osoittama yhteistyöhalukkuus keskustan suuntaan oli jo ollut merkki punamullan tulosta.

Vaalitappio nosti edistyspuolueessa punamultakaavailuiden ohella keskustelun alaiseksi myös jo aiemmin käsitellyn muutoksen aatteellisista painotuksista yhteiskunnallisempaan otteeseen. Tappio ja puolueen edelleen edennyt kaupunkilaistuminen laittoivat liikkeelle prosessin, jonka lopputuloksena puolue siirtyi avoimemmin keskiluokan eturyhmäpuolueeksi. Päällekkäisissä prosesseissa, joissa toisaalta tavoiteltiin hyvin vasemmistoporvarillista ohjelmaa punamultayhteistyön puitteissa ja toisaalta pyrittiin suuntaamaan puolueen linjaa paremmin keskiluokan toiveita vastaavaksi, voikin kenties nähdä yhden synn puolueen kannatusalamäen jatkumiseen. Äänestäjien oli vaikea hahmottaa edistyspuolueen linjaa, sillä keskiluokan maailmankatsomus lieni kuitenkin lähempänä konservatiivista porvarimentaliteettia kuin pitkälle menevään sosiaaliliberalismiin tukeutuvaa vasemmistoporvarillisuutta

⁷⁴⁷ Kansallisen Edistyspuolueen puolueoimikunnan toimintakertomus 1936-37, 4/1937 Vapaa Kansa.

⁷⁴⁸ Pois jäivät tai tippuivat esimerkiksi Fränti, Erkko, Sarlin ja Särkkä.

Punamullan porteilla

Vaihtoehdottomuuden ilmapiirissä istunut Kivimäen hallitus oli nyt vaalituloksen myötä tullut tiensä päähän. Hallitus oli tunnettu joustavasta suhtautumisesta eduskunnan ja hallituksen välisiin erimielisyyksiin, sillä Kivimäen mukaan joka kerta ei saanut olla tekemässä asioista luottamuskyksymiä. Yhteishenki hallituksen sisällä oli ainakin RKP:n lähtöön asti ollut hyvä, mitä kuvaa ministeri Linnan presidenttiä ja ministereitä kuvaillut runo ”Myrsky”. Runon mukaan Suomessa ei määrää taivasten mahti vaan Ukko-Pekan tahti, ja laivan ruorissa pelottomana on kapteeni Kivimäki, johon koko miehistö luottaa.⁷⁴⁹

Yhteishengestä huolimatta hallituksen sitkeyttä kuvanneen värssyn ”Lähtee leivo, lähtee käki, vaan ei lähde Kivimäki” taika raukesi syksyllä 1936. Virallinen hallituskumppani RKP oli jättänyt paikkansa kielikysymyksen vuoksi jo keväällä ja Kivimäki tiesi hallituksen päivien olevan luetut, muttei halunnut ennen epäluottamuslausetta erota. SDP:n hallitushalukkuus oli jo niin ilmeistä, että entinen tukija Tanner toi näkemyksensä julki Kivimäelle todeten harkitsevansa muita keinoja, kun hallitus ei itse suostunut eroamaan. Myös edistyspuolueen halukkuus hallitusuunnan vaihtoon oli tiedossa. Kevään 1935 puoluekokous oli jo peräänkuuluttanut siirtymistä enemmän keskustasuuntaan.⁷⁵⁰

Kivimäen hallitus kaatui virallisesti sen tehtyä maanpetosrangaistuksen koventamisesta luottamuskyksymyksen ja hävittyä äänestyksen yhdellä äänellä 94–93 Cajanderin ja Mandi Hannulan istuttua kahviossa äänestyksen aikana. Todellisuudessa taustalla vaikutti merkittävästi juuri edistyspuolueen cajanderilaisen enemmistön halukkuus suunnanmuutokseen ja toisaalta nurkan takana odottanut keskustelu hallituksen Etsivältä Keskuspoliisilta tilaamien muistioiden sisällöstä. Muistioiden taustalla oli Kivimäen mukaan hallituksen halu ottaa selvää Espanjan ja Ranskan esimerkin mukaisen kommunistien, sosialidemokraattien ja keskustan muodostaman kansanrintaman toteutumismahdollisuuksista Suomessa. Muistioissa mainittiin mm. useita näkyviä keskustapoliitikkoja ja vaikuttajia. Vaikka kansanrintamaa ei todellisuudessa Suomessa ollut edes hahmoteltu, pelkkä viittaus yhteistyöstä kommunistien kanssa oli riittävä peruste suurelle kohulle. Vaikka eduskuntaryhmä kritiikin saattamana tukikin Kivimäkeä jupakan käsittelyssä, oli kuitenkin varsin selvää, että vaaka oli puolueessa kallistunut vasemmistosiiven

⁷⁴⁹ 10.11.1934 ministeri Linnan valtioneuvoston päivällisillä esittämä runo Myrsky, kansio 1, T. M. Kivimäen arkisto, KA.

⁷⁵⁰ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 27.-28.4.1935, PR 54, KEPA, KA; Kokousselostus 30.4.1935 Etelä-Saimaa; Kivimäki 1965, 104-105; Hakalehto 1973, 128-129; Schauman 1992, 151-230; Lilius 1992, 288-291; Kareinen 1996, 42-47; ”Parlamentarismien soveltamisesta meillä.” Pääministeri Kivimäki puhunut Mikkeliissä, 26.11.1935, Kaleva; Värssy esim. ”Poissa oli puhti” 9.2.1935, pakina Eero, Helsingin Sanomat; ”Hallituksen vaihdos tapahtunut” 8.10.1936 Länsi-Savo; ”Eduskunnan istuntokausi päättynyt” 24.12.1936 Länsi-Savo.

puolelle. Edistyslehdistö sen sijaan suhtautui muistioihin avoimen tuomitsevasti.⁷⁵¹

Kivimäen hallitus oli ollut pitkäikäinen, mutta mikään ei poistanut sitä tosiasiaa, että hallituksen pohja oli ollut parlamentaarisesti kovin kapea. Edistyspuolueen oma oppositio oli jo pidemmän aikaa karsastanut hallituksen liian oikeistolaiseksi miellettyä politiikkaa, jonka se katsoi heikentävän edistyspuolueen yhteistyömahdollisuuksia niin Maalaisliiton kuin erityisesti SDP:n suuntaan. Kivimäki oli tästä syystä tiedustellut eduskuntaryhmässä Cajanderilta vastaehdotuksia tämän esittämän kritiikin vuoksi. Puolueen puheenjohtajan ominaisuudessa antamassaan vastauksessa Cajander korosti edistyspuolueen enemmistön, vasemmistoyhteistyöhön suuntautuneen puolen näkemystä yhteistyömahdollisuuksien ylläpitämisestä sosialidemokraatteihin päin ja sisäpoliittisen kritiikin kohdistamisesta vastaavasti äärioikealle IKL:n suuntaan. Cajander polemisoi, että hallitus olisi kytkenyt IKL:n vastustamisen yhteen sosialidemokratian vastustamisen kanssa. Tällaiseen kahden rintaman ”aitokokoomuslaiseen” politiikkaan ei edistyspuoluetta Cajanderin mukaan tullut kytkeä.⁷⁵² Maalaisliitossa esiintyneet näkemykset edistyspuolueen tarpeettomuudesta punamultapolitiikan tueksi edellyttivät nyt julkista irtautumista Kivimäen hallituksen synneistä ja vakuutusta edistyspuolueen pysyvistä sitoutumisesta eheytysoikeudelliselle linjalle.

Vaaleja seuranneissa hallitusneuvotteluissa oli jo selvä punamultatendenssi. *Nyky-päivä* julisti, että normaali ja luonnollinen tulos neuvotteluista olisi kaikkien demokraattisten ryhmien yhteishallitus. Jos tätä yritettiin vaikeuttaa, merkitsi se kansan etujen tietoista syrjäyttämistä. Presidentti Svinhufvud piti kuitenkin vielä kiinni konservatiivisesta voimakasta hallitusvaltaa ja hallituksen mielellään parlamentista riippumatonta luonnetta korostavasta asenteestaan. Tämä näkemys oli kuitenkin jo menettänyt merkityksensä laajoille keskustavasemmistolaisille piireille. Sosialidemokraattien tuki laillisuuspyrkimyksille silloin, kun konservatiivit heittäytyivät kumouksellisten kevätvirtaan, painoi niin edistysmielisen enemmistön kuin maalaisliittolaistenkin vaakakupissa enemmän kuin konservatiivinen talous- ja yhteiskuntapoliittinen kompetenssi. *Soikkanen* näkee, että syksyn 1936 hallitusneuvotteluissa oli jo murroskauden piirteitä. Vaikka rajalinjaa porvariston

⁷⁵¹ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokoukset 19.10.1936 ja 21.10.1936, PR 63, KEPA, KA; VP 1936 Kivimäki 385-386; ”Jutila ja EK” 24.9.1936 Turun Sanomat; ”Kansanedustajan harkintavapaus” 29.9.1936 Helsingin Sanomat; ”Keskuspoliisin 'raportti'” 24.9.1936 Helsingin Sanomat; ”Sopimattomia asiakirjoja” 25.9.1936 Kaleva; Muistioissa mainittiin mm.

maalaisliittolainen ministeri Kalle Jutila, Urho Toivola, Maissi Erkko ym. Turun Sanomien reaktio oli odotettu, sillä Etsivä Keskuspoliisi ei ollut Toivolan silmissä suuressa arvossa. Hän koki joutuneensa sen taholta kaltoin kohdelluksi yrittäessään selvittää henkilöönsä kohdistuneita juoruja keväällä 1935. Urho Toivolan muistio Esimerkki EK:n suullisesta tiedotustoiminnasta 16.10.1936, kansio 11, RUTK, KA; Kolumäki 2013, 147; Kivimäki 1965, 102-105; Hokkanen 1986a, 155-159; Soikkanen 1984, 100-101

⁷⁵² A. K. Cajanderin päiväamäton konsepti vastauksestaan edistyspuolueen ryhmäkokouksessa, kansio 88, AKCK I, KA.

ja vasemmiston välillä ei vielä ylitetty, oli neuvotteluissa kuitenkin ilmennyt huomattavan paljon halukkuutta sen tekemiseen.⁷⁵³

Rajalinjojen ylitys oli tapahtunut jo vaalien jälkeen elokuussa, kun SDP:n puolue-toimikunta oli ryhtynyt neuvotteluihin niin sanottujen laillisuusrintaman puolueiden eli Maalaisliiton, edistyksen ja RKP:n kanssa. Myös Maalaisliiton ryhmässä tapahtui siirtymä vasemmalle, kun ryhmän johto päättyi syksyllä 1936 vasemmiston ja keskustan käsiin ja ryhmän puheenjohtajaksi nousi paluun eduskuntaan tehnyt Juho Niukkanen. Sama suuntaus jatkui myös Maalaisliiton ryhmävaltuuskunnan vaalissa, minkä ulkopuolelle jäivät johtavat oikeistoagraarit Jalo Lahdensuo, Juho Koivisto ja Artturi Leinonen. Tannerin muistelmien mukaan punamulta oli lähellä, mutta viime hetkellä Svinhufvud vihelsi pelin poikki. Presidentti olisi halunnut oikeistijohtoisen porvarikoalition, mutta Maalaisliitto halusi hallituksen johtoon tai se jäisi kokonaan pois. Vähemmistöosakkaaksi se ei lähtisi. Kokoomukselle tärkeintä oli sosialidemokraattien pitäminen poissa hallituksesta, ja Kallion koalitio oli se kuuluisa pienempi paha.⁷⁵⁴

Ei tule yllätyksenä, että edistyspuolueessa hallituspulan ratkaisuna olisi mieluusti nähty mahdollisimman laajalle ja kansanvaltaiselle pohjalle rakentuva enemmistöhallitus. Sosialidemokraatit olisi tullut ottaa mukaan hallitusneuvotteluihin, sillä muiden Pohjoismaiden esimerkin mukaisesti myös Suomessa tulisi lähteä tavoittelemaan työväen ja talonpoikien yhteishallitusta. Cajander muistutti, ettei puoluetta, jolla on yli 40 % paikoista eduskunnassa, voi käsitellä pelkkänä ilmaana. Tietyllä varauksella ja asiaankuuluvalla kursailulla kuitenkin suhtauduttiin edistyspuolueen osallistumiseen hallitusvastuuseen, sillä vaalitappio ja pitkä hallituskausi oikeuttivat puolueen nyt pidättäytymään vastuunkannosta. Toisaalta katsottiin, että SDP:n ja Maalaisliiton oli ilman edistyspuolueettakin mahdollista muodostaa enemmistöhallitus. Enemmistökoalition osoittauduttua mahdottomaksi hyväksyi edistysryhmä pääpiirteissään Kallion hallitusohjelman tehden siihen vain pieniä huomautuksia kansanvallan, laillisuuden ja skandinaavisen orientaation puolesta.⁷⁵⁵ Edistyspuolue sai hallitukseen kaksi ministeriä: kaupp- ja teollisuusministeriksi kauppaoikeuden professori Kalle Kaupin ja lähes 15 vuoden tauon jälkeen ulkoministeriksi palanneen Rudolf Holstin.

Socialidemokraatit olivat tuhtuneita hallitusneuvotteluissa oikeiston taholta saamastaan kohtelusta, mikä sinetöi vain muutaman kuukauden päässä odotta-neiden presidentinvaalien kohtalon. SDP olisi kuninkaantekijän paikalla ja tulisi

⁷⁵³ ”Hallituspula” 30.9.1936 Nykypäivä; Soikkanen 1984, 104.

⁷⁵⁴ Mylly 1989, 361-364; Tanner 1966, 178-179; Vares 2007, 256-257.

⁷⁵⁵ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokoukset 1.10.1936, 2.10.1936 ja 5.10.1936, PR 63, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1936-37, 4/1937 Vapaa Kansa; ”Hallituskysymys vielä ratkaisematta” 29.9.1936, uutinen, Länsi-Savo; ”Vuoden 1930:n opetus” 30.9.1936 Turun Sanomat; ”Kestämätön kanta” 6.10.1936 Kaleva; ”Millainen hallitus nyt?” 1.10.1936 Etelä-Suomen Sanomat; ”Hallituksen muodostamishdot” 3.10.1936 Etelä-Suomen Sanomat; ”Uusi hallitus” 7.10.1936 Turun Sanomat; A. K. Cajanderin puhe ”Kansallinen edistyspuolue ja maamme valtiolliset virtaukset” Oulussa 30.10.1936, 1.11.1936 Kaleva.

varmistamaan, että tuleva valtionpäämies olisi sellainen, joka päästäisi puolueen hallitukseen. Toivolalle pettymystään purkanut Tanner totesi sosialidemokraattien yrittäneen hallitusneuvotteluissa nostaa parlamentarismia periaatteita takaisin kunniaan. SDP:n kannatus olisi kyllä Maalaisliitolle kelvannut, mutta yhteiseen hallitukseen ei vielä uskallettu. Tanner syytti presidentti Svinhufvudia ja totesi, ettei parannusta suomalaiseseen parlamentarismiin saataisi ennen kuin presidentti vaihtuu. Eduskunnan voimasuhteilla ja puolueiden kannatuksella ei Tannerin mukaan ollut presidentille mitään merkitystä. Pääasia olivat taitavat ja luottamusta nauttivat miehet. Myös Cajander sivalsi Svinhufvudia ja oikeistoa todetessaan, että sosialidemokraattien jääminen hallituksen ulkopuolelle tapahtui ”eduskunnasta riippumattomista syistä”.⁷⁵⁶

Presidentinvaalien suuresta merkityksestä tulevalle sisäpoliittiselle linjalle ei ollut epäselvyyttä. ”Kaikki tai ei mitään” alkoi edistyspuolueen puoluekanslian tulevia presidentinvaaleja koskeva kirje. Presidentinvaalin tuloksesta tulisi riippumaan sisäpoliittinen suunta seuraavaksi kuudeksi vuodeksi. Oli selvää, että Svinhufvudin valinta jatkokaudelle lykkäisi punamultayhteistyön jälleen pitkälle tulevaisuuteen, joten tällä kertaa presidentinvaaliin käytiin selkeistä lähtökohdista. *Nyky-päivä* korosti, että tulevan presidentin tuli olla valmis kokonaisuudessaan toteuttamaan parlamentarismia ja omattava tässä tehtävässä tarvittava poliittinen puolueettomuus. Puolueet nimesivät hyvissä ajoin ennen valitsijamiesvaaleja omat ehdokkaansa, joten vaalit käytiin tavallaan hyvin henkilövaaliluonteisina.⁷⁵⁷

Erityisesti kokoomuksessa vallinnut pyrkimys porvarillisen yhteisrintaman muodostamiseksi ei ollut kuitenkaan täysin poissuljettu vaihtoehto. Edistyspuolueen ja Maalaisliiton oikeistosiivet olisivat olleet halukkaita porvariyhteistyöhön, mutta esimerkiksi edistyksen osalta Svinhufvud ei ollut edes edistyspuolueen ehdokaslistalla, vaan esillä olivat omat miehet Kivimäki ja Ryti.⁷⁵⁸ Suuria edellytyksiä porvariyhteistyöhön ainakaan Svinhufvudin merkeissä ei siis ollut.

Edistyspuolueen ehdokkaaksi valikoitui melko kivuttomasti Ståhlberg, joka kursaillaan jälleen asetti isänmaan asiat oman rauhallisen vanhuutensa ja kotielämänsä edelle. Keskustelua niin Rytin kuin Kivimäenkin ehdokkuudesta käytiin, mutta varsinaisiksi haastajiksi heistä ei ollut. Eljas Erkko totesi päiväkirjalleen jo syksyllä 1935 Kivimäen pyrkivän presidentiksi ja Svinhufvudin antavan tukensa hänen pyrkimyksilleen. Kivimäen presidenttipelin Erkko katsoi vahingoittavan politiikan aatteellista puolta ja siten myös Erkon omia pyrkimyksiä. Hän oli valmis uhraamaan ennemmin Kivimäen kuin antamaan poliittisen linjan mennä hunnigolle. Kokoomuslaisen K. N. Rantakarin toiminta Kivimäen harmaana eminenssinä ei myöskään miellyttänyt Erkkoa, ja hän oli taipuvainen antamaan kannatuk-

⁷⁵⁶ 30.9.1936 Väinö Tanner Urho Toivolalle, kansio 1, RUTK, KA; SDP:n eduskuntaryhmän valmistusvaliokunnan pöytäkirjat 28.9.1936, TA; A. K. Cajanderin puhe ”Kansallinen Edistyspuolue ja maamme valtiolliset virtaukset” Oulussa 30.10.1936, 4.11.1936 Kaleva.

⁷⁵⁷ 21.12.1936 Edistyspuolueen toimihenkilöille, PR 66, KEPA, KA; ”Presidentille asetettavat minimivaatimukset” 31.10.1936 Nykypäivä; ”Vaalivalmistelujen kulisseissa” 31.12.1936 Nykypäivä.

⁷⁵⁸ Soikkanen 1984, 112-113.

sensa Rytille. Kivimäen osakkeet presidenttipelissä mitätöityivät kuitenkin EK-muistioiden myötä. Rydin oletetuista toiveista presidentinpaikan suhteen Hiitonen totesi jo vuoden 1936 vaaliliittoneuvotteluista kirjoittaessaan, että Ryti havittelee yhteistoimintaa niiden kesken, jotka häntä mahdollisesti äänestäisivät seuraavissa presidentinvaaleissa. Kokoomuksella ei kuitenkaan ollut aikeita perääntyä istuvan presidentin takaa, joten Rytinkin mahdollisuudet olivat heikot. Edistyspiireissä ainoastaan Erkko ja *Helsingin Sanomat* ylläpitivät takaporttia avoinna Rytille vielä Ståhlbergin ehdokkuuden vahvistuttuakin.⁷⁵⁹

Ståhlbergin tueksi perustettiin ”K. J. Ståhlbergin kannattajat” -niminen vaaliliitto, johon liittyivät edistyspuolueen lisäksi Suomen pienviljelijäin puolue, Kansanpuolue ja ruotsalainen vasemmisto. Puoluevaltuustossa presidenttiehdokkuudesta alustanut Akseli Nikula totesi, että vaikka rauha nyt vallitsi maassa, ei kansanvaltaa uhkaavilta voimilta tullut kuitenkaan sulkea silmiä. Oli nostettava presidentiksi mies, jolle ”yhteiskuntarauhan ja kansalaisyhteisyyden puolustamisen asia” olivat lähellä sydäntä. Ståhlberg vastaanotti ehdokkuuden, koska hän katsoi velvollisuudekseen tukea vapaan Suomen kansanvaltaista ja parlamentaarista valtiosääntöä, sen oikeusjärjestystä ja kansamme eheytymistä. Ståhlbergin valinta varmistaisi sen, ettei oikeisto pääsisi ”unelmainsa perille, käyttämään vastuutonta valtaa jonkun 'jumalan valitseman kansanjohtajan' nimessä ja varjossa”, alleviivasi E. J. Paavola.⁷⁶⁰

Vaalin luonne sisäpoliittisen suunnan ratkaisijana näkyi vahvasti myös edistyspuolueen kampanjoinnissa. Ståhlbergin tueksi esitettiin perinteisiä argumentteja kansanvaltaisen tasavallan luojan auktoriteetista, jota kukaan ei voinut kiistää. Ståhlberg oli aina luottanut kansaan, joten nyt kansan oli aika osoittaa luottamusta ”hallitusjärjestelmämme suureen rakennusmestariin”. Ståhlberg ei tulisi tinkimään kansanvallan periaatteista. Kansallinen eheytyminen ja sen edistäminen laskettiin niin Ståhlbergin menneisiin ansioihin kuin tulevaisuuden lupauksiin. Ståhlberg oli edistänyt eheytymistä omalla presidenttikaudellaan ja nyt 12 vuotta myöhemmin kansan eheyttämisen suuri tehtävä odotti edelleen suorittajaansa. Oikeiston ”kevärtäpolitiikkaa” vastaan oli valittava pelkäämätön ja horjumaton taistelija, Eero Rydmanin sanoin, paras mahdollinen ja toimeen mahdollisimman pystyvä suomalainen. Äänestäjiä kehoitettiin tekemään selvä valinta jo tässä vaiheessa, jotta säästättäisiin kaksien edellisten vaalien ”sirkustempuilta” ja kansan todellinen tahto pääsisi esiin presidentinvaalissa.⁷⁶¹

⁷⁵⁹ 19.11.1936 K. J. Ståhlberg Ester Ståhlbergille, kansio 47, ESK, KA; ”Presidentinvaalit” 6.1.1937, Eljas Erkko, *Helsingin Sanomat*; ”Mihin pyritään?” 12.1.1937 *Helsingin Sanomat*; ”Ratkaisu on tapahtunut” 16.2.1937 *Helsingin Sanomat*; Soikkanen 1984, 102, 113; Hirvikallio 1958, 68; Blomstedt 1969, 490; Manninen, Salokangas 2009, 182-184; Suomi 1989, 83.

⁷⁶⁰ Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuusto 29.11.1936, PR 58, KEPA, KA; ”Kuka Suomen presidentiksi?” 3.11.1936 *Helsingin Sanomat*; ”Presidenttiehdokkaat” 29.11.1936 *Helsingin Sanomat*; ”Mitkä ovat todelliset syyt?” 13.1.1937, E. J. P. Nykypäivä; Hirvikallio 1958, 68; Blomstedt 1969, 490.

⁷⁶¹ ”Parlamentaarisen kansanvallan esitaistelija presidentiksi” 1.1.1937, vaalijulistus, *Turun Sanomat*; ”Kansamme eheyttäminen K. J. Ståhlbergin päämäärä” 15.1.1937, vaalijulistus, *Turun Sanomat*; ”K.

Edistyspuolueen osalta oli selvää, että vaalien keskeisin tavoite oli punamultapolitiikan mahdollistaminen tulevina vuosina. Kansalliselle eheytymiselle lähes 20 vuotta sitten asetetut tavoitteet olivat nyt lähellä. Ståhlbergin valinnan varmistumisen kannalta olisi ollut toivottavaa, että Maalaisliitto olisi yhtynyt entisen presidentin tukijoihin, mutta tällaiseen ei talonpoikien suunnalta ollut halukkuutta. SDP ja Maalaisliitto olivat kaavailleet jo paktia, jonka mukaan ensin olisi valittu Kallion kuudeksi vuodeksi ja sitten seuraavaksi sosialidemokraattinen presidentti. Ståhlbergin ehdokkuus kuitenkin sotki tämän kuvion ja sai Maalaisliiton asettamaan yksimielisesti Kallion ehdokkaakseen. Punamultaneuvottelut olivat jo SDP:n ja Maalaisliiton kesken niin pitkällä, ettei edistyspuolueella enää ollut merkittävää roolia Maalaisliiton yhteistyösuunnitelmissa. Edistyslehdistö sai vaalitaistelussa torjua myös Maalaisliiton taholta esitettyjä väitteitä Ståhlbergin vasemmistosympatioista ja siitä, että hänen valintansa merkitsisi automaattisesti sosialidemokraattista pääministeriä.⁷⁶²

Kokoomus asettui Svinhufvudin taakse. Puolue pyrki kuitenkin välttämään liiallista oikeistopropagandaa, sillä tosiasia oli, ettei se yksin saisi istuvaa presidenttiä äänestettyä jatkokaudelle. SDP asetti ehdokkaakseen Tannerin, mutta alusta lähtien oli selvää, että valinta tultaisiin tekemään Ståhlbergin, Svinhufvudin ja Kallion välillä. Valitsijamiesvaalit sujuivat edistyspuolueen osalta hyvin. Esiin ei tosin noussut yhtään oikeiston peräänkuuluttamaa koko kansan ehdokasta. Edistyspuoluelaisten mielestä parlamentarismien kannattajien saama kaksinkertainen äänimäärä oikeistoon nähden osoitti, että kansa piti parlamentaarista kansanvaltaa arvossaan. Vaalien tulos nosti erityisesti Kallion osakkeita, sillä sosialidemokraattien tiedettiin suhtautuvan häneen varsin myönteisesti. Myös edistyspuolueessa eräät piirijärjestöt olivat jo tehneet päätöksen valitsijamiestensä mahdollisuudesta äänestää Kalliota, mikäli Ståhlbergin valinta osoittautuisi mahdottomaksi.⁷⁶³

J. Ståhlberg presidentiksi” 5.1.1937, Helena Syrjälä, Länsi-Savo; ”Mitä ominaisuuksia on vaadittava tasavallan presidentiltä?” Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan keskusvaliokunnan vaalijulistus, ks. esim. 9.1.1937 Länsi-Savo; ”Ratkaisun hetki lähenee” 12.1.1937 Länsi-Savo; Eero Rydmanin puhe Ståhlberg-juhlassa Helsingissä 12.1.1937 Länsi-Savo.

⁷⁶² ”Kaksi kehityspyrkimystä vastakkain” 15.1.1937 Turun Sanomat; ”K. J. Ståhlberg tasavallan presidentiksi” 1.12.1936 Länsi-Savo; ”Vääriä vaaliväitteitä” 16.1.1937 Kaleva; Hirvikallio 1958, 68; Tanner 1966, 183.

⁷⁶³ ”Ei ollut yhtään koko kansan ehdokasta” 19.1.1937 Kaleva; ”Valitsijamiesvaalin tulos” 18.1.1937 Helsingin Sanomat; ”Vaalitulokseen voidaan olla tyytyväisiä” 18.1.1937 Turun Sanomat; ”Kallion mahdollisuudet” 19.1.1937 Turun Sanomat; ”Ruotsalaiset ja presidentin vaali” 8.2.1937 Turun Sanomat; ”Äänestäjien enemmistön mielipide” 23.1.1937 Länsi-Savo; ”Viikon varrelta” 26.1.1937, pakina Tuomas, Länsi-Savo; Vares 2007, 263-264.

SDP	30.68%	38.59%	95
Kokoomus	21.62%	10.36%	63
IKL	8.12%	8.34%	23
Maalaisliitto	16.60%	22.41%	56
Edistys	11.09%	6.28%	38
Muut Ståhlbergin kannattajat	2.64%		*
RKP	9.19%	11.20%	25

Taulukko 10. *Valitsijamiehet yhdistettynä edistyspuolueen sarakkeessa näkyvään valitsijamiesten summaan johtuen tilastoinnista, joka huomioi valitsijamiesten määrissä Ståhlbergin kannattajat kokonaisuutena. Suomen virallinen tilasto. Vaalitulasto XXIX. Taulukon ensimmäinen prosenttiluku vasemmalta ilmoittaa puolueen kannatuksen valitsijamiesvaaleissa, toinen prosenttiluku kannatuksen edellisissä eduskuntavaaleissa ja viimeinen luku valitsijamiesten määrän.

Edistyspuolue menestyi huomattavasti eduskuntavaalikannatustaan paremmin. Vaikka valitsijamiesvaalin tulos oli edistyspuolueen kannalta positiivinen, ei Ståhlbergin valituksi tuleminen ollut kirkossa kuulutettu, sillä kuten Nikula totesi, vaali oli sekä periaate- että henkilökysymys. Edistyspuolueen ehdokas oli Nikulan mukaan nimetyistä henkilöistä poliitikkona ja valtiomiehenä ehdottomasti numero yksi, vapaamielisen katsantokannan etevin edustaja ja kansanvallan itseoikeutettu johtaja. Tämä ei kuitenkaan poissulkenut sitä, että edistyspuolueen ehdokas putoaisi pois laskuista ennen viimeistä kierrosta. Tällaisessa tapauksessa Nikula halusi edistysmielisten valitsijamiesten omaksuvan yksimielisesti kaksi periaatetta. Muiden edistysmielisten ehdokkaiden nimistä keskustelemisesta oli ehdottomasti pidättäytyttävä. Toiseksi oli loppuun asti pysyttävä uskollisena kansanvaltaisille ja parlamentaarisisille aatteilleen ja äänestettävä toista tämän valtiollisen maailmankatsomuksen edustajaa presidentiksi, jos oma ehdokas ei ollut siinä vaiheessa enää mahdollinen.⁷⁶⁴

Kommenteillaan Nikula pyrki suitsimaan vuoden 1925 tapaiset, Vennolan puolesta tapahtuneet irtiotot sekä toisaalta sen, että valitsijamiehet lipeäisivät Svinhufvudin taakse, mikäli ratkaisu tapahtuisi hänen ja Kallion välillä.

Pohtiessaan varsinaisen vaalin todennäköisiä tapahtumia Cajander oli hyvin perillä vallitsevasta mielialasta. Sosialidemokraattien taktiikka oli selvillä. He tulisivat äänestämään ensimmäisellä kierroksella Ståhlbergiä ja toisella Kalliota. Maalaisliiton osalta Cajander arvioi, että jos vastakkain jäisivät istuva presidentti ja Ståhlberg antaisi Maalaisliiton enemmistö äänensä Svinhufvudille. Ruotsalaisten äänten hän arvioi jakautuvan edellä mainittujen kesken. Ajoittain esitetyllä edistyspuolueen varaehdokkaalla Cajander ei katsonut olevan kannatusta SDP:n tai Maalaisliiton piirissä.⁷⁶⁵

Itse vaalissa sosialidemokraatit äänestivät päätöksensä mukaisesti ja RKP:n vaa'ankieliasema toteutui. Ensimmäisellä kierroksella Ståhlberg jäi yhden äänen-

⁷⁶⁴ ”Määräävät periaatteet presidentinvaalissa” 2/1936 Vapaa Kansa, 27.

⁷⁶⁵ Muistiinpanot presidentinvaalin todennäköisyyksistä 1937, kansio 86, AKCK I, KA.

päähän valituksi tulemisesta ja toisella kierroksella myös monet hänen valitsijamiehistään asettuivat valituksi tulleen Kallion taakse, koska Ståhlbergillä ei ollut enää mahdollisuuksia. Edistyspuolueelle Kallion valinta oli toki pettymys, mutta ei mikään perikadon enne. Punamultayhteistyö oli tulevaisuudessa turvattu, mikä vahvasti entisestään edistyspuolueen vasemmiston asemaa puolueessa.⁷⁶⁶

Edistyslehdissä Kallion valinta nähtiin toiseksi parhaan vaihtoehtona, sillä se turvasi kuitenkin kansanvallan tulevaisuuden. *Turun Sanomissa* käännettiin veistä RKP:n haavassa ja todettiin uuden presidentin valinnan ruotsalaisten äänillä olleen suomalaisuuden voitto. Ruotsalaisten aatelisten ja vuorineuvoston tunnustus suomalaiselle talonpojalle oli tunnustus suomalaisuudelle. Hieman vähemmän vahingoniloisissa kommentteissa lopputulos nähtiin demokratian voittona. Vaali oli osoittanut, että suomalainen kansanvalta oli kestänyt diktatuuripyrkimysten keskellä. Kallion valinta oli keskustasuunnan voitto siitä huolimatta, että ”väärä” mies oli voittanut. Edistyspuolueen sisäinen jako näkyi vaalituloksen selvittelyssä, jossa Erkon ja *Helsingin Sanomien* syytettiin rintamakarkuruudellaan sabotoineen Ståhlbergin valinnan. Puolueen oikeisto leimattiin piilokokoomuslaisuuden edustajaksi.⁷⁶⁷

Vaalin tulos oli parlamentarismien kannalta hyvä. Monien mielestä paras tai vähintäänkin vähiten huono vaihtoehto voitti ja Kallion valinta oli monesta suunnasta katsottuna hyvä kompromissi. Maalaisliitto oli hänen takanaan ainakin muodollisesti ehjin rivein, ja sosialidemokraateille hän oli Tannerin ja Ståhlbergin jälkeen paras vaihtoehto tai ainakin paljon parempi kuin Svinhufvud. Svinhufvudin kannattajille Kallio oli taas mieluisampi vaihtoehto kuin Ståhlberg, mikä liennytti ainakin IKL:n tunteita. Myös Ståhlbergin tukijoille Kallio oli mieluisampi vaihtoehto kuin edellisen presidentin uudelleenvalinta.

Kokoomukselle vaali oli kuitenkin pettymys. Valtaan pääsisi se suuntaus, mitä oli yritetty kaikin voimin pitää paitsiossa koko 1930-luku, ja siinä nimenomaan Svinhufvudin avulla onnistuttu. Nyt punamultaa ja toisaalta oikeiston marginalisointia ei estäisi enää mikään. Kovimmin vaalin lopputulos koetteli kuitenkin RKP:tä. Ruotsinkieltä taitamaton Kallio oli ollut jo 1920-luvulla RKP:n protestien kohteena puhemiehenvaaleissa, ja nyt hänet oli juuri RKP:n valitsijoiden tahattomalla ”myötävaikutuksella” valittu presidentiksi. Ståhlberg olisi tullut valituksi ensimmäisellä kierroksella, jos RKP:n kahdeksan valitsijan ns. vuorineuvossiipi olisi äänestänyt sopimuksen mukaisesti Ståhlbergiä eikä Svinhufvudia. Vaalin tulos johtikin RKP:ssä varsin kiihkeään jälkipeliin ja syyllisten etsintään.⁷⁶⁸

⁷⁶⁶ ”Harhakäsitysten oikaisua” 23.2.1937, Arvo E. Vento, Etelä-Saimaa.

⁷⁶⁷ ”Kansanvallan ja suomalaisuuden voitto” 16.2.1937 *Turun Sanomat*; ”Ratkaisu tapahtunut” 16.2.1937 *Helsingin Sanomat*; ”Jännitys lauennut. Tasavallan presidentti valittu” 16.2.1937 *Länsi-Savo*; ”Kyösti Kallio tasavallan presidentiksi” 16.2.1937 *Kaleva*; ”Eilinen ratkaisu” 16.2.1937 *Etelä-Suomen Sanomat*; Soikkanen 1984, 115.

⁷⁶⁸ Hokkanen 1986a, 186; Soikkanen 1984, 115; Lilius 1992, 306-312.

Vuoden 1936 eduskuntavaaleista alkunsa saanut punamullan pohjustus oli nyt tullut viimeistelyä vaille valmiiseen pisteeseen. Sosialidemokraattien pääsy hallitukseen oli turvattu punamultaa kannattavan presidentin valinnalla, ja SDP:n ja Maalaisliiton välillä käydyt neuvottelut olivat olleet käynnissä jo pitkään. Edistyspuolueen kannalta kehitys oli mennyt juuri siihen suuntaan, johon sitä oli jo pitkään pyritty ohjaamaan. Ainoan varjon saavutusten ylle loi Maalaisliiton huomattavasti viilentynyt suhtautuminen entiseen keskustakumppaniin. Edistyspuolueen pitäminen mukana koalitiossa nähtiin puolueelle annettavana tarpeettomana tekehengityksenä, ja toisaalta edistysvasemmiston jopa liiksi vasemmalle käyneiden sympatioiden pelättiin kallistavan vaakaa liiksi vasemmiston hyväksi.⁷⁶⁹ Tästä syystä edistysvasemmisto pyrki vaalitappion jälkeen varsin avoimesti kritisoimaan Kivimäen hallituksen edesottamuksia eikä suinkaan ollut halukas edesauttamaan hallituksen taipaleen jatkumista.

Työläisen ja talonpojan liitto keskiluokan avustuksella

Keskustan ja vasemmiston yhteistyötä oli edistyspuolueessa pohjustettu itsenäistymisestä lähtien ja oikeistoradikalismiin taittuminen sekä SDP:n vaalivoitto vuoden 1933 vaaleissa antoivat jo toiveita eheytymistavoitteiden toteutumisesta. Tanner totesi eduskuntaryhmässään jo marraskuussa 1933, että maalle ja kansalle olisi eduksi jos työläinen ja talonpoika voisivat pohjoismaisen esimerkin tapaan yhtyä samaan hallitukseen.⁷⁷⁰ Edistyspuolueen vasemmistoenemmistö palasi vuonna 1935 julkisesti keskustayhteistyötä korostaneelle eheytyspoliittiselle linjalle oltuaan edeltäneet vuodet hallituksen oikeistolaiseksi mielletyn politiikan panttivankina.

Vuoden 1935 puoluekokouksessa Cajander totesi, että pula-ajan taituttua oli hälvennyt se pääasiallinen, talouspoliittinen erimielisyys, joka oli loitontanut keskustapuolueita toisistaan. Tulevaisuuden rakentamisen kannalta voimakas keskusta oli omiansa edistämään kansakunnan elämän säännöllistä kehitystä. Se oli parhaita takeita siitä, että tulevaisuus haihattelematta rakennetaan entisyyden koetellulle pohjalle. Cajanderin eheytyspoliitiikan jatkuvuutta korostaneessa lausunnossa kaikui Kivimäen hallituksen nojautuminen maltillistuneen ja jälleen salonkikelpoistuneen kokoomuksen selkänojaa vasten eduskunnassa. Edistyspuolueen selkeä pyrkimys parantaa yhteistyöedellytyksiä vasemmalle ei jäänyt muilta huomaamatta. Kevään 1936 puoluekokouksen jälkeen *Uusi Suomi* totesi Cajanderin avauspuheen fasisminvastaisten painotusten enenevässä määrin merkitsevän edistyspuolueen kasvavaa tarvetta tarttua vasemmiston ”kansanvaltaiseen” käteen.⁷⁷¹

⁷⁶⁹ Mylly 1989, 369-370; Soikkanen 1984, 116.

⁷⁷⁰ SDP:n eduskuntaryhmän pöytäkirjat 27.11 ja 5.12.1933, TA.

⁷⁷¹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 27.-28.4.1935, PR 54, KEPA, KA; Puoluekokouksen alustukset myös Kansallista politiikkaa II, Kansallinen Edistyspuolue 1935; Kansallisen

Jo vuoden 1936 eduskuntavaalien jälkeen tapahtuneet SDP:n ja Maalaisliiton punamultatunnustelut saivat edistyspuolueen hyväksynnän ja tuen parlamentaariselle ja kansanvaltaiselle pohjalle rakentuvan hallituksen muodostamiseksi. Koko sotien välisen ajan toteutetun eheytysohjelman huomioon ottaen ei siis ollut ihme, että edistyspuolueen puoluetoimikunta asettui yksimielisesti tukemaan parlamentaarista pohjalta rakentuvan enemmistöhallituksen muodostamista helmikuussa 1937. Päätöksestään se informoi myös eduskuntaryhmää, joka oli samoilla linjoilla. Kokouksesta olivat poissa mm. Kivimäki ja Erkkö.⁷⁷²

Eduskuntaryhmässä hallitukseen menoa vastustivat Kivimäki ja Mantere ja Cajanderin mukaan epämääräiselle kannalle asettuivat myös puoluetoimikunnan edustajat Rydman ja Jyske. Kivimäki piti hallitukseen osallistumista suorastaan nöyryyttävänä ja Mantere oli puoluetoimikunnan ja puoluevaltuuston koollekutsumisen kannalla. Eduskuntaryhmän enemmistö eli puheenjohtaja Cajander, varapuheenjohtaja Inkilä, Mandi Hannula, Helena Syrjälä sekä Heikki Kannisto puolsivat hallitukseen osallistumista. Erimielisyyksiä hallitusvastuun osalta ryhmän oikeiston ohella ennustelivat myös edistyslehdistön pakinoitsijat. Puolueessa oli ilmassa ”vatsakatarrina”, joka paranisi parin vuoden oppositiodieetitillä.⁷⁷³

Suhtautuminen hallitusvastuuseen etenkin, kun sen tiedettiin tarkoittavan suurella todennäköisyydellä punamultaa, osoitti, ettei eduskuntaryhmä vuoden 1936 vaaleissa ollut vain kaupunkilaistunut, vaan se oli myös vasemmistolaistunut. Puheenjohtajisto oli Cajanderin johdolla kokonaan eheytysohjelman linjan takana. Pääministeriksi siirryttyään hänen tilalleen astui Inkilä ja varapuheenjohtajaksi nousi Hannula.

Julkisuudessa suoria hallituspyrkimyksiä tavan mukaan väisteltiin. Pyrkimystä hallitukseen ei ollut soveliasta ilmaista liian suoraan, ettei puoluetta päästäisi syyttämään hallitusnälkäiseksi. Enemmistöhallituksen muodostaminen olisi mahdollista myös ilman edistyspuolueen myötävaikutusta. *Turun Sanomat* katsoikin, ettei puolue ei tavoitellut asemia hallituksessa, vaan oli valmis antamaan tukensa esim. Tannerin johtamalle punamullalle. Edistyspuolueen piirissä ei kellekään ollut mitään halua pyrkiä tehtävää ja vastuuseen, joka selvästi kuului eduskunnan suurimmalle puolueelle. *Kalevan* Juhani eli päätoimittaja Jussi Oksanen tosin arvioi, että edistyspuolueen miestä tarvittaisiin hallituksen erotuomarin asemaan valtapuolueiden välille.⁷⁷⁴

Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1936-1937, 4/1937 Vapaa Kansa; ”Kallistuma vasemmalle” 4.4.1936 Uusi Suomi.

⁷⁷² Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan kokous 27.2.1937, PR 56, KEPA, KA.

⁷⁷³ A. K. Cajanderin puhe hallituksen muodostamisesta 1937, kansio 3, AKCK II, KA; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1936-1937, 4/1937 Vapaa Kansa. Papereista ei käy ilmi, missä Cajanderin yhteydessä puhe on pidetty, mutta sen luonteesta voisi päätellä, että foorumi on ollut jokin puolue-elin; ”Keskustelu edistyspuolueen hallituksen menosta jatkuu” 30.3.1937 *Turun Sanomat*; ”Odotuksen jännitystä” 10.3.1937, pakina Ero, Helsingin *Sanomat*.

⁷⁷⁴ ”Selvä enemmistöhallitus muodostettava” 4.3.1937 *Turun Sanomat*; ”Eilistä ja tänpäiväistä” 9.3.1937, pakina Juhani, *Kaleva*; ”Hallituksen uudistaminen” 20.2.1937 *Länsi-Savo*; ”Suunnitelmia

Hallitusneuvottelujen alusta lähtien oli selvää, ettei kokoomuksella tai IKL:llä tulisi olemaan roolia uuden hallituksen muodostumisessa. Kallio olisi toivonut muutamaa kokoomuslaista ammattiministereiksi, mutta tämä haave kariutui SDP:n vastustukseen. Kokoomuksen myötävaikutusta ei odotettu, pyydetty tai edes haluttu. Keränen painotti uuden hallituksen suuntaa pohtiessaan, että keskeistä oli demokraattisten voimien kokoaminen ja siirtyminen oikeistolaiselta poikkeuslakipolitiikan tieltä pohjoismaisen parlamentarismen tielle. Porvarikoalitio oli poissa laskuista, sillä sille ei enää löytynyt yhdistävää vihollista tai edes palkitsevaa syytä. Maalaisliitossa oli aluksi myös halukkuutta vain olemassa olevan hallituksen täydentämiseen. Tämän osoittauduttua mahdottomaksi presidentti Kallio kaavaili hallituspohjaksi entistä laillisuusrintamaa. Tämä koalitio kuitenkin supistui käsittämään vain kansanvallan kolmiliiton puolueet, sillä Maalaisliiton vastustuksesta kielikysymykseen vedoten RKP jäi laskuista pois. Todellista pyrkimystä punamultaan oli kuitenkin puolin ja toisin, sillä SDP jopa siivosi jyrkimpiä aateradikaaleja syrjään hallitusyhteistyön takaamiseksi.⁷⁷⁵

Hallitusohjelmaneuvoitteluja oli käyty jo ennen presidentinvaalia, ja koko hallituksen muodostamisprosessi käytiin totutusta poikkeavalla tavalla. Maalaisliiton Niukkanen ja SDP:n puoluesihteerit Aleksis Aaltonen neuvottelivat hotelli Tornissa pitkän tovin puolueiden ohjelmien ja tavoitteiden yhteensovittamiseksi. Yhtenä keskeisenä kiistakysymyksenä oli kansainvälisen tilanteen luoma paine puolustusmäärärahojen korottamiseen. Osoituksena kansallisen eheytyksen etenemisestä kansainvälisten uhkakuvien yhä noustessa oli SDP:n mukautuminen Maalaisliiton ja edistyspuolueen tavoitteisiin puolustuspoliittisen ohjelman osalta. Taloudellisen nousukauden mahdollistamat sosiaalipoliittiset uudistukset edistivät kompromissin löytymistä. Cajanderin hallituksen ensimmäisessä budjettikäsittelyssä valtiovarainministeri Tanner perusteli puolustusmäärärahojen korotuksia panostuksena itsenäisyyden ja demokratian puolustamiseen. Viimeistään Itävallan Anschuss vakuutti myös suuren osan vastaan hangoitelleesta SDP:n vasemmistosta.⁷⁷⁶

Kompromissista huolimatta ohjelmaneuvoittelussa kävi selväksi, ettei kumpikaan puolue suvaitsi toista edustavaa pääministeriä, joten pää- ja ulkoministeri haettaisiin jo aiemmin hallitushalukkuutensa ilmaiseesta edistyspuolueesta. Rytin olisi ollut Maalaisliiton ja Kallion suosikki, muttei ollut käytettävissä eikä olisi kenties sopinut myöskään SDP:lle. Myös Kivimäen ja Ståhlbergin nimet nousivat pääministerikaavailuissa esiin. Kallio yritti viimeiseen asti taivutella parhaana pitämäänsä Rytin, mutta tuloksetta. Kaikkia osapuolia – paitsi edistyspuolueen oikeistoa – tyydyttävänä kompromissina punamultahallituksen johtoon nousi kuitenkin edistyspuolueen vasemmistosiiven A. K. Cajander. SDP:lle pääministerin henkilö sopi paremmin kuin Maalaisliitolle, jossa oma mies olisi ollut suota-

hallituksen muodostamisesta” 6.3.1937 Länsi-Savo.

⁷⁷⁵ ”Uuden hallituksen suunta” 15.3.1937, Frans Keränen, Nykypäivä; ”Mille pohjalle?” 18.2.1937 Helsingin Sanomat; ”Inför den nya regeringen” 12.3.1937 Hufvudstadsbladet; Vares 2007, 266-268; Mylly 1989, 368-369; Tanner 1966, 188-189; Soikkanen 1984, 132-136.

⁷⁷⁶ Soikkanen 1984, 149-162; Mylly 1989, 392-394.

vampi kuin Cajander. Tanner mainitsee, että Cajander oli empinyt ja ”koketee-rannut” pitkään ennen suostumistaan, minkä jälkeen Tanner oli esittänyt hänelle valmiin ohjelman ja ministerilistan.⁷⁷⁷

Hallituksen muodostumisen epätavallisuus nostatti edistyslehdistöltä kritiikkiä myöhemmin. *Turun Sanomien* mukaan neuvottelut tuli käydä eduskuntaryhmien kesken ja kivimäkeläisten äänitorvi *Helsingin Sanomat* katsoi Cajanderin olevan pääministeri ilman itsenäistä johtoasemaa.⁷⁷⁸

Cajanderin nousu pääministeriksi ei suinkaan tapahtunut yksimielisen edistyspuolueen tukiessa hänen ratkaisuaan. Vaikka Cajander otti tehtävän vastaan ilman puolue-elinten virallista hyväksymistä, oli hän tiedustellut ennen päätöstään eduskuntaryhmän puheenjohtaja Arvo Inkilän ja varapuheenjohtaja Mandi Hannulan mielipidettä. Nämä vakuuttivat ryhmän enemmistön tulevan suhtautumaan myönteisesti Cajanderin rooliin, joten hän suostui. Menettelytapa nostatti kuitenkin vastustusta puolueen piirissä, sillä oikeistosiiven kivimäkeläiset olivat pettyneitä siihen, ettei hallituspohjaksi muodostunut yleisporvarillista koalitiota ja toisaalta Cajanderin ja Kivimäen keskinäiset ristiriidat eivät olleet kenellekään tuntemattomia. Cajander oli saanut tukea myös Ståhlbergiltä, joka totesi pääministerin pitkin matkaa olleen kosketuksissa Kulosaaren kanssa.⁷⁷⁹

Eduskuntaryhmässä kivimäkeläiset pitivät suurta ääntä ja vastustivat pääministerin tehtävien vastaanottamista, mutta ryhmän enemmistö kuitenkin hyväksyi Cajanderin menettelyn. Myös puolueoimikunta oli jo aiemmin tehnyt myönteisen päätöksen hallitukseen osallistumisesta. *Suomen Sosialidemokraatin* Sasu Punanen tarttui kivimäkeläisten vastustukseen ja irvaili Kivimäen heränneen nyt vastustamaan edistyspuolueen osan ottoa hallitukseen parlamentaarisuuden ja kansanvallan vastaisena. Ironia oli siinä, että Kivimäen hallitusta oli aikanaan kritisoitu juuri parlamentaarisuuden puutteesta, mutta silloin Kivimäki ei ollut nähnyt asiassa ongelmaa.⁷⁸⁰

Olavi Laineen päätoimittama *Vapaa Kansa* puolusti tehtyä ratkaisua välttämättömyytenä, jolla saavutettiin sopu suurten hallituspuolueiden välille sekä takeet

⁷⁷⁷ Maalaisliiton eduskuntaryhmän pöytäkirja 4.3.1937, KMA; Tanner 1966, 189-190; Mylly 1989, 369-370; Kalela 1985, 356; Hokkanen 1986b, 216-217.

⁷⁷⁸ ”Puoluejärjestöt ja hallituksen muodostaminen” 12.3.1937 *Turun Sanomat*; ”Hallituskysymyksen ratkaisu” 18.3.1937 *Helsingin Sanomat*; ”Edistyspuolue ja hallitus vielä kerran” 28.3.1937 *Helsingin Sanomat*.

⁷⁷⁹ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1936-1937, 4/1937 *Vapaa Kansa*; 12.3.1937 K. J. Ståhlberg Ester Ståhlbergille, kansio 47, ESK, KA.

⁷⁸⁰ Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1936-1937, 4/1937 *Vapaa Kansa*; ”Edistyspuolue ja hallitus vielä kerran” 28.3.1937 *Helsingin Sanomat*; ”Keskustelu edistyspuolueen hallitukseen menosta jatkuu” 30.3.1937 *Turun Sanomat*; ”Edistyspuolueen asenne” 31.5.1937 *Turun Sanomat* (kiertoartikkeli); Myös *Etelä-Suomen Sanomat* yhtyi *Helsingin Sanomien* näkemysten kyseenalaistamiseen ”Edistyspuolue ja hallitus” 30.3.1937 *Etelä-Suomen Sanomat*; ”Mitä Sasulle kuuluu” 12.3.1937, pakina, *Suomen Sosialidemokraatti*; Soikkanen 1984, 117; Suomi 1971, 116-124.

hallitusohjan jatkuvuudesta. Hallitus ilman edistyspuoluetta olisi kaatunut lopulta puolueiden keskinäiseen kyräilyyn ja tyytymättömyyteen pääministerin salkun haltijasta. Edistyspuolueen kannatusta hallitusvastuu ei tulisi heikentämään ja toisaalta oikeiston taholta tultaisiin edistyspuoluetta ”nälvimään” oli se hallituksessa tai ei.⁷⁸¹

Myös Cajander puolusti tekemäänsä ratkaisua ja selitti olleensa tietoinen käydyistä neuvotteluista ja niiden sisällöstä, vaikkei niihin suoranaisesti osallistunutkaan. Ohjelmatasoon Cajander ei juuri päässytäkään vaikuttamaan, mutta ainakin Tanner halusi varata pääministerille vapauden tehdä mieleisiään henkilövalintoja.⁷⁸² Piirittasolla mielipiteet jakautuivat samoin kuin puoluejohdon keskuudessa. Oulun eteläisen piirijärjestön vuosikokouksessa hallitusratkaisulla oli kannattajansa ja vastustajansa, mutta tilanteesta toivottiin myös hyödyttävän. Pitäisi luvata paljon ja katsoa sitten, mitä voitaisiin toteuttaa, totesi eräskin edustaja.⁷⁸³

Hallituksen ohjelma oli pääpiirteissään valmis Cajanderin astuttua hallituksen muodostajan rooliin. Ohjelma oli laaja, mutta ennemminkin yleisluonteinen periaatteellinen julistus kuin tiukan yksityiskohtainen toimintaohjelma. Kiistakohtien sovittelussa Cajanderilla oli merkittävä rooli, mikä jatkui myös hallituksen toiminnassa. Cajander oli ristiriitojen sovittelija ja välittäjä ja sellaisena edistyspuolueen eheytysohjelmaan pyrkimysten mukaisesti sisäpoliittisten ristiriitojen sovittelijan roolin looginen jatkaja.

Molemmat päähallituspuolueet joutuivat tekemään myönnytyksiä, mutta saivat myös itselleen tärkeitä ohjelmakohtia läpi. Sosialidemokraatit saivat hallitusohjelmaan sosiaalisia uudistuksia ja Maalaisliitto myönnytyksiä erityisesti maatalous- ja puolustuspolitiikan saralla. Ohjelma korosti voittopuolisesti vähävaraisen kansan etuja ja sisälsi pitkälle menevän kompromissin aikaisemmin vastakkaisia intressejä korostaneiden puolueiden välillä. Ohjelman tavoitteet ja odotukset kumpusivat taloudellisen nousukauden mahdollisuuksista. Taloudellisen noususuhdanteen voitot voitiin kanavoida oman kannattajakunnan hyväksi.⁷⁸⁴

Kansallisen eheytyksen kannalta itsenäisen Suomen siihenastisen historian merkittävin hallitus oli tosiasiassa, vaikka se oli syntynyt hieman erilaisella tavalla kuin mihin oli totuttu. Hallituksen asema oli *Soikkasen* sanoin panssaroitu ja oppositio oli jätetty hampaattomaksi. Cajanderin roolia pääministerinä on usein luonnehdittu ennemminkin puheenjohtajaksi kuin pääministeriksi, minkä kenties hallituksenmuodostusprosessikin osoitti. Edistyspuolueen piirissä hallitus nähtiin,

⁷⁸¹ Pääkirjoitus 3/1937 Vapaa Kansaa.

⁷⁸² A. K. Cajanderin puhe hallituksen muodostamisesta 1937, kansio 3, AKCK II, KA; Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus 1936-37, 4/1937 Vapaa Kansaa; SDP:n eduskuntaryhmän valmistusvaliokunnan pöytäkirjat 11.3.1937, TA.

⁷⁸³ Kansallisen Edistyspuolueen Oulun läänin eteläisen vaalipiirin vuosikokous 29.3.1937, kansio 1, Kansallisen Edistyspuolueen Oulun läänin eteläisen vaalipiirin arkisto, OMA; Lahden Edistysseuran toimintakertomus 1937, kansio 1, Lahden Edistysseuran arkisto, HMA.

⁷⁸⁴ Soikkanen 1984, 118-119; Mylly 1989, 373-374; 4/1937 Vapaa Kansaa.

Kivimäen siipeä lukuun ottamatta, kuitenkin myönteisen kehityksen tuloksena ja merkittävänä saavutuksena. Se oli huomattava virstanpylväs kansallista eheytymistä ja kansanvaltaisten puolueiden kokoamista tavoitelleelle politiikalle. Kokoavat voimat olivat osoittautuneet voimakkaammiksi kuluneen vuosikymmenen myllerryksissä. Laillisuutta arvostava kansalainen saattoi nyt tuntea asemansa turvatuksi, mikä lujitti kansakuntaa niin sisältä kuin ulkoa päin.⁷⁸⁵ Cajanderilaisen enemmistön pyrkimykseen saavuttaa koko puolueen historian ajan tavoiteltu kansallisen eheytyksen voitto ei edes kivimäkeläinen oppositio voimakkaallakaan purnauksella voinut vaikuttaa.

5.3 EHEYTYSPOLITIIKAN VOITTO

Suutarin lapselle löytyi kengät – sisäisen opposition kukistuminen

Cajanderin hallituksen muodostumisen jälkeen oli selvää, että edistyspuolueessa tultaisiin käymään odotettavasti kiivaskin keskustelu niin puolueen osallistumisesta punamultahallitukseen kuin puolueen linjasta yleensä. Vain kuukauden päivät hallituksen muodostamisen jälkeen pidetyssä puoluekokouksessa saatiinkin aikaan tukevahko riita, mutta myös kohtuullinen sovinto. Edistyspuolue palasi virallisesti puoluekokouksella takaisin eheytysohjelmalle ja vasemmiston tunteja heijastelleessa *Nykypäivässä* todettiin, että edistyspuolueen alkuperäinen suuntaus oli kokouksessa jälleen voimistunut. Vapaamielisyden periaatteita noudattaen oli kuitenkin niille, jotka *Nykypäivän* sanoin olivat huomaamattaan hetkeksi loitonneet, varattu edelleen aikaa yhtyä takaisin edistyspuolueen valtaviirtaan.⁷⁸⁶

Lähes tunnin kestäneessä puolustuspuheenvuorossaan Kivimäki esiintyi melko yksin kritisoidessaan muodostettua Cajanderin hallitusta ja puolustaessaan oman hallituksensa edesottamuksia. Hän oli edelleen sillä kannalla, että edistyspuolueen olisi pitänyt saada joko lukuisampi tai vähempiarvoisempi rooli uudessa hallituksessa. Kahden vastakkaisen maailmankatsomuksen välissä taiteileminen vahvistaisi äärimmäisyysainesten asemaa. Vasemmistosiiven hyökkäyksen kohteeksi joutunutta puoluetoimikunnan julkilausumaehdotusta puolustaessaan Kivimäki totesi arvostelun osoittavan, ettei sillan rakentaminen puolueen nuorempaan vasemmistoon lukeutuneeseen polveen näyttänyt onnistuvan. Samalla linjalla oli myös oikeistoon luettava Linna, joka epäili nuorten haluavan etsiä puolueelle uutta

⁷⁸⁵ Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan toimintakertomus 1937-1938, 4/1938 Vapaa Kansa; A. K. Cajanderin puhe hallituksen muodostamisesta 1937, kansio 3, AKCK II, KA; 4.12.1937 A. K. Cajanderin puhe ja Arvo Inkilän tilannekatsaus puolueuuvostossa, 9/1937 Vapaa Kansa; Soikkanen 1984, 123.

⁷⁸⁶ ”Mitä edistyspuolueen puoluekokouksessa tapahtui” 30.4.1937 Nykypäivä.

linjaa. Suoranaisia puolustuspuheenvuoroja Kivimäen hyväksi ei käytetty, mutta keskustaan sijoittuva Rydman totesi kuitenkin, että hyökkäämällä Kivimäen kimp- puun ei puoluetta hyödytetty.⁷⁸⁷

Todellista vaikutusta tilanteeseen Kivimäen kritiikillä ei ollut, sillä oikeisto-oppo- sitio oli hajanainen ja eheytysoikeistopolitiikan toteutumisella oli kiistatta ylivoimainen kannatus ainakin puoluejohdon keskuudessa ja tunnetusti edistyskentän näke- mykset pääsivät varsin heikosti vaikuttamaan puoluejohdon pyrkimyksiin.

Kivimäen hallitus sai lopullisen tuomionsa nyt, kun sordiinot oli lopullisesti riisuttu. Myönnettiin, että se oli toiminut osin edistyspolitiikalle epäsuotuisien olosuhteiden alaisena, joten tiettyä ymmärrystä sen oikeistolaiseksi miellettyä politiikkaa kohtaan tuli osoittaa. Kaiken kaikkiaan Kivimäen hallitus oli kuitenkin liiaksi ottanut huomioon muiden puolueiden näkemykset kuin omansa ja siten noudattanut liian taantumuksellista ja oikeistolaista politiikkaa. Mitä vastikään muodostettuun Cajanderin hallitukseen tuli, antoi enemmistö sille kannatuksensa. Cajanderilaisella vasemmistolla oli puolueessa tai ainakin sen johdossa enem- mistö, joten luonnollista oli, että hallitusratkaisu nähtiin muutamia oikeiston edus- tajia, kuten Kivimäkeä ja Teittistä lukuun ottamatta, positiivisessa valossa. Cajander puolustautui Kivimäen näkemyksiä vastaan kieltäen olevansa hallituk- sessa vain sätkynukke, joka toteutti SDP:n ja Maalaisliiton suunnitelmia.⁷⁸⁸

Hallituskysymysten käsittelyn jälkeen kokouksen tendenssi taipui enenevässä määrin vaatimaan puolueen sisäisen yhtenäisyyden saavuttamista. Toimintakerto- musten käsittelyn yhteydessä kritiikki kohdistettiin puolueen sisäisiin erimielii- syyksiin, joiden nähtiin varjostaneen jo pidempään puolueen toimintaa. Puolueen toimihenkilöiden keskinäinen riitaisuus jätti ikävän varjon kuluneeseen toimikau- teen.

Oikeistosiipeen ja sen äänitorveen *Helsingin Sanomiin* kohdistettu kritiikki verhot- tiin pääasiassa vaatimukseksi puolueen sisäisestä yhtenäisyydestä. Tosin myös oikeistoon sijoittunut Teittinen odotti puolueen yhtenäistymisen nimissä, että julki- lausuma hyväksyttäisiin yksimielisesti. Myös päätoimittajat Oksanen ja Keränen pahoittelivat puolueen eripuraisuutta ja poikkeamista eheytymslinjalta, minkä katsottiin olevan suurin epäyhtenäisyyttä aiheuttanut tekijä. Hiitosen mukaan puolueen rajat tuli selvittää niin vasemmalle kuin oikealle, mistä selvityksestä jälkimmäinen suunta oli viime aikoina jäänyt tekemättä. Uskottiin, että sopu puolueen sisällä oli aikaansaataavissa, sillä perinteiseltä eheytysoikeistopolitiikalta

⁷⁸⁷ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 17.-18.4.1937, PR 55, KEPA, KA; Kivimäen puheenvuoro löytyy painettuna myös K. J. Ståhlbergin arkistosta, kansio 91, KJSA, KA; A. K. Cajanderin puheenvuorot puoluekokouksessa 1937, kansio 85, AKCK I, KA; ”Mitä edistyspuolueen puoluekokouksessa tapahtui” 30.4.1937 Nykypäivä; Soikkanen 1984, 137.

⁷⁸⁸ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 17.-18.4.1937, PR 55, KEPA, KA; ”Mitä edistyspuolueen puoluekokouksessa tapahtui” 30.4.1937 Nykypäivä.

poikenneet olivat ilmaisseet halukkuutensa pysyä puolueessa ja tukea sen nykyistä linjaa.⁷⁸⁹

Lihavasta riidasta saatiinkin aikaan jonkinasteinen sovinto, sillä kokous hyväksyi muokatun julkilausumaehdotuksen yksimielisesti. Suurinta vastustusta puoluekokoukselle esitetystä julkilausumaehdotuksessa aiheuttivat siinä esitetty joustava kanta suhteessa parlamentaarisen järjestelmään esitettyihin muutoksiin tai niiden tarpeellisuuteen ja vahva klassisen liberalismiin talouspoliittinen painotus. Edistyspuolueen todettiin toki puolustavan olemassa olevaa valtiosäätöä, mutta olevan myös avoin kehityksen ja kokemuksen välttämättömiksi osoittamille muutoksille. Talouspolitiikassa julkilausumaehdotus katsoi edistyspuolueen painottavan vapaata ja omavastuista mahdollisimman vähäiselle valtion sekaantumiselle perustuvaa linjaa.⁷⁹⁰

Vasemmiston ja nuorison vastustamaa julkilausumaa ja kompromissia osapuolten välille asetettiin muokkaamaan valiokunta, jossa enemmistön saivat vasemmiston edustajat. Cajander, Toivola ja Väinö Merivirta vastassaan Kivimäki ja Teittinen sorvasivat julkilausuman muotoon, joka lopulta yksimielisesti tyydytti kokousyleisöä. Siinä todettiin, että:

”Kansallinen Edistyspuolue on tervettä valtiollista ja yhteiskunnallista kehitystä sekä porvarillista maailmankatsomusta edustava puolue. K. E. on kansanvaltainen puolue. K. E. on kansan kokonaisuuden etua ajava puolue. K. E. on vapaamielinen puolue. K. E. on sivistyspuolue. K. E. on terveen valtionalouden kannattaja. K. E. on yhteiskunnallinen uudistuspuolue. K. E. on vapaan ja omavastuisten talouspolitiikan ajaja. K. E. on maan turvallisuudesta huolehtiva puolue.”⁷⁹¹

Tukevahkon riidan jälkeen muotoillussa kohtuullisessa sovinnossa erityisesti maininta porvarillisesta maailmankatsomuksesta on nähty myönnytyksenä edistys-oikeiston suuntaan. Myös tervettä valtiotaloutta ja vapaata talouspolitiikkaa painottavat kohdat voidaan nähdä selkeinä irtiottoina liian vasemmistolaiseksi syytetystä talouspoliittisesta linjasta. Syytöksiä liian vasemmistolaisesta politiikasta pyrittiin tynnyttelemään myös jättämällä Cajanderin ajama puolueen selkeämpi suuntautuminen keskiluokan puolueeksi hautumaan myöhempään ajankohtaan.

Jälkikäteen nähtiin, että julkilausuma oli muokattu ehkäisemään sellaisen käsityksen syntymistä, että puolue olisi ollut siirtymässä enemmän entisestä asemastaan vasemmalle. Julkilausuma tyydytti osapuolet, eikä oikeisto nähnyt tarvetta jättää puoluetta. Kivimäki valittiin edelleen puoluejohtajaksi, ja myös hänen kannattajansa pitäytyivät puolueessa. Puoluejohtajien ja kentällä vallitsevien erimielisyyksien tasoittamiseksi puoluekokous teki muutoksia puoluejohtajien

⁷⁸⁹ Kansallisen edistyspuolueen puoluekokous 17.-18.4.1937, PR 55, KEPA, KA.

⁷⁹⁰ Hylätty ponsilauselema julkaistiin Nykypäivässä 30.4.1937 otsakkeella Kuolleena syntynyt ponsisikermä; Kriittikkä ehdotusta kohtaan myös ”Vanhentuneet vapaamieliset” 30.4.1937 Nykypäivä.

⁷⁹¹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 17.-18.4.1937, PR 55, KEPA, KA.

kokoonpanoon, ja siihen valittiin uusia neuvottelevia jäseniä, joiden myötä toimikunnan koko lähes kaksinkertaistui.⁷⁹²

Julkilausuman ja henkilövalintojen edustama sovinto oli kuitenkin vain osittainen, sillä oikeisto ja vasemmistosiipien edustama edistyspuoluelaisuus erosi melko yhteen sovittamattomasti toisistaan. Kivimäkeläiset kannattivat porvariyhteistyötä, talouselämän vapautta ja tervettä valtiontaloutta, kun taas cajanderilaiset uskoivat punamultayhteistyöhön ja asettivat talouspolitiikassa pääpainon sosiaalipoliittisille uudistuksille. Kitkaa aiheutti myös Kivimäen hallituksen ministerien jatkuva yhteydenpito, johon niin sanottuna Kivimäen klubina kiinnitettiin huomattavasti huomiota. Vasemmiston silmissä oikeisto oli rutivanhoillinen ja *Nykypäivän* arvioissa poistamalla yksi mies puolueesta vallitsisi muiden kesken sovinto. Oikeiston äänenkannattajat sen sijaan halusivat nähdä päättyneen kokouksen selventäneen linjaa ja eheyttäneen puoluetta. Rajankäynti oli toki vielä kesken, mutta se ei tarkoittanut puolueen hajoamista. Edistyspuoluetta ei vielä ollut aihetta julistaa historiaan kuuluvaksi.⁷⁹³

Tilanne oli paljolti yhteneväinen 1926–27 puolueessa käsitellyn oikeisto-oppositio eli B-ryhmän tapauksen kanssa. Porvariyhteistyötä kannattanut eduskuntaryhmän vähemmistö haastoi puoluejohdon eheytysoikeistolaisen linjan eroamalla omaksi alaryhmäkseen. Silloin oppositio ei Vennolan vetäytyttyä saanut johtajakseen ketään näkyvää nimekästä edistyspoliittikkoa, joten ryhmän vaatimukset oli helpompi tyrmätä ja rohkaista oppositioon asettuneita jättämään puolue.

Nyt oikeiston ja vasemmiston vastakohtaisuudet eivät olleet soviteltavissa yhtä helposti poistamalla toisinajattelijat puolueesta. Entinen pääministeri ja maan suurin sanomalehti olivat liian merkittäviä ja näkyviä tekijöitä menetettäväksi, joten nopeaa ratkaisua puolueen sisäiseen kiistaan ei tällä erää ollut tiedossa. Cajanderin takana oli puolueen enemmistö, joten kivimäkeläisten protestit eivät sinänsä uhanneet puolueen tai hallituksen linjaa, mutta yhtä kaikki muodostivat epämukavuustekijän oman puolueen sisälle. Saavutettu kompromissi siirsi kuitenkin akuuteimman kiistan pois päiväjärjestyksestä ja vakiinnutti lopullisesti edistyspuolueen eheytysoikeistolaisen linjan.

Seuraavassa puoluekokouksessa sisäisen eheytyksen painopiste ei enää ollut henkilökysemissä, vaan enemmän puolueen linjassa ja kannatuksen heikkeneemisessä. Edellisestä puoluekokouksesta poiketen Cajanderin hallitus sai tunnus-

⁷⁹² Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 17.-18.4.1937, PR 55, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluetoimikunnan toimintakertomus 1937-38, 4/1938 Vapaa Kansa; 28.4.1937 Tampereen Kansallisen Edistysseuran kokous, TKEA, KA; Tampereen Kansallisen Edistysseuran toimintakertomus 1937, TKEA, KA.

⁷⁹³ Kivimäki jatkoi piilotettua hallituksen arvostelua mm. viittaamalla enemmistöhallitusten mahdollisesti diktatoriseksi muodostuvaan hallintatapaan esim. Puhe Mikkelissä 28.11.1937 ks. 30.11.1937 Länsi-Savo; ”Selvä suunta ja luja ote” 19.4.1937 Helsingin Sanomat; ”Puolueiden kriisit” 14.5.1937 Helsingin Sanomat; ”Eheyttävä puoluekokous” 20.4.1937 Länsi-Savo; ”Edistyspuolueen kriisi” 15.6.1936, Väinö Merivirta, *Nykypäivä*; Soikkanen 1984, 137-139; Kivimäki 1965, 111.

tusta kautta linjan. Kivimäkikin kiitti sitä enemmistöparlamentarismin ja kansallisen eheytyksen lopullisesta toteutumisesta. Muissa kiitoksissa hallitusta luonnehdittiin tervehtymisen merkinä ja parlamentarismien voittona. Hallituksen työn tulokset haluttiin tietysti omassa kokouksessa nähdä suurelta osin edistyspuolueen ansiona ja Keränen painotti hallituksen saavutuksia ulko- ja turvallisuuspoliittisesti kiristyneessä tilanteessa erityisesti puolustusyhtävällisen talousarvion ja perushankintaohjelman osalta. Toimintakertomusten yhteydessä yhtenäisyyden vaatimukset nousivat kuitenkin jälleen esiin. Toisaalta kertomuksia syytettiin erimielisyyksien silittelystä ja tukahduttamisesta. Toisaalta haluttiin toppuutella niiden turhaa korostamista. Kansa ei ymmärtänyt, miksi puolueessa oli kaksi tai kolme mielipidettä. Jos puolue itse ei pysynyt omien miestensä takana, ei kansa ymmärtäisi puolueen tavoitteita.⁷⁹⁴

Puoluekokouksen keskusteluissa luodattiin puolueen tilaa ja valittua linjaa sisäisen eheyden ohella myös periaatteellisemmalta, arvopohjaa arvioivalta kannalta. Vapaamielisten puolueiden tuskainen tilanne kautta Euroopan oli hyvin tiedossa ja askarrutti myös edistyspuoluelaisia. Liberalismin voittokulku oli päättynyt jo ensimmäiseen maailmansotaan ja oikeistoaallon pyyhkäistyä yli Euroopan tilanne näytti pahenevan entisestään.

Vapaamielisten ongelma ei Nikulan mukaan ollut ohjelmassa vaan siinä, ettei oltu tajuttu velvollisuutta tämän ohjelman ajamiseen. Tämä oli johtanut sosialidemokraatit niin Englannissa kuin Ruotsissakin – ja osin myös Suomessa – omaksumaan liberaalipuolueiden tehtävät ja kannattajakunnan. Kansainvälisesti tukalassa tilanteessa voitiin myös nähdä pelastava hopeareunus: vapaamielisten ongelmat muissa maissa antoivat synninpäästön suomalaisille. Ongelmia oli kaikkialla, mikä osoitti, etteivät suomalaiset liberaalit olleet yksinään epäonnistuneet vaan aate oli kärsinyt inflaation myös muualla.⁷⁹⁵

Synkässä tilanteessa käännettiin jälleen sisäänpäin. Oksanen puolusti edistyspuolueen ohjelmaa ja totesi, ettei mitään parempaakaan ole voitu tilalle osoittaa. Tilausta ja omia ohjelmakohtia löytyi edelleen, mistä oli osoituksena mm. kokouksessa kannatettu varallisuutta kaikille -tunnus. Oikeistoon kuuluva Teittinen näki puolueen pienentymiseen vaikuttaneen sen ajaman suoraviivaisen eheyttämispolitiikan. Jos oli yritetty taktikoida, tässä oli lähes järjestäen epäonnistuttu esimerkeinä vuoden 1929 virkamieskysymys ja kieltolaki. Syyksi kannatuksen laskulle voitiin Teittisen mukaan nähdä myös alituinen hallitusvastuu. Kansa luuli puoluetta hallitusnälkäiseksi.⁷⁹⁶

Edistyspuolue oli puun ja kuoren välissä. Puolueella oli ohjelma, mutta se ei enää houkutellut ja se eheytysohjelma, jota oli menestyksellä toteutettu, oli nimenomaan karkottanut äänestäjiä. Suomalainen liberalismi ei ollut onnistunut välttä-

⁷⁹⁴ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 23.-24.4.1938, PR 55, KEPA, KA.

⁷⁹⁵ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 23.-24.4.1938, PR 55, KEPA, KA.

⁷⁹⁶ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 23.-24.4.1938, PR 55, KEPA, KA.

mään samaa kohtaloa, joka oli kohdannut sen veljespuolueita ympäri Euroopan. Muut olivat omaksuneet ohjelman ja vieneet äänestäjät. Eheytysoikeistojen mukaisesti vallitsevaan järjestelmään sopeutuneet sosialidemokraatit olivat vieneet vasemmistoporvarit. Maltillinen kokoomus houkutteli liberaalioikeistoa ja Maalaisliitto hallitsi maaseutua ja talonpoikia. Jäljelle jäänyt pieni kaupunkien keskiluokka, mutta senkään tarpeiden huomioon ottamista ei ollut osattu ottaa riittävän vakavasti, vaan keskiluokkakysymyksen käsittely oli yhtenäisyyden nimissä sysäty takaa-alalle ja pyritty luomaan kaikkien intressejä yhdistävä omaisuuden oikeudenmukaisuuteen perustuva talouspoliittinen linjaus.

Kritiikin noustessa oikeisto-opposition taholta kokouksessa kyseenalaistettiin, kuinka pitkälle sosialidemokraateihin tulisi luottaa ja kuinka hyväksi edistyspuolueen kannalta muotoutuisi sosialidemokraattisen politiikan tukeminen. Sosialidemokraattien ei edistysoikeistossa uskottu todella omaksuneen vapaamielistä ajattelutapaa. Heräsi kysymys siitä, jäisikö SDP:ssä vallalla ollut oikeistosuunta edelleen valtaan, jos puolue seuraavissa vaaleissa saisi enemmistön eduskuntaan vai ryhtyisikö se enemmistönsä turvin ajamaan kumouksellisempaa politiikkaa.

Kivimäki nosti esiin uhkakuvan siitä, että mitä enemmän johdettiin omia kannattajia kohti sosiaalidemokratiaa ja mitä enemmän korostettiin sosialidemokraattien kulkemista kohti porvarillista maailmankatsomusta, sitä varmemmin johdettiin omaa puoluetta kohti tarpeettomuutta. Hallitusvastuu oli Kivimäen mielestä johtanut edistyspuolueen aatteelliseen epärehellisyyteen ja niin sanotusti takuuseen sosialidemokraateista. Oikeisto-opposition kritiikin taustalta paistoi Ruotsin vaalitulokset: sosialidemokraatit olivat voittaneet valtiopäiville enemmistön. Jos punamultapolitiikka johti vasemmistoenemmistöön Ruotsissa, sama voisi tapahtua myös Suomessa. Näitä uhkakuvia ei myöskään hälventänyt Tannerin puhe, jossa hän vakuutteli lopullisen ohjelman olevan ”valmiina takataskussa”. Punamullan kyseenalaistajille tämä osoitti sosialidemokraattien todella vain odottavan tilaisuutta iskeä.⁷⁹⁷

Edistyspuolueen linjan ja tulevaisuuden kannalta oli täysin perusteltua kysyä sitä, mikä puolueen asema tulisi olemaan, jos SDP:n sisällä tapahtuisi siirtymä oikeistosta vasemmistoon tai jos omat äänestäjät lopullisesti uskoisivat vakuutteluja siitä, että sosiaalidemokratia tukee porvarillisen yhteiskunnan perustaa. Näkemys siitä, että edistyspuolueen oli tehtävä suunnanmuutos vasta sitten, kun sellainen oli SDP:ssä tapahtumassa, asetti monien mielestä edistyspuolueen liiaksi tapahtuneiden tosiasioiden eteen.⁷⁹⁸ Edistyspuolueen eheytysoikeistoinen logiikka oli aina perustunut vasemmiston ja oikeiston väliselle selvälle työnjaolle. Porvarin ei ollut uskottu vaihtavan puolta tai vasemmiston pystyvän houkuttelemaan porvariäänestäjiä. Sosialidemokraattien oli aina toivottu sopeutuvan parlamentaariseen demokratiaan, mutta uskottu aina jäävän ikään kuin lapsipuolen asemaan sopeutettaviksi

⁷⁹⁷ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 23.-24.4.1938, PR 55, KEPA, KA; Soikkanen 1984, 148-149, 263.

⁷⁹⁸ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 23.-24.4.1938, PR 55, KEPA, KA.

ja integroitaviksi. Ei ollut osattu kuvitella tilannetta, jossa SDP aikuistuisi sellaiseksi voimaksi, joka saattaisi itsenäisesti uudelleen määritellä järjestelmän perusarvoja tai rajoja.

Vuoden 1938 puoluekokous muodostui yksimielisesti tehtyjen päätösten myötä voitoksi Cajanderin linjalle, vaikka kivimäkeläissiipi vahvisti henkilövalintojen kautta hieman asemaansa puoluejohdossa. Cajander piti olennaisimpana sitä, että koko kansan eheytyminen oli vihdoin tapahtumassa ja punamultapolitiikka oli johtamassa sille asetettuihin tavoitteisiin. Avauspuheensa lopussa Cajander tiivistä hallituksen sisä- ja ulkopoliittisen merkityksen ja edistyspuolueen eheytyspoliittisen linjan seuraavasti:

”Yhtä tärkeää on, että oman kansamme keskuudessa vapaan vakaumuksen pohjalla pääsemme mahdollisimman täydelliseen yhteistuntoon. Aika on siksi vakava, että keskinäinen kärjykyys on saatava vaimennetuksi. Kaksikymmenvuotisen toimintansa varrella on Kansallinen Edistyspuolue kaiken aikaa, suuremmalla tai pienemmällä menestyksellä, pyrkinyt työskentelemään valtiollisen ja yhteiskunnallisen yhteistunnon ja eheyden hyväksi, hävittämään erottavia aitauksia, vahvistamaan sitä, mikä kansalaisia yhdistää ja mikä kansakuntaa lujittaa.”⁷⁹⁹

Puoluekokouksessa saavutettiin kompromissi, jonka pohjalta puolueelle luotiin uusi, jokaiselle jotakin sisältävä yleisohjelma. Demokratian diktatuuri oli tavallaan voittanut ja edistyspuolue oli virallisesti hyväksynyt sen, että Cajanderin hallitus edusti edistyspuolueen ja sen eheytyspoliittisen linjan tavoitteita ja niiden toteutumista. Saavutettiin status quo, joka vahvistui seuraavan syksyn ministerivaihdoksen myötä. *Nykypäivässäkin* todettiin soraäänien vähentyneen. Tällainen kommentti palveli toki myös lehden linjaa, mutta oli kuitenkin varsin todenmukainen arvio tilanteesta. Kokoomukselle ja *Uudelle Suomelle* edistyspuolueen puoluekokous sen sijaan osoitti, että edistys oli liukunut yhä enemmän vasemmalle. Aatteellinen puolue, muttei suinkaan porvaripuolue, totesi Timokin.⁸⁰⁰

Jäljelle jäänyt edistyspuoluelainen piikki hallituksen lihassa oli nyt Eljas Erkki ja *Helsingin Sanomat*. Kivimäkeläisten tukijana lehti kyseenalaisti hallituksen politiikkaa erityisesti sen ulkopoliittisen linjan osalta. *Helsingin Sanomien* ja edistyspuolueen välit olivat tosin olleet ongelmalliset jo ennen Kivimäen ja Cajanderin keskinäisiä riitoja, sillä Eljas ja Maissi Erkon enemmistöomistukseen päätyneet lehtitalo oli irtautunut tietoisesti puolueen linjalta jo 1930-luvun alussa, joten tilanne ei suinkaan ollut uusi.

Eljas Erkon ulkopoliittiset ambitiot ja henkilökohtaiset antipatiat saivat hänet käymään aktiivista ajojahtia ulkoministeri Holstia vastaan. Tässä kampanjassaan Erkki kyseenalaisti toistuvasti Holstin sitoutumisen ulkopoliitiikkaa hallitsevan

⁷⁹⁹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 23.-24.4.1938, PR 55, KEPA, KA; Cajanderin puhe esim. 26.4., 27.4. ja 28.4.1938 Kaleva.

⁸⁰⁰ ”Soraäänien edistyspuolueen puoluekokouksessa vähenevät” 27.4.1938 Nykypäivä; ”Porvareita” 26.4.1938 pakina Timo, Uusi Suomi; ”Keskustelua puolue-elämän moraalista” 27.4.1938 Uusi Suomi.

pohjoismaisen suuntauksen taakse viitaten tämän reunavaltiomenneisyyteen ja Kansainliitto sympatioihin. Erkko käytti ajohdissaan perusteena myös Holstin horjuvaa terveyttä ja heikentynyttä taloudellista asemaa. Vaikka kampanjointi ei heti johtanutkaan ulkoministerin eroon, aiheuttivat syytökset kuitenkin Holstin aseman heikentymisen ja rakoilua hallitusrintaman sisällä.⁸⁰¹

Holstin asema edistyspuolueen sisällä alkoi käydä vaikeammaksi, kun yksi hänen vahvoista tukijoistaan, *Turun Sanomat*, siirtyi puolueen keskustaans Toivolan jätettyä päätoimittajan paikan vuonna 1937. Myös pääministeri Cajander asettui konkreettisen pohjoismaisen suuntauksen kannalle ja tunnusti Kansainliiton voimattomuuden, kun viimeistään Itävallan Anschluss osoitti sen kyvyttömyyden taata pienten maiden turvallisuus. Cajander mukautui reaali poliittiseen tilanteeseen Anschlussin myötä, ja ulkoministeri Holsti jäi yhä selvemmin hallituksessa pait-sioon. Loppuvuonna 1938 Cajander pyrki jo tietoisesti jättämään Holstin syrjään ulkopoliittikan hoidosta. Hän jakoi neuvottelutehtäviä muille ulkopoliittikan tekijöille ja hoiti myös itse mm. Ahvenanmaan neuvottelut. Holstin lähtölaskenta oli alkanut ja kun sopiva syy ulkoministerin varomattomista illallispuheista löytyi, oli asia selvä. Holsti sai lähteä.⁸⁰²

Todennäköisimmäksi seuraajavaihtoehdoksi nousi Holstin vastaista kampanjaa ja konkreettista pohjoismaista suuntausta voimallisesti ajanut Eljas Erkko, vaikka myös esimerkiksi SDP:n Väinö Voionmaata erityisesti vasemmiston piirissä pidettiin itseoikeutettuna seuraajana.⁸⁰³ Erkko oli edistyspuolueelle kuitenkin haasteellinen valinta, sillä hän oli kuulunut edistyspuolueen kivimäkeläissiiven johtohahmoihin ja lehtiensä palstoilla arvostellut hallitusta äänekkäästi. Hän oli myös koko punamultahallituksen ajan edustanut edistyspuoluelaisista ministereistä poikkeavaa kantaa pohjoismaisen suuntauksen suhteen.

Ne edut, joita Erkon valinta toisi mukanaan, painoivat kuitenkin menneitä syntejä enemmän. Maalaisliiton Niukkanen ajoi Erkon valintaa, ja myöskään sosialidemokraatit eivät aktiivisesti vastustaneet häntä. Hallituksen ajama ulkopoliittinen linja oli vuoden 1938 aikana lähentynyt merkittävästi Erkon edustamaa linjaa, joten suurta takinkääntöä hallituksen ei tarvitsisi suorittaa hänet valitessaan. Erkon valinta ulkoministeriksi helpottaisi hallituksen asemaa myös suhteessa konservatiiviseen johtoryhmään, jonka äänitorvena Erkko lehtineen oli toiminut. Erkon valinta toisi viimeisenä, mutta ei vähäisimpänä plussana myös *Helsingin Sanomien* tuen hallitukselle ja jättäisi Kivimäen ilman äänenkannattajaa. Eljas Erkko valittiin Holstin seuraajaksi ja myös Tanner pani merkille, että *Helsingin Sanomat* alkoi siitä päivästä lähtien ymmärtää erittäin hyvin hallituksen ajamaan politiikkaa, vaikka se aiemmin oli ollut lehdelle varsin vastenmielistä.⁸⁰⁴

⁸⁰¹ 10.10. ja 11.10.1936, 15.2.1938 Rudolf Holsti Eljas Erkolle, RHA, KAY 5923 ja 15.2.1938 Eljas Erkko Rudolf Holstille, RHA, KAY 5970, KA; ”Ministeri Holstin ero” 19.11.1938 Helsingin Sanomat; Soikkanen 1984, 166-167, 191, 194, 197.

⁸⁰² Soikkanen 1984, 204, 232.

⁸⁰³ Lähteenmäki 2014, 232.

⁸⁰⁴ 8.12.1938 Eljas Erkko A. K. Cajanderille, kansio Da1, Eljas Erkon julkisten tehtävien arkisto, PA;

Holstin ero ulkoministerin paikalta johti lopulta edistyspuolueen sisäisen yhtenäisyyden lisääntymiseen. Erkon tuki kivimäkeläisille jäi valtioneuvoston ovelle, mutta myös Cajander joutui tekemään pesäeron omaan äänenkannattajaansa *Nykypäivään*. Edistyspuolueen sisäinen kompromissi eristi niin oikeistosiiven kivimäkeläiset kuin vasemmistosiiven *Nykypäivän*. Eron myötä tapahtunut edistyspuolueen sisäisten ristiriitojen tasoittuminen tapahtui sopivaan aikaan, sillä joulukuussa 1938 olivat edessä puolueen 20-vuotisjuhlat. Juhlinnan keskellä näyttäytyi pieni, mutta sisäisesti ehyt puolue, jolla oli esittää toimintansa tuloksina kokoonsa nähden huomattavia saavutuksia. *Tampereen Sanomat* kertasikin puolueen saavutuksia todeten ne kiistatta merkittäviksi:

”Edistyspuolue on aina ollut vapaan ajattelun, demokraattisen valtiojärjestyksen ja järkkymättömän laillisuuden puolue. Levottomimpinakin valtiollisina aikoina puolue on uskollisesti seisonut kansanvallan takana, luottanut kansanvaltaan ja puolustanut kansan perustuslaillisia oikeuksia. Tässä suhteessa puolueen merkitys onkin ajoittain ollut erikoisen suuri. (...) Monet puolueen vuosien kuluessa alkuun panemista uudistusaloitteista on tullut hyväksytyksi. Viime vuosien kehitys on suurin piirtein kulkenut edistyspuolueen periaatteitten mukaisesti. (...) Vapaaamielisten aika ei vielä ole mennyt, vaikka kehitys onkin yhtämittaisesti kulkenut vapaaamielisten toivomaan suuntaan.”⁸⁰⁵

Siitä huolimatta, että juhlapuheiden peruslähtökohta on aina juhlittavan kohteen ylistäminen, saattoi edistyspuolue silti suhteellisen rehellisesti todeta oman roolinsa viimeisen 20 vuoden kehityksessä. Unohtaa ei toki sovi, että päätöksiä tekemässä ja vastuuta kantamassa oli myös muita, mutta sen tunnustaminen ei suinkaan vähentäisi edistyspuolueen merkitystä. Puolueen ajamat tavoitteet olivat toki usein muiden myötävaikutuksella toteutuneet vuosien saatossa.

Kansallinen eheys eduskunnassa ja eduskunnan ulkopuolella ei Cajanderin mukaan ollut koko itsenäisyyden aikana ollut niin suuri kuin nyt. Tällainen eheys, jota edistyspuolue oli historian alusta lähtien ajanut, oli nykyisessä maailmanpoliittisessa tilanteessa mitä tärkein eikä oikeiston taholta esitettäviä vaatimuksia porvarillisesta yhteisrintamasta voinut nähdä muuta kuin eheyttä rikkovina pyrkimyksinä. Jakautuminen porvari- ja sosialistirintamiin tietäisi kansan kahtia jakautumista.⁸⁰⁶ Edistyspuolueen sisäisen eheytyksen merkinä *Helsingin Sanomat* antoi täyden tukensa Cajanderin puheelle ja hallitukselle kirjoitusta kommentoineessa pääkirjoituksessaan.⁸⁰⁷

Osoituksena edistyspuolueen eheytyksestä voi pitää vuoden 1939 vaalien alla pidettyä puoluekokousta. Lehdistö odotti puoluekokoukselta eheää ja voimakasta yhteisesiintymistä. Kokous pidettiin sopuisassa hengessä Kivimäen roolin ollessa vaatimaton ja *Nykypäivän* edustuksen ollessa kokonaan kielletty. Kokous hyväksyi

osoituksena ymmärryksestä ks. esim. ”Kaksi vuotta” 12.3.1939 *Helsingin Sanomat*; Soikkanen 1984, 239; Tanner 1966, 199; Manninen, Salokangas 2009, 195.

⁸⁰⁵ ”Edistyspuolue 20-vuotias” 8.12.1938 *Tampereen Sanomat*.

⁸⁰⁶ ”Enemmistöhallituksen merkitys ja saavutukset” A. K. Cajanderin puhe Kansallisen Edistyspuolueen 20-vuotisjuhlassa, 12.12.1938 *Helsingin Sanomat*.

⁸⁰⁷ ”Enemmistöhallituksen merkitys ja mahdollisuudet” 13.12.1938 *Helsingin Sanomat*.

uuden varsin periaatteellisella tasolla liikkuneen yleisohjelman muutoksitta ja sen todettiin tyydyttävän molempia aikaisemmin eri suuntauksia edustaneita puolueen osia. Uusi ohjelma oli yleisohjelma, kuten kymmenen vuotta aiemminkin hyväksytty. Se luonnehti edistyspuolueen edelleen liberaaliksi yleispuolueeksi ja lähti liikkeelle yksilön samanlaisista oikeuksista, joita valtion tuli sosiaaliliberalismin hengessä tasoittaa. Ohjelma pitäytyi perinteisissä kansanvallan, parlamentarismien, itsenäisen ulkopolitiikan, terveen ja vakaan talouspolitiikan ja edistysmielisen sivistystyön tunnuksissa, mutta siihen oli sisällytetty niin varallisuutta kaikille -tunnusten mukaisia painotuksia kuin huomautus puolueen velvollisuudesta ottaa erityisesti keskiluokan pyrkimykset ja asema huomioon. Kokonaisuuden etua ajavan yleispuolueen oli nyt uuden ohjelman valossa lupa ottaa myös tietyn väestöosan erityistoiveet huomioon.⁸⁰⁸

Punamultahallitus toteutti sen eheytysohjelman tavoitteen, jota koko sotien välinen aika oli edistyspuolueessa enemmän tai vähemmän intensiivisesti ajettu. Kivimäen hallituksen aikana kärjistynyt kiista edistyspuolueen poliittisesta linjasta päättyi sovintoon Cajanderin hallituksen myötä. Alkua leimanneet vahvat ristiriidat saatiin soviteltua viimeistään poistamalla yksi mies puolueesta. Tämä *Nykypäivän* toive tosin oli tarkoittanut Kivimäkeä, mutta lopulta ratkaisu oli löytynyt Holstista. Erkon istuttaminen ulkoministeriön johtoon päätti näkyvimmit kiistat puolueen sisällä. Oppositio joutui toteamaan taistelevansa tuulimyllyjä vastaan erityisesti menetettyään Erkon ja *Helsingin Sanomien* tuen.

”Ståhlberg-Ritavuori politiikan” toteutuminen ja puolueen pohjanoteeraus

Yhteistyö vasemmiston ja keskustan kesken rikkoi itsenäistymisestä asti erityisesti oikeiston piirissä vallinneen käsityksen työläisen ja porvarin etujen vähintäänkin haasteellisesta yhteensovittamisesta ja toisaalta lopullisesti myös käsityksen ”valkoisesta rintamasta”. Pohtiessaan viimeisen 20 vuoden ajanjaksoa itsenäisyyspäivän alla vuonna 1937 Frans Keränen määritteli toteutuneen eheytysohjelman linjan Ståhlberg–Ritavuoren politiikaksi. Yhteiskunnallisia epäkohtia korjaava uudistus- ja rakennustyö oli johtanut kansakunnan eheytymiseen. Cajanderin hallitus oli itsenäistymisestä alkaneen ja 1930-luvulla voimistuneen eheytysohjelman päätepiste. *Mylly* on korostanut hallituksen merkitystä myös sotien jälkeisen Suomen poliittisen kulttuurin muokkaajana. Murroksena se oli hänen mukaansa loppu ja alku.⁸⁰⁹

⁸⁰⁸ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 11.-12.3.1939, PR 55, KEPA, KA. *Nykypäivän* edustus puoluekokouksessa oli jo edellisenä keväänä rajoitettu pelkkään puheoikeuteen. Tämä oli kompromissi oikeistosiiven vaadittua lehden edustuksen kieltämistä kokonaan. Kareinen 1996, 125; Borg 1965, 266-271.

⁸⁰⁹”Ståhlberg – Ritavuori -politiikan velvoitukset tulevaisuuteen lähdetessä” 30.11.1937, Frans Keränen, *Nykypäivä*; *Mylly* 1989, 372.

Cajanderin hallitus päätti sisällissodasta alkunsa saaneet vastakohtaisuudet ja avasi tien toisen maailmansodan jälkeiselle konsensuspolitiikalle. Toisaalta myös kiristynyt kansainvälinen ulko- ja turvallisuuspoliittinen ilmapiiri alkoi enenevässä määrin asettaa vaatimuksia kansalliselle yhtenäisyydelle. *Soikkanen* on todennut punamultahallituksella olleen suuren psykologisen merkityksen eri yhteiskuntapiirien lähentymiselle.⁸¹⁰

Cajanderin hallituksessa tuli päätökseensä myös se sosiaalireformistinen politiikka, jota keskustahallitukset olivat 20 vuotta aiemmin sosialidemokraattien tuella ajaneet. Pitkäaikaiset kiistakysymykset, kuten kansaneläke ja kielikysymys saatiin heti punamultayhteistyön ensimetreillä pois päiväjärjestyksestä. Sosiaaliturvajärjestelmän kehittäminen oli kuulunut edistyspuolueen ensimmäisen puolueohjelman tavoitteisiin ja se oli annettu eduskunnan käsiteltäväksi Kivimäen hallituksen aikana. Kansaneläkelain voimaansaattaminen olikin jotain sellaista, jonka suhteen Inkilä kehotti eduskuntaa rohkeasti luottamaan kehitykseen ja käymään käsiksi tulevaisuustehtävään. *Turun Sanomien* mukaan Kansaneläkelaitos vahvistaisi jokaisen kansalaisen sidettä yhteiskuntaan. *Länsi-Savossa* kansaneläkelain käsittely nostettiin suurisuuntaisimmaksi asiaksi, joka eduskunnalla oli sosiaalisten kysymysten alalla koskaan ollut käsiteltävänä. Myös *Helsingin Sanomat* piti kansaneläkelain hyväksymistä sosiaalisen kehityksen merkkitapauksena.⁸¹¹

Toinen paljon intohimoja nostattanut kysymys, jonka Cajanderin hallitus sai enemmistöluonteisena sovittua heti alkuun, oli yliopiston kielikysymys. Asia, joka oli hiertänyt kielilakien säätämisestä lähtien ja jota Kivimäen hallitus oli pyrkinyt ratkaisemaan ylimääräisillä valtiopäivillä vuonna 1935 tuli nyt päätökseensä. Cajander totesi asiaa esitellessään, että se intohimo, jolla kiistoja kielikysymyksen ympärillä oli lietsottu parikymmentä vuotta, oli johtanut tilanteeseen, jossa mikään muu ratkaisu kuin Gordionin solmun avaaminen miekalla tuskin tuli enää kysymykseen. Ratkaisua ei voitu enää lykätä pidemmälle, vaan yliopistoon ja yhteiskuntaan yleisemminkin oli saatava aikaan työrauha. Esitys tähtäsi työrauhan edistämiseen ja edistyspuoluelaiset lausuivat tyytyväisyytensä siitä, että kielikysymys oli vihdoinkin ratkaistavissa. Maalaisliiton myöntäminen kielikiistan sovitteluun sai myös hallitustoverilta kiitosta.⁸¹²

Kielikiistan ratkaisu tapahtui Maalaisliiton myönnyttyä ja luovuttua aitosuomalaisesta jyrkkyydestään. Helsingin yliopiston täydellisestä suomalaistamisesta jätettiin vielä seuraavana vuonna kansalaisadressi, mutta punamultakonsensus ja kansainvälisen tilanteen kiristyminen veivät huomion pois jo ratkaisunsa löytä-

⁸¹⁰ Soikkanen 1984, 388.

⁸¹¹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokous 26.-27.10.1935, PR 58, KEPA, KA; VP 1936 Sarlin 199-207; Kansallisen Edistyspuolueen Uudenmaan piirijärjestyksen kokous 7.4.1935, kokousselostus 8.4.1935 *Helsingin Sanomat*; VP 1937 Inkilä 486-489, 908-910, päätökset 945-946; ”Suuri ratkaisu” 29.4.1937 *Turun Sanomat*; ”Kansaneläkelaki” 10.4.1937 *Länsi-Savo*; ”Yhteiskunnan pohjaa lujitetaan” 29.4.1937 *Länsi-Savo*; ”Sosiaalisen kehityksemme merkkitapaus” 28.4.1937 *Helsingin Sanomat*; Soikkanen 1984, 128-131; Mylly 1989, 375; Siipi 1967, 109-110.

⁸¹² VP 1937 Cajander 561-566, Mantere 598, Kivimäki 849-851, Inkilä 859-861.

neestä kysymyksestä. Suomalaista yliopistoa koko 1920- ja 1930-lukujen ajan ajaneille ylioppilaille ratkaisu oli suuri pettymys. Kallion tulo presidentiksi oli antanut toiveita, jotka nyt valuivat hiekkaan. Kielikysymyksessä saavutettu ratkaisu ajoi myös RKP:n jyrkkään oppositioon eikä täydellistä kielisovintoa edes ulko- ja turvallisuuspoliittisten uhkakuvien varjossa saavutettu. RKP ei tunnustanut punamultahallituksen johtamaa eheytymistä ja mm. kielilaki nähtiin suurimpana ruotsinkielisiä kohdanneena vääryytenä.⁸¹³

Merkittävien lainsäädännöllisten kysymysten käsittelyssä ja itse laeissa ilmenevä eheytyspyrkimys jatkui myös eduskuntaympäristön ulkopuolella. *Soikkasen* mainitsema psykologinen merkitys näyttäytyi lainsäädännön ohella myös useissa valtiollisissa merkkipäivissä, jotka aiempina vuosina olivat aiheuttaneet paljon kiistoja. Itsenäisyyden 20-vuotisjuhlat ja sisällissodan päättymisen 20-vuotisjuhlallisuudet olivat merkittävä osoitus eheytysoikeuden tavoitteiden toteutumisesta. Kansakunta oli eheytyneet viettämään juhlallisuuksia yhdessä tai ainakin sietämään ilman suuriäänistä kritiikkiä toisille tärkeät merkkipäivät. Esimerkiksi Ensio Hiitonen kirjoitti jo elokuussa 1937, että itsenäisyyttä ei ollut luotu vain eduskunnassa tai sisällissodassa, vaan sen historia oli pidempi ja siihen prosessiin olivat kaikki suomalaiset olleet osallisina. Tästä syystä tulisi kaikkien tasapuolisesti olla osallisina myös itsenäisyyden juhlistamisessa. Eheyden nimissä oli unohdettava erimielisyydet puolin ja toisin.⁸¹⁴

Jos punamultayhteistyö ei ollut helppo pala nieltäväksi oikeistolle, ei kansallisen eheytyksen korostaminen ollut sitä vasemmistolle. Se oli käsitteenä ongelmallinen, sillä se sisälsi ajatuksen ideologisesta antautumisesta porvariston ehdoilla. Yhtenäisyyden ja eheyden korostamisen taustalla onkin tässä vaiheessa nähtävä myös maailmanpoliittisen tilanteen kiristyminen, mikä sai lopulta myös vasemmiston hyväksymään eheytysoikeuden. Kansallisen eheytyksen turvallisuuspoliittinen merkitys oli jo varteenotettava tekijä.

Itsenäisyysjuhlallisuuksien yhteydessä Cajander korosti suomalaisen kansanvallan kestäneen hyvin viimeisen kymmenen vuoden koettelemukset, joiden paineessa muissa maissa oli horjuttu. Suomen itsenäisyys oli sellainen tosiasia, ettei se enää tarvinnut todistelua tai keskustelua. Kansallista yhtenäisyyttä hän peilasi sekä punaiset–valkoiset vastakkaisasetteluun että kielikysymykseen ja totesi molemmissa päästyn pitkälle erityisesti punamultahallituksen myötä.⁸¹⁵ Odotukset juhlatunnelman suhteen olivat olleet korkeammalla kuin ennen, sillä poliittisten vastaakohtien lientyminen oli nyt tapahtunut tosi asia.

Turun Sanomat totesi, ettei ennakkoaavisteluissa jouduttu pettymään. Erityisen ilahduttavana piirteenä se piti työläispiirien ja vähävaraisten kakistelematonta

⁸¹³ Soikkanen 1984, 255-258; Roiko-Jokela 2007, 171-187.

⁸¹⁴ ”Juhlikoon kansamme kokonaisuudessaan yhteisesti itsenäistymisemme 20-vuotispäivää” 31.8.1937, Ensio Hiitonen, Nykypäivä; Mylly 1989, 376; Soikkanen 1984, 242, 251-252.

⁸¹⁵ VP 1937 Cajander 2054-2056; A. K. Cajanderin puhe itsenäisyysjuhlassa 1937, kansio 21, AKCK I, KA

osanottoa juhllallisuuksiin. Juhlapäivästä oli toivottavasti seurauksena yhteistyön ja yhteishengen entistä suurempi elpyminen. *Länsi-Savo* toivoi, että vihdoin kansamme eheytyisi ja yhtenäistyisi ja löydetäisiin se unohduksen ja sovinnon tie, joka sulattaisi roudan sydämistä lopullisesti. Myös *Helsingin Sanomat* totesi itsenäisyysjuhllallisuuksissa kansan ensimmäisen kerran ilman kaunamieltä puristaneen kätensä yhteen niiden kuilujen yli, jotka itsenäisyyden saavuttamisen jälkeen näyttivät melkein ylitsepääsemättömiltä.⁸¹⁶

Cajander halusi itsenäisyyspäivänä vallinneen eheytyksen ja yhtenäisyyden hengen jatkuvan myös odotettavasti merkittävämmän koetinkiven eli kevään 1938 vapaussotajuhlallisuuksienkin läpi. Hän halusi päivästä kansakuntaa kokoavan eikä hyväksynyt juhlien suoraa liittämistä vapaussotajuhlallisuuksiin, vaan lupa oli viettää tavallista juhlavammin armeijan lippujuhlapäivää. Pyrkimyksiä helpotti myös Mannerheim, joka oli tietoisesti 1930-luvun aikana pyrkinyt liennyttämään suhteitaan vasemmistoon todeten mm. jo vuonna 1933, ettei enää ollut relevanttia kysyä, missä kukin oli 15 vuotta sitten ollut. Vapaussotajuhlallisuuksia odotettiin nyt ensimmäistä kertaa yhtenäisyyden hengessä. Kansallisesta eheytyksestä vakuuttunut edistyslehdistö totesi, että pahatkin haavat menivät umpeen ja raskaatkin murheet voitiin unohtaa. Vapaussodan päättymistä ja armeijan lippujuhlaa tuli viettää vapaussodan saavutusten ja niiden puolustajain ”meissä aiheuttamien myönteisten ajatusten vaalimiseen”. Vapaussotaa oli juhlittava eheytyksen ja Suomen vapauden merkeissä.⁸¹⁷

Tässä yhteydessä käy hyvin ilmi, että vapaussota-käsite ei poistunut edistysretoriikasta kansallisen eheytyksen ja punamultahallituksen myötä. Termin sisältämää painolastia ei vuoden 1938 kontekstissa koettu yhtä raskaaksi kuin nykyään.

Kansallisen eheytyksen tavoittelemineen alkoi pikkuhiljaa muuttua kansallisen yhtenäisyyden vaatimukseksi. Sisäpolitiikkaa ei enää voitu tehdä ulkopoliitikasta erillään, vaan huolestuttava kansainvälispoliittinen tilanne edellytti nyt sisäpoliittisten rintamalinjojen madaltamista ja sisäisen yhtenäisyyden luomista. Porvarilliselle keskustalle kansan yhtenäisyys merkitsi kuitenkin pääasiassa yhteiskuntaluokkien ja puolueiden rinnakkaiseloa eikä välttämättä vaatimusta tiukasta yksimielisyydestä. Cajanderin hallitus oli vapauttanut sosialidemokraatit ”toisen luokan kansalaisen” asemasta ja hallitusvastuu edisti kiristyneessä kansainvälisessä tilanteessa kansallisen eheytyksen retoriikan omaksumista myös vasemmiston piirissä.⁸¹⁸

⁸¹⁶ ”Juhlan jälkeen” 8.12.1937 Turun Sanomat; ”Kansanvallan merkkipäivä” 3.1.1938 Turun Sanomat; ”Muistojen päivä” 4.12.1937 Länsi-Savo; ”Kansallinen voimannäyte” 8.12.1937 Helsingin Sanomat.

⁸¹⁷ 6.3.1938 A. K. Cajanderin puhe Turussa, 7.3.1938 Turun Sanomat; ”Huomispäivän suuri kansallinen merkitys” 15.5.1938 Turun Sanomat; ”Kallisarvoisia totuuksia” 17.5.1938 Turun Sanomat; ”Vapaussodan muistot” 27.1.1938 Länsi-Savo; ”Viikon varrelta” 29.1.1938, pakina Tuomas, Länsi-Savo; ”Juhlava päivä” 17.5.1938 Helsingin Sanomat.

⁸¹⁸ Soikkanen 1984, 245-248, 388-389; Mylly 1989, 376-377.

Tästä huolimatta yhteisen sävelen niin politiikassa kuin yhteiskunnallisissa suhteissakin löytäneet keskusta ja vasemmisto päätyivät äärioikeiston suhteen laajentamaan pakkosovinnon repertuaaria äärivasemmiston kukistamisesta tuttuihin lainsäädäntötoimiin.

IKL:n lakkauttamisesta oli keskusteltu jo Kivimäen hallituksen aikana, mutta pääministerin vastahakoisuus ”demokratian diktatuuriin” oli ollut merkittävä lakkautusintoa hillinnyt tekijä ja äärioikeistoa oli pyritty suitsimaan ensi sijassa rajoittavan lainsäädännön avulla. IKL:n olemassaolosta oli muodostunut sisäpoliittinen epämukavuustekijä ja *Uola* näkee lakkautusyrityksen tai ”Kekkosen konstit” puoluepoliittisena operaationa, jolla kiusallinen vastustaja yritettiin vaieta. Vaikka kansainvälispoliittinen tilanne epäilemättä loi uhkakuvia kotoisen äärioikeiston suhteen, tarjosi se myös hyvän perusteen piikkinä kansallisen eheytyksen lihassa vaikuttaneen IKL:n eliminoimiseen. Siitä huolimatta, että sisäministerin manööveri ei kestänyt tuomioistuimen tarkastelua, sai epäonnistunut operaatio aikaan pitkäkestoisen, epävarmuutta kansanliikkeen tulevaisuudesta luoneen oikeusprosessin myötä sen kannatuksen laskuun.⁸¹⁹

Edistyspuolueen suhtautuminen IKL:n lakkautusyritykseen oli yhteneväinen aiemman oikeiston eheytystä koskeneen linjan kanssa. Huolimatta edistyspuolueen pyrkimyksestä yhteistyöhön maltillisen oikeiston kanssa oli edistyspuolueen virallinen eheytysoikeistopolitiittinen linja aina suhtautunut varsin kylmäkiskoisesti oikeiston eheyttämisen tarpeeseen. Puolue oli soveltanut oikeistoon valkoisen Suomen pakkosovinnon logiikkaa eikä tästä linjasta oikeastaan poikettu nytkään. Äärioikeisto ei ollut ymmärtänyt velvollisuuttaan sopeutua osaksi vallitsevaa järjestelmää, joten nyt sen suhteen oli täysin soveliasta soveltaa samaa lainsäädäntötietä, mitä pitkin äärivasemmisto oli aikoinaan juuri äärioikeiston vaatimuksesta kukistettu.

Ryhmäpuheenvuorossa Inkilä korosti, että IKL:n lakkauttaminen oli laillinen keino puolustaa demokratiaa sitä tuhoa vastaan, jota puolue lain ja hyvien tapojen vastaisine keinoineen yrittää sille tuottaa. Inkilän näkemystä ei loiventanut se, että maltillinen oikeisto katsoi toimenpiteen olevan luisumista demokraattiselta pohjalta. Inkilä totesi edistyspuolueen johdonmukaisesti vastustaneen IKL:ää ja jo edellisten eduskuntavaalien alla vaalijulistuksessaan osoittaneen sen keinottelevan kansalaisten pyhimmillä ja kalleimmilla arvoilla isänmaalla ja uskonnolla. Inkilä viittasi myös edistyspuolueen puolueohjelmaan, jossa vaadittiin tällaisen lakipohjaisen yhteiskunnan kumoamista tarkoittavien yritysten ehkäisemistä. Edistysnäkökulmasta IKL:n lakkauttaminen oli siis oikeudelliselta kannalta täysin perusteltua.⁸²⁰

Demokratian diktatuuria vastustanut Kivimäki toi edelleen julki kielteisen suhtautumisensa lainsäädäntötietä tapahtuvaan mielipiteiden rajoittamiseen. Tällainen

⁸¹⁹ Mylly 1989, 379; *Uola* 2006a, 258.

⁸²⁰ VP 1938 Inkilä 1403-1404.

keskustelu ja aloite antoivat hänen mukaansa ulospäin liiaksi kuvan, että maa oli uhattuna sisältäpäin. Kivimäki korosti uskoneensa aina enemmän kansan terveisiin vaistoihin vetoamiseen kuin lakiin perustuviin keinoihin epäterveiden suuntauksen poistamiseksi. Edistyspuolueen sisäisen eheytyksen merkinä Kivimäki kuitenkin pidättäytyi hankaloittamasta hallituksen työtä ja yhtyi ryhmän mielipiteeseen.⁸²¹

Edistyslehdissä lakkautustoimi hyväksyttiin, mutta sen poliittinen tarkoitusperä pyrittiin kieltämään, sillä vastustajan lakkauttamista puhtaasti poliittisista syistä ei demokratian nimiin vannoneen puolueen omatunto oikein tahtonut sulattaa. IKL:n lakkautus selitettiin isänmaan ja kansan hyvinvoinnin ja eheyden puolustamiseksi tehtynä toimenpiteenä jollaisia oli tehty kumouksellisten voimien kukistamiseksi aiemminkin. *Helsingin Sanomien* mukaan tapausta oli käsiteltävä oikeudellisena eikä poliittisena toimenpiteenä, sillä puolueen edeltäjä sekä nuorisjärjestö oli jo aiemmin tuomioistuimen päätöksellä lakkautettu. Toimenpide voitiin rinnastaa Kallion hallituksen kommunistipidätyksiin kesällä 1923. Myös *Turun Sanomat* katsoi, ettei IKL:n lakkauttamista ollut ainakaan tehty liian aikaisin tai pitkämielisyttä osoittamatta. Sisäministeriön toimenpide vastasi puhdasta suomalaista oikeuskäsitystä ja oli välttämätön elämämme tason kohottamiseksi ja turmeluksen salpaamiseksi. *Länsi-Savossa* IKL:n lakkauttaminen nähtiin eheytyksestä ja rauhaa rakastavan kansan kauan odottamana toimenpiteenä. Se oli puhdas poliisiteko eikä puoluetaktillisista syistä johdettu kostotoimi.⁸²²

Vaikka vakuutteluissa oli epäilemättä totta toinen puoli, ei voitane kiistää sitä, etteikö IKL:n lakkauttaminen tai edes sen yritys olisi ollut toivottavaa edistyspuolueelle myös puoluetaktillisista syistä. Vastavoiman katoaminen tai ainakin sen heikentyminen äärioikealla helpotti alati kiristyvässä ulko- ja turvallisuuspoliittisessa ilmapiirissä kansallisen eheytyksen tai jopa yksimielisyyden vaatimusten saavuttamista.

Yhtenä lenkinä niin edistyspuolueen eheytysohjelman kuin sisäpoliittisten eheytysohjelmankin ketjussa oli edistyspuolueen ja Maalaisliiton keskusjohdon tasolla tekemä vaaliliittosopimus kesän 1939 eduskuntavaaleja varten. Vahvan keskustan korostaminen oli ollut leimallista edistyspuolueen eheytysohjelmalle koko sotien välisen ajan, joten keskusjohdon tasolla solmittu vaaliliitto oli hallitusyhteistyön ohella näiden pyrkimysten lopullinen toteutuma. Halukkuutta tällaiseen vaaliliittoon olisi aiemminkin ollut, mutta edellytyksiä ei. Tiellä olivat

⁸²¹ VP 1938 Kivimäki 1412-1413; sama jako näyttäytyi myös suojelulakia käsiteltäessä muun ryhmän puolustaessa hallituksen esitystä ja Kivimäen kritisoidessa esityksen olevan liberaalisen katsantokannan täydellinen loppu hallitustoiminnassa. VP 1938 Cajander 2385-2384, 2691-2693, 2823-2824, 2950-2952, Inkilä 2395-2398, Kivimäki 2794-2797.

⁸²² ”IKL:n odottamaton loppu” 24.11.1938 *Tampereen Sanomat*; ”IKL:n toiminnan keskeytys” 23.11.1938 *Helsingin Sanomat*; ”Pitkämielisyyskään on rajansa” 23.11.1938 *Turun Sanomat*; ”Miten kaiku vastaa” 24.11.1938 *Turun Sanomat*; ”IKL:n toiminta kielletty” 24.11.1938 *Länsi-Savo*; ”Viikon varrelta” 26.11.1938, pakina Tuomas, *Länsi-Savo*; Samoilla linjoilla oli myös Kaleva ”Päätävä toimenpide” 23.11.1938 *Kaleva* ja *Etelä-Suomen Sanomat* ”Vihdoinkin sulkua” 24.11.1938 ja ”IKL:n lakkauttaminen suoritettava loppuun” 3.12.1938 *Etelä-Suomen Sanomat*.

olleet niin edistyspuolueen sisäiset ristiriidat, Maalaisliiton orientaatiomuutokset kuin sisäpoliittiset realiteetit. Nyt tietä vaaliliitolle tasoitti punamultayhteistyön ohella myös oikeiston helytymätön kritiikki, jossa hallituksen porvaripuolueista syytettiin vasemmiston aseman vahvistamisesta ja sen tavoitteiden ajamisesta.

Vaaliliiton avulla puolueet toivoivat takaavansa kansanvaltaiselle porvarilliselle ajatussuunnalle riittävän suuren vaikutusvallan valtiollisten asioiden hoidossa. Vaaliliitto solmittiin kansanvaltaisen porvarillisen ajatussuunnan voimistamisen ja voimassaolevan yhteiskuntajärjestyksen perusteiden lujittamisen merkeissä. Vaaliliiton merkitystä korosti myös se, että neuvottelut alkoivat jo lähes puolitoista vuotta ennen vaaleja, kun yleensä tällaiset keskustelut oli käyty paljon lähempänä itse ajankohtaa.

Sopimuksen mukaan yhteistyön oli tarkoitus jatkua joko punamullan tai keskusta-politiikan merkeissä myös eduskuntavaalien jälkeen. Pyrkimys ei ollut vastustaa sosiaalidemokratiaa sinänsä, vaan keskustavoimin pysäyttää vasemmiston kannatuksen kasvu. Tällainen yhteistyö oli ollut edistyspuolueen pyrkimyksenä itsenäistymisestä lähtien, joten vaaliliitto otettiin myös kentällä hyvin vastaan. Vaaliliittoutumisen piirikohtaiset erot tulivat kuitenkin jälleen hyvin näkyviin, sillä esimerkiksi Pohjois-Savossa vaaliliitto Maalaisliiton kanssa torjuttiin aluksi, sillä edistyspuoluelaiset olivat riippumattoman *Pohjois-Savo* -lehden varassa näkyvyyden suhteen ja liittoutuminen Maalaisliiton kanssa olisi tehnyt *Pohjois-Savon* tuen saamisen mahdottomaksi. Johtotason vaaliliittosopimuksen tultua julki piiri kuitenkin puoluesihteerin voimakkaan vaikutuksen jälkeen taipui esitettyyn vaaliliittoon.⁸²³ Paikalliset konjunktuurit, kuten äänenkannattajan puute, siis ohjasivat vaaliliittoutumista joissain tapauksissa johtotason linjauksia voimakkaammin.

Vaalien alla pidetyssä puoluekokouksessa Cajander summasi kansallisen eheytyksen pitkää linjaa menneiden kahden kymmenen vuoden ajalta ja totesi keskeisimpien kansakuntaa jakaneiden ristiriitojen olevan nyt pitkälti ratkaistu. Vuoden 1918 tapahtumien haavat olivat umpeutuneet ja kielikysymyksen oli varsinaisen kärkensä menettänyt. Soraääniä keskustan ja vasemmiston yhteistyön taustalla aiheutti enää oikeiston pyrkimys ylläpitää kansakunnan kahtiajakoa vasemmiston ja oikeiston välillä. Rajalinja, joka nyt kulki keskustan ja oikeiston välillä, oli Cajanderin mukaan milloin tahansa oikeiston taholta ylitettävissä. Hallitus kyllä

⁸²³ Vaaliliittosopimus 1939, kansio 86, AKCK I ja kansio 4, LLK, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 11.-12.3.1939, PR 55 ja 2.2.1939 Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuuston jäsenille ja piiritoimikunnille, PR 67, KEPA, KA; Kansallisen Edistyspuolueen Oulun läänin eteläisen vaalipiirin piirikokous 4.3.1939 ja piiritoimikunnan kokous 22.3.1939, kansio 1, Kansallisen Edistyspuolueen Oulun läänin eteläisen vaalipiirin arkisto, OMA; 4.12.1938 ja 19.2.1939 Pohjois-Savon piirijärjestön piiritoimikunnan kokous, kansio Ca2, Kansallisen Edistyspuolueen Pohjois-Savon piirijärjestön arkisto, JoMA; ”Linjat on pidettävä selvänä” 8.11.1938 Helsingin Sanomat; ”Vaalirintamat” 10.2.1939 Helsingin Sanomat; ”Voimakkaan keskustan merkitys” 9.5.1939 Helsingin Sanomat; ”Voimakkaan keskustan merkitys” 16.6.1939 Helsingin Sanomat; Koskiaho 1977, 66-67.

oli valmis yhteistyöhön. Kansallisen eheyden varminpana takeena Cajander näki voimakkaan keskustan, joka äärilaitojen välissä tasapainotti vastakohtia.⁸²⁴

Retoriikka ja tavoitteet verrattuna 20 vuoden takaiseen eivät siis olleet muuttuneet mihinkään. Eduskuntavaaleissa sulkeutui vihdoinkin se ympyrä, jonka alku oli sisälissodan jälkiselvittelyissä muodostuneessa keskustan integraatioideologiassa. Vaalikampanjoinnissa korostettiin kansanvaltaisten puolueiden yhteishallitusta Ståhlbergin aloittaman kansallisen eheytyksen jatkajana. Puolueen toimintaa oli viitoittanut kaksi suurta päämäärää: kansan eheyttäminen sekä pyrkimys voimakkaaseen edistystyöhön kaikilla elämän alueilla. Nämä päämäärät edellyttivät kansanvallan ja parlamentarismien pitämistä arvossaan ulkomaisten esikuvien, kumouksen ja pakkovallan sijaan.⁸²⁵

Vaalikampanjan käyminen selkeästä hallitus-oppositio-asetelmasta oli uutta. Lähes koko vaalikauden istunut hallitus, joka edusti kahta vastakkaiseksi miellettyä maailmankatsomusta pyysi nyt äänestäjiltä mandaattia työnsä jatkamiselle. Koska tarkoituksena ei ollut käydä voimakasta taistelua hallituskumppania vastaan, oli edistyspuoluealaisten ajoittain vaikeaa asennoitua oikeiston sosialismisyytöksiä vastaan. Eheytysoikeuspolitiikka ja vaalitaistelu sopivat ajoittain varsin huonosti yhteen. Edistyspuolueen puoluekokouksen asettuminen puoltamaan erityisesti keskiluokan järjestäytymisoikeutta nähtiin merkinä vasemmistolaistumisesta ja hallituksen porvarijäsenten liukumisesta sosialismin tielle toteuttamaan sosialidemokraattista politiikkaa. Sosialismisyytösten pelottamina edistyspuoluealaiset sortuivat selittämään hallitusyhteistyötä keinona pysäyttää sosiaalidemokratia, ja Cajander joutui suitsimaan omiaan takaisin hallitusyhteistyön linjoille. Oikeiston omaksuma selitys eheytyemisestä pohjasi ajatukseen sosialidemokraattien kasvamisesta isänmaallisuuteen, mutta edistyspuolueen ei Cajanderin mukaan ollut tarpeen puhua vasemmiston kasvattamisesta tai kesyttämistä vaan keskustan vaaliliiton tavoitteena oli vain sosialidemokratian kannatuksen kasvun pysäyttäminen.⁸²⁶

Cajanderin hallituksessa realisoitunut kansallinen eheytyminen sai tunnustuksen vuoden 1939 eduskuntavaaleissa. Sosialidemokraatit ja Maalaisliitto lisäsivät kannatustaan ja edustajapaikkojaan. Edistyspuolue hävisi yhden paikan, mutta porvarillinen kansanvaltainen keskusta vahvistui Maalaisliiton saatua kolme edustajaa lisää. Sosialidemokraattien kannattajat antoivat myös tunnustuksen puolueensa hallituspolitiikalle ja hallituksen asema suhteessa eduskuntaan vahvistui edistyspuolueen tappiosta huolimatta. Myös kokoomus oli vaalien voit-

⁸²⁴ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 11.-12.3.1939, PR 55, KEPA, KA.

⁸²⁵ Kansallisen Edistyspuolueen järjestösihteerin matkapäiväkirja 1939, PR 72, KEPA, KA; Kansanvallan ja vapauden puolesta. Kansallisen Edistyspuolueen vaaliohjelma. Ks. esim. 27.5.1939 Helsingin Sanomat; ”Puolueen vuosikokous” 11.3.1939 Tampereen Sanomat; ”Edistyspuolueen selvä tie. II” 23.6.1939 Kaleva.

⁸²⁶ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous 11.-12.3.1939, PR 55, KEPA, KA; Soikkanen 1984, 293, 299, 304, 362.

tajia. Viiden paikan lisäys tapahtui IKL:n kustannuksella ja eduskuntavaalit nähtiin myös oikeistoradikalismien ja mäntsälöimisen lopputilityksenä.⁸²⁷

SDP	85 (+2)
Maalaisliitto	56 (+3)
Kokoomus	25 (+5)
RKP	18 (-3)
IKL	8 (-6)
Edistys	6 (-1)
PVMKP*	2 (-)

Taulukko 11. *Pienviljelijäin ja maalaiskansan puolue. Suomen virallinen tilasto. Vaalitulokset XXX.

Vaikka kansallinen eheytyminen ja punamultapolitiikka jatkoivatkin voitokkaina kulkuaan vaaleissa, eivät eduskuntavaalit edistyspuolueen osalta olleet menestys. Eheytyksipolitiikan toteutuminen tai uuden askeleen keskiluokkaa kohti ottanut yleisohjelma eivät olleet vakuuttaneet äänestäjiä. Myös paljon puhuttu ja hyvänä pidetty vaaliliitto Maalaisliiton kanssa sai osakseen kritiikkiä. Pohjois-Savossa todettiin jälleen osoitetun Maalaisliiton sopimattomuus vaaliliittokumppaniksi. Sen ohella, että pieni puolue kärsi suuremman kainalossa, äänestäjät aina vain suuremmassa määrin äänestivät henkilöä, eivät puoluetta. Ehdokkaiden määrää oli jouduttu karsimaan, kuten vaaliliitoissa aina ja nyt se kostautui äänimäärän vähenemisenä.⁸²⁸

Kansallisen eheytyksen triumfi ei näkynyt vaalituloksissa edistyspuolueen toivomalla tavalla. Pelko puolueen katoamisesta johonkin Maalaisliiton ja SDP:n välimaastoon oli varmasti aiheellinen. Puolueohjelma oli juuri uusittu, joten katse käännettiin organisaation kehittämiseen. Puolueen olisi lujitettava järjestysmuotoaan, tehostettava ja otettava käyttöön uusia toimintatapoja. Koko puolueorganisaation läpikäynyt mietintö päättyi epäilemättä oikeaan osuneeseen, mutta vaikeasti toteutettavaan ratkaisuun eli toimintahaluisten jäsenten rekrytointiin edellisten vähemmän toimeliaiden sijaan.⁸²⁹

Jo edellisvuoden lopulta edennyt ja kevään puoluekokouksessa ilmennyt puolueen sisäinen eheytyminen jatkui eduskuntavaaleissa ainakin ryhmän kokoonpanon osalta. Presidentti Kallio kirjoittikin Cajanderille vaalien jälkeen ja totesi edistyksen ryhmän tulevan nyt olemaan ehyt, kun K[ivimäki] oli jäänyt ilman kannattajia. Kallio viittasi eheytyksellä kivimäkeläiseen oikeistoon kuuluneen Manteleen jäämiseen pois eduskunnasta.⁸³⁰

⁸²⁷ ”Selvä vastaus” 5.7.1939 Helsingin Sanomat; ”Mäntsälöimisen lopputilitys” 5.7.1939 Kaleva.

⁸²⁸ Kansallisen Edistyspuolueen vaalitoiminta Kuopion läänin läntisessä vaalipiirissä 1939, kansio Ca2, Kansallisen Edistyspuolueen Pohjois-Savon piirijärjestön arkisto, JoMA; ”Eräs keskustan vaaliliiton opetus” 7.7.1939 Helsingin Sanomat.

⁸²⁹ Mietintö puolueen toiminnan kehittämisestä elokuu 1939, kansio 84, AKCK I, KA.

⁸³⁰ 7.7.1939 Kyösti Kallio A. K. Cajanderille, kansio 2, AKCK II, KA.

Kuten aiemmatkin vaalit olivat osoittaneet, ei saavutettu yhtenäisyys useinkaan kestänyt tappiota, vaan tälläkin kertaa syiden ja seurausten pohdinta lähti heti tuloksen selvittyä käyntiin. Edistyssoikeistoon kallistunut Frans Keränen aloitti kritiikkinsä toteamalla, ettei vaalitappioissa ollut edistyspuolueelle mitään uutta. Tila oli niiden suhteen muuttunut jo krooniseksi. Jälkiviisauteen tukeutuen hän totesi, että jo edellisvaalien jälkeen kaikki puheenjohtaja Cajanderia myöten olivat todenneet tappion johtuneen pitkästä hallitusvastuusta. Tästä huolimatta oli edistyspuolue jälleen hallituksessa ja jälleen koettiin vaalitappio. Keränen herätteli ajatusta edistyspuolueen jättäytymisestä hallituskolminaisuuden ulkopuolelle. Tilanne oli hänen mukaansa niin vakiintunut, että kahden muun hallituspuolueen muodostaessa $\frac{3}{4}$ eduskunnasta, ei edistyspuoluetta enää hallituksessa välttämättä tarvittaisi, vaan se voisi jättäytyä lojaaliin oppositioon.⁸³¹

Pääministerin sihteeri Inkilä ei jakanut Keräsen näkemyksiä edistyspuolueen eroamisesta hallituksesta, vaan painotti yleispoliittisen tilanteen vakavuutta ja sitä, ettei edistyspuolueen ero ollut helposti toteutettavissa, sillä pääministerin ero tarkoittaisi koko hallituksen eroa. Uuden hallituksen muodostaminen ei Inkilän mukaan olisi yhtään helpompaa nyt kuin se olisi ilman edistyspuoluetta ollut kaksi vuotta aiemmin. Inkilä ei myöskään halunnut puhua vaalitappiosta, sillä hallituksen asema oli vaaleissa vahvistunut huolimatta edistyspuolueen yhden paikan menetyksestä. Keränen tunnusti Inkilän huomiot, muttei kuitenkaan perääntynyt näkemyksistään. Oppositiohalukkuuden Keränen kertoi olevan jopa melko yleistä erityisesti maaseudulla. Keräsen näkemyksistä huolimatta ei edistyspuolueen osuus hallituksessa ollut uhattuna, vaan päähallituspuolueet tukivat edistystä ja sen merkittävästi välittäjän roolissa olleita ministereitä.⁸³²

Edistyspuolueen pienuudesta johtuen ei sen olemassaololla enää ollut sitä sisäpoliittisen välttämättömyyden asemaa kuin mikä sillä oli ollut 20 vuotta aiemmin. Punamultahallitus pysyisi vahvasti pystyssä ilman edistyspuoluetta. Myös puolueen laskeva kannatuskäyrä osoitti, että äänestäjienkään mielestä edistyspuolue ei enää edustanut mitään ehdottoman tarpeellista poliittista linjaa tai arvoja, joita ei muiden puolueiden ohjelmista olisi löytynyt. Edistyspuolueen mukanaolo Cajanderin hallituksessa kuitenkin osoitti, että jotakin alun perin omaksutusta välittäjän ja tasoittajan roolista oli kuitenkin edelleen jäljellä. Ohittaen ilmeisen omahyväisyyden käy *Tampereen Sanomien* edistyspuolueen tarpeellisuutta pohtineesta pääkirjoituksesta kuitenkin ilmi myös totuuden siemen tai ainakin puolueen itseymmärrys.

”Edistyspuolueen on pienuudestaan huolimatta eräänlaisena kansanvallan kiinnitysköytenä, jolla lienee oma merkityksensä siinäkin, että keskustaa edustava maalaisliitto pysyy selvillä raiteilla. Käsitksemme on, että jos puolueemme häviäisi näyttämöltä, merkitsisi se suurta epävarmuutta valtion sisäisessä elämässä luokkavastakohtien jyrkästi suuretessa. (...)”

⁸³¹ ”Edistyspuolueen vaalitappion syitä. I” 8.7.1939 F. A. K. Etelä-Suomen Sanomat.

⁸³² ”Edistyspuolue ja nykyinen hallitus” 18.7.1939 Arvo Inkilä, Etelä-Suomen Sanomat; Soikkanen 1984, 313-314.

Edistyspuolue on (...) ottamalla huomioon poliittiset tosiasiat niin meillä kuin muuallakin, edelleenkin tässä maassa sisäisen rauhan yksi varimmista tukipylväistä.”⁸³³

Suomalainen demokratia kesti 1930-luvulla sen tulikasteen, minkä alla monet muut, vanhemmat yhteiskunnat taipuivat. Vuoden 1918 aiheuttama kahtiajako ja sen tietoinen eheyttäminen loivat sotien välisen Suomen demokratiasta riittävän vahvan kestämaan sille asetetut haasteet. Sosiaalisen lainsäädännön kehittyminen, vaalilainsäädännön uudistukset, työlainsäädännön ajanmukaistaminen ja torpparien vapauttaminen demokratisoivat suomalaista yhteiskuntaa ennennäkemättömällä tavalla. Keskeistä demokratian säilymisen kannalta oli valtuotueiden sitoutuminen sen puitteisiin. Keskustapuolueet sitoutuivat kansanvaltaan alusta lähtien ja muun muassa torpparilait vielä vahvistivat keskustan kannatusta ja siten demokratiaa.

Keskustapuolueet käyttivät keskeisintä poliittista valtaa 1920- ja 1930-luvuilla ja niiden yhteistyö sosialidemokraattien kanssa 1930-luvulla vahvisti suomalaista parlamentaarista kansanvaltaa. SDP sisäisti 1930-luvun loppuun tultaessa alun perin porvarillisenä pitämänsä parlamentaaridemokraattisen järjestelmän ja maltilliselle oikeistolle demokratiaan sopeutuminen ei tuottanut suuria ongelmia, kunhan sille turvattiin kohtuullisen vapaat markkinat ja vapaa yrittäjäys. Talouselämän jälkeinen nopea taloudellinen nousukausi satoi suomalaiset yhä enemmän parlamentaarisen demokratian piiriin ja kansanvaltaiseen järjestelmään. Sisäpoliittinen konsensus eteni yhtä aikaa niin omaehtoisena, kehityksen myötä tapahtuneena eheytyksenä kuin hallitusten ylhäältä ohjaamana eheyttämisenä, jossa käytettiin yhtä lailla lainsäädännön luomia mahdollisuuksia kuin voimakasta yleisen mielipiteen muokkausta eheyden ja yhtenäisyyden kannalle. Sisäpoliittista keskustelua hallinnut kansallisen eheytyksen teema muotoutuikin vuoden 1939 loppuun tultaessa lähes kategoriseksi yksimielisyyden vaatimukseksi.⁸³⁴

⁸³³ ”Vieläkö edistyspuoluetta tarvitaan?” 20.7.1939 Tampereen Sanomat.

⁸³⁴ Uola 2006a, 261-262; Soikkanen 1984, 242.

6. IDEALISMIN VOITTO REALISMISTA

Tarkastellessa edistyspuolueen eheytysohjelmallisen linjan muotoutumista ja toteutumista vuosien 1919–1939 aikana voi sitä pitää idealismin voittona realismista. Eheytysohjelma sinällään ei ollut perusteetonta ”idealista hahmotusta”, mutta siinä pitäytyminen ei aina ollut ainakaan puolueen kannatuksen kannalta paras valinta. Edistyspuolue pitäytyi valitulla linjalla sellaisinkin aikoina, jolloin muu poliittinen kenttä kehittyi lähes vastakkaiseen suuntaan tai kun äänestäjäkunta toistuvasti antoi epäluottamuksensa puolueen noudattamalle linjalle. Lukuun ottamatta aivan ensimmäisiä vuosia, jolloin Maalaisliiton kanssa ja vasemmiston tuella toteutettu reformipolitiikka oli vallitseva ja hallitseva siis realistinen suunta sisäpolitiikassa, näyttää eheytysohjelmallisen linjan valitulla linjalla poliittisten toimintamahdollisuuksien kannalta katsottuna ajoittain jopa irrationaalilta. Edistyspuolueen aseman ja kannatuksen kehitys ja poliittisten päämäärien saavuttaminen muodostivat jokseenkin täydellisen ristiriidan. Cajanderin vuonna 1937 muodostama hallitus oli Ståhlbergin tulevaisuuden lähtökohdissa muotoileman sosiaaliliberaalin eheytysohjelman voitto, mutta samalla se tuotti edistyspuolueelle sen historian huonoimman vaalituloksen. Koko sotien välistä aikaa katsoen voikin todeta, että se, minkä edistyspuolue poliittisten päämäärien saavuttamisen valossa voitti, sen se menetti kannatusluvuissa.

Eheytysohjelman toteutuminen

Edistyspuolueen eheytysohjelmissä voimakas pyrkimys maltillisen vasemmiston sitouttamisesta osaksi vallitsevaa järjestelmää yhdistyi jo sisällissodan murrosta edeltäneeseen sosiaaliliberaaliin reformipolitiikkaan. Nuorsuomalaiselta puolueelta perityt vapaamielisyyttä, kansanvaltaa, laillisuutta, edistystä, sivistystä, oikeudenmukaisuutta ja vastuuta korostaneet periaatteet kohtasivat edistyspuoluealaiselle eheytysohjelmalle avainkokemukseksi nousseen sisällissodan. Sodan tapahtumat eivät etäännyttäneet puolueen linjaa sosiaalireformistisista arvoista, kuten kävi kokoomukselle vaan Ståhlbergin sanoin uudistuspolitiikkaa tuli jatkaa ei vallankumouksen tähden vaan siitä huolimatta. Toisaalta, kuten puolueen sisällä käydyt linjakiistat yhteistyön suunnasta poliittisella kentällä osoittivat, oli osalle puolueen jäsenistä keskeisempää roolia vuoden 1918 puoluevalinnassa näytellyt valtiomuototaistelu kuin vasemmiston integrointi ja kansallinen eheytyminen.

Edistyspuoluealaisen dominoivan koalition tausta ennemmin rahvaan kuin yläluokan piirissä sekä nationalismin projektin myötä omaksuttu kansan tahdon legitimointi poliittisten pyrkimysten tueksi säilyttivät kansan ja kansanvallan edistyspuoluealaisen poliittisen identiteetin keskiössä sisällissodan järkytyksestä huoli-

matta. Sosialidemokraatit ja työväestö nähtiin bolševikkikapinoitsijoiden harhaanjohtamina kansanjoukkoina eikä näitä pyritty kukistamaan vaan integroimaan poliittisen sovittelun kautta osaksi parlamentaarisdemokraattista järjestelmää. Tavoitteena oli viime kädessä saada maltillinen vasemmisto myös hallitusyhteistyön tasolla yhtymään eheytysohjelmaan tueksi. Pitäytyminen sisällissodan viholliskuvissa olisi estänyt maltillisen vasemmiston integroimisen osaksi itsenäistä Suomea kauemmas itärajan takana vaanivasta bolševismista

Reformipolitiikan kaudella toteutettujen sosiaalipoliittisten uudistusten pyrkimyksenä olivat niin vähäväkisen kansanosan taloudellisten ja sosiaalisten olojen parantaminen kuin puhtaan reaalipoliittiset syyt, kuten toive kansan sivistystason ja sosiaalisen nousun kautta saavutettavasta kannatuksen lisäyksestä puolueelle. Maaseudun lukutaidoton tilaton väestö ei tulisi äänestämään edistyspuoluetta, mutta perussivistyksen saanut pienviljelijä sen sijaan oli jo aivan eri asia. Eheytysohjelmaan kannalta sosiaalipoliittiset uudistukset, kuten oppivelvollisuuslaki ja asutuslaki, olivat välttämättömiä, sillä lakiuudistusten avulla uskottiin sitoutettavan yhteiskunnan osaksi juuri niitä piirejä, joiden keskuudessa kansallista eheyttä ja turvallisuutta vaarantavalla kumouksellisuuksella oli suurin kannatuspohja.

Alkuun omaksuttu eheytysohjelma oli reaalipoliittinen vaihtoehto, mutta viimeistään vuoden 1922 eduskuntavaalien jälkeen sen todellinen käyttöarvo ja edistyspuolueen poliittiset toimintamahdollisuudet alkoivat heiketä. Sekä toteutettu eheytysohjelmaa että sen osittainen epäonnistuminen näkyivät niin kommunistien jatkuvana kannatuksena kuin sisäpoliittisen ilmapiirin oikeistolaistumisena. Myönnetyksiä oli tehty liikaa tai liian vähän riippuen katsojan perspektiivistä.

Myös edistyspuolue ja erityisesti sen eduskuntaryhmä oikeistolaistui ja eheytysohjelmaan omaksuttiin pakkoehetyksen piirteitä. Laillisuuden vaatimuksesta oltiin valmiita sisäpoliittisen uhan nimissä tinkimään. Antikommunismi oli edistyspuoluelaisille luonteenomaista ja esimerkiksi yritys vuoden 1923 kommunistipidätyksen avulla kukistaa ääri vasemmisto sai laajaa kannatusta. Tämä osoitti, että eheytysohjelmaan linjan suosimien pehmeämpien keinojen teho kyseenalaistettiin myös edistyspuolueessa. Edistysoikeisto sai itselleen näytön paikan ja mahdollisuuden pyrkiä siirtämään puolueen eheytysohjelmaa kurssia oikealle porvariyhteistyön suuntaan. Tämä johti lopulta suuriin sisäisiin erimielisyyksiin oikeisto-opposition noustua koettelemaan voimiaan puoluejohdon kanssa.

Edistyspuolueen sisäiset ristiriidat ja niin raittius- kuin kieli- ja kansallisuuskysymyksen nousu haastamaan puoluejohdon linjaa ovat osoitus siitä, miten puolue *Panebiancon* tyypittelyä löyhästi mukaillen kehittyi perustamisvaiheen tasavertaisesta solidaarisesta järjestelmästä intressijärjestelmäksi, jossa jäsenten väliset yhteiset intressit alkoivat hajota ja jäsenistö kilpailla keskenään. Tämä puolueen institutionalisoitumiskehitys nosti etualalle henkilö- ja ryhmäkohtaiset edut kollektiivisten etujen ja tavoitteiden sijaan.

Vaikkei edistyspuolueen tapaus orjallisesti noudatakaan *Panebiancon* mallia, on kehityksessä sotien välisenä aikana selkeästi tunnistettavissa perustamisvaiheen voimakkaan koheesion heikkeneminen ja ryhmäkohtaisten pyrkimysten nousu. Valtiomuototaistelun koossapitävä voima heikkeni ja alkuperäisen eheytysoikeistisen ja vasemmistoporvarillisen ideologian tulkinta osoittautui liberaalipuolueelle tyypillisesti varsin heterogeeniseksi.

Sisäpolitiikan oikeistolaistuminen vuodesta 1922 eteenpäin johti vasemmiston, kommunistien ja sosialidemokraattien maltillistumiseen, mutta myös edistysoikeiston voimansa tunnossa haastamaan puolueen virallisen linjan. Niin Tannerin hallitus kuin edistyspuolueen sisäinen kriisikin olivat saman kolikon kääntöpuolia, saman kehityskulun tuotteita. Edistyspuolueen kannalta traagisinta tilanteessa oli se, että kun SDP vihdoin salli ministerisocialismin ja kansanvallan kolmiliitto olisi ollut edes etäisesti toteutumiskelpoinen vaihtoehto, oli edistyspuolue samanaikaisesti sisäisesti niin hajanainen, ettei se kyennyt taivuttamaan oikeistolaistunutta ja ryhmäetujen ”riivaamaa” Maalaisliittoa punamullan taakse. Rohkeus astua yksin vasemmiston kanssa hallitukseen puuttui.

Timo *Soikkanen* on edistyspuolueen 1930-luvun kiistojen osalta todennut, että koko poliittisen kentän rintamalinja kulki piskuisen edistyspuolueen halki. Samansuuntainen asetelma oli nähtävissä jo edellisellä vuosikymmenellä. Edistyspuolueen sisäisissä erimielisyyksissä tiivistyi 1920-luvun ajankuva; sisällissodan, valtiomuototaistelun ja eheytysoikeistisen luoma ristiriita voittajien ja voitettujen roolista isänmaan rakentamisessa. Edistyspuolueessa osapuolten näkemykset poliittisen linjan tulevaisuudesta ja yhteistyökumppaneista olivat toisilleen monessa suhteessa vastakkaisia. Vasemmiston tukeen nojaavaan eheytysoikeistiseen perustunut puoluejohdon tulevaisuudenkuva sai vastaansa ”valkoisen Suomen” logiikan, jossa tulevaisuus perustui porvarienemmistön kanssa yhteistyössä rakennettavaan yhteiskuntaan.

Puolueessa esiintyneistä oikeisto-oppositioista huolimatta edistyspuolueen eheytysoikeistinen linja ei sinänsä aiheuttanut suurta kiistaa. Vaikka amnestiakysymyksen käsittelyssä osalle edistysedustajista pitkälle menevät ja laajat armahdukset olivat liikaa, taipui suuri osa heistäkin myöhemmin puolueen linjalle. Se, että puolueen sisällä kuitenkin vaikutti selkeä oikeisto-oppositio, ei suoranaisesti ollut kiinni siitä, että nämä oikeistoyhteistyötä preferoineet olisivat jyrkästi vastustaneet eheytysoikeistisen perustaa eli vasemmiston integrointia osaksi vallitsevaa järjestelmää, vaan he pääasiassa kokivat puolueen virallisen linjan omien pyrkimystensä vastaisena.

Oli sitten kyse 1920-luvun puolivälin B-ryhmästä tai kivimäkeläisistä 1930-luvulla oli näiden oikeisto-opposition edustajien näkemys se, että heidän versiotaan vapaamielisestä ja edistyspuolueelle hyödyllisemmästä politiikasta olisi paremmin voitu edistää yhteistyössä Maalaisliiton ja kokoomuksen kuin Maalaisliiton ja SDP:n kanssa. Oppi-isä Ståhlbergin lanseeraamaa näkemystä eheytyksen välttä-

mättömyydestä ei kukaan kyseenalaistanut vaan kysymys oli enemmän siitä, oliko se jo riittävällä tavalla toteutunut, jotta edistyspuolue voisi siirtyä edistämään selkeämmin omista, porvarillisista lähtökohdista nousevaa ja toivottavasti kannatusta lisäävää ohjelmaa. Kysymys oli lopulta siitä, oliko eheytysohjelman tavoite kumouksellisuuden kitkeminen ja yhteiskunnan rauhoittuminen vai keskustan ja vasemmiston yhteistyö hallitustasolla.

Tannerin hallituksesta alkanut yhden puolueen vähemmistöhallitusten aika näyttäytyi myös edistyspuoluealaisten tulkinnoissa parlamentarismien rämettymisen ja puoluetaktiikoinnin aikana, jolloin liberaalien hellimä kokonaisuuden etu jäi takalalle ja eheytysohjelmalla painatuksilla ei ollut juuri painoarvoa. Luokkaintressien valtaama sisäpolitiikka johti uudistus- ja eheytysohjelman rappioon, mikä antoi kommunistille tilaa ja osaltaan edesauttoi oikeistoradikalismien kasvua.

Myös osana vähemmistöhallitusten sarjaa muodostunut Manteren hallitus nähtiin puolueen omissa arvioissa juuri paheksutun parlamentarismien rappion tuloksena: eduskunnan pienimmän ryhmän piti ottaa vastuu parlamentaarisen vastuunpakoilun aiheuttamasta umpikujasta pääsemiseksi. Vähemmälle huomiolle jäi se seikka, että myös edistyspuolue itse pyrki Manteren hallituksen avulla yhtä lailla saavuttamaan luokkapolitiikan hyötyjä. Vaikka pätevistä omien alojensa asiantuntijoista koottu hallitus edusti hyvin edistyspuoluealaista näkemystä asiantunteumuksen ensisijaisuudesta poliittisessa päätöksenteossa, oli se kapeapohjaisena virkamieshallituksen luonteisena kuitenkin ennemmin osoitus juuri parlamentarismien umpikujasta kuin pätevyiden ja vastuunkannon voittokulusta.

Manteren hallituksen eduskunnan hajotukseen ja uusiin vaaleihin päättynyt kausi johti edistyspuolueen siihenastisen historian huonoimpaan vaalitulokseen. Vuoden 1919 vaalien tuloksesta oli leikkautunut pois lähes $\frac{3}{4}$. 26 kansanedustajan keski-suuresta puolueesta oli tiputtu seitsemän edustajan pienpuolueeksi. Oli saavutettu piste, jossa pessimismi oli niin suurta, että edes puolueen lakkauttaminen ei ollut kaukana. Kommunistien liikehdinnän kärjistävä ja luokkaintressien hallitsema sisäpoliittinen ilmapiiri tulkittiin melko avoimesti oman poliittisen linjan ja aatteen tappioksi.

Vaalitappioiden kärsimisestä tehtiin edistyspuolueessa lähes taidetta. Koko sotien välistä aikaa leimasi toimintamalli, jossa mikään tappio ei ollut niin suuri, etteikö siitä olisi selvitty pienimuotoisen itseruoskinnan jälkeen pitäytymällä edelleen valitulla tiellä. Pyrkimykset linjanmuutoksiin, kuten vuoden 1927 vaalien vasemmistoporvarillinen ohjelma tai yritykset hyödyntää luokkapuolueiden menestysreseptiä profiloitumalla virkamieskunnan ja parlamentaarisen demokratian asianajajaksi vuonna 1929, eivät tuottaneet tulosta, joten vaalitappioiden käsittely vetäytymällä ainoan onnistumisia tuottaneen ohjelman taakse ei liene ihme. Kun tilanne tuntui mahdottomalta, ei jäänyt muuta vaihtoehtoa kuin tukeutua vahvimaksi koettuun eheytysohjelmaseen identiteettiin ja jatkaa eteenpäin. Oli yritetty hakea muutosta, mutta keinot eivät tuottaneet tulosta, joten pitäytyminen puoluejohdon

ydinjoukon vaalimassa eheytysoikeudessa oli turvallinen vaihtoehto. Kriisin hetkellä perinteiset arvot, tuttu ja turvallinen vetivät puoleensa ja takasivat jatkuvuuden.

Vahvistus sille, että oli tappioiden hetkellä veikattu oikeaa – ja monessa suhteessa ainoa mahdollista – hevosta, tuli täysin edistyspuolueesta riippumatta. Pelastavaan käteen tartuttiin kuka enemmän kuka vähemmän nikotellen, kun yleiseurooppalainen oikeistoradikalismien aalto saavutti Suomen vuosikymmenten taitteessa. Laillisuus, kansanvalta ja parlamentaarisen demokratian puolustus eivät tehneet paluuta sisäpoliittisen keskustelun parrasvaloisiin hetkeäkään liian aikaisin.

Vasemmistoon kohdistuneista eheytysoikeudellisista pyrkimyksistä huolimatta edistyspuolueelle luonteenomainen antikommunismi antoi mahdollisuuden positiiviseen ensireaktioon kansan syvien rivien oikeutetuiksi koetuille vaatimuksille. Edistyspuolueen kannalta ongelmallisimmaksi tässä oikeistoreaktiossa muodostui sen periaatteessa oikeassa -argumentin lähes vastaansanomattomalta tuntunut teho. Kansan reaktio oli niin voimakas, että sen periaatteellista oikeutusta oli mahdotonta kieltää. Kaikesta eheytysoikeudesta huolimatta edistyspuolue identifioitui valkoiseen Suomeen, mutta tästä piirteestä riippumatta liberaalipuolueen oli vaikea hyväksyä valkoisen Suomen nimissä harjoitettua ulkoparlamentaarisia painostuksia. Myös yhteistyö tämän painostuksen hyväksyvien puolueiden kanssa oli haastavaa. Punnittavana olivat jälleen periaatteet ja tilanteen poliittinen käyttöarvo.

Jos edistyspuoluelaisten taktikointi ja tilanteenlukutaidot olivat aiemmin osoittautuneet puutteellisiksi, ei oikeistoradikalismien vuosina toistettu samoja virheitä. Tehdyt ratkaisut olivat sekä omista lähtökohdista ja periaatteista että olosuhteiden pakosta syntyneitä. Osittain vastentahtoinen pitäytyminen porvaririntamassa oikeistoliikehinnän alkuvaiheissa takasi sen, että hurmos satoi vuoden 1930 hajotusvaaleissa myös edistyspuolueen laariin ja palautti uskon alkuperäisten arvojen elinvoimaisuuteen. Se, että kommunismista oli päästy osin epädemokraattisiin ja varsinkin epäliberaaleihin keinoihin, ei liiemmin huolettanut.

Tilanteen vakiinnuttua liberaalit periaatteet ja eheytysoikeudellinen eetos edellä tehty, mutta myös reaalioloihin ratkaisu irtautua kansanliikkeen tukijoiden joukosta, johti osaltaan eheytysoikeuden kannalta keskeisen laillisuusrintaman syntyyn ja vasemmistointegraation paluuseen sisäpoliittiselle agendalle. Oikeistoradikalismien epäonnistuminen maltillisen vasemmiston marginalisoinnissa vei kohti kansallisen eheytysoikeuden toteutumista. Tässä kehityksessä edistyspuolueella ja sen eheytysoikeudellisella valmiudella tehdä erityisesti laillisuuden nimissä yhteistyötä myös vasemmiston kanssa oli merkittävä rooli.

Siitä huolimatta, että edistyspuolue ei koskaan virallisesti luonut mitään oikeistointegraation tähdännyttä eheytysoikeudellista linjaa, toimi 1930-lukua pitkään hallinnut edistyspuolueen miehittämä Kivimäen hallitus vahvasti myös tällaisessa roolissa. Lama-ajan talouskysymysten ratkaisemiseksi ja erityisesti myös lailli-

suuden korostamiseksi muodostettu Kivimäen hallitus muodostui keskeiseksi oikeistoa maltillistaneeksi tekijäksi.

Hallituksen alkuaikojen yhteistyö sosialidemokraattien kanssa toimi samanlaisena toisen ääri laidan maltillistajana kuin sisäpolitiikan oikeistolaistuminen oli toiminut 1920-luvulla. Kivimäen ja Tannerin hyvät välit johtivat kokoomuksen irtisanoutumaan laitaoikeistosta välttääkseen poliittisen marginalisoitumisen. Cajanderin hallitukseen johtanut kehitys 1930-luvulla nähdään usein pelkästään punamultakehityksen kautta ja esimerkiksi Kivimäen hallituksen oikeistoeheyttäjä rooli on jäänyt paitsioon. 1930-luvun alkupuolta on pidetty presidentin hallituksen ja konservatiivisen politiikan aikakautena, joka sitten vastareaktioksi synnytti työläisen ja talonpojan yhteistyön. Tulkinta on sinällään täysin paikkansa pitävä, mutta edistyspuolueen roolin lähempi tarkastelu on kuitenkin avannut hieman uutta näkökulmaa niin 1930-luvun sisäpoliittiseen kehitykseen kuin edistyspuolueen tai erityisesti edistysoikeiston pyrkimyksiin oikeiston eheytyksen edistämiseksi.

Edistyspuolueessa esiintyneet eheytyspyrkimykset oikeiston suuntaan näyttäytyivät kuitenkin aina vain suhteessa maltilliseen, yhteiskuntaa säilyttäväksi miellettyyn oikeistoon eikä koskaan äärioikeistolaisiksi miellettyihin kumouksellisiin liikkeisiin. Äärioikeiston suhteen edistyspuolue turvautui samaan pakkosovinnon logiikkaan, jota valkoinen Suomi edellytti vasemmistolta: vallitsevaan järjestelmään tuli alistua. Sen paremmin porvaripuolen kuin vasemmiston eheytystä kannattaneet toimijat eivät hyväksyneet kummankaan puolen radikalismia. Kommunistit ja äärioikeisto olivat eheyttäjäien kannalta marginaalia, jonka kanssa ei koettu tarvetta neuvotella.

Vallitseva järjestelmä nähtiin edistyspuoluelaisessa katsannossa monoliittina, jonka puolesta oli taisteltu niin vuonna 1918 kuin vuonna 1919 eikä äärioikeiston esittämille parannuksille ollut tarvetta. Vaikka edistyspuolueelle oli aina selvää, että kansanvaltaan perustuva parlamentaarinen demokratia oli paras olemassa olevista vaihtoehdoista, koko puoluekentälle asia ei aina ollut yhtä mustavalkoinen. Edistyspuolue asemoi itsensä demokratian puolustajaksi suhteessa kuohuntavuosien jälkeen itsensä institutionalisoineeseen ja paikkansa puoluekentällä vakiinnuttaneeseen äärioikeistoon. Vaikka edistyspuolue keskusteli tietyistä kansanvaltaa korostavista tai rationalisoimaan pyrkivistä uudistuksista, esitettiin ne aina toteutettaviksi vallitsevan järjestelmän puitteissa. Yleiseurooppalaiset houkutukset eivät saaneet vapauden aatetta korkeimpana arvona kannattavaa edistyspuoluetta yhtymään äärioikeiston näkemyksiin kansallisesta eheydestä.

Tiettyjen, esimerkiksi vaalijärjestelmää koskeneiden pyrkimysten näennäisestä samankaltaisuudesta huolimatta laitaoikeiston eheytysoikeistolaistuminen tuomittiin pakolla saavutettavaksi yksimielisyydeksi. Edistyspuolueen eheytysoikeistolaistuminen tai laajemmin koko keskustan integraatioideologian päämääränä ei koskaan ollut yksimielisyyden saavuttaminen, vaan pyrkimys erimielisyyksien ratkaisemiseen

poliittisen sovittelun keinoin turvautumatta ulkoparlamentaariseseen painostukseen tai kumouksellisuuteen. Vallitsevan järjestelmän uskottiin kestävän myös vastakkaisia näkemyksiä, mikäli erimielisyydet ratkaistaisiin Arkadianmäellä eikä Mänt-sälässä.

Edistyspuolueen osalta oikeistoradikalismien aika loi noin vuoden mittaisen katkoksen eheytysoikeistopolitiikan toteuttamiseen. Punapaitojen repimisen ja kommunistilakien hyväksymisen välisenä aikana edistyspuolue luopui hetkellisesti eheytysoikeistopolitiikastaan. Kansainvälisen oikeistoradikaalin kehityksen huomioon ottaen olisivat demokratian kriisin vuodet myös Suomessa voineet lopullisesti katkaista 1920-lukulaisen eheytysoikeistopolitiikallisen linjan. Suomalainen kehitys noudatti kuitenkin omaa latuaan, ja maltillisen vasemmiston, maltillisen oikeiston ja keskustapuolueiden vahva laillisuusrintama riitti 1930-luvun aikana marginalisoimaan oikeistoradikaalin reaktion. Yhtenä eheytysoikeistopolitiikan ansiona voi pitää sitä, että maltilliset sosialidemokraatit saatiin pidettyä ja mikä tärkeintä haluttiin pitää osana poliittista järjestelmää. Tästä halusta muodostui sellainen tekijä, jonka oli mahdollista vaikuttaa tasapainottavasti oikeistoradikalismien vuosina. Mikäli sosiaalidemokratia olisi kukistettu marginaaliin, olisi kansallisen eheytysoikeistopolitiikan eteneminen 1930-luvulla ollut huomattavasti hankalampaa tai jopa mahdotonta – ja laita-oikeiston mielestä täysin tarpeetonta.

Oikeistoradikalismien vuosien eheytysoikeistopolitiikkaan luoma katkos ei ollut niin täydellinen välirikko, etteivätkö entiset keskustavasemmistoyhteistyön puolueet olisi laillisuusrintamassa löytäneet yhteistä säveltä varsin nopeasti kiihkeimmän liikehdinnän väistyttyä. Oikeistoradikalismien vuodet poistivat sosialidemokraateilta kilpailijan ääri-vasemmalta, ja toisaalta äärioikeiston nousu teki harvinaisen selväksi sen, että myös maltillisen vasemmiston elinehto maassa oli tukeutuminen ja sopeutuminen vallitsevaan järjestelmään ja erityisesti keskustavetoiseen laillisuuspolitiikkaan.

Vasemmiston kehitys oli juuri sellaista, mihin edistyspuolueen eheytysoikeistopolitiikka oli koko sotien välisen ajan pyrkinyt. SDP:n tuki Kivimäen oikeistoväritteiselle hallitukselle oli positiivinen signaali vasemmiston hakeutumisesta kohti keskustan linjoja. Kivimäen hallituksen aikana oli mahdollista harjoitella maltillisen oikeiston, oikeistolaisen keskustan ja sosialidemokraattien yhteistyötä tavallaan kullissien takana. SDP:n myöhemmin tekemät avaukset punamultapolitiikan suuntaan olivat edistyspuolueelle yhä selvempi osoitus vasemmiston todellisesta integroitumisesta ja eheytysoikeistopolitiikan tavoitteiden toteutumisesta.

Edistyspuolue eheytyi myös sisäisesti koko sotien välisen ajan jatkuneiden oikeiston ja vasemmiston välisten ristiriitojen tultua tyydyttävästi sovitelluiksi. Eheytysoikeistopolitiikkaa voimakkaasti ajanut vasemmistoenemmistö pääsi tavoitteisiinsa Cajanderin punamultahallituksen osakkaana ja oikeistovähemmistön hallituspoliittinen kritiikki vaiennettiin sitouttamalla sen äänekkäin ja siten kenties

vaikutusvaltaisain osa, Helsingin Sanomat ja Eljas Erkko, ministerin pestillä hallituspolitiikan tukijaksi.

Edistyspuolueen sosiaaliliberaali eheytyspoliitikka saavutti niin suurimman voittonsa kuin huonoimman vaalituloksensakin keskiluokan edustajana työläisen ja talonpojan hallituksessa. Edistyspuolueen kannatuksen laskusta huolimatta keskustahallitusten vasemmiston tuella aloittama reformipoliittinen linja tuli päätökseensä niin punamultahallituksen kokoonpanossa kuin sen sosiaalipoliittisissa linjauksissa. Kansaneläkelaki säädettiin ja kielipoliittinen sovinto ainakin suomenkielisten kesken saavutettiin yliopistokiistan ratkettua ja ruotsinkielisten jouduttua tässä konsensuksessa tyytymään pakkosovintoon. Kielipoliitikka oli menettänyt käyttövoimansa enemmistöhallituksen ja kansainvälisesti kiristyneen tilanteen priorisoidessa tärkeämpiä kysymyksiä sen edelle.

Edes jälkiviisauden rikastamana on mahdotonta mennä esittämään arviota siitä, olisiko edistyspuolueen tilanne kannatusmielessä ollut yhtään parempi, jos se olisi hylännyt härkäpäisesti puolustamansa eheytyspoliittisen linjan ja lähtenyt oikeistopposition tavoitteleman porvari yhteistyön pariin. Ehkä ajoittain esitetyt vihjaukset edistyspuolueen sulautumisesta kokoomukseen olisivat todella toteutuneet. Yhtä kaikki voidaan kuitenkin todeta, että periksi antamaton idealismi, epäonnistunut taktikointi ja sisäpoliittisista tilanteista johtuva vaihtoehdottomuus sai edistyspuolueen pitäytymään eheytyspoliittisella linjallaan. Tämä piti puolueen pienentyneestä painoarvostaan huolimatta mukana punamultasuunnitelmissa ja mahdollisti lopulta eheytyspoliittisen linjan toteutumisen, vaikka se ainakin osittain tapahtui puolueen kustannuksella.

Yhtenä selittäväenä tekijänä eheytyspoliittisella linjalla pitäytymisessä voi myös nähdä tarpeen pitäytyä puolueen keskeisessä ryhmäidentiteetissä – vaikka suosion kustannuksella. Edistyspuoluelainen identiteetti muodostui vahvasti tasavaltalaisuuden, sosiaaliliberalismin ja eheytyspoliitiikan ympärille ja vaikka se kutistui muiden paineessa kooltaan pieneksi, se säilytti kuitenkin identiteettinsä.

Yhtenä tekijänä, joka piti edistyspuolueen mukana punamultakoalitiossa, oli epäilemättä puolueen merkittävien joskin 1930-luvun myötä harvenneiden yhteiskunnallisten vaikuttajien ja näkyvien poliitikkojen osuus. Mitään välttämätöntä syytä edistyspuolueen osallistamiselle kansanvallan kolmiliittoon ei ollut, sillä enemmistöhallitus oli taattu pelkästään SDP:n ja Maalaisliiton äänillä. Ennen pitkää hallituskumppanit olisivat myös löytäneet ratkaisun pääministeriongelmia, jos edistyspuolue ei olisi ollut käytettävissä. Tässä kuitenkin puolueen mahdollisuus tarjota hallituksen käyttöön kokeneita poliitikkoja, kuten Cajander ja Holsti, oli varmasti merkittävä tekijä ja etu.

Eheytyspoliitiikan tai keskustan integraatioideologian mukaisen hallitusratkaisun ja kansallisen eheytyksen saavuttaminen ei etenäkään 1930-luvun viimeisten vuosien aikana tapahtunut pelkästään sisäisen eheytyksen tietä. Kansainvälisen politiikan uhkakuvat nopeuttivat eheytymisprosessia ja loivat eheytyksen edellytyksiä

puolin ja toisin. Saavutettu konsensus alkoi ulko- ja turvallisuuspoliittisten uhkien kerääntyessä muuttua vaatimukseksi kansallisesta yksimielisyydestä. 1930-luvun viimeisten vuosien kansallinen eheytyminen oli yhtä paljon kansalaisten ja poliittisten piirien omaehtoisen eheytyksen aikaansaamaa kuin valtiovallan ylhäältä päin tapahtunutta eheyttämistä ja kansainvälis-poliittisten realiteettien synnyttämää.

Edistyspuolueessa eroa näiden välille ei juuri tehty. Puolueen koko eheytysohjelma perustui eheyttämisen oletukselle, sillä vaikka eheytykselle pyrittiin luomaan hyvät lähtökohdat esimerkiksi amnestian ja sosiaalipoliittisen lainsäädännön avulla, oli eheyttämisen suunta kuitenkin aina ylhäältä alas. Vuorovaikutusta sen suhteen, tunsiko eheyttävä kansanosat tarvetta eheytyä, ei ollut. Sille, kokiko joku tullessaan eheytyneeksi ennemmin kuin eheytyneensä, ei uhrattu ainaakaan edistyspuolueen linjaa hallinnoessa enemmistöä aikaa. Kivimäen varoittelet demokratian diktatuurista kaikuivat lähes kuuroille korville. Saavutettu sovinto päätti kuitenkin koko sotien välistä aikaa hallinnoineen kahtiajaon ja avasi oven sodan jälkeiselle konsensuspolitiikalle. Ståhlbergin hahmottelemat tulevaisuuden lähtökohdat toteutuivat joskin pidemmällä viiveellä kuin kirjoittaja ehkä oli alun perin odottanut.

Eheyttäjät ja eheytysohjelman kritiikki

Eheytysohjelma menetti todellisen käyttöarvonsa pitkäksi aikaa vuoden 1922 eduskuntavaalien jälkeen ja edistyspuolueen pitäytyminen valitulla linjalla alkoi muiden puolueiden silmissä näyttää idealistiselta haihattelulta. Maalaisliiton oikeistolaisuutta ja harjaannuttua hallitustyöskentelyyn keskustan integraatiolinja alkoi eriytyä. Maalaisliitto näki enenevässä määrin itsensä myös itsenäisenä ja yksin toimimaan kykenevänä, omaa ”kansallista” politiikkaa ajavana tekijänä ja otti hallitusvastuun omiin käsiinsä lopulta täysin ilman Relanderin parhaamia ”edistyskenraaleja”. Maalaisliiton ja kokoomuksen löydettyä yhteisen hallituspoliittisen sävelen ei edistyspuolueen rooliksi jäänyt enää kuin olla oikeistolaista kolinaa vaimentanut statisti, joka sekin pian koettiin puolin ja toisin tarpeettomaksi. Maalaisliittolaisten arvioissa itsenäisyyden alkuvuosien arvostetusta hallituskumppanista muotoutuikin ylpeä, maalaisliittolaisiin alentuvasti suhtautuva, vaalitappioista katkeroitunut pienpuolue, jolla oli liian suuret luulot painoarvoaan.

Edistyspuolueen eheytysohjelma näkemys kokonaisuuden edun toteutumisesta eräänlaisen pakkosovittelun kautta ei juurikaan eronnut oikeiston edustamasta valkoisen Suomen peruslinjasta. Ero näiden lähestymistapojen välille muodostui eheytysohjelman määrittämisestä: edistyspuolue piti vasemmiston integrointia ja osallistamista tarpeellisenä ja jopa välttämättömänä, kun taas oikeiston taholla katsottiin sisällissodan lopputuloksen velvoittavan vasemmiston alistumaan porvarillisen yhteiskunnan raameihin ilman tarvetta sovitella ristiriitaisia intressejä.

Tämä näkemysero muodostui suurimmaksi erottavaksi ja yhteistyötä haitanneeksi tekijäksi edistyspuolueen ja kokoomuksen välille.

Kokoomuslaiset porvariyhteistyön nimiin vannoneet pragmaatikot eivät voineet ymmärtää edistyspuolueen idealistista pitäytymistä eheytysooliittisella linjalla. Eheytysooliittikkaan takertuminen teki edistyspuolueesta porvaririntaman rikkojan kokoomuslaisten silmissä. Rintamakarkurin tasapainoilu porvarillisen maailman-katsomuksen rajamailla oli konservatiivien toistuvan paheksumisen aiheena. Toisaalta edistyspuoluelaisille kokoomus edusti konservatiivista taantumusta, jonka kelkkaan ei liberaali edistysmielinen voinut hypätä, vaikka se kannatuksen ja toimintaedellytysten kannalta olisikin ollut tarkoituksen mukaista.

Edistyspuolueen sisäisen eheytysooliittisen keskustelun kannalta rajanveto juuri oikealle Maalaisliittoon ja kokoomukseen päin osoittautui haasteellisimmaksi. Oikeisto-opposition ja puoluejohdon virallisen linjan välinen näkemysero oli hyvin pitkälti liberaalipuolueille tyypillisen sisäisen dynamiikan mukainen. Oikeistoliberaalit, oikeistoagraarit ja maltilliset konservatiivit olivat usein lähempänä toisiaan kuin omien puolueiden toista äärilaitaa. Puolueorganisaation ja voimasuhteiden lähempi tarkastelu avaa sisäisen dynamiikan tasoja ja osoittaa, että puolueella saattoi olla yhteinen päämäärä, mutta keinot sen saavuttamiseksi vaihtelivat enemmän kuin ideologiset etukäteisoletukset antoivat ymmärtää.

Edistyspuolueen oikeisto-oppositio oli ajatusmaailmaltaan huomattavasti lähempänä esimerkiksi Lloyd Georgen tyylistä konservatiiviyhteistyötä kuin oman puolueensa vasemmistorvarillista linjaa. Opposition linja ja tulkinta liberalisista johtikin niin Britanniassa kuin Ruotsissakin opposition eroon ja kilpailevan puolueen perustamiseen. Tällaista vaaraa edistyspuolueen osalta ei kuitenkaan koettu. Oppositioniryhmien verrattain pieni koko ja erityisesti 1920-luvun opposition samaistuminen voimakkaasti Maalaisliittoon tekivät uuden puolueen perustamisen toisaalta mahdottomaksi toisaalta tarpeettomaksi. Tilanne olisi kenties ollut toinen, jos 1920-luvulla opposition keskeisin hahmo Vennola tai 1930-luvulla Kivimäki olisi irtautunut puolueesta. Edistyspuolueen osalta onni oppositio-ongelmien onnettomuudessa oli myös se, että haasteet ilmenivät voimakkaammin vasta, kun puolueen kannatus oli jo kääntynyt lasku-uralle. Toisen liberaalipuolueen perustaminen olisi ollut suoranainen poliittinen itsemurha, kun sille ensimmäisellekään ei enää tuntunut löytyvän kannatusta.

Liberaalipuolueille tyypillinen haaste asemoitumisessa suhteessa oikeistoon johti edistyspuolueen johdon ja puolueen enemmistön pitämään jopa pragmaattisuuden ja tarkoituksenmukaisuuden kustannuksella yhä tiukemmin kiinni eheytysooliittisesta vakaumuksestaan. Koska suomalainen liberalismi ei koskaan kehittynyt vastaiskuksi työväenliikkeelle, oli edistyspuolueen aina helppoa määritellä rajansa vasemmalle, vaikka sitä vastustajien taholta toistuvasti tämän rajan hämäryydestä kritisoitiinkin. Vasemmiston taholta kritiikki kohdistui lähinnä rohkeuden puuttee-

seen etenkin Tannerin hallituksen vaiheissa. Edistyspuoluelaisille itselleen oli kuitenkin aina selvää, että puolue kuului jakolinjan oikealle puolelle.

Edistyspuoluelainen dilemma oli rajanveto oikealle eli Maalaisliittoon ja kokoomukseen päin, sillä tällä sivustalla oli edistyspuolueen omassa piirissä eniten vetoa. Irtiottoja oikealle tapahtui, kuten edistyspuolueen osallistuminen Ingmanin hallitukseen vuonna 1924 tai Kivimäen hallituksen aika 1930-luvulla osoittivat, mutta nämä siirtymät eivät koskaan johtaneet puoluetta lopullisesti luopumaan eheytysohjelmasta ja siirtymään selkeästi porvareiden yhteistyön linjalle. Suhdanteiden parannuttua ja oikeistosuuntauksen sisäpoliittisen käyttöarvon kuluttua loppuun puoluejohto palasi aina uskollisesti takaisin alkuperäiselle tulevaisuuden lähtökohdille; jopa silloin, kun kokoomus ja osin Maalaisliittokin jäivät seilaamaan oikeistoaallon kevätkierroksiin.

Merkittävänä tekijänä tässä taipumattomassa eheytysohjelmallisen linjan noudattamisessa oli epäilemättä se, että puolueen puheenjohtaja ja puoluejohtajan enemmistö olivat aina eheytysohjelmallisen linjan kannattajia. Ståhlbergin kiistan asema eheytysohjelmallisen linjan luoja ja sen edistäjänä antoi leimansa etenkin edistyspuolueen 1920-luvun politiikalle. Vanhempi 1860-luvulla syntynyt sukupolvi, kuten Ståhlberg, Eero Erkko ja Mikael Soinen, toivat eheytysohjelmalliseen nuorsuomalaisen perinteen ja ytimen, vaikka eivät ottaneet aktiivisesti osaa edistyspuolueen johtotehtäviin. Eheytysohjelmallisen linjan toteuttajaksi nousi 10–20 vuotta nuorempi polvi, mm. Vennola, Ritavuori, Holsti, Mantere ja Tuomioja, joka heti sisällissodan jälkeen astui eduskuntaan ja maan hallitukseen siirtämään Ståhlbergin hahmottelemaa linjaa käytäntöön.

Siitä huolimatta, että edistyspuolueen johto oli aina eheytysohjelmallisen linjan takana ja kannalla, edusti se kuitenkin tai kenties johtoasemansa vuoksi aina keskitietä. Vasemmistolaisimman eheytysohjelmallisen linjan kannattajat tulivat virallisen puoluejohtajan ulkopuolelta. Esimerkiksi Ritavuori, Lavonius ja Toivola kannattivat jo varhaisessa vaiheessa tiivistäkin yhteistyötä maltillisten sosialidemokraattien kanssa. He kuuluivat toki puolue-eliittiin, mutta puolueen johtotehtävissä heitä ei koskaan nähty. Tietty välimatka puolueen viralliseen johtoon antoi paremmat mahdollisuudet esittää pidemmälle meneviä, idealistisempia näkemyksiä.

Edistyspuolueen eheytysohjelma ei sisällöllisesti muuttunut sotien välisenä aikana. Pyrkimys keskustan ja maltillisen vasemmiston yhteistyöhön säilyi, vaikka linjan kannattajakunta osin vaihtui tai pikemminkin nuoreni. 1920-luvun aktiiviset eheytysohjelmalliset olivat 1870- ja 1880-luvulla syntyneitä, joista useilla oli tausta jo nuorsuomalaisen puolueen parissa. Heidän eheytysohjelmallisen linjansa perustelut nousivat nuorsuomalaisesta sosiaalireformismista ja sisällissodan ja valtiomuototaistelun kokemuksista. 1930-luvulla erityisesti Nykypäivän ympärille kerääntynyt eheytysohjelmaa kannattanut polvi oli selvästi nuorempaa 1890- ja 1900-luvuilla syntyneitä. He, kuten Ensio Hiitonen, E. J. Paavola, Väinö Merivirta ja Lauri Levämäki, olivat eläneet aikuisuutensa itsenäisessä Suomessa ja heidän eheytysohjelmallisen linjansa

sai käyttövoimansa todennäköisesti enemmän oikeistoradikalismien vuosista kuin sisällissodasta tai nuorsuomalaisuuden perinnöstä.

Eheytykslinjan kritiikki nousi puolueen oikealta laidalta. 1920-luvulla sen äänekäimpiä edustajia olivat ns. maalaisoppositiion itäsuomalaiset kansanedustajat, kuten Viljanen, Pullinen, Vuokoski, Valkama ja Luostarinen. Heidän kritiikkinsä kumpusi halusta tehdä yhteistyötä ennemmin jakolinjan oikealla puolella kuin sen yli. Maalaisoppositio näki Maalaisliiton kumppanuuden säilyttämisen eheytykslinjaa tärkeämpänä. Sisäpoliittisen ilmaston oikeistolautuminen ja kääntyminen kokoomuksen ja Maalaisliiton yhteistyön urille oli oppositiolle osoitus siitä, että edistyspuolueen tuli tehdä samoin. Sama yhteistyösuunnan jakolinja oli hallitseva myös 1930-luvulla kivimäkeläisen oikeiston puoltaessa porvariyhteistyötä cajan-derilaisen vasemmiston eheytykslinjan sijaan.

Edistyspuolueen oikeiston keskeisimmät hahmot olivat 1920-luvulla J. H. Vennola ja 1930-luvulla T. M. Kivimäki. Vennolan oikeisto/porvariyhteistyösympatiat olivat kuitenkin enemmän reaali- ja talouspoliittisia kuin periaatteellisia. Hän oli valmis yhteistyöhön oikeiston kanssa edistyspuolueelle taktisesti hyödyllisten kysymysten ollessa kyseessä, mutta hänen eheytykspoliittinen linjansa ei juuri järkkynyt. Korkeintaan poliittisen uransa viimeisinä vuosina lapuanliikkeen vanavedessä hänen voi katsoa olleen verrattain herkkä ymmärtämään jopa äärimmäisen oikeiston näkemyksiä. Myös Kivimäelle porvariyhteistyö oli talouspoliittista ja osin varmasti myös henkilösyistä läheisempää. Kivimäen työskentely etenkin ulko- ja talouspoliittista linjaa 1930-luvulla muovanneessa konservatiivisessa johtoryhmässä saattoi hänet läheisiin tekemisiin mm. keskeisimpien kokoomuspoliitikkojen kanssa, joten yhteistyö maltillisen oikeiston kanssa tuntui epäilemättä toimivan hyvin.

Suomalainen liberalismi ja liberalisti

Jos edistyspuolueen maailmansotien välistä aikaa ja sen eheytykspoliittista linjaa luonnehditaan idealismien voitoksi realismista, ei voi olla toteamatta, että suomalainen liberalismi ei noiden 20 vuoden aikana, jolloin se eli kukoistuskautensa, löytänyt ratkaisua liberaalipuolueita kautta linjan kohdanneeseen ahdinkoon. Tasaisesti hiipunut kannatus ja toteutunut ohjelma eivät saaneet edistyspuolue-laisia tosissaan hakemaan ratkaisua näihin ongelmiin.

Se, että ohjelma ei vedonnut enää äänestäjiin tiedostettiin kyllä jo varsin varhaisessa vaiheessa 1920-luvun puolivälissä, mutta valmius tehdä asialle jotain jäi uupumaan. Edistyspuoluelainen liberaalimentaliteetti näki poliittisen toiminnan ensi sijassa sivistyneen ja valistuneen kansanosan velvollisuutena eivätkä tavallinen suomalainen mies, massa tai luokka olleet liberaalissa ajattelussa riittäviä ansioita poliittisen ohjelman tai päätöksenteon perusteiksi. Tällainen ajatusmaailma oli luokkaleiriutumista suosineessa maailmansotien välisessä sisäpoliittisessä ilmastossa tuhoisa valinta. Sosiaaliliberaali kaupunkilaispuolue ei agraari-suomessa vetänyt joukkoja uurnille.

Vasta vuoden 1936 vaaleissa kaupunkilaistunut ja puolueen vasemmiston valtaama eduskuntaryhmä tuntui aluksi tarjoavan mahdollisuuden muutokseen. Alettiin keskustella puolueen siirtämisestä enemmän aivojensa ja kätensä töistä palkkansa saavan keskiluokan eturyhmäpuolueeksi. Äänestäjien enemmistön edelleen tullessa maaseudulta ei luokkapuoluesuuntaukseen siirtyminen pitkällisestä pohjustuksesta huolimatta ollut kuitenkaan mahdollinen. Liberaali yleispuolue taipui huonosti sitomaan tavoitteensa vain yhden kansanosan etujen ajamiseen. Oman aikansa sinipunavihreässä helsinkiläisessä kuplassa elänyt edistysjohto ei kyennyt muuttamaan maatalousvaltaisen yhteiskunnan perusteita, vaikka olisi halunnutkin. Vuoden 1939 yleisohjelmassa saavutettiin puolueen vasemmiston ja oikeiston välille kompromissi, jossa pitäytyttiin heterogeenisen ja tavoitteiltaan usein varsin ristiriitaisen kannattajajoukon säilyttämiseksi edelleen liberaalina yleispuolueena, vaikka pieni käden ojennus keskiluokan intressien suuntaan tehtiinkin. Pyrkimys siirtyä aatteellisista painotuksista liberalismiin kansainvälistä perinnettä paremmin noudattavaan yhteiskunnallisempaan otteeseen jäi varsin vaillinaiseksi.

Liberaalipuolueiden hautautuminen anglosaksisessa kulttuurissa oikeiston ja vasemmiston ja pohjoismaissa lähinnä agraarien ja vasemmiston välissä hyvin asioiden loukkuun ja poliittiseen paitsioon oli tosiasia. Lähes jokaisessa asiakysymyksessä löytyi puolue niin oikealta kuin vasemmalta omaksumaan liberaalien linjan ja ajamaan sitä ainakin kannatusluvuissa mitattuna onnistuneemmin. Tässäkään suhteessa edistyspuolue ei tehnyt poikkeusta eurooppalaisista kohtalotovereistaan. Nuorsuomalaiseen puolueeseen aikanaan liitetty dynaamisuuden ja tulevaisuuden lupauksen leima haalistui vuosisadan vaihteen reformistisen tuulen laannuttua ensimmäisen maailmansodan myötä. Niin konservatiivisten kuin luokkakantaisten arvojen leviäminen 1920–1930-luvuilla sekä Suomessa että kansainvälisesti jätti liberaalipuolueet vaille laajaa kannatuspohjaa.

Edistyspuolueen ongelmaksi sotien välisenä aikana ei muodostunut niinkään sen ohjelma tai ideologia, vaan se, ettei se koskaan nimestään huolimatta muodostunut *kansalliseksi* puolueeksi siinä mielessä, että sen takana olisivat seisleet kansan syvät rivit. Selkeän kannattajakunnan puute jätti edistyspuolueen tarjoilemaan ruokalistaltaan parhaat annokset muiden käyttöön. Ohjelma ja tavoitteet kelpasivat, mutta edistyspuolue ei vaan löytänyt asiakaskuntaansa. Puolue oli toki kansallinen siinä suhteessa, että sen politiikkaan vaikuttivat varsin nationalistiset arvot, mutta nämä arvot eivät olleet mitään erityistä, mitä muutkin porvaripuolueet eivät olisi, kenties RKP:tä lukuun ottamatta, jakaneet.

Edistyspuolueella ei ollut sellaista kannattajakuntaa, joka olisi alhaalta päin todella haastanut puoluejohdon linjaa, kuten esimerkiksi Maalaisliitossa. Muutostarve toki välittyi vaalitappioista, mutta todellisen puolueen sisältä nousevan paineen puuttuessa puoluejohdossa vallinnut säilyttävä, puolueidentiteetistä kiinnipitävä mentaliteetti selvisi tappioista toistuvasti katsomalla taaksepäin. Ainoastaan kieltolaki-

kansanäänestyksen yhteydessä kentän voima sai puoluejohdon perääntymään aikeistaan. Junttamentaliteettia sai kuitenkin liberaalipuolueesta hakea.

Asiantuntijuuteen perustunut kansanedustuskäsite ja varsin elitistinen käsitys kansasta ylipäänsä eivät antaneet suurta mahdollisuutta edes puolueeseen kuuluneiden tavallisten suomalaisten miesten ja naisten päästä vaikuttamaan puolueen linjaan. Puolueen kentän tuli ymmärtää siunata puoluejohdon näkemykset ja kansan tuli äänestää oikeat asiantuntijat päättämään puolestaan. Päätöksentekoa ohjaavaksi ohjelmaksi kansan käsityksiä tai kentän mielipiteitä ei tullut jalostaa. Dominoiva koalitio oli ohjelmansa luonut ja siinä pysyttiin. Institutionalisoituineissa puolueissa puoluejohto toki pyrkii aina pitämään paikkansa ja vetämään linjaansa oli maailmankatsomus mikä tahansa. Edistyspuolueen tilanteen tekee muista eroavaksi se, että sen piirissä sosiaaliliberaalin eheytyspoliittisen linjan omaksunut puoluejohto kykeni säilyttämään asemansa ja siirtämään linjansa melko muuttumattomana eteenpäin 20 vuoden ajan. Haastajat joko rohkaistiin eroamaan puolueesta tai sitoutettiin verrattain pienin myönnytyksin.

Voittoisan alun jälkeen edistyspuolue ajautuikin *Panebiancon* kuvaamaan selviytymistäistelun, jossa puolueen alkuperäisistä tunnuksista ei luovuta, vaikka tarve muutokselle nähdään vaalitappio toisensa jälkeen. Puolueen perusideologian katsottiin kuitenkin olleen se, joka kaikesta huolimatta piti puoluetta koossa. Tämän logiikan oikeistoradikalismien vuodet osaltaan todistivat myös oikeaksi, vaikka edistysarvojen uusi tuleminen ei suoranaisesti ollutkaan edistyspuolueen oman aktiivisuuden tai tehtyjen päätösten tulosta. Kansainvälisessä vertailussa edistyspuolue pärjääkin tässä suhteessa toisaalta hyvin, toisaalta huonosti. Sotien välisenä aikana se marginalisoitui ja pieneni jopa veljespuolueitaan enemmän, mutta toisaalta se kykeni näitä paremmin vastustamaan sisäisen koheesion puutetta ja välttämään puolueen hajoamisen.

Suomalaisen liberalismien kytkeytyminen voimakkaammin aikakauden keskeisiin poliittisiin kysymyksiin ja nationalistiseen, kansallisen eheyden tavoitteluun kuin ideologisiin, sosioekonomisiin kysymyksiin loi, erimielisyyksistä huolimatta, sellaisen sisäisen liiman, jonka avulla totaalinen hajaannus puolueessa vältettiin. Sillä, oliko kansallisen eheytyksen politiikan taustalla sisällissodan kokemus vai 1930-luvun kiristynyt kansainvälinen tilanne, ei hajaannuksen välttämisen kannalta ollut merkitystä.

Kokemus siitä, että itsenäisyys oli alati uhattuna, toi suomalaiseen liberalismiin varsin nationalistisia piirteitä, joita eurooppalaisten veljespuolueiden ideologiselta agendalta ei löydy. Liberalismiin usein liitetty miellelyhtymä sen kosmopoliittisesta, kansallisvaltioita ylittävästä luonteesta jäi Suomessa sotien välisenä aikana nationalismien ja itäisen naapurin luoman uhan varjoon. Suomen sisäpoliittinen tilanne ja geopoliittinen asema loivat vaatimuksen vahvasta kansallisesta yhtenäisyydestä, ja toisaalta vahva kansainvälinen leima olisi saattanut tuottaa jopa omak-

suttua eheytysooliittista linjaa suuremman tappion. Eihän edes kansainväliseksi julistautunut SDP täysin luopunut nationalistisesta ajattelutavasta.

Venäjän valtaa vastustamaan nousseen, kansaa yhdistäneen nationalismiin ja fennomanian luomassa yhtenäiskulttuurissa ei suomalaisella liberalismilla ollut juuri mahdollisuutta tai omasta mielestään edes tarvetta kehittyä radikaaliksi valtiota kyseenalaistaneeksi liikkeeksi. Työväenliikkeen ja sosialidemokraattisen puolueen vahva asema jätti vasemmiston pois liberaalipuolueen vaikutusalueelta ja äänestäjäkunnasta. Vahva individualistinen perinne taas jätti puolueen sisäisen koheesion riippumaan varsin viitteellisestä liberaalista maailmankuvasta. Edistyspuolueesta ja sen edustamasta suomalaisesta liberalismista muodostuikin sisällissodan avainkokemuksen ja nuorsuomalaisen perinnön myötä ei-radikaali, antikommunistinen, vasemmistoporvarillinen, sosiaaliliberaali, kansanvaltaan pohjautuvan parlamentaarisen demokratian puolustaja.

Suomalainen liberalismi määrittyi eurooppalaisia vastineitaan voimakkaammin nuorta valtiota voimakkaasti hallinneen kansallisuusajattelun, itsesäilytysvaiston ja kansallisen eheyden vaatimusten kautta. Suomen valtio ja kansalaisyhteiskunta olivat maailmansotien välisenä aikana huomattavasti keskeneräisempiä kuin Ruotsin tai Iso-Britannian kaltaiset vakiintuneet yhteiskunnat. Siksi hobhouselainen sosiaaliliberalismi palveli suomalaisessa kontekstissa enemmän kansallisen valtion ja kansakunnan vahvistamisen tarpeita kuin sosioekonomista, ideologista päämäärää.

Suomalaisen liberalismiin perusta oli ennemmin perustavanlaatuisissa poliittisissa kysymyksissä kuin aatteellisissa, sosioekonomisissa kysymyksissä. Puolueen ajamiin sosiaalipoliittisten ja yhteiskunnallisten uudistusten ideologinen perusta oli löydettävissä sosiaaliliberaalista aatteesta, mutta tarve ja perustelut näiden uudistusten toteuttamiselle löydettiin ennemminkin sisällissodan kokemuksesta kuin liberaalin ideologian periaatteista. Edistyspuoluelaisen liberalismiin erityispiirteitä loi nationalismiin ja itäisen uhan luoma kansallisen eheyden vaatimus. Tämän vaatimuksen korottaminen jopa puolueen perustamisen keskeiseksi lähtökohdaksi antoi vahvan leiman suomalaiselle sotien välisen ajan liberalismille.

LÄHDELUETTELO

PRIMAARIAINEISTO

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Eduskunnan arkisto (EA)

Perustuslakivaliokunnan pöytäkirjat

Hämeenlinnan maakunta-arkisto (HMA)

Hämeenlinnan kansallisen edistysseuran arkisto

Kansallisen Edistyspuolueen Hämeenlinnan piirin arkisto

Lahden edistysseuran arkisto

Joensuun maakunta-arkisto (JoMA)

Joensuun kansallisen edistysseuran arkisto

Kansallisen edistyspuolueen Pohjois-Savon piirijärjestön
arkisto

Kansallisen edistyspuolueen Kuopion läänin itäisen
vaalipiirin arkisto

Kansallisarkisto (KA)

A. K. Cajanderin kokoelma (AKCK) I ja II

Kansallisen Edistyspuolueen arkisto (KEPA)

puoluekokousten pöytäkirjat

puolueneuvoston/valtuuston pöytäkirjat

puoluehallituksen/toimikunnan pöytäkirjat

keskusvaliokunnan pöytäkirjat

järjestö- ja ohjelmavaliokunnan pöytäkirjat

eduskuntaryhmän pöytäkirjat

presidentin valitsijamiesten kokousten pöytäkirjat

kansanedustajaehdokkaiden neuvottelukokousten

pöytäkirjat

puoluetoimiston kirjeenvaihto

Edistysmielisen klubin aineistot

Vapaamielisen klubin aineistot

Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän arkisto
(KEPA II)

eduskuntaryhmän pöytäkirjat
Helsingin Kansallisen edistysseuran arkisto (HKEA)
Ensio Hiitosen kokoelma (EHK)
Rudolf Holstin arkisto (RHA)
T. M. Kivimäen arkisto
Lauri Levämäen kokoelma (LLK)
Oskari Mantereen arkisto (OsMA)
Nuorsuomalaisen puolueen kokoelma
E. J. Paavolan kokoelma
Hjalmar J. Procopén kokoelma
Risto Ryti arkisto
Ester Ståhlbergin kokoelma (ESK)
K. J. Ståhlbergin arkisto (KJSA)
Tampereen Kansallisen edistysseuran arkisto (TKEA)
Raakel ja Urho Toivolan kokoelma (RUTK)
Juho Heikki Vennolan arkisto (JHVA)

Keskustan ja maaseudun arkisto (KMA)

Maalaisliiton arkisto

eduskuntaryhmän pöytäkirjat

eduskuntaryhmän valtuuskunnan pöytäkirjat

Mikkelin maakunta-arkisto

Kansallisen edistyspuolueen Mikkelin paikallisyhdistyksen
arkisto

Oulun maakunta-arkisto

Kansallisen edistyspuolueen Oulun paikallisyhdistyksen
arkisto

Kansallisen edistyspuolueen Oulun läänin eteläisen piirin
arkisto

Kansallisen edistyspuolueen Oulun edistysmielisten
naisten arkisto

Porvarillisen työn arkisto (PTA)

Kansallisen Kokoomuspuolueen arkisto

eduskuntaryhmän pöytäkirjat

Päivälehdien arkisto (PA)

Eero Erkon arkisto

Helsingin Sanomiin liittyvä arkisto

Yksityisarkisto

Eljas Erkon arkisto

Julkisten tehtävien arkisto

Yksityisarkisto

Tampereen yliopiston kirjasto (TayK)
Bruno Sarlinin kokoelma

Työväen Arkisto (TA)
Sosialidemokraattisen puolueen arkisto
eduskuntaryhmän pöytäkirjat
eduskuntaryhmän valmistusvaliokunnan
pöytäkirjat

PAINETUT ALKUPERÄISLÄHTEET

Cajander, A. K. (1933). *Kansamme suuri kysymys*.

Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmä
toimintakertomukset 1919–1939

Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallitus/toimikunta
toimintakertomukset 1919–1939

Kansallista politiikkaa II ja III (1935). Kansallinen Edistyspuolue.

Kymmenen vuotta Kansallisen edistyspuolueen toimintaa (1928). Kansallinen Edistyspuolue.

Lavonius, W. A. (1926). *Kansallisen edistyspuolueen tehtävä*. Kansallisen Edistyspuolueen julkaisuja.

Lavonius, W. A. (1930a). *Kansallisen edistyspuolueen toiminta ja tehtävä*. Kansallinen Edistyspuolue. Helsinki.

Lavonius, W. A. (1930b) *Suomen sosialidemokratian suuntakysymys*. Kansallinen Edistyspuolue, Helsinki.

Mantere, Oskari (1922). *Sisäisen tilanteen tarkastelua*. Helsinki.

Miksi eduskunta hajotettiin? mitä ns. Kivimäen linja sisälsi (1930). Kansallinen Edistyspuolue. Helsinki.

Nykyhetken sisäpoliittinen tehtävä: kansanvaltaisen keskustan koottava voimansa (1927). Kansallinen Edistyspuolue. Helsinki.

Paasikivi, Juho Kusti (2000). *”Olen tullut jo kovin kiukkuiseksi” J. K. Paasikiven päiväkirjoja 1914–1934*. Rumpunen Kauko (toim.) Kansalliskirjaston ystävät. Helsinki.

Kankari, Ilmari (aka Rauhala K.N.) (1921) *Kolmen vuoden taipaleelta. Eri puolueiden poliittinen tili hallitusmuotokysymyksen, rauhankysymyksen, armahduksen, oppivelvollisuusasian ja rahasääntöoikeustaistelun valossa*. Helsinki.

Relander, Lauri Kristian (1967). *Presidentin päiväkirja. Osa I*. Jutikkala Eino (toim.) Weilin+Göös.

Relander, Lauri Kristian (1968). *Presidentin päiväkirja. Osa II*. Jutikkala Eino (toim.) Weilin+Göös.

Ståhlberg, K. J. (1925). *Puheita 1919–1925*. Otava, Helsinki.

Ståhlberg, K. J. (1946). *Puheita 1927–1946*. Otava, Helsinki.

Ståhlberg, Ester (1985). *Kauniit, katkerat vuodet. Presidentin rouvan päiväkirja 1920–1925*. Hilikka ja Olli Witikka (toim.). WSOY, Helsinki.

Ståhlberg, Ester (1985). *Voittojen ja tappioiden vuodet 1926–1934*. Hilikka ja Olli Witikka (toim.) WSOY, Helsinki.

Vennola, Juho Heikki (1924). *Kansanvaltainen valtioelämämme*.

Vennola, Juho Heikki (1929). *Politiikkamme kansakuntana*.

VIRALLISET JULKAISUT

Suomen virallinen tilasto. Vaalilasto XXIX

Eduskuntavaalit 1922, 1924, 1927, 1929, 1930, 1933, 1936

Valitsijamiesvaalit 1925, 1931, 1937

Suomen virallinen tilasto. Vaalilasto XXX

Eduskuntavaalit 1939

Valtiopäivät 1919-1939

pöytäkirjat, asiakirjat, liitteet

SANOMA- JA AIKAKAUSLEHDET

Etelä-Saimaa
Etelä-Suomen Sanomat
Helsingin Sanomat
Hufvudstadsbladet
Ilkka
Kaleva
Karjalan Aamulehti
Keskisuomalainen
Länsi-Savo
Maaseudun sanomat
Nykypäivä
Suomen Sosialidemokraatti
Tampereen Sanomat
Turun Sanomat
Uusi Suomi
Vapaa Kansa

SEKUNDAARIAINEISTO

OPINNÄYTTEET

Aarnikka, Lauri (1986). *Kansallisen Edistyspuolueen suhtautuminen kommunismiin ja Lapuan liikkeeseen 1929–1932*. Pro gradu Helsingin yliopisto.

Hedman, Arne (1978). *Kansallisen Edistyspuolueen sisäiset eturistiriidat puolueen perustamisesta vuoden 1927 eduskuntavaaleihin*. Pro gradu Helsingin yliopisto.

Hölttä, Outi (1978). *Lapualaiskauden sisäpoliittiset jälkimainingit Kansallisen Edistyspuolueen sanomalehdistössä vuosina 1933–36*. Pro Gradu, Turun yliopisto.

Jokela, Marko (1993). *Kansallisen Edistyspuolueen ja Helsingin Sanomain suhde 1917–1943. Puolueen pää-äänenkannattajasta riippumattomaksi sanomalehdeksi*. Pro gradu, Helsingin yliopisto.

Kareinen, Anne (1996). *Cajanderin lehdestä syrjäytetyksi lehdeksi – Kansallisen Edistyspuolueen sisäisen erimielisyydet Nykypäivä-ryhmän näkökulmasta vuosina 1935–1938*. Pro gradu, Turun yliopisto.

Karimäki, Jenni (2006). *Porvaripuolueet mentaliteettien murroksessa. Porvaripuolueiden ideologinen uudelleenajattelu puolueiden välisten suhteiden muokkaajana Tannerin sosialidemokraattisen vähemmistöhallituksen aikana*

1926–1927. Pro gradu, Tampereen yliopisto.

Kolumäki, Juha (2013). *Jakautunutta vapaamielisyyttä. Kansallisen Edistyspuolueen sisäiset ristiriidat ja Kivimäen hallitus 1934–1936*. Pro gradu, Tampereen yliopisto.

Krekelä, Tuuli (2011). *Kaikille pääsy kohti korkeinta sivistystä. Yhtenäiskouluhanke Oskari Mantereen ratkaisuna pohjakoulukysymykseen*. Pro gradu, Tampereen yliopisto.

Olkkonen, Pauliina (2011). *Ei oikeaan, ei vasempaan, vaan suoraan eestä Suomenmaan - Kansallisen Edistyspuolueen sisäpoliittiset linjaukset vuosina 1919–1922*. Pro gradu, Tampereen yliopisto.

Rantala, Tuomas (2010). *Uusi uljas maalaisliittolaisuus? Pääministeri J. E. Sunila ja hänen maalaisliittolainen hallituksensa 1927–28*. Pro gradu, Tampereen yliopisto.

Reinimäki, Aki (2010). *Tasavallan puolesta laittomuutta vastaan. Kansallisen Edistyspuolueen aktiivien toiminta Vapaamielisen Klubin piirissä lapuanliikkeen vuosina 1929–1932*. Pro gradu, Helsingin yliopisto.

Rinta-aho, Harri (1988). *Poliitikko Juho Heikki Vennola ja hänen aatemaailmansa 1918–1931*. Pro gradu, Helsingin yliopisto.

Rydman, Arno (2013). *Edistys vai vapaus? Kansallisen Edistyspuolueen suhtautuminen laajaan armahduskysymykseen, tullipolitiikkaan ja kieltolakiin*. Pro gradu, Helsingin yliopisto.

Saareks, P. H. (1979). *Mandi Hannulan poliittinen toiminta vuosina 1919–1930*. Pro gradu Helsingin yliopisto.

Saarinen, Janne (1993). *Liberalismen i Norden. En jämförelse mellan de liberala rörelserna i fyra nordiska länderna*. Pro gradu, Helsingin yliopisto.

Saarivirta, Sirkka-Liisa (1962). *J. H. Vennola ja Suomen ulkopoliittiset orientoitumispyrkimykset 1922–23*. Pro gradu, Helsingin yliopisto.

Sandberg, Kari (1986). *Kansallisen Edistyspuolueen uskontopoliitiikka vuosina 1918–39*. Pro gradu, Helsingin yliopisto.

Tarponen, Tyko (1955). *Kansallinen Edistyspuolue, sen kannatuksen väheneminen ja puolueen loppu*. Licensiaatin työ, Helsingin yliopisto.

Vesterinen, Seppo (1968). *Kansallisen Edistyspuolueen suhtautuminen Lapuan liikkeeseen v:n 1931 presidentinvaaleihin saakka*. Pro gradu, Helsingin yliopisto.

Vettenranta, Jari (1982). *Sosiaalireformistinen traditio ja työ sopimuslaki keskustapolitiikan kaudella (1919–1924)*. Pro gradu, Helsingin yliopisto.

KIRJALLISUUS

Aarnio, Eeva (2003). Puolue. Teoksessa *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Hyvärinen Matti, Kurunmäki Jussi, Palonen Kari, Pulkkinen Tuija ja Stenius Henrik (toim.) Vastapaino, Tampere.

Ahti, Martti (1990). *Kaappaus? Suojeluskuntaselkkaus 1921, Fasismien aave 1927, Mäntsälän kapina 1932*. Otava, Helsinki.

Ahvenainen Jorma, Pihkala Erkki, Rasila Viljo (1982). Itsenäisen Suomen talouspolitiikka. Teoksessa *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi*. Tammi, Helsinki.

Alanen, Aulis J. (1976). *Santeri Alkio*. WSOY, Helsinki.

Alapuro, Risto (1973). *Akateeminen Karjala Seura. Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvuilla*. Poliitiikan tutkimuksia 14.

Anttonen Anneli, Sipilä Jorma (2000). *Suomalaista sosiaalipolitiikkaa*. Vastapaino, Tampere.

Arblaster, Anthony (1984). *The rise and decline of western liberalism*. Oxford University Press.

Arter, David (1988). Liberal parties in Finland: from perennial coalition actors to an extraparliamentary role. Teoksessa *Liberal Parties in Western Europe*. Kirchner Emil J. (toim.) Cambridge University Press.

Autio, Veli-Matti (1986). *Opetusministeriön historia 4 : ensimmäisen tasavallan kulttuuripolitiikka 1917–1944*. Opetusministeriö.

Autio, Veli-Matti (2001). *Mantere Oskari*. Suomen Kansallisbiografia. SKS, Helsinki

Bellamy, Richard (1992). *Liberalism and Modern Society. An Historical Argument*. Polity Press.

Blomstedt, Yrjö (1969). *K. J. Ståhlberg. Valtiomieselämäkerta*. Otava, Helsinki.

Blåfield, Antti (2014). *Loistavat Erkot: Patruunat ja heidän päätoimittajansa*. Otava, Helsinki.

Boisman, Elsa (1980). *Valtioneuvoston jäsenten tausta vuosina 1917–66*. Jyväskylän yliopiston historian laitos. Suomen historian julkaisuja.

- von Bonsdorff, Göran (1943). *Studier rörande den moderna liberalismen i de nordiska länderna*. Ekenäs Tryckeri, Ekenäs.
- von Bonsdorff, Göran (1982). *Eduskuntaryhmien toiminta ja edustajien muut ryhmittymiset*. Suomen kansanedustuslaitoksen historia XII.
- von Bonsdorff, Göran, Jernström, Frank (1984). *Från självständighet till Lappo. Svenska folkpartiet II 1917–1929*. Svenska folkpartiet rp. Ekenäs tryckeri ab, Ekenäs.
- Borg, Olavi (1965). *Suomen puolueet ja puolueohjelmat 1880–1964*. WSOY, Helsinki.
- Borg, Olavi (1979). *Liberalismi ja liberaalit puolueet*. Tampereen yliopisto.
- Borg, Olavi (1982). *Puolueiden ja eduskuntaryhmien suhteet 1907–1977*. Suomen kansanedustuslaitoksen historia XII.
- Borg, Olavi (2006). Liberaalinen aatetraditio Suomessa. Teoksessa Paastela Jukka, Paloheimo Heikki, *Suomen puolueiden periaateohjelmat. Ohjelmat, niiden taustaa ja tarkastelua*. Tampereen yliopisto, politiikan tutkimuksen laitos.
- Carlson, C E (1990). *Sanomalehtimies Lassi Hiekkala*. Monila Oy, Helsinki.
- Cook, Chris (1998). *A Short History of the Liberal Party 1900–1997*. Macmillan Press Ltd.
- Dutton, David (2004). *A History of the Liberal Party in the Twentieth Century*. Palgrave Macmillan.
- Eilonen, Jari (2014). Valtonen Heli, Perheen sääntely modernisoituvassa Suomessa. Teoksessa *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900–1960*. Karonen Petri, Rähä Antti (toim.) SKS, Helsinki.
- Eskelinen, Heikki (2004). *Me tahdoimme suureksi Suomenmaan. Akateemisen Karjala-seuran historia I*. WSOY, Helsinki.
- Haapala, Pertti (1992). Suomalainen yhteiskunta. Teoksessa *Itsenäistymisen vuodet 1917-1920. 3. Katse tulevaisuuteen*. Ohto Manninen (Toim.). VAPK-kustannus. Valtionpainatuskeskus, Helsinki.
- Hallberg Pekka, Martikainen Tuomo, Nousiainen Jaakko, Tiikkainen Päivi (2009). *Presidentin valta. Hallitsijanvallan ja parlamentarismin välinen jännite Suomessa 1919-2009*. WSOY, Helsinki.

- Hakalehto, Ilkka (1973). *Väinö Tanner. Taipumattoman tie*. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Harisalo Risto, Miettinen Ensio (1997). *Klassinen liberalismi*. Tampere University Press.
- Heikkinen Sakari, Tiihonen Seppo (2009). *Valtiovarainministeriön historia. 2, Kriisinselvittäjä: 1917-1966*. Edita, Helsinki.
- Heywood, Andrew (2007a). *Political ideologies. An Introduction*. Palgrave Macmillan.
- Heywood, Andrew (2007b). *Politics*. Third Edition. Palgrave Macmillan.
- Hirvikallio, Paavo (1958). *Tasavallan presidentin vaalit Suomessa*. WSOY, Helsinki.
- Hobhouse, L. T (1999). *Liberalism*. Alkuperäinen teos julkaistu 1911. E-kirja, Batoche Books.
- Hobsbawm, Eric (1999). *Äärimmäisyyksien aika. Lyhyt 1900-luku (1914–1991)*. Vastapaino, Tampere.
- Hokkanen, Kari (1986a). *Kyösti Kallio. Osa 1 1873–1929*. WSOY, Helsinki.
- Hokkanen, Kari (1986b). *Kyösti Kallio. Osa 2 1930–1940*. WSOY, Helsinki.
- Holsti, Kalevi J (1963). *Suomen ulkopoliittikkaa suuntaansa etsimässä*. Tammi, Helsinki.
- Hyrkkänen, Markku (2002). *Aatehistorian mieli*. Vastapaino, Tampere.
- Hyvärinen, Matti (2003). Valta. Teoksessa *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen ja Henrik Stenius (toim.) Vastapaino, Tampere.
- Hämäläinen, Pekka Kalevi (1968). *Kielitaistelu Suomessa 1917–1939*. WSOY, Porvoo.
- Hölttä, Outi (1982). *Suomen puolueiden organisaatiot vuosina 1918–1939*. Turun yliopisto. Poliittinen historia. Julkaisuja C:17.
- Inha, Jyri (2004). *Elämä ja oikeus : K. J. Ståhlberg oikeusajattelijana: K. J. Ståhlbergin oikeusajattelun pääpiirteet*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja. A-sarja, 0356-7206; n:o 247.
- Jansson, Jan Magnus (1982a). Eduskunta ja toimeenpanovalta. Teoksessa *Suomen*

kansanedustuslaitoksen historia XII. Eduskunnan historiakomitea.

Jansson, Jan Magnus (1982b). Eduskunnan hajotukset. Teoksessa *Suomen kansanedustuslaitoksen historia XII*. Eduskunnan historiakomitea.

Johanson, Gösta (1980). *Liberal splittring, skismässä – och återförening 1917–1934*. Göteborg.

Jutikkala, Eino (1964a). Suuntaus oikealle (1923–1926). Teoksessa *Kaksi vuosikymmentä Suomen sisäpolitiikkaa 1919–1939*. Tommila Päiviö (toim.) Historian ystävien liitto, Porvoo.

Jutikkala, Eino (1964b). Yhden puolueen vähemmistöhallitusten aika. (1926-30). Teoksessa *Kaksi vuosikymmentä Suomen sisäpolitiikkaa 1919-1939*. Tommila Päiviö (toim.) Historian ystävien liitto, Porvoo.

Jutikkala, Eino (1968). Kuka hajotti eduskunnan ja miksi 1929. Historiallinen Aikakauskirja 66.

Jääskeläinen, Mauno (1964). Keskustapolitiikan aika (1919–1922) Teoksessa *Kaksi vuosikymmentä Suomen sisäpolitiikkaa 1919–1939*. Tommila Päiviö (toim.) Historian ystävien liitto, Porvoo.

Kaarninen, Mervi (2014). Suomen kansa opin tiellä. Teoksessa *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900–1960*. Karonen Petri, Rähä Antti (Toim.) SKS, Helsinki.

Kaartinen, Aija (2011). *Kansan raittiudeksi ja kotien onneksi. Naisten kieltolakimieliä ja toiminta kieltolain puolesta ja sitä vastaan 1919–1932*. SKS, Helsinki.

Kalela, Annikki (1985). *Isäni A. K. Cajander kirjeiden ja muistikuvien valossa*. Gummerus, Helsinki.

Kalela, Jorma (1987). *Pulapolitiikka. Valtion talous- ja sosiaalipolitiikka Suomessa lamavuosina 1929–32*. Työväen taloudellinen tutkimuslaitos. Tutkimuksia 13.

Kallentautio, Jorma (1979). *Kieltolaki ja sen kumoaminen puoluepoliittisena ongelmana*. Alkoholitutkimussäätiön julkaisuja 30. Jyväskylä.

Kallentautio, Jorma (2015). *Lavonius Wilhelm Alexander*. Suomen Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. SKS, Helsinki

Kalpa, Harri (1984). *Sanan Saattajana Auran rannoilla. Turun Sanomat 1905–1985*. Turun sanomat, Turku.

Karimäki, Jenni (2014). *Vastauksena vasemmistoporvarillisuus – Kansallisen Edistyspuolueen haasteet 1920-luvulla*. Historiallinen Aikakauskirja, Nro 1.

Kekkonen, Jukka (2013). K. J. Ståhlberg: Epävakaisten vuosien vahva johtaja. Teoksessa *Presidentti johtaa. Suomalaisen valtiojohtamisen pitkä linja*. Tiuhonen Seppo, Pohls Maritta, Korppi-Tommola Juha (toim.) Siltala, Helsinki.

Kettunen Pauli, Turunen Ilkka (1994). *The Middle Class, Knowledge, and the Idea of the Third Factor*. Scandinavian Journal of History volume 19.

Kettunen, Pauli (2003). *Poliittisen historia poliittisessä historiassa*. Ennen ja nyt. Historian tietosanomata 3.

Kivimäki, T. M (1965). Suomalaisen poliitikon muistelmat. WSOY, Porvoo.

Klinge, Matti (1968). *Ylioppilaskunnan historia. Neljäs osa 1918-1960*. WSOY, Helsinki.

Knuuttila, Seppo (1992). Mentaliteetti, mieli ja merkitys. Teoksessa *Menneisyyden merkitys. Historian suuret ja pienet kertomukset*. Pitkänen Pirkko (toim.) Historian ja yhteiskuntaopin opettajien liitto HYOL ry, Joensuu.

Kolbe, Laura (2006). *Rydman Eero*. Suomen Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. SKS, Helsinki.

Korhonen Anu (2001). Mentaliteetti ja kulttuurihistoria. Teoksessa *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. Immonen Kari, Leskelä-Kärki Maarit (toim.). SKS, Helsinki.

Koskiahho, Tapio (1977). *Vaaliliittoutuminen eduskuntavaaleissa. Tutkimus puolueiden vaaliliitoista 1907–1975 ja vaaliliittoutumispoliitikasta 1970 ja 1972 eduskuntavaaleissa*. Valtiotieteellisen yhdistyksen julkaisu, Tampere.

Kulha, Keijo K. (1989). *Sanasotaa ja sovittelua. Helsingin sanomien poliittinen linja itsenäistymisestä talvisotaan*. Päivälehti, Helsingin sanomat. Toimituksia IV.

Kulha, Keijo K. (1999). *Eljas Erkko*. Suomen Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. SKS, Helsinki.

Kulha, Keijo K. (2000). *Tuomioja Walto Wihtori*. Suomen Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. SKS, Helsinki.

- Kulha, Keijo K. (2003). *Erkko Eero*. Suomen Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. SKS, Helsinki.
- Kühnl, Reinhard (1973). *Liberalismista fasismiin. Porvarillisen vallan muodot*. Gummerus, Jyväskylä.
- Kunttu, Tapani (1981). *Edistyspuolueen turvallisuuspoliittiset näkemykset armeijakysymysten valossa itsenäisyyden alkuvuosina*. Historiallinen Aikakauskirja.
- Kupiainen Heikki, Laitinen Erkki (1995). Suomalaisen asutustoiminnan juuret. Teoksessa *Rintamalta raiviolle. Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta*. Laitinen Erkki (toim.) Atena Kustannus, Jyväskylä.
- Kurjensaari, Matti (1962). *30-luvun vihainen nuorimies*. Tammi, Helsinki.
- Laine, Kristiina (1989). Virkamiesten palkat poliittisena kysymyksenä vuosina 1928–29. Teoksessa *Työ tekijäänsä kiittää. Pentti Virrankoski 60 vuotta*. Turun historiallinen arkisto.
- Laski, Harold J. (1947). *The rise of European liberalism. An essay on interpretation*. George Allen and Unwin Ltd. London.
- Lehtola, Veli-Pekka (1994). *Wallenius. Kirjailijakenraali Kurt Martti Walleniuksen elämä ja tuotanto*. Kirjapaino osakeyhtiö Kaleva, Oulu.
- Lehtola, Veli-Pekka (2010). *Presidentin kyyditys. Presidentti Ståhlberg, kenraali Wallenius ja kiihkon aika 1930*. Otava, Helsinki.
- Leiphart Jorn Y., Svåsand Lars (1988). The Norwegian Liberal Party: from political pioneer to political footnote. Teoksessa *Liberal Parties in Western Europe*. Kirchner Emil J. (toim.) Cambridge University Press.
- Leitzinger, Antero (1993). Liberalismin juuret. Kirja-Leitzinger.
- Lemberg, Magnus (1994). *Hjalmar J. Procopé. Isänmaanystävä ja maailmankansalainen*. Alea-Kirja Oy.
- Liedman, Sven-Eric (1995). Liberalism in the nordic context. Teoksessa *”Liberalism” - Seminars on Historical and Political Keyword in Northern Europe*. Toim Ilkka K Laakaniemi, Anna Rothkirch ja Henrik Stenius. Renvall Institute, University of Helsinki.
- Liikanen, Ilkka (1998). Fennomania poliittisena liikkeenä. Teoksessa *Uudet ja vanhat liikkeet*. Ilmonen Kaj, Siisiäinen Martti (toim.) Vastapaino, Tampere.

Liikanen, Ilkka (2003). Kansa. Teoksessa *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Hyvärinen Matti, Kurunmäki Jussi, Palonen Kari, Pulkkinen Tuija ja Stenius Henrik (toim.) Vastapaino, Tampere.

Lilius, Patrik (1992). 1936–39. Teoksessa *Från Lappo till vinterkriget. Svenska folkpartiet III (1930–1939)*. Schauman Henrik, Lilius Patrik. Svenska folkpartiet. Helsingfors.

Lindström Ulf, Wörlund Ingemar (1988). The Swedish Liberal Party: The politics of unholy alliances. Teoksessa *Liberal Partien in Western Europe*. Kirchner Emil J. (toim.) Cambridge University Press.

Loima, Jyrki (2006). *Myytit, uskomukset ja kansa. Johdanto moderniin nationalismiin Suomessa 1809–1918*. Yliopistopaino, Helsinki.

Luoto, Reima T. A. (1983). Liberalismi – johtava valtioaate. Librum, Helsinki.

Lähteenmäki, Maria (2014). Väinö Voionmaa. Poliitikko ja geopolitiikko. SKS, Helsinki.

Manninen, Juha (1989). Tiede, maailmankuva ja kulttuuri. Teoksessa *Maailmankuva kulttuurin kokonaisuudessa. Aate- ja oppihistorian, kirjallisuustieteen ja kulttuuriantropologian näkökulmia*. Manninen Juha, Envall Markku ja Knuutila Seppo. Kustannus Pohjoinen, Oulu.

Manninen Ohto, Salokangas Raimo (2009). *Eljas Erkko – vaikenematon valtiomahti*. WSOY, Helsinki.

Mannio, Niilo (1967). *Sosiaalipoliitikon kokemuksia 50 itsenäisyysvuoden ajalta*. WSOY, Helsinki.

Meadowcroft, James (1996). Introduction. Teoksessa *The Liberal Political Tradition*. Meadowcroft James (toim.) Edward Elgar Publishing Limited.

Meinander, Henrik (1999). *Tasavallan tiellä. Suomi Kansalaissodasta 2000-luvulle*. Schildts, Helsinki.

Mickelsson, Rauli (2007). *Suomen puolueet: historia, muutos ja nykypäivä*. Vastapaino, Tampere.

Mikkeli, Heikki (1984). Mentaliteettien historiaa: onko 1500-luvun ihminen ahne ateisti? Teoksessa *Katsauksia, tulkintoja, näkemyksiä historiasta historioitsijoille*. Hietala Marjatta (toim.). SHS, Helsinki.

Muiluvuori, Jukka (2000). *Mannio Niilo*. Suomen Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. SKS, Helsinki.

Murto, Eero (1994). *Pääministeri. Suomen pääministerin rooli 1917–1993*. Painatuskeskus, Helsinki.

Mylly, Juhani (1989). *Maalaisliittokeskustapuolueen historia 2. Maalaisliitto 1918–1939*. Kirjayhtymä Helsinki, Hämeenlinna.

Mylly, Juhani (1998). Porvarilliset puolueet ja suojeluskunnat. Teoksessa *Raja railona. Näkökulmia suojeluskuntiin*. Alapuro Risto (toim.) WSOY, Helsinki.

Nevakivi Jukka, Hentilä Seppo, Haataja Lauri (1993). *Poliittinen historia. Johdatus tutkimukseen*. Loimaan kirjapaino Oy, Loimaa.

Niku, Risto (2004). *Ministeri Ritavuoren murha*. Edita, Helsinki.

Noponen, Martti (1964). *Kansanedustajien sosiaalinen tausta Suomessa*. Valtiotieteellinen yhdistys, Porvoo.

Norberg, Johan (1999). *Den svenska liberalismens historia*. Timbro.

Paaskoski, Jyrki (1997). Tavoitteena kansallinen yhtenäisyys. Teoksessa *Riiviöistä ritareiksi*. Halmesvirta Anssi (toim.) Suomen historiallinen seura, Helsinki.

Paavolainen, Jaakko (1984). *Väinö Tanner sillanrakentaja, osa 3. Elämäkerta vuosilta 1924–1936*. Tammi, Helsinki.

Palonen, Kari (1995). Conceptual History as a Perspective to Political Thought. Teoksessa *”Liberalism” - Seminars on Historical and Political Keyword in Northern Europe*. Lakaniemi, Rotkirch ja Stenius (toim.) Renvall-Institute, University of Helsinki.

Panebianco, Angelo (1988). *Political parties: organization and power*. Cambridge University Press.

Perälä, Reijo (1998). *Lapuan liike ja sanan mahti*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi.

Pietiäinen, Jukka-Pekka (1986). *Rudolf Holsti. Lehtimies, tiedemies ja poliitikko 1881–1919*. Weilin+Göös, Helsinki.

Pietiäinen, Jukka-Pekka (1998). *Holsti Rudolf*. Suomen Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. SKS, Helsinki.

Piilonen, Juhani (1992). Sisäinen rakennustyö. Teoksessa *Itsenäistymisen vuodet*

1917-1920. 3. *Katse tulevaisuuteen*. Manninen Ohto (toim.) VAPK-kustannus. Valtionpainatuskeskus, Helsinki.

Polvinen Tuomo, Heikkilä Hannu, Immonen Hannu (1992). *J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö 2 1918–1939*. WSOY, Helsinki.

Roiko-Jokela, Heikki (1995). *Ihanteita ja reaalipolitiikkaa: Rudolf Holstin toiminta Baltian maiden kansainvälisen de jure -tunnustamisen ja reunavaltioyhteistyön puolesta 1918–1922*. Studia Historica Jyväskyläänsia.

Roiko-Jokela, Heikki (2007). *Ylioppilas – maakunta – isänmaa. Pohjois pohjalainen Osakunta 1907-2007*. Jouko XI. SKS, Helsinki.

Roselius, Aapo (2010). *Kiista, eheys, unohdus. Vapaussodan muistaminen suojeluskuntien ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918-1944*. Societas Scientiarum Fennica.

Saarikoski, Vesa (1997). *Keskustajääkäri Aarne Sihvo. Demokraatti ja eheyttäjä murrosaikojen asevoimissa*. Suomen historiallinen seura, Helsinki.

Saastamoinen, Kari (1998). *Eurooppalainen liberalismi. Etiikka, talous, politiikka*. Atena Kustannus Oy.

Salokangas, Raimo (1987). Puoluepolitiikka ja uutisjournalismi muuttuvilla lehtimarkkinoilla. Teoksessa *Suomen lehdistön historia 2. Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan*. Tommila Päiviö (toim.) Kustannuskiila Oy, Kuopio.

Schauman, Henrik (1992). 1930–36. Teoksessa *Från Lappo till vinterkriget. Svenska folkpartiet III (1930–1939)*. Schauman Henrik, Lilius Patrik. Svenska folkpartiet. Helsingfors.

Selen, Kari (2001). Sarkatakkien maa. Suojeluskuntajärjestö ja yhteiskunta 1918–1944. WSOY, Helsinki.

Siipi, Jouko (1967). Ryysyrannasta hyvinvointivaltioon. Tammi, Helsinki.

Siironen, Miika (2012). *Valkoiset. Vapaussodan perintö*. Vastapaino, Tampere.

Siisiäinen, Martti (1990). *Suomalainen protesti ja yhdistykset. Tutkimuksia yhdistyslaitoksen kehityksen ja protestijaksojen suhteesta suurlakosta 1990-luvulle*. Tutkijaliitto.

Siltala, Juha (1985). *Lapuan Liike ja kyyditykset 1930*. Otava, Keuruu.

Soikkanen, Hannu (1975). *Kohti kansan valtaa 1. 1899–1937. Suomen sosialidemokraattinen puolue 75 vuotta*. Suomen sosialidemokraattien puolue –

Puoluetoimikunta, Oy Kirjapaino Ab Vaasa.

Soikkanen, Timo (1984). *Kansallinen eheytyminen – myytti vai todellisuus? Sisä- ja ulkopoliittikan linjat ja vuorovaikutus vuosina 1933–1939*. WSOY, Helsinki.

Soikkanen, Timo (1991). *Yrjö Ruutu: Näkijä ja tekijä. Itsenäisyyden, eheyttämisen ja uuden ulkopoliittikan juurilla*. WSOY, Helsinki.

Soikkanen Timo, Vares Vesa (1998). *Sukupuoli selittäjänä Suomen historiassa*. Historiallinen Aikakauskirja Nro 1.

Stenius Henrik, Turunen Ilkka (1995). Finnish Liberalism. Teoksessa ”*Liberalism*” - *Seminars on Historical and Political Keywords in Northern Europe*. Lakaniemi, Rotkirch, Stenius (toim.) Renvall-institute, University of Helsinki.

Suistola, Jouni (1999). *Kaleva. Sata vuotta kansan kaikuja*. Kaleva, Oulu.

Suistola, Jouni (2006). *Oksanen Jussi*. Suomen Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. SKS, Helsinki.

Sulamaa, Kaarle (2011). Akateemisen Karjala-seuran ideologia. Teoksessa *AKS:n tie. Akateeminen Karjala-seura isänmaan ja heimoaateen asialla*. Uola Mikko (toim.). Minerva Kustannus Oy, Helsinki.

Suomi, Juhani (1989). *Kohtalona yksinäisyys. Risto Rytin tie Suomen politiikan johtoon*. Otava, Helsinki.

Talvitie, Sakari (1977). *Virkamiesliitto 1917–1977. Osa I*. Keski-Uusimaa Oy.

Tanner, Väinö (1966). *Kahden maailmansodan välissä. Muistelmia 20- ja 30-luvuilta*. Tammi, Helsinki.

Tervasmäki, Vilho (1964). *Eduskuntaryhmät ja maanpuolustus valtiopäivillä 1917–39*. WSOY, Helsinki.

Thomas, Alastair H. (1988). Liberalism in Denmark: agrarian, radical and still influential. Teoksessa *Liberal Parties in Western Europe*. Kirchner Emil J. (toim.) Cambridge University Press.

Suomen lehdistön historia 5-7. Sanoma- ja paikallislehdistö 1774–1985 (1988). Päiviö Tommila (toim.). Kustannuskiila Oy, Kuopio 1988.

Tuomioja, Erkki (2007). *Sakari Tuomioja. Suomalainen sovittelija*. Kolmas painos. Tammi, Helsinki.

Turpeinen, Oiva (2000). *Sata vuotta sanomia Päijät-Hämeessä: Etelä-Suomen sanomat ja Esa-konserni 1900–2000*. Esan Kirjapaino Oy.

Turtola, Martti (1994). *Risto Ryti. Elämä isänmaan puolesta*. Otava, Helsinki.

Turtola, Martti (2000). *Ryti Risto*. Suomen Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. SKS, Helsinki.

Uino, Ari (1983). *Pro Patria et Lege – isänmaan ja lain puolesta järjestö*. Historiallinen Aikakauskirja.

Uino, Ari (1989). Kielitaistelu ja ”uusi suomalaisuusliike” 1918-1939. Teoksessa *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Tommila Päiviö (toim.), Kustannuskiila, Kuopio.

Uino, Ari (1994). Sisäisesti hajanaisena oppositiossa 1927–1929. Teoksessa *Suomalaiskansallinen kokoomus. Suomalaisen Puolueen ja Kansallisen Kokoomuspuolueen historia vuoteen 1929*. Leino-Kaukiainen Pirkko, Uino Ari. Suomen kansalliskirja Oy. Vammalan kirjapaino Oy, Vammala.

Uola Mikko, Leikola Matti (2000). *Cajander Aimo Kaarlo*. Suomen Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. SKS, Helsinki.

Uola, Mikko (2004). *Kivimäki Toivo Mikael*. Suomen Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. SKS, Helsinki

Uola, Mikko (2005). *Linturi Arvo*. Suomen Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. SKS, Helsinki.

Uola, Mikko (2006a). Parlamentaarisen demokratian haastajat 1920- ja 1930-luvuilla. Teoksessa *Kansanvalta koetuksella. Suomen eduskunta 100 vuotta osa 3*. Edita, Helsinki.

Uola, Mikko (2006b). *Sarlin Bruno*. Suomen Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. SKS, Helsinki.

Vahtera, Raimo (2004). *Matkan määränä kansan menestys. Turun Sanomat 100 vuotta 1905–2005*. TS-yhtymä, Turku.

Vares, Vesa (1991). *Itsenäisyys ja poliittisen mentaliteetin muutos. Konservatismista elitismistä massa- ja luokkapohjaiseen demokratiaan (1919–1933)*. Turun yliopisto poliittinen historia C:35, Typopress.

Vares, Vesa (1995). Liberalismi, konservatismi, vasemmisto, oikeisto. Ideologisten termien historiaa, käyttöä ja metodologisia ongelmia. Teoksessa *Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja 1995*. Soikkanen Timo ja Majander Mikko (toim.)

Turku.

Vares, Vesa (1996). *Vanhasuomalainen Lauri ja Ingman ja hänen poliittinen toimintansa*. WSOY, Juva.

Vares, Vesa (1999). *Vennola Juho Heikki*. Suomen Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. SKS, Helsinki

Vares, Vesa (2000). *Varpuset ja pääskysel. Nuorsuomalaisuus ja Nuorsuomalainen puolue 1870-luvulta vuoteen 1918*. SKS, Helsinki.

Vares, Vesa (2001a). *Ritavuori Heikki*. Suomen Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. SKS, Helsinki.

Vares, Vesa (2001b). *Toivola Urho*. Suomen Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. SKS, Helsinki.

Vares, Vesa (2002). Suomalainen liberalismi. Teoksessa *Valta, vapaus, edistys ja kasvat. Liberaalisten liikkeiden ja liberaalisen ajattelun vaiheita Suomessa 1800-luvulta 1960-luvun puoliväliin*. Vares Vesa (toim.). Kopijyvä, Jyväskylä.

Vares, Vesa (2007). Kokoomus ja demokratian kriisi 1929–1939. Teoksessa *Suomalaiskansallinen kokoomus. Kansallisen Kokoomuspuolueen historia 1929–1944*. Edita, Helsinki.

Vares, Vesa (2008). *Suomalaiskansallinen kokoomus. Kansallisen kokoomuspuolueen historia 1944–1966*. Edita, Helsinki.

Vasara, Erkki (2013). *Raskailta tuntuivat askeleet. Lauri Kristian Relanderin elämäkerta*. WSOY, Helsinki.

Vesikansa, Jyrki (1997). *Sinivalkoiseen Suomeen. Uuden Suomen ja sen edeltäjien historia I 1847–1939*. Otava, Helsinki.

Virtanen, Matti (2001). *Fennomanian perilliset: poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka*. SKS, Helsinki.

Zetterberg, Seppo (2001). *Eero Erkko*. Otava, Keuruu.

LIITTEET

Liite 1. Aikajana, jossa esitetään rinnakkain Kansallisen Edistyspuolueen eheytysoikeistopolitiittisen linjan kehitys ja sisäpoliittiset tapahtumat 1919-1939.

4/1918 K. J. Ståhlberg ja Tulevaisuuden lähtökohdat	3/1919 Eduskuntavaalit
Keskeisissä rooleissa eheytysoikeistolinjan ajajina hallituksessa, eduskunnassa ja puolueessa toimivat mm. Mantere, Ritavuori, Lavonius ja Vennola.	7/1919 valtio- ja hallitusmuoto vahvistetaan
Armahdukset hyväksyttiin hyvin edistyspuolueen parissa, mutta niillä oli myös puolueen oikeiston taholla vastustajansa, kuten Risto Ryti.	8/1919–3/1920 Vennolan I hallitus
Edistyspuolueen eduskuntaryhmä oikeistolaistui vaaleissa.	1919–1921 armahdulakien käsittely eduskunnassa.
Edistyspuolue menetti johtosijansa hallituspolitiikassa	4/1921–6/1922 Vennolan II hallitus. Oppivelvollisuuslaki ja Lex Kallio.
Edistyspuolueen oikeisto vahvisti Vennolan johdolla asemiaan puolueessa ja vei sen porvarihallituksen. Vasemmiston ja keskustan yhteistyöhön nojaava eheytysoikeistolinja väistyi hetkeksi.	1922 eduskuntavaalit ja poliittisen kentän oikeistolaistuminen.
Mantereen johtaman puoluejohdon ja Vennolan nimissä toimivan oikeisto-opposition kiista presidenttiehdokkaasta päättyi puoluejohdon voittoon ja Rytin ehdokkuuteen.	11/1922 viimeinen keskustahallitus, jossa tosin ensikertaa maalaisliittolainen pääministeri eli Kyösti Kallio.
Edistyspuolue palasi eheytysoikeistopolitiittiselle linjalle eikä osallistunut Tulenheimon hallitukseen perustanaan hallitusväsymys ja vaalilain kaatuminen.	5/1924 Ingmanin porvarioikeistolinja. Edistyspuolueen kannalta keskeiset kysymykset olivat virkamiesten eläkeasiat sekä vaalilain uudistus. Edellisessä saavutettiin voitto, mutta toinen jäi toteutumatta, mikä johti puolueen eroon hallituksesta.
1926 puolueen sisäiset kiistat niin kieli- kuin raittiuskysymyksessä. Näissäkin kysymyksissä rintamalinjat noudattelevat ainakin osin puoluejohdon ja oikeisto-opposition välisiä rajoja.	1/1925 L. K. Relander valitaan tasavallan toiseksi presidentiksi.
Vuodenvaihte 1926-1927 puoluejohdon ja oikeisto-opposition välien selvittely ja opposition ero puolueesta. Vennola vetäytyi eduskuntaryhmän puheenjohtajapaikalta ja Mantereen johtama puoluejohto otti erä- ja otteluvoiton. Kiistat estivät osaltaan puolueen osallistumisen Tannerin hallitukseen.	3/1925 Tulenheimon hallitus, jossa yhteistyössä ensikertaa vain kokoomus ja Maalaisliitto.
1927 vasemmistoporvarillinen ohjelma, selkeä paluu eheytysoikeistopolitiittiselle linjalle, mutta silti vaalitappio.	Sisäpoliittisen ilmapiirin oikeistolaistuminen maltillista vasemmistoa ja valmistaa tietä ministerisocialismille.
Vaalien jälkeen toiveita keskustavasemmistoyhteistyön paluusta. Toiveet osoittautuivat kuitenkin ennenkaikaisiksi.	12/1926 Tannerin hallituksen muodostaminen
1928 Pettymys parlamentarismien rämettyneisyyteen, puolueiden välisen yhteistyökyvyn puutteeseen, mistä osoituksena useat vähemmistöhallitukset ja eduskunnan kyvyttömyys saavuttaa ratkaisua mm. virkamieskysymyksessä.	1927 eduskuntavaalit, joissa Maalaisliitto voitti ja yleispuolueet edistyspuolue ja kokoomus kärsivät tappion.
	12/1927–12/1928 Sunilan maalaisliittolainen vähemmistöhallitus.
	12/1928–8/1929 Mantereen hallitus muodostettiin ”maapelastusministeristönä” ratkaisemaan sisäpoliittista pattitilannetta

Virkamieskysymyksen ratkaisuyritys kolahti omaan nilkkaan ja edistyspuolueen tappiokierre jatkui. Vaalitappio johti vakaviin pohdintoihin niin eheytyspoliittisen linjan kuin koko puolueen tulevaisuudesta.

Edistyspuolue hyväksyi kommunismin vastustamisen, mutta suhtautui kielteisesti sen nimissä tehtyihin laittomuuksiin.

Edistyspuolueen enemmistö alkoi paheksua lisääntyviä laittomuuksia, mutta kentällä lapuanliikkeellä oli vielä kannatusta.

Edistyspuolue pyrki kompromissiin kommunistilakien suhteen. Ns. Kivimäen linja osoitti jälleen pyrkimystä eheytyspoliitiikan noudattamiseen.

Edistyspuolue saavutti porvaririntaman osana pienen osan vaalivoiton.

Edistyspuolue irtautui kansanliikkeen rintamasta lopullisesti ja tuomitsi avoimesti sen parlamentarismia ja demokratian vastaisena.

Edistyspuolue tuomitsi Mäntsälän tapahtumat, mutta kannatti armahdusta kapinan rivimiehille.

Kivimäen hallitus oli aluksi puolueen eheytyspoliittisen linjan mukainen, sillä sen tukijana olivat Tanner ja SDP. Kokoomuksen tehtyä pesäeron IKL:ään ja liittyttyä hallituksen tukijoukkoihin muodostui hallituksesta este edistyspuolueen eheytyspoliittisen linjan toteuttamiselle.

Eheytyspoliittisen linjan keulakuvaksi nousi vuodesta 1933 lähtien puolueen tuore puheenjohtaja Cajander. Linjan näkyvin kriitikko oli pääministeri Kivimäki. Edistyspuolue jakautui 1930-luvulla voimakkaasti näiden linjojen mukaisesti enemmistön ollessa kuitenkin puheenjohtajan ja puolueen virallisella linjalla.

Edistyspuolueen eduskuntaryhmä pieneni ja kaupunkilaistui. Cajander aloitti keskustelun puolueen ohjelman muokkaamisesta enemmän keskiluokan intressiedustusta silmällä pitäen.

Omat koirat purivat ja Kivimäen hallitus kaatui edistyspuoluelaiten myötävaikutuksella. Cajanderilaisen enemmistön pyrkimys parantaa puolueen asemaa osana punamultakoalitiota.

Eheytyspoliittinen tavoite toteutuu, vaikkakin edistyspuolueen kivimäkeläinen vähemmistö vastustaa ratkaisua voimakkaasti.

Pyrkimys intressiedustuksen lisäämiseen kuivuu kokoon puolueen sisäisten erimielisyyksien vuoksi. Kompromissina varallisuutta kaikille -ohjelma, jossa piirteitä myös keskiluokan edustuksen suuntaan.

Suutarin lapselle saatiin vihdoinkin kengät, kun edistyspuolue eheytyi sisäisesti Eljas Erkon korvattua Rudolf Holstin Cajanderin hallituksen ulkoministerinä.

Kevät 1929 Mantereen hallituksen yritys ratkaista virkamieskysymys ajautui umpikujaan. Presidentti Relander hajotti eduskunnan ja uudet vaalit järjestettiin heinäkuussa 1929.

Marras-joulukuun 1929 oikeistoradikalismien lähtölaukaukset Lapualla.

Kevät ja kesä 1930 oikeistoradikalismien ja ulkoparlamentaarisien painostuksen voimakkaimmat hetket.

7/1930 Svinhufvudin hallitus, jossa edistyspuolueen J. H. Vennola valtiovarainministerinä.

7/1930 kommunistilait eduskunnassa.

10/1930 hajotusvaalit

10/1930 Kommunistilait hyväksytään eduskunnassa ja K. J. Ja Ester Ståhlberg joutuvat kyödytyksen kohteeksi.

1/1931 Presidentinvaalissa P. E. Svinhufvud valittiin presidentiksi kahden äänen enemmistöllä K. J. Ståhlbergiin nähden.

Helmi-maaliskuu 1932 Mäntsälän kapina.

12/1932 Kivimäen hallitus, joka se pyrki ensisijassa kohentamaan lama-ajan runtelemaa taloutta. Pitkäikäinen hallitus toimi myös eheyttäjän roolissa aluksi vasemmalle ja lopuksi oikealle.

1936 eduskuntavaaleissa SDP:lle vaalivoitto. Punamultatunnustelut käytiin vaalien jälkeen.

Lokakuu 1936 Kivimäen hallituksen ero

1/1937 Kyösti Kallioista presidentti

Maaliskuu 1937 A. K. Cajanderin johtama kansavallan kolmiliitto eli edistyspuolueen, maalaisliiton ja SDP:n punamultahallitus. Jo kevään 1937 aikana eduskunta hyväksyi niin kieli- kuin kansaneläkelain. Punamultayhteistyössä ja lakiuudistuksissa toteutui edistyspuolueen eheytyspoliittinen linja.

Kirstynyt kansainvälinen tilanne muutti myös sisäpoliittista keskustelua ja kansallisen eheytyksen tavoittelusta muodostui pikemminkin kansallisen yksimielisyyden vaatimus.

Liite 2. Kansallisen Edistyspuolueen puheenjohtajat ja puoluesihteerit 1919–1939

Puheenjohtajat

1918–1928	Oskari Mantere
1928–1930	K. E. Linna
1930–1931	W. W. Tuomioja
1931–1933	Oskari Mantere
1933–1941	A. K. Cajander

Puoluesihteerit

1918–1919	Urho Toivola
1919	T. I. Wuorenrinne
1920	K. N. Rauhala
1920–1922	Y. Vuorentaus
1922	Santeri Jehkonen
1922–1923	W. W. Tuomioja
1923–1925	Hannes Salovaara
1925–1930	Jussi Oksanen
1930	Erkki Vala
1930–1932	Frans Keränen
1932–1933	T. Kaukoranta
1933	Santeri Jehkonen
1933–1937	Olavi Laine
1938–1941	Lauri Levämäki

Liite 3. Kansallisen Edistyspuolueen eduskuntaryhmän puheenjohtajat 1919–1939

1919–1923	K. E. Linna
1924–1927	J. H. Vennola
1928	K. E. Linna
1929	W. W. Tuomioja
1929–1930	J. H. Vennola
1931	T. M. Kivimäki
1931–1932	A. K. Cajander
1933–1935	Bruno Sarlin
1936–1937	A. K. Cajander
1937–1939	Arvo Inkilä

HENKILÖHAKEMISTO

Aalto J. F. 189
Aaltonen Aleksi 303
Alapuro Risto 127
Alkio Santeri 60, 75, 76, 103, 108, 111, 115, 124, 125, 147, 148
Arblaster Anthony 13, 14
Arter David 16, 28
Artti Pontus 70
Asquith Herbert Henry 149
Auer Ilmari 77

Bellamy Richard 13
Bentham Jeremy 15
Björk Matts 238
Borg Olavi 15, 26
Brander Uuno 104, 107, 114, 140, 152, 161, 179, 189, 195, 276

Cajander Aimo Kaarlo 22, 23, 25, 29, 97, 180, 187-189, 193, 200, 208, 211, 213, 217, 235, 238, 240, 245, 246, 248, 252, 256, 259, 263, 264, 266, 270, 273, 275, 277, 278, 280-282, 284, 287, 288, 290, 291, 293-296, 299, 301-309, 312-318, 321-324, 327, 332-334
Cannelin Helle 84, 136
Castrén Kaarlo 60, 61
Castrén Zacharis 93, 96, 130, 136, 138, 171, 231
Cook Chris 17, 21
Chydenius Anders 16

Dutton David 21, 31, 56, 59, 156

Erich Mikko 239
Erich Rafael 64, 67, 68, 70, 71, 148
Erkko Eero 23, 42, 63, 67, 81, 84, 85, 86, 100, 118, 125, 139, 201, 337
Erkko Eljas 23, 24, 42, 44, 176, 178, 179, 181, 198, 201, 211, 236, 252, 254, 256, 257, 258, 266, 296, 297, 300, 302, 312, 313, 315, 334
Erkko Maissi 144, 201, 214, 312
Estlander Ernst 51

Fränti Aleksanteri 257, 275
Furuhjelm Ragnar 186, 238, 246

Haapala Pertti 35
 Haataja Kyösti 245
 Hagelberg J. 212, 226
 Hakalehto Ilkka 256
 Halminen U. T. 136
 Hamrin Felix 257
 Hannula Mandi 96, 104, 152, 293, 302, 304
 Hannula Uno 290
 Heikinheimo Eva 132
 Heikkinen P. V. 121
 Heiniö Sulo 72, 95, 228, 266
 Hiekkala Lassi 100,
 Hiitonen Ensio 121, 208, 229, 231, 234, 288, 291, 297, 317, 337
 Hirsjärvi Väinö 132, 194
 Hirvensalo Gabriel 107
 Hobhouse L. T. 25, 282
 Hobsbawm Eric 13
 Holsti Rudolf 24, 66-70, 73-76, 81, 103, 114, 115, 164, 178, 179, 196, 208, 234,
 250, 295, 312, 313, 315, 334, 337
 Hoppu K. V. 186
 Hyrkkänen Markku 37
 Hyvärinen Matti 34
 Hyvönen J. T. 185
 Härmälä 93

Ingman Lauri 67, 70, 74, 97, 104-109, 111-114, 117, 118, 120, 126, 142, 143, 145,
 147, 177-179, 181, 187, 337
 Inkilä Arvo 80, 81, 86, 92, 108, 252, 266, 275, 284, 302, 304, 316, 319, 324

Jaskari Aaro 96, 105, 110, 120
 Jauho Antti 162, 167
 Johansson Gösta 22, 134
 Juutilainen Antti 85, 107, 189, 190
 Jyske Jalmari 107, 152, 171, 173, 266, 276, 302

Kaarninen Mervi 56
 Kahelin Henrik 49
 Kahma Jaakko 84, 130, 136, 141, 171, 173, 181, 195, 231
 Kalela Jorma 33, 60
 Kallenautio Jorma 133,
 Kallio Kyösti 60, 70, 78, 81, 83, 85, 89, 92, 96, 97, 101-103, 105, 108, 115, 120-
 122, 146-149, 158, 170, 199, 207, 210, 213-215, 223, 230-232, 234, 255, 295,
 298, 300, 303, 317, 320, 323

Kannisto Heikki 302
Kant Immanuel 15
Kaskinen Juho 85
Kaslin 64, 95
Kaukoranta Torsten 236, 242
Kauppi Kalle 295
Kekkonen Urho 252, 319
Keränen Frans 42, 58, 130, 139, 176, 180, 190, 198, 222, 263, 273, 277, 286, 290,
303, 307, 310, 315, 324
Kettunen Pauli 18, 271, 278, 284
Killinen Ilmari 253
Kivialho Kaaperi 131, 132, 145
Kivimäki Toivo Mikael 23, 24, 107, 111, 114, 130, 159, 174, 176-178, 180, 187-
190, 195, 198, 201, 204-206, 210, 211, 213, 216-220, 225, 234-236, 246-249, 251-
258, 260, 263-267, 271, 273, 275, 278, 281, 285-294, 296, 297, 301-304, 306-316,
319, 320, 331-333, 335-338
Koivisto Juho 295
Kontu Arvi 72
Kosola Vihtori 207
Krekelä E. J. 244
Kulha Keijo K. 214
Kärki Niilo 28, 127, 129, 153

Laaksonen Lasse 203, 237
Lahdensuo Jalo 189, 295
Laine Olavi 289, 304,
Laski Harold J. 17
Lavonius Magnus 70, 74, 240
Lavonius W. A. 24, 38, 56, 64, 78, 84, 96, 106-108, 121, 128, 130, 131, 136, 140,
141, 143, 146, 152, 157, 162, 170, 171, 175, 184, 192, 197, 199, 200, 206, 208-
213, 215, 217, 219, 337
Leinonen Artturi 228, 295
Levämäki Lauri 129, 337
Liedman Sven-Erik 15, 18
Liikanen Ilkka 40
Lindström Ulf 27
Linna Kustaa Emil 49, 50, 57, 64, 84, 92, 104, 107, 111, 113, 114, 130, 131, 136,
152, 158, 162, 164, 171-173, 176-178, 180, 184, 187-190, 192-195, 198, 199, 210,
212, 217, 253, 257, 293, 306
Linturi Arvo 280-282
Lloyd George David 149, 164, 257, 336
Locke John 15
Lohi Kalle 143
Luostarinen Alpo 120, 159, 162, 338

Malmberg Lauri 72, 239,
Mannerheim C. G. E. 69, 74, 119, 232, 318
Mannio Niilo 180, 182, 189, 277-279
Mantere Oskari 22, 45, 47, 48, 51, 63, 64, 73, 77, 80, 81, 85, 86, 89-94, 97, 101,
102, 104, 107, 111, 118, 121, 126, 127, 131, 136, 140, 142, 144, 145, 147, 149,
150, 152, 154, 159, 161, 162, 164, 165, 171, 177-179, 181-191, 193-197, 199-201,
204-206, 210-213, 219, 223, 224, 226, 235, 237, 238, 247, 253, 257, 277, 281, 302,
323, 330, 337
Mechelin Leo 16
Meinander Henrik 147, 253, 256
Merivirta Väinö 235, 308, 337
Mill James 15
Mill John Stuart 16
Montesquieu 15
Mylly Juhani 27, 29, 87-89, 148, 231, 243, 315

Niemelä Akseli 132, 158
Niemi 130, 236
Nikula Akseli 63, 158, 200, 222, 225, 249, 286, 297, 299, 310
Nissinen Tatu 242
Niukkanen Juho 295, 303, 313
Norberg Johan 17
Nordlund 226

Oksanen Jussi 42, 134, 136, 139-141, 193, 212, 277, 289, 302, 307, 310,

Paasikivi J. K. 69, 74, 208, 255, 259, 287, 288
Paavola E. J. 273, 297, 337
Paavolainen Jaakko 149
Panebianco Angelo 19, 22, 36, 37, 87, 273, 328, 329, 340
Pennanen Pekka 238
Perälä Reijo 222
Piitulainen Mikko 49
Procopé Hjalmar 175, 178, 179, 234
Pulkkinen Albin 63, 81, 96,
Pullinen Erkki 84, 85, 92, 120, 159, 162
Pääkkönen 226

Railo Eino 236
Rantakari Kaarle Nestori 296
Rauhala Kalle Nikodemus 38, 96, 134, 137, 138, 155, 171, 188, 194, 200, 208,
221, 225, 226, 227, 277
Reagan Ronald 13

Reinikka Tyko 287
Relander Hugo 186
Relander Lauri Kristian 43, 123, 124, 126, 142, 144-146, 149, 157, 174, 177-179, 184-186, 189, 214, 217, 222, 228, 230, 335
Ritavuori Heikki 16, 24,38, 46, 63, 64, 66-74, 76, 77, 79, 85, 115, 151, 165, 180, 315, 337
Roselius Aapo 25, 203
Ruutu Yrjö 28
Rydman Eero 72, 173, 174, 219, 225, 228, 242, 266, 274, 275, 283, 297, 302, 307
Ryti Risto 49, 50, 78, 85, 92, 97, 118-125, 145-147, 176, 178, 185, 201, 236, 246, 258, 287, 296, 297, 303
Rytkönen 131,
Ryömä Mauri 83, 89

Saarikoski Vesa 28, 153
Saastamoinen Kari 14
Salovaara Hannes 98, 99, 136
Sarlin Bruno 46, 49, 210, 213, 229, 237, 238, 252, 257, 264, 267, 275, 291,
Sarva Gunnar 22, 77, 80, 81, 127
Schaumann Georg 135
Schmoller Gustaf 199
Selén Kari 153, 206, 228,
Sihvo Aarne 28, 72, 153, 237, 241
Siltala Juha 203, 223, 224
Smith Adam 15
Soikkanen Hannu 83, 89
Soikkanen Timo 30, 288, 294, 316, 329
Soininen Mikael 22, 55, 56, 337
Solja Niilo 237
Stenius Henrik 18
Ståhlberg Ester
Ståhlberg Kaarlo Juho 17, 26, 38, 45, 50, 66-69, 74, 85, 93, 96, 97, 105, 118, 119, 121, 122, 125, 126, 146, 187, 188, 192, 201, 208, 214, 215, 218-220, 222, 224-232, 234, 236, 240, 245, 246, 250, 252, 262, 276, 288, 296-300, 303, 304, 315, 322, 327, 329, 335, 337
Sunila Juho Emil 122, 150, 171, 174-177, 184-186, 190, 199, 204, 228, 234-237, 244, 245
Suolahti Hugo 67, 214
Svinhufvud Pehr Evind 23, 159, 209, 212, 214, 215, 217, 221, 228-235, 239, 240, 245, 246, 252, 254, 258, 294-296, 298-300
Syrjälä Helena 302
Särkkä W. K. 221, 256, 257
Söderholm Karl 123

Tandefelt Ernst 73
Tanner Väinö 83, 85, 89, 119, 142, 147-154, 158, 163, 164, 170, 172-174, 177,
182, 189, 207, 236, 243, 252, 254-256, 258, 293, 295, 296, 298, 300-305, 311,
313, 329, 330, 332, 337
Tarponen Tyko 31
Teittinen Sulo 136, 307, 308, 310
Thatcher Margaret 13
Thuneberg Paul 48
Toivola Urho 23, 24, 38, 42, 63, 71, 73, 77, 80, 81, 113, 114, 139, 140, 147, 151,
158, 161, 162, 164, 166, 169, 171, 179, 181, 188, 192, 194, 196, 198, 206, 207,
215, 232, 233, 242, 246, 250, 251, 254, 256, 264, 266, 272-276, 286, 296, 308,
313, 337
Tulenheimo Antti 70, 118, 121, 143, 144, 170
Tuomioja Valto Vihtori 23, 38, 42, 48, 84, 92, 96, 106, 121, 130, 131, 136, 137,
140, 141, 143, 145, 146, 152, 159, 171, 173, 174, 178, 184, 186, 200, 201, 213,
214, 221, 233, 235, 236, 276, 337
Turunen Ilkka 18, 23, 271, 278, 284
Tyrni Toivo 266

Uino Ari 61, 99, 108, 122, 132, 167, 194,
Uola Mikko 227, 228, 268, 319

Valkama Hannes 120, 159, 162, 338
Vares Vesa 16, 69, 82, 127, 180, 201, 208, 228, 258, 272,
Vennola Juho Heikki 23, 38, 41, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 56, 57, 58, 61, 62, 66, 67,
68, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 84, 85, 92, 93, 96, 97, 103, 104, 105, 108,
110, 111, 112, 113, 115, 118, 120-125, 128, 131, 139, 143, 144, 145, 146, 150,
152, 159, 162, 174, 175, 176, 178, 182, 184, 195, 198, 199, 205, 211, 212, 213,
215, 221, 234, 246, 270, 299, 309, 336, 337, 338
Vento Arvo 252
Vesikansa Jyrki 53, 97
Viljakainen Tatu 120, 173, 221
Viljanen V. M. J. 78, 92, 131, 136, 153, 159, 162, 173, 338
Virkkunen Paavo 178, 186, 214, 234
Virtanen Matti 33
Voionmaa Väinö 313
Voltaire 15
von Born Ernst 237
von Gerich Paul 72
von Hellens Albert 108
Vuokoski K. V. 92, 96, 104, 105, 110, 120, 147, 153, 157, 159, 161, 162, 338

Wörlund Ingemar 27

Åkesson Otto 89, 91, 92, 93, 96

Öhqvist Harald 241